

CD

V

Christen Democratische
Verkenningen

Lente 2020

Vijf jaar decentralisaties

Redactie

Drs. S.J.L. Aghina
Prof. dr. G. Boogaard
Prof. dr. Th.B.F.M. Brinkel
Prof. dr. S.C. van Bijsterveld
Drs. P.H.J. Dijkman
Drs. M.J. Fraanje
Prof. dr. P.J.J. van Geest [voorzitter]
Drs. P.E. Heerma
A.Z. van Helden MA
Drs. M. Janssens [hoofdredacteur]
Prof. dr. E. de Jong
Drs. G. de Jong
Prof.dr. L.J. Lietaert Peerbolte
Drs. J. Prij [redactiesecretaris]
Dr. P.J.G. van Velthoven

Eindredactie

Drs. W.M. van Koppen

Redactieadres

Christen Democratische Verkenningen
Ter attentie van drs. M. Janssens
Postbus 30453
2500 GL Den Haag
e-mail marc.janssens@wi.cda.nl
internet www.tijdschriftcdv.nl

Typografische verzorging

OSAGE [basisontwerp]
Pre Press Media Groep, Zeist.

Vanwege de aard en inhoud van de uitgave wordt u geacht het abonnement in het kader van uw beroep of bedrijf te ontvangen en niet als consument op te treden in de zin van de artikelen art. 236 en 237 boek 6 BW. Mocht dit anders zijn, dan bent u gehouden dit binnen één maand na ingang van het abonnement per e-mail, telefonisch, schriftelijk of anderszins bij de abonnementen-administratie van de uitgever aan te geven.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgever

Boom uitgevers Amsterdam
Prinsengracht 747-751
1017 JX Amsterdam
www.uitgeverijboom.nl

Abonnementen

CDV verschijnt vier keer per jaar.
Voor de actuele prijzen en mogelijke abonnementsvormen, zie: www.tijdschriftcdv.nl.
Voor een abonnement kunt u contact opnemen met Boom uitgevers Amsterdam via tel. 020-520 01 20 of e-mail abbonementen@bua.nl.
Het abonnement kunt u tevens afsluiten via www.tijdschriftcdv.nl.

Abonnementen worden aangegaan voor de duur van één jaar. U kunt het abonnement te allen tijde tegen het einde van deze termijn opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Het abonnement wordt na verloop van één jaar telkens stilzwijgend verlengd voor een bepaalde duur van drie maanden. U kunt het abonnement telkens tegen het einde van de verlenging opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Opzegging geschiedt schriftelijk of per email. De opzegging kan worden gericht aan de abonnementenadministratie.

www.tijdschriftcdv.nl

Administratie

Boom uitgevers Amsterdam B.V.
Postbus 15970
1001 NL Amsterdam
Nederland
telefoon (020) 520 01 20
e-mail abbonementen@bua.nl

© 2020 Boom uitgevers Amsterdam

ISSN 0167-9155

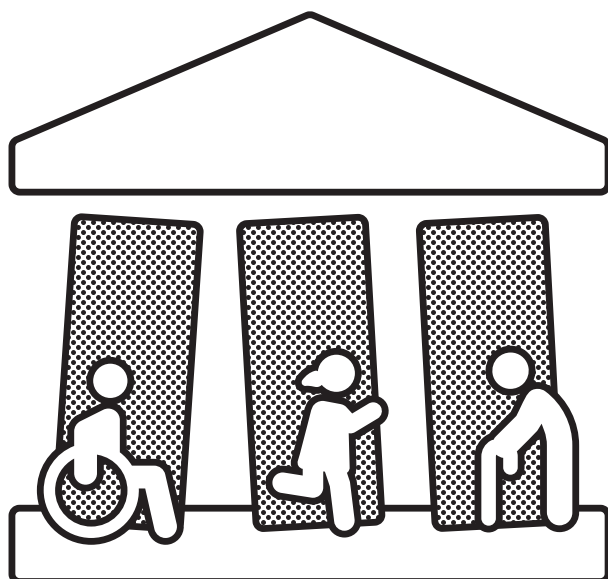
Jaargang 40

Christen Democratische Verkenningen is een voortzetting van Anti-Revolutionaire Staatkunde, Christelijk Historisch Tijdschrift en Politiek Perspectief

CD

V

Christen Democratische
Verkenningen

Lente 2020

Vijf jaar decentralisaties

Boom Tijdschriften

Inhoudsopgave

Actualiteit

Intro

door Marc Janssens

7

**Dwars: de staat moet de
voedselbank subsidiëren
Eens, de christendemocratie
wil het goede stimuleren**

door Evert Jan Sloopweg

11

**Oneens, dit scheidt onnodige
vraag en is strijdig met de
christendemocratie**

door Gerrit de Jong

14

**Vanuit de basis: interview
met Maxime Verhagen**

'Kom met een totaalvisie!'

door Marc Janssens

16

**Het klimaat als
gemeenschappelijk goed**

door Pieter Heerma
en Agnes Mulder

24

**Wetenschap met de rug tegen
de muur**

door Bert Jan Lietaert Peerbolte

29

Thema: Vijf jaar decentralisaties

Uitgesproken politiek

Messiascomplex

door Désanne van Brederode **34**

Vrijheid van godsdienst: een liberaal ideaal?

door Chris van Dam **35**

Democratie in beweging

door Paul Rüpp **39**

Column

Ik mis je niet

door Herman Van Rompuy **45**

Redactioneel

Vijf jaar decentralisaties als lakmoesproef voor christendemocratie

door Geerten Boogaard,
Rien Fraanje en Jan Prij **48**

Van verzorgingsstaat naar samen zorgen

door Erik Dannenberg **52**

Subsidiariteit in plaats van decentralisatie

door Frank van den Heuvel **57**

Interview met

Paul Schenderling

Naar een persoonlijke relatie in het sociale domein

door Jan Prij **62**

We moeten praten over het keukentafelgesprek

door Thomas Kampen,
Evelien Tonkens en
Jan Willem Duyvendak **69**

Anders kijken

door Janny Bakker-Klein **73**

Thema: Vijf jaar decentralisaties

**Uit de praktijk: interview met
Jolanda Pierik**

**Zet praktijk in voor
systeemverandering**

door Jan Prij

78

**Een hond naar waarde: over
politieke sturing**

door Veerle van den Broek en
Aye Zarrinkhameh

82

**Radicale subsidiariteit als
praktische wijsheid**

door Geerten Boogaard en
Rogier van der Wal

86

Interview met minister

Hugo de Jonge

**'Niet terugdraaien maar
bijsturen'**

door Rien Fraanje

92

**Een betrouwbare overheid
kent haar beperkingen**

door Arjen Siegmann,
René Peters en

Jan Dirk van den Borg

96

Anders vasthouden

door Marius Buiting

103

**Rijk, pak je eigen rol en niet
die van gemeenten**

door Rienk Janssens

107

Vanuit de achterbanken

Eén nacht ijs

door Jan Schinkelshoek

124

Boek & Cultuur

Hillie van de Streek

Fleur de Beaufort en
Patrick van Schie

*De liberale strijd voor
vrouwenkiesrecht*

112

Erik Borgman

Rutger Bregman

De meeste mensen deugen

116

Uit de kunst

**Verwarring van de lezer
als metafoor**

door Rien Fraanje

122

Vanuit de achterbanken

Eén nacht ijs

door Jan Schinkelshoek

124

Bron: iStock

Intro

door Marc Janssens De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.
marc.janssens@wi.cda.nl/@janssensmarc

We beleven zorgwekkende tijden. De avond voordat ik deze introductie schrijf, heeft premier Rutte het Nederlandse volk toegesproken over de ernst van de situatie rondom het coronavirus. Het kabinet heeft bewust gekozen voor een strategie die ervan uitgaat dat we het virus niet geheel kunnen onderdrukken. Er sterven mensen en er zullen mensen sterven aan de gevolgen van dit virus. Anderen worden enkel ziek; en wij allemaal gaan een onzekere tijd tegemoet.

In deze omstandigheden heeft het iets vervreemdends u een tijdschrift voor te leggen dat aan geheel andere thema's is gewijd. Toch doen we dat, in de hoop dat we het virus de baas worden, in het besef dat het leven doorgaat, maar ook in de overtuiging dat een christendemocratische visie en levenshouding in elke tijd van waarde zijn. Verbondenheid met mensen om ons heen, zeker als dit kwetsbaren betreft, solidariteit en oog voor de geestelijke en immateriële waarden in leven en sterven: ze zijn juist van wezenlijk belang als het moeilijk wordt.

Subsidiariteit

In dit nummer verdiepen we ons in vijf jaar decentralisatie in het sociaal domein. In 2015 zijn veel taken op het gebied van jeugdzorg, werk en maatschappelijke ondersteuning aan gemeenten overgedragen. We maken vanuit christendemocratisch gezichtspunt de balans op. Wat is er terechtgekomen van de wens om zorg en hulp dichterbij mensen te brengen en personen of gezinnen met problemen integraal te helpen in plaats van met allerlei deeloplossingen? In het redactioneel worden conclusies getrokken, maar hier wil ik al wijzen op het belang van subsidiariteit dat diverse auteurs benadrukken. Dit begrip, afkomstig uit de katholieke sociale leer, betekent iets anders dan eenvoudig decentraliseren, zo laat Frank van den Heuvel zien. Het begint niet van bovenaf maar van onderop, zodat gemeenten niet allemaal hetzelfde takenpakket toebedeeld krijgen, maar er oog komt voor verschillen.

Dat sluit aan bij de constatering van anderen – zie het gesprek met Jolanda Pierik en het artikel van Aych Zarrinkhameh en Veerle van den Broek – dat in veel gemeenteraden het politieke debat over welke fundamentele keuzes een stad of dorp ten aanzien van zorg en arbeidsbemiddeling wil maken, nauwelijks wordt gevoerd. Gemeenten kunnen te veel leunen op modellen die hun door de koepelorganisatie worden aangereikt, maar ook de landelijke overheid kan vanuit departementale ministeries nog te veel op de stoel met inhoudelijke bevoegdheden van de gemeenten willen zitten.

Subsidiariteit is daarmee een wezenlijke bijdrage van de christendemocratie die gemakkelijker genoemd is dan uitgevoerd. Ze onderscheidt zich van de wat zakelijke benadering van liberalen, en van de socialistische benadering die meer controle wil, zoals Geerten Boogaard en Rogier van der Wal aangeven. Tegelijk behelst ze iets waar wij mensen moeilijk toe in staat zijn: de kunst van het loslaten. Wel politiek verantwoordelijk zijn, maar tegelijk de neiging tot controle onderdrukken, is niet iedereen gegeven, en vergt moed en praktische levenswijsheid. Terecht wijst Janny Bakker erop dat mensen het liefst de regels willen volgen, maar dat ware politieke betrokkenheid soms juist betekent dat we van de regels moeten afwijken. Doelmatigheid en efficiency kunnen op papier gehaald zijn, maar in de praktijk hulp juist in de weg staan, zoals Marius Buiting aangeeft.

Totaalvisie

Subsidiariteit wordt ook door voormalig CDA-leider Maxime Verhagen aangehaald in de interviewrubriek ‘Vanuit de basis’. Hij stelt de vraag of de decentralisatie op het gebied van de ruimtelijke ordening moet worden teruggedraaid, omdat de gemeenten niet de middelen hebben gekregen om hun taken en verantwoordelijkheden waar te maken. Als voorzitter van Bouwend Nederland én christendemocraat ziet Verhagen zaken op allerlei terreinen in ons land vastlopen – het interview vond plaats voordat de coronacrisis in volle omvang zichtbaar werd –, en hij wijst dat aan te weinig daadkracht en totaalvisie bij de coalitie.

Verder in het actualiteitsdeel een bijdrage over de manier waarop de VVD religie steeds meer achter de voordeur wil stoppen, maar zo haar visie op zelfbeschikking aan de hele samenleving lijkt te willen opleggen; een bijdrage over de manier waarop de universiteiten worden bekostigd en de gevolgen die dat met name voor de geesteswetenschappen heeft; en een artikel van de Kamerleden Pieter Heerma en Agnes Mulder over de christendemocratische visie op duurzaamheid, mede naar aanleiding van het overlijden van de Britse filosoof Roger Scruton.

Forum voor Democratie

Ten slotte wil ik u wijzen op het artikel van Paul Rüpp, die de moeilijke vraag behandelt welke grenzen er zijn aan de samenwerking tussen een partij op christendemocratische grondslag en andere partijen. Kunnen we vanuit de christendemocratie met elke democratisch gekozen partij samenwerken die niet door de rechter is veroordeeld? Zo nee, wat zijn dan de grenzen en criteria?

Deze vraag is actueel nu een nieuwe partij op het populistische front zich als mogelijke coalitiepartner heeft aangediend: Forum voor Democratie. Met de gedoogconstructie met de PVV in ons geheugen is dit voor het CDA een heikel onderwerp. Enerzijds toont Rüpp waar de grenzen liggen tussen de ‘overlegdemocratie’ die het CDA – en gelukkig veel andere partijen – voorstaat, en de ‘stemmingendemocratie’ van populistten. Waar de overlegdemocratie ‘beleidsanalyse als richtsnoer’ hanteert, kiest de stemmingendemocratie ‘opinieonderzoek als waarheidsbron’. Anderzijds mag de christendemocratie burgers die in de verleiding komen om op populistten te stemmen, niet uit het oog verliezen, en is het haar moeilijke taak om met een eigen, weldoordachte visie en moedige politici aan kiezers duidelijk te maken dat de populistische politiek aan het kortste eind trekt. Het is een onderwerp dat ook in het eerdergenoemde gesprek met Verhagen ruim aan bod komt.

Vertrouwen

Hier heeft subsidiariteit ons veel te zeggen, zoals dat ook de moeilijke situatie rondom het coronavirus betreft. Wie het artikel van Boogaard en Van der Wal leest, ziet dat subsidiariteit met vertrouwen te maken heeft: vertrouwen geven, zonder de drang om alles wanhopig te willen beheersen. Toch bestaat er geen vertrouwen zonder risico. Dat betreft relaties tussen mensen, maar ook tussen overheden onderling en tussen overheid en burger. Mensen, ook Mark Rutte, artsen en medewerkers van het RIVM, kunnen fouten maken. We weten niet zeker welke strategie ten aanzien van het coronavirus het best werkt. Maar we kunnen er wel op vertrouwen dat de betrokken personen en overheden zich door deskundigheid laten leiden en indien nodig het beleid bijstellen. We geven ze niet het voordeel van de twijfel, maar van het vertrouwen. Dat is wezenlijk anders dan de luidruchtige stemmingendemocratie die populistten hanteren.

Christendemocraten weten dat het leven gegeven is en dat we voorzichtig met dit kostbare geschenk moeten omgaan. Maar we weten ook dat, zoals de Deense filosoof Kierkegaard beschreef, een leven zonder vertrouwen en overgave armoedig leven is. In dat vertrouwen gaan we verder.

Actualiteit

De staat moet de voedselbank subsidiëren

Eens, de christendemocratie wil het goede stimuleren

door **Evert Jan Slootweg** De auteur is Tweede Kamerlid voor het CDA.

Eind december kwam in het nieuws dat steeds meer voedselbanken problemen ondervinden met zaken die verband houden met de distributie van voedsel. Denk aan huisvesting, gekoelde opslag en verzekeringen.¹ Daarnaast bleek dat de overheid vorig jaar een meevaller had doordat het ICT-systeem van de Belastingdienst zo veel problemen had dat men daar de achterstanden in het uitkeren van het kindgebonden budget niet kon inlopen. Een meevaller doordat geld bedoeld voor de armste gezinnen niet kan worden uitgekeerd. Deze zaken en de ergernis dat Nederland de afgelopen kabinetsperiode niet heeft gebruikgemaakt van een Europees Fonds dat voedselbanken ondersteunt, vormden voor de CDA-fractie de aanleiding om te pleiten voor overheidsbemoediging op dit punt.² Maar hoe verhoudt zich dit tot de uitgangspunten van gespreide verantwoordelijkheid en solidariteit? In 2003 zei toenmalig minister Donner op een discussieavond in Haren: ‘Christelijke naastenliefde vormt geen goed uitgangspunt voor overheidsbeleid. (...) De zeven werken van barmhartigheid behoeven een andere

rechtvaardiging als ze worden verricht op kosten van de belastingbetaler.’³ Staat de recente oproep om de voedselbanken te ondersteunen niet haaks op die uitspraak?

Barmhartigheid

Wie het ontstaan van de voedselbanken nagaat, kan niet anders dan tot de conclusie komen dat deze voortkwamen uit barmhartigheid. De eerste voedselbank ter wereld ontstond in 1967 in de Verenigde Staten, in de staat Arizona: John van Hengel deelde als vrijwilligerswerk bij de plaatselijke kerk maaltijden uit aan mensen in nood. De eerste Nederlandse voedselbank werd in 1999 opgericht door Sjaak en Clara Sies uit Rotterdam. Ondertussen kent Nederland zo’n 170 voedselbanken, en er werden in 2018 ongeveer 140.000 mensen mee geholpen. Een schatting van de Vereniging van Nederlandse Voedselbanken is dat hiermee pas een derde wordt bereikt van de totale populatie die geholpen zou kunnen worden.

Barmhartigheid is misschien het motief, maar ik zie de inzet van veel vrijwilligers en bedrijven

aan voedselbanken ook als een uiting van solidariteit. Betrokkenheid van degenen die het kunnen missen met degenen die het nodig hebben. Een manier waarop het goede in de samenleving gestalte krijgt. En het is alleszins christendemocratisch wanneer de overheid die solidariteit in de samenleving probeert te versterken. Dat moet ze niet doen door het ‘over te nemen’; het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid moet dus niet zelf voedselbanken gaan inrichten. Nee, het pleidooi van de CDA-fractie is om juist de aanwezige initiatieven te versterken.

Dit kan door aan te sluiten bij de ondersteuning die al wordt gegeven door gemeenten en provincies aan voedselbanken. Zo ontvangen de voedselbanken in Amsterdam van de gemeente ruim vier ton, en de voedselbank in Tilburg ontvangt niet alleen van de gemeente Tilburg, maar ook van de gemeenten Goirle en Oisterwijk

België krijgt al bijna negentig miljoen uit het EU-fonds

én van de provincie Noord-Brabant geld voor ondersteuning. Dus lokale overheden zien het belang van voedselbanken in onze samenleving, en ondersteunen die.

Europa

De rol van het Rijk ligt in het verbinden van de lokale initiatieven naar een programma in Europa. De EU kent het programma FEAD, het Fonds voor Europese hulp aan de meest behoeftigen. Dit programma steunt acties van de EU-landen die materiële hulp bieden aan de

minstbedeelden. Een land als Frankrijk ontvangt vanuit dit programma bijna een half miljard euro. Ook België ontvangt bijna negentig miljoen uit dit fonds. En Nederland? Nederland krijgt niets. Niet omdat we er geen aanspraak op zouden kunnen maken, maar omdat het vorige kabinet heeft besloten dit niet te doen. Men vond dat in een rijk land als Nederland zo iets als een voedselbank niet nodig zou zijn.

De eis om aanspraak te maken op het FEAD is dat er vijftien procent cofinanciering is. Gebruik nu de middelen die gemeenten en provincies al aan de voedselbanken geven als die cofinanciering. Daarmee creëer je een hefboom waardoor voedselbanken in staat worden gesteld om veel meer gezinnen te bereiken. Bovendien merken voedselbanken ook steeds vaker dat beleid om verspilling tegen te gaan ook een keerzijde heeft. Steeds minder producten zijn overtollig, en dus vinden ook steeds minder producten hun weg naar de voedselbanken.

Juist door als Rijk de inzet van gemeenten en provincies aan bestaande voedselbanken te gebruiken als cofinanciering voor het FEAD, combineer

je de uitgangspunten solidariteit en gespreide verantwoordelijkheid van het CDA ten behoeve van de mensen die het nodig hebben. De CDA-fractie zal daarom binnenkort een initiatiefnota met dit als kern indienen in de Tweede Kamer. Een gemiste kans als het kabinet dit initiatief niet omarmt. En voor mensen die afhankelijk zijn van voedselbanken is het méér dan een gemiste kans. Het is gewoon hongerig naar bed gaan.

1 Tim van der Steen, ‘Kerstpakketten inpakken bij de voedselbank met René Froger’, *Metro*, 13 december 2019.

2 Laurens Kok, ‘CDA wil dat Hoekstra bijlapt voor de voedselbank’, *Algemeen Dagblad*, 18 december 2019.

3 ‘Donner: naastenliefde geen goed uitgangspunt overheidsbeleid’, *Trouw*, 8 maart 2003.

De staat moet de voedselbank subsidiëren

Oneens, dit scheidt onnodige vraag en is strijdig met de christendemocratie

door **Gerrit de Jong** De auteur is voormalig Tweede Kamerlid voor het CDA en redactielid van *Christen Democratische Verkenningen*.

In het *Algemeen Dagblad* van 18 december 2019 laat de CDA-fractie in de Tweede Kamer weten dat 'voedselbanken (...) nog deze winter twee tot vijf miljoen euro [moeten] krijgen van het Rijk om arme kinderen bij te staan'. Financiering kan uit het begrotingsoverschot worden gehaald. Dit voornemen van de fractie leidt tot ten minste drie kritische kanttekeningen.

In de eerste plaats valt op dat het subsidiariteitsbeginsel wordt omgedraaid. Dit beginsel is een hoeksteen van de katholieke sociale leer en daarmee van het CDA. Het leert ons dat wat op het niveau van het gezin, de buurt of het dorp kan worden geregeld, vooral nooit naar een hoger niveau moet worden getild. Dus om voedselbanken, gerund door vrijwilligers en ingebed in de lokale gemeenschap, aan het subsidie-infuus van Den Haag te leggen, is daarmee in strijd. In de Kamer wordt het nog erger, want daar wordt gepleit voor subsidie vanuit Brussel. In de economische wetenschap geldt de volgende wet: *He who pays the piper, calls the tune*. Oftewel: de betaler

bepaalt. En zeker in Brussel zijn ze daarin zeer bedreven.

Glijdende schaal

In de tweede plaats valt op dat de fractie meegaat in een trend die de voedselbanken zelf oproepen. Voedselbanken hebben een vereniging die richtlijnen opstelt en streeft naar professionalisering.¹ Subsidies uit Den Haag of Brussel betekenen een volgende stap op een glijdende schaal. Als je niet oppast, moeten de vrijwilligers binnenkort naar de cursus, en diploma's gaan halen. Een zekere weg naar het uitroeien van de vrijwilligers. En waar de voedselbanken nu al de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit over de vloer hebben, mag je vrezen dat daarna de rest van onze nationale inspecties zal volgen. Dit is een garantie voor een explosieve stijging van de overheadkosten. Daarnaast voldoen de voedselbanken aan de wet van Say, die stelt dat elk aanbod zijn eigen vraag scheidt. De voedselbanken verhogen de inkomensgrenzen waaronder mensen bij de bank kunnen aankloppen, en dat genereert vanzelf nieuwe klanten. Waar

dit uiteindelijk toe leidt? Dat is genoegzaam bekend. Kijk naar de kinderopvang, die ook begon als vrijwilligersorganisatie. Inmiddels vermeldt de begroting van het Rijk een bedrag van ruim drie miljard euro per jaar aan uitgaven voor kinderopvang. De uitvoering is intussen overgenomen door de sprinkhanen van private-equityfondsen.² Hetzelfde verhaal geldt voor de volkshuisvesting. Ook die begon, in het midden van de negentiende eeuw, met enkele vrijwilligers; werkgevers die voor hun personeel goede en betaalbare huisvesting wilden organiseren. Anderhalve eeuw later was men aangespoeld bij de Vestia-affaire.³

Met steun uit Brussel jaag je de vrijwilligers de deur uit en worden de voedselbanken gesocialiseerde, door ambtenaren gedreven gaarkeuken, terwijl yuppen overtollig voedsel consumeren in trendy restaurants à la Instock.

In de derde plaats is er de wijze van finan-

Met steun uit Brussel jaag je de vrijwilligers de deur uit

ciering. Volgens de CDA-fractie tijdens het debat over de Najaarsnota 2019 mogen ‘voor het oplossen van urgente maatschappelijke problemen (...) de onderuitputting en de meevallers [worden] aangewend’. Dat mag níét, want het is in strijd met de begrotingsregels, die als bijlage bij de Startnota van het kabinet-Rutte III zijn afgesproken: meevallers mogen absoluut niet

worden gebruikt voor nieuw beleid. Een schrale troost is dat in de Miljoenennota 2020 ook de minister van Financiën die begrotingsdiscipline aan zijn laars heeft gelapt, iets waarvoor hij terecht onder uit de zak kreeg van de Begrotingsautoriteit.⁴

Maar wat dan wel? De voedselbanken moeten terug naar het niveau van de wijk en het dorp, en moet de vrijwilligers in ere houden. Voedselbanken zijn tijdelijke noodoplossingen en moeten dat ook blijven, dus schep geen extra vraag door de inkomensgrenzen reëel op te krikken. In de praktijk is meer dan de helft van de klanten van de voedselbanken binnen een jaar weer vertrokken. Blijvers hebben veelal een meervoudige problematiek en verdienen speciale aandacht. Het beste medicijn is hen aan het werk te helpen. Al tientallen jaren is de slogan van het CDA: ‘Werk boven inkomen.’ Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA heeft kortgeleden aandacht

gevraagd voor de basisbaan.⁵ Mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt mogen geen slechte risico’s worden, maar moeten een werkgever juist voordeel opleveren. Dus een terechte voorkeursbehandeling

volgens het Wetenschappelijk Instituut. Het idee van de basisbaan is overgenomen door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid,⁶ en vervolgens in die vorm afgeschoten door de CDA-fractie. Volgens mij zijn ze in de fractie de weg aardig kwijt.

1 Hille Hoogland en Jonathan Berg, ‘Voedselpakketten: geen duurzame oplossing voor armoede’, *Sociale Vraagstukken*, 18 juli 2015.

2 Gijs den Brinker, ‘Private equity en crèche vormen een combinatie vol valkuilen’, *Het Financieele Dagblad*, 23 juli 2018

3 Zie voor deze werdegang het proefschrift van Wouter Beekers: *Het bewoonbare land. Geschiedenis van de volkshuisvestingsbeweging in Nederland*. Amsterdam: Boom, 2012.

4 Raad van State, No.W06.19.0203/III, 13 september 2019.

5 Arjen Siegmans, *De baan als basis. Een nieuwe aanpak om langdurige werkloosheid te voorkomen*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2018.

6 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht*. Den Haag: WRR, 2020.

Maxime Verhagen: 'Kom met een totaalvisie!'

De coalitiepartijen VVD, CDA, D66 en ChristenUnie houden elkaar gevangen en ontberen op veel lopende dossiers daadkracht en visie, constateert Maxime Verhagen. Hierdoor hoopt de onvrede zich op, wat zich niet alleen toont op het Malieveld maar ook in de groei van populistische partijen. 'Mensen snakken naar leiding. De kabinetten-Balkenende hebben achteraf gezien ook niet alles goed gedaan, maar we namen de mensen, zeker in het begin, wel op grond van een duidelijke visie mee. Je kunt beter leidinggeven en later moeten bijstellen, dan je neerleggen bij de volstrekte besluiteloosheid die nu heerst.'

door **Marc Janssens** De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

Jarenlang zat Maxime Verhagen in de top van het CDA, als fractievoorzitter, minister en partijleider. Sinds 2013 behartigt hij de belangen van Bouwend Nederland. Nog altijd is hij christendemocraat in hart en nieren. Maar vanuit zijn nieuwe functie ziet hij hoe Nederland steeds meer vastloopt en de regie in Den Haag ontbreekt, waardoor niet alleen bouwers, maar ook boeren, onderwijzers en zorgpersoneel naar het Malieveld zijn opgetrokken. En dan heeft hij het niet over de aanpak van de coronacrisis, die toen dit gesprek gevoerd werd nog niet in volle omvang was uitgebroken. 'Er is een totaal gebrek

aan visie en regie, ook bij politici van het CDA, terwijl ze suggereren dat ze invloed hebben. Dat Mark Rutte geen visie wil hebben, betekent toch niet dat wij hem daarin moeten navolgen?'

Wat is volgens u de grootste gemene deler als het gaat om de onvrede in Nederland?

'Dat mensen het idee hebben dat hun leven verandert, maar geen enkel gehoor krijgen als ze de problemen die ze buiten hun schuld om krijgen, bij de overheid aanklaan. Mensen hebben terechte zorgen, omdat veel onzeker is geworden. En dan heb ik het nog niet eens over het

Maxime Verhagen Foto: Anke Bot

wegvallen van kleine verbanden zoals kerk en parochie. Mede door globalisering, immigratie en individualisering is de oude vertrouwde wereld veranderd. Daarbovenop worden mensen met concrete vragen geconfronteerd: Krijg ik straks wel voldoende pensioen om te kunnen leven? Is er nog voldoende energie om ons huis te verwarmen, en waarop moet ik daarbij inzetten? Kunnen mijn kinderen nog wel een woning kopen? En krijgen mijn kleinkinderen door de vergrijzing nog wel onderwijs en zorg op het niveau dat we hier lange tijd voor vanzelfsprekend hebben gehouden?

En naar deze zorgen wordt onvoldoende geluisterd?

'Ja, mensen hebben het idee dat er iets over hen heen komt waarop ze totaal geen invloed kunnen

uitoefenen. Laat ik als voorzitter van Bouwend Nederland bij de bouw beginnen. In mei vorig jaar heeft de Raad van State bepaald dat er geen vergunning meer mag worden verleend als je veroorzaker van stikstofuitstoot bent. De bouw zorgt voor 0,6 procent van de stikstofuitstoot; dat is bijna niks. Toch zijn onze vergunningen ingetrokken. Boeren, die ook buiten hun invloed om met allerlei beperkende maatregelen worden getroffen, kunnen tenminste nog blijven boeren; ze mogen alleen niet uitbreiden. Een automobilist kan nog steeds rijden, zij het iets minder hard. Maar aan bouwers wordt gewoon de vergunning niet verleend; ze kunnen niets meer. En ondertussen zijn we tien maanden verder en is de situatie niet wezenlijk verbeterd.'

Toch gaat het best goed met de bouw, als we naar de cijfers kijken.

‘Dat is allemaal op basis van bestaande vergunningen. De paradox is dat er het afgelopen jaar veel gebouwd is: zo’n 71.000 woningen. Er is enorm veel vraag naar huizen. Maar voor 2020 is de voorspelling dat we slechts 60.000 huizen zullen bouwen, en in 2021 nog maar 55.000, terwijl wonen wel als recht in de grondwet is vastgelegd. Ik vecht dus voor de huizen die nog gebouwd moeten worden. En de overheid heeft hier geen enkel antwoord op. Ook zij zegt: “Er wordt toch gebouwd?”, maar ze vergeet dat dit gebeurt op basis van vergunningen van vijf jaar geleden.’

Toch kan de politiek de uitspraak van de rechter niet naast zich neerleggen.

‘Dat vraag ik ook niet. Wat ik vraag is een oplossing. Dat de overheid de regie neemt om samen met alle betrokkenen de boel vlot te trekken. Maar dat gebeurt niet. Er worden juist onbegrijpelijke besluiten genomen. Neem de problemen met de pfas, waar wij in het geheel niet aan bijdragen; nog minder dan bij de stikstof. In mei vorig jaar kreeg de fabriek van Chemours & DuPont van minister Van Nieuwenhuizen nog toestemming om jaarlijks 7 kilo aan pfas-verbindingen in de Merwede te storten, terwijl twee maanden later bouwers en baggeraars van minister Van Veldhoven te horen krijgen dat ze geen grond mogen verzetten waar per kilo grond meer dan 0,1 microgram aan pfas in zit. Dat is toch niet te begrijpen? Pas toen ook wij naar het Malieveld gingen, kregen we enig gehoor ten aanzien van de pfas, maar omtrent de stikstof zijn we nog steeds niets opgeschoten.’

Wat verwijt u de politiek vooral?

‘De politiek heeft geen enkel verhaal meer, maar politici suggereren wel dat ze invloed hebben. Ik erger me eraan dat politici van de VVD, maar ook van het CDA, met tweets naar buiten komen in de trant van “Bouwen, bouwen, bouwen”, daarmee de indruk wekkend dat dit kan, maar ondertussen met geen enkele oplossing komen. Dat geldt ook voor de problemen van de boeren. Er stonden zeven of acht CDA-Kamerleden op het podium op het Malieveld, maar aan een echte visie of oplossing dragen ze niet bij. En als het Wetenschappelijk Instituut in *Zij aan zij* voorzichtig met een visie komt, valt een deel van het CDA-congres daaroverheen en moet een zinsnede zonodig aangepast worden.¹ Dan vraag ik: “Met welk deelbelang zijn we als CDA bezig?” Juist als christendemocratie moeten we

de vraag naar het grotere geheel stellen. Want ook voor de landbouw geldt: doorgaan zoals nu kan niet.’

De politiek heeft geen enkel verhaal meer, maar politici suggereren wel dat ze invloed hebben

Hoe komt het dat politici dit grotere geheel uit het oog verliezen?

‘Ze zijn bezig met de waan van de dag en suggereren

via tweets en mediaberichten voortdurend dat ze aan de kant van mensen en hun problemen staan, terwijl ze vergeten dat ze via de politiek leiding kunnen geven en aan het grotere geheel moeten werken. Het CDA zit zélf in de regering, maar Kamerleden beklagen zich dat het schandaal is dat de marinekazerne niet naar Vlissingen gaat. Kom met oplossingen in plaats van met tweets! De coalitiepartijen probéren wel met een oplossing te komen, maar die raken enkel de politieke problemen, niet die van de samenleving. Als ze er onderling niet uitkomen, krijgt de ene partij, D66 in dit geval, haar zin met extra geld om boeren uit te kopen. En als er in de zorg wat misgaat, krijgt Hugo de Jonge wat geld om daar iets aan te doen. Zo worden de politieke

problemen op en rond het Binnenhof opgelost, maar aan de echte problemen in de werkelijkheid van mensen wordt niets gedaan.'

En dus zoekt u als voorzitter van Bouwend Nederland uw heil wat de stikstofreductie betreft bij GroenLinks?

'Je kunt het ermee oneens zijn, maar GroenLinks is wel met een totaalpakket aan visie en oplossingen gekomen. Dat daar veel ruimte en geld is voor natuurherstel, vind ik logisch. Honderd miljoen euro is echt onvoldoende voor een oplossing die houdbaar is bij de rechter. We hebben minimaal één miljard voor natuurherstel per jaar nodig om een buffer te creëren, omdat we, los van de stikstofreductie die we met elkaar hopen te realiseren, toch in Nederland willen blijven bouwen, boeren en autorijden. En ook de insteek van GroenLinks op openbaar vervoer vind ik logisch: als je wilt dat we minder autorijden, zul je goede bus- en treinverbindingen moeten hebben.'

Wat moet er nu gebeuren om de stikstofimpasse vlot te trekken?

'Mark Rutte moet – en dat had allang moeten gebeuren – de regie naar zich toe trekken en met een totaalpakket komen. Er moet voor bouw, landbouw, industrie en verkeer een tijdpad komen voor bijvoorbeeld de volgende vijftien jaar voor hoe deze sectoren hun stikstofuitstoot moeten reduceren. Daarin moet tegen al deze sectoren, inclusief de natuurorganisaties, worden gezegd: "Dit is jullie aandeel, en wij als overheid gaan jullie helpen om dat te realiseren."

'Onderdeel van dit pakket is dat de landbouw duurzamer wordt en zich bijvoorbeeld meer op kringlooplandbouw toelegt, hiertoe gestimuleerd door financiële subsidies om de overgang

mogelijk te maken. En als de overheid wil dat wij duurzaam bouwen, moet ze zich realiseren dat dit ons geld kost. Het is daarom goed om elektrisch of emissieloos materieel te stimuleren, onder andere door een regeling voor versneld afschrijven van wagenpark en materieel. Daarnaast zal er fors geïnvesteerd moeten worden in lightrail en spoor, en dient er vanaf 2030 een verbod te zijn op de verkoop van nieuwe auto's die op fossiele brandstof rijden.'

'Verder denk ik dat het nodig is dat het onderhoud aan wegen, bruggen en viaducten naar voren wordt gehaald, zodat de capaciteit van infrabedrijven behouden blijft en er voldoende financiële middelen voorhanden zijn om te investeren in verduurzaming en innovatie. Ook dient er een nationale sectorale drempelwaarde te komen, zodat de bouw van huizen, ziekenhuizen

en scholen mogelijk blijft, ook in de Randstad.

En ten slotte moeten natuurgebieden robuuster gemaakt worden en daarmee minder kwetsbaar. Bepaalde Natura 2000-gebieden kunnen echter beter geschrappt worden.'

'Een dergelijk totaalpakket zouden alle coalitiepartijen moeten slikken. Take it or leave it.'

Waarom is zo'n totaalpakket er volgens u nog niet gekomen?

'Omdat de coalitiepartijen elkaar in een wurggreep houden, en visie voor Mark Rutte de olifant is die het uitzicht belemmert. Dat heeft hij als liberaal gezegd, maar dat betekent niet dat wij als christendemocraten daarin moeten meegaan. Je ziet waar dit ons naartoe heeft geleid. Dit land snakt naar een visie van politici die de mensen meenemen. Je kunt van de kabinetten-Balkenende zeggen wat je wilt, maar niet dat ze geen visie hadden. Op basis van wat men bij het Wetenschappelijk Instituut had uitgedacht,

Je kunt het ermee oneens zijn, maar GroenLinks biedt wel een totaalpakket aan visie

zeiden we: “Zó zien wij de samenleving voor ons, en daar is dit en dat voor nodig.” Dat betekent niet dat alles vervolgens goed gaat; we zien nu dat sommige dingen niet werken en dat we die beter kunnen terugdraaien. De decentralisatie in de ruimtelijke ordening bijvoorbeeld, of het hele toeslagensysteem van de Belastingdienst. Dat blijkt onwerkbaar. Maar het is echt beter om mensen mee te nemen en dan later dingen te moeten terugdraaien of bijstellen, dan je neer te leggen bij de totale besluiteloosheid die nu heerst.’

In hoeverre heeft die besluiteloosheid te maken met de dominante gedachte dat veel problemen wel door de markt zullen worden opgelost?

‘Ik denk eerder dat het komt doordat we zaken wel naar lagere overheden hebben gedecentraliseerd, maar deze overheden vervolgens onvoldoende middelen hebben gegeven

om die doelen te realiseren.

Ten aanzien van de ruimtelijke ordening wilden wij als CDA meer vrijheid

voor bepaalde regio’s om

te bouwen, in plaats van het strak door de landelijke

overheid geregisseerde beleid. Provincies en gemeenten moesten meer zeggenschap krijgen. Maar het tegenovergestelde is gebeurd.

Wethouders en gemeenteraadsleden worden gekozen door de inwoners van een gemeente, en niet door de mensen die er willen wonen.

De decentralisatie op het gebied van de ruimtelijke ordening werkt niet, en dus is het beter terug te keren op je schreden en deze terug te draaien.’

Ondertussen is de onvrede in het land zo groot dat deze niet alleen op het Malieveld zichtbaar is, maar zich ook toont in de groei van populistische partijen. Begrijpt u de aantrekkingskracht daarvan?

‘Ja, mensen snakken naar een vergezicht waar we naartoe gaan en een overheid die hen bij de hand neemt om daar te komen. Als de middenpartijen

dat niet hebben, leggen burgers hun oor te luisteren bij partijen als de PVV en Forum voor Democratie. Die komen tenminste met een antwoord. In mijn ogen is dat het totaal verkeerde antwoord, want ófwel ze steken hun kop in het zand door te stellen dat er geen klimaat- en stikstofproblemen zijn, ófwel ze komen met oplossingen die de problemen alleen maar verergeren, zoals een nexit of het opdoeken van de EU. Volgens hen is er te veel Europa, maar het paradoxale is dat er eerder te weinig Europa is, gezien de hoeveelheid Europa die we hebben. De problemen met de migratie zijn ontstaan omdat we wél de binnengrenzen hebben opengezet, maar hebben verzuimd een gemeenschappelijk asiel- en buitengrenzenbeleid te ontwikkelen. We hebben problemen met de euro gekregen omdat we wél een

gemeenschappelijke munt kregen, maar geen gemeenschappelijk monetair beleid. Dan zijn er feitelijk twee mogelijkheden: ófwel we stappen uit de EU en sluiten alle grenzen, ófwel we gaan in

Europa juist méér samen doen. Ik ben heel duidelijk voor het laatste, méér Europa, omdat we de problemen van vandaag niet meer in ons eentje kunnen oplossen. Minder Europa zou de zaak verergeren, maar nexit is wel een verhaal. En helaas heeft het CDA jarenlang meegeuild met een anti-EU-verhaal.’

Het CDA heeft onder uw leiding in een gedoogcoalitie samengewerkt met de PVV. In hoeverre heeft de partij daarmee de weg helpen effenen voor het populisme en een anti-EU-verhaal?

‘Ik heb geen behoefte om hierop nu terug te blikken. Het enige wat ik wil zeggen is dat ik, als ik had geweten dat een gedoogcoalitie – die absoluut mijn voorkeur niet had, maar als enige optie was overgebleven nadat de PvdA niet wilde

meedoen – in de praktijk zou worden uitgelegd als een samenwerking in een gewone coalitie, er niet aan was begonnen. Alles in mij verzet zich tegen datgene waar een partij als de PVV voor staat. En je kunt van mij zeggen wat je wilt, maar ik heb me altijd pro-Europa opgesteld.’

Op dit moment speelt opnieuw de discussie over samenwerking, dit keer met Forum voor Democratie. Heeft u daarbij, mede gezien de ervaringen met de PVV, nog een advies?

‘Ik weet niet of een partij als het CDA, met zo weinig zetels in de peilingen, nu als eerste de vraag moet beantwoorden met wie ze wil

samenwerken. Maar ik laat dit graag over aan de huidige leiding binnen de partij.’

Zouden de velden voor een christendemocratische partij niet juist nu wit moeten zijn om te oogsten? Het neoliberalisme is op zijn retour, en een nieuwkomer stijgt in de peilingen met een verhaal over de waarde van het christendom. Wat moet het CDA doen om de kiezer weer voor zich te winnen?

‘De partij moet met een totaalvisie komen die aansluit bij de werkelijke problemen van mensen. Want wat is onze visie als CDA? Eerlijk gezegd hoor ik ook weleens: “Waar staat het CDA nu eigenlijk voor?” Wat

Alles in mij verzet zich tegen datgene waar een partij als de PVV voor staat

Bron: Pixabay

dat betreft heerst er een leegte, en ik adviseer de politici hun oor te luisteren te leggen bij het Wetenschappelijk Instituut, dat net als destijds onder Ab Klink een totaalvisie moet hebben en die moet uitwerken op allerlei deelgebieden. Wat zijn de huidige problemen, waar willen we als samenleving naartoe, en hoe nemen we de mensen daarin mee? Hoe kunnen we een schild voor de zwakken zijn? Waarbij het probleem van vandaag is dat iederéén zwak is: heel de samenleving is zoekende. Hoe kunnen we verduurzaming realiseren en toch voortgaan op het gebied van wonen en werken? De mensen zijn echt van goede wil, maar willen wel bij de hand genomen worden.'

In hoeverre is een nieuw perspectief op de verhouding tussen overheid, markt en samenleving gewenst? Er is kritiek dat de overheid de samenleving en de markt te veel aan hun lot heeft overgelaten.

'Binnen de christendemocratie kennen we de protestantse visie van de soevereiniteit in eigen kring, waarbij overheid, bedrijf, kerk, gezin en school hun eigen soevereiniteit kennen. Daarnaast hebben we de katholieke visie van de subsidiariteit, die verantwoordelijkheden op dat overheidsniveau legt waar deze het meest thuishoren. Als katholiek heb ik me altijd bij de laatste meer thuis gevoeld, ook omdat ik haar beter vind. Maar dan moet deze gedachte wel goed worden toegepast. Oorspronkelijk betekent subsidiariteit dat de taken bij de laagst mogelijke overheid moeten worden neergelegd, te beginnen bij de burger en de gemeenten. Als deze niet in staat zijn die taken uit te voeren, moet een hoger orgaan deze taken vervangend voor zijn rekening nemen, maar daarnaast ook die maatregelen nemen die ervoor zorgen

dat het lagere orgaan in de toekomst die verantwoordelijkheden wél op zich kan nemen. Dat is de laatste tijd onvoldoende gebeurd, zeker als het gaat om de decentralisatie van de ruimtelijke ordening. We hebben landelijke doelstellingen geformuleerd, en daarbij taken aan lagere overheden toebedeeld, maar deze onvoldoende middelen gegeven om zichzelf waar te maken. Als we nu zien dat landelijke doelstellingen met betrekking tot aantallen woningen niet gehaald worden, moeten we weer meer centraliseren.'

Past zelfkritiek in dit opzicht? Juist christendemocraten zijn voorstanders van de decentralisatie van taken.

'De christendemocratie heeft altijd een wat pacificerende rol gehad tussen het socialisme,

dat aan de staat een grote rol toekent, en het liberalisme, dat juist aan de markt meer belang hecht. Wij staan daar met onze visie van subsidiariteit en soevereiniteit in eigen kring precies tussenin, en kunnen met beide kanten samenwerken. Na de Tweede Wereldoorlog zijn

er veel kabinetten van KVP en PvdA geweest. Die partijen vonden elkaar in de noodzaak om een sociale zekerheid op te bouwen en in een strak loon- en prijsbeleid. Later, in de tijd van Thatcher, zijn we onder Lubbers meer met de VVD gaan samenwerken en hebben we zaken weer bij de landelijke overheid weggehaald. Op een gegeven moment gebeurde dat echter meer vanuit bezuiniging gedreven dan vanuit principe. We gooiden iets over de schutting naar de lokale gemeenten of de markt, maar gaven de eerste onvoldoende geld en de laatste onvoldoende mogelijkheden om de zaken goed te regelen. Ik denk ook dat we in het laatste kabinet-Balkenende sterker aan ons verhaal en

In het laatste kabinet-Balkenende hadden we sterker aan ons verhaal en onze principes moeten vasthouden

onze principes hadden moeten vasthouden dan we hebben gedaan.’

Terwijl juist dat verhaal nodig is, omdat het aan de markt overlaten paradoxaal genoeg gepaard gaat met een enorme bureaucratische controle van de overheid. Hoe kan dat vanuit christendemocratisch perspectief worden doorbroken?

‘Dat heeft ook met het mensbeeld te maken. Zelf stond ik als lid van het Europees Parlement in 1992 niet te juichen bij de toetreding van de Britse conservatieven tot de Europese Volkspartij. Zij gaan meer uit van het slechte van de mens, terwijl ik het goede benadruk. Maar toen ik dat op een spreekbeurt zei, wees iemand me erop dat veel protestanten ook van het slechte in de mens uitgaan. Dit mensbeeld kan tot faalangst leiden, waardoor je een politiek krijgt die risico’s zo veel mogelijk wil uitsluiten en via regeltjes alles gaat dichttimmeren. Neem de cafébrand in Volendam op 1 januari 2001. Natuurlijk was dat verschrikkelijk en wil je zo iets verder voorkomen. Maar als gevolg daarvan kwamen er allerlei regels die eisten dat zelfs bij heel oude kerkjes op het Friese en Groninger platteland de deuren naar buiten toe geopend konden worden, anders mochten de kerken niet meer open. Dat begrijpt toch niemand meer? Zo creëer je een angstcultuur. Uit een soort wantrouwen richting mensen willen politici alles dichtregelen en komen ze met allerlei ad-hocmaatregelen, zoals de plotselinge beslissing om vanaf 1 juli 2018 aardgasloos te bouwen. Maar juist door dit soort beslissingen heerst er

enorm veel onvrede in de samenleving. Men voelt geen vertrouwen meer en weet niet meer waaraan men toe is.’

Uit SCP-onderzoek blijkt dat burgers wel tevreden zijn over hun eigen leven, maar niet erg optimistisch zijn over de samenleving als geheel. Het is dus geen onvrede van verwende kinderen. ‘Inderdaad. De mensen zijn van goede wil, maar voelen zich niet serieus genomen. Neem de burgers in Groningen. Die zijn nog steeds boos, en terecht. Er zijn sinds de eerste grote aardbeving bij Loppersum ruim zeven jaar verstreken, en nog steeds zijn er nauwelijks huizen verstevigd. In plaats van een totaalperspectief te bedenken, worden er voortdurend hapsnapmaatregelen genomen. Stel nu dat men in 2012 direct tegen de Groningers had gezegd: “Nu we nog voor

zes miljard euro per jaar uit de bodem halen, krijgt Groningen, zeg, 25 procent, dus zo’n anderhalf miljard per jaar, om de huizen te verstevigen, om mensen schadeloos te stellen, en om geld opzij te zetten voor

een economisch perspectief, want over twintig jaar stoppen we met het winnen van aardgas.” Dan had je duidelijkheid geboden en perspectief om de mensen mee te krijgen. En dat is ook wat er landelijk op allerlei terreinen moet gebeuren: ten aanzien van landbouw, van duurzaamheid, klimaat, energie en woningbouw. Je moet niet bij de waan van de dag suggereren dat je invloed uitoefent, terwijl je aan geen enkele oplossing bijdraagt. Kom met een totaalvisie en een totaalpakket, en neem de burgers mee.’

De burgers in Groningen zijn terecht nog steeds boos

1 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zij aan zij. Toekomstperspectief voor Nederland in 2030. Uitnodiging tot discussie*. Den Haag: CDA, 2019. Zie ook de sectie ‘Actualiteit’ in het vorige nummer van CDV (Winter 2019).

Het klimaat als gemeenschappelijk goed

De Britse conservatieve filosoof Roger Scruton laat zien dat groene politiek niet enkel het domein is van linkse partijen. Samen met de christelijk-sociale encycliek *Laudato Si'* inspireert zijn denken het CDA tot een visie op klimaat en duurzaamheid die aansluit bij lokale initiatieven. Daarnaast zijn forse investeringen op nationaal én Europees niveau nodig, zonder dat de overheid de burger onnodig in de weg zit. Kernenergie verdient bij dit alles serieuze overweging.

door Pieter Heerma en Agnes Mulder De auteurs zijn respectievelijk fractievoorzitter en Kamerlid met woordvoerderschap klimaat en duurzaamheid voor het CDA in de Tweede Kamer.

Het jaar 2020 begon met een politiek opmerkelijke gebeurtenis: in Oostenrijk werd een rechts-groene coalitie aangekondigd. Bijna twee weken later, op 12 januari, overleed de Britse conservatieve filosoof Roger Scruton. De nieuwe coalitie en het werk van Scruton onderschrijven het belang van een christendemocratische visie op klimaat en duurzaamheid, waarbij rentmeesterschap het uitgangspunt moet zijn: 'groen' en 'duurzaamheid' zijn te belangrijk om enkel aan 'klimaatdrammers' op links over te laten, en het gedachtegoed van Scruton, zeker dat over 'groene filosofie', is te waardevol om enkel aan 'klimaatontkenners' als Thierry Baudet toe te schrijven.

Doorgeschoten polarisatie is inmiddels uitgegroeid tot een van de grootste problemen in en van de politiek. Dit geldt in Nederland, maar eigenlijk in bijna alle westerse democratieën. De flanken bestoken elkaar voortdurend vanuit de loopgraven van het eigen gelijk. En eigenlijk wordt iedereen met een genuanceerde mening of een voorstel tot een gematigd compromis net zo hard aangepakt, vaak door beide kanten tegelijkertijd. Om voorstellen en compromissen die niet kunnen voldoen aan de standaard van dat absolute eigen gelijk onderuit te halen, lijkt alles geoorloofd. Dit leidt in de politiek steeds vaker tot vetocratische situaties, waarin vooral meerderheden kunnen

worden gevonden om iets te torpederen en tegen te houden.

Veertig jaar CDA

Dit raakt ons als Nederland misschien wel extra hard, omdat we een polderland zijn dat is groot geworden door elkaar te vinden in het midden, om er vervolgens samen de schouders onder te zetten. Van alle netelige dossiers waar we voornoemde tendens inmiddels kunnen waarnemen, zijn klimaat en duurzaamheid zeker niet de minste. Voor het CDA ligt er juist op dit punt een grote opdracht, want wij kennen een lange traditie als het gaat om denken over onze leefomgeving. Dit jaar is het veertig jaar geleden dat het CDA tot stand kwam, en al vanaf het begin is ‘rentmeesterschap’ een van de vier uitgangspunten van de partij. De groen-conservatieve filosofie van Scruton en de christelijk-sociale encycliciek *Laudato Si’* van de paus¹ kunnen in samenspraak tot inspiratie dienen voor een hernieuwd discours op het gebied van het klimaat en onze leefomgeving – een discours dat niet alleen past bij onze traditie van rentmeesterschap, maar ook kan dienen als richtsnoer om door de blinde muur van polarisatie heen te breken.

De kern van *Laudato Si’* is deze vraag: ‘Wat voor soort wereld willen wij doorgeven aan hen die na ons zullen komen, aan de kinderen die aan het opgroeien zijn?’² Dit leidt ertoe dat we onszelf moeten afvragen wat de betekenis is van het bestaan, en welke waarden de grondslag vormen van het sociale leven: ‘Met wat voor doel gaan wij door deze wereld? Waartoe zijn wij in dit leven gekomen? Met wat voor doel werken en strijden wij? Waarom heeft deze aarde ons nodig?’³ Tenzij we worstelen met deze diepere vragen, zo zegt de paus, ‘geloof ik niet dat [onze ecologische zorgen] belangrijke effecten kunnen hebben.’⁴ In de encycliciek pleit de paus sterk tegen de wegwerpcultuur en onverschilligheid, en vraagt hij de lezer te erkennen dat wij als mens

een integraal onderdeel van de natuur zijn. Zo stelt hij: ‘Het klimaat is een gemeenschappelijk goed, van allen en voor allen.’⁵

Wij als CDA’ers beseffen heel goed dat wij de aarde in bruikleen hebben, en dat we moeten nadenken over hoe we daar invulling aan geven. Eind 2018 zaten we midden in het debat over het Klimaatakkoord dat we in Nederland hebben gesloten. Als CDA hebben wij gewezen op het grote belang van draagvlak in de Nederlandse samenleving voor energiebesparende maatregelen. Als we onze doelen willen halen, heeft het geen zin om maatregelen rondom gasverbruik en CO₂-besparing aan mensen op te leggen zonder hen daarbij zelf te betrekken. Tegelijkertijd zien we dat steeds meer mensen zich bewust worden van de gevolgen en de bedreigingen van klimaatverandering. Zij zijn bereid iets voor hun eigen leefomgeving te doen, alleen weten ze niet altijd wat de beste manier is. Als overheid zullen

Wij als CDA’ers beseffen heel goed dat wij de aarde in bruikleen hebben

we daarbij moeten helpen door richtsnoeren te bieden op lokaal, provinciaal en nationaal, maar ook op Europees niveau. Vanuit de samenleving zelf zien we een groeiend bewustzijn, resulterend in groene initiatieven: dorpen die samen hun energiebehoefte groen willen invullen door middel van een coöperatie, maar ook een hele provincie die bezig is met vergroening. De provincie Limburg heeft onlangs het plan geïnitieerd om in acht jaar tijd één miljoen bomen te gaan planten: één voor iedere Limburger.

Lokale markten

Dit sluit aan bij de filosofie van Scruton. In zijn boek *Groene filosofie* laat deze conservatieve denker zien dat groene politiek niet enkel het domein is van linkse partijen, maar ook van meer conservatief ingestelde partijen.⁶

Actualiteit

De term ‘conservatief’ zegt het al: het gaat om het conserveren of bewaren van datgene wat we hebben meegekregen, in dit geval de aarde. Kernwoorden in de gedachten van Scruton zijn ‘schoonheid’, ‘lokaliteit’, ‘piëteit’ en ‘verantwoordelijkheid’. Zelf bezigt hij de term ‘oikofilie’, een begrip dat staat voor de liefde voor het eigene, het nabije. Scruton steekt de loftrumpet over boeren die, bijvoorbeeld via lokale markten, een afzetgebied zoeken in de eigen omgeving; die oog hebben voor de schoonheid van het eigen landschap; en die eerbied tonen voor de grond, die geeft, maar niet

uitgeput mag worden. Hij hecht veel waarde aan het initiatief dat uit de samenleving zelf voortkomt, van onderop dus, en oog heeft voor de eigenheid van de lokale omgeving. Onze boeren zouden van de overheid veel meer ruimte kunnen krijgen om als beheerders van de natuur op te treden. Wanneer een bedrijf krimpt, zou het land dat overblijft als natuurbuffer kunnen gelden, waarbij de boer een belangrijke rol kan spelen. Daarvoor zal er zekerheid voor de lange termijn moeten worden gegeven, om die investering te doen voor de komende vijftien tot twintig jaar.

Bron: iStock

Zoals elke goede ondernemer een bepaalde mate van liefde voor zijn product heeft, hebben boeren liefde voor hun bouwland en voor de dieren in hun wei of stallen. Daarbij zijn het doorgewinterde ondernemers, die veel risico's nemen door te investeren in duurzaamheid. De Nederlandse boer loopt daarin nog steeds voorop. Ecologie en economie zijn dan ook inherent met elkaar verweven. CDA-Kamerlid Jaco Geurts schreef in 2013 het initiatiefrapport *Een eerlijke boterham*, waarin hij de macht van de supermarkten ten opzichte van de boeren bekritiseert.⁷ Er is een voedselscheidsrechter nodig om deze onderdrukkende macht te doorbreken, zodat de boer een eerlijke prijs voor zijn product kan verdienen en daardoor kan blijven investeren in duurzame nieuwe innovaties. De overheid moet daarbij de balans zoeken om aan de ene kant initiatieven vanuit de samenleving te stimuleren, en aan de andere kant geen onnodige maatregelen op te leggen.

Tegelijkertijd zal ook de overheid moeten investeren in het klimaat, want met alleen lokale initiatieven gaan we het tij niet keren. Zeker in Nederland zien we hoe ingewikkeld het vraagstuk is. We zijn een klein land; een postzegel waar iedere millimeter telt. We zullen dus fors moeten inzetten op andere energiebronnen. Een voorbeeld waaraan wij denken is investeren in kernenergie. Het IPCC kwam in 2018 met een rapport waarin wordt aangegeven dat het tijd is voor drastische maatregelen.⁸ Kernenergie kan een belangrijk onderdeel zijn van de oplossing; we zullen dus kernenergie serieus in de energiemix moeten overwegen.

Maar niet alleen nationaal zullen er forse stappen moeten worden gezet. Ook op Europees niveau zullen we met elkaar fors moeten investeren. Bijvoorbeeld op het gebied van industrie, want een gezamenlijke inzet op het verminderen van de CO₂-uitstoot doet veel

meer dan wij als klein land alleen voor elkaar zouden kunnen krijgen. Een serieuze ambitie op het gebied van Emissiehandel (ETS) zorgt voor vergroening en behoud van onze industrie, en jaagt innovatie in Europa aan. ETS is een marktinstrument waarmee de Europese Unie de uitstoot van broeikasgassen kosteneffectief wil verminderen, om zo haar klimaatdoelstellingen te realiseren. Daarmee zorgen we voor langetermijnwerkgelegenheid en -zekerheid, en versterken we ons verdienvermogen.

Begin dit jaar kwam Eurocommissaris Timmermans met een ambitieus plan, de 'Green Deal'. Op Europees niveau zal er meer en beter moeten worden geïnvesteerd in klimaat en duurzaamheid. Daarbij presenteerde hij een miljardenfonds waarvan lidstaten kunnen gebruikmaken voor groene initiatieven. Dit is voor Nederland een uitgelezen kans. Daar zullen we dan ook actief op moeten inzetten; we moeten

Een voedselscheidsrechter moet ervoor zorgen dat de boer een eerlijke prijs voor zijn product kan verdienen

ervoor zorgen dat er goede initiatieven komen die met Europees geld kunnen worden gefinancierd. Tegelijkertijd moet ook Frans Timmermans zich realiseren dat er draagvlak nodig is om zijn plannen met de lidstaten uit te voeren. Timmermans lijkt deze afslag echter te missen doordat hij landen verplichtingen oplegt zonder ze de ruimte te geven om zélf tot oplossingen te komen. Als er iets is wat wij in Nederland hebben geleerd van de onderhandelingen over het Klimaatakkoord, is het dat je de mensen moet meenemen in je overwegingen. Liever geregeld bescheiden passen voorwaarts maken, dan met een ferme klap iedereen verliezen.

Lokale gemeenschappen

Hoe dan ook zullen we met elkaar forse stappen moeten maken om de uitstoot te reduceren, nieuwe energiebronnen aan te boren, en te voorkomen dat we de bestaande uitputten. Dat betekent dat op alle bestuurslagen slimme investeringen voor grote en kleine initiatieven

We moeten voorkomen dat lokale bewoners tot in lengte van dagen last hebben van de verplichte komst van windmolens

zullen moeten worden gedaan. Daarbij speelt de overheid een cruciale rol. Zo geeft Scruton in zijn boek aan dat het beginsel van conservatief beleid moet zijn: verhinderen dat de staat taken op zich neemt die beter door burgers kunnen worden uitgevoerd. Het beleid moet particuliere initiatieven toestaan en vrijlaten, vrijwilligers mogelijkheden geven en aanmoedigen, zich voegen naar lokale oplossingen, en dereguleren op alle plekken waar regelgeving onderdeel van het probleem is. De overheid zal dus de samenleving ten dienste moeten staan, en zij zal zich daarbij bewust moeten zijn van haar verantwoordelijkheid naar de mensen toe. Maar ook naar de manier waarop wij omgaan met het gebruik van onze aarde. We moeten namelijk voorkomen dat er een herhaling komt van wat er

in de Drentse veenkoloniën is misgegaan: daar is de verplichte komst van windmolens zo enorm uit de hand gelopen dat lokale gemeenschappen er tot in lengte van dagen last van ondervinden. Het moet anders, en dat kan ook, bijvoorbeeld bij het vaststellen van de Regionale Energie-strategieën. In zo'n RES worden samen met de inwoners dilemma's bij de inrichting van hun leefomgeving opgepakt. Een eerlijke verdeling van lusten en lasten is daarbij een belangrijke randvoorwaarde.

Het is precies deze visie waar het CDA voor staat. Want

juist het klimaat zou een perfecte motor kunnen zijn voor strijdbaarheid, ondernemingslust en innovaties. Niet voor niks springen energiecoöperaties als paddenstoelen uit de grond: mensen willen graag zelf bezig zijn met de verduurzaming van hun eigen leefomgeving. Om terug te keren bij de woorden van de paus: 'Het klimaat is een gemeenschappelijk goed, van allen en voor allen.'

De overheid moet daaraan bijdragen, en ook zelf de handschoen oppakken. Ze moet niet bang zijn om flink te investeren in de toekomst van de generaties na ons.

-
- 1 Paus Franciscus, *Laudato Si' / Wees geprezen. Over de zorg voor het gemeenschappelijke huis*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg InterKerk, 2015.
 - 2 Franciscus 2015, vierde hoofdstuk, 160.
 - 3 Ibidem.
 - 4 Ibidem.
 - 5 Franciscus 2015, eerste hoofdstuk, 23.

- 6 Roger Scruton, *Groene filosofie. Verstandig nadenken over onze planeet*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2012.
- 7 *Kamerstukken II 2013-2014*, 34 004, nr. 2 (Initiatiefnota van het lid Geurts: «Een eerlijke boterham, over het versterken van de voedselketen»).
- 8 Intergovernmental Panel on Climate Change, *Global warming of 1.5°C*. Genève: IPCC, 2018.

Wetenschap met de rug tegen de muur

Naast de acties van boeren, bouwers, basisschoollerares en zorgpersoneel luidden ook wetenschappers onlangs terecht de noodklok. Er is een bekostigingsstructuur ontstaan die onnodig overwerk veroorzaakt en van de universiteit een productiefabriek maakt in plaats van een plek waar culturele en intellectuele vorming plaatsvindt. De sociale en geesteswetenschappen zijn al helemaal de dupe, terwijl juist die in onze verwarde samenleving hard nodig zijn. Tijd voor hervorming.

door Bert Jan Lietaert Peerbolte De auteur is hoogleraar Nieuwe Testament aan de VU en vicedecaan van de Faculteit Religie en Theologie van diezelfde universiteit. Hij is lid van de redactie van CDV.

Het begint een vertrouwd gezicht te worden: protesterende boze burgers op het Malieveld. ‘De politiek luistert niet naar ons’, is het terugkerende refrein. Medewerkers in de zorg en docenten op alle niveaus van het onderwijs – van basisonderwijs tot wo – kwamen in het najaar van 2019 naar Den Haag om te protesteren tegen de onderfinanciering en de overregulering van hun sectoren. Jammer genoeg vielen hun protesten in de media niet erg op, doordat zij niet beschikten over tractoren en bouwvoertuigen. Toch is het zaak om goed te kijken naar de publieke sector in het algemeen en het onderwijs in het bijzonder. Deze bijdrage blijft beperkt tot het wo, maar dat betekent niet dat het in de rest van het onderwijs beter is. Integendeel. De kern is: er moet een

ander stelsel van financiering komen, met een beschermde status voor sociale en geesteswetenschappen. Laat dit het stempel zijn dat het CDA kan drukken op de ontwikkelingen in het hoger onderwijs.

WOinActie

Tussen alle protesten op het Malieveld kwam het geluid van actiegroep WOinActie amper aan bod, totdat zij aan de bel trok bij de Inspectie SZW, oftewel de arbeidsinspectie. In november 2019 startte een campagne om aangifte te doen van structureel overwerk. Het vermoeden was dat zo’n honderd wo-medewerkers hierop zouden ingaan, maar het pakte heel anders uit. Op het moment dat de definitieve aangifte werd ingediend, in januari 2020, stond de

teller op 720 dossiers.¹ Het structurele aantal overuren bleek enorm te zijn. Met name docenten (zonder onderzoekstijd) en hoogleraren werken al gauw zo'n 15 uur per week méér dan de 38 uur die in de cao is vastgelegd. Zij maken dikwijls werkweken van ongeveer 55 uur. Dat is door de week 10 uur per dag, en in het weekend nog eens 5 uur.²

Remco Breuker, een van de initiatiefnemers en hoogleraar Korean Studies in Leiden, lichtte op 20 januari 2020 de aangifte toe bij BNR Nieuwsradio en gaf als belangrijkste oorzaak dat er 'geen adequaat budget (is) voor het hoger onderwijs'. De arbeidsinspectie gaat de aangifte actief onderzoeken, maar de uitkomst daarvan kan nog wel even op zich laten wachten. 'De inspectie is zelf ook, net zoals de hele publieke sector, onderbezet, ben ik bang', aldus Breuker. Geld erbij is een begin, maar er is meer nodig. Wat vooral nodig is, is een

Er is op universiteiten sprake van onderfinanciering en overregulering

nieuwe bekostigingssystematiek. Daarbij moet het toegenomen aantal studenten verdisconteerd worden, en moet niet alleen onderwijs inkomsten genereren, maar ook onderzoek. Bovendien is een loopbaanontwikkeling nodig waarbij medewerkers niet jarenlang hoeven te wachten op zekerheid over hun positie.

In de aangifte bij de arbeidsinspectie komen ook individuele ervaringen naar voren. Het blijkt dat de opeenstapeling van kortlopende contracten, bedoeld om te voorkomen dat universiteiten lang blijven vastzitten aan medewerkers, slecht uitpakt voor het sociale leven van jonge wetenschappers. Een enkeling gaf zelfs aan besloten te hebben om niet te trouwen en om geen kinderen te krijgen, omdat een gezinsleven de flexibiliteit zou belemmeren die je nodig hebt om carrière te kunnen maken

in de wetenschap. Veel medewerkers die na hun promotie het ene na het andere tijdelijke contract hebben gehad, haken op een gegeven moment af in de ratrace, om vervolgens te ontdekken dat ze te lang aan de universiteit verbonden geweest zijn om in de samenleving nog gemakkelijk een plek te kunnen vinden. In de tussentijd loopt de werkdruk van medewerkers met een vaste aanstelling alleen maar verder op. Net als in de zorg en in de rest van de onderwijssector heeft dat te maken met onderfinanciering en overregulering. Competitie en controle gaan niet goed samen en leiden tot onaanvaardbaar veel werk. Competitie resulteert namelijk in een enorme werkdruk door het voortdurend moeten indienen van projectaanvragen voor externe financiering. De geringe slagingskansen daarvan (schatting: 10-20 procent) leidt ertoe dat 80-90 procent van de hierin geïnvesteerde werktijd grotendeels verloren tijd is. Controle uit zich

binnen het wetenschappelijk onderwijs in de voortdurende rondes van visitaties waarbij je moet aantonen dat je het goed doet. In de rechtspraak ben je onschuldig tot het tegendeel bewezen is, maar in deze

visitaties lijkt het eerder omgekeerd te zijn.

Bekostigingsstructuur

Volgens cijfers van de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU) komt 60 procent van de financiering van de overheid, terwijl de overige 40 procent bestaat uit collegegelden en inkomsten uit contractonderwijs en -onderzoek dat betaald wordt door externe partijen.³ De 60 procent die afkomstig is van de overheid wordt gesplitst in geld dat rechtstreeks naar universiteiten gaat, de zogenoemde 'eerste geldstroom', en geld dat verdeeld wordt in een concurrentieslag tussen wetenschappers via de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Dit laatste geld staat

bekend als de ‘tweede geldstroom’, terwijl financiering uit de markt geldt als de ‘derde geldstroom’. Waar zitten nu de problemen?

Allereerst is de verdeelsleutel van de eerste geldstroom over de verschillende universiteiten bijzonder ondoorzichtig. In een complex systeem wordt het geld van de overheid over de universiteiten verdeeld, en daarbij spelen zelfs factoren als de ouderdom van de instelling een rol. Vervolgens past ieder college van bestuur een interne verdeelsleutel toe om de aan de desbetreffende universiteit toegekende middelen te verdelen over de faculteiten van die universiteit. De systematiek van die verdeelsleutels is over het algemeen zo ingewikkeld dat alleen bestuurders enigszins begrijpen hoe het werkt.

De tweede geldstroom is gericht op onderzoek. De verdeling van deze middelen is grotendeels gebaseerd op de gedachte dat competitie en concurrentie de kwaliteit van onderzoek ten goede komen, maar hiervoor is al opgemerkt dat dit systeem vooral leidt tot weglekkende werktijd. Het aanvragencircuit is bovendien – en zo was het nooit bedoeld – gaan gelden als criterium in het hr-beleid van veel universiteiten: alleen als je in staat bent om externe middelen te verwerven, ben je gekwalificeerd om op de eerste geldstroom een vaste aanstelling te krijgen. Dit is een van de belangrijkste uitwassen van de huidige structuur.

Maatschappelijke partners zorgen in de derde geldstroom voor aanvullende financiering. Het is duidelijk dat dit voor bèta- en medische wetenschappen gemakkelijker is dan voor de sociale en geesteswetenschappen. Via bedrijven als IBM en fondsen als KWF Kankerbestrijding kunnen bèta- en medische disciplines relatief eenvoudig private gelden verwerven; voor disciplines als Nederlands, geschiedenis, filosofie en theologie, maar ook sociologie en pedagogiek geldt dit in veel mindere mate.

Perverse prikkels

De eerste geldstroom wordt op zo’n manier over faculteiten verdeeld dat het aantal uitgegeven studiepunten, het aantal uitgereikte diploma’s en de toegekende doctoraten in hoge mate bepalend zijn voor de inkomsten van een faculteit. Aldus verwordt onderwijs tot een industriële productielijn waar niet het denkproces van de student of diens bredere intellectuele en culturele vorming centraal staat, maar waar de focus ligt op het zo snel mogelijk behalen van een diploma. Want een hoger rendement staat garant voor solide inkomsten.

De concurrentiegedachte gaat zelfs zo ver dat de Universiteit van Amsterdam in Groningen studenten probeert weg te kapen met de leus ‘Er gaat iets boven Groningen’, dat Leiden in Amsterdam adverteert voor masteropleidingen, en dat de VU in Leiden kroketten uitdeelt aan studenten om hen naar de De Boelelaan

Het onderwijs verwordt tot industriële productielijn waar niet het denkproces centraal staat, maar het snel behalen van een diploma

te trekken. Publieke middelen geïnvesteerd in concurrentie tussen instellingen die zouden moeten samenwerken!

Wie kijkt naar de ontwikkeling van de wo-financiering, ziet ogenblikkelijk dat de absolute uitgaven de afgelopen jaren weliswaar gestegen zijn, maar dat de facto de financiering terugloopt. Hoe zit dat? Tussen 2000 en 2017 is het aantal studenten in Nederland gestegen met 68 procent, terwijl de rijksbijdrage per student daalde met 25 procent.⁴ Mede door succesvol stimuleren van de overheid en het bedrijfsleven is het aantal studenten bij exacte vakken verhoudingsgewijs het meest gestegen. Deze studies kosten per student aanzienlijk meer

Bron: iStock

geld dan de sociale en de geesteswetenschappen, en bijgevolg is de krapte bij bètastudies alleen nog maar erger geworden. Wat prachtig lijkt, namelijk de stijging van het aantal studenten, heeft dus ernstige repercussies op het hele wo: de werkdruk stijgt, studenten krijgen minder begeleiding dan gewenst, en uiteindelijk zal het systeem dit niet volhouden.

Het primaat van de technische studies

In het voorjaar van 2019 heeft een commissie onder leiding van voormalig staatssecretaris Martin van Rijn een rapport uitgebracht waarin de commissie voorstelt de bekostiging van het wo aan te passen aan de eisen van vandaag.⁵ Het aanpakken van het ‘gebrek aan transparantie’ in de financiering is inderdaad een prima idee, maar één specifiek advies van deze commissie zal op korte termijn heel ernstige gevolgen krijgen wanneer de minister

niet bij zinnen komt. Van Rijn stelt voor om een extra financiële impuls te geven aan de bètastudies, dat wil zeggen aan de technische universiteiten, en het geld daarvoor weg te halen bij de brede universiteiten. Daar zal deze ingreep vooral ten koste gaan van de sociale en de geesteswetenschappen en geneeskunde, omdat het doorbelasten van deze bèta-impuls de genoemde disciplines binnen een brede universiteit op dubbele achterstand zet ten opzichte van de technische universiteiten. Immers: zij krijgen niet alleen géén extra financiering, zoals de technische universiteiten, maar worden in plaats daarvan zelfs gekort. Dit advies, ogenblikkelijk omarmd door minister Van Engelshoven, zal desastreuus uitpakken voor de sociale en de geesteswetenschappen. Het zal daar leiden tot gedwongen ontslagen, nog verder oplopende werkdruk bij de mensen die mogen blijven en nu al 50 uur per week werken, slechter onderwijs

voor studenten, en kwaliteitsverlies in het onderzoek. En dat terwijl ons land nimmer rijker geweest is dan nu. De impuls is nodig, laat dat helder zijn, maar wordt nu gehaald uit de eerste geldstroom, ten koste van wetenschapsgebieden die, in vergelijking met de disciplines die door deze ingreep extra middelen krijgen, toch al veel minder goed in staat zijn om geld uit bedrijven en andere maatschappelijke partners te verwerven. Het is opvallend dat de minister zich intussen ook publiekelijk uitgesproken heeft voor extra financiën voor het wetenschappelijk onderwijs, dus wellicht gloort er enige hoop aan de horizon.

Hoe dan wel?

Met deze ontwikkelingen in het achterhoofd zou het goed zijn om in het nieuwe verkiezingsprogramma van het CDA een paragraaf op te

Er moet een beschermde status komen voor sociale en geesteswetenschappen

nemen waarin aanpassing van de financiering voor het wetenschappelijk onderwijs een speerpunt wordt, naast het oplossen van het lerarentekort in het basis- en voortgezet

onderwijs. Geld erbij is één ding, maar meer geld is niet genoeg. Ook het weglekken van werktijd en dus ook geld in het circuit van eindeloze aanvragen bij de NWO en de KNAW moet gestopt worden. Een probaat middel daarvoor is het overhevelen van middelen van de tweede naar de eerste geldstroom. Daarnaast moet er een beschermde status komen voor de sociale en de geesteswetenschappen, met inbegrip van religiestudies en theologie. Anders dan bij 'bèta/medisch' zijn er voor deze gebieden onvoldoende private middelen beschikbaar om de tekortschietende overheids gelden aan te vullen. Heel Nederland viel over de Vrije Universiteit Amsterdam heen toen de bacheloropleiding Nederlands gesloten werd, maar vanuit de nu geldende financiële systematiek kon de Faculteit Geesteswetenschappen van de VU niet anders. Cultuur, religie en recht bepalen het publieke debat in hoge mate, maar dreigen eveneens in hoge mate kind van de rekening te worden in de ontwikkelingen binnen het wo. Het is de politiek die hier het voortouw moet nemen om die disciplines te beschermen die niet direct aan economisch profijt te verbinden zijn. Het CDA weet namelijk al sinds de oprichting heel goed dat een mens nooit leeft bij brood alleen.

- 1 Marijtje Jongsma, Willemien Sanders en Claire Weeda, *Inventarisatie omvang en gevolgen van structureel overwerk aan de Nederlandse universiteiten*. Z.p.: WOinActie/AOb WO&O/FNV overheid, 20 januari 2020. Zie www.aob.nl/wp-content/uploads/2020/01/WOinactie-Inventarisatie-Structureel-Overwerk-Universiteiten.pdf
- 2 FNV en VAWO brachten in 2017 het *Rapport werkdruk in universiteiten* uit, dat dit beeld bevestigt. Zie ook: Karin Jettinghoff en Jo Scheeren, *Verkenning in het WO. Prestatiedruk onder wetenschappelijk personeel*. Den Haag: Stichting SoFokles, januari 2016; en Lionne Koens, Robine Hofman en Jos de Jonge, *Drijfveren van onderzoekers. Goed onderzoek staat nog steeds voorop*. Den Haag: Rathenau Instituut, 2018.

- 3 Voor wie meer wil weten: VSNU, 'Bekostiging universiteiten', website VSNU. Zie www.vsnu.nl/bekostiging-universiteiten.html
- 4 De cijfers stammen uit 2018. Zie: VSNU, 'Kwaliteit onderwijs en onderzoek onder druk door dalende rijksbijdrage per student', website VSNU. Zie vsnu.nl/dalende-rijksbijdrage.html
- 5 Rijksoverheid. 'Commissie-Van Rijn biedt advies bekostiging hoger onderwijs en onderzoek aan', website Rijksoverheid, 15 mei 2019. Zie www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2019/05/15/commissie-van-rijn-biedt-advies-bekostiging-hoger-onderwijs-en-onderzoek-aan

Messiascomplex

door Désanne van Brederode De auteur is schrijver. In deze rubriek belicht ze een woord of uitdrukking uit het politieke taalveld.

Geen idee of de nieuwe Netflixserie *Messiah* er de oorzaak van is, maar ik hoor en lees de term ‘messiascomplex’ opeens vaak. Het lijkt erop dat mensen elkaar en zichzelf er steeds makkelijker van verdenken: een te grote gerichtheid op de noden van anderen, dus met voorbijgaan aan je eigen noden, is al snel alarmerend. ‘Je moet goed voor jezelf blijven zorgen en niet vergeten te ontspannen en te genieten. Niemand kan de hele wereld redden.’ De persoon die aan een messiascomplex lijdt, compenseert of maskeert daarmee vaak iets anders. Hij schenkt anderen precies dat wat hij zelf zo graag eens hoopte te ontvangen, en troost via anderen dus eigenlijk zichzelf – tot er op een dag niets meer te schenken over is, en wacht maar ... Dan komt zijn ware (lees: gefrustreerde) aard aan het licht! Het imago van de vleesgeworden naastenliefde laat zich ook slim gebruiken om zonden te bedekken, van MeToogedrag tot creatief boekhouden. En omdat hij al zo veel goeds doet, op het masochistische af, mag een messias best vaak verre vlieggreizen maken, vindt hij zelf. Ook zijn er messiassen

die verslaafd raken aan bewondering en zich minstens zo verkneukelen in het gevoel van tekortschieten dat ze anderen mogen aanwrijven. Morele hoogmoed verpakt in zorg en dienstbaarheid. Terwijl ik dit opschrijf, voel ik de zelfhaat groeien: in hoeverre is de diagnose niet ook op mezelf van toepassing? Natuurlijk, met het kritisch bevragen van je motieven is niets mis, met het onder ogen zien van de verleidingen evenmin. Dat deed Jezus ook, tijdens zijn retraite in de woestijn. Maar de vrees om aan een messiascomplex te lijden kan ook zo verlamdend werken dat je ten slotte maar liever nergens meer diep bij betrokken raakt. Zeker niet als het je wat kost, en je er soms moe en wanhopig van kunt raken. Het nieuwe goetdoen is: bijtijds op de rem gaan staan waar je medeleven een loopje met je gaat nemen. Zo blijf je stabiel en gezond, en houd je het positief. En daar gaat het in het leven om. Mooi hoor, *The Passion*, maar: *Don't try this at home*. Aan degenen die je hulp voortaan mislopen, hoef je niets meer uit te leggen; je zou niet eens weten wie ze zijn.

Vrijheid van godsdienst: een liberaal ideaal?

Recente VVD-voorstellen laten zien dat de liberalen zelfbeschikking als hoogste norm aan heel de samenleving willen opleggen. Daarbij veronachtzamen ze de betekenis die geloof voor veel mensen heeft, en verwordt godsdienstvrijheid tot slechts een individueel recht, dat in de samenleving als geheel geen rol mag spelen. Het gevolg is het tegendeel van wat de VVD beoogt: gelovigen keren zich van de samenleving af, terwijl liberalen deze betrokkenheid oorspronkelijk juist voor ogen hadden.

door **Chris van Dam** De auteur is Tweede Kamerlid voor het CDA.

In november 2019 presenteerde VVD-Kamerlid Benthe Becker een initiatiefnota onder de titel *In Nederland beslis je over je eigen leven*.¹ De nota is bedoeld om onderdrukking – met name van vrouwen en meisjes – in naam van cultuur en religie tegen te gaan. Becker zet op overtuigende wijze uiteen welke vormen van ongewenste onderdrukking tot op de dag van vandaag (helaas) in ons land voorkomen. De problemen worden herkend, zijn schrijnend en verdienen zeker de aandacht van een initiatiefnota!

De nota van Becker begint met een duidelijk statement: ‘We leven in een vrij land. Je bent de baas over je eigen leven, zolang je daarbij de vrijheid van anderen niet beperkt.’ In interviews laat Becker weten hoe belangrijk zelfbeschikking is in haar eigen leven, en daarmee deel uitmaakt van haar liberale

identiteit.² Verderop in de nota benoemt zij zelfbeschikking als een wezenlijk onderdeel van de Nederlandse vrije cultuur; een cultuur die (met de woorden van Edith Schippers in de Schoo-lezing van 2016, in de nota aangehaald door Becker) ‘een stuk beter is dan alle andere culturen die ik ken. In ieder geval voor de vrouw.’

Veel aandacht dus voor zelfbeschikking, en minder aandacht voor religie. Dat is jammer, want laten we wel wezen: religie zal zonder de geringste twijfel een betekenisvolle factor zijn als het gaat om het maatschappelijke probleem van onderdrukking. In managementtermen: het is een knop om aan te draaien. Maar Becker komt niet veel verder dan de constatering dat ‘godsdienst, traditie of cultuur (...) geen vrijbrief (mag) zijn om inbreuk te maken op het recht op zelfbeschikking’.

Dienstbare rol

Hoewel ik met Benthe Becker een fervent tegenstander van onderdrukking en achterstelling van meisjes en vrouwen ben, weet ik dat het credo 'Je bent de baas over je eigen leven' niet voor iedereen geldt. Of laat ik het zo formuleren: ook veel religieuze mensen zullen zeggen dat ze zich maximaal willen kunnen ontplooien, maar dan wel in relatie tot hun God of tot hun naaste. Niet hun eigen zelfstandige maximale ontwikkeling staat centraal, maar de ontwikkeling van hun persoon in de relatie tot de ander. En sommigen kiezen er vanuit dat perspectief bewust voor om een dienstbare rol te vervullen. Hún bucketlist staat vooral in het teken van de dienstbaarheid ten opzichte van de ander. Dat heeft niets te maken met de strafbare en volstrekt af te keuren praktijken waartegen Becker in 't geweer komt, maar het roept wel de vraag op of zelfontplooiing móét of dat ze mág.

Veel mensen willen hun bucketlist vanuit hun geloof vooral in het teken van dienstbaarheid vormgeven

Het onderbelicht blijven van de factor religie is een gemiste kans in de nota.

Het overkomt de VVD de laatste tijd vaker: een wat mij betreft té magere omgang met religie en levensovertuiging. Voorbeelden zijn deze initiatiefnota van Benthe Becker, maar ook het recente amendement van VVD-Kamerlid Roald van der Linde, betreffende de Implementatiewet registratie uiteindelijk belanghebbenden van vennootschappen en andere juridische entiteiten.³ Met dit amendement regelt hij dat de in het wetsontwerp opgenomen vrijstelling voor kerkbestuurders om zich te moeten registreren in het zogenoemde UBO-register, kwam te vervallen.⁴ Vanaf nu dienen kerkbestuurders ingeschreven te staan bij de Kamer van

Koophandel. Dat UBO-register wordt opgezet om witwassen en terrorismefinanciering te bestrijden. Van der Linde zegt bang te zijn dat criminelen misbruik maken van kerkgenootschappen (een stelling die op geen enkele wijze onderbouwd wordt) en rechtvaardigt daarmee deze inbreuk op de eigen ruimte van kerkgenootschappen om zich te organiseren. Daarmee maakt hij een forse inbreuk op de scheiding van kerk en staat. Met de toelichtende zin 'Benadrukt wordt dat er ook met dit amendement onverkort dient te worden vastgehouden aan de vrijheid van godsdienst' onderstreept deze VVD'er niet te begrijpen dat de staat zich zeer terughoudend dient op te stellen, juist ook ten opzichte van de organisatie van kerkgenootschappen. Inmiddels is het amendement – ondanks de tegenstem van het CDA – aangenomen.

We weten al langer dat voor de VVD religie en levensovertuiging onderwerpen 'voor achter de voordeur' zijn. Mark Rutte is de consequente vertolker van deze opvatting. In september sprak hij bij het jaarlijkse Prinsjesdagontbijt. Daar benadrukte hij nog eens dat geloof in zijn persoonlijke leven een factor is en dat de religieuze traditie tot op de dag van vandaag doorwerkt in onze samenleving. Maar als het gaat om de rol die levensovertuiging speelt in het actuele publieke domein, dan valt het (valt hij) stil. Ook hier weer enkel de lof der zelfbeschikking: het is primair de taak van de liberale overheid om condities te creëren waarin burgers zich maximaal kunnen ontplooien. Rutte: 'Het begint allemaal bij de ontwikkeling van het individu. De kans krijgen om je talenten te ontdekken. (...) Helemaal op je eigen manier, zonder in een mal geduwd te worden.'

Toch zit er een forse denkfout in de redenering van mijn liberale vrienden. Voor Benthe Becker, voor Mark Rutte, ja voor de hele VVD mag zelfbeschikking het hoogste na te streven goed

zijn. Prima, dat mag. Maar het is niet de taak van de staat, van de overheid om dát voor alle burgers na te streven. Een groot deel van de Nederlanders, zeker de religieuze Nederlanders, ziet dat het leven zich afspeelt in relatie tot de medemens en is bereid die relatie bepalender te laten zijn dan de volledige zelfontplooiing. Het is mooi als de staat ruimte biedt aan burgers om hun leven zelf vorm te geven; het is angstig als de staat bepaalt dat zelfontplooiing en zelfbeschikking de norm zijn.

Natuurrecht

Hans-Martien ten Napel, staatsrechtsjurist in Leiden en geen onbekende voor CDV, is kritisch op de wijze waarop in de huidige liberale praktijk wordt omgegaan met geloof en levensovertuiging. Ten Napel wijst erop dat – van origine – de liberale visie op godsdienstvrijheid vertrekt vanuit een mensvisie waarin het belang van het kunnen beleven van de religieuze identiteit in zowel het publieke als het privédomein vooropstond.⁵ Godsdienstvrijheid werd gezien als een vorm van natuurrecht dat in principe eenieder toekwam en dat voorafging aan de vorming van de (liberale) staat. De staat heeft dat recht te respecteren, of dat nu gelegen komt of niet.

In de traditionele variant van het liberalisme creëerde de staat garanties dat mensen in al hun diversiteit vreedzaam samen konden leven, inclusief het beleven van de vrijheid van godsdienst. Volgens Ten Napel draait de moderne variant van het liberalisme dit om: de liberale democratie wordt een doel op zichzelf.⁶ Niet het beschermen van rechten (waaronder het recht op godsdienstvrijheid) is nog langer het doel, maar andere, voor alle burgers geldende idealen, zoals gelijkheid, emancipatie en sociale rechtvaardigheid. Zelfbeschikking kan gerust aan dat rijtje worden toegevoegd.

De uitkomst van deze beweging is – inderdaad – dat godsdienstvrijheid een individueel recht wordt, en niet langer een recht is dat in het publieke domein beleefd mag worden. Want burgers die niet vallen voor het zelfbeschikkingsideaal passen niet bij de ambitie van de staat om iedere burger in optimale persoonlijke vrijheid en ontwikkeling te laten leven. Ziehier het recept voor hernieuwd debat over artikel 23 van de Grondwet, over ritueel slachten, over vaccinaties, medisch-ethische kwesties. De beleving van die rechten in het publieke domein komt direct ter discussie te staan.

Een consequentie is dat religieuze stromingen zich steeds minder op hun plaats voelen in dat publieke domein, in de liberale democratische rechtsstaat. Zij zullen zich afwenden en afzonderen. Daarmee wordt precies het tegenovergestelde bereikt van wat Benthe Becker

Het is angstig als de staat bepaalt dat zelfontplooiing en zelfbeschikking de norm zijn

en al die andere liberalen zouden wensen. Want isolatie zal ook leiden tot isolatie van de kwetsbaren in dit soort gemeenschappen, en voor we het weten zijn we dan nog verder van huis.

Kerkgenootschappen

Hoe dan wel? De VVD zal moeten beseffen dat religie en levensovertuiging niet naar het privédomein weg te denken elementen van het samenleven van mensen zijn. De staat – ook de liberale staat – heeft juist de religie – evenals de kunsten en de wetenschap – nodig om waarden te ontwikkelen en te onderhouden. In dat kader is er alle reden om voorzichtig om te gaan met de eigen ruimte die kerken en kerkgenootschappen toekomt om zich te organiseren. Het principe

van de scheiding van kerk en staat is veel meer dan de gedachte dat geloof iets is voor achter je voordeur.

Verder zou de VVD – en niet alleen de VVD, ook de liberale vrienden van D66 kunnen dat advies ter harte nemen – er verstandig aan

De hoogmis van het individualisme heeft niet voor iedereen tot enkel zegeningen geleid

doen enige bescheidenheid in acht te nemen wanneer zij het loflied van de zelfbeschikking zingt. We beginnen er met elkaar steeds meer achter te komen dat de hoogmis van het individualisme niet voor iedereen – en ook niet voor de samenleving als geheel – tot alleen maar zegeningen heeft geleid. Maatschappelijke ziektes als burn-out, eenzaamheid, overbelasting van de jeugdzorg en consumentisme zijn eerder met gemeenschapszin dan met ‘Ik leef mijn leven zoals ik het wil’ te bestrijden.

Kortom: onze Nederlandse liberale democratie moet ruimte bieden aan iedereen. Iedereen die zich binnen de grenzen van de wet gedraagt. Dat VVD'ers daarbij het ideaal hebben dat iedereen volledig vrij en zelfbeschikkend door het leven moet gaan: prima! Maar poneer dat niet als norm voor iedereen, en wek al helemaal

niet de indruk dat dat hét doel van de overheid is. Er zijn genoeg mensen die eveneens binnen die democratische rechtsstaat willen functioneren, die evenzeer een bloedhekel hebben aan onderdrukking, uitbuiting en misbruik binnen de muren van een huis, maar toch op een heel andere bodemplaat hun bestaan opbouwen. Een bodemplaat die veelal religieus geïnspireerd is, die de relatie met de ander vooropzet, maar niet gebouwd is op het ideaal van de (individuele) zelfbeschikking.

Accepteer en waardeer dat anderen hun religieuze overtuiging vooropzetten, ook in het publieke domein. De kans om vrouwen en meisjes werkelijk te bevrijden is het grootst door op die basis in gesprek te gaan, werkelijk in gesprek.

1 *Kamerstukken II* 2019-2020, 35 341, nr. 2 (Initiatiefnota van het lid Becker «In Nederland beslis je over je eigen leven»).

2 Becker werd geïnterviewd bij *Pauw* en bij *Family7*.

3 *Kamerstukken II* 2019-2020, 35 179, nr. 9 (Amendement Van der Linde over het vervallen van de vrijstelling voor kerkgenootschappen).

4 Het UBO-register (UBO = *ultimate beneficial owner*) is onderdeel van de eerdergenoemde Implementatiewet.

5 Hans-Martien ten Napel, 'Geloof in de liberale democratie', *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 8 (2017), nr. 3, pp. 5-19.

6 Rien Fraanje, "De liberale democratie is bezig zijn eigen graf te graven" (interview met Hans-Martien ten Napel), website *Het Goede Leven*, 14 november 2019.

Democratie in beweging

De opkomst van Forum voor Democratie plaatst het CDA voor de moeilijke vraag onder welke voorwaarden de partij kan samenwerken met populistten. De geschiedenis laat zien dat er een wezenlijk verschil is tussen de ‘overlegdemocratie’ die de christendemocratie voorstaat, en de ‘stemmingendemocratie’ van populistten. Op dit punt mag het CDA niets toegeven. Tegelijkertijd moet het er alles aan doen om de verbondenheid te herstellen met mensen die zich niet erkend voelen. De staat moet zo worden heringericht dat deze burgers zich weer deel van de gemeenschap voelen.

door Paul Rüpp De auteur is voormalig wethouder en gedeputeerde namens het CDA in Noord-Brabant, en sinds 2009 voorzitter van Avans Hogeschool. Van 2002 tot 2003 zat hij in het dagelijks bestuur van het landelijke CDA.

‘A political party that doesn’t debate and argue internally is a dead party.’¹

Het vraagstuk van coalitievorming met Forum voor Democratie plaatst het CDA en de christendemocratie voor een belangrijk dilemma. Dat blijkt uit het debat binnen het CDA, dat wat langzaam op gang komt, maar steeds urgenter wordt nu de eerste echte coalitie op provinciaal niveau in Brabant een feit lijkt te worden.² Het is immers niet des CDA’s om legale politieke partijen uit te sluiten waarvan de leden democratisch gekozen zijn in vertegenwoordigende lichamen, en zeker niet om hun kiezers te negeren. Anderzijds ervaren wij door uitlatingen van hun partijleiders (Baudet, Wilders) een dermate grote kloof met onze eigen

overtuigingen over wat een democratie zou moeten zijn, dat een dergelijke samenwerking tegen de borst stuit en niet zonder risico is.

In dit artikel wil ik vanuit historisch perspectief aangeven wat democratie is of is geworden, en hoe het populisme daarin een rol speelt. Vervolgens probeer ik handvatten te geven voor hoe je wel of niet tot de juiste politiek komt, en dit vanuit de overtuiging dat een democratie altijd in beweging is en ook moet zijn.

Populisme

Franse politiek denkers als Claude Lefort (1924-2010) en Pierre Rosanvallon (1948) beschrijven de verwording van onze democratie vaak vanaf het ontstaan tijdens de Franse Revolutie, en daarmee vanuit de Verlichting, waar het vrijheids-

en gelijkheidsideaal centraal stonden. Uiteraard maken ook zij geregeld uitstapjes naar de oervorm van de democratie zoals die vanuit het oude Griekenland tot ons gekomen is. Verwijzingen naar Plato en Aristoteles, maar ook naar Alexis de Tocqueville en Edmund Burke ontbreken niet. Binnen dit kader zijn er belangrijke constatering uit een aantal van hun geschriften over politiek en democratie te destilleren. Zo stellen zij dat de overlegdemocratie gebaseerd op mandaat en representativiteit veranderd is in een verwerpende democratie.

De belangrijkste oorzaak van een dergelijke ontwikkeling ligt altijd in een verandering in de samenleving zelf. Dat is vaak een disruptief moment of een crisis van economische aard, die leidt tot een toename van de ongelijkheid binnen de samenleving. Dan ligt populisme op de loer, juist omdat zo'n toename leidt tot individualiteit en het gevoel van verlies van identiteit. Wanneer

Het volk manifesteert zich als toezichthouder, veto-zegger en rechter

de onveiligheid van individuen toeneemt in een samenleving, bijvoorbeeld door een economische crisis, en de ongelijkheid en de tegenstellingen tussen burgers groeien, 'dan ontwikkelen zich het waanbeeld van het Ene volk en de zoektocht naar een substantiële identiteit, naar een maatschappelijk lichaam dat vastzit aan zijn hoofd, naar een belichaamde macht, naar een staat zonder verdeeldheid'.³

Daarmee beweert Lefort dat een democratie alleen kan functioneren als er niet alleen gelijkheid in rechten (de Verlichting!) is, maar ook in materiële zin. Als de materiële ongelijkheid en verschil in zeggenschap sterk toenemen – zoals momenteel in veel westerse landen het geval is –, dan is dat een voedingsbodem voor populisme. Letterlijk spreekt hij daarover in 'Democratie & globalisering': 'Mijn conclusie is niet dat de verzorgingsstaat moet worden

gehandhaafd of hersteld in de vorm die hij een aantal decennia geleden had, maar feit is dat hij beantwoordde aan een politieke eis van maatschappelijke integratie. Als daar geen rekening mee wordt gehouden, moet de ontkenning van het individualisme worden gevreesd, maar meer nog het succes van bewegingen met een populistisch of fascistoïde ideaal.⁴ Een vooruitziende blik.

Rosanvallon sluit bij deze observaties aan. Hij ziet dat de macht van het volk, of de soevereiniteit, zich steeds meer manifesteert in de verwerpende democratie in plaats van in de toestemmende of overlegdemocratie. Het volk manifesteert zich op drie terreinen: als toezichthouder op de politiek, als veto-zegger (verwerper of blokkeerder), en als rechter door de almaar toenemende juridisering van de democratie. De protesten van de Nederlandse boeren en bouwers, maar ook van de leer-

krachten zijn daar voorbeelden van, evenals het feit dat steeds vaker belangengroeperingen de overheid voor de rechter slepen om beleid af te dwingen dan wel het te laten bijstellen. En met succes; zie

bijvoorbeeld de gewonnen zaak van Urgenda tegen het geformuleerde klimaatbeleid, of die van Werkgroep Behoud de Peel tegen het stikstofbeleid van het kabinet.

Collectief

Rosanvallon schrijft het volgende: 'In de gouden tijden van de electorale participatie was die globaliserende en integrerende kant van het stemmen bovendien ingebed in zijn identiteitsdimensie: het was toen niet zozeer de uitdrukking van een persoonlijke voorkeur, als wel van het deel uitmaken van een collectief.'⁵ En dat is wezenlijk anders in het populisme: 'Volgens het populisme wordt de samenhang van een samenleving niet gevormd door de innerlijke kwaliteit van de maatschappelijke verhoudingen, maar door haar identiteit – een identiteit die altijd in negatieve termen wordt gedefinieerd op basis

van stigmatisering van degenen die afgewezen moeten worden: immigranten en aanhangers van een andere religie.⁶ In beide passages gebruikt Rosanvallon het woord ‘identiteit’, maar wel in verschillende betekenis. En dat is een belangrijke constatering: tot de jaren zeventig, tachtig van de vorige eeuw behoorde je automatisch tot een collectief; in Nederland wijzen we dan vaak naar de zuilen. In onze hedendaagse, door het neoliberalisme versplinterde maatschappij zoeken teleurgestelde, ontevreden individuen naar een nieuw collectief waarbinnen zij identiteit verwerven door de erkenning van hun situatie. Daar spelen populistische partijen sterk op in.

Even verderop gaat Rosanvallon daarop door. Hij schrijft dat de doelstelling van een democratie is een regime te creëren voor de productie van een *gemeenschappelijk* leven (cursivering PR). Juist toen de eerste globaliseringsgolf over de wereld ging – eind negentiende eeuw – zag je de ongelijkheid ín en daarmee de verbrokkeling ván de maatschappij toenemen. Maar er kwam een antwoord: ‘Aan het einde van de negentiende eeuw – dat is voor ons een belangrijke les –, toen overall in Europa maatschappelijke krachten in opkomst waren die xenofobe taal uitsloegen, luidde het socialistische en republikeinse antwoord dat het geen kwestie was van identiteit en homogeniteit, maar van een herziening van het sociale vraagstuk en de inrichting van een sociale staat.⁷ Het leidde toen tot de oprichting van politieke partijen waarin iedereen zich thuis kon voelen en opgenomen werd. Deze richtten zich op het algemeen belang en op de ontwikkeling van een verzorgingsstaat die gebaseerd is op inclusie in plaats van op exclusie. De christelijke partijen in Nederland zijn daar onder leiding van bijvoorbeeld Abraham Kuiper en Herman Schaepman treffende voorbeelden van. De vergelijking met de tweede globaliseringsgolf én de kritiek daarop, de periode waarin wij ons nu bevinden, is treffend.

Nederland

Het voorgaande is een-op-een van toepassing op de huidige Nederlandse situatie. De Tilburgse hoogleraar Willem Witteveen (1952-2014) noteert dat in *De wet als kunstwerk*: ‘Tijdens de periode van de verzuiling (tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw) had Nederland een overlegdemocratie die was gebaseerd op samenwerking tussen elites en gescheiden levende bevolkingsgroepen. Na een overgangsfase is dat volgens bestuurskundige Frank Hendriks in de eerste decennia van de 21ste eeuw een systeem geworden dat concurrentie moet duchten van een populistische variant van democratie die hij de stemmingendemocratie noemt. “Niet de tegenstelling tussen directe en indirecte democratie, maar de tegenstelling tussen een op wedijveren gerichte ‘stemmingendemocratie’ en een op samenwerken en praten gerichte ‘overlegdemocratie’ vormt dezer dagen de

Teleurgestelden zoeken een nieuw collectief waarbinnen zij identiteit verwerven door de erkenning van hun situatie

grote antithese in de Nederlandse democratie”, constateert hij.⁸

De in het voorgaande citaat genoemde Hendriks typeert in tegenovergestelde termen duidelijk wat het verschil in benaderings- en denkwijze is van deze twee democratievormen.⁹ Ik vat ze in de volgende tabel kort samen:

Stemmingendemocratie	Overlegdemocratie
Gepassioneerd wedijveren en voortvarend neuzen tellen	Rationeel samenwerken en zorgvuldig delibereren
<i>Wisdom of crowds</i>	Aristocratie des verstands
Publieke aantrekkingskracht	Beleidsbekwaamheid

Stemmingendemocratie	Overlegdemocratie
Populistisch voortoneel	Meritocratisch werken achtertoneel
Opinieonderzoek als waarheidsbron	Beleidsanalyse als richtsnoer
<i>Winner takes all</i>	Samen door één deur
Dichotoom, exclusief denken	Oecumenisch, inclusief denken

Wat vooral opvalt bij de stemmingendemocratie, is dat de meerderheid niet alleen beslist, maar daarmee ook denkt de *hele* samenleving te vertegenwoordigen. Er is geen oog meer voor de minderheid: die heeft zich te schikken en aan te passen. Een heel wezenlijk verschil met de overlegdemocratie die wij kennen uit de vorige eeuw.

De meerderheid beslist niet alleen, maar denkt ook de hele samenleving te vertegenwoordigen

Shall the twain meet?

Dat verschil manifesteert zich nadrukkelijk tussen de traditionele politieke partijen en de nieuwkomers, zoals de PVV en Forum voor Democratie. Buzzwoorden daarbij zijn: niet erkend worden, identiteit, globalisering, het recht weer in eigen hand nemen ('Let's take back control' – we kennen het van de brexitaanhangers), anti-Europa, pronatie en, in toenemende mate en zeker zo verrassend, anti-Verlichting gepaard gaand met een romantisch verlangen naar de renaissance en zelfs de Gouden Eeuw, toen we nog trots konden zijn op ons kleine landje.

Wat we daar ook allemaal van vinden, feit is dat partijen die op deze sentimenten inspelen, een flink deel van het electoraat achter zich krijgen. Dit gevoel leeft in de samenleving, en de politiek moet er iets mee. Ook het CDA, juist om te voorkomen dat het, wat Lefort eerder schreef,

komt tot een modern totalitarisme voortkomend 'uit een politieke omwenteling op het niveau van de symbolische orde, waarvan de verandering van de status van de macht het best getuigt. Feitelijk gezien verheft zich een partij die voorgeeft van een andere aard te zijn dan de traditionele partijen, de verlangens van het hele volk te dragen en een legitimiteit te bezitten die haar boven de wetten stelt; deze partij maakt zich meester van de macht door alle oppositie uit te roeien.'¹⁰

Daarnaast ondergraven populistische partijen de onafhankelijke positie van de rechterlijke macht, zoals we zien in Hongarije, Polen en zelfs de Verenigde Staten. Ook de PVV en Forum voor Democratie, in eigen land, hebben daar een handje van: zij stellen de onafhankelijkheid van de rechtspraak ter discussie, en ook die van andere overheidsinstellingen, zoals het RIVM.

Het is precies wat Francis Fukuyama voorspelde in zijn veel aangehaalde, maar vaak slecht gelezen *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*: 'Geen enkel regime, geen enkel "sociaal-economisch" systeem, is in staat om iedereen op elk

gebied tevreden te stellen. Dit geldt ook voor de liberale democratie. (...) Maar de ontevredenheid ontstaat juist daar waar de democratie volledig heeft gezegevierd: het is dan een ontevredenheid met vrijheid en gelijkheid. De mensen die nog steeds ontevreden zijn, kunnen dan de geschiedenis altijd opnieuw beginnen.'¹¹ En dat is wat op dit moment gebeurt: we beginnen met een nieuwe geschiedenis, of zijn daar al mee begonnen.

Niet alleen het CDA, maar alle traditionele politieke partijen moeten hier iets mee. In zijn uitermate interessante boek *Political entrepreneurship* haalt Josef Lentsch Lisa Witter en Catherine de Vries aan, die vijf gerelateerde fenomenen identificeren die de democratie onder druk zetten: complexiteit, politiek kortetermijndenken, geen rekenschap afleggen, de neergang van politieke partijen, en gebrek aan politiek talent.¹²

Lentsch concludeert dan ook dat als de democratie zich ontwikkelt, politieke partijen

zich ook moeten ontwikkelen. Als immers zowel traditionele partijen als de nieuwkomers op hetzelfde continuüm zitten, zij het aan verschillende polen, moeten we de verschillen in kaart brengen en kijken of die te overbruggen zijn. Daar is Lentsch overigens niet direct optimistisch over: hoewel we als het ware op een *burning platform* zitten – dat geldt voor de

We moeten de verschillen in kaart brengen en kijken of die te overbruggen zijn

socialistische (PvdA, SP), conservatieve (CDA) en liberale (VVD, D66) partijen in even sterke mate – is de veranderbereidheid niet groot, ook al falen deze partijen om de echte thema's te adresseren, waardoor het publieke vertrouwen in de politiek ondermijnd wordt. De voornaamste oorzaak hiervan is dat wat in de periferie gebeurt, onvoldoende doordringt tot het centrum van de macht van de politieke partij, en dat komt dan weer door de manier waarop politieke partijen georganiseerd zijn.¹³

Twee opgaven

Er liggen dus twee opgaven voor het CDA. De eerste is voor de lange termijn: het CDA moet het interne debat aangaan over hoe wij de partij organiseren in deze moderne tijd en over hoe wij de geluiden aan de periferie kunnen opvangen en vervolgens vertalen naar een uitvoerend beleid dat erop gericht is, zoals Rosanvallón dat omschrijft, voorwaarden te scheppen voor een gemeenschappelijk leven. We willen een samenleving die solidair is met degenen die het zwaar hebben en vooruitgeholpen moeten worden. Het zit in onze uitgangspunten: gerechtigheid, solidariteit, gespreide verantwoordelijkheid en rentmeesterschap. In de eerdere tabel met de termen van Hendriks vind je die uitgangspunten terug onder het kopje 'Overlegdemocratie', en ze staan daarmee vaak recht tegenover de termen die passen bij FvD en PVV.

Dan de tweede opgave. Hoe gaan we op de korte termijn in gesprek met deze partijen wanneer de verkiezingsuitslag zodanig is dat het een belediging van de kiezers zou zijn als je niet de mogelijkheden van samenwerking binnen een coalitie aftast? Deze partijen bij voorbaat uitsluiten omdat bepaalde uitlatingen van hun politiek leiders je niet aanstaan, is te kort door de bocht. Op politiek-ideologische of morele gronden kan dat natuurlijk wel; het is niet nieuw voor het CDA of zijn voorgangers. Ik roep de uitsluiting van de CPN en langere tijd ook van de SP in herinnering: partijen die in hun denken zo ver van ons af stonden dat een verkenning bij voorbaat geen zin had. En dan ging het niet alleen over financieel-economische thema's en ideeën over marktdenken, belastingdruk en socialisatie van het productieapparaat, maar ook over ethische kwesties als abortus, euthanasie en legalisering van het homohuwelijk. Tegelijk hebben de debatten in de jaren zeventig en later ook laten zien dat overeenstemming en compromissen over deze kwesties niet uitgesloten waren. Dat was onderdeel van de overlegdemocratie, die zocht naar consensus op basis van het gemeenschappelijke.

Versplintering of verbinding

Ten diepste heeft de kloof tussen het CDA enerzijds en FvD en PVV anderzijds te maken met het verschil in visie over wat voor samenleving wij voor ogen hebben. Het gaat over inclusiviteit versus exclusiviteit, en daarmee over de grondslagen van onze rechtsstaat, waarvoor alle burgers, van welk ras, welke geloofsovertuiging of welk geslacht ook, gelijk zijn. Voor mij betekent dit dat je voor je gaat onderhandelen over de inhoud van een coalitieakkoord, eerst elkaars nieren beproeft om te beoordelen of je wel voor hetzelfde type samenleving staat. Ga je voor versplintering doordat je de wil van de meerderheid wilt doordrukken, of ga je voor verbinding? Het CDA zou in mijn ogen moeten blijven kiezen voor de rechterkolom van de

gegeven tabel. Dat moet je met elkaar vastleggen in wat dan met recht een ‘principeakkoord’ mag heten, waarin de handel- en denkwijze vastligt. Daar valt niet aan te tornen. Ik vind het goed dat het CDA in Brabant dat ook gedaan heeft alvorens aan het coalitieakkoord te beginnen. De vraag is wel of de door de partijen geformuleerde principes scherp genoeg zijn opgeschreven. Deels zijn het open deuren, deels zitten er ontsnappingsclausules in. Het is een eerste aanzet, die ik binnen de partij zou willen bediscussieren. Zijn dit de wezenlijke zaken voor ons, zijn ze uitputtend genoeg, en zijn ze scherp genoeg geformuleerd om onze vertegenwoordigers erop aan te spreken? Graag had ik ook een principe geformuleerd gezien over het wezen van onze democratie, gevat in termen van inclusiviteit en oog voor de minderheid.

Erkenning

Natuurlijk betekenen dergelijke voorwaarden niet dat we als politieke partij die midden in de samenleving staat, geen oog moeten hebben voor de ontevredenheid, boosheid en teleurstelling van veel burgers over hun plek in de samenleving. Want er is wél iets aan de hand, en wij hebben daar nog niet het

goede antwoord op gegeven. Wereldwijd zien we dat velen zich ongehoord en niet erkend voelen – of ze nu een geel hesje dragen, een rode MAGA-cap ophebben, of roepen dat ze de controle terug willen. Een aanzet tot dat antwoord zit wellicht in de constatering van Rosanvallon: het is geen kwestie van identiteit en homogeniteit, maar van een herziening van het sociale vraagstuk en van een herinrichting van de staat op zo’n manier dat die op gemeenschap gebouwd is, zodat iedereen het gevoel krijgt te mogen meedoen en gezien te worden, en daarmee erkend te zijn als lid van die gemeenschap. Daaraan ontleent men dan zijn identiteit en waardigheid. Daar is geen identiteitspolitiek voor nodig; daar volstaan

De vraag is of de in Brabant geformuleerde principes scherp genoeg zijn opgeschreven

verbindend leiderschap en vooral erkenning van de burgers. Hegel noemt dat de belangrijkste drijfveer van de mens: gezien en erkend te worden. Daar mag het CDA niet aan voorbijgaan.

-
- 1 Josef Lentsch, *Political entrepreneurship. How to build successful centrist political start-ups*. Bazel: Springer Nature, 2019, p. 25.
 - 2 Tijdens het schrijven van dit artikel waren de betrokken vier partijen het op hoofdlijnen eens geworden over de principes van hun samenwerking: Provincie Noord-Brabant, ‘VVD, FvD, CDA en Lokaal Brabant vinden elkaar in principes van samenwerking’, Brabant.nl, 5 maart 2020. Zie www.brabant.nl/actueel/nieuws/bestuur/2020/vvd-fvd-cda-en-lokaal-brabant-vinden-elkaar
 - 3 Claude Lefort, ‘Het vraagstuk van de democratie’ (1983), in: Idem, *Wat is politiek?* Amsterdam: Boom, 2016, pp. 81-100, aldaar p. 99.
 - 4 Claude Lefort, ‘Democratie & globalisering’ (1995), in: Lefort 2016, pp. 311-333, aldaar p. 330.
 - 5 Pierre Rosanvallon, ‘Wantrouwen en democratie’, in: Idem, *De democratie denken. Werk in uitvoering*. Nijmegen: Vantilt, 2019, pp. 71-90, aldaar p. 85.
 - 6 Pierre Rosanvallon, ‘Het populisme denken’, in: Rosanvallon 2019, pp. 145-158, aldaar p. 152.
 - 7 Idem, p. 156.
 - 8 Willem Witteveen, *De wet als kunstwerk. Een andere filosofie van het recht*. Amsterdam: Boom, 2014, p. 425.
 - 9 Frank Hendriks, *Democratie onder druk. Over de uitdaging van de stemmingendemocratie*. Amsterdam: Van Gennep, 2012.
 - 10 Lefort 2016, ‘Vraagstuk’, p. 87.
 - 11 Francis Fukuyama, *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*. Amsterdam: Contact, 1992, p. 357.
 - 12 Lisa Witter en Catherine de Vries, ‘Reclaiming democracy. A plea for political entrepreneurship’, *Stanford Social Innovation Research*, 31 oktober 2013. Lentsch noemt dit artikel op p. 20 van zijn boek.
 - 13 Lentsch 2019, p. 138.

Ik mis je niet

door Herman Van Rompuy De auteur was premier van België (2008-2009) en de eerste voorzitter van de Europese Raad (2010-2014). Hij is lid van de christendemocratische CD&V.

Ik hoor vaak zeggen – meer in Nederland dan in Vlaanderen – dat we de Britten zullen missen.

Ik ben het daarmee eens als men bedoelt dat het altijd pijnlijk is als iemand een club verlaat. Bovendien, naar Europese standaarden, een ‘groot’ land. Het Verenigd Koninkrijk was deel van alle Europese oorlogen, zij het haast nooit als aanvaller. Daarom had het ook deel moeten blijven vormen van het grootste vredesproject ooit: de Europese Unie. Zo eenvoudig is het. Een ander argument is dat hoe sterker de Unie is, hoe meer we onze belangen en ideeën kunnen verdedigen op wereldvlak. Een individueel land kan dat natuurlijk niet meer.

Maar gedurende mijn vijf jaar in de Europese Raad heb ik de Britten niet gemist. Omdat ze geen lid waren van de eurozone of de Schengenzone, stonden zij buiten de twee grote crisissen van de jongste jaren. In de bankencrisis werden zij in hun overontwikkelde financiële sector hard getroffen, ondanks de zogenoemde expertise van de City. Het wereldwijde bankenstelsel bracht ons trouwens op de rand van de implosie. De EU onderhandelde met verschillende landen over vrijhandelsovereenkomsten (FTA), maar dat was nooit onder impuls van de Britten. We keurden zopas een overeenkomst goed met Vietnam, zonder het VK.

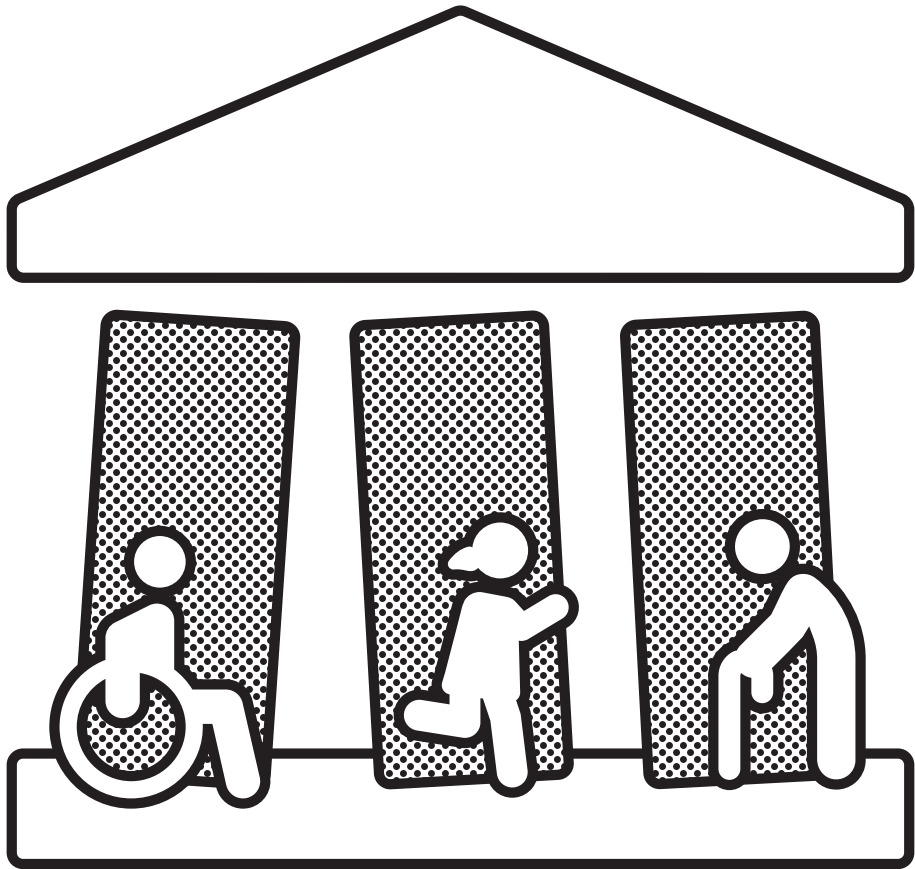
In de onderhandelingen over het Europees budget 2014-2020 mochten zij hun korting houden. De rest interesseerde hen niet meer.

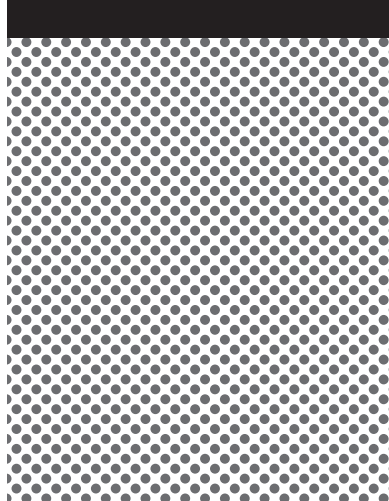
In de crisis rond Oekraïne zaten zij zelfs niet rond de tafel, hoewel ze volgens afspraken in 1995 wel garant stonden voor de territoriale integriteit van Oekraïne. Het ging hier destijds wel over het belangrijkste thema van buitenlands beleid van de EU.

Inzake defensie waren zij ronduit tegen elk initiatief naar meer Europese samenwerking. Vlak na het brexitreferendum zetten 25 landen een vehikel op voor meer coöperatie, PESCO genaamd. We maakten sindsdien met 27 meer vorderingen dan in de voorbije decennia met 28.

Voor budgettaire discipline moet je vandaag ook niet meer in Londen zijn. De brexit was populistisch. Zo ook nu hun budget.

Ik mis wel 48 procent van de Britten, namelijk de (vooral jonge) Britten die *remain* stemden en die als gevolg van de brexit misschien hun land zullen zien uiteenvallen. Ik begrijp hun verdriet en hun woede. Ik mis hun leiders niet.

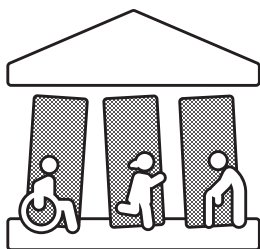
Vijf jaar decentralisaties

Vijf jaar decentralisaties als lakmoesproef voor christendemocratie

Een terugblik op vijf jaar decentralisaties in het sociaal domein heeft ook voor de christendemocratie een belangrijke les. De bestuurlijke reflex kan zo groot zijn dat daadwerkelijk loslaten aan burgers, professionals en lagere overheden makkelijker gezegd dan gedaan is. Neemt de christendemocratie haar eigen ideologie van radicale subsidiariteit wel serieus genoeg?

door **Geerten Boogaard, Rien Fraanje en Jan Prij** Boogaard is bijzonder hoogleraar decentrale overheden aan de Universiteit Leiden (Thorbeckeleerstoel) en fellow van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Fraanje is secretaris-directeur van de Raad voor het Openbaar Bestuur, en Prij is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Vijf jaar geleden zijn tal van taken in het sociaal domein gedecentraliseerd naar gemeenten. Die zijn voor een groot deel verantwoordelijk geworden voor zorg, werk en jeugdhulp, zoals vastgelegd in nieuwe wetgeving: de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) 2015, de Participatiewet en de Jeugdwet. In deze eerste *Christen Democratische Verkenningen* van 2020, grotendeels tot stand gekomen voordat de coronacrisis uitbrak, onderzoeken we of deze decentralisatie heeft opgeleverd wat ermee werd beoogd. Was het een goed idee? Wat kan er beter?

De decentralisaties in het sociale domein waren een stap naar zorg dichter bij de burger. ‘Maatwerk’ was een sleutelwoord. Het zou zelfs de sleutel naar de verzorgingsstaat van de eenentwintigste eeuw moeten zijn. Minder langs de lijnen van de twintigste-eeuwse instituties die standaarden en hokjes produceren; meer met professionals aan de keukentafel, en een integralere aanpak. Hoe dat allemaal moest, wist niemand precies. Maar dat het goedkoper zou worden, daar ging het kabinet-Rutte II alvast van uit.

De uitdaging voor gemeenten op 1 januari 2015 was kortom niet gering: betere zorg voor minder geld.¹ Zijn de verwachtingen uitgekomen? Hoe staat het er nu voor in het sociale domein? En wat is nu – zeker vanuit christendemocratisch oogpunt – nodig?

De bedoeling van de decentralisaties

Vanuit het Rijk was het vooral de bedoeling om te ontzorgen, en om daarmee en passant geld te besparen. Het kon beter en goedkoper. Daarvoor was een transformatie nodig van het huidige, generieke systeem met zijn zware accent op verzekeren en verzorgen. Dat kan in een stelsel waarin meer wordt uitgegaan van burgerkracht en waarin ondersteuning en activering wordt gevonden in de civil society. Hoewel het CDA niet de initiatiefnemer was van de afgelopen decentralisatieronde (vanuit de oppositie benadrukte de partij vooral dat de transitie te snel moest en met te weinig middelen gepaard ging), past de beweging goed bij de christendemocratische bedoeling om te komen tot een zorgzame samenleving en bij de opzet om de verstatelijking en de verbureaucratiseerde verhoudingen open te breken.

De bijdragen in deze CDV laten in verschillende bewoordingen inderdaad zien dat de decentralisaties een fundamentele beweging van een oude naar een nieuwe situatie beoogden te zijn. Dannenberg heeft het over een verschuiving van verzorgingsstaat naar samen zorg vormgeven; Van den Heuvel rept van top-downdecentralisatie naar subsidiariteit; Buiting wil een beweging van professionals terug naar ‘de bedoeling’; en Schenderling schetst een beweging van procedureel naar praktijkdenken. Kortom, de decentralisaties moesten een radicale verandering in gang zetten – misschien nog wel het meest een radicale verandering in denken, kijken, mens- en maatschappijbeeld. Pas als die radicale verandering in denken wordt verinnerlijkt, lijkt ook een systeem- of stelselwijziging mogelijk.

De artikelen laten in de tweede plaats zien dat de praktijk weerbarstig is. Misschien gaat er nu nog te veel aandacht uit naar de wijziging van de organisatie, en wordt er te weinig geïnvesteerd in de verandering van de manier waarop we naar zorg kijken. De meeste auteurs menen dat – vijf jaar (!) na de decentralisaties – die verandering in denken en kijken nog lang niet is gemaakt. Zo stelt Dannenberg: ‘De belofte van de decentralisaties was dat we van “systeemwereld” naar “leefwereld” zouden gaan. Die aanpassing duurt langer en is taaier dan ik verwacht en gehoopt had.’² De uitvoering is ‘erg ingewikkeld gemaakt’,³ en de rolinvulling tussen gemeenten en het Rijk is precies tegengesteld ingevuld aan wat beoogd was. Het lijkt erop dat de decentralisatiebewegingen door gebrekkige randvoorwaarden precies omgekeerd zijn uitgedrukt als bedoeld. ‘Het Rijk heeft zich niet de hoeder getoond van het decentrale stelsel, maar heeft de oude centralistische lijn voortgezet’, zo stelt Rienk Janssens.⁴ Van de beoogde kantelingen van centrale naar decentrale overheden, van overheid naar samenleving en van aanbod- naar vraagsturing komt zo veel minder terecht dan de bedoeling was. Ook zijn gemeenteraden zo druk bezig met maatwerk en vraagstukken op detailniveau dat er vergeten wordt om op basis van een systematische inventarisatie van praktijkervaringen lessen te trekken voor het grotere geheel.⁵

Keukentafelgesprek

Het symbool van de veranderende verzorgingsstaat is het zogenoemde keukentafelgesprek. In de keukentafelgesprekken komt de overheid nabij en krijgt ze in de persoon van de consulent een gezicht. In plaats van te focussen op rechten, wordt ingezet op maatwerkvoorzieningen, passend bij de persoonlijke en sociale omstandigheden van een persoon. Alleen op basis van specifieke aandacht voor een persoon en diens sociale situatie kunnen professionals en vrijwilligers samen iemand daadwerkelijk van dienst zijn, en kunnen er ook veranderingen ten goede gerealiseerd worden. Systemen kunnen dat niet. Het serieus nemen, borgen en koesteren van die ervaringskennis van consulenten en van betrokkenen in het veld is dan ook cruciaal, zo stelt Paul Schenderling.⁶ Ook zijn er grenzen aan hetgeen via de keukentafel bereikt kan worden.⁷ Zo moet voorkomen worden dat het democratische debat over welke voorzieningen wel of niet acceptabel zijn (en over de verdeling van de kosten ervan) achter de voordeur verdwijnt. Diverse bijdragen wijzen in verschillende bewoordingen op de noodzaak van politiek debat over de manier waarop we op lokaal niveau samen de zorg willen vormgeven en organiseren.

Radicale subsidiariteit als kernbegrip: anders kijken, anders doen

Waar het veel auteurs echt om gaat benoemen wij in deze CDV als ‘radicale subsidiariteit’. Radicale subsidiariteit streeft maximale politieke verantwoordelijkheid

Radicale subsidiariteit streeft naar maximale politieke verantwoordelijkheid tegen minimale ambtelijke beheersing

tegen minimale ambtelijke beheersing na: je gaat er wel óver, maar je bent er niet ván.⁸ Het gaat om ‘anders kijken’, met een bijbehorend ander mensbeeld en een andere maatschappijvisie.⁹ De basisgedachte moet zijn

dat personen intrinsiek gemotiveerd zijn om op eigen wijze een bijdrage aan de samenleving te leveren; mensen zijn niet van nature economisch en calculerend.

In het licht hiervan is ‘decentralisatie’ een verwarrend begrip, alsof het in de kern om een bestuurlijke kwestie gaat die de organisatie van de overheid betreft. Door nog vooral *bestuurlijk* te kijken, zijn er ook veel discussies over stelsels en systemen en is er veel getouwtrek over rollen en bevoegdheden, terwijl de inzet is om de kracht van het maatschappelijke potentieel aan zorgzaamheid te ontketenen en tot bloei te laten komen.

Enkele auteurs spreken een kritisch oordeel uit over de rijksoverheid. Van den Heuvel en Janssens hekelen de top-downbenadering en de houding van Den Haag. In plaats van zich op te stellen als partner, intervenueert het Rijk eenzijdig in de uitvoering door gemeenten. Kunnen we hier nog wel spreken van ‘decentralisaties’? Dit is misschien wel een lakmoesproef voor het CDA. De christendemocratie belijdt het principe van subsidiariteit. Daarbij past het dat het Rijk aan zijn stelselverantwoordelijkheid invulling geeft door zich op te stellen als partner van de medeoverheden, en niet als controleur, toezichthouder en straffer.

Waar staan wij nu als politieke partij? Gaan wij er nu voor zorgen dat deze verandering in denken, kijken, mens- en maatschappijbeeld gestalte krijgt, of staat

(onder meer) de bestuurdersreflex van Den Haag dat in de weg? De dagelijkse bestuurspraktijk van álle CDA'ers in het openbaar bestuur zal in de komende vijf jaar het antwoord op deze cruciale vraag geven. Radicale subsidiariteit is uiteindelijk iets wat – als elke belijdenis – pas echt betekenis krijgt in de praktijk.

Gebroken wereld

Een aantal bijdragen maakt ons daarbij ook attent op de beperkingen van wat de overheid vermag in het sociaal domein.¹⁰ Ook dat is een belangrijk christendemocratisch inzicht, maar dit wordt gemakkelijk overschaduwd door de wens naar volmaaktheid.

Maar een gemeente kan geen zelfredzame samenleving inkopen, participerende gemeenschappen creëren of eigen kracht bij elkaar confereren. Sterker nog, de presterende overheid parasiteert in hoge mate op processen waarvan

ze zelf afhankelijk zegt te zijn. Nog daargelaten het christelijke inzicht van de gebroken wereld, waarin we moeten leven van én besturen op basis van wat komt. 'De beoogde ontwikkeling gaat niet sneller door er druk op te zetten.'¹¹

Het markeren van deze fundamentele afhankelijkheid van de overheid en van de wezenlijke beperktheid van wat we hier ondernemen, is een belangrijke les om in het achterhoofd te houden in de aankomende vijf jaar. Wethouders zaaien en sproeien, maar de gemeenschap moet zelf groeien. Ook dat is radicale subsidiariteit.

Gaan wij ervoor zorgen dat deze verandering van kijken gestalte krijgt, of staat de bestuurdersreflex van Den Haag dat in de weg?

1 Geerten Boogaard, *Woorden én daden. De politieke stijl van CDA-wethouders in het sociaal domein*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2018, p. 5.
2 Zie de bijdrage van Dannenberg in deze CDV.
3 Zie het interview met Hugo de Jonge in deze CDV.
4 Zie de bijdrage van Rienk Janssens in deze CDV.
5 Zie het 'Uit de praktijk'-interview met Jolanda Pierik.
6 Zie over deze fundamentele omslag het interview met Paul Schenderling in deze CDV.

7 Zie de kritische bijdrage van Kampen, Tonkens en Duyvendak in deze CDV.
8 Zie de bijdrage van Boogaard en Van der Wal in deze CDV.
9 Zie de bijdrage van Janny Bakker-Klein in deze CDV.
10 Zie bijvoorbeeld de bijdrage van Siegmann, Peters en Van den Borg in deze CDV.
11 Zie de bijdrage van Buiting in deze CDV.

Van verzorgingsstaat naar samen zorgen

De huidige decentralisatiebeweging is logisch. Ze past bij het streven om mensen, meer betrokken te krijgen bij onderlinge zorg dan in de tijd van de verzorgingsstaat. Maar het is veel lastiger dan gedacht om systemen te ontbureaucratiseren en om te ontzorgen. De komende jaren staat de heruitvinding van nieuwe vormen van lokale gemeenschapszin centraal.

door Erik Dannenberg De auteur is voorzitter van Divosa, de vereniging van gemeentelijke directeuren in het sociaal domein, en lid van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.¹

In 2015 zijn enorm veel taken van het Rijk naar de gemeenten gegaan. Deze decentralisaties pasten geheel in de trend die al enkele decennia gaande is.

De decentralisaties volgden op een periode van *centralisaties*. Heel veel zorgtaken zijn immers niet voortgekomen uit het Rijk of gemeenten, maar uit maatschappelijke verbanden van burgers zelf, zoals de kerken en de arbeidersbewegingen. Daarbinnen ontstonden georganiseerde taken als ziekenzorg, jeugdzorg, gehandicaptenzorg, opvang van mishandelde vrouwen, en begeleiding van daklozen en ex-delinquenten. Veel van deze taken waren via de zogenoemde zuilen georganiseerd. Als je tot een verbonden bevolkingsgroep behoorde, dan hielpen mensen elkaar, en zo werd de maatschappelijke solidariteit vormgegeven.

Toen de nationale welvaart een boost kreeg door de gaswinning, zijn veel lokale taken gecentraliseerd in een staatsysteem. Bestaanszekerheid en zorg werden gegarandeerd via volksverzekeringen als de AOW en de AWBZ. Er kwamen arbeidsongeschiktheidsregelingen, en ook het recht op bijstand.

Dit alles heeft Nederland kwalitatief hoogwaardige zorg opgeleverd, met expertise op tal van terreinen. De diagnostiek is geweldig verbeterd. Als Jantje vroeger lastig was, kreeg hij klappen, maar nu weten we veel beter met welke begeleiding hij zich gelukkig kan ontwikkelen met zijn unieke profiel en talenten. De zorg voor onze ouderen is op een hoog peil gebracht.

Anderzijds is er een duur en moeilijk beheersbaar construct ontstaan dat we 'de verzorgingsstaat' zijn gaan noemen. Want hoe verder een overheid of een verzekeraar van de alledaagse werkelijkheid af staat, hoe meer er geüniformeerd en gebureaucratiseerd wordt. Er ontstaan indicatieorganen, kwaliteitsindicatoren, tarieven en verantwoordingssystemen. En goede zorg trekt veel burgers aan die gaan leunen op overheidsvoorzieningen, terwijl er onder hen ongetwijfeld velen zijn die bij een minder goed vangnet wel wat creatiever zouden zijn om zélf oplossingen

voor hun kwesties te vinden. Het systeem kwam terecht in een eenzijdige ‘zorgtaal’ waarin het gaat over handicaps, beperkingen, stoornissen, ziektebeelden, gebreken en aandoeningen. Daardoor werd mensen niet meer gevraagd naar hun dromen, passies en talenten en wat ze daarvoor nodig hadden. De publicatie *Bouwen op de kracht van burgers* zei hierover in 2012 het volgende: ‘Gemeenten kunnen – als eerste overheid, dicht bij de burger – ook als beste de publieke dienstverlening laten aansluiten bij de lokale leefwereld van de burger. Zij zijn in staat hiermee de gewenste omslag te bewerkstelligen van een generieke taak- en doelgroepgerichte benadering naar een contextgerichte benadering die gebruik maakt van de eigen kracht die aanwezig is bij burgers en omgeving. Met als resultaat meer burgers die op hun eigen wijze mee kunnen doen.’²

Niet leunen maar steunen

Het nieuwe motto bij het voorgaande is: ‘Niet leunen maar steunen.’ De overheid zoekt naar een andere rol. Niet iedereen hetzelfde geven, maar voor ieder individu iets passends doen waardoor men weer zo veel mogelijk op eigen kracht verder kan. De *wederkerigheid* wordt daarin steeds belangrijker. Wat doet u zelf aan preventie? Heeft u hulpbronnen in uw vaardigheden, uw netwerk, uw inkomen/vermogen? Of, als u iets nodig heeft en daarbij hulp vraagt, heeft u dan ook iets te bieden?

De discussie daarover is lastig. Stel, een mevrouw van 70 vraagt enkele hulpmiddelen. In het gesprek blijkt dat zij haar hele leven lerares Nederlands is geweest. Mag je haar vragen om een Syrisch gezin, een paar huizen verderop, te helpen met taalles? Zodra het een

verplichting wordt gaat het mis, maar in een vrijwillige context gebeuren dit soort dingen gelukkig al volop, via buurtapps bijvoorbeeld. En eigenlijk is het ook wel

mooi om mensen niet alleen als ‘cliënt’ of ‘patiënt’ te zien, maar ook als producent van betekenisvolle activiteiten. In die zin verwacht ik de komende tijd minder ‘hulpverleners’ en meer ‘sociale makelaars’. Kan een gehandicapte oud-belastingdienstmedewerker een paar mensen in de straat helpen die tobben met administratie en schulden, waarbij anderen hem helpen met de zware boodschappen en onderhoudsklussen?

Het organiseren en faciliteren van dit soort microregelarij op buurtniveau is voor Rijk, zorgverzekeraars of zorgkantoren onbegonnen werk, maar voor een gemeentelijke overheid is het wel te doen via gekende lokale partners die op deze wijze kunnen en willen werken. Daarom is het logisch dat de taken die je lokaal in de community kunt oplossen, weer teruggekeerd zijn op dat lokale niveau. De decentralisaties zijn zo gezien een logische stap. Professionals helpen mensen om elkaar te helpen, in plaats van dat ze te snel allerlei taken overnemen.

Voor zwaardere zorgtaken is dit minder voor de hand liggend, maar ook daar speelt een fors vraagstuk. De beroepsbevolking gaat krimpen, terwijl het aantal ouderen tot 2040 zal verdubbelen. We hebben straks niet meer de handen en het geld om het werk op dezelfde manier uit te voeren als nu. Dat geeft een opmaat tot de volgende decentralisaties. Maar eerst even terug in de tijd.

*Ik verwacht de komende tijd minder
‘hulpverleners’ en meer ‘sociale makelaars’*

Een terugblik

Terugkijkend zie je dat de rijksoverheid taken gefaseerd teruggeeft aan lokale overheden: welzijn (1986), hulpmiddelen (1993), maatschappelijke en vrouwenopvang (1994), jeugdgezondheidszorg (2003), huishoudelijke hulp (2007), en ten slotte een enorme hoeveelheid taken, zoals jeugdhulp, begeleiding, dagbesteding en beschermd wonen (2015). Algemeen werd aangenomen (op basis van eerdere ervaringen) dat gemeenten de taken samenhangender konden organiseren en de kosten beter in de hand konden houden.

De omvang en de snelheid van de decentralisaties in 2015 waren gevolgen van de enorme bezuinigingsopgave bij het Rijk. Maar er waren ook genoeg inhoudelijke argumenten. Er ging op nationaal niveau veel mis. Ons land kende buitensporig veel intramurale zorg ('instituten'), waardoor er nauwelijks geld was voor hoogwaardige en intensieve begeleiding bij mensen thuis. De gevolgen? Veel te veel uithuisplaatsingen van kinderen, te veel verwijzingen naar speciaal onderwijs, gezinsdrama's waaruit elke keer regiechaos bleek. Gevangenissen zaten tot wel 60 procent vol met mensen met een laag IQ. Zorgaanbieders groeiden wel

Bron: iStock

10-15 procent per jaar, zonder dat er wezenlijk werd geïnnoveerd. Mensen met een beperking kwamen nauwelijks de arbeidsmarkt op.

De jeugdzorg had nauwelijks verbinding met bredere gezinsondersteuning met aandacht voor werk, huisvesting, schulden, psychische en verslavingsproblemen. Het was, in jargon, volstrekt verkokerd en versnipperd georganiseerd. Het gevolg? Tientallen hulpverleners per gezin bleek geen uitzondering. Dat er nog zo veel goed ging, was meer *ondanks* dan *dankzij* het zorgstelsel, en was vooral te danken aan verstandige professionals die er met elkaar het beste van maakten.

De belofte van de decentralisaties was dat we van ‘systeemwereld’ naar ‘leefwereld’ zouden gaan. Die aanpassing duurt langer en is taaier dan ik verwacht en gehoopt had. De gemeenten erfden namelijk een wereld met zorgaanbieders die vooral gefuseerd waren in dezelfde branche: thuiszorg met thuiszorg, jeugdzorg met jeugdzorg, en zo ook bij de gehandicaptenzorg, de geestelijke gezondheidszorg, de ouderenzorg enzovoort. Er waren vooral zorgaanbieders die een (heel) grote regio bedienden voor één bepaald type problematiek. Je ziet nu dat gemeenten het anders willen: ze willen lokale organisaties die van alle markten thuis zijn. Een robuust wijkteam en een aanvullend expertteam waarin allerlei disciplines zitten rond relatie en opvoeding, gezond met geld omgaan, onderwijs, inkomen en werk, huisvesting, en psychische en verslavingsproblemen. Zodat je bij meervoudige problematiek in een gezin (‘multiprobleemgezinnen’) niet elke keer doorverwijst naar een andere instantie, maar

er even je collega bij haalt omdat die ergens meer verstand van heeft. En als het echt complex is, moet je een beroep kunnen doen op een regionaal expertiseteam dat (liefst) de begeleiding niet overneemt, maar tijdelijk ondersteuning biedt.

Waarom helpen we ouders met verslavingen en hun kinderen nog in verschillende systemen?

Juist die tweede- en derdelijnszorg zijn echter nog volledig verkokerd, omdat die nog door zorgkantoren en zorgverzekeraars betaald worden. Het gaat dan om verstandelijk gehandicaptenzorg, geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen, verslavingszorg enzovoort. Maar waarom helpen we ouders met verslavingen of psychische problemen en hun kinderen nog in verschillende systemen? We hebben gelukkig al geregeld dat het mishandelen van de partner en het mishandelen van de kinderen bij één organisatie zijn belegd: Veilig Thuis. Zo moeten we het voor onze inwoners en professionals logischer en samenhangender maken. Zij vragen om een steunend stelsel, niet om een doolhof van regelingen.

Na de grote decentralisaties functioneert echt niet alles optimaal. Ook is het Rijk vanuit verschillende departementen helaas weer bezig om bepaalde taken te recentraliseren, of om extra verplichtingen mee te geven aan gemeenten. Dat gebeurt dan weer in de ‘beleidskokers’ van werk of jeugd, terwijl de oplossing doorgaans ligt in een gezamenlijk plan dat met een huishouden wordt gemaakt om instabiliteit samen aan te pakken, op alle noodzakelijke levensterreinen. Een voorbeeld: soms is de beste vorm van jeugdhulp een betere ondersteuning van kinderen in het onderwijs, of hulp aan hun ouders bij het saneren van hun schulden, het werken aan hun relatie of het vinden van ander werk.

Lokale gemeenschappen opnieuw uitvinden

De komende jaren verwacht ik, vooral door de krimp van de beroepsbevolking, nog meer decentralisaties – ook omdat onze zorg voor ouderen en mensen met psychische problemen onhandig over drie wetten is verspreid, met veel afstemmingsellende tot gevolg. Ik verwacht dat de taken van de Wet langdurige zorg (grotendeels) naar de gemeenten worden overgeheveld, net als verpleging en verzorging thuis (thuiszorg) en de geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen, die beide nu nog in de Zorgverzekeringswet zitten. Ook een taak als reclassering zou goed bij de gemeenten passen, evenals extra ondersteuning voor leerlingen in het onderwijs.

Het gaat eigenlijk om alle taken waarbij het meerwaarde heeft dat ze niet geïsoleerd door instanties en professionals worden uitgevoerd, maar in samenwerking met het hele sociale ‘ecosysteem’ rond

Professionals en inwoners gaan weer samen werken aan een nieuwe civil society

mensen in kwetsbare situaties. Zo zien we binnenkort meer inburgeringstaken naar de gemeenten gaan. In het woord ‘inburgeren’ zit het woord ‘burger’. Professionals en inwoners gaan weer samen werken aan een nieuwe civil society. Dat vraagt tijd en voorzichtigheid. De samenleving is fundamenteel veranderd: gezinnen zijn kleiner geworden en families wonen verder uit elkaar; de arbeidsparticipatie van vrouwen is toegenomen; de leeftijdsafstand tussen de generaties is groter geworden. Maar er ontstaan ook weer nieuwe werkvormen, zoals WeHelpen, zorgcoöperaties, Stichting Knarrenhof en Stichting Present. Deze voorbeelden laten zien dat het heel goed mogelijk is om vanuit de (unieke) situatie van de inwoner te werken, in plaats van uit te gaan van een gestandaardiseerd aanbod vanuit vele loketten.

We zijn en blijven een solidaire samenleving, maar we zijn wel bezig de solidariteit opnieuw uit te vinden in de lokale gemeenschappen.

1 Dannenberg was eerder wethouder in Zwolle, bestuurslid van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en voorzitter van de onderhandelingsdelegaties voor de nieuwe jeugdwet en de nieuwe Wmo. Hij was een van de opstellers van *Bouwen op de kracht van burgers* (zie noot 2). De eerste twintig jaar van zijn loopbaan werkte

hij in de hulpverlening voor mensen met ernstige maatschappelijke problemen.

2 Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *Bouwen op de kracht van burgers. Naar een krachtige en samenhangende aanpak op het sociale domein*. Den Haag: VNG, 2012, p. 14.

Subsidiariteit in plaats van decentralisatie

De decentralisatieoperatie is top-down vanuit Den Haag ingezet. Dat is precies het verkeerde beginpunt. Vanuit het principe van subsidiariteit gedacht, begin je van onderaf. Dan was er ook vanzelf meer aandacht geweest voor de optimale schaalgrootte, en voor organisatievormen die recht doen aan de verschillen per regio.

door Frank van den Heuvel De auteur is lid van de raad van toezicht van Socires.

Als carnaval vanuit Den Haag gedecentraliseerd zou worden naar de bijna vierhonderd gemeenten of, vooruit, naar de katholieke gemeenten, dan zou het feest een totaal ander karakter hebben. Minder gevarieerd, minder creatief en minder van de mensen zelf. Nu is carnaval in ieder dorp, iedere stad weer *nét* iets anders. Maar wel overal passend. Opgebouwd vanuit de gemeenschappen, van onderop. Hierna volgen enkele gedachten over decentralisatie en mogelijke alternatieve denkrichtingen.

Feodalisme en subsidiariteit

In de middeleeuwen kenden we het feodalisme, dat de verhouding tussen leenheer en leenman als kern had. Beiden hadden elkaar nodig en hadden wederzijds rechten en plichten, waardoor er een gelaagdheid was met verantwoordelijkheden, afhankelijkheden, zekerheden en vertrouwen. Aan de top bevond zich de keizer. Onder de keizer zaten koningen, prinses, hertogen, graven, markiezen, baronnen, enzovoort. Steeds was de lagere functionaris gehoorzaamheid en trouw verschuldigd aan de functionaris boven hem. De lagere droeg middelen en manschappen af om leger en veiligheid te helpen financieren. Trouw en vertrouwen waren cruciaal. Wanneer één of enkele schakels ertussenuit vielen, kon het bouwwerk instorten – tot nadeel van iedereen.

Dat laatste hebben we recent gezien bij dochterbedrijven van grote multinationals die in de fout gingen. Daarnaast zien we soms in het openbaar bestuur onbalans ontstaan in het krachtenveld van (de)centralisatie. Daarom moet iedere politicus van het CDA, op welk niveau – lokaal, regionaal, nationaal of Europees – deze ook acteert, scherp zijn op hoe de gelaagdheid georganiseerd wordt. Hoe is de balans centraal/decentraal? En hoe pakt deze uit voor mensen, het meest nabije niveau?

In dit CDV-nummer kijken we terug op de decentralisatie van enkele majeure vraagstukken als de Jeugdwet, de Wmo en de Participatiewet. Deze grote decentralisatieoperatie vond in 2015 plaats. Inderdaad, het CDA zat toen niet in het kabinet, maar we

zaten wel in het parlement en waren betrokken via de gemeenten en op veel andere wijzen. Hebben we als CDA destijds wel genoeg kanttekeningen geplaatst bij dit top-downbeleid van het kabinet? Het kabinet waar het staats-/markdenken het won van de samenleving, en waar decentralisatie belangrijker geacht werd dan subsidiariteit.

Heilige drie-eenheid

De decentralisatie van het kabinet-Rutte II was een forse operatie. Ze was ingegeven door de oprechte overtuiging dat zaken die dicht bij mensen liggen (jeugdzorg, participatie, maatschappelijke ondersteuning), ook zo dicht mogelijk bij deze mensen uitgevoerd moeten worden, dus op gemeentelijk niveau. Veel gemeenten hadden grote aarzelingen en waren beducht voor wat op hen af zou komen. En dan moesten de taken van wonen en verduurzaming van het huidige kabinet nog komen. Een (additioneel) nadeel bij deze grote decentralisatie-exercitie was dat de economische crisis en de wankele rijksbegroting betekenden dat de decentralisatie gepaard ging met een forse budgettaire korting. En dan zijn goede intenties alleen niet genoeg. De Raad van State was destijds kritisch over de Jeugdwet en de Participatiewet zoals deze werden gepresenteerd door het kabinet, en zoals deze zouden neerslaan bij gemeenten. De centrale vraag was of de gemeenten wel de kwaliteit hadden om met het beschikbare budget de uitvoering goed te doen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau is bij een recente evaluatie nog steeds kritisch.¹ Gemene deler toen en

nu: kwaliteit, toegankelijkheid én financierbaarheid staan ter discussie.

Kwaliteit, toegankelijkheid én financierbaarheid staan ter discussie

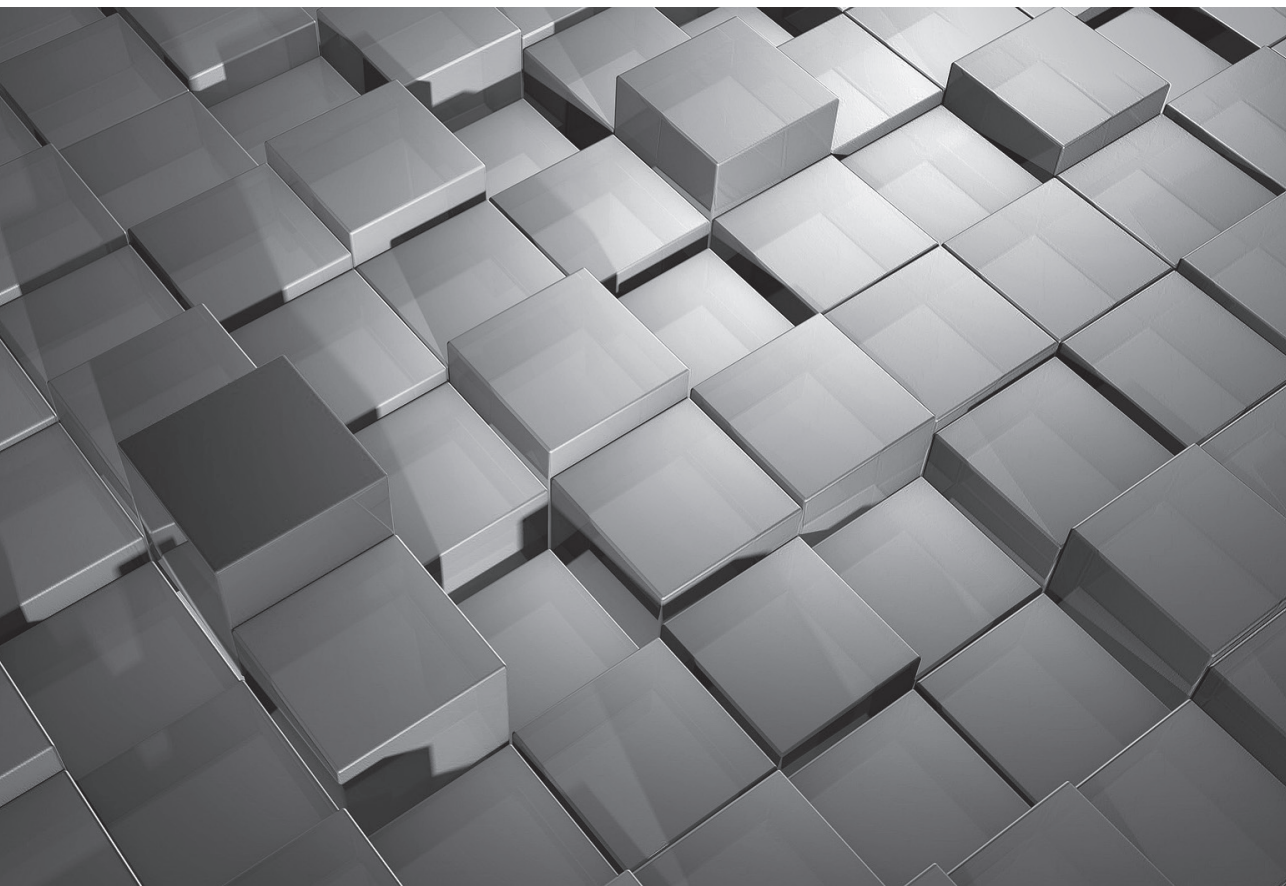
Bij nagenoeg alle vraagstukken die dicht bij mensen liggen, spelen de volgende drie elementen, als

een soort heilige drie-eenheid, een rol: kwaliteit/duurzaamheid, betaalbaarheid en toegankelijkheid/leveringszekerheid. Dat speelt bij energie, voedselvoorziening, gezondheidszorg en onderwijs, en ook bij maatschappelijke diensten als die onderwerp van de decentralisatieoperatie waren. Bij het energiebeleid is het de driehoek duurzame energie, leveringszekerheid en betaalbaarheid. Dit is ook het grote dilemma van het Klimaatakkoord, met name bij de uitvoering. De drie kunnen nooit allemaal *maximaal* bediend worden; het is een zoektocht naar het *optimale*, een balans. In de gezondheidszorg willen we eveneens een goed evenwicht tussen de drie: goede zorg, nabij en betaalbaar. Dat betekent bijvoorbeeld dat de huisarts om de hoek zit; naarmate de vorm van zorg specialistischer wordt, zijn er minder aanbieders, maar die zijn dan wel van de best beschikbare kwaliteit. De beste specialistische hulp en kennis hoeven niet in iedere gemeente voorradig te zijn. Dat is ook een manier om het stelsel betaalbaar te houden.

Schaaloptimalisatie

Uit het oogpunt van toegankelijkheid was het goed de gemeenten een prominenter positie te geven. Ook de dominantie van de centrale verzorgingsstaat moest op z'n minst herijkt worden; anders ingericht, waarbij recht gedaan wordt aan het lokale – om de simpele reden dat 'Den Haag' niet alles (het best) weet. Toch had

men zich in Den Haag scherper de volgende vraag moeten stellen: kunnen alle gemeenten – groot, klein en nog kleiner – dit wel aan? Sterker nog: maken we hier niet wéér de fout dat we alles in dezelfde mal willen doen? Dat we na de *schaalvergroting* nu te veel denken in *schaalverkleining*, terwijl *schaaloptimalisatie*, waarbij scherp gekeken wordt wat op grotere schaal kan en wat op kleinere, de échte oplossing is? Zoals ook in het energiedomein schaalverkleining niet het (enig) juiste alternatief is voor schaalvergroting. Lokale en regionale energiecoöperaties sluiten zich weer aaneen: op zoek naar deze schaaloptimalisatie. Net zoals we als samenleving in de groter wordende Europese Unie een hang hebben naar kleinere verbanden, naar regionalisering. Zo hadden kabinet en parlement het ook bij een meer decentrale verankering van Participatiewet, Wmo en jeugdzorg kunnen doen: wat is de beste schaal? Hadden kabinet en parlement zich dit afgevraagd, dan waren zij wellicht tot de conclusie gekomen dat de grote gemeenten deze exercitie prima aankunnen, maar dat kleine gemeenten niet de slagkracht, niet de kwaliteit en niet het operationele vermogen hiervoor hebben. Precies om die reden is het beter om vanuit het subsidiariteitsbeginsel te denken. Wanneer we deze lijn doortrekken

Bron: Pixabay

naar het maatschappelijk leven en de arbeidsmarkt, kunnen we een heldere christendemocratische visie ontwikkelen op de arbeidsmarkt en de positie van zzp'ers. Deze laatste groep kan prima in een soort nieuwe gildestructuur of in een coöperatief model werken zonder dat ze weer geforceerd in loondienst hoeven.

Terug naar paus Pius XI

De katholieke sociale leer geeft ons christendemocraten veel handvatten, juist ook omdat kerken vanuit mensen willen denken. Zelfs het centraal denkende Vaticaan ziet dat iedere kerk, iedere parochie, iedere gemeenschap anders is. In de encycliek *Quadragesimo Anno* zette paus Pius XI in 1931 het principe van de *subsidiariteit* neer. De leer van de subsidiariteit benadrukt dat taken, bevoegdheden en beslissingen op een zo laag mogelijk niveau moeten worden neergelegd en genomen. Pas wanneer er een kwalitatieve of kwantitatieve reden is om de taak, bevoegdheid of beslissing op een hoger niveau te zoeken, dan gebeurt dat. Of anders gezegd: men durft de verantwoordelijkheid laag in de organisatie neer te leggen. Dit komt sterk terug in de coöperatieve gedachte en het op deze manier zakendoen. Ook in het openbaar bestuur geldt deze ordening. De mensen willen weer meedenken, meepraten, meebeslissen en meesturen, en ze moeten daar ook de gelegenheid voor krijgen: gespreide verantwoordelijkheid. Mensen kunnen een bijdrage leveren aan het welzijn van de gemeenschap, en de gemeenschap heeft de plicht de mensen middelen en mogelijkheden te verschaffen om mee te doen aan deze herverdeling en spreiding van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden, opdat zo veel mogelijk mensen volwaardig kunnen participeren. Subsidiariteit is het omgekeerde van decentralisatie. Je begint van onderop te denken en kijkt wat daar niet lukt; dan ga je een niveau hoger. Decentralisatie is op z'n best postume subsidiariteit, maar pas nadat je de mensen eerst genegeerd en gepasseerd hebt. Wanneer je de genoemde sociaal-maatschappelijke vraagstukken primair van onderop zou organiseren, zou dat er wellicht toe leiden dat er clusters ontstaan van gemeenten en regio's die een vergelijkbare kijk en expertise hebben op jeugdzorg, participatie, enzovoort. Waar mogelijk is er ondersteuning (de letterlijke vertaling van 'subsidie'/'subsidiariteit') van het hogere niveau. Daar hoort dan ook een passend budget bij. En als het kabinet dan, terecht, ervan overtuigd is dat zaken als jeugdbeleid en participatie gebaat zijn bij een decentrale manier van denken, dan had men alsnog met een subsidiariteitsbril moeten kijken hoe dit ingericht kon worden. Dan zou dat per regio verschillen in opzet en aanpak, maar zeker in accenten.

Decentralisatie en de hondenvanger van Duxbury

Terug naar de decentralisatie van Wmo, Participatiewet en jeugdzorg. Natuurlijk was het moment van subsidiariteit vijf jaar geleden al gepasseerd en was er enige vorm van decentralisatie nodig. Dat was zelfs de beste keuze; we kunnen tenslotte niet alles vanuit Den Haag organiseren. Een les van deze decentralisatie is dat we scherper kunnen kijken wat elke gemeente wél kan, en wat niet. Gebleken is dat voor sommige (uitvoerings)zaken veel gemeenten te klein waren en kennis, ervaring en slagkracht misten om het goed te doen, zeker gezien het beschikbare budget. Was dat voorzien, dan had er sneller opgeschaald kunnen worden – of, zoals bij het subsidiariteitsbeginsel gedacht wordt: het vraagstuk was een niveau hoger getild,

waarbij we wél eerst oog hadden gehad voor het kleinere verband. Het is goed om bij nieuwe decentralisatieoperaties alsnog een subsidiariteitstoets of -exercitie te doen, denkend vanuit de driehoek van kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid. Alle onderwerpen die dicht bij mensen liggen kunnen hier baat bij hebben; van verduurzaming in de gebouwde omgeving tot de ouderenzorg.

Het is goed dat er teruggekeken wordt op de uitwerking van vijf jaar decentralisatie sociaal domein.

Enerzijds voor deze relevante vraagstukken van jeugd, participatie en maatschappelijke ondersteuning, maar anderzijds ook bij het nadenken over andere vraagstukken. Van Brussel tot carnaval – als dat laatste al een vraagstuk is.

In Duxbury in Vermont in de Verenigde Staten kiest men de burgemeester, de sheriff en zelfs de hondenvanger. Mensen willen invloed, betrokken zijn, ook bij het meest nabije: de zwerfhond tussen hun vuilnisbakken. Daar gaat Washington niet over; de mensen in Duxbury bepalen dit zelf.

*Decentralisatie is op z'n best postume
subsidiariteit*

1 Patricia van Echtelt e.a., *Eindevaluatie van de Participatiewet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, november 2019.

Naar een persoonlijke relatie in het sociale domein

door Jan Prij De auteur is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Decentralisaties hebben de potentie om de samenleving medemenselijker te maken maar ten dele benut. Dat stelt Paul Schenderling, onderzoeker bij Berenschot. ‘Voor de oplossing moeten we vooral kijken naar de persoonlijke inzet van mensen, zowel vrijwilligers als professionals, en niet naar zogenaamde objectieve verbeteringen binnen het stelsel.’

Paul Schenderling is werkzaam bij organisatieadviesbureau Berenschot en heeft daar de Participatiewet geëvalueerd. Ook met andere onderdelen van de decentralisaties houdt hij zich bezig, ook met betrekking tot de uitwerking daarvan in de praktijk. Volgens hem zijn in de kern de decentralisaties nog steeds een goed idee. ‘De samenleving wordt écht medemenselijker als een hulpvraag door een persoon kwalitatief beoordeeld wordt, met inlevingsvermogen, maar ook met enige afstand’, zo stelt hij. Op de valreep van het gesprek brengt hij daarom een nieuw onderwerp ter sprake, namelijk de neiging tot schaalvergroting die met decentralisatie hand in hand lijkt te gaan. ‘Ik ben tegenstander van schaalvergroting en grotere gemeenten. Die lijken handig, maar er is sneller de neiging tot

standaardisatie en uniformiteit, wat nu juist het meewegen van de sociale context en een persoonspecifieke aanpak in de weg staat. Er wordt vaak gezegd dat kleine gemeenten de decentralisaties niet aankunnen, maar dat klopt niet. Het enige wat je ziet is dat er veel grotere verschillen zijn in de kwaliteit waarmee ze dat doen. Kleinere gemeenten kunnen het juist erg goed doen, omdat daar bij uitstek lokaal gedacht wordt.’

Schenderling verzet zich tegen de trend om het bij evaluaties vooral over de werking van het stelsel te hebben. Deze vragen raken volgens hem de kern niet. De kernvraag is op welke manier de samenleving echt de medemenselijkheid kan bevorderen. Dat is als er een persoonlijke beoordeling in een specifieke context wordt gemaakt. Dat is volgens Schenderling een uiterst praktische vraag. ‘Je moet de zaken daaromheen uiteraard

Paul Schenderling Foto: Berenschot

wel goed organiseren, maar de organisatievraag is nu de kernwestie geworden, terwijl het slechts een afgeleide is van de vraag die niet wordt gesteld. Het stelsel gaat de oplossing niet bieden. Stelselkenmerken leveren in beginsel alleen de randvoorwaarden voor die afweging. Deze kunnen wel belangrijk zijn, zoals voldoende geld, maar ze zijn niet doorslaggevend. Doorslaggevend is de aandacht voor de persoon.’

Interview in het kort:

- * De decentralisaties zijn in de kern goed, omdat hulpvragen persoonlijk en in een specifieke context worden beantwoord
- * Bij de oplossing van knelpunten moet daarom niet naar het systeem gekeken worden, maar naar een optimale relatie tussen vrijwilligers en professionals aan de ene kant en de hulpvrager aan de andere kant
- * Kleinere gemeenten functioneren in dit opzicht beter, omdat het persoonlijke daar meer centraal staat
- * Marktwerking in de zorg werkt niet, omdat die een langdurige relatie belemmert

De bedoeling van de decentralisaties

Wat was volgens u de bedoeling achter de decentralisaties?

‘Om de bedoeling achter de decentralisaties goed te kunnen duiden, is de historische context belangrijk. Beslissingen over sociale ondersteuning zijn van oudsher gebaseerd op een persoonlijk, contextspecifiek oordeel. In

Vijf jaar decentralisaties

de zeventiende eeuw was dat bijvoorbeeld een delegatie van de diaconie en/of het stadsbestuur die op grond van het levensverhaal van mensen en hun gedrag besloot welke mate van sociale ondersteuning geboden werd, vaak in natura, in de vorm van broodpenningen of turfpenningen. In de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog is bewust gekozen voor een gedepersonaliseerd systeem, zodat de mate van ondersteuning niet zou afhangen van een persoonlijk, moreel geladen oordeel. De ondersteuningsbehoefte moest zo veel mogelijk objectief beoordeeld worden en losstaan van iemands levenswandel. Dat wordt de “omslag van gunst naar recht” genoemd.’

Hoe werkte die omslag van gunst naar recht uit?

‘Al snel bleek dat de rechtenbenadering binnen een zo objectief en onpersoonlijk mogelijk bureaucratisch systeem ook haar specifieke problemen kent. Dat begon al in de jaren tachtig met de arbeidsongeschiktheidswetgeving: het bleek dat je niet goed objectief kon vaststellen of iemand arbeidsongeschikt is. Bovendien leidden objectieve criteria ertoe dat mensen het systeem gingen gebruiken om een bepaald recht te claimen, wat tot een toename van gebruik leidde.’

‘De Wajong is een goed voorbeeld van dit doorschieten van het systeem. Het was letterlijk zo dat ouders via via wisten hoe je in de Wajong kon komen. Het gebruik daarvan is van 2000 tot 2014 enorm gestegen, van 100.000 naar 240.000. Bedenk daarbij dat de jongeren die tot de Wajong werden toegelaten nog een heel leven voor zich hebben. Als je hen met een uitkering thuis laat zitten en geen enkele poging doet om ze nog tot werk te laten komen, is dat funest voor die personen, en maatschappelijk gesproken een enorme onderbenutting van menselijk potentieel.’

‘Soortgelijke ontwikkelingen zagen we bij de Wmo en de jeugdzorg. Mensen weten heel

goed de weg in de systemen, juist degenen van wie je je kunt afvragen of zij nu echt professionele hulp nodig hebben. Er moest dus iets gebeuren, niet alleen financieel, maar ook principieel.’

Hoe luidde het principiële antwoord?

‘Nu kom ik bij het antwoord naar de bedoeling achter de decentralisatie. Ik zei al: achter de decentralisatie zit de gedachte dat de samenleving écht medemenselijker wordt als een hulpvraag kwalitatief door een persoon beoordeeld wordt, met inlevingsvermogen, maar ook met enige afstand. Aan die afweging zijn twee problemen verbonden die haar tot zo’n lastige kwestie maken: insluiting en uitsluiting.’

‘Het probleem van de insluiting is dat wanneer er bij een hulpvraag te snel beslist wordt tot professionele hulp, het probleem kan verergeren omdat iemand officieel een probleem “heeft” en zich ook conform dit etiket gaat gedragen.

De hulpvraag wordt dan een selffulfilling prophecy, en het is heel moeilijk hieruit te ontsnappen. Deze labelcultuur is echt een groot probleem in de ggz, waarover nu meer bewustwording ontstaat. Bovendien is professionele hulp niet per se beter dan hulp uit je omgeving.

Veel psychosociale problemen zijn alleen op te lossen als je goed gekend wordt, van mens tot mens. Een professional heeft daar vaak de tijd niet voor. Maar we willen aan de andere kant ook niet iemand uitsluiten van hulp als daarmee erger voorkomen kan worden. Als een beginnend probleem onvoldoende onderkend wordt en er niet tijdig professionele hulp ingezet wordt, kan het verergeren.’

‘Er is geen enkel systeem dat deze kernafweging goed kan maken. Dat kan alleen een persoon, en ook personen zullen hierin fouten maken. We moeten niet de illusie hebben dat een systeem zulke menselijke fouten kan oplossen; we moeten juist consulenten de tijd geven om

ervaring op te doen en te leren. Daarom zijn de decentralisaties in de kern een goed idee, mits de consulent die deze afweging maakt, voldoende toegerust is en mandaat heeft.’

Hoe voorkom je willekeur bij de beoordeling door de consulent? De beweging van gunst naar recht is er immers niets voor niets gekomen.

‘De crux is om de gulden middenweg te bewandelen tussen gunst en recht. De toekenning van een voorziening is geen recht, maar ook geen gunst. Er moet een deugdelijke argumentatie aan het toekenningsbesluit ten grondslag liggen, met een ingebouwde mogelijkheid voor toetsing door de rechter in het geval de burger bezwaar maakt tegen de beoordeling.’

‘Ik vind het een goede middenweg, maar het is onmiskenbaar een wankel middenweg. De voorziening kan een recht worden en weer vatbaar worden voor misbruik, óf een gunst en ontaarden in willekeur. Hier is een institutioneel raamwerk opgezet dat verstandig gebruikmaakt van de scheiding der machten: de burger die bezwaar kan maken bij de rechter, en de rechter die de beoordeling toetst, waardoor het evenwicht tussen gunst en recht in stand kan blijven. Er zijn ook diverse rechterlijke uitspraken die precies die middenweg bewaken. Gemeenten die een slechte onderbouwing geven bij de vermindering van huishoudelijke hulp voor een cliënt worden door de rechter teruggefloten, maar vermindering van huishoudelijke hulp kan met goede onderbouwing wel degelijk. Behalve het persoonlijke aspect kan ook het sociale meer worden meegewogen, en dat kan in een bureaucratisch systeem niet. Denk bijvoorbeeld aan het zo mogelijk inzetten van familie en/of het sociaal netwerk bij stofzuigen of ramen lappen. Dat past bij de christendemocratische visie om betrekkingen zo veel mogelijk uit de bureaucratische sfeer te halen. Ook daar biedt de decentralisatie de mogelijkheid toe.’

De crux is om de gulden middenweg te bewandelen tussen gunst en recht

‘In algemene zin zijn decentralisaties van meerwaarde gebleken. In de praktijk zie ik dat het netwerk van mensen met een hulpvraag beter wordt betrokken; dat daadwerkelijk vrijwilligers en maatschappelijke organisaties meedoen; dat bij het oplossen van hulpvragen naar de hele persoon en het gezin wordt gekeken, in plaats van naar een specifieke hulpvraag. Ook wordt voor oplossingen vaker lokaal gekeken. Zo spelen in de Participatiewet lokale ondernemers en mkb-bedrijven een belangrijke rol om mensen met een arbeidsbeperking aan het werk te helpen. Maar bepaalde weeffouten in het stelsel belemmeren wel – zo eerlijk moet je zijn – dat die meerwaarde tot volle bloei kan komen.’

De uitwerking van decentralisatie in de praktijk

Kunt u per deelgebied laten zien hoe die decentralisatie uitpakt en waar de weeffouten

zitten? Hoe zit dat om te beginnen met de Participatiewet?

‘Positief is dat er meer mensen met een arbeidsbeperking aan de slag komen bij reguliere werkgevers. Het totale aantal banen dat in 2025 bij reguliere werkgevers

gecreëerd zal zijn voor mensen met een arbeidsbeperking, zal groter zijn dan het totale aantal banen in de sociale werkvoorziening ooit geweest is. Bovendien is de groei van het aantal werkloze jongvolwassenen een halt toegeroepen. Deze mensen hebben nog een heel leven voor zich en zijn met de Participatiewet aantoonbaar beter geholpen.’

‘Wat er niet goed gaat – en dat is de weeffout in dit systeem –, is dat er onvoldoende financiële prikkels zijn voor gemeenten en voor werkgevers om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt in dienst te nemen. De beide uitersten zijn goed gedekt. Er is beschut werk voor mensen die niet veel aankunnen, en de groep mensen die relatief het meest kunnen,

Vijf jaar decentralisaties

krijgt snel een baan omdat de voordelen daarvan groot zijn voor zowel gemeenten als werkgevers. De middengroep daarentegen valt tussen de wal en het schip, en komt juist minder goed dan vroeger aan het werk. Dat is pijnlijk. Voor gemeenten en werkgevers is het financieel gezien ongunstig om zich in te spannen voor deze groep, waardoor deze te veel afhankelijk is van goede wil. Werkgevers moeten er nu veel onbetaalde begeleidingsuren in investeren als zij iemand met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt in dienst nemen. Een werkgever moet dus hart voor de doelgroep hebben én over voldoende middelen beschikken. Dat is eenvoudigweg niet voor elke werkgever mogelijk. Als de voorzieningen van jobcoaches verruimd worden en gemeenten werkgevers meer middelen geven bij die begeleidingsopgave, zou dat al een stap in de goede richting zijn.'

En hoe zit het met de Wmo?

'Bij de Wmo werkt het stelsel gelet op de kernafweging naar behoren. Maar financieel en organisatorisch werkt het nog niet goed. Er is veel onnodige discussie geweest over tarieven en administratieve lasten. Dit had voorkomen kunnen worden door meer standaardisatie bij de invoering van de wet, en door te leren van de lessen uit het domein van werk en inkomen. Deze weeffout in het stelsel is helaas nog steeds niet volledig hersteld.'

En hoe zit dat bij de Jeugdwet?

'Ook daar speelt het probleem van de verschillen in administratiesystemen en tariefstellingen. Bij de Jeugdwet viel de decentralisatie bovendien samen met een sterke stijging van de zorgvraag, en juist omdat de Jeugdwet dichter bij de mensen wordt uitgevoerd, namelijk in gemeenten, steeg de zorgvraag nog sneller. De drempel om het probleem aan te kaarten werd eenvoudigweg lager: je hoefde niet meer naar Bureau Jeugdzorg

in de provinciehoofdstad, maar kon gewoon bij de huisarts terecht, bij het gemeentehuis of naar het wijkteam, waardoor heel veel problematiek bovenkwam. Voor zover dit in de toekomst grotere problemen voorkomt, is dit winst, maar voor zover dit leidt tot onnodige professionele hulp is dit problematisch. De discussie zou daarom moeten gaan over de centrale rol die consulenten hebben. Helaas gaat de discussie nu over tekorten en de compensatie daarvan, en over aanpassing van het stelsel van de jeugd-ggz.'

Waarom is dat jammer?

'Ook hier is het te makkelijk om het probleem bij het stelsel of bij de Jeugdwet te leggen. Maatschappelijke ontwikkelingen verklaren de toename van de zorgvraag ook. Zo is in de afgelopen decennia heel veel psychische druk op jeugd ontstaan. De prestatie maatschappij wordt al voelbaar bijna vanaf de periode dat een kindje naar de voorschoolse opvang gaat.'

'De reflex om de jeugdzorg dan maar weer onder te brengen bij het Rijk, of om te pleiten voor een andere vorm van uitvoering, helpt niet. We halen de afweging dan weer uit de persoonlijke sfeer, en lopen het risico op medicalisering, iets wat bij

de volwassenen-ggz een enorm probleem is. Toch staat er bijna wekelijks een ingezonden stuk in de krant waarin herziening van de Jeugdwet bepleit wordt.'

De leefwereld en kwaliteit van leven

Hoe is het in de verschillende domeinen mogelijk om nog beter werk te leveren vanuit de bedoeling?

'Kansen liggen vooral in het versterken van de verbinding tussen professionele hulp en vrijwilligers. Dat kan voor de kwaliteit van leven van mensen een enorme boost betekenen. Daar zijn prachtige voorbeelden van: sociaal ondernemers die met wat geld van de gemeente

en een beetje hulp van jobcoaches mensen met psychische problemen of een verslaving in dienst willen nemen, en er dan samen wat van maken. Dat is zo veel mooier dan een systeemoplossing of een uitkering. Datzelfde geldt voor initiatieven in de Wmo om beschermd wonen beter in te bedden in de leefomgeving. Schuldhulpmaatjes zijn een ander mooi voorbeeld: met een beetje geld van de gemeente en de hulp van een vrijwilliger wordt geprobeerd mensen uit de schulden te helpen. In de jeugdzorg zijn de kansen er ook volop. Zo zijn er appartementencomplexen waarin tienermoeders samen wonen met gezinnen.'

Ziet u naast de kansen ook problemen voor de toekomst van de decentralisaties?

'Ja, de reflex om terug te grijpen naar objectiveren is heel sterk. Er wordt bijvoorbeeld gedacht dat je in het sociale domein moet werken met evidencebased methodieken. Er wordt veel tijd en geld besteed aan onderzoek naar waarmee een sociaal probleem nu het best op te lossen is. Maar vanuit de kern geredeneerd is zo'n "beste" oplossing niet te vinden, omdat het een heel persoonlijk en interpersoonlijk vraagstuk is. Dat krijg je nooit geobjectiveerd.'

'Ook de neiging om terug te gaan naar het bureaucratische en om in te zetten op voortgaande professionalisering is heel sterk. Zo'n professionaliseringsslag wordt altijd aanbevolen als iets fantastisch, maar betekent in feite verder inkaderen, standaardiseren en enkel evidencebased werken. Als dat de norm wordt, ben je weer helemaal terug bij af. Ik zie die reflex op veel plekken ontstaan, terwijl het maar de vraag is of de goedlopende voorbeelden die ik net noemde, ooit evidencebased te maken zijn.'

Ook de gereguleerde marktwerking in het sociale domein is gebaseerd op standaarden, producten en de neiging tot objectivering. Hoe ziet u dat?

'Ik vind dat minister Hugo de Jonge hier een goed punt heeft: marktwerking in het sociaal

domein voegt weinig toe en maakt het soms erg lastig om te komen tot creatieve oplossingen en mengvormen van vrijwilligerswerk en professionele hulp.'

Waar gaat dat dan fout?

'Veel voorbeelden die bijdragen aan de kwaliteit van leven bestaan uit geïmproviseerde oplossingen die lastig in een gestandaardiseerde productvorm te gieten zijn. Op zich bieden alle drie de wetten ruimte voor allerlei tussenvormen en "productcombinaties". Er is dus in beginsel geen obstakel om creatief te werk te gaan, maar het productdenken belemmert dat soms wel. Dus als minister De Jonge zegt: "We gaan minder aanbesteden en minder in markttermen over het sociale domein denken", dan kan dat een deel van de reflex om overal een product van te maken tegengaan. Ook voorkomt het veel discussie over tarieven. Nu moet je formeel aanbesteden en gaat er veel tijd in zo'n procedure zitten. Het zou veel beter zijn als al die energie kon gaan naar het bedenken van creatieve oplossingen in het sociale domein die de levenskwaliteit vergroten.'

Waar komt de neiging tot objectivering vandaan?

'In de kern speelt een soort misplaatst natuurkundig ideaal van objectieve kennis een rol. Dat zien we in de manier waarop hedendaagse evaluatieonderzoeken in het sociale domein plaatsvinden: die worden vaak kwantitatief ingestoken, met grootschalige enquêtes en multiplechoicevragen, en met statistisch onderzoek. Ikzelf ben pleitbezorger van meer kwalitatief onderzoek, als aanvulling op statistisch onderzoek.'

'Vorig jaar heb ik voor het Ministerie van SZW een deel van de onderzoeken naar de evaluatie van de Participatiewet mogen leiden. In eerste instantie was dat zuiver kwantitatief opgezet: een grote enquête onder werkgevers, met multiplechoicevragen en daarnaast statistisch onderzoek om te onderbouwen of het beleid meerwaarde heeft. Toen heb ik voorgesteld

Vijf jaar decentralisaties

om ook een geheel kwalitatief casuonderzoek te doen. 25 matches op de arbeidsmarkt zijn onderzocht vanuit drie perspectieven: die van de werkgever, de jobcoach en de werkzoekende. Daar kwamen heel andere beleidsaanbevelingen uit dan uit het kwantitatieve verhaal.'

Waar zaten de verschillen?

'Sterk versimpeld kun je zeggen dat kwantitatief onderzoek altijd leidt tot de aanbeveling dat er andere instrumenten nodig zijn. Soms is dat overigens echt zo: dan moeten andere instrumenten worden ingezet of moeten de voorwaarden voor het gebruik ervan worden aangepast, bijvoorbeeld de voorwaarden voor een loonkostensubsidie. Uit het casuonderzoek blijkt echter dat het tot stand komen van een match een persoonlijk en langdurig proces van vallen en opstaan is, waarin mensen een relatie met elkaar aangaan. Er is sprake van een proces van toenadering waaraan de verschillende partijen met andere verwachtingen beginnen.

Dan gaat het over de vragen als deze: Hoe leer je elkaar begrijpen? Hoe behoud je ervaringskennis in een overheidsorganisatie?'

'Zo'n relationele benadering is bij uitstek interessant in een christendemocratische visie. Ze is ook niet maakbaar. Er komen geen kant-en-klare aanbevelingen uit kwalitatief onderzoek, behalve dat het cruciaal is om mensen die dat moeizame proces van toenadering en interpersoonlijk contact ingaan, niet voor de voeten te lopen. Geef ze de tijd en de ruimte om dat relationele pad te bewandelen, en zit ze niet in de weg met onnodige regels.'

'Vanuit zo'n visie op kennis moet je dus bij uitstek de ervaringskennis van consulenten koesteren. Zij hebben al doende geleerd hoe je mensen kunt samenbrengen. De vraag is of wij die ervaringskennis nu op een goede manier borgen. Binnen het concurrentiemodel van

zorg zijn langdurige contracten tussen partijen een recept voor luiheid en inefficiëntie. Dat is precies de reden dat de contracten nu vaak kortlopend zijn: dat zou de innovatie in de sector bevorderen. Vergeten wordt echter dat de diverse partijen in het sociale domein handelen vanuit betrokkenheid en intrinsieke motivatie. Zoals bij het in dienst nemen van mensen met afstand tot de arbeidsmarkt. Waarom zou je die moeite doen als het zo veel makkelijker kan door naar een uitzendbureau te stappen? De overheidsfunctionaris heeft als ideaal om mensen die in een uitkering zitten een nieuw perspectief te geven. En de werkzoekende wil heel graag deel uitmaken van de samenleving en een bijdrage leveren. Omdat mensen handelen vanuit die motivatie, is het helemaal niet nodig om ze ook nog instrumenteel te prikkelen.'

Welke meerwaarde heeft een christendemocratische visie?

'Vanuit een christendemocratische visie is het logisch om intrinsiek bevlogen mensen als uitgangspunt te nemen, en dan te kijken hoe je het dienend handelen het best kunt ondersteunen. Weer een nieuwe aanbesteding of weer een verandering van regelgeving vanuit Den Haag is funest voor de ontwikkeling van de langetermijnrelaties die voor werkelijke verbeteringen van de kwaliteit van leven van burgers nodig zijn.'

'De decentralisaties zijn ingevoerd toen het CDA niet in een kabinet zat en hebben in de uitwerking niet altijd het gewenste effect, maar de oorspronkelijke bedoeling is bij uitstek christendemocratisch. Helaas zijn alle drie de decentralisaties gepaard gegaan met bezuinigingen, waardoor het financiële accent heel sterk werd. De inhoudelijke afwegingen krijgen nu niet de aandacht die ze verdienen.'

Koester de ervaringskennis van consulenten

We moeten praten over het keukentafelgesprek

Het informele keukentafelgesprek wordt door cliënten gewaardeerd. Analyse van de keukentafelgesprekken legt evenwel drie fundamentele tekorten bloot: het solidariteitstekort, het democratisch tekort en het professioneel tekort. Een cliëntondersteuner zou veel vaker moeten worden ingezet om spanningen rond de keukentafel en machtsverschillen tussen hulpvragers en hulpverleners te verkleinen.

door Thomas Kampen, Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak Kampen is socioloog en is als universitair docent verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, Tonkens is hoogleraar Burgerschap en humanisering van de publieke sector aan dezelfde universiteit, en Duyvendak is faculteitshoogleraar Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.

Het keukentafelgesprek is het brandpunt van de decentralisaties. De keukentafel is de plek waar familiekwesties besproken worden, en dat is precies de bedoeling van de decentralisaties: zorg en ondersteuning (weer) tot een familiekwestie maken. Voor ons onderzoek naar de decentralisaties *De verhuizing van de verzorgingsstaat* schoven we aan bij bijna driehonderd keukentafelgesprekken.¹ Wat gebeurt er precies tijdens een keukentafelgesprek? Hoe huiselijk is de setting, en hoe pakt zo'n informele en nabije aanpak uit?

Het succes van het keukentafelgesprek

Cliënten waarderen het zeer dat 'de gemeente' naar hen toe komt. Zij kunnen eindelijk eens een persoon van vlees en bloed in de ogen kijken terwijl zij hun problemen toelichten. Het gesprek aan de keukentafel wordt gemakkelijk persoonlijk en informeel. De professional (wijkteammedewerker of ambtenaar) krijgt koffie aangeboden, aait de hond over zijn bol, maakt een praatje over de buurt en stelt een vraag over de foto's aan de muur: 'Is dat soms uw zoon op de foto? Hij lijkt op u!' Ook professionals zelf ervaren het gesprek als prettig en informatief. In dat opzicht – qua *vorm* – is het keukentafelgesprek dus een geslaagde innovatie.

We verrichtten vier jaar onderzoek naar de gevolgen van de keukentafelaanpak voor cliënten en professionals. We observeerden 289 gesprekken tussen hen. 66 ervan betroffen een reactie op een melding; daarin moest bepaald worden wat voor hulp de cliënt zou krijgen. De overige 223 waren herhalingscontacten waarin die indicatie niet meer aan de orde was. In het hierna volgende beperken we ons tot de 66 indicerende keukentafelgesprekken (verder kortweg: keukentafelgesprekken). Ons onderzoek legt,

naast het succes van het keukentafelgesprek (zoals gezegd: de *vorm* spreekt iedereen aan), drie tekorten bloot.

Solidariteitstekort

Na de vraag over de foto's aan de muur gaat het al snel over de wijze waarop de zorg geregeld is, wat familieleden precies voor elkaar doen, en over de 'melding' waarvoor de sociaal werker is gekomen. Voorheen heette dat een 'aanvraag', maar die term zou suggereren dat de gemeente een aanbod heeft. En juist daar wil de gemeente vanaf, want de melder moet de benodigde hulp bij voorkeur in het eigen 'netwerk' zoeken. Het keukentafelgesprek wordt immers gevoerd tegen de achtergrond van forse bezuinigingen op voorzieningen in het sociaal domein. De gemeente moet dus zoeken naar kosteloze of, in ieder geval, zo goedkoop mogelijke oplossingen.

Deze combinatie van een nabije aanpak in een context van bezuinigingen dreigt ten eerste te leiden tot een solidariteitstekort. In 51 van de 66 geobserveerde keukentafelgesprekken komt het netwerk van de cliënt ter sprake. In 10 daarvan vraagt de professional, zeer indringend en herhaaldelijk, of de naasten niet nog meer kunnen doen voor de cliënt. Kan uw zoon niet wat vaker komen? Kunnen burens niet wekelijks boodschappen voor u doen? In slechts drie (sic!) gevallen leidde het keukentafelgesprek werkelijk tot meer naastenzorg. Dat het toch zo indringend gevraagd wordt, roept schaamte- en schuldgevoelens op. Het kan ook relaties beschadigen en vernedering met

zich meebrengen, bijvoorbeeld wanneer familie of burens van de cliënt zich onder druk gezet voelen en dingen beloven die ze al na korte tijd niet meer kunnen of willen waarmaken, waardoor de cliënt op zijn of haar beurt teleurgesteld of zelfs eenzaam achterblijft.

Waarom is meer naastenhulp zelden een optie? Omdat naasten ver weg wonen, omdat ze gebrouilleerd zijn geraakt met familie of, het vaakst voorkomend, omdat naasten al overbelast zijn. De

familieleden of burens die bij een keukentafelgesprek aanschuiven, zijn vrijwel altijd degenen die al veel helpen. Zij hebben dikwijls ook de melding gedaan, juist omdat de zorgvraag hun boven het hoofd groeit. Nóg meer van hen vragen is dus niet realistisch.

Maar professionals doen dit dus wel, want dat is de opdracht die de gemeente aan hen meegeeft, onder de vlag van 'zelfredzaamheid'. Professionals moeten zelfredzaamheid bevorderen: mensen moeten meer zelf doen, of meer aan hun omgeving vragen. (Zelfredzaamheid betekent dus vooral: 'Vraag niets meer aan de overheid, want die redt je niet meer. Red voortaan jezelf!') Professionals hebben strategieën om naasten en cliënten tot (acceptatie van) meer onderlinge zorg te bewegen. In de helft van de geobserveerde gesprekken deden ze dat door het prijzen en voorleven van gewenst gedrag en van gepaste emoties: 'U mag trots zijn op uw zorg voor uw moeder!' Emoties die niet in overeenstemming zijn met het beleid, zoals schaamte voor afhankelijkheid van naasten en bezorgdheid om tekortschietende zorg, worden genegeerd of omgetoverd naar 'liefde voor elkaar' en 'trots op wat je voor elkaar betekent'.

In de helft van de geobserveerde keukentafelgesprekken zien we echter precies het omgekeerde: professionals verzetten zich tegen het beleid door te proberen méér aan de cliënt te bieden dan deze zelf vraagt. Dat doen ze door hun zorgen over diens situatie op tafel te leggen. Ze schetsen in dat geval een scenario waarin de problemen verergeren. Een professional die overbelasting bij een mantelzorger vermoedt, houdt de cliënt bijvoorbeeld voor: 'Wat als de zorg voor u straks wegvalt?' Op deze manier wijken

Meer naastenhulp is zelden een optie

professionals af van het beleid en schakelen zij méér professionele zorg in, in plaats van minder.

Opvallend is dat we het voorleven en prijzen van emoties en gedragingen die in lijn zijn met het beleid vooral terugzien bij professionals zónder zorgachtergrond (maar met bijvoorbeeld een juridische achtergrond), terwijl we het delen van zorgen vooral waarnemen bij professionals mét zorgachtergrond. Dat is problematisch, omdat het dus veel uitmaakt welke professional je als cliënt aan je keukentafel ontvangt. Daarmee sluipt er willekeur in de aanpak, en dat brengt ons bij het tweede tekort.

Democratisch tekort

Het keukentafelgesprek leidt ook tot een democratisch tekort. Beleidsmakers geven professionals de opdracht mee om te bezuinigen door een beroep te doen op de zorgzaamheid van naasten. Dat is een lastig te verkopen boodschap, die beleidsmakers en politici overlaten aan professionals die er aan die keukentafel alleen voor staan. Politici lijken hun taak te versmallen tot louter het betaalbaar houden van de zorg. Maar wat betekent dit voor de mensen die het betreft? Is het wenselijk dat burgers elkaar om meer zorg moeten vragen? Wat zijn alternatieven? Dergelijke vragen horen thuis in een politiek debat, waar politici hun keuzen moeten durven verdedigen.

Het democratische debat over de wijze waarop we de zorg collectief organiseren verdwijnt echter, en in plaats daarvan gaat het achter de voordeur over individuele gevallen. Die verplaatsing naar de keukentafel maakt de weerstand – die beleidsmakers mogelijk vrezen wanneer

ze hun boodschap explicieter en publieker zouden beargumenteren – grotendeels onzichtbaar. Ook het zojuist benoemde probleem van de willekeur verdwijnt hiermee achter de voordeur. Ongewenste emoties, zoals schaamte voor afhankelijkheid, worden van tafel geveegd ten behoeve van meer naastenzorg.

Veel professionals zijn het niet eens met het beleid, maar durven hun stem niet te laten horen of zien daartoe geen mogelijkheden. Zoals hiervoor al is aangestipt, is er wel stil verzet. Een meer democratische politiek zou professionals uitnodigen om hun visie en ervaringen te delen. Ook zou zo'n politiek emoties als schaamte en schuld onderwerp maken van debat, en dus de vraag stellen op welke emoties wij een beroep kunnen en willen doen om solidariteit vorm te geven en levend te houden.

Professioneel tekort

We constateren ten derde een professioneel tekort. Professionals proberen in het nieuwe zorgstelsel cliënten te laten verwoorden wat volgens hen als professionals het best is voor deze cliënten (of dat nu meer hulp van het netwerk is, zoals het beleid wil, of meer professionele zorg, wat het beleid ontmoedigt). Professionals lijken ervan overtuigd te zijn dat zij de situatie beter kunnen inschatten dan cliënten zelf. Onder het

Het democratische debat over de wijze waarop we de zorg collectief organiseren verdwijnt, en achter de voordeur gaat het over individuele gevallen

huidige beleid kunnen zij dit echter niet zeggen, laat staan in een aanvraagformulier schrijven, omdat professionele oordeelsvorming aan gezag heeft ingeboet.

Een paar decennia geleden zou dit idee van superieur professioneel oordeel geen problemen hebben veroorzaakt voor professionals: het was vanzelfsprekend dat hun training en ervaring hun een beter oordeel gaven. Tegenwoordig gelden professionele ervaring en training echter nauwelijks meer als superieur. Bovendien zijn cliënten wars van paternalisme en betutteling. Om een legitieme basis voor handelen te vormen, moet het oordeel van een professional daarom worden vertaald in de voorkeur van een klant. Mensen laten voelen dat zij voor elkaar willen zorgen, stelt professionals in staat om naasten, zonder schijn van paternalisme en bevoogding, tot zorgzaamheid te bewegen. Dit verklaart waarom professionals proberen om passende emoties op te roepen: hun oordeel komt dan naar voren als de persoonlijke, gevoelde voorkeur van de cliënt.

Wat het professionele debat ook niet bevordert, is dat zelfredzaamheid als ideaal polyvalent is. Professionals legitimeren hun handelen zonder uitzondering als streven naar zelfredzaamheid, ongeacht of zij géén hulp, naastenhulp of professionele hulp inschakelen. Dat spoort met het beleid. De veelgebruikte zelfredzaamheidsmatrix stelt bijvoorbeeld dat níét naar de dokter gaan maar je probleem zelf oplossen, een toename in zelfredzaamheid is. Maar je naasten om hulp vragen is óók een toename van zelfredzaamheid, evenals wél naar de dokter gaan, omdat je je probleem erkent.

Altijd prijs dus. Hugo de Jonge hoeft niet bang te zijn dat het beleid mislukt!

Het recht op hulp van een cliëntondersteuner is nauwelijks bekend

Cliëntondersteuning

Professionals passen zich aan de informele sfeer van de keukentafel aan, maar houden tegelijkertijd vast aan hun professionele waarden en de beleidsdoelstellingen. Zelf zijn zij hier

overigens ambivalent over. Ze ervaren spanningen tussen de verschillende rollen die zij hebben tijdens een keukentafelgesprek. Het onderscheid tussen indicatiesteller, hulpverlener en *professional friend* lijkt soms te verdwijnen, maar dient zich niettemin indringend aan zodra er een beslissing moet worden genomen. Deze spanningen worden ook door hulpvragers als problematisch ervaren. Het maakt hen argwanend tegenover hulpverleners: waarom komen ze nu ‘werkelijk’?

Een cliëntondersteuner zou kunnen helpen om spanningen rond de keukentafel en machtsverschillen tussen hulpvragers en hulpverleners te verkleinen. Hoewel het recht op hulp door een onafhankelijke cliëntondersteuner in de wet is vastgelegd, zijn we in ons onderzoek slechts één keer een cliëntondersteuner tegengekomen. Het recht op hulp van een cliëntondersteuner is bij hulpvragers en hulpverleners zelfs nauwelijks bekend. Hier ligt dus een zeer urgente voorlichtingstaak voor gemeenten en zorgorganisaties.

1 Femmianne Bredewold, Jan Willem Duyvendak, Thomas Kampen, Evelien Tonkens en Loes Verplanke, *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Amsterdam: Van Genneep, 2018.

Anders kijken

Praktijkonderzoek laat zien dat mensen geen ‘oneindige vraag’ hebben; zij willen gewoon serieus genomen worden en als mens worden behandeld. Door weinig tijd te nemen voor een gezamenlijk zoeken naar wat werkelijk voor hen van betekenis is, worden voorzieningen toegekend of hulparrangementen georganiseerd waar zij zelf niet om gevraagd hebben.

door Janny Bakker-Klein De auteur is voorzitter van de raad van bestuur van Movisie, een landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken.

Op 4 december 2019 verdedigde ik aan de Erasmus Universiteit mijn proefschrift *Anders kijken. Een zoektocht naar responsiviteit in het sociaal domein*.¹ Ik startte mijn onderzoek vanuit verbazing – en ook wel verontwaardiging – over wat mensen in een kwetsbare situatie, die ik vanuit mijn eigen praktijk kende, werd aangedaan.

Dat begon met de vele tientallen dakloze asielzoekers die ik als bestuurder persoonlijk leerde kennen. Formeel hadden zij het recht om in Nederland een asielprocedure af te wachten, maar zij hadden geen recht op opvang. Deze mensen – mannen, vrouwen en kinderen – verbleven onder erbarmelijke omstandigheden in ons land gewoon op straat.

En dan was er mijn oudtante Bet. Zij droeg haar hele leven Huizer klederdracht en ging in Huizen naar de hervormde kerk. Ze woonde in Huizen tot zij intensieve verzorging nodig had. In het dorp was geen verpleeghuisbed beschikbaar, dus moest ze verhuizen naar een plek buiten Huizen. Daar moest ook haar klederdracht uit, omdat ze daarin niet verzorgd kon worden, en daar kon ze niet meer naar de voor haar zo vertrouwde kerk. De laatste jaren van haar leven was ze op een plek waar ze niet had willen zijn.

Ik merkte in mijn dagelijkse praktijk dat de regels vaak prevaleren boven wat mensen echt nodig hebben. Of het nu ging om de strenge asielwetgeving of om de regionale planning van verpleeghuiscapaciteit: in beide situaties werden de regels correct gevolgd, én in beide situaties pakte dat voor de betrokkenen nadelig uit. Ik vroeg mij af waarom het zo moeilijk is om dat anders te doen, om werkelijk voor mensen van betekenis te zijn.

Begrijpen van het verhaal van de ander

Ik ben lang op zoek geweest naar een wetenschappelijke aanpak waarmee ik antwoorden zou kunnen vinden op die vraag. Ik vond die aanpak in de interpretatieve benadering van de hermeneutiek. Bij deze manier van onderzoek doen gaat het om het begrijpen van het verhaal van de ander. Ik heb in mijn dagelijkse praktijk heel veel verhalen gehoord die professionals met mij deelden, ging die verhalen interpreteren, daar

betekenis aan geven, en dat toetsen aan de wetenschappelijke literatuur. Ik wil één casus uit mijn proefschrift gebruiken om dat uit te leggen.

Een gemeentelijke professional die betrokken was bij een man die een bijstandsuitkering had en al dertig jaar aan de drugs was, dacht: ‘Die krijg ik niet meer aan het werk.’ Maar toen kwam hij erachter dat die man zwartwerkte bij zijn zwager in een garage. Hij vertelde mij over het dilemma waar hij toen voor stond, want hij kon twee dingen doen: hij kon gaan handhaven en de man korten op zijn uitkering, want het was natuurlijk fraude, óf hij kon het anders bekijken en ervan uitgaan dat iemand kennelijk iets in die man zag. Hij deed het laatste en ging praten met de zwager. Hij vroeg de garagehouder: ‘Kunnen we het niet wit maken?’ Hij zorgde er vervolgens voor dat de man zijn rijbewijs kon halen, want dat was volgens die zwager nodig om hem in dienst te nemen. Daarnaast liet hij de zus van de man zijn financiële administratie overnemen. Hij legde daarmee de verantwoordelijkheid zo veel mogelijk bij de sociale kring van deze man, waardoor hij weg kon bij de gemeentelijke dienstverlening en weg kon uit de uitkering. Zo bracht hij deze man naar zijn mening in een veel gelijkwaardiger situatie, ook ten opzichte van de gemeente.

Toen ik dit verhaal hoorde, vroeg ik mij af welke betekenis ik aan dit verhaal zou kunnen geven. Deze professional had voor de weg van de handhaving kunnen kiezen, maar dat deed hij niet. Hij koos bewust voor het níét strikt toepassen van de beleidsregels (om bij fraude te korten op de uitkering) en bewandelde zelfstandig een ander pad naar een oplossing. Hij kreeg daar kennelijk ook de ruimte voor, wat iets zegt over de *cultuur van de organisatie* waarin hij werkte.

Professionals kiezen niet neutraal positie

Ik zag in dit verhaal ook veel praktische wijsheid. Het risico durven nemen om de regels niet strikt toe te passen, maar in plaats daarvan oplossingen te vinden die voor mensen van betekenis zijn, daar zijn *professionaliteit en vakmanschap* voor nodig.

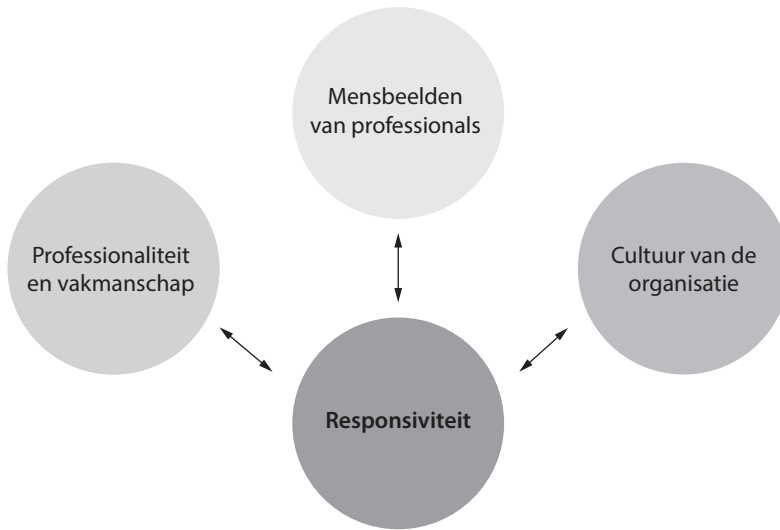
Ten slotte viel het mij op dat deze professional zelf als persoon geen neutrale positie innam. Hij had zich een mening gevormd over de ander. De manier waarop professionals in de regel naar mensen kijken, is geen toevallige keuze. Wat professionals in de relatie met mensen belangrijk vinden, zegt vaak iets over hun eigen waarden. En dat hangt nauw samen met hun eigen *mensbeeld*.

Responsiviteit als kernbegrip

Eerder had ik in onze gemeentelijke organisatie het begrip ‘vraagsturing’ geïntroduceerd, omdat ik het belangrijk vond dat we zouden aansluiten bij wat mensen zélf belangrijk vinden. Luisterend naar het verhaal van deze verslaafde man werd mij echter duidelijk dat dit begrip niet toereikend was. Deze man kwam helemaal niet zelf met een vraag; het was de professional die een inschatting maakte van wat werkelijk voor hem van betekenis was. Hij ging een relatie aan met deze man; hij was geen buitenstaander meer, maar een betrokkene.

Ik heb dus gezocht naar een relationeel kernbegrip waarmee ik veel nadrukkelijker ook de rol van de professional in beeld zou kunnen brengen. Dat kernbegrip werd

responsiviteit, dat ik definieerde als ‘het vermogen van professionals om in te schatten wat werkelijk voor de ander van betekenis is’. Ik ontdekte dat het er bij responsiviteit toe doet dat we rekening houden met de *mensbeelden van professionals*. Hun *professionaliteit en vakmanschap* worden zichtbaar in hun responsieve basishouding. En daarbij moeten zij zich verhouden tot de *cultuur van de organisatie* waarin zij werkzaam zijn (zie figuur 1).

Figuur 1

Met behulp van deze drie categorieën ben ik gedurende de eerste fase van mijn onderzoek het begrip ‘responsiviteit’ gaan laden. Zo ontstond een conceptueel raamwerk voor het duiden van responsiviteit, dat ik steeds verder uitbreidde. Het werd daardoor ook steeds duidelijker hoe complex een begrip als ‘responsiviteit’ is, welke beperkingen er zijn om responsiviteit in praktijk te brengen, maar ook welke kansen er zijn om professionals in staat te stellen om dat wel te doen.

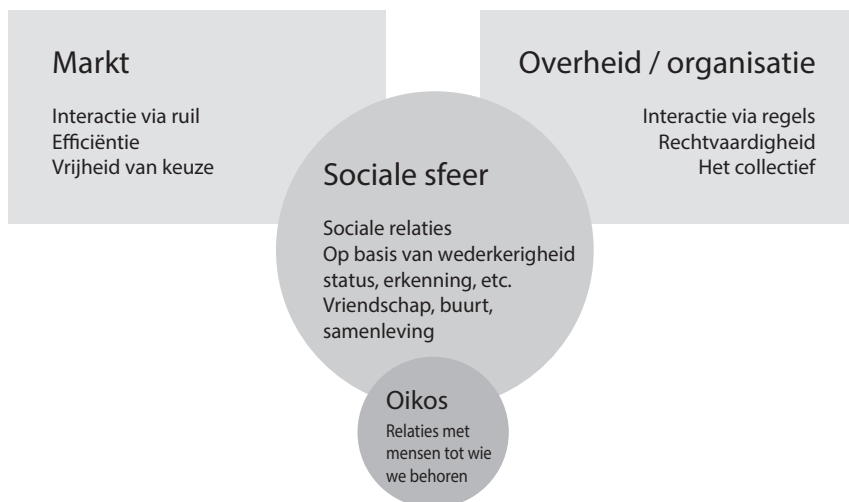
In de tweede fase van mijn onderzoek heb ik dit begrip ‘responsiviteit’ geïntroduceerd in de dagelijkse praktijk van de gemeente Huizen.

Waardesferen

Begrippen zijn belangrijk om te begrijpen vanuit welke culturele context we opereren. Een belangrijk inzicht is dat het uitmaakt vanuit welke logica we naar mensen kijken. Het onderscheid dat Arjo Klamer maakt als het gaat om verschillende waardesferen, maakt dat duidelijk.²

De professional over wie ik zojuist schreef voelde zich als mens verantwoordelijk voor de man die op zijn pad kwam. Dat zou je een sociale logica kunnen noemen; daar horen waarden bij als wederkerigheid, status, erkenning. Maar als ambtenaar had hij ook te maken met de eisen vanuit de bestuurlijke logica; dan gaat het om

waarden als gelijkheid, doelmatigheid en rechtmatigheid. En dan willen we ook nog dat oplossingen efficiënt zijn en dat er keuzevrijheid is; daarin zien we waarden uit de marktlogica terug (zie figuur 2).

Figuur 2

Ik heb door mijn onderzoek laten zien dat professionals in het sociaal domein (of zij nu werken voor een maatschappelijke organisatie of voor een overheidsorganisatie) in staat zijn om responsief te zijn, terwijl zij tegelijkertijd antwoorden vinden op vragen die zich daarover vanuit onze systeemwereld aandienen. Het begrip ‘responsiviteit’ helpt professionals om de sociale logica in te brengen, ook in organisaties waarin de bestuurlijke logica of de marktlogica dominant is.

De decentralisaties in het sociaal domein

Een deel van mijn onderzoek deed ik in de periode van twaalf jaar waarin ik werkzaam was als CDA-wethouder in de gemeente Huizen. In die periode vonden ook de decentralisaties in het sociaal domein plaats. Die decentralisaties waren er, kort samengevat, op gericht dat:

- mensen sneller geholpen worden bij zorg- of ondersteuningsvragen;
- mensen zorg en ondersteuning krijgen die zo veel mogelijk aansluit op hun persoonlijke (thuis)situatie, mogelijkheden en sociale netwerk;
- mensen die anderen zorg of hulp (willen) bieden, daarvoor alle ruimte en steun krijgen;
- de omvang en de kosten van de verzorgingsstaat beperkt worden.³

In de periode voorafgaand aan de decentralisaties schreef ik samen met een aantal andere CDA-wethouders het pamflet *Het gaat òns om mensen*.⁴ Wij waren erop uit om de drie eerstgenoemde doelen van de decentralisaties te realiseren vanuit

een relationeel (christendemocratisch) mensbeeld. We deelden de overtuiging dat 'gaan doen wat werkelijk voor de ander van betekenis is' er ook toe zou leiden dat de omvang en de kosten van de verzorgingsstaat beperkt zouden worden. We hebben daar gelijk in gekregen. Anders dan vanuit de rationelekeuzetheorie vaak wordt gedacht, is

het zo dat responsiviteit

gemiddeld genomen leidt tot kostenreductie. Mensen hebben geen 'oneindige vraag'; zij willen gewoon serieus genomen worden en als mens worden behandeld. Door weinig tijd te

nemen voor een gezamenlijk zoeken naar wat werkelijk voor hen van betekenis is, worden voorzieningen toegekend of hulparrangementen georganiseerd waar zij zelf niet om gevraagd hebben.

*Mensen hebben geen oneindige vraag;
ze willen gewoon serieus genomen worden
en als mens worden behandeld*

Wat is nu nodig?

Het is in ons sociaal domein niet de norm om vanuit individuele situaties van mensen te denken en te handelen, maar in essentie gaat het er bij responsiviteit toch om dat we het aandurven om fundamenteel anders te gaan kijken: we moeten vanuit het kleine (het individu) naar het grote (het systeem) denken, in plaats van andersom. Mijn onderzoek maakt duidelijk dat er meer ruimte moet komen voor zelfbewuste, reflectieve professionals die op deze manier willen werken. Dat vraagt om beleid dat dienend is aan de professionals in de uitvoering, om leidinggevend en die hun vertrouwen geven, en om bestuurders die hen tegen een al te sterke dominantie vanuit de systeemwereld in bescherming nemen.

1 Janny Bakker-Klein, *Anders kijken. Een zoektocht naar responsiviteit in het sociaal domein* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, 2019. Zie www.movisie.nl/anderskijken

2 Arjo Klamer, 'Stop de uitverkoop van de Nederlandse energiebedrijven', website MeJustice, 17 juni 2009. Zie www.mejustice.nl/artikelen/detail/stop-de-uitverkoop-van-nederlandse-energiebedrijven

3 Movisie, 'De drie decentralisaties in het sociale domein. Een overzicht in vogelvlucht', website Movisie, 15 januari 2013. Zie www.movisie.nl/artikel/drie-decentralisaties-sociale-domein

4 Janny Bakker-Klein, Froukje de Jonge, Hennie Bogaards-Simonse en Pieter Paans, *Het gaat ons om mensen. Pamflet voor en van lokale CDA-bestuurders en politici in het sociale domein*. Den Haag: CDA Bestuurdersvereniging.

Zet praktijk in voor systeemverandering

door Jan Prij De auteur is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Juist vanuit praktijkervaring kunnen verbeteringen worden aangebracht in de manier waarop het sociale domein georganiseerd is. Helaas is de monitoring van de uitvoering te gering. Belangrijk is dat er in de politiek en bij organisaties veiligheid ontstaat om tot innovatieve oplossingen te komen die passen bij wat mensen echt belangrijk vinden.

Jolanda Pierik is ex-wethouder sociaal domein in Brummen (Gelderland) en werkte als consultant voor mensen met een achterstand tot de arbeidsmarkt. Haar ervaring is dat we er ondanks alle goede bedoelingen nog niet goed in slagen de zorg voor de kwetsbaarsten goed te regelen. Vaak zitten systemen in de weg. ‘We zijn zo druk bezig met maatwerk en vraagstukken op detailniveau, dat we vergeten lessen te trekken voor het grotere geheel.’

Waar liep u in uw werk als consultant tegen op?

‘Ik werkte tot 2014 voor mensen met een achterstand tot de arbeidsmarkt en merkte dat we van hen dingen vragen die ze eigenlijk niet kunnen. We vragen ze regie te nemen over hun leven. Zo moeten ze allerlei formulieren invullen, terwijl een aanzienlijk deel van hen moeite heeft met lezen en schrijven.

Ondertussen staat er een enorme batterij aan hulpverleners klaar – van wie ik er dan een was – om samen óver die persoon te praten, maar niet mét die persoon. Meestal was de direct leidinggevende degene met het meeste inzicht, omdat die de persoon het best kende. Toen al zag ik de kloof tussen onze goede bedoelingen en de uitwerking daarvan in de praktijk.’

In 2010 werd u raadslid, van 2014 tot 2017 was u wethouder. Wat kunt u over die periode zeggen?

‘Hoe je moet sturen om deze kloof te overbruggen, is lastig. De theorie is “één gezin, één plan, één regisseur”; we moeten de ondersteuning eenvoudiger en minder versnipperd organiseren. Iedereen is het daar wel over eens, maar in de praktijk gebeurt het niet.’

Jolanda Pierik

Maar dat was toch precies de bedoeling achter de hele decentralisatieoperatie? Vereenvoudigd en minder versnipperd organiseren? Waarom lukt dat niet goed?

‘Dat is nog steeds de bedoeling. Wat in de praktijk goed lukt – en dat is winst – is dat we zaken dichterbij de mensen zijn gaan organiseren. Op casusniveau is er veel ervaring en deskundigheid. Maar vervolgens gebruiken we die ervaring te weinig om voor

een gezin tot eenvoudiger oplossingen te komen. En we komen er al helemaal niet aan toe om die informatie te benutten om het systeem eenvoudiger te organiseren. We bedenken veel, zowel op landelijk als lokaal niveau, maar vergeten lessen te trekken uit de uitvoeringspraktijk.’

‘Misschien hebben we de decentralisaties in de praktijk nog te weinig doorvertaald. De landelijke overheid blijft de neiging houden bij

Vijf jaar decentralisaties

te sturen in plaats van dat over te laten aan de gemeenteraden.'

Even terug naar het begin. Waar liep u toen u in 2014 wethouder werd precies tegenaan?

'Toen ik aantrad als wethouder stond de decentralisatie op het punt van beginnen. Dat betekende stapels papier op mijn bureau om de inkoop van zorg en verordeningen Jeugdwet en Wmo te regelen. Er lag direct een aantal fundamentele inrichtingskeuzes op tafel: Kunnen inwoners met vragen bij één loket terecht, of organiseren we drie verschillende kolommen voor vragen over Wmo, Participatiewet en Jeugdwet? Bestaat een wijkteam alleen uit medewerkers van de gemeente, of ook uit aanbieders? De eerste zorg was het organiseren van de toegang tot het sociaal domein; andere vragen – Hoe organiseren we de administratie? Hoe beheersen we de facturenstroom? Hoe zorgen we dat we het effect van zorg kunnen monitoren? – waren in het begin minder urgent.'

'Voor de belangrijke bezinning op fundamentele keuzes was weinig tijd. Het idee was idealistisch en goed: integrale besluitvorming, niet óver maar mét cliënten spreken, volop zeggenschap voor inwoners. Ook zou het goedkoper worden, en beter op elkaar afgestemd. Maar zoals gezegd: de theorie van één gezin, één plan en één regisseur bleek in de praktijk lastig te realiseren.'

Waarom bleek de praktijk zo lastig?

'Daar is een aantal oorzaken voor. Het belangrijkste is dat veranderen onzekerheid oplevert, bijvoorbeeld in de uitvoering: wanneer doe je het nu goed? Er is angst om afgerekend te worden op fouten, om nee te zeggen tegen een voorziening of om een ongebruikelijke oplossing aan te bieden. We dekken ons in met de regels, maar dat heeft wel een prijs: meer bureaucratie en

versnippering, minder maatwerk, en meer kans dat jij wordt aangesproken op je handelen. We laten anderen meekijken, en kiezen politiek voor meer regels. Ook rechterlijke uitspraken spelen daarin mee. Dat alles heeft voor de inwoners het effect dat ze vaker van het kastje naar de muur worden gestuurd.'

'Een andere belangrijke reden is dat hulp erg specialistisch is georganiseerd; voor elk deelprobleem is een andere organisatie verantwoordelijk. Het is moeilijk om mensen zover te krijgen dat ze erin toestemmen dat iemand van een andere organisatie hun verantwoordelijkheid overneemt als dat nodig is. Het duurde bijvoorbeeld bijna drie jaar om met de twaalf huisartsenpraktijken in Brummen afspraken te maken over de inzet van een praktijkondersteuner jeugd.'

'Wat ook lastig is, is dat we niet goed weten welke hulp we per gezin inzetten, en vaak ook niet wat het effect daarvan is. Dan weet je dus ook niet wat eenvoudiger kan. Monitoring en evaluatie, zowel op casus- als op systeemniveau, zijn cruciaal om te bepalen wat beter kan. Maar dan nog: de regels rond factureren zorgen ervoor dat je soms pas na meer dan een jaar weet wat de geleverde zorg gekost heeft.'

'Ondertussen leggen multiprobleemgezinnen steeds meer druk op het systeem. Daar zou intensieve een-op-eenbegeleiding helpen, maar we krijgen dat niet zo geregeld en gefinancierd. Bij jeugdzorg was het de bedoeling dat er minder zware zorg zou worden ingezet, maar de vraag naar lichte zorg neemt toe, terwijl de zwaardere zorg niet afneemt. Ook neemt het aantal daklozen toe en is het aantal plaatsen voor beschermd wonen fors verminderd. Juist mensen met een optelsom aan problemen kunnen steeds minder goed door het systeem geholpen worden; dat is tragisch.'

Juist mensen met een optelsom aan problemen kunnen steeds minder goed geholpen worden

Wat moet er dan gebeuren om het een en ander te verbeteren?

‘Er is vooral tijd, rust en goede informatie nodig. En genoeg geld. Geen nieuw beleid op deelonderwerpen zonder uitvoeringstoets. Lukt het ons bijvoorbeeld om minder hulpverleners in te zetten of om meer mensen te bereiken? Om het aantal uitkeringen en laaggeletterden omlaag te krijgen? We moeten stoppen met iedere keer opnieuw beleid te maken, en de rol van de gemeenteraad versterken.’

Hoe ziet de versterking van de rol van de gemeenteraad er dan uit?

‘Er zijn twee zaken van belang: weten wat er te kiezen valt en weten hoe de effecten van beleid in de praktijk uitpakken. Op het principiële én op het praktische niveau moeten zaken beter geregeld worden. Op het praktische niveau moeten gemeenteraden beter geïnformeerd worden over hun speelruimte; die is vaak groter dan je denkt. Bij het maken van verordeningen wordt bijvoorbeeld vaak teruggegrepen op modelovereenkomsten die gemaakt zijn door de VNG, maar dat verhindert een principiële discussie over een aantal fundamentele uitgangspunten van beleid. In de Jeugdwet heb je bijvoorbeeld de vrijheid om te definiëren wat jeugdhulp is en wat niet, maar daarvan wordt amper gebruikgemaakt. Ook ik wist niet dat die vrijheid er was; een recente podcast van Kamerlid René Peters maakte mij erop attent.

‘Op praktisch niveau zijn betere monitoring en evaluatie, en relevantere en beter vergelijkbare cijfers en kengetallen tussen gemeenten essentieel.’

‘Om de kaderstellende rol van de gemeenteraad te versterken is het belangrijk vragen te beantwoorden als de volgende: Hoe bepalen we of zorg proportioneel is? Waarvoor zijn we als gemeente verantwoordelijk, en

waarvoor niet? Wat betalen we samen en wat betaalt het individu? Dat soort vragen blijven meestal liggen. Voor de versterking van de kaderstellende rol van de gemeenteraad zijn vorming en toerusting nodig. De CDA Bestuurdersvereniging kan hier mijns inziens een belangrijke rol in vervullen. Het is nodig dat je hierin goed ondersteund wordt als raad.’

Is er ook een verandering van cultuur nodig?

‘Ja, we moeten elkaar de ruimte en de veiligheid bieden om te kunnen veranderen en te experimenteren. We moeten streven naar een open cultuur met een goed bewustzijn van de vrijheid die je hebt als raad en als professional. Dan durf je het ook aan te geven als je het een keer niet weet. Belangrijk is vooral dat ervaringen van inwoners en uitvoerenden uit wijkteams en hulpverleners in het veld worden geanalyseerd om tot betere keuzes te komen. Bestuurders,

beleidsmedewerkers in gemeenten en bij de rijksoverheid bedenken beleid vanuit hun bestuurlijke en ambtelijke kokers; waarschijnlijk weten de werkers in de jeugdzorg, rond de Participatiewet en

de Wmo in het veld wel betere oplossingen. Dat is wat ik met “door-decentraliseren” bedoel: je moet de uitvoeringspraktijk meer de oplossingen laten bedenken. We moeten het veiliger maken om samen tot goede oplossingen te komen, elkaar minder afrekenen op fouten, en leren van elkaars ervaringen. En als we alle oplossingen samen evalueren, kunnen we ook betere keuzes maken voor het hele systeem. Wat moeten we in het systeem veranderen om een patroon van versnipperde zorg en langs elkaar heen werken te verminderen? Welke schakels kunnen we weglaten?’

*Er is vooral tijd, rust,
goede informatie en geld
nodig*

Een hond naar waarde: over politieke sturing

De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) onderzocht – op verzoek van de minister van Binnenlandse Zaken – hoe de afgelopen vijf jaar het sociaal domein een plek kreeg in de lokale democratie. Heeft de gemeenteraad eigenlijk mogelijkheden tot sturing in dit door het Rijk gedecentraliseerde taakgebied? En zo ja, hoe vullen gemeenteraden die sturingsruimte in?

door Veerle van den Broek en Ayeh Zarrinkhameh De auteurs zijn adviseurs bij de Raad voor het Openbaar Bestuur.

De kosten voor training en aanschaf van een hulphond. Daarvoor deed een jonge autistische vrouw uit Amsterdam vorig jaar een beroep op de Wmo. Zo'n hulphond zou vroegtijdig tekenen van stress en onrust kunnen signaleren, en deze zelfs kunnen wegnemen. De vrouw zou daardoor zelfstandiger kunnen leven en daarmee zou de gemeente zich de – veel hogere – kosten voor ambulante hulp en aangepast vervoer kunnen besparen. Toch weigerde de gemeente Amsterdam de aanvraag in te willigen, want het was niet wetenschappelijk bewezen dat een hulphond een meerwaarde kan hebben voor de zelfstandigheid van autistische cliënten. Die afwijzing door de gemeente werd wellicht gevoed door de angst dat straks duizenden mensen een beroep zouden doen op de Wmo voor de aanschaf van een hulphond. De bestuursrechter besliste vervolgens toch anders: hij vond in het geval van deze vrouw het vergoeden van de hond 'het passendst voor het bevorderen van haar zelfredzaamheid en participatie'.

Het is eigenlijk jammer dat dit vraagstuk tot voor de rechter heeft moeten komen, want het weerspiegelt een dilemma dat bij uitstek binnen het lokale *politieke* veld besproken en afgewogen zou moeten worden. De keuze voor wel of niet 'een hond op maat' moet lokaal gemaakt worden, en kan ook in elke andere gemeente weer anders uitpakken. Achter deze keuze zou namelijk een keuze van de gemeenteraad moeten liggen die duidelijk maakt wat voor lokale maatschappij hij nastreeft, en hoe hij aankijkt tegen zelfbeschikking en zorg. Om duidelijk te maken hoe dat in elkaar zit, kijken we terug wat de verwachtingen waren die 'Den Haag' had bij de decentralisaties van het lokaal openbaar bestuur.

Legitimiteit

In de beleidstheorie worden *effectiviteit* en *zorgvuldige afweging van prioriteiten en belangen* als de twee belangrijkste bestuurlijke doelen voor decentralisatie beschouwd.¹ Decentralisatie is hoofdzakelijk op twee noties gestoeld, namelijk het doelmatigheidsargument en het participatieargument. Het beleid zou *doelmatiger* worden omdat er meer mogelijkheid is om maatwerk te leveren, omdat beleidsterreinen integraal benaderd kunnen worden en omdat er slagvaardiger kan worden gewerkt. *Bestuurlijk* verwachtte men van decentralisatie dat de politieke participatie zou toenemen, en dat de gekozen volksvertegenwoordiging actief betrokken zou zijn bij de besluitvorming en makkelijker aanspreekbaar zou zijn op het gevoerde beleid.

Het was die verwachte ‘actieve betrokkenheid van de gekozen volksvertegenwoordiging’ die de minister van Binnenlandse Zaken deed besluiten de ROB te vragen de invloed van de decentralisaties op de lokale democratie en het openbaar bestuur te onderzoeken. De ROB destilleerde daaruit de vraag of de gemeenteraad daadwerkelijk sturingsruimte heeft ten aanzien van de taken in het sociaal domein en, zo ja, of hij deze ruimte volledig benut.

Uit zijn onderzoek heeft de ROB drie factoren gedestilleerd die van invloed zijn op de sturingsruimte. Twee daarvan zijn interne gemeentelijke factoren: de aard van het *bestuurlijk proces* en de *bestuurscultuur* binnen gemeenten. De derde is de invloed van de grote dynamiek van het sociaal domein en het grote aantal spelers dat betrokken is bij de vormgeving. Deze ontwikkelingen vat de ROB samen onder de noemer *bestuurlijke context*. Hierna gaan we wat dieper op de genoemde drie factoren in.

Politiek debat

In het onderzoek keek de ROB ten eerste naar het *bestuurlijk proces*: de politieke afweging van de inzet van middelen en de wijze waarop de gemeenteraad kaders stelt. De ROB zag bij de gemeenteraden zonder uitzondering een grote betrokkenheid bij de sociale taken. Toch bleek dat de gemeentelijke taken in het sociaal domein nauwelijks onderwerp zijn van politiek debat: er werd weinig gesproken over de visie op zorg en werk en op de rol van de gemeente daarin, en ook niet over de afwegingen die de gemeente moet maken om de schaarse middelen over het sociaal domein te verdelen.

Uiteraard is er binnen de wettelijke kaders lokaal maar een beperkte keuzeruimte. Maar de ROB constateerde dat raadsleden zelfs deze beperkte ruimte slecht kennen, en binnen die ruimte door het college geen alternatieven voorgelegd krijgen. Dat is jammer, want de onmogelijkheid om plan A tegen plan B af te wegen bevordert het inzicht van de gemeenteraad in die speelruimte niet én maakt het thema politiek minder interessant – niet alleen voor de raad, maar ook voor de inwoners van de gemeente.

De meeste gemeenteraden maken hun afweging alleen aan de hand van financiële kaders – wat overigens in de context van de groeiende tekorten niet verbaast. Wel signaleert de ROB daarbij iets opvallends: als door financiële druk tekorten ontstaan, worden die zo lang mogelijk eerst uit andere domeinen opgevuld.² Bij gemeenteraden lijkt er bijna een taboe te rusten op bezuinigen op zorg en hulp, en dan vooral op de jeugdhulp. Uit de gesprekken die hierover met gemeenteraden gevoerd zijn, tonen de raadsleden een groot verantwoordelijkheidsgevoel en persoonlijke betrokkenheid bij de zorg. De veelgehoorde constatering van de raadsleden ‘Het gaat wel over mensen!’

geeft aan dat raden het wellicht moeilijker vinden om op het welzijn van mensen te bezuinigen dan op bakstenen.

Meetlat

In het voorgaande gaven we al aan dat gemeenteraden op dit moment hun afwegingen in het sociaal domein bijna uitsluitend op financiële gronden maken. Dat wil niet zeggen dat er in de gemeenten geen inhoudelijke kaders voor het beleid in het sociaal domein zijn opgesteld, maar in ons onderzoek stelden we wel vast dat er in geen enkele van de door ons onderzochte gemeenten aan de kadernota een raadsdebat over visie, missie en doelen van het sociaal domein was voorafgegaan. De conceptnota's waren opgesteld door ambtenaren in dienst van het college; de raden hadden niet het gevoel dat het 'hun' document was. De kadernota's vertoonden een opvallende overeenkomst, vooral in het gebruik van concepten die ontleend zijn aan de landelijke wetgeving, zoals 'zelfredzaamheid'. Deze concepten waren echter lokaal vrijwel niet uitgewerkt.

Dat de gemeenteraad niet de eigenaar is van de visie op het sociaal domein kunnen we deels verklaren vanuit de *bestuurscultuur*.³ Ook al geven veel raden aan het anders te willen, in de praktijk zijn zij meer volger dan initiatiefnemer van beleid. Maar die positie doet geen recht aan de bestaansreden van een gemeenteraad. De raad is er om samen 'te beslissen over al die zaken waar kennis en kunde

onvoldoende uitsluitel bieden en waar de meningen verdeeld zijn, moreel, ideologisch of maatschappelijk'.⁴ Op basis hiervan ligt het primaat van beleid bij de politiek. Als de raad de verschillende meningen

Concepten zoals zelfredzaamheid waren vrijwel niet lokaal uitgewerkt

niet afgewogen heeft en laten convergeren in een eenduidige visie, is er dus ook geen referentiepunt om de uitvoering van beleid aan te toetsen. Een raad die de uitkomst van een politiek debat systematisch koppelt aan zijn controlerende rol, noemen we een 'politiserende raad': zo'n raad kan zijn lokale sturingsruimte optimaal benutten.⁵

Waar het gaat om de factoren die de politieke sturingsruimte van de gemeenteraad beïnvloeden, kijken we als laatste naar de *bestuurlijke context* waarbinnen de gemeentelijke sociale taken zich afspelen. Dat is een complex en dynamisch terrein waarop veel spelers invloed willen uitoefenen. Vooral tussen Rijk en gemeenten roept dat soms spanning op, wanneer het Rijk ingrepen doet in wet- en regelgeving, maar ook in budget, die ten koste gaan van de gemeentelijke autonomie. De bezuiniging waarmee de decentralisaties gepaard zijn gegaan, is daarvan de grootste. Daarmee zien gemeenteraden zich geconfronteerd met een vaak mistige sturingsruimte, waarbij het lang niet altijd duidelijk is waar de knop zit die tot een bepaald effect leidt.

Basis

Samenvattend lijkt de decentralisatie van de taken in het sociaal domein nog niet op wat er in bestuurlijke zin van verwacht werd. Gemeenteraden hebben maar beperkte vrijekeuzeruimte gekregen, en de ruimte die er is, benutten zij niet volledig. Andere

spelers kunnen bijdragen om die sturingsruimte beter te benutten. De ROB suggereert daarom het Rijk om rust te brengen in de bestuurlijke context. Colleges wordt gevraagd om goede afspraken met de gemeenteraad te maken over de taakverdeling, en recht te doen aan de rol van de gemeenteraad in het democratische proces. Een duidelijk bestuurlijk proces waarin voor alle spelers duidelijk is wie welke rol heeft, welke taken daaruit voortvloeien, en hoe de interactie tussen de spelers gaat verlopen, kan veel houvast bieden.

Maar het interessantst is natuurlijk wat de gemeenteraad te doen staat. Dat is vooral: beginnen bij de basis. Nu staan in het raadsdebat nog vaak uitvoeringsgerichte vragen centraal: Resultaatgericht indiceren of in uren? Verplichte tegenprestatie of niet? Een hond voor een autist of niet? Maar daarboven liggen veel belangrijker vragen: Hoe willen we graag dat onze lokale samenleving eruitziet? Hoe kijken we aan tegen mensen die zorg en hulp behoeven? Wat houdt zelfredzaamheid voor onze lokale samenleving in? Wat vinden we belangrijker om op te sturen: efficiëntie of zelfbeschikking?

Het zijn deze (geconcretiseerde) waarden die samen een visie op de lokale samenleving vormen en die een kader vormen voor de manier waarop de gemeente haar zorgtaken uitvoert. Ze vormen de meetlat waarlangs de resultaten van hulp, zorg en arbeidstoeleiding door de gemeenteraad gecontroleerd worden. Dat is geen eenmalige activiteit; aan de hand van nieuwe casussen zal een gemeenteraad telkens opnieuw de maatschappelijke waarden moeten ijken en vernieuwen. De hulphond voor een autistische vrouw had zo'n casus kunnen zijn. In hoeverre vertrouwen wij in onze gemeente op het oordeel van de zorgbehoevende? Is er ruimte voor experimenten? Wat betekent voor ons 'zelfredzaamheid'? Níét makkelijk, wél politiek. En dat is waar een gemeenteraad voor bedoeld is.

Advies aan het Rijk: breng rust in de bestuurlijke context

-
- 1 Rob Gilsing, 'De beleidstheorie van decentralisatie en het belang van democratische zelfsturing', in: Saskia Keuzenkamp (red.), *Decentralisatie en de bestuurskracht van de gemeente*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2009, pp. 37-49.
 - 2 Uit de jaarverslagen over 2018 van gemeenten blijkt overigens dat daar nu een kentering in optreedt; iets meer dan veertig procent van de tekorten in de jeugdhulp wordt aangevuld vanuit het sociale domein zelf. Zie ook Hans Bekkers, 'Gemeenten korten massaal op sociaal domein', *Binnenlands Bestuur*, nr. 17, 12 september 2019.
 - 3 Onder 'bestuurscultuur' verstaan wij de functionele en sociale verhoudingen tussen verschillende gremia.
 - 4 Martin Schulz, Paul Frissen en Jorgen Schram, *Gemeenteraden positioneren. Van professionaliseren naar politiseren*. Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur, 2018, p. 7.
 - 5 Schulz e.a. 2018.

Radicale subsidiariteit als praktische wijsheid

Voor het evalueren van de winst voor de lokale democratie van de decentralisaties in het sociaal domein is de politieke stijl van het lokaal bestuur van groot belang. De politieke stijl van christendemocraten in het sociaal domein is betrokken, verbindend en radicaal subsidiair. Zij weten in de praktijk verschil te maken door maximale politieke verantwoordelijkheid en minimale ambtelijke beheersing na te streven.

door Geerten Boogaard en Rogier van der Wal Boogaard is bijzonder hoogleraar decentrale overheden aan de Universiteit Leiden (Thorbeckeleerstoel) en fellow van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Van der Wal is senior projectleider bij Platform31 en docent ethiek bij Rijksuniversiteit Groningen/Campus Fryslân, en is als fellow verbonden aan de Thorbeckeleerstoel.

De drie grote decentralisaties in het sociaal domein waren in 2015 ook bedacht als een impuls voor de lokale democratie. Door de welvaartsstaat naar gemeenten te verschuiven, de ‘gekantelde’ ‘eerste overheid’, dicht bij de burgers, zou ook de lokale politiek opleven. Niet meer de politici in Den Haag gaan over trapliften, poetshulp en jeugdzorg, maar de eigen gemeenteraadsleden. Genoeg voer om raadsleden op de markt op aan te spreken, was de gedachte.¹ Hoe staat het vijf jaar later met die ambitie?

Van een simpele opleving van het opkomstcijfer bij de gemeenteraadsverkiezingen was in 2018 geen sprake. Van een verdere daling overigens ook niet. Met een opkomst van 55 procent voor een lokale verkiezing staat Nederland er internationaal nog steeds niet slecht op. Het sociaal domein was voor de raadsverkiezingen wel veel in het nieuws geweest, maar een duidelijk thema in de campagne werd het niet. Onderzoek in lokale stemwijzers liet vooral veel consensus tussen de partijen zien.² Alleen de verplichte tegenprestatie in de Participatiewet politiseerde enigszins, maar dat thema werd na de verkiezingen prompt door de staatssecretaris in de kiem gesmoord.

Gemeenteraden maakten ondertussen ook niet heel veel politiek verschil. Uit de evaluaties van eerdere decentralisaties is bekend dat gemeenteraden de neiging hebben om afgeschaalde centrale taken en nationaal uitgerolde ambities als ‘uitvoering’ te beschouwen, die de dames en heren raadsleden gevoeglijk bij het college laten.³ Recent onderzoek van de Raad voor het Openbaar Bestuur bevestigt dat het met de grote

decentralisaties van de afgelopen vijf jaar niet anders is gelopen. Onderzoek naar kadernota's in het sociaal domein van de afgelopen jaren laten niet veel verschillen zien en werpen eerder de vraag op of de colleges die stukken überhaupt wel zelf schrijven. Doorgaans staat bijna letterlijk in dezelfde woorden dat ook de betreffende gemeente goede zorg wil, tegen redelijke kosten en zonder risico's.⁴

Reden dus om te concluderen dat de decentralisaties in het sociaal domein géén opleving van de lokale democratie hebben laten zien? Dat gaat ons te snel. Er is nog een belangrijke variabele die vanouds een grote rol speelt in de lokale democratie: het verschil dat wethouders maken. Wij noemen dat de 'politieke stijl' van besturen. Daarmee bedoelen wij datgene wat bijvoorbeeld een CDA-wethouder in het sociaal domein onderscheidt van een VVD'er of een SP'er in precies dezelfde periode in precies dezelfde omstandigheden op precies dezelfde portefeuille. Pas als het zelfs niet uitmaakt vanuit welke ideologische oriëntatie er in het sociaal domein bestuurd wordt, zijn de decentralisaties in democratisch opzicht mislukt.

De politieke stijl van een wethouder

Besturen heeft een professionele kant. Zeker sinds de dualisering van het gemeentebestuur in 2002, met de 'wethouder van buiten', is daar een grote nadruk op komen te liggen. De pretentieuze titel 'beste bestuurder' is als professional te verdienen; 'weten waar je het over hebt' en dan 'dingen gedaan krijgen' blijken de twee belangrijkste criteria die bij die verkiezing een rol spelen.⁵

De wetenschap van dit besturen is de bestuurskunde. Daarin worden verschillende bestuursstijlen onderscheiden waarvan een wethouder kan

gebruikmaken. Alle wethouders kregen van het ministerie in 2018 het *Stijlenboek voor bestuurders*.⁶ Zij kunnen daarin opzoeken of ze een leider, een manager, een verbinder, een ambassadeur of toch meer een beheerder zijn – want bestuurlijk succes, zo concludeert het boek, begint met inzicht in de eigen bestuursstijl. De politieke kant van het wethoudersambt komt er in deze benadering bekaaid af. Het *Stijlenboek* spreekt nogal defensief over 'een politieke arena' waarin je als wethouder moet zien te 'overleven'.⁷ Schitteren doe je dus kennelijk bûiten die arena.

Als het wethouderschap echter alléén een vak zou zijn waarin het op bestuurskundige bekwaamheid aankomt, zijn wethouders feitelijk topambtenaren zonder ontslagbescherming. Van echte decentralisatie is dan ook geen sprake meer, maar nog slechts van een gedeconcentreerde bureaucratie. Daarom is hernieuwde aandacht voor de politieke kant van het lokaal besturen nodig.

In een poldercultuur en een collegiaal college zijn de marges om verschil te maken klein. Wethouders haasten zich altijd om te zeggen dat zij er niet namens hun partij maar voor de héle gemeente zitten – en dat is terecht. Maar diezelfde wethouders hebben wel het idee dat zij een politiek relevant verschil maken en géén ambtenaar zijn. Of dat ze in regionaal verband op de een of andere manier toch beter kunnen samenwerken binnen een zekere ideologische verwantschap.

*De politieke kant van het wethoudersambt
komt er in het Stijlenboek bekaaid af*

Het lokaal bestuur bestaat dus uit een technische bestuursstijl om dingen gedaan te krijgen én uit een politieke stijl die individuele ideologische kleur geeft aan het bestuurlijk handelen.

De politieke stijl van CDA-wethouders in het sociaal domein

Zo vanzelfsprekend als de noodzaak van een politieke stijl van een wethouder klinkt, zo lastig is het om zo'n stijl in de concrete praktijk aan te wijzen. Wat was bijvoorbeeld de onderscheidende politieke stijl van CDA-wethouders in het sociaal domein in de afgelopen vijf jaar? Wat is het sausje, het watermerkje, het eigene?

In de handreiking *De CDA-wethouder* heeft de Bestuurdersvereniging van het CDA zich al weleens gebogen over de bestuursstijl van een CDA-wethouder. In de samenvattende woorden van destijds partijvoorzitter Peetoom: 'In mijn optiek zijn CDA-wethouders vooral politieke bestuurders en geen bestuurlijke managers. Onderscheidend voor een christen-democratische wethouder zijn sensitiviteit en betrokkenheid. De kracht van CDA-wethouders komt voort uit het feit dat zij midden in de samenleving staan met oog voor de mens en de menselijke maat.'⁸

Om hier meer grip op te krijgen, heeft het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA uitgebreid gesproken met opvallende CDA-wethouders over het politieke element in hun bestuursstijl.⁹ Daaruit volgde een politieke stijl van drie lagen. De eerste laag is een ambtsopvatting met een zeker roepingsbesef (bij

protestanten) of een groot verantwoordelijkheidsgevoel (bij katholieken). De tweede laag is een sterk verbindende werkwijze, volgend uit een verwevenheid met het maatschappelijk

CDA-wethouders hebben oog voor de menselijke maat

middenveld. En ten slotte is er de derde laag, die kan worden omschreven als de radicale subsidiariteit van de barmhartige samaritaan: eerst zelf noodhulp verlenen aan wie voor dood langs de maatschappelijke weg is achtergelaten, daarna de zorg overdragen aan het maatschappelijk initiatief, maar met behoud van verantwoordelijkheid. Dat laatste is wezenlijk: een liberaal zou dat zakelijker hebben aangepakt; een socialist zou meer controle hebben gewild. In de moderne termen van *span of control* en *span of accountability*: radicale subsidiariteit streeft maximale politieke verantwoordelijkheid tegen minimale ambtelijke beheersing na. Bestuurskundig is dat onverstandig, want wie in de politieke arena uitsluitend wil overleven, kan dit beter niet doen.

CDA'er René Peters, tegenwoordig Kamerlid, werd als wethouder in Oss uitgedaagd op de ggz-dagbesteding: 'Geef mij een gebouwtje en een kan koffie, en ik doe dit beter', zei iemand. Peters gaf hem de sleutel van een oud schoolgebouwtje en rekende sloten koffie af. Het werd een succes. Inmiddels draait daar een buurthuis dat het aanbieden van ggz-dagbesteding op die plek verder overbodig maakt.

Peters bleef als wethouder maximaal verantwoordelijk voor de besteding van overheidsgeld en het niveau van een maatschappelijke voorziening voor een kwetsbare doelgroep, terwijl hij minimale controle had over de bijbehorende politieke risico's.

Foto: K. Roderburg

Zijn besluit was dan ook niet logisch, maar ideologisch. En een typisch voorbeeld van de politieke stijl van een CDA-wethouder in het sociaal domein.

De politieke stijl als praktische wijsheid

Nóg lastiger dan het wetenschappelijk aflezen van de politieke stijl van CDA-wethouders is het verder operationaliseren van dit idee. Hoe ontwikkel je als wethouder een eigen politieke stijl? Daar is het begrip ‘praktische wijsheid’ van betekenis. Deze wijsheid, in het Grieks *phronèsis*, wordt ‘praktisch’ genoemd om haar te onderscheiden van technisch vakmanschap (*technè*) en ook van wetenschappelijke kennis (*epistèmè*). Praktische wijsheid, ‘the right way to do the right thing’,¹⁰ is doortrokken van verlangen naar het goede.

Dit denken gaat terug op Aristoteles. Aristoteles is de filosoof van het deugdzaam midden, dat zowel ‘te veel’ als ‘te weinig’ vermijdt: moet onderscheidt zich zo van roekeloosheid en van lafheid, en vrijgevigheid van gierigheid en van verkwisting.

Aristoteles' ethiek staat aan de basis van de klassieke deugdethiek, die – anders dan de tegenwoordig zo populaire nutsethiek, waarbij het doel de middelen heiligt en incentives geoorloofd zijn, en de plichtsethiek van 'Regels zijn regels' – niet de handeling centraal stelt, maar het karakter van de handelende persoon. Praktische wijsheid, ook wel 'verstandigheid' genoemd, is een bijzondere vorm van kennis; niet universeel, maar betrekking hebbend op individuele gevallen. Het streven is om in die individuele gevallen goed te beraadslagen, leidend tot wat je 'geslaagd handelen' zou kunnen noemen.

Dat geslaagde handelen is dus verbonden met iemands karakter, met wat de Grieken diens *ethos* noemden. Dat zit 'm zowel in de persoon als in de cultuur. Praktisch wijs handelen is altijd waarde(n)gedreven – niet voor niets is praktische wijsheid een van de vier kardinale deugden, naast rechtvaardigheid, moed en gematigdheid – en vergt ondervinding; vandaar dat wat oudere, rijpere mensen er beter in zijn dan jongere.

Toegepast op besturen zou je kunnen stellen dat ook dat situationeel handelen is, dat er vaak niet één waarheid of oplossing is, en dat er al besturend dus onmiskenbaar iets van politieke kleur en stijl bijkomt. Een praktisch wijze bestuurder durft te improviseren en is niet bang om kleur te bekennen. Je zou hier kunnen spreken van ethisch of moreel leiderschap, zoals begin vorig jaar heel persoonlijk en daardoor aansprekend werd beschreven in het boek van Alex Brenninkmeijer:

waarheen wijst je morele kompas?¹¹ Dat gaat dus verder dan de vijf smaken van het stijlenboek, hoe waar die ook zijn. Die laatste gaan meer over de techniek en de effectiviteit van het besturen, terwijl het bij het morele kompas om de

Een praktisch wijze bestuurder durft te improviseren en is niet bang om kleur te bekennen

diepere drijfveren en overtuigingen gaat. En waar de professional een beroep doet op stille kennis (*tacit knowledge*), op zijn of haar *fingerspitzengefühl*, geldt dat ook voor de bestuurder. En er komt ook iets bij van 'het hogere' dat bij Gabriël van den Brink 'eigentijds idealisme' heet.¹²

Recentelijk verscheen *Doen wat goed is. Pleidooi voor praktische wijsheid in het sociale domein*, een pamflet van Sophie Albers en Albert Jan Kruiter van de School voor Publieke Waarden.¹³ Hun betoog concentreert zich op de professionals die aan het begin in zes korte cases worden opgevoerd. Zij zoeken oprecht naar de beste mogelijkheden om hun hulpvragers ook werkelijk een helpende hand te kunnen bieden, maar ze lopen daarbij geregeld tegen grenzen aan – van regels en van budgettaire beperkingen, óf van te hoge ambities die wijze praktijken in de wielen rijden. De gulden middenweg komt voor de hier opgevoerde hulpverleners neer op wat de auteurs 'slim laveren' noemen. Impliciet mag je *Doen wat goed is* onzes inziens echter ook lezen als een pleidooi voor praktisch wijze bestuurders, die op adequate wijze de juiste ruimte en kaders weten te scheppen en ook kunnen meebewegen.

Vijf handreikingen

Voor het evalueren van de winst voor de lokale democratie van de decentralisaties in het sociaal domein is de politieke stijl van het lokaal bestuur van groot belang. Het onderzoek hiernaar en de verdere toepassing ervan staan echter nog in de kinderschoenen. Toch valt er al wel iets over te zeggen. Als aanzet geven we hierna vijf handreikingen voor CDA-wethouders in het sociaal domein, om hun politieke stijl van radicale subsidiariteit de aankomende vijf jaar verder te ontwikkelen:

1. Geen vertrouwen zonder risico. Wie zich afvraagt hoeveel vertrouwen hij de samenleving geeft, moet eens kijken hoeveel zelfgekozen politiek risico hij loopt. Wie al zijn risico's heeft afgedekt, heeft ook geen vertrouwen gegeven.
2. Geen autonomie zonder eigenaarschap. Leeft een initiatief niet? Dan is het overlaten aan de samenleving een vorm van afschuiven.
3. Ruimte voor maatschappelijk initiatief is niet de *afwezigheid* van de overheid, maar de *juiste aanwezigheid* ervan.
4. Wat juist is, wordt situationeel bepaald en heeft te maken met hoe je in het leven (en dus in het besturen) staat.
5. Durf te improviseren en morele kleur te bekennen. Een politieke stijl is een voorbeeld van eigentijds idealisme in de lokale bestuurspraktijk.

-
- 1 Geerten Boogaard en Job Cohen, 'Wie kust de politiek wakker? Over de organisatie van lokale democratie in het sociale domein', in: Peter Cuyvers, Albert Jan Kruiter en Maarten Neuteboom, *Allemaal even decentraal graag!* (CDV Zomer 2014). Amsterdam: Boom, 2014, pp. 96-103.
 - 2 Yolanda de Koster, 'Tegenprestatie bijstand splijt politiek', *Binnenlands Bestuur*, nr. 5, 8 maart 2018.
 - 3 M. Boogers, L. Schaap, E. van den Munckhof en N. Karsten, *Decentralisatie als opgave. Een evaluatie van het decentralisatiebeleid van de Rijksoverheid (1993-2008)*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2008.
 - 4 Raad voor het Openbaar Bestuur, *Decentrale taak is politieke zaak. Naar een sturende rol van de gemeenteraad in het sociaal domein*. Den Haag: ROB, 2020.
 - 5 Sabine van Zuydam, Niels Karsten, Hans Oostendorp, Maarten Hoogstad en Frank van Kooten, *Hoe een bestuurder de beste bestuurder wordt. Het insiderperspectief op de eigenschappen van excellente decentrale bestuurders*. Utrecht/Tilburg: Necker van Naem/Tilburg University, 2017.
 - 6 Gerard Schouw, Pieter Tops en Stavros Zouridis, *Stijlenboek voor bestuurders. Over leiders, managers, verbinders, ambassadeurs en beheerders*. Den Haag: Sdu, 2018.
 - 7 Schouw e.a. 2018, pp. 89-93.
 - 8 Tim Plieger, Rob Govers, Carel Laenen en Jo-Annes de Bat (red.), *De CDA-wethouder. Speelvelden, bestuursstijlen en competenties. Handreiking*. Den Haag: CDA-bureau i.s.m. de CDA-bestuurdersvereniging (BSV), 2013, p. 7.
 - 9 Geerten Boogaard, *Woorden én daden. De politieke stijl van CDA-wethouders in het sociaal domein*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2018.
 - 10 Barry Schwartz en Kenneth Sharpe, *Practical wisdom. The right way to do the right thing*. New York: Riverhead Books, 2010.
 - 11 Alex Brenninkmeijer, *Moreel leiderschap*. Amsterdam: Prometheus, 2019.
 - 12 Gabriël van den Brink, *Eigentijds idealisme. Een afrekening met het cynisme in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.
 - 13 Sophie Albers en Albert Jan Kruiter, *Doen wat goed is. Pleidooi voor praktische wijsheid in het sociale domein*. Amsterdam: Van Genneep, 2020.

Minister De Jonge over vijf jaar decentralisaties:

‘Niet terugdraaien maar bijsturen’

door Rien Fraanje De auteur is secretaris-directeur van de Raad voor het Openbaar Bestuur en lid van de kernredactie van deze CDV.

Er gaat veel goed, maar heel veel moet nog een stuk beter. Zo luidt in het kort het oordeel van minister De Jonge vijf jaar na de decentralisaties van taken naar gemeenten in het sociale domein. ‘We kunnen nu niet zeggen: er hoeft niets te veranderen en we kunnen doorgaan zoals we nu bezig zijn.’

Bij de overdracht van taken in het sociaal domein naar gemeenten in 2015 was Hugo de Jonge wethouder van Rotterdam. Al sinds zijn aantreden in 2010 had hij jeugd in zijn portefeuille, na de verkiezingen van 2014 kwam daar nog zorg bij. Op het moment dat gemeenten met de Participatiewet, de jeugdzorg en de uitbreiding van de taken in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) nieuwe taken kregen toegeschoven, had De Jonge daarvan voor de tweede stad van het land dus een aanzienlijk deel in zijn portefeuille. Eind 2017 maakte hij de overstap naar de Haagse politiek om daar als minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport de zogenoemde stelselverantwoordelijke te worden over uitgerekend de jeugdzorg en de Wmo.

Kortom, als iemand goed kan beoordelen hoe het er na het eerste lustrum met de decentralisaties voor staat, is dat minister Hugo de Jonge. ‘Er gaat veel goed, laat ik daarmee beginnen’, steekt hij van wal. ‘Een reden voor de decentralisaties was dat gemeenten – als eerste overheid die het dichtst bij mensen staat – beter in staat zijn om over de schotten van verschillende wetten en loketten heen te doen wat nodig is in het leven van mensen. Als ik om me heen kijk, zie ik dat dat inderdaad bij veel gemeenten inmiddels vorm krijgt. Wijkteams zijn gevormd, met professionals uit verschillende disciplines die de buurt echt kennen. Het aantal jongeren dat ook na hun achttiende verjaardag nog ondersteuning vanuit de jeugdhulp krijgt

Interview in het kort:

- * Meer regionalisering is nodig, omdat opdrachtgevers nu met te veel gemeenten te maken krijgen
- * Goed dat meer jongeren in beeld zijn, maar gemeenten met meer dan vijftien procent van de jongeren in de jeugdzorg kan niet de bedoeling zijn
- * We moeten af van de verplichting om gemeentelijke zorgtaken openbaar en Europees aan te besteden
- * Kortlopende contracten lijken gunstig maar zijn dat vaak niet

Hugo de Jonge Bron: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

– en dus niet meer tussen wal en schip valt door een harde “knip” in de ondersteuning – is enorm toegenomen. Door de decentralisaties hebben we ook meer kinderen en jongeren in beeld gekregen die hulp nodig hebben. Dat is allemaal aan te wijzen als vooruitgang.’

‘Tegelijkertijd ben ik ook zeer kritisch. De beloften van de decentralisaties zijn op een aantal terreinen nog helemaal niet waargemaakt. Meer preventie, demedicaliseren en normaliseren, integrale hulp volgens het principe van “één kind, één gezin, één plan”: het moet allemaal nog van de grond komen. Misschien moeten

we ook toegeven dat we te hoge verwachtingen hadden. We dachten: Als we alle taken op het sociaal domein bij gemeenten leggen, ontstaat er als vanzelf meer integraliteit, meer samenwerking tussen bijvoorbeeld het domein van de zorg en het domein van werk en inkomen. Ik zie dat zeker in sommige gemeenten gebeuren, maar we kunnen niet zeggen dat de integraliteit in de volle breedte gestalte krijgt. In vrijwel alle gemeenten is nog een wereld te winnen om de Wmo, de jeugdzorg en de Participatiewet als één integrale opgave te benaderen.’

Vijf jaar decentralisaties

‘Daarnaast zie ik in het sociaal domein nog te veel verschillende loketten, petten en budgetten. Als ik de Jeugdwet lees, zie ik een in essentie zeer eenvoudige wet. Maar we hebben het in de uitvoering erg ingewikkeld gemaakt. Soms is een gebrek aan samenwerking tussen gemeenten daar debet aan. De instellingen die verantwoordelijk zijn voor de zwaardere vormen van jeugdzorg hadden voor de decentralisaties te maken met hooguit een paar opdrachtgevers. Nu hebben ze te maken met tientallen gemeenten, die vaak allemaal hun eigen voorwaarden stellen. We hebben niet goed voorzien dat dit ook een gevolg van de decentralisaties kon zijn. We hebben ons indertijd onvoldoende afgevraagd wat de gevolgen voor de administratieve belasting zouden zijn. Soms heeft een instelling te maken met wel honderd contracten! We kunnen daarom nu niet zeggen: “Laten we het houden zoals het nu is.”’

Randvoorwaarden

Criticasters zeggen dat gemeenten de nieuwe taken onder een zeer ongunstig gesternte kregen toebedeeld. Wat ooit begon vanuit de filosofie dat gemeenten dichter bij de leefwereld van de mensen staan en daardoor beter in staat zijn om maatwerk te leveren en integraal te werken, mondde uit in drie afzonderlijke wetten vanuit twee verschillende departementen die bovendien in hun mens- en maatschappijbeeld sterk van elkaar verschilden. Bovendien gingen de decentralisaties gepaard met een flinke financiële korting.

De Jonge kan maar voor een deel meegaan met deze kanttekeningen: ‘De randvoorwaarden waaronder de gemeenten moesten waarmaken dat ze deze nieuwe taken aankonden, waren inderdaad niet gunstig. De overdracht gebeurde in een tijd waarin de gevolgen van de financieel-economische crisis nog sterk voelbaar waren. Maar ik durf ook te stellen: geld is niet het grootste probleem. Begrijp me niet verkeerd: ik wil de zorgen van gemeenten niet bagatelliseren.

Maar sinds de aanvankelijke korting is er wel weer flink geld bijgekomen. Inmiddels is vanuit het Rijk 4,2 miljard euro beschikbaar voor de jeugdzorg. Dat is meer dan vóór de decentralisaties. En gemeenten zeggen vrijwel allemaal meer geld aan jeugdzorg uit te geven dan ze van het Rijk krijgen. Kortom, er gaat meer geld dan ooit naar de jeugdzorg.’

‘En toch voelt dat niet zo voor de mensen in de jeugdzorg. We moeten ons afvragen hoe dat komt. Ik zie dat heel veel geld en menskracht weglekt naar organisatiegedoe, bijvoorbeeld omdat er inmiddels duizenden nieuwe aanbieders bij zijn gekomen. En ook omdat die nieuwe aanbieders heel veel meer kinderen helpen, namelijk ruim 50.000 meer dan bij de start van de decentralisatie. Natuurlijk, dat was deels ook de bedoeling: gemeenten hebben beter zicht op welke kinderen ondersteuning nodig hebben. Kinderen die voorheen nog onder de

radar bleven, zijn nu wel in beeld gekomen. Maar ruim 50.000 kinderen extra? Er zijn nu gemeenten waar meer dan vijftien procent van de jongeren in de jeugdzorg zit. Dat kan nooit de bedoeling zijn.’

‘Meer dan het geld zie ik andere uitdagingen. In de eerste plaats: hoe zorg je voor een goede toegang en inzet van expertise die maakt dat kinderen met een ondersteuningsbehoefte die ondersteuning ook daadwerkelijk krijgen, zonder dat we daarin doorschieten? Daarnaast maken gemeenten nu soms erg onhandige keuzes. Ik had het al over instellingen die met vele tientallen gemeenten afzonderlijk moeten zakendoen. Daaraan wil ik toevoegen dat gemeenten soms kiezen voor kortlopende contracten met dergelijke instellingen. Maar contracten voor een jaar zijn duurder dan langlopende contracten. Als je als instelling weet dat je een taak in een gemeente slechts voor de duur van een jaar mag uitvoeren, reken je kosten voor risico’s – zoals het afkopen van arbeidscontracten in het geval de taak na dat jaar aan een andere partij wordt

*We hebben het in
de uitvoering erg
ingewikkeld gemaakt*

gegund. Instellingen zullen ook niet investeren in innovaties als met hen geen langdurige relatie wordt aangegaan. Dus terwijl het misschien slim lijkt om je als gemeente met kortlopende contracten niet te lang aan een partij te binden, blijkt het juist niet verstandig.’

‘Ook de wetgever heeft werk te doen. Zo moeten we de aanbestedingsprocedures voor de gemeentelijke zorg enorm vereenvoudigen en dan vooral: meer ruimte binnen de Europese aanbestedingsregels creëren. We moeten namelijk af van de verplichting om gemeentelijke zorgtaken openbaar en Europees aan te besteden. De Europese regelgeving die dat nu verplicht, zorgt voor een berg aan bureaucratie en administratieve lasten. De gedachte achter de Europese aanbestedingsrichtlijn is begrijpelijk voor marktactiviteiten: bedrijven moeten dezelfde kansen krijgen om een opdracht binnen te halen. Dit botst echter met zaken die in de jeugdzorg en de thuiszorg gewoon belangrijker zijn: samenwerking en langdurig partnerschap in de wijk. De zorg is geen markt, laat staan een Europese markt.’

Vertrouwen

Vanuit zijn rol als stelselverantwoordelijke voor de jeugdzorg baarde De Jonge het afgelopen najaar opzien door na een kritisch inspectierapport over de staat van de jeugdzorg een stevige interventie aan te kondigen. Gemeenten gaan verplicht worden om samen te werken voor vormen van hoogspecialistische jeugdzorg. Misschien waren deze stappen inhoudelijk voor veel gemeenten goed te billijken, maar de manier waarop de minister intervenieerde heeft bij gemeenten en hun koepelorganisatie VNG veel wrevel gewekt. Zij hebben de ingreep ervaren als een eenzijdige ingreep die laat zien dat het Rijk de taken nog niet echt heeft losgelaten en de autonome positie van gemeenten niet respecteert.

De Jonge: ‘Wat ik zag was: we houden elkaar in de klem. Ik kan mijn verantwoordelijkheid

als stelselverantwoordelijke niet waarmaken, net zomin als gemeenten erin slagen te voldoen aan de verwachtingen. Ik zie dat met name de complexe vormen van zorg er kwetsbaar voor staan. Als we daar de klassieke antwoorden op geven, zoals “De gemeente heeft een autonome rol en beleidsvrijheid, en daar moet het Rijk van afblijven”, komen we niet verder. Ik begrijp ook wel dat gemeenten niet enthousiast zijn als ik zeg dat het nodig is om bij te sturen, maar we moeten elkaar niet gevangenhouden.’

‘Ik wil de decentralisaties niet terugdraaien. Met de kennis die ik nu heb, zeg ik nog steeds: “De decentralisaties waren een goed besluit.” Maar we moeten wel bijsturen en afmaken waaraan we zijn begonnen. Zodat gemeenten het gevoel krijgen: nu kunnen wij onze rol pakken. Als ik met wethouders in gesprek ben, kom ik met hen altijd tot een gelijklopende probleemanalyse. Misschien hebben we niet

altijd dezelfde oplossing voor ogen, maar we denken meestal wel in dezelfde richting.’

‘De grote omvang van het pakket aan taken die we gemeenten vragen te doen, maakt dat we niet

ontkomen aan regionalisering. We zullen nu stappen voorwaarts moeten zetten, te beginnen bij de jeugdzorg. Dat is spannend, omdat zonder twijfel weer nieuwe vragen zullen komen bovendrijven. Maar we hebben niet de tijd om de ingrepen een paar jaar vooruit te schuiven. We zullen het hoe dan ook samen moeten doen; de taken in het sociale domein zijn te groot voor één overheid. Ik heb er het volste vertrouwen in dat we er met elkaar wel uitkomen.’

*‘De zorg is geen markt,
laat staan een Europese
markt’*

Een betrouwbare overheid kent haar beperkingen

De financierbaarheid van de jeugdhulp loopt gevaar. Dit komt doordat steeds meer vormen van afwijkend gedrag als zorgprobleem worden gedefinieerd. Ook scheidt het toegenomen aanbod zijn eigen nieuwe vraag. Deze vicieuze cirkel zet het stelsel van de jeugdhulp onder druk. Het stellen van realistische verwachtingen en duidelijke normen door de gemeenteraad zou een eerste stap zijn om vertrouwen terug te winnen. Daarnaast kunnen aanbodsturing en eigen bijdragen naar draagkracht helpen om de vraag naar zorg in te dammen.

door Arjen Siegmann, René Peters en Jan Dirk van den Borg Siegmann is stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Peters is Tweede Kamerlid voor het CDA, en Van den Borg is landelijk coördinator van de CDA Bestuurdersvereniging.

De tekorten in de jeugdhulp lopen op. Sinds de invoering van de Jeugdwet in 2015 stijgen de uitgaven van gemeenten snel. Die groei in uitgaven gaat gelijk op met de groei in aanbieders. Zo telde KPMG onlangs bij de gemeente Maastricht een groei in aanbieders van 62 in 2015 naar 200 in 2019.¹ De door gemeenten gewenste groei van de marktwerking en de bijbehorende ‘openhuisinkoopssystematiek’ leidt tot nieuwe, kleine aanbieders die gedreven zijn om hun omzet te verhogen, tot een hoge administratieve druk bij de gemeente, en tot een lage kwaliteit van administratie en kwaliteitsborging bij de aanbieder. De gevolgen: een tekort op de Maastrichtse begroting op het sociaal domein van 6,4 miljoen in 2019.²

Maastricht is een voorbeeld van de algemene trend van stijgende kosten in de jeugdzorg. In dit artikel willen we deze financiële tekorten als aanleiding nemen om verder te denken over hoe een positieve toekomst voor de jeugdzorg eruit zou kunnen zien. We doen dit door de boodschap van de tekorten te ontcijferen als signaal van waar het probleem ligt. We beschrijven vervolgens hoe het juiste perspectief op normen en waarden en de rol van het gezin kan helpen om te zien waar jeugdzorg voor bedoeld is. We stellen dat dit vraagt om een rol van de overheid die gekenmerkt wordt door betrouwbaarheid. We sluiten af met enkele aanknopingspunten voor bestuurders en gemeenteraadsleden.

De boodschap van financiële tekorten

In termen van financiële tekorten is de gemeente Maastricht geen uitzondering. Een benchmarkstudie, uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, stelt dat de stijgingen in de kosten voornamelijk een kwestie zijn van meer uren of een hoger tarief van aanbieders.³ Van de 26 onderzochte gemeenten heeft driekwart te maken met overschrijdingen op het budget van de jeugdhulp. Gemeenten hebben de definitie van jeugdzorg enorm opgerekt, onder de veronderstelling dat de inzet van veel lichte hulp de inzet van zware hulp minder nodig zou maken. Om dat te bereiken hebben ze bijvoorbeeld de toegang via wijkteams veel laagdrempeliger gemaakt.

Ondertussen zitten veel ambtenaren en medewerkers van de wijkteams in de knel. De studie over Maastricht legt uit hoe zorgmedewerkers worden geconfronteerd met besluiten van een actieve gemeenteraad die zich zorgen maakt om de beeldvorming. Ze voelen zich niet gehoord als professionals en trekken de conclusie dat ze maar beter geen ‘nee’ kunnen zeggen tegen mensen die om hulp vragen.

De moeilijke positie van medewerkers in de jeugdhulp is een landelijke trend. 53 procent van de werknemers in de jeugdhulp ervaart een hoge druk, en 70 procent zegt dat die druk is toegenomen in 2019 ten opzichte van het jaar ervoor.⁴ Als we niet oppassen, ontstaat een nieuwe groep van mensen die professionele hulp nodig hebben, bestaande uit de medewerkers in de jeugdzorg.

Als de sterk stijgende uitgaven samengaan met onvrede op de werkvloer, kan extra geld niet de oplossing zijn. Ook hogere budgetten zullen weer overschreden worden, en de discussie verplaatst zich naar een hoger budgettair niveau.

Het zou kunnen dat er extra geld moet komen voor jeugdhulp – we sluiten het niet uit –, maar er moet eerst een bezinning plaatsvinden op de diepere oorzaken van de tekorten. Dit stelt ook Damiaan Denys, psychiater en voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie: er moet meer onderzoek worden gedaan naar de onderliggende oorzaken, om te voorkomen dat we in kortetermijnoplossingen schieten.⁵

Als de sterk stijgende uitgaven samengaan met onvrede op de werkvloer, kan extra geld niet de oplossing zijn

Normen en waarden

Het sociaal domein draait om sociale normen. Die normen leren we al als kind. Van jongs af aan worden we gesocialiseerd in de opvoeding, door vrienden en familie en op school. Dit socialisatieproces is een normaal onderdeel van opgroeien en volwassen worden. De normen en waarden groeien over generaties heen en krijgen we mee, om te beginnen al in de taal die we aanleren van onze ouders. Het is de lijm die de samenleving bijeenhoudt.

Wie zich sterk afwijkend gedraagt, andere mensen lastigvalt of op een andere manier overlast geeft, krijgt automatisch aandacht. In eerste instantie is dat negatieve aandacht, gericht op de afwijkingen. Maar er moet ook positieve aandacht zijn, in de vorm van zorg en betrokkenheid als iemand met zichzelf in de knoop zit.

Het psychiatrisch vakgebied heeft geprobeerd om afwijkend gedrag samen te vatten in een handboek, de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. In dit handboek, waarvan in 2013 de vijfde editie verscheen (DSM-5), staat minutieus omschreven welke vormen van gedrag afwijkend zijn. Zo wordt de narcistische-persoonlijkheidsstoornis beschreven als ‘een pervasief patroon van grandiositeit, behoefte aan bewondering en gebrek aan empathie’.⁶ Die ruime manier waarop in de DSM-5 allerlei afwijkingen worden gedefinieerd, ook nieuwe, maakt dat bijna iedereen zich tegenwoordig kan herkennen in een of meerdere afwijkingen. Bij kinderen en jongeren is dit vaak uitvergroot. Wie kijkt er niet terug op zijn eigen jeugd zonder daar moeilijkheden of ‘afwijkend gedrag’ van zichzelf te zien? Betekent dit dat we allemaal mentaal ongezond waren?

Zowel medici als psychiaters maken zich grote zorgen over het uitdijende diagnosegebied van de psychiatrie. In het veld is elke psycholoog zich bewust van de gebreken van checklists en van de noodzaak van een bedachtzame diagnose. Het ‘uitproberen’ van medicijnen zien veel mensen als een gevaar.⁷ Er lijkt een weg ingeslagen te zijn waarin de mentale gezondheid van de mens één behandeling verwijderd is van een zorgeloze toekomst, en waarbij men geheel voorbijgaat aan de werkelijkheid van brein, zingeving en sociale omgeving.

Het uitdijen van de diagnosen heeft zijn weerslag op het functioneren van het sociale domein van gemeenten. Mensen met serieuze aandoeningen als anorexia

nervosa en de depressieve stoornis beginnen te lijden onder de uitgaven aan allerlei mildere vormen van afwijking. Als elk sociaal probleem een behandelbare afwijking wordt, is er geen excuus meer om

Bijna iedereen kan zich herkennen in een of meerdere afwijkingen in de DSM-5

niemand zo’n ‘behandeling’ te ontzeggen. Het oprekken van normen leidt tot het oprekken van de budgetten – en tot frustratie bij medewerkers, die zich door de politiek en de waan van de dag gestuurd voelen, in plaats van door hun professionele mening over wie wel en niet in aanmerking moet komen voor hulp.

De opzet van de huidige Jeugdwet is terug te voeren op een verkenning van een parlementaire werkgroep uit 2009.⁸ De conclusies werden breed gesteund, door bijna alle partijen in de Tweede Kamer. De werkgroep stelde dat veel psychische stoornissen ontstaan in de puberteit, en dat vroeger ingrijpen beter is. Hiervoor moest de verbinding gezocht worden met de opvoeding in het gezin en het onderwijs. Het is echter een excuus geworden om breed hulp aan te bieden aan iedereen die daarom vraagt. Daarmee schiet jeugdhulp zijn doel voorbij. Problemen als een leerachterstand of ADHD (volgens de DSM-5: aandachtsdeficiëntie-/hyperactiviteitsstoornis) zijn serieus, maar ze moeten ná de zwaardere aandoeningen geplaatst worden.

Het gezin is een orkest, geen instrument

De werkgroep van 2009 gaf hoog op van de eigen kracht van gezinnen. Daar wordt opgevoed, daar komt betrokkenheid vandaan, en daar moet hulp geboden worden als het misgaat. Dat kunnen we als christendemocraten van harte onderschrijven: we zijn geen toevallige samenklontering van individuen; we leven samen in verbanden

waarin we voor elkaar zorgen, werken, beslissingen nemen, en worstelen met de problemen van het leven. In het gezin en in de puberteit wordt de basis gelegd voor de weerbaarheid en voor de manier van samenleven in de volwassenheid. En als mensen psychisch lijden, zijn daar vaak aspecten van de sociale omgeving en de opvoeding bij betrokken.

Maar er zit een addertje onder het gezinsgras. Het benadrukken van de opvoeding en de rol van gezinnen kan verworden tot beleid waarbij gezinnen een instrument worden voor het oplossen van problemen. We krijgen dan formuleringen als 'gezinnen en sociale netwerken kunnen gebruikt worden om mensen beter te laten functioneren'. Dat is 'instrumentalisme': het gezin heeft dan niet meer zijn eigen betekenis en waarde, maar wordt een middel, een instrument, voor maatschappelijke doelen.

Sociale normen ontstaan in gezinnen, maar het gezin moet niet zelf een sociale norm worden. Het gezin stelt zijn eigen doelen en betekenis. Binnen het gezin mag onvoorwaardelijke liefde heersen en mogen de sociale normen over wat 'normaal' is buiten de deur gehouden worden. Het gezin is de veilige plek waar een druk kind gewoon druk mag zijn, of een neerslachtig kind neerslachtig, zonder dat er een hulpverlener aan te pas hoeft te komen. Dat is op zichzelf een belangrijk aspect van normen en waarden: laat het gezin zijn eigen zin zijn.

Het gezin wordt een middel voor maatschappelijke doelen

Bron: iStock

Betrouwbare overheid

De Rotterdamse Rekenkamer beschrijft de problemen met de jeugdhulp in Rotterdam: voor elke aanvraag moet een formulier worden ingevuld, vaak zelfs meerdere.⁹ De doorlooptijd van trajecten is lang, soms twintig maanden, en medewerkers voelen de drievoudige druk van wet, cliënten en de wensen van de gemeenteraad. Ondertussen schrijven boze burgers stukken in de krant over de slechte dienstverlening, over hun kind dat hulp nodig heeft en in de kou staat.

In alle publicaties die we lazen over de jeugdhulp komt wel de notie terug dat er ‘meer ruimte moet komen voor professionals’, en liefst ook ‘minder regels’. Zo stelt ook de eerdergenoemde benchmarkanalyse het, en het klinkt aanlokkelijk: wie zou er níet behandeld willen worden door een betrokken specialist die niet door regeltjes beperkt wordt in het kiezen van een aanpak? Toch vormt dit denken een struikelblok voor een juist zicht op de problematiek.

De kern van het probleem volgt al uit de term ‘zorgprofessional’. Die term suggereert het bestaan van een professional in de zorg die, net als civiel ingenieurs, werkt met vaste normen van het vakgebied. Bij ingenieurs worden de normen – bijvoorbeeld ten aanzien van de maximale belasting van een brugdeel – besproken en vastgesteld in het vakgebied, in de wetenschap, ver van de politieke besluitvorming. In de jeugdhulp daarentegen zijn de normen een politiek onderwerp: ze worden besproken en vastgesteld in de gemeenteraad. Daarnaast is er geen manier

om mentale gezondheid te ‘produceren’.

Ook gaat de hulp van een verpleger of arts niet buiten de persoonlijke betrokkenheid, de relatie en de context om. Zoals de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving stelde in 2017:

‘Wat het goede is om te doen kan per patiënt en per situatie verschillen. Opvattingen over wat goede zorg is zijn bovendien aan verandering onderhevig.’¹⁰

Het begrip van wat ‘zorg’ inhoudt maakt dat ‘meer ruimte voor de professional’ op een dood spoor komt. Het probleem is niet zozeer het gebrek aan ruimte, maar de manier waarop de politiek de grenzen bepaalt. De begrenzing zal er altijd zijn in een democratie, en het is de taak van de gemeenteraad om hier duidelijkheid te scheppen. In het aangeven van grenzen opereert de gemeenteraad in de publieke sfeer. Dat is de sfeer waarin mensen zich in het openbaar – en in uitzonderlijke gevallen ook achter de voordeur – tot elkaar verhouden.

De middelen tot sturing zijn beperkt. Ambtenaren en wijkteams kunnen niet hun eigen doelen kiezen en kunnen evenmin naar believen mensen inzetten; ze zijn daarmee sterk afhankelijk van de beperkingen die hun door de democratische checks-and-balances worden opgelegd. De eindigheid van de professionele ruimte en de beperkingen van regels volgen direct uit de eindigheid van publieke financiering en de democratische legitimiteit.

Het stellen van realistische verwachtingen zou een eerste stap zijn om wat vertrouwen terug te winnen. Die verwachtingen zullen vooral procedureel van aard moeten zijn: ze betreffen de snelheid waarmee je geholpen wordt, het soort

In de jeugdhulp zijn de normen een politiek onderwerp en worden ze besproken en vastgesteld in de gemeenteraad

formulieren dat je moet invullen, duidelijkheid over de criteria en over het soort hulp dat je kunt krijgen. Daar gaat de politiek ook over, en daar kan het debat over gevoerd worden.

Bezin op de natuurlijke beperkingen

Vanuit de natuurlijke beperkingen van budget en de ambtelijke praktijk is het niet zo schokkend om het financiële kader leidend te maken voor wat gemeenten kunnen aanbieden. Vanuit een gegeven budget zullen gemeenten duidelijk moeten maken wat ze wel doen en wat niet, en hoe de noodzakelijke voorzieningen voor iedereen betaalbaar zijn.

Denkend vanuit beperkingen ontstaat creativiteit. Bij een aantal gemeenten wordt al hechter samengewerkt met het onderwijs. Het werken met schoolpsychologen kan een toegankelijke en betaalbare manier zijn om veel laagdrempelige mentale zorg te verlenen aan jongeren.

Waar tekorten ontstaan door overmatig gebruik, kan gewerkt worden met eigen bijdragen, die vooral voor 'luke' hulp toepasselijk zijn. Uit de praktijk valt vaak te horen dat hoger opgeleide ouders heel gemakkelijk de weg weten te vinden naar extra hulp en indicatiestelling. Zij zouden ook prima in staat zijn om die zelf te betalen, eventueel tot een bepaalde hoogte, bijvoorbeeld met een eigen bijdrage. De vraag naar zorg is onuitputtelijk, dus laat de kosten dan ook zichtbaar worden.

Wie niet overtuigd is van het aanzuigende effect, hoeft maar te kijken naar het gebruik van Wmo-zorg. Het lage abonnementsstarief van 17,50 euro per maand leidt tot een sterke groei van thuishulp.

In Den Haag kunnen ouderen voor een abonnementsstarief van 28 euro per jaar gebruikmaken van Wmo-vervoer. Dit leidt tot meerkosten omdat mensen vaak vergeten af te zeggen: gemiddeld drieduizend keer per jaar.¹¹ Dit kost de gemeente Den Haag jaarlijks 250.000 euro.

Voor mentale gezondheidszorg gelden sterke effecten van beschikbaarheid op het gebruik ervan. Recente artikelen in internationale wetenschappelijke tijdschriften gebruiken Nederlandse beleidswijzigingen tussen 2010 en 2012 om te laten zien hoe duurdere psychische zorg, in dit geval door een hogere eigen bijdrage, leidt tot een lager gebruik van die zorg.¹² Het bestaan van dit mechanisme betekent dat het bepalen van tarieven en het instellen van eigen bijdragen misschien wel de belangrijkste onderwerpen zijn bij dit onderwerp. Stel voor serieuze aandoeningen een lage drempel en houd de kosten laag; gebruik voor andere 'afwijkingen' een beprijzing die het aanzuigende effect voorkomt.

De vraag naar zorg is onuitputtelijk, dus laat de kosten dan ook zichtbaar worden

Aanknopingspunten voor bestuurders en raadsleden

Deze christendemocratische verkenning willen we afsluiten met een aantal concrete aanbevelingen voor politici.

Een eerste toepassing is de ordening tussen gemeenten en aanbieders van zorg. Er wordt op dit moment wel betaald, maar niet genoeg bepaald. De constatering dat

de ‘zorgprofessional’ werkt binnen maatschappelijke kaders moet raadsleden helpen om over deze kaders te praten. Laat alle schroom varen als het gaat om het sturen op de jeugdhulp, vraag om informatie, en wees actief in het formuleren van wat realistische verwachtingen zijn. Wat mogen mensen van de gemeente verwachten, en wat niet?

Een tweede toepassing is dat we terughoudend moeten zijn met het sturen op resultaten. We kunnen, zoals gezegd, geen mentale gezondheid ‘produceren’. Met dat inzicht kan een andere richting van jeugdhulp voor de hand liggen, namelijk een die meer aanbod- dan vraaggericht is. Het sturen op aanbod vraagt om een inschatting van de gemiddelde vraag en om het contracteren van aanbieders die bewezen goed werk verrichten. Stel de vraag welke manier van inkopen of aanbesteden het best bij je doelen past, en welke manier van financieren daar weer bij aansluit: een vast budget, per uur betaald, of anderszins. Bekijk vervolgens hoe de toegang het best geregeld kan worden. Is de gemeente voldoende kritisch op de toeleiding naar aanbieders, zonder de zorg van het kind uit het oog te verliezen?

Een derde toepassing is dat er een grotere ruimte moet komen voor eigen betalingen aan hulp. Voor een deel zou je kunnen uitgaan van het draagkrachtbeginsel: alleen mensen die zelf hun last niet kunnen dragen, krijgen een bijdrage uit de algemene middelen. Dit beginsel is eerlijk, en voorkomt dat de zorg gaat naar de mensen die het best de weg weten te vinden, in plaats van naar de mensen die deze het hardst nodig hebben.

-
- 1 Arjan Ogink en Ronald Muller, *Analyse op de bedrijfsvoering en maatregelen voor het Sociaal Domein. Gemeente Maastricht*. Amstelveen: KPMG, 5 februari 2020.
 - 2 Yolanda de Koster, ‘Maastricht moet roer omgooien’, website *Binnenlands Bestuur*, 9 februari 2020.
 - 3 Coby Peeters, Maarten Batterink, Garrit Schumacher en Patrick Tazelaar, *Benchmarkanalyse uitgaven jeugdhulp in 26 gemeenten. Leren van overeenkomsten en verschillen in beleid en uitvoering jeugdhulp*. Barneveld: Significant, 19 april 2019.
 - 4 Nederlands Jeugdinstituut, ‘Werkdruk in de jeugdzorg toegenomen’, website NJI, 8 oktober 2019.
 - 5 Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, ‘Reactie NVvP op publicaties over personeelstekort in de ggz’, website NVvP, 6 februari 2019.
 - 6 American Psychiatric Association, *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen (DSM-5). Nederlandse vertaling van Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*. Amsterdam: Boom, 2014, p. 881.
 - 7 Caleb Gardner en Arthur Kleinman, ‘Medicine and the mind. The consequences of psychiatry’s identity crisis’, *New England Journal of Medicine* 381 (2019), nr. 18, pp. 1697-1699.
 - 8 *Kamerstukken II* 2009-2010, 32 296, nr. 8 (*Toekomstverkenning jeugdzorg*).
 - 9 De Rekenkamer Rotterdam beschrijft dit als het ‘invullen van de VAI, het LIRIK, toestemmings- en andere formulieren’; Rekenkamer Rotterdam, *Het komt niet in de buurt. Onderzoek naar aanpak knelpunten functioneren wijkteams*. Rotterdam: Rekenkamer Rotterdam, juni 2018, p. 14.
 - 10 Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, *Zonder context geen bewijs. Over de illusie van evidence-based practice in de zorg*. Den Haag: RVS, juni 2017, p. 9.
 - 11 Jan-Willem Navis, ‘Miljoenen verspild in wmo-zorg: 3000 keer per maand staat gemeentetaxi voor dichtedeur’, *Algemeen Dagblad*, 13 februari 2020.
 - 12 Zie: Timo R. Lambregts en René C.J.A. van Vliet, ‘The impact of copayments on mental healthcare utilization. A natural experiment’, *The European Journal of Health Economics* 19 (2018), nr. 6, pp. 775-784; Arnold P.M. van der Lee, Lieuwe de Haan en Aartjan T.F. Beekman, ‘Rising co-payments coincide with unwanted effects on continuity of healthcare for patients with schizophrenia in the Netherlands’, *PLoS ONE* 14 (2019), nr. 9, e0222046.
-

Anders vasthouden

Vanuit het bestaande voorzieningenaanbod van instellingen geredeneerd zal de decentralisatie nooit de beoogde doelen kunnen bereiken. Alleen startend vanuit de bedoeling die aansluiting zoekt bij de leefwereld van mensen zijn duurzame verbeteringen van kwaliteit van leven mogelijk met inzet van minder professionals. We moeten kiezen voor een radicaal omgekeerd perspectief, en er voldoende tijd voor uittrekken om dit nieuwe perspectief in te oefenen.

door Marius Buiting De auteur is directeur van de Nederlandse Vereniging van Toezichthouders in Zorg en Welzijn (NVTZ). Hij was ook betrokken bij de boeken *Verdraaide Organisaties* en *Anders Vasthouden* van Wouter Hart.

Recent las ik de interviewbundel *Vijf jaar lokaal sociaal domein*.¹ De samenstellers, Jasper Loots en Piet-Hein Peeters, spraken met de architecten, beleidsmakers en uitvoerders van de transitie in het sociaal domein.² Het moge duidelijk zijn dat een aantal principes en uitgangspunten van destijds nog steeds overeind staat, maar de praktijk bleek weerbarstiger. De indruk die blijft, is die van het halfvolle of halflege glas – afhankelijk van degene die terugblijkt. Ook is er één gemene deler: we kunnen niet meer terug, en dat zouden we ook niet moeten willen.

In de wind geslagen waarheden

Laat ik mijn beschouwing over ‘Hoe nu verder?’ beginnen met een aantal waarheden als een koe die toch ook bij deze transitie/transformatie weer in de wind geslagen zijn:

1. Een échte transformatie is een diep en traag proces. Als je denkt dat te kunnen versnellen, kom je bedrogen uit: hardlopers zijn doodlopers. In casu zal een echte transformatie eerder vijftien dan vijf jaar duren.
2. Ook al zijn de principes helder en goedbedoeld, en meerdere malen gecommuniceerd, dat wil nog niet zeggen dat ze begrepen dan wel vertaald worden door de diverse betrokkenen. Wanneer uitkomsten niet positief blijken, kan het aan het gereedschap liggen, maar ook aan de timmerman. Of in lijn met die metafoer: wanneer we van de spijker op de schroef overgaan, maar de timmerman de hamer blijft hanteren, is het wel erg gemakkelijk te zeggen dat de schroef niet deugt.
3. Als het mogelijk zou zijn om alle ongeveer 350 Nederlandse gemeentes door een transitieprestatiemeting in een rangorde te plaatsen, dan voorspel ik u dat daar min of meer een normale verdeling uitkomt: enkele voorlopers die als het ware fluitend over de streep zijn gewandeld, een langgerekt peloton van volgenden,

en een aantal gemeentes waarbij de transitie desastreuze financiële consequenties heeft en/of waar de burger zelfs slechter af is dan voorheen.

Ik zal verderop nog terugkomen op het eerste en het derde punt, maar probeer vooral ook wat verder in te kleuren hoe we in mijn oordeel over de richting die we zijn ingeslagen onderscheid kunnen zien in de timmerman en diens gereedschap.

Als we de uitgangspunten van de decentralisaties terughalen, komen we op de volgende leidende principes uit: (1) aansluiten bij noden van burgers; (2) inspelen op individuele vraagstukken; (3) een trouwe hulpverlener die blijft meelopen en zo nodig aanvullende expertise betreft in plaats van doorverwijst; (4) gebruikmaken van de eigen kracht van cliënt, naasten en burgers; (5) geen verlammeende bureaucratie, dus denken vanuit de bedoeling en níét vanuit systeemwerklijkheden zoals financiële kaders, institutionele en stelselschotten en professionele standaarden. Vanuit deze uitgangspunten schets ik nu de ‘vernieuwing’ in de praktijk aan de hand van een voorbeeld.

Een voorbeeld

Een jongen van 17 jaar was sinds zijn elfde levensjaar op meer dan tien verschillende gezinsvervangende plekken geweest. Wanneer de jongen daarover vertelt aan een zaal vol vertegenwoordigers uit het jeugd domein, klinkt een

enorme boosheid door in zijn stem. Hij vertelt hoezeer hij zich niet gehoord of gezien heeft gevoeld; hoe hij zich steeds moest voegen naar de gewoonten en overtuigingen van de plekken waar hij kwam;

We moeten denken vanuit de bedoeling en niet vanuit systeemwerklijkheden

hoe hij daardoor steeds verder kwam vast te zitten.

Sinds een klein halfjaar is hij in een project van de gemeente gekoppeld aan een ervaringsdeskundige, en ook deze is in de zaal aanwezig. De hele toon en houding van de jongen verandert, en hij spreekt met een enorme dankbaarheid over deze ervaringsdeskundige, door wie hij zich gezien en gehoord voelt. Ze zijn samen bezig om hem van zijn verslaving af te krijgen en om hem zijn schoolopleiding weer te laten oppakken, maar belangrijker is dat hij voor het eerst een basis heeft waarop hij een positieve toekomst kan bouwen.

Mijn punt is dat er enorm veel van dit soort voorbeelden zijn en dat de doorbraak steeds dezelfde is: alle principes van de decentralisatie kun je óf bezien vanuit de scope van de bestaande jeugdvoorziening, óf vanuit (in dit geval) de jongen – en de uitkomsten zullen totaal verschillend zijn.

Niets ten nadele van de professionals in die jeugdinstanties, maar wanneer zij binnen de scope van hun organisatie de jongen centraal zetten, deze vragen te participeren en de bureaucratie proberen terug te dringen, komen ze nooit op het punt waar de ervaringsdeskundige wél kwam. In het maatschappelijk oordeel over deze werkwijze zullen al deze organisaties het goed hebben gedaan, want hun processen zijn doelmatig en rechtmatig ingericht, maar misschien zijn het juist wel de doelmatigheid en de rechtmatigheid die maken dat niemand de rust neemt om echt

naast de jongen te gaan staan. Precies dat was ook de conclusie van de gemeente: bij de zoektocht naar een ervaringsdeskundige hadden ze heel lang de tijd genomen om de juiste klik te vinden. En juist die traagheid bleek de sleutel tot veel betere oplossingen tegen veel lagere maatschappelijke kosten.

De rode draad in dit en vele andere voorbeelden moge duidelijk zijn: de uitgangspunten van de decentralisaties kunnen we snel implementeren. We creëren wijkteams en geven ze als opdracht om via de keukentafelgesprekken op zoek te gaan naar wat iemand nodig heeft. In de praktijk blijkt echter dat de wijkteams weliswaar echt luisteren, maar dan wel met het filter van het bestaande aanbod: ‘Wat hoor ik de ander zeggen dat past binnen wat we hebben?’ We gaan bijvoorbeeld bij een aantal bewoners thuis de post openmaken om hun administratie te ordenen. Dat kost veel tijd en geld.

Wanneer we het perspectief omdraaien en even uitzoomen, zouden we zien dat het veel logischer is om deze mensen uit te nodigen om iedere dinsdagochtend in het buurtcentrum te komen, waar dan een kop koffie op tafel wordt gezet en er gezamenlijk wordt gewerkt aan het afhandelen van de post. Dat is niet alleen veel goedkoper, maar blijkt in de praktijk ook veel beter te werken. Vaak zijn er positieve bijeffecten: de bewoners helpen elkaar, en er kunnen ook andere dingen aan de orde komen.³

Een hoopvolle blik vooruit

Het mooie van de tijd waarin we nu zitten is dat we op steeds meer plekken echt goede voorbeelden tegenkomen; soms opgezet vanuit de gemeenten of sociale partners, soms ook juist vanuit de mensen in de wijken zelf. We zien dan hoe simpel en effectief zorgen voor en met elkaar kan zijn.

Laten we deze voorbeelden vieren, en laten we ze in het licht zetten. Laten we vanuit de gemeenteraden niet meer vragen of en welke voorzieningen zijn afgenomen, maar laten we vragen naar de verhalen over hoe het lukt om daadwerkelijk steeds meer door de ogen van de bewoners te kijken. Hoe het lukt om steeds meer mensen betrokken te krijgen. Laten we vragen naar voorbeelden van collectief leren en organisatieoverstijgend werken. Anders gezegd: laten we ook in onze sturing en verantwoording verwijzen naar de leidende principes van de decentralisaties, en daarin een cultuur aanmoedigen waarin we elke dag bereid zijn verbeteringen aan te brengen door te leren van andere good practices of van casuïstiek die in de aanpak die we bedacht hadden onvoldoende tot haar recht komt. Wat zijn de mechanismen die maken dat geld goed besteed wordt? En hoe zijn we daar dan dit jaar beter in geworden? Wat zijn dure en weinig effectieve aanpakken, en hoe durven we die los te laten?

Laten we daarin bovendien accepteren dat iedere gemeente, iedere organisatie, iedere professional en iedere Nederlander daarin een ander ontwikkeltempo heeft. De ontwikkeling gaat niet sneller door er druk op te zetten. Door de omvang van de veranderingen waar we mee bezig zijn, hebben die tijd nodig. Ook hebben ze wijze bestuurders nodig die mensen blijven prikkelen om de lastige perspectiefwisseling te maken waar het werkelijk om gaat: professionals of organisaties moeten niet

De ontwikkeling gaat niet sneller door er druk op te zetten

proberen de bewoner, de leerling, de cliënt of de wijk te modeleren naar hun eigen aanbod, maar zich afvragen hoe de bewoner, de leerling, de cliënt of de wijk werkelijk het vertrekpunt wordt van de opgave die deze professionals of organisaties zich stellen.

Resumerend

1. Trek voor de voortschrijdende transformatie zaken nog zeker tien jaar uit. En werk in die tien jaar gestaag aan het versterken van de saamhorigheid, van elke buurt of buurtschap in Nederland. Werk aan een op de buurt afgestemde infrastructuur voor wonen, welzijn en zorg, en heb het lef om daarbij de ‘heilige huisjes’ van verschotte financiering en professionele en instituutbelangen te verlaten. Creëer daarbij ook ‘nieuwe taal’; spreek bijvoorbeeld niet langer van ‘huisarts’ of ‘GGD-arts’, maar van ‘wijkarts’. Zorg voor regionaal of landelijk gecoördineerde expertisecentra, en harmoniseer daarbij de regiogrenzen in ieder geval op de terreinen van wonen, welzijn, zorg, participatie en verduurzaming.
2. De principes van burgerkracht en gepersonaliseerde aansluitende ondersteuning kunnen alleen dan het nieuwe normaal worden als ze begrepen en ingeoeft worden door alle burgers, cliënten, professionals en ondersteunende diensten. Dit vereist een radicale doordenking vanuit de bedoeling en de eerder aangegeven leidende principes in opleidingen en ICT- en verantwoordingsystemen. We zullen ons in die nieuwe praktijken vele jaren moeten oefenen. Daarbij mogen fouten gemaakt worden, zolang iedere speler zich maar laat aanspreken op de leidende principes.
3. Bestudeer de voorlopers, en laat iedereen die nog niet zover is kijken naar wat die voorlopers anders of al beter doen. Onderzoek daarbij met name op welke concrete problematiek zij beter hebben aangesloten, en leer niet alleen van de oplossing, maar ook van de weg daarnaartoe. Doe dit vooral ook door in andere werkelijkheden te gaan kijken. Papier is namelijk geduldig, maar juist dialoog met de belanghebbenden in het concrete geval kunnen leerprocessen in gang zetten. Doe aan vroegsignalering wanneer (delen van) gemeentes onvoldoende grip hebben op inhoudelijke opgaven of financiën. Als je gemeentes al zou kunnen vergelijken, zou er altijd een normale verdeling blijven. Zet daarom in op een permanente rechtsverschuiving van de curve. Dat wil zeggen dat iedereen bij zichzelf op zoek gaat naar wat voor hem of haar een passende verbetering is. Als iedereen, van koploper tot hekkensluiter, werkt aan zijn eigen verbetering, zal vanzelf de hele curve opschuiven. Daarbij zou ‘met minder inzet van professionals steeds meer toegevoegde waarde creëren voor een duurzaam gelukkig, gezond en zinvol leven’ de nieuwe nationale sport mogen worden.

1 Jasper Loots en Piet-Hein Peeters, *Vijf jaar lokaal sociaal domein. Veel gedaan, te weinig bereikt*. Soest: Boekscout, 2020.

2 Onder de geïnterviewden waren Evelien Tonkens, Erik Dannenberg en Janny Bakker, die ook bijdroegen aan dit nummer van CDV.

3 Zie ook: Wouter Hart (in ontmoeting met Marius Buiting en Ruud Klarenbeek), *Anders Vasthouden. 9 sleutels voor het werken vanuit de bedoeling*. Deventer: Management Impact.

Rijk, pak je eigen rol en niet die van gemeenten

De rijksoverheid heeft zich geen hoeder van het decentrale stelsel betoond, maar de oude centralistische lijn voortgezet. Waar het Rijk zich ten onrechte op de inhoud richt, daar worstelen gemeenten met de negatieve effecten van een nog niet goed functionerend stelsel. Een rijksoverheid die nog steeds het beleid bepaalt, over inkomsten en uitgaven beschikt, zelf projecten initieert en ook het toezicht en de handhaving in handen heeft, past niet in een gedecentraliseerd stelsel.

door Rienk Janssens De auteur is strateeg sociaal domein bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

De veranderingen in het sociaal domein zijn niet zonder slag of stoot gegaan. En rust lijkt de komende tijd ook niet echt aan de orde. Naast de tekorten in de jeugdhulp zal de dubbele vergrijzing (meer ouderen en minder verzorgenden) een groter beroep gaan doen op gemeenten. Kunnen zij dat aan? En wat is daarvoor nodig? Om die vragen te kunnen beantwoorden, moeten we eerst een andere vraag stellen: waarom waren we ook al weer aan die veranderingen begonnen?

Hardnekkige vraagstukken schreeuwden om verandering ...

Rond de eeuwwisseling hadden we te maken met een aantal grote vraagstukken die om een antwoord vroegen. Vraagstukken rondom betaalbaarheid, solidariteit, kwaliteit en uniformiteit. Betaalbaarheid: de curve van overheidsuitgaven aan zorg was (en is) al jaren steiler dan die van het bruto nationaal product. Waar ze nu 90 miljard euro bedragen, liggen ze over twintig jaar naar verwachting rond 175 miljard. Dat stond mede in verband met de organisatie van solidariteit. Die liep, zeker in de hoogtijdagen van de verzorgingsstaat, indirect en anoniem via de staat, langs de band van belastingen en premies. Effectief, doeltreffend en beschaafd, maar in relatie tot de uitgaven ook spannend. Mensen dronken wel erg gemakkelijk uit de overheidsbron. Uitgaan van rechten, protocollen en individueel gestapeld aanbod was het motto, niet de aansluiting bij behoeften en mogelijkheden van inwoners. Generiek overgebruik en vervolgens generieke bezuinigingen zorgden ervoor dat de echt behoeftigen het onderspit dolven. Dit zette de kwaliteit van zorg en ondersteuning onder druk. Hulp en zorg pasten niet meer bij de vraag in de samenleving. Bevolkingsverschillen namen toe – nu niet meer langs verzuilde lijnen, maar langs inkomens- en sociale

scheidslijnen –, terwijl het aanbod uniform was. Overheidsfinanciering en dito voorwaarden stonden bij maatschappelijke organisaties centraler dan de eigen missie, gericht op een eigen gekozen, behoeftige doelgroep. Voor een steeds heterogenere vraag was er een overkill aan uniform, elkaar in de weg zittend aanbod. Illustratief waren de talrijke hulpverleners per gezin, zonder dat men verder echt aan de hulpvraag toekwam.

... met als antwoord: marktwerking en decentraliseren

Vanuit financieel én vanuit inhoudelijk oogpunt moest er dus iets gebeuren. Dit vond plaats langs twee lijnen. De eerste lijn was die van meer (gereguleerde) marktwerking via de Zorgverzekeringswet (Zvw, 2006). Gereguleerd, want de onderlinge concurrentie tussen verzekeraars ging samen met acceptatieplicht en verplichte solidariteit in premiebetaling tussen jong en oud en tussen ziek en gezond. De tweede lijn kreeg gestalte via de decentralisaties (2015). Door dicht bij de inwoners zorg en ondersteuning te organiseren, moest het mogelijk worden om levensbreed en vanuit de sociale context naar hulpvragen te kijken. Voor een jongere met problemen was individueel gediagnosticeerd aanbod niet altijd het antwoord, maar misschien wel rust in het gezin door schuldenaankpak en arbeidsperspectief voor de ouders. En waarom mensen met psychische problemen in een ggz-instelling behandelen, als ze ook beschut werk kunnen en willen doen? Juist gemeenten zouden de ingesleten

neiging tot generiek aanbod voor iedereen kunnen doorbreken en de slag naar de gewenste demedicalisering kunnen maken. Gerichte aanpakken over de domeinen heen: dat was en is het streven.

Ja, gemeenten hebben zich verkeken op de complexiteit van de hulpvragen

Maar dan wel onder duidelijke randvoorwaarden ...

Deze beweging van Rijk naar gemeenten en van overheid naar samenleving moest wel gepaard gaan met de nodige randvoorwaarden. Diverse rapporten in de aanloop naar de decentralisaties maakten er gewag van. Een andere verhouding tussen overheden bijvoorbeeld. Niet langer hogere en lagere, maar medeoverheden, met het Rijk en de gemeenten ieder in hun eigen rol. Het Rijk als hoeder van het stelsel – zorgend voor de juiste wettelijke en financiële randvoorwaarden –, de gemeenten als de plek van de inhoudelijke keuzes, de politieke afwegingen en de daadwerkelijke organisatie van zorg en ondersteuning. Dit impliceerde volgens de rapporten onder andere meer lokale financiële zeggenschap, slagvaardige intergemeentelijke samenwerking, afslanking van de landelijke overheid, en een samenhangend rijksbeleid, gericht op vereenvoudigde regelgeving over domeinen heen.

... die niet zijn gerealiseerd ...

Is aan deze randvoorwaarden voldaan? De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat dat niet het geval is. Ja, het is waar dat gemeenten zich verkeken hebben op de complexiteit van de (toegenomen) hulpvragen en de mogelijkheid om te sturen op in- en uitstroom van cliënten, waar zij primair geen zeggenschap over hebben. Vanuit preventie hebben ze bovendien weliswaar meer inwoners bereikt (en de tevredenheid over de

geboden hulp is hoog), maar blijft het in de wirwar van spelers en stelselprykkels lastig om de inzet daadwerkelijk te laten landen bij de inwoners die deze het hardst nodig hebben. Gemeenten hebben hierin nog de nodige stappen te zetten. Randvoorwaardelijk is echter belangrijker dat het Rijk zich niet de hoeder van het decentrale stelsel heeft betoond, maar de oude centralistische lijn heeft voortgezet. Het heeft het stelsel primair met tientallen politiek-inhoudelijke, departementale programma's willen laden (omtrent eenzaamheid, een kansrijke start, langer thuis wonen, enzovoort). Het stelsel is, mede daardoor, ook niet geslonken, maar – zeker de directies die gericht zijn op de overgehevelde taken – juist fors gegroeid. Het Rijk kwam daarnaast met generieke, uniformerende maatregelen (vergelijk het abonnementstarief bij de huishoudelijke hulp) die de maatwerkopgaven van gemeenten frustrerden. Waar gemeenten vanuit mogelijkheden van inwoners over domeinen heen willen werken en onderscheid maken tussen mensen die wel en geen ondersteuning nodig hebben, leidt een dergelijke maatregel tot een aanzuigende werking binnen één domein, en dan ook nog eens op mensen die anders nooit bij de gemeenten zouden aankloppen. De toekenning van huishoudelijke hulp groeit fors, en dan vooral aan mensen uit de betere inkomensgroepen. Maar ook de acceptatieplicht in de bijstand, de nog bestaande kostendelersnorm of het feit dat de studielening van kinderen generiek meetelt bij het bepalen van het bijstandsinkomen van ouders, belemmeren de gerichte, individuele, contextbepaalde aanpak waar gemeenten voor staan. Het zijn vakinhoudelijke departementen die afzonderlijk beleid bepalen dat indruist tegen de domeinoverstijgende, vanuit inwoners bepaalde levensbrede aanpak vanuit gemeenten.

*Het Rijk heeft de oude
centralistische lijn doorgezet*

... vanwege het ontbreken van aanpassingen in het bestuurlijk stelsel

Wat hier wringt, is dat de inhoudelijke decentralisaties niet gepaard zijn gegaan met de benodigde staatkundige aanpassingen (wat gemeenten destijds in de toenmalige omstandigheden helaas hebben geaccepteerd). Terwijl de decentralisaties een centralere rol van BZK of in elk geval van een departementoverstijgend beleid veronderstellen, lijkt de regiemacht van individuele vakdepartementen groter te worden. Daar zit iets inherent tragisch in. Toen VWS bijvoorbeeld zorg en ondersteuning in eigen hand had, wist men daar weinig over de effecten van de uitvoering. Het systeem was gebaseerd op gecentraliseerde rechten en protocollen, maar wie er nu precies in de AWBZ zaten en of de geboden zorg en ondersteuning bijdroegen aan doelen als participatie en zelfredzaamheid, daar was geen inzicht in. Nu het Rijk de zorgorganisatie meer heeft losgelaten, neemt tegelijk de behoefte toe om te weten hoe die uitpakt. Doordat de toekenning van zorg en ondersteuning diffuser is geworden (elke gemeente kan het anders doen), groeit de wens tot overzicht. Het is een discrepantie waarmee voorafgaand aan de decentralisaties te weinig rekening is gehouden: de beweging van loslaten lokt, mede door landelijke druk vanuit media en parlement, in één adem de tegenbeweging van controle, grip en politieke bijsturing uit.

Het Rijk als hoeder van de decentralisaties ...

Wat hier nodig is, is georganiseerde zelfbinding. Dat, met exact dezelfde bewoording, is al in 2007 bepleit in het rapport *De eerste overheid*, waarin een commissie onder leiding van oud-minister en -burgemeester Van Aartsen in opdracht van de VNG de staatkundige implicaties van de decentralisaties schetste. Als een moderne Odysseus zullen vakdepartementale bewindslieden zich moeten laten vastbinden aan de decentrale mast, zodat ze geen beleid voeren in strijd met het gedecentraliseerde stelsel, maar vermoedelijk zijn de sirenen van de politieke en centripetale krachten te aantrekkelijk. Een aantal formele staatkundige aanpassingen is daarom noodzakelijk, waarbij de laatste Evaluatie van de Raad van State leidraad kan zijn: een grotere rol voor BZK als hoeder en toetssteen van decentralisaties, gemeentelijke inbreng bij regeerakkoorden, wederkerige invulling van het bestuurlijk toezicht, meer financiële zeggenschap van gemeenten, en een onafhankelijke geschilbeslechting (bijvoorbeeld een constitutioneel hof) bij eventuele twistpunten tussen overheden. Met andere woorden: na de decentralisaties van taken en verantwoordelijkheden is het nu hoog tijd om de

De rollen zouden precies omgekeerd moeten zijn

bijbehorende bestuurlijke en financiële randvoorwaarden te regelen. Kansen liggen hier bij de recent ingestelde studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen, maar dan zal het niet moeten blijven bij advies alleen. Nieuwe analyses, beschouwingen en adviezen zijn er intussen genoeg; het komt nu aan op concrete besluitvorming. Het zal dan ook – hoe ogenschijnlijk weinig interessant voor het kiezerspubliek ook – deel moeten uitmaken van de komende verkiezingsprogramma's en (latere) kabinetsformatie.

... en de gemeenten als inhoudelijk en financieel sturend

Ligt het welslagen van de decentralisaties dan alleen bij de aanpassingen in het staatkundig stelsel? Nee, natuurlijk niet. Gemeenten moeten volop aan de bak om, binnen hun mogelijkheden, financieel en inhoudelijk grip op het sociaal domein te krijgen. Vanuit een coherente visie afspraken maken met onderwijs, huisartsen en zorgaanbieders over te snelle doorverwijzingen. Maar ook zorgen voor tijdig beschikbaar specialistisch aanbod. Dat vraagt om een duidelijke koppeling van inhoudelijk en financieel beleid, iets wat vaak zeker nog beter kan. Het vraagt ook om goede, niet-vrijblijvende afspraken in regionaal verband. Gemeenten werken er hard aan om die, waar dat nog niet het geval is, te maken. Ze hebben daarbij echter wel het financiële en bestuurlijke comfort nodig om de keuzes te maken die passen bij de doelstellingen van de decentralisaties, en dit comfort is op dit moment niet aanwezig. Waar het Rijk zich ten onrechte op de inhoud richt, daar worstelen gemeenten met de negatieve effecten van een nog niet goed functionerend stelsel. De rollen zouden eigenlijk precies omgekeerd moeten zijn. En laten we wel wezen: een rijksoverheid die op gedecentraliseerde terreinen het beleid bepaalt, over inkomsten en uitgaven beschikt, zelf projecten initieert en ook het toezicht en de handhaving in handen heeft, een dergelijke overheid past niet in een gedecentraliseerd stelsel.

Boek & Cultuur

Honderd jaar vrouwenkiesrecht

door Hillie van de Streek De auteur is als secretaris verbonden aan de *EPP Women* in Brussel, de vrouwenkoepel waarin het CDA participeert. Zij redigeerde samen met Sophie van Bijsterveld de bundel *Wat komen jullie hier doen? Vrouwenkiesrecht tussen geloof, politiek en samenleving, 1883-2018*.

In hoeverre verschilt het CDA met de VVD van opvatting als het gaat om een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen in de politiek en het bedrijfsleven? Een relevante vraag, gezien de actuele politieke discussie over het SER-rapport *Diversiteit in de top*. De SER meent dat de tijd van vrijblijvendheid wat betreft vrouwen in de top van het bedrijfsleven voorbij is: evenredige vertegenwoordiging zou ‘het nieuwe normaal’ moeten zijn, waarbij de SER ‘voor mannen en vrouwen in ieder geval [streeft] naar een “fifty-fifty” verdeling’.¹

Verschillende perspectieven

Verrassend genoeg is een antwoord op deze vraag af te leiden uit twee recent verschenen historische publicaties over honderd jaar vrouwenkiesrecht binnen de VVD en het CDA en hun respectievelijke voorgangers. Afgelopen zomer verscheen *De liberale strijd voor vrouwenkiesrecht* van Fleur de Beaufort en Patrick van Schie, beiden verbonden aan de Teldersstichting. De Beaufort en Van Schie laten zien dat het bij de liberalen in hun inzet voor vrouwenkiesrecht honderd jaar

geleden ging om gelijkberechtiging op individueel niveau. Individuele vrijheid en mensenrechten kwamen zowel mannen als vrouwen toe. Sinds de tweede feministische golf gaat het echter om het streven naar collectieve gelijkheid van mannen en vrouwen, waarbij bovendien in toenemende mate van de overheid wordt verwacht dat deze via wettelijke quota voor vrouwen aan de top of op kandidatenlijsten wordt bewerkstelligd. Zowel de strijd voor collectieve gelijkheid als de idee van overheidsregulering behoort niet tot de liberale filosofie, aldus evalueren beide auteurs in hun terugblik op honderd jaar vrouwenkiesrecht en de liberale politiek (pp. 221-222).

In *Wat komen jullie hier doen?* zien we daarentegen bij de confessionele partijen een eeuw geleden een overtuigende afwijzing van gelijkberechtiging op individueel niveau, ten gunste van bevestiging van de traditionele, ‘organische’ maatschappelijke structuren.² Uit deze publicatie blijkt voorts dat de confessionele partijen vrouwen gaandeweg de tijd weliswaar steeds meer als zelfstandige personen met individuele rechten zijn gaan

**Fleur de Beaufort en
Patrick van Schie**

*De liberale strijd voor vrouwen-
kiesrecht*

Boom | 2019 | 270 pp. | € 25,- |
ISBN 9789024427178

zien, maar toch ook dat de idee van maatschappelijke verbanden en representatie vanuit die verbanden altijd een wezenlijk element van de christendemocratie is geweest, én nog altijd is. De RKSP erkende 'vrouwen' als een soort standsorganisatie die naast jongeren, boeren, werkgevers en werknemers een eigen positie in de partij had. En toen vrouwen in de jaren vijftig hun plek opeisten in het partijbestuur van de ARP werden de heren gedwongen zich af te vragen of ze behalve met de kerkelijke en maatschappelijke stromingen nu ook rekening moesten gaan houden met sekse. Ook voormalig partijvoorzitter Ruth Peetoom benadrukt het representatieve element als het gaat om vrouwen in de politiek. Als

brede volkspartij vinden we dat alle mensen goed vertegenwoordigd moeten zijn, schrijft zij in haar voorwoord, te beginnen met een evenredig aantal mannen en vrouwen (p. 9). Het zijn deze en andere historisch te herleiden accentverschillen in politieke filosofie en partijcultuur die een parallelle lezing van *Wat komen jullie hier doen?* en *De liberale strijd voor vrouwenkiesrecht* zichtbaar maakt. In dit opzicht zijn De Beaufort en Van Schie met *De liberale strijd* in hun missie geslaagd: inzicht geven in de gedachtewereld van de vroegere liberalen (p. 16).

Flair

Vooraf in het tweede hoofdstuk krijgt deze missie gestalte. Uitgebreid en met

flair schetsen de auteurs de interne partijdiscussies in de liberale partijen vanaf 1887 tot aan de invoering van het vrouwenkiesrecht in de jaren 1917-1919. Mede dankzij het optreden van de liberale Aletta Jacobs was er al vroeg steun voor het vrouwenkiesrecht. Maar er was ook weerstand en onderlinge verdeeldheid, onder meer over de kiesrechtuitbreiding in algemene zin, en in het bijzonder over het coalitiebelang en mogelijke electorale gevolgen. Daardoorheen speelden urgente politieke kwesties als het sociale vraagstuk en later de Eerste Wereldoorlog. Tevens manifesteerde de vrouwenbeweging zich gaandeweg sterker, met geschriften,

Mede dankzij het optreden van de liberale Aletta Jacobs was er al vroeg steun voor het vrouwenkiesrecht

acties en een grote demonstratie in 1916. De liberalen stonden voor een paradox: uitbreiding van kiesrecht zou leiden tot een verzwakte positie ten gunste van de socialistische SDAP en de confessionelen. Vrouwen zouden geneigd zijn te luisteren naar de pastoor en de dominee, met als gevolg, zo voorspelde het Vrij Liberale Kamerlid Frans Drion in 1915, dat het land 'zeker gedurende een 20-tal jaren' door de rechtse, confessionele partijen geregeerd zou worden (p. 77). Een voorspelling die uitkwam overigens. Tot aan de Tweede Wereldoorlog kende ons land zonder onderbreking christelijke

coalitiekabinetten. Desondanks was het volgens de Vrij Liberale fractievoorzitter Hendrik Dresselhuys in 1918 een 'democratische eisch' om in te stemmen met de onmiddellijke invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht. Aan de liberale principes diende geen afbreuk te worden gedaan.

Beeld

De beschrijving van ruim veertig jaar liberale strijd voor het vrouwenkiesrecht wordt verlevendigd met origineel beeldmateriaal en de portrettering van hoofdpersonen uit de vrouwenkiesrechtbeweging als Aletta Jacobs en Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck en van Hendrik Pieter Marchant, de bekend geworden indiener van het wetsvoorstel voor het actief vrouwenkiesrecht in september 1918. Portretten zijn er vervolgens van vrouwelijke Kamerleden, onder wie Johanna Westerman, het eerste liberale vrouwelijke Kamerlid, en latere prominente vrouwen van de VVD als Haya van Someren-Downer en Annelien Kappeyne van de Coppello.

In vergelijking met *Wat komen jullie hier doen?* is de aandacht voor de rol van vrouwen binnen de VVD en zijn voorlopers echter wat mager. Zo ontbreken cijfers over vrouwelijke leden in raden, Staten en Kamers. De christendemocratie kent wellicht ook een wat rijkere historie. Van Bijsterveld en collega's beschrijven hoe rond 1918 meerdere christelijke vrouwenorganisaties ontstonden die politieke voorlichting tot doel hadden. Vrouwen organiseerden zich vervolgens

ook binnen de partijen. Een voorbeeld is de vrouwen groep De Sleutelbos in de jaren 1930 binnen de RKSP: een groep van ongehuwde vrouwen met een universitaire opleiding die hun plek in de partij opeisten. Binnen de ARP vervulde het Studiecentrum van vrouwelijke antirevolutionairen ruim twintig jaar later een vergelijkbare rol. En in de aanloop naar het CDA waren het de drie vrouwenorganisaties die qua samenwerking het voortouw namen, resulterend in de oprichting van het CDAV in 1973, liefst zeven jaar voor de oprichting van het CDA in 1980.

Internationaal perspectief

Wat *De liberale strijd* dan weer toevoegt is aandacht voor het denken over vrouwenrechten in de negentiende eeuw in met name Engeland (Harriet Taylor en haar echtgenoot John Stuart Mill) en in Duitsland (Hedwig Dohm). Zeker in de tijd rond 1848, de tijd van burgerlijke strijd voor mensen- en grondrechten, kreeg de gedachte van gelijke, individuele grondrechten voor iedere burger aanhang. Ook de ruime aandacht voor de Europese patronen in het vrouwenkiesrecht is een waardevolle bijdrage. Daarbij gaat het niet alleen over de militante suffragettes, maar ook over de Finse nationalistinnen

(v!m) die vrouwenkiesrecht in 1906 invoerden als onderdeel van hun strijd voor onafhankelijkheid van Rusland. Het Nederlandse verhaal over de invoering van het vrouwenkiesrecht staat niet op zichzelf, zo wordt duidelijk.

In aanloop naar het CDA namen de drie vrouwenorganisaties qua samenwerking het voortouw

Het maakt deel uit van de tumultueuze ontwikkelingen in het Europa van rond 1900, gekenmerkt door snelle industrialisatie, opkomend nationalisme en een streven naar onafhankelijkheid, de wervingskracht van het socialisme en een desastreuze Eerste Wereldoorlog.

1 Sociaal-Economische Raad, *Diversiteit in de top. Tijd voor versnelling. Deel I: Samenvatting & Visie raad op gender en culturele diversiteit* (advies 19/12). Den Haag: SER, september 2019, p. 3.

2 Sophie van Bijsterveld en Hillie van de Streek (red.), *Wat komen jullie hier doen? Vrouwenkiesrecht tussen geloof, politiek en samenleving, 1883-2018*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2018.

Bregmans gebrekkige vertrouwen

door Erik Borgman De auteur is lekendominicaan en hoogleraar theologie aan Tilburg University.

Het kan gerust een fenomeen genoemd worden: *De meeste mensen deugen* van Correspondent-journalist Rutger Bregman. Het uiterst succesvolle boek gaat in tegen de vooronderstelling waarop ons wereldbeeld is gebouwd en op basis waarvan wij ons collectieve leven inrichten: dat mensen niet te vertrouwen zijn en door controle en dwang in het gareel moeten worden gehouden. *Quod non*, zegt Bregman.

Op de overgang van bladzijde 317 en 318 – het boek telt maar liefst 522 pagina's, maar leest als een trein – staan de zinnen die het succes verklaren, denk ik:

Vrezen wij dat de meeste mensen egoïsten zijn omdat we denken dat anderen dat ook denken? En voegen wij ons vervolgens naar dit cynisme, terwijl we eigenlijk verlangen naar een leven met meer vriendelijkheid en saamhorigheid?

Velen verlangen blijkbaar naar zo'n leven. Zij worden door Bregman bemoedigd en bevestigd in hun vermoeden dat de balans naar het wantrouwen is doorgeslagen. Hij laat zien dat het anders kan. Vriendelijkheid en saamhorigheid vormen een mogelijke

grondslag van samenleven. Ik heb sympathie voor deze boodschap, en verkondig die ook zelf. Uiteindelijk kan samenleven alleen op vertrouwen gebaseerd zijn, want anders gaat het om onderwerping en dressuur.

Ik beschouw dat echter als een risicovol standpunt. Niet alleen omdat het tegen de communis opinio ingaat, maar omdat vertrouwen beschaamd kan worden – en beschaamd ís! Er zijn ideologieën waarvan het uitsluiten en zelfs uitroeien van miljoenen mensen het doel was en is. Dat maakt vertrouwen moeilijk. Bregman legt uit dat de concentratiekampen en de goelags niet betekenen dat mensen schurken zijn die in toom gehouden moeten worden, maar dat werkt eerder averechts. Dan denkt in ieder geval deze lezer: Wat hebben we eraan dat de meeste mensen deugen, als deze deugdzaamheid dergelijke verschrikkingen niet kan voorkomen?

Het vrijpleiten van de mens

Deze vraag stelt Bregman niet. Hij lokaliseert goed en kwaad niet in wat er gebeurt, maar in de natuur van mensen. Zoals de klassieke theodicee – die de vraag beantwoordt naar de samenhang van Gods goedheid, Gods almacht en het bestaan van het kwaad – God

Rutger Bregman

De meeste mensen deugen. Een nieuwe geschiedenis van de mens

De Correspondent | 2019 | 512 pp. | € 25,- | ISBN 9789082942187

wel vrijpleit van schuld, maar zo de aandacht afleidt van het godgeklaagde kwaad, zo pleit Bregmans aanpak de mens vrij ten koste van de aandacht voor de ontmenselijking. De titel van zijn boek is ontleend aan een uitspraak die Alex Brenninkmeijer deed als Nationale ombudsman. Laatstgenoemde protesteerde in 2013 tegen de neiging om burgers vooral als potentiële schurken te benaderen, en tegen de ontmenselijking die dit impliceert. Dat is echter iets heel anders dan dat een eventuele aangeboren neiging tot deugdzaamheid de grondslag zou kunnen zijn van een goede samenleving. En dat laatste is wat Bregman veronderstelt.

Bregman is in zijn boek vooral uit op een ander mensbeeld dan het heersende.

Dit is van belang omdat naar zijn overtuiging mensen de wereld scheppen naar hun vermeende evenbeeld. In onze cultuur van wantrouwen leren mensen niet om betrouwbaar te zijn. Dat kunnen zij alleen maar leren in een cultuur van vertrouwen, en een dergelijke cultuur hebben wij daarom nodig. Tot zover akkoord, wat mij betreft. Maar het probleem is dat Bregman dit vertrouwen vervolgens probeert te baseren op wetenschappelijke kennis.

Hij doet dat allereerst door het vermeende wetenschappelijke bewijs voor de menselijke onbetrouwbaarheid te ontmaskeren. Dat is gemakkelijke lectuur. Het Stanford-gevangenisexperiment, dat zou aantonen hoe gewone studenten zomaar tot

sadistische bewakers kunnen worden; het experiment van Milgram, dat zou laten zien dat brave burgers bereid zijn om in opdracht anderen te electrocuteren; de zaak-Kitty Genovese, waarbij talrijke omstanders getuige waren van een moord en niets deden; ze blijken alle hoogst discutabel. Zelfs voor de dystopische roman *Lord of the flies* van William Golding, waarin een groepje Engelse kostschooljongens aangespoeld op een onbewoond eiland alleen het recht van de sterkste erkent, biedt Bregman een aansprekend tegenvoorbeeld. Geen fictie, maar waar gebeurd. Hij doet verslag van zijn bezoek aan twee overlevenden van een

menselijke natuur is onbetrouwbaar en moet in bedwang worden gehouden. Checks-and-balances hebben we nodig. Daarop gingen wij ons na de oorlog des te sterker richten. De permissieve jaren zestig lieten de teugels even vieren, maar daarna werd de nadruk op controle alleen maar groter. Met als effect dat er almaar meer controle nodig is, want in een wantrouwende samenleving leren mensen niet om betrouwbaar te zijn.

Om uit deze impasse te komen, kiest Bregman paradoxaal genoeg een typische Verlichting-strategie. Hij construeert een tegenstander, te weten het idee dat de mens van nature slecht is en 'geneigd tot alle kwaad', en bestrijdt dit idee vervolgens met wat volgens hem de nieuwste wetenschappelijke inzichten zijn in de menselijke natuur. Net als de Verlichting ziet hij daarbij over het hoofd dat de menselijke natuur zoals de wetenschap die onderzoekt, een heel andere natuur is dan die klassiek in de filosofie met goed en kwaad in verband wordt gebracht. Als Aristoteles, en vervolgens Thomas van Aquino in zijn spoor, menen dat mensen van nature sociaal zijn, dan bedoelen zij iets heel anders dan de ontdekking dat empathie in onze genen zit. Die genetisch bepaalde hardware wordt in de biologie 'natuur' genoemd, maar Aristoteles en Thomas lokaliseerden de menselijke natuur in het verlangen naar gemeenschap en in het feit dat wij gemeenschap spontaan als goed herkennen. Bregman probeert dit verlangen zelf weer te verklaren. Hij speculeert dat mensen door hun neiging om elkaar te vertrouwen, van elkaar te houden, en van de omgeving en van

Om uit de impasse te komen kiest Bregman paradoxaal genoeg een typische Verlichting-strategie

groepje schoolkinderen die juist vanwege hun samenwerking een langdurig verblijf op een onbewoond eiland wisten te overleven.

Thomas van Aquino

Bregman brengt het naoorlogse succes van de boodschap dat beschaving slechts een dun vernisje is over wreedheid en geweld, in verband met de schok die Auschwitz teweegbracht. Hoe is deze afgrond van verschrikking in het gecultiveerde Europa te verklaren? Iedereen heeft een Eichmann in zich, zo wordt het geaccepteerde antwoord. De Verlichting had het al gezegd: de

elkaar te leren, in de evolutie uiteindelijk sterkere, beter tegen hun omgeving en hun vijanden gewapende soorten hebben overwonnen. Bregman noemt dit een beetje potsierlijk de theorie van *homo puppy*, en de pretentieuze ondertitel van zijn boek verwijst hiernaar. Deze theorie maakt empathie echter functioneel – en in deze zin goed –, waardoor die ook moreel neutraal wordt. Het feit dat mensen empathisch zijn, betekent dan dus niet dat de meeste mensen zouden deugen, maar dat ze op een contra-intuïtieve manier de strijd om het bestaan hebben weten te winnen.

Geloof

Kortom, Bregman ziet over het hoofd dat vertrouwen niet op bewijs kan worden gefundeerd, want dan is het geen vertrouwen meer. Dit lijkt op hetgeen de apostel Paulus schrijft over de hoop: ‘Als we (...) nu al zouden zien waarop wij hopen, zou het geen hoop meer zijn’ (Romeinen 8:24). Paulus geeft daarbij meteen aan waarom het belangrijk is dit verschil in de gaten te houden: ‘Als wij hopen op wat nog onzichtbaar is, blijven we in afwachting daarvan volharden’ (Romeinen 8:25). We doen zelf moeite om de hoop en het vertrouwen in stand te houden, om zelf mensen te zijn op wie je kunt hopen en die je kunt vertrouwen. Het antwoord op Auschwitz kan niet bestaan in een verklaring. Het enig mogelijke antwoord is het gedenken van het nodeloos en zinloos lijden en het meedragen van de schuld eraan, en van daaruit verzet tegen elke dreiging dat het zich herhaalt. Dat vraagt vertrouwen dat onze afschuw van het lijden betekenis

heeft, en geloof dat mensen er niet voor bestemd zijn massaal vermoord te worden.

Bregman is een domineeszoon. Mede daarom lijkt hij weinig te moeten hebben van geloof. Dat is zijn goed recht, maar ik vind het vreemd om te lezen dat het christendom zou geloven dat mensen van nature tot het kwade geneigd zijn. Ik ken dat zinnetje uit de Heidelbergse catechismus dat dit suggereert ook, maar er is toch echt heel veel christendom dat een andere visie heeft op de zondeval. In mijn rooms-katholieke traditie wordt de mens gezien als bestemd voor Gods genade en verlangend naar het goede, maar tragisch geneigd om een

Bregman is een domineeszoon

lager goed in de plaats te stellen van een hoger. Wij verlangen naar liefde, maar we doen dat niet zelden door ons te keren tegen hen die wij zien als bedreiging van deze liefde. Zo kan het natuurlijke verlangen naar het goede leiden tot angst, angst tot vijandschap, vijandschap tot geweld, en geweld tot het uitroeien van de vermeende vijand. Gerichtheid op het goede kan leiden tot kwaad. Dat gaat echter niet automatisch, en steeds is het mogelijk het leven te kiezen (vgl. Deuteronomium 30:15-20), ook waar de logica van dood en verderf heerst. Er is echter geen garantie dat de dood daardoor ook inderdaad verslagen wordt. God heeft niemand opgedragen goddeloos te zijn, heet het in het – toegegeven:

deuterocanonieke – Bijbelboek Wijsheid van Jezus Sirach (15:20), en niemand toestemming gegeven om kwaad te doen. Een God die aan moraliteit hecht is geen

Gevangenen humaner behandelen is niet goed omdat het tot minder recidive leidt, gevangenen humaner behandelen is goed omdat mensen mensen blijven, ook als ze zich onmenselijk hebben gedragen. Hen uit wraak onmenselijk behandelen leidt alleen maar tot verdere ontmenselijking.

Dat het goede goed is omwille van zichzelf, is de blinde vlek van de moderne cultuur. Het is helaas ook de blinde vlek van Bregman. Zo komen we nooit tot vertrouwen, want wat anders dan het goede zouden we als vertrouwenwekkend kunnen beschouwen? We zijn immers van nature op het goede gericht.

Dat het goede goed is omwille van zichzelf, is de blinde vlek van de moderne cultuur

supercipier, zoals Bregman schrijft, maar een bondgenoot in het verzet tegen het kwaad. En die kunnen we in deze wereld goed gebruiken.

Volgens het Nieuwe Testament is Jezus de ultieme grondslag van de vrijheid om het goede te doen. God is niet goed omdat het in onze genen zit of omdat het altijd merkbaar ergens toe leidt, maar omdat het goede bezig is uit het kwaad op te staan en elke goede daad vooruitgrijpt op de situatie waarin op onbegrijpelijke wijze alle tranen gedroogd en alle wonden geheeld zullen worden. Ik kan niet met minder genoegen nemen omdat ik dit niet kan bewijzen. Ik denk daarom dat we het met geloof moeten doen.

Dit geloof kan bevestiging vinden in veel van de voorbeelden die Bregman geeft van verbluffende staaltjes van vertrouwen, soms over schijnbaar onoverbrugbare kloven heen, die tot ongedachte resultaten hebben geleid. Maar iets is niet goed omdat het succes heeft; het is goed omdat het goed is.

Bron: iStock

Uit de kunst

Verwarring van de lezer als metafoor

door Rien Fraanje De auteur is oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. In deze rubriek belicht hij de politieke actualiteit vanuit de kunsten.

De Amerikaanse schrijver Dave Eggers stelt in zijn fascinerende novelle *De parade* grote vragen aan de orde. Op persoonlijk niveau: zijn regels altijd heilig, moeten ze koste wat kost worden gevolgd? Of gaat het veeleer om de geest en de context, en is het beter voor je eigen geluk om het niet zo nauw te nemen met de regels? En op metaniveau: heeft het zin als wij ons als westerlingen bemoeien met de wederopbouw van instabiele landen?

Eggers heeft zich met eerder proza al laten kennen als een bevlogen schrijver die actuele thema's aansnijdt. Zo lijkt *De cirkel* – over een techbedrijf dat een bijna sektarische boodschap verkondigt van maximale transparantie en openheid, maar dat vooral gebruikt om zijn eigen almacht te bestendigen – inmiddels niet meer zo overtrokken als toen de roman in 2013 verscheen. En in *De monnik van Mokka* laat hij een Amerikaanse moslim vol idealisme terugkeren naar zijn moederland Jemen, waar hij verzeild raakt in de oorlog. Eggers koppelt engagement steevast aan optimisme.

Voor *De parade* heeft hij een niet nader genoemd niet-westers land, waar na jaren burgeroorlog een broze vrede bestaat, als decor gekozen. De regering wil de vrede aangrijpen om het land een impuls te geven. Een lange weg van de

ontwikkelde hoofdstad in het noorden naar de achtergebleven stad in het zuiden, dwars door het onbegaanbare en verlaten binnenland, moet uitkomst bieden. Deze weg kan het verdeelde land letterlijk en figuurlijk verbinden.

Niet zwart-wit

De twee hoofdpersonen werken voor een westers bedrijf dat lastige infrastructurele projecten in complexe landen uitvoert. Om het risico op ontvoeringen te verkleinen, hebben de medewerkers geen naam maar een nummer, zodat het moeilijk is om de familie of het bedrijf na een ontvoering af te persen voor losgeld.

Vier is de ervaren rot in het vak. Hij heeft al tientallen van deze missies met succes volbracht. Dat heeft hij bereikt door zich steeds vol toewijding op zijn taak te richten: de asfalteermachine besturen en bedienen. De regels van het bedrijf bieden hem daarbij houvast: vermijd ieder contact met de plaatselijke bevolking en neem nooit geld of voedsel van hen aan. Voor Negen is dit zijn eerste buitenlandse klus. Hij moet ervoor zorgen dat Vier ongehinderd zijn werk kan doen door op een quad vooruit te rijden en obstakels weg te nemen en te zorgen dat de lokale bevolking niet te dichtbij komt. Daar waar Vier gedreven wordt door de

overtuiging dat 'zijn' weg kan bijdragen aan vrede en veiligheid, heeft Negen dit werk aangenomen omdat hij op zoek is naar avontuur. Hij zoekt actief contact met de lokale bevolking, laat zich bij hen uitnodigen voor het diner of een dorpsfeest, en maakt dames het hof.

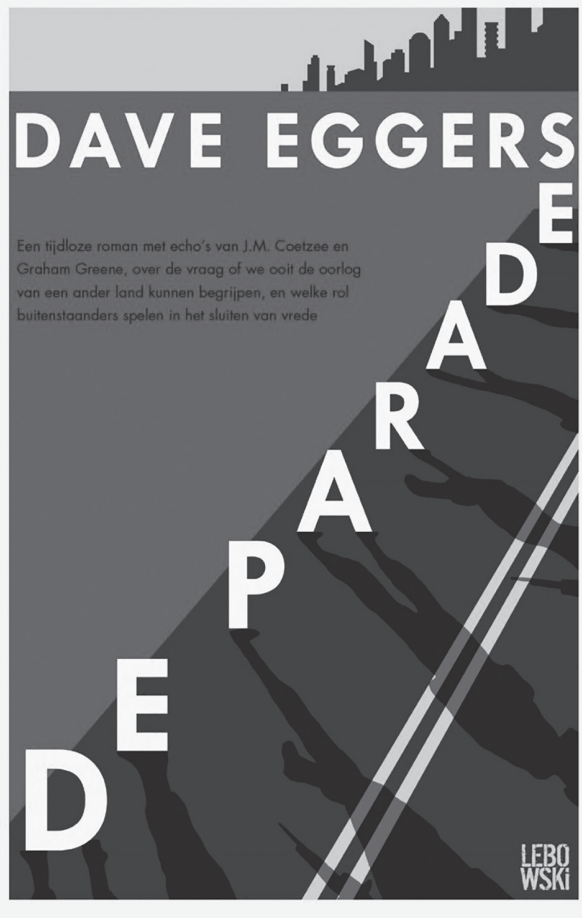
Vier ergert zich groen en geel aan het gedrag van zijn collega. Hij verkeert voortdurend in dubio over hoe hij met Negen moet omgaan. Eenmaal spreekt hij hem aan op zijn nalatige gedrag. Negen belooft beterschap, maar kort daarna ziet Vier hem in een rivier rondhangen met de plaatselijke jeugd.

Negen komt die dag niet meer op zijn quad voorbij. Een man komt Vier de dag erna vertellen dat zijn collega ziek is. Nu bevindt Vier zich in een situatie waarin de regels en zijn principes geen houvast meer bieden. Hij zit in de woestijn in een ver land, ver van goede gezondheidszorg, verstoken van communicatiemiddelen, en is overgeleverd aan een lokale bewoner die hem wil helpen.

Onder de vleugels van deze man moet hij nu de dubieuze lokale spelregels volgen om aan medicijnen te komen die het leven van Negen kunnen redden. Als ze aan de antibiotica weten te komen, herstelt Negen snel. Het brengt Vier en Negen dichterbij elkaar; de eerste lijkt zich te realiseren dat je niet altijd kunt vasthouden aan je zwart-witte waarheid, en Negen heeft ondervonden dat regels er niet zomaar zijn, maar een reden blijken te hebben.

Symbol

In een sobere maar trefzekere stijl sleept Eggers je mee in deze parabel. Maar aan een hoopvol einde doet hij deze keer niet. Want een goed geasfalteerde weg kan verbinden, handel mogelijk maken, een ziekenhuis beter bereikbaar maken, kortom: perspectief bieden, maar

biedt ook kansen voor een dictator of onderdrukker.

De auteur lijkt zijn lezers een cynische boodschap te willen meegeven over de zinloosheid van westerse bemoeienis met verdeelde landen ver weg. En hij lijkt Negen gelijk te geven dat het beter is om de dag te plukken, omdat elke inspanning om de wereld een beetje mooier te maken verspilde moeite is. Heeft hij zijn optimisme en hoop verloren? Wie het engagement van Dave Eggers kent, kan niet geloven dat hij met dit boek deze boodschap wil afgeven.

Eggers heeft iets groots gedaan: de lezer blijft in verwarring achter, en die verwarring staat symbool voor de verwarring van de westerse landen over hun plek in de wereld.

Boek: Dave Eggers, *De parade*. Amsterdam: Lebowski, 2019.

Eén nacht ijs

door **Jan Schinkelshoek** De auteur is directeur van een communicatiebureau in Den Haag en oud-Tweede Kamerlid voor het CDA.

Natuurlijk moet Brabant het zelf uitmaken. Ongetwijfeld weten ze daar wat het beste is. Vast en zeker zijn ze niet over één nacht ijs gegaan.

Nee, dit wordt niet de zoveelste aanklacht over slappe knieën, opportunisme, verloochening of zelfs verraad van christendemocratische idealen. Er is, eerlijk gezegd, nogal wat te zeggen vóór een coalitie met – jazeke! – de nationalistische, extreemrechtse populistten van Thierry Baudets Forum voor Democratie, zowel praktisch als principieel. Het kan een stabiel (stabiel) provinciebestuur opleveren, al zijn er natuurlijk geen garanties. Met los-vaste populistische bewegingen, sterk afhankelijk van een leider, weet je het nooit, maar wellicht loopt het met Forum beter af dan met de PVV.

Zo'n coalitie – tweede argument – kan beter omgaan met de brede gevoelens van onvrede die Brabant teisteren. Natuurlijk kun je heel minnetjes doen over boze boeren, maar dat soort onvrede pak je niet aan door die te negeren – of er dwars tegenin te gaan. Het CDA is D66 niet. Sterker nog: het past in de christendemocratische traditie om tegengestelde belangen bij elkaar te brengen. Schikken en plooiën zit ons in het bloed. Dat is geen opportunisme; het gaat terug op wat christendemocraten sinds mensenheugenis 'belijden', namelijk verbinden. Wij geloven dat het land er beter van wordt als iedereen wat water bij de wijn doet, samen naar een oplossing zoekt en compromissen sluit. Bij zo'n principiële opstelling past het niet om partijen uit te sluiten.

Is er ook iets tégen zo'n coalitie met de nationalistische, extreemrechtse FvD-populisten? Ja, eerlijk gezegd wel, en dat zit binnen de christendemocratie zelf.

Misschien wel de belangrijkste voorwaarde voor een alliantie met populistten is dat je sterk in je schoenen staat. Je moet weten waar je aan begint; je moet weten waar het punt is van 'tot hier en niet verder'; je moet weten wat je wilt, waar je voor staat. Christendemocratische zelfverzekerdheid is een vitale voorwaarde voor elke coalitie, maar dat geldt zeker als die wordt gevormd met populistten – want alleen al twitterend gaan die doorgaans vol op het orgel.

Of het CDA over zo veel vitaliteit beschikt? Ik houd mijn hart vast. In het algemeen maakt de partij een gedesoriënteerde, twijfelmoedige en zelfs tobberige indruk, alsof men het niet goed weet. Staan wij christendemocraten sterk genoeg in onze schoenen om die populistische verleiding aan te kunnen? Kunnen we omgaan met die druk? Of dreigt het gevaar dat we, al pacificerend, worden meegesleurd? Laten we ons terroriseren?

Natuurlijk moet Brabant het zelf uitmaken. Ongetwijfeld weten ze daar wat het beste is. Ze zullen niet over één nacht ijs zijn gegaan.

Vijf jaar decentralisaties

Een terugblik op vijf jaar decentralisaties in het sociaal domein kent ook voor de christendemocratie een belangrijke les. De bestuurlijke reflex kan zo groot zijn dat daadwerkelijk loslaten aan burgers, professionals en lagere overheden makkelijker gezegd dan gedaan is. Neemt de christendemocratie haar eigen ideologie van radicale subsidiariteit wel serieus genoeg?

‘Advies aan het Rijk: breng rust in de bestuurlijke context’

- **Veerle van den Broek en Ayeh Zarrinkhameh [op pagina 85]**

‘We kunnen nu niet zeggen: er hoeft niets te veranderen en we kunnen doorgaan zoals we nu bezig zijn.’

- **Hugo de Jonge [op pagina 92]**

‘Waar het Rijk zich ten onrechte op de inhoud richt, daar worstelen gemeenten met de negatieve effecten van een nog niet functionerend stelsel’

- **Rienk Janssens [op pagina 110]**

CD

V

Christen Democratische
Verkenningen

Zomer 2020

Corona en dan?

Redactie

Drs. S.J.L. Aghina
Prof. dr. G. Boogaard
Prof. dr. Th.B.F.M. Brinkel
Prof. dr. S.C. van Bijsterveld
Drs. P.H.J. Dijkman
Drs. M.J. Fraanje
Prof. dr. P.J.J. van Geest [voorzitter]
Drs. P.E. Heerma
A.Z. van Helden MA
Drs. M. Janssens [hoofdredacteur]
Prof. dr. E. de Jong
Drs. G. de Jong
Prof.dr. L.J. Lietaert Peerbolte
Drs. J. Prij [redactiesecretaris]
Dr. P.J.G. van Velthoven

Eindredactie

Drs. W.M. van Koppen

Redactieadres

Christen Democratische Verkenningen
Ter attentie van drs. M. Janssens
Postbus 30453
2500 GL Den Haag
e-mail marc.janssens@wi.cda.nl
internet www.tijdschriftcdv.nl

Typografische verzorging

OSAGE [basisontwerp]
Pre Press Media Groep, Zeist.

Vanwege de aard en inhoud van de uitgave wordt u geacht het abonnement in het kader van uw beroep of bedrijf te ontvangen en niet als consument op te treden in de zin van de artikelen art. 236 en 237 boek 6 BW. Mocht dit anders zijn, dan bent u gehouden dit binnen één maand na ingang van het abonnement per e-mail, telefonisch, schriftelijk of anderszins bij de abonnementen-administratie van de uitgever aan te geven.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgever

Boom uitgevers Amsterdam
Prinsengracht 747-751
1017 JX Amsterdam
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Abonnementen

CDV verschijnt vier keer per jaar.
Voor de actuele prijzen en mogelijke abonnementsvormen, zie: www.tijdschriftcdv.nl.
Voor een abonnement kunt u contact opnemen met Boom uitgevers Amsterdam via tel. 020-520 01 20 of e-mail abbonementen@bua.nl.
Het abonnement kunt u tevens afsluiten via www.tijdschriftcdv.nl.

Abonnementen worden aangegaan voor de duur van één jaar. U kunt het abonnement te allen tijde tegen het einde van deze termijn opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Het abonnement wordt na verloop van één jaar telkens stilzwijgend verlengd voor een bepaalde duur van drie maanden. U kunt het abonnement telkens tegen het einde van de verlenging opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Opzegging geschiedt schriftelijk of per email. De opzegging kan worden gericht aan de abonnementenadministratie.

www.tijdschriftcdv.nl

Administratie

Boom uitgevers Amsterdam B.V.
Postbus 15970
1001 NL Amsterdam
Nederland
telefoon (020) 520 01 20
e-mail abbonementen@bua.nl

© 2020 Boom uitgevers Amsterdam

ISSN 0167-9155

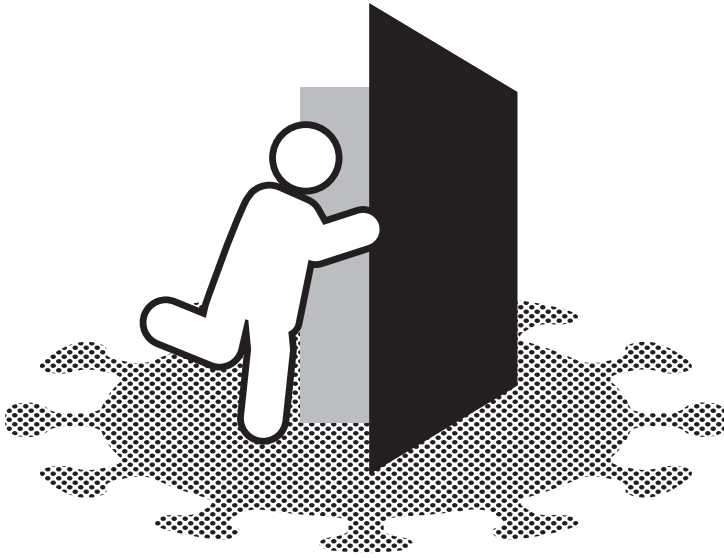
Jaargang 40

Christen Democratische Verkenningen is een voortzetting van Anti-Revolutionaire Staatkunde, Christelijk Historisch Tijdschrift en Politiek Perspectief

CD

V

Christen Democratische
Verkenningen

Zomer 2020

Corona en dan?

Boom Tijdschriften

Inhoudsopgave

Actualiteit

Intro

door Marc Janssens

7

Dwars: Eurobonds zijn goed voor Nederland en onze pensioenen

Eens, stabiliteit eurozone zal toenemen, wat tot hogere rente en krachtiger pensioenfondsen leidt

door Eelke de Jong

12

Oneens, effect 'lichte' variant eurobonds is marginaal, en voor 'zware variant ontbreekt solide basis

door Onno Ruding

14

Vanuit de basis: interview met Hubert Bruls

Vol overtuiging het debat aangaan

door Jan Prij

16

Geef het CDA smoel: niet smoren maar profileren

door Chris van Dam en

Frank van den Heuvel

23

Thema: Corona en dan?

Uitgesproken politiek

Corona-impact

door Désanne van Brederode **27**

De samenwerking is er, nu het debat nog

door Piet Hein Donner **28**

Het CDA en de boosheid van boeren

door Sjaak Koenis **34**

'Het kan altijd weer gekker'

door Hielke Onnink
en Pieter Gerrit Kroeger **38**

Column

Identiteit

door Janne Nijman **41**

Redactioneel

Wegen uit de crisis: naar welk normaal willen we terug?

door Paul van Geest,
Marc Janssens en Jan Prij **44**

Economisch ontwaken in drievoud

door Arjen Siegmann **48**

Interview met

Jaap de Hoop Scheffer Europa, blijf weg uit de notenkraker

door Marc Janssens **52**

Rauwheid en hoop: corona en de Bijbelse verhalen

door Stefan Paas **59**

Economisch inzetten op een Rijnlands model 2.0

door Govert Buijs **63**

Thema: Corona en dan?

De Europese Unie en de coronacrisis

door Amy Verdun

69

Christendemocratische postcoronavisie op voedsel en veehouderij

door Henk Jan Ormel

73

Maat houden is de kunst in tijden van corona

door Ad Verbrugge

79

De gespreide samenleving

door Peter Cuyvers

87

Coronacrisis dringt christendemocratie naar eigen wortels

door Rob van de Beeten

93

Interview met

Jan Peter Balkenende

Tegen de stroom in voor het gemeenschappelijk belang

door Marc Janssens

98

Boek & Cultuur

Jacob van de Beeten

Kees Vuyk

*De feilbare mens. Waarom
ongelijkheid zo slecht nog
niet is*

108

Jan Prij

Henk Oosterling

Verzet in ecopanische tijden

Roel Kuiper

*De wereld liefhebben. Over
ecologische paniek en politieke
ethiek*

112

Frank van den Heuvel

Claudia Bouteligier en Timo

Slootweg (redactie)

*Rechtvaardigheid, persoon en
creativiteit*

120

Gesignaleerd

124

Uit de kunst

**Wanhopig verlangen
naar verbinding,
en naar hoe het was**

door Rien Fraanje

126

Vanuit de achterbanken

Soms net een gewone partij

door Jan Schinkelshoek

128

Bron: iStock

Intro

door Marc Janssens De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.
marc.janssens@wi.cda.nl/@janssensmarc

‘De na-oorlogse christendemocraten in Europa vormden een baken van stabiliteit. Ze waren een buffer tegen extremisme, cultuurclashes en klassenstrijd. Wat is daarvan over?’

Het voorgaande is een hartenkreet van Caroline de Gruyter in haar column in *NRC* van 7 februari. Aanleiding was de sneer die kanselier Sebastian Kurz had uitgedeeld naar het Oostenrijkse Openbaar Ministerie, dat vol socialisten zou zitten. Maar dit was niet het enige. Begin februari ontstond in Duitsland commotie over de samenwerking tussen de Duitse CDU en de radicaal-rechtse AfD in Thüringen, waardoor een liberale deelstaatspresident in het zadel werd gebracht. ‘Onvergeeflijk’, oordeelde bondskanselier Merkel. Voor De Gruyter waren de twee gebeurtenissen geen toeval. ‘Veel centrumrechtse politici doen dit, in heel Europa: verder naar rechts schuiven om kiezers bij radicaalrechts weg te halen.’

Hier ligt noodzaak tot debat dat ook aan het CDA niet voorbij kan gaan. Natuurlijk, wij christendemocraten in Nederland willen ons niet in hokjes laten vangen, alsof het CDA meer rechts dan links zou zijn. ‘We buigen niet naar links, we buigen niet naar rechts’, zei Dries van Agt al in 1977, en velen na hem hebben het CDA als ‘middenpartij’ getypeerd, waaraan sommigen graag ‘radicaal’ en anderen liever ‘gematigd’ toevoegen.

Overlegdemocratie

In deze CDV komt naast het thema over de coronacrisis de vraag aan de orde in hoeverre het CDA zich door populistten van de wijs laat brengen. Aanleiding vormt de samenwerking met Forum voor Democratie in Brabant. Deze heeft binnen het CDA weerzin opgeroepen, deed leden hun lidmaatschap opzeggen en sneed de wond van de landelijke gedoogcoalitie met de PVV open. Diverse schrijvers, zoals columniste Janne Nijman, CDJA-voorzitter Hielke Onnink en ‘partijhistoricus’ Pieter Gerrit Kroeger, voelen dan ook weinig voor samenwerking met populistten als Wilders en Baudet. Daarvoor zijn de verschillen in opvatting over politiek en de democratische rechtsstaat te groot.

Toch is met dit laatste niet alles gezegd. Want dát het verschil tussen CDA en populistische partijen als PVV en FvD de kern van de politieke overtuiging betreft, betekent niet dat iedereen dezelfde ideeën heeft over hoe hiermee om te gaan. In zijn bijdrage stelt Piet Hein Donner de vraag centraal wat het effectiefst is om Nederland te vrijwaren van de bedenkelijke opvattingen van Forum-leider Baudet. Zijns inziens is dat niet per definitie een boycot van populistten. Samenwerking vóórdat dubieuze opvattingen gemeengoed worden, kan wel degelijk bijdragen aan de strijd ertegen, stelt Donner, waarvoor hij zijn argumenten geeft.

Iets verder gaat politiek deskundige Sjaak Koenis van Maastricht University. Hij houdt het CDA en hun die niets van enige samenwerking met populistten willen weten een spiegel voor. Door zichzelf als rationalisten te zien die de overlegdemocratie voorstaan, en de populist als de door emotie gedreven irrationalist, miskennen critici de functie van het populisme als signaal van een vastgelopen democratie. Bovendien: hoe rationeel heeft het CDA zelf gehandeld als het gaat om de problemen in de landbouw en om het verzet van boeren?

De charme van Koenis' bijdrage is dat deze de bal terugkaatst naar het CDA. Het is wel makkelijk om op populistten af te geven, maar hoe komt het dat de christendemocraten zoveel kiezers aan hen en andere partijen hebben verloren? Waar is de eigenheid van de christendemocratie gebleven?

Naar deze eigenheid zijn we in *Christen Democratische Verkenningen* steeds op zoek. Ook ditmaal. Kamerlid Chris van Dam en publicist Frank van den Heuvel laten als 'linkse protestant' en 'rechtse rooms-katholiek' zien hoe hun beider inspiratie leidt tot een gezamenlijke passie voor de christendemocratische visie op de samenleving. En in een interview over de geopolitieke situatie als gevolg van de coronacrisis staat Jaap de Hoop Scheffer stil bij de mensenrechten in China en de hulp aan Afrika, en roept hij het CDA op om zijn Europese roeping niet te verloochenen. 'Laten we alsjeblieft niet denken dat we door de populistten te kopiëren de kiezer kunnen terughalen. Want kiezers gaan liever voor het echte product dan voor namaak.'

Tegen de stroom in

Ook Jan Peter Balkenende noemt in een interview de waarde van de christendemocratische visie op de verhouding tussen markt, overheid en samenleving. Nu mede door de coronacrisis de balans naar overheid en natiestaat lijkt door te slaan, is deze visie van wezenlijk belang. Naar aanleiding van het veertigjarig jubileum van het CDA staat Balkenende stil bij het overlijden vorig jaar van Arie Oostlander, de eerste directeur van het Wetenschappelijk Instituut. 'Het CDA is in essentie geen middenpartij, zei hij vaak, maar "extreem christendemocratisch". Van hem heb ik geleerd dat het inhoudelijke denken echt de kracht is van de

.....

christendemocratie’, aldus de oud-premier. Een inspiratie die elke CDA-politicus nodig heeft en niet enkel meegaandheid oplevert. ‘De christendemocratie heeft altijd al de moed gehad om tegen de stroom in te roeien.’

Die moed is nodig, nu we met de grootste crisis na de Tweede Wereldoorlog zijn geconfronteerd. We hebben onlangs in bijzondere omstandigheden 75 jaar vrijheid gevierd. In zijn vorig jaar uitgekomen boek *What is Christian Democracy?* noemt Carlo Invernizzi Accetti, politicoloog in New York, de bijzondere rol die de christendemocratie in het naoorlogse Europa heeft vervuld. Dat betreft niet alleen de opbouw van een gemeenschappelijk Europa, maar ook die van de verzorgingsstaat. Invernizzi Accetti is zelf geen christendemocraat, maar stelt wel dat de christendemocratie ook nu een belangrijke rol kan spelen om het populisme in Europa en elders tegen te gaan. Vooral omdat zij na de oorlog het rechts-extremisme, waar ook christenen niet ongevoelig voor bleken, via een specifieke visie op democratie heeft weten te temmen.

Draagvlak

Misschien schuilt hier wel waarheid in. Wie het beest in zichzelf voelt, erkent en weet te weerstaan, is sterker gewapend dan wie zegt dat het hem nooit raakt. Zowel het christelijke als het volkskarakter in de herkomst van de christendemocratie heeft soms de neiging in populisme of autocratie te ontaarden. Zie Oost-Europa, waar de christendemocratie slecht is ontwikkeld en christendom en nationalisme een verkeerd verbond aangaan.

Christendemocraten hebben na de oorlog hun visie op geloof, volk en democratie verbonden tot iets wat ook voor niet-christenen heilzaam is geweest en nog altijd is. Dat betekende tegen de stroom op roeien, want niet iedereen zag samenwerking met vijand Duitsland direct zitten. Indien de christendemocratie ook nu van die eigenheid uitgaat, kan ze in deze coronatijden van onzekerheid opnieuw een verbindende en vernieuwende kracht vormen. Of het nu om eurobonds gaat (zie Dwars), om het landbouw- en voedselbeleid (zie Koenis en Henk Jan Ormel), om geopolitiek en mensenrechten (zie De Hoop Scheffer), om samenleving en mondiale instituties (zie Balkenende), of om een duurzaam en sterk Europa (zie Govert Buijs en vele anderen).

Een christendemocratie die van haar eigen kracht uitgaat, kijkt niet of er draagvlak is, maar creëert draagvlak omdat we van iets overtuigd zijn. Dat vergt inhoudelijke denkkracht en politieke moed. Maar het is de enige manier waarop christendemocraten weer ‘een baken van stabiliteit’ en ‘een buffer tegen extremisme’ kunnen zijn.

Actualiteit

Eurobonds zijn goed voor Nederland en onze pensioenen

Eens, stabiliteit eurozone zal toenemen, wat tot hogere rente en krachtiger pensioenfondsen leidt

door Eelke de Jong De auteur is hoogleraar internationale economie in Nijmegen en lid van de redactie van CDV.

De coronacrisis heeft de discussie over eurobonds of andere vormen van door de eurolanden gemeenschappelijk uit te geven leningen weer hoog doen oplaaien. In deze bijdrage betoog ik dat het hoognodig is dat deze leningen er komen.

Om de noodzaak aan te tonen, neem ik u mee naar 2011. Dan zijn we een aantal jaren na de financiële crisis, waarin de Europese Centrale Bank (ECB) met leningen en een lage rente de banken heeft ondersteund. Ze vindt het in 2011 tijd om de teugels weer wat aan te halen, en neemt maatregelen om de rente te verhogen. Dit impliceert dat ze voor het hele eurogebied naar een beperktere omvang van de geldhoeveelheid streeft; een rente verhogen betekent de geldhoeveelheid beperken. Eind 2011 halen beleggers

hun geld uit de Zuid-Europese landen en Ierland weg, en beleggen dat vervolgens bij banken in Duitsland, Nederland, Luxemburg en Finland. Het gevolg is dat de banken uit de tweede groep landen bijna geen herfinanciering bij de ECB nodig hebben, en die uit de eerste groep juist heel veel. De rentes gaan sterk uiteenlopen: hoge rentes in de zuidelijke landen, lage rentes in de noordelijke. In feite moet de ECB twee tegengestelde belangen dienen, namelijk dat van de gebieden waar een krapte aan geld heerst (de zuidelijke landen) en dat van de gebieden waar een geldoverschot is (de noordelijke landen).

Drie kwaden

Op dat moment moet de ECB uit drie kwaden kiezen. De eerste: ze zet haar krappe monetaire beleid door

maar riskeert dat, door de sterke verschillen in renteniveaus binnen het eurogebied, de euro uiteenvalt. De tweede is dat ze besluit het kapitaalverkeer tussen de eurolanden te beperken, zodat er niet langer geld van zuidelijke landen naar noordelijke landen stroomt. Hiermee ondergraaft ze het vrije verkeer van kapitaal. De derde mogelijkheid is dat ze het genomen besluit om de rente te verhogen terugdraait, en weer ruime financieringsmogelijkheden toestaat. In feite richt ze haar beleid dan alleen op het belang van de zuidelijke landen. De ECB kiest deze laatste mogelijkheid.

Pensioenfondsen

Inmiddels weten we ook wat het ruime monetaire beleid impliceert. Financiële markten worden te veel door de ECB beïnvloed, beleggers gaan weg omdat het rendement te laag (zelfs negatief) wordt, en Nederlandse pensioenfondsen kunnen

Zonder eurobonds zal uiteindelijk de euro moeten worden opgeknipt

niet of nauwelijks aan hun verplichtingen voldoen. Alle centrale banken van het eurosysteem hebben steeds meer activa op de balans staan, waardoor de kans op verliezen toeneemt, bijvoorbeeld als de rente weer hoger wordt. Bovendien houden de centrale banken de staatsobligaties zo lang aan dat ze feitelijk de begroting van de overheden financieren.

De regeringen staan momenteel, of eigenlijk al veel langer, voor een vergelijkbare keuze als de ECB in 2011. Alles wijst erop dat het nu nodig is om voor invoering van eurobonds te kiezen. Bepaald zou kunnen worden dat een land deze altijd moet aflossen. Op het moment dat er voldoende eurobonds zijn, kunnen beleggers daarin vluchten. Bovendien kan de ECB deze obligaties kopen en verkopen om de totale geldhoeveelheid, en daarmee de rente in het

eurogebied, te sturen. Daarnaast verwacht ik dat als de regeringen van de noordelijke landen zich volledig achter dit besluit scharen, de financiële markten het helemaal vertrouwen, zodat de instabiliteit binnen het eurogebied afneemt. Dit opent de mogelijkheid om na het bestrijden van de coronacrisis de rente weer te verhogen, wat de Nederlandse pensioenen ten goede komt.

Na jaren kan een groot deel van de nationale staatsschuld uit deze gemeenschappelijke leningen bestaan, en een ander deel uit door de desbetreffende regering uitgegeven obligaties. Dan pas kan een land gestraft worden voor wanbeleid, doordat het meer rente moet betalen op deze laatste schulden. Dus pas door de invoering van eurobonds kan een land via de financiële markten gesanctioneerd worden. Bedenk wel dat het eurosysteem nu functioneert als een systeem van vaste wisselkoersen, waarin de ECB een coördinerende rol vervult.

Dergelijke systemen zijn erg gevoelig voor veranderingen in marktsentimenten. Eurobonds kunnen het hoognodige gemeenschappelijke ijkingskader vormen.

Voert men nu geen eurobonds in, dan zie ik niet hoe de ECB van het huidige ruime monetaire beleid weg kan komen en verwacht ik óf inflatie, óf te hoge schulden, óf centrale bankiers uit noordelijke landen die net als Weber, Stark en Lautenschläger de ECB verlaten. Dan zit er voor de ECB niets anders op dan alsnog beperkingen op het kapitaalverkeer in te voeren. Uiteindelijk zullen de regeringen moeten besluiten de euro op te knippen. Als de Nederlandse regering dit laatste wil, doet ze er verstandig aan nu al met Merkel te overleggen of Nederland onder de Duitse paraplu mag schuilen. Naar mijn inschatting zal dat veel gaan kosten en veel ellende met zich meebrengen. Kortom, de regeringen zijn nu aan zet. Het nu niet willen delen van schulden, zal straks leiden tot strijd om schulden.

Eurobonds zijn goed voor Nederland en onze pensioenen

Oneens, effect 'lichte' variant eurobonds is marginaal, en voor 'zware' variant ontbreekt solide basis

door **Onno Ruding** De auteur is oud-minister van Financiën.

Ik constateer al jaren dat de voorstanders van eurobonds niet aangeven welke vorm zij bepleiten. Daardoor ontstaat onduidelijkheid. Er zijn twee mogelijkheden. Enerzijds gemeenschappelijke obligaties uitgegeven door een Europese instelling, waarbij alle lidstaten een garantie voor de terugbetaling geven, maar ieder slechts voor zijn aandeel in het totaal van de lening. Als een lidstaat later zijn verplichting tot terugbetaling niet nakomt, zijn de andere landen *niet* verplicht ook dat deel op grond van een garantie terug te betalen. In deze 'lichte' variant is er wel sprake van gemeenschappelijke, dus *joint* aansprakelijkheid, maar ieder is slechts aansprakelijk voor zijn eigen aandeel. Anderzijds de 'zware' variant, waarbij alle lidstaten afzonderlijk een garantie afgeven voor het *totale* bedrag van de lening. Als één of meer landen later niet terugbetalen, kunnen crediteuren elke

andere lidstaat aanspreken voor hun *joint and several liability* tot terugbetaling – dus hoofdelijk. Deze bevat in het uiterste geval het totale bedrag van de lening.

Verhoging rentelasten

Die lichte variant van een 'cocktail' van partiële-nationale-lening-debiteuren leidt – vergeleken met aparte emissies op eigen naam – tot besparing van rentekosten voor de zwakkere eurolanden met lagere kredietwaardigheid, en tot verhoging van de rentelasten voor de sterkere landen. Immers, de markten zullen voor de gehele lening een rente vragen die ligt tussen de lage rente voor (aparte) leningen van de sterke landen, zoals Duitsland en Nederland met AAA-status, en de hogere rente voor leningen van 'zuidelijke' landen. Maar Nederland loopt dan niet het risico dat het later moet opdraaien voor zijn garantie bij niet-betaling door (andere) debiteurlanden. Het blijven nationale

verplichtingen, maar er ontstaat beperkte extra solidariteit binnen het eurogebied inzake rentekosten. Dat is financieel niet 'goed' voor Nederland, maar kan anderszins zinvol zijn.

Financieel risico

De zware variant heeft een fundamenteel ingrijpender karakter, namelijk 'mutualisering' of 'collectivering' van de toekomstige nationale schulden van alle lidstaten. Immers, tussen de landen treedt een veel groter solidariteitseffect op doordat landen zoals Nederland een zeer omvangrijk financieel risico aanvaarden bij latere terugbetalingsproblemen van anderen. Ik meen dat Nederland dit alleen mag doen als in Europa aan de zware voorwaarde van een politiek en financieel solide en geloofwaardige federale structuur is voldaan. Dat is nu (nog) niet het geval. De uitgifte van eurobonds in de zware variant kan pas (veel) later aan de orde komen, als het

Uitgifte eurobonds in de zware variant kan pas als het eurogebied een federale structuur bezit

sluitstuk van – of als kroon op – de Europese integratie. Dan dient het eurogebied een federale structuur te bezitten, met een eenheidsstaat zoals de VS of Duitsland of ten minste een politieke unie van lidstaten waarin die op financieel-economische beleidsterreinen nauwelijks enige soevereiniteit behouden. Dat vereist een *grote* Europese begroting en een *volledige* EMU (Economische en Monetaire Unie); niet alleen op monetair gebied met euro, ECB, gemeenschappelijk rente- en valutabeleid en bankenunie (die is er nu nog niet!), maar ook vergaande economische coördinatie van arbeidsmarktbeleid en loonbeleid en tevens van begrotingsbeleid (die is er evenmin). Zonder deze basis van beton zouden eurobonds functioneren op slappe veengrond van beloften en afspraken met beperkte betekenis. De financiële markten zouden dan euro-obligaties onvoldoende

geloofwaardig vinden en een hogere rente vragen. Ik ben niet tegen eurobonds, maar dan moet het eurogebied eerst aan de voorwaarde van een solide basis voldoen. Alleen in die situatie kunnen zij goed zijn voor Nederland.

Als echter in de huidige structuur van Europa grote bedragen aan eurobonds in de zware variant worden uitgegeven zonder nadere voorwaarden, ontstaat het risico dat de besteding van die extra geleende bedragen door de regeringen van de ontvangende landen niet zal leiden tot het beoogde herstel van de economieën van die landen. Dat risico wordt dan mede gedragen door landen zoals Nederland die eerder garanties voor de volledige terugbetaling van de eurobonds hebben verstrekt.

Coronaobligaties

Ik acht die risico's wat minder groot in het recente herstelplan van de Europese Commissie (EC). Daarin worden geen eurobonds uitgegeven, maar een alternatief soort coronaobligaties. Die gelden gaan niet rechtstreeks naar de lidstaten, maar worden toegevoegd aan de Europese meerjarenbegroting. Vervolgens kan de EC die gelden besteden voor investeringsprojecten in de lidstaten, met (hopelijk!) strenge voorwaarden. Die obligaties steunen niet op garanties van de lidstaten, maar op de buffer voor latere aflossingen uit toekomstige middelen in de jaarlijkse Europese begrotingen. Het is wel nodig dat de financiële markten die obligaties voldoende solide vinden voor de hoogste creditrating, AAA. Anders moet de EC een (te) hoge rente betalen.

Een directe band tussen eurobonds en onze pensioenen zie ik niet. Het Nederlandse pensioenstelsel staat al jaren onder druk door de (te) lage renteniveaus in Europa. Het uitgeven van eurobonds heeft hierop niet of nauwelijks invloed. Alleen als omvangrijke volumes van eurobonds zouden leiden tot een substantieel hoger renteniveau in Europa – wat ik niet verwacht –, kan er indirect een gunstig effect optreden voor onze pensioenfondsen.

Vanuit de b

Vol overtuiging het debat aangaan

CDA'er en 'crisismanager' Hubert Bruls is er helder in: het kabinet heeft de coronacrisis naar het zich nu laat aanzien adequaat aangepakt. En het CDA is absoluut niet in crisis door de gebeurtenissen in Brabant rondom Forum voor Democratie. 'Maar de partij moet wel volop het debat aangaan. Dat er in onze partij kritiek is heeft juist iets positiefs. Blijkbaar hebben we een geweten in onze club.'

door Jan Prij De auteur is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Bruls is als voorzitter van het Veiligheidsberaad tijdens de coronacrisis veelvuldig in het nieuws. CDV sprak hem over de aanpak van die crisis. Hij maakt zich druk over degenen aan de zijlijn die met wijsheid achteraf het kabinet te slap of te streng ingrijpen verwijten. 'Iedereen die roept dat het kabinet in het begin veel strenger had moeten ingrijpen of zegt dat er veel minder had hoeven te gebeuren, oordeelt te gemakkelijk', stelt Bruls. We bevragen hem als crisismanager ook over de situatie in Noord-Brabant, waar het CDA een coalitie is aangegaan met Forum voor Democratie. Hij bestempelt deze situatie uitdrukkelijk niet als een crisis, maar ze kan het wel worden als het CDA te angstig opereert. 'Smoor het debat niet; ga moeilijke vragen niet uit de weg, ook al doen ze pijn', is zijn advies. 'Gezicht vooruit en uitgaan van eigen kracht.' Er is alle reden om dat te doen, omdat de coronacrisis laat zien

dat het christendemocratisch geluid sterk resoneert 'in een zorgzame samenleving als de onze', zo stelt hij. 'Durf te profileren waar je voor staat, en probeer niet met iedereen vriendjes te worden. Laat vanuit overtuiging zien wie je bent; dán krijg je vrienden.'

Bruls is sinds 2012 burgemeester van Nijmegen. Daarvoor was hij onder meer Tweede Kamerlid en burgemeester van Venlo. In oktober 2016 werd hij voorzitter van het Veiligheidsberaad, waar de voorzitters van de 25 veiligheidsregio's in zitten.

De crisisaanpak bij corona

Hoe kijkt u terug op de eerste fase in de crisisaanpak van het kabinet?

'Toen op 12 maart in Nederland de beperkingen werden ingevoerd, was dat een adequate reactie op het virus dat half januari in China opgedoken

Hubert Bruls Bron: Gemeente Nijmegen

was. De steun voor de aanpak was heel groot. Het voordeel van de eerste periode, die van de lockdown, was dat de maatregelen uniform waren; ze golden voor iedereen. Er was een duidelijk doel: de besmetting indammen en ervoor zorgen dat er voldoende zorgcapaciteit overbleef. Iedereen trok in de eerste kritieke fase – toen de ic’s overbezet waren en er een ramp dreigde – aan hetzelfde koord. Die duidelijkheid is vanuit crisismanagement gezien ideaal. We zijn nu in een andere fase beland, waarin de vrijheidsbeperkingen stap voor stap worden

losgelaten en waarin ook de doelen en belangen complexer en meerduidelijk zijn. Nu we de vrijheid stapje voor stapje terugkrijgen, worden we met terugwerkende kracht veel kritischer. Klopt het allemaal wel? Is het wel nodig geweest? De standaardregels – we blijven thuis, houden anderhalve meter afstand, komen niet in groepen bij elkaar, enzovoort – zijn nog hetzelfde, maar het gevoel erbij is anders geworden. In de eerste fase was er zonder meer acceptatie van een boete, bijvoorbeeld bij overtreden van de regels, maar nu klinkt er ook protest.’

Toch wordt juist die uniformiteit van beleid en regels in de eerste fase nu aangevochten. Volgens de een is er te slap en te laat gehandeld, volgens de ander was van meet af aan meer maatwerk nodig geweest.

‘Dat is precies mijn punt: het is makkelijke kritiek achteraf. In het begin van haar boek *De trotse toren* over het fin de siècle verwoordt historica Barbara Tuchman dit schitterend. Mensen beschrijven het tijdperk vóór 1914 in idyllische termen, maar alle uitspraken over het heerlijke leven in die tijd zijn afkomstig van ná 1914, toen de ellende van de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Achteraf gezien vertekent deze blik enorm, door de kennis dat die periode erna zo verschrikkelijk was; maar vóór 1914 was het echt allesbehalve rozengleur en maneschijn. Als je er middenin zit is de werkelijkheid altijd rommeliger, grimmiger en lastiger dan we ons later herinneren. Bedenk wel: het coronavirus was nieuw; zoiets hadden we nog niet eerder meegemaakt. De Spaanse griep is meer dan honderd jaar geleden; er is geen enkele ooggetuige meer in leven. Er waren wel theorieën over een mogelijke grootschalige uitbraak van een infectieziekte, maar dat is nog wat anders dan de confrontatie ermee in de praktijk. Dan moet je een psychologische drempel over. Denkt u dat de Nederlandse samenleving het zomaar geaccepteerd had als we begin februari het land in een lockdown hadden gezet? Dat is totaal niet reëel. Zo werkt de samenleving niet, en zo werkt politiek niet. Dat is een kwestie van timing, van psychologie, van draagvlak. De knop ging pas om na het eerste besmettingsgeval in de omgeving van Tilburg, eind februari. Toen is direct snel gehandeld. Ik vind dus juist niet dat er te langzaam of te slap gehandeld is. Het bewijs van goed ingrijpen is ook geleverd: de

Nederlandse aanpak gaat allesbehalve gepaard met slechte coronacijfers. De situatie hier is bijvoorbeeld veel beter dan die in België, waar ze strengere maatregelen hebben genomen maar waar het aantal dodelijke slachtoffers per duizend inwoners veel groter is. Iedereen die nu roept: “Je had veel strenger moeten ingrijpen”, bijvoorbeeld al in februari de lockdown in, of, wat je nu ook hoort, dat er “veel minder had hoeven te gebeuren”, oordeelt te makkelijk. Vindt iemand van die laatste groep nou werkelijk dat het kabinet niets had moeten doen terwijl er mensen doodgingen aan corona? Dan vraag je iets aan politici wat je aan jezelf nooit zou durven vragen. Zegt u tegen een naaste: “Laat deze persoon maar doodgaan; het is onze extra inspanningen niet waard.”? Nee toch? Terwijl dat wel het morele dilemma is waar het kabinet

voor stond: “Willen we een samenleving zijn die níet hoe dan ook voor haar ouderen en zieken zorgt?” Dat is in ieder geval niet een samenleving waar ik voor zou willen staan. De vraag waar alles om draait is: wat voor samenleving wil je zijn?’

*Iedereen die nu roept:
“Je had veel strenger
moeten ingrijpen” of
“er had veel minder
hoeven te gebeuren”,
oordeelt te makkelijk*

*Dat lijkt me een goed
ijkpunt voor een krachtige
en solidaire visie op de samenleving. Wat zijn
voor u daarbinnen praktisch gezien belangrijke
ijkpunten van goed crisisbeheer?*

‘Het eerste ijkpunt is: ga op hoofdlijnen zitten. Er komen een heleboel vragen langs, die vrijwel allemaal belangrijk zijn. Maar het gaat in crises om de essentiële vragen, of je nu minister, burgemeester, ambtenaar, GGD-medewerker of huisarts bent: iedereen moet dat wat normaal gesproken belangrijk is, even aan de kant schuiven. Daarbij heeft iedereen zijn eigen rol. Dat is wat christendemocraten “gespreide verantwoordelijkheid” noemen.’

‘Het tweede ijkpunt is: geef ook ruimte aan de uitvoering. Ik moet mij als burgemeester niet te veel met allerlei uitvoerende details gaan bemoeien, bijvoorbeeld met de vraag hoe het GGD-onderzoek precies loopt. Daar zijn andere professionals voor.’

‘Het derde punt is: wees rolbewust.

Als burgemeester of als voorzitter van een veiligheidsregio ben je bijvoorbeeld beslisser, maar soms ook iemand die moet meevoelen in situaties waarin je niets méér voor mensen kunt doen dan alleen luisteren en er te zijn, én je bent communicator, je moet duiding geven. Je kunt niet de hele dag dezelfde rol spelen; je moet een goede balans tussen die verschillende rollen weten te vinden en hierin overtuigend en rolbewust handelen.’

‘En het laatste punt is: blijf vooruitdenken.

In de crisis is er de neiging je volledig te laten meevoeren door wat er gebeurt. Maar af en toe een time-out nemen en de hectiek van je afschudden is cruciaal. Je moet met je team de tijd nemen om strategisch en tactisch vooruit te denken. Zo hebben we begin april – midden in fase 1, toen volslagen onduidelijk was hoelang deze fase nog zou duren – bij het kabinet al op een brede focus aangedrongen. Niet alleen kijken naar de gezondheidseffecten van het virus is belangrijk, maar ook het meenemen van de sociaal-maatschappelijke effecten, naast de economische effecten. Wat doet het met mensen als je langere tijd in afzondering leeft? Dat werd in de verpleeghuizen heel wrang zichtbaar, maar geldt ook breder, voor alleenstaanden bijvoorbeeld. Mensen zijn nu eenmaal geboren om elkaar aan te raken; we zijn ongeneeslijk sociaal.’

Af en toe een time-out nemen en de hectiek van je afschudden is cruciaal

De uitvoering

Hoe ziet u de rol van de veiligheidsregio's? Op de verschillen in aanpak tussen veiligheidsregio's is kritiek gekomen.

‘De veiligheidsregio's vervullen een praktische en ondersteunende rol. We zijn niet beleidsbepalend, maar worden door het kabinet ingeschakeld om de maatregelen uit te voeren die op rijksniveau genomen zijn. Dan gaat het om maatregelen als anderhalve meter afstand houden en het verbod op samenkomsten. Er zitten wel verschillen in de toepassing van die maatregelen, maar dat is logisch. Een klein dorp in Friesland is nou eenmaal anders dan de Rotterdamse binnenstad. Zo kan de ene markt wel doorgaan en de andere niet, simpelweg omdat er voor de eerste meer ruimte beschikbaar is. Dat is ook precies het maatwerk dat we willen. Er is niet gezegd dat alle markten dicht moeten. Er is gezegd: “Dit zijn de regels, en daarbinnen bestaat ruimte om op verantwoorde wijze verschil te maken.” De regering heeft niet de noodtoestand uitgeroepen, maar heel wijs gezegd: “We maken gebruik van de bestaande structuren”, en toevallig zijn dat in Nederland de veiligheidsregio's.’

Hoe duidt u de coronacrisis? Wat is volgens u de impact ervan op onze samenleving?

‘Het is veel te voorbarig om nu al een sterkte-zwakteanalyse of iets dergelijks te geven, als u dat bedoelt. Ik vind over het algemeen wel de snelheid waarmee de samenleving met de maatregelen is meegegaan opmerkelijk. Dat is positief en tekent de veerkracht van onze samenleving. Er wordt weleens geklaagd over de stroperigheid van de bureaucratie en over de eigenzinnigheid van Nederlanders, maar ik zie innovatieve vormen van samenwerking en gedisciplineerd gedrag van burgers in de zorg voor elkaar – natuurlijk een enkele uitwas daargelaten.’

Crisis in het CDA

De samenwerking van het CDA met Forum voor Democratie in Brabant heeft ook kenmerken van een crisis die doet denken aan 2010. Wat staat daarbij volgens u op het spel? Kunt u de heftige reacties begrijpen?

‘Laat ik beginnen te zeggen dat ik dit niet als een crisis binnen het CDA zie. Het is anders dan de situatie in de Rijnhal in Arnhem ten tijde van de samenwerking met de PVV, waar ik bij was. De impact van de toenmalige beslissing voor de gedoogconstructie, die later ook nog eens klapte, was jarenlang enorm. Dat is nu anders; of je het nu leuk vindt of niet, het is toch slechts een provinciale aangelegenheid. Ik woon in Gelderland en mijn vrouw is voorzitter van het CDAV in onze provincie. Er wordt hier in Nijmegen wel over gesproken, maar het is echt geen groot nummer, terwijl Brabant maar een paar kilometer hiervandaan ligt.’

‘Ik snap wel dat er kritiek is op de constructie. Ik heb die zelf ook. Ik vind dat Forum, met name bij monde van zijn partijleider, een aantal uitspraken heeft gedaan en op omfloerste wijze blijft herhalen die op uiterst gespannen voet staan met de christendemocratische samenlevingsvisie. Men maakt bijvoorbeeld onderscheid tussen mensen tot op het raciaal niveau. Ik werp dat verre van mij. Baudet nuanceert zulke uitspraken altijd weer, maar ondertussen is het wel gezegd. We moeten als partij het gesprek hierover goed blijven voeren op weg naar de Tweede Kamerverkiezingen volgend jaar. Dan komt het CDA landelijk misschien voor een vergelijkbare keuze te staan als nu provinciaal, en moeten we lering trekken uit de ontwikkelingen in Noord-Brabant, maar ook uit wat in Limburg is gebeurd. Het wordt daar weliswaar een

“gedoogconstructie” genoemd, maar ondertussen zitten er wel afgevaardigden van de PVV en Forum voor Democratie in het college. Toch schijnt het daar bestuurlijk goed te functioneren. Als ik het zo van een afstand bekijk, is de vraag interessant waarom er in Limburg geen probleem van is gemaakt en in Noord-Brabant wel.’

Misschien vanwege de roerige voorgeschiedenis. Het beeld is dat het Brabantse CDA zich eerst door boze boeren heeft laten gijzelen, toen de stekker uit de coalitie trok, en vervolgens met Forum in zee is gegaan.

‘Als dit al zo is, heb ik daar als buitenstaander geen oordeel over. Ik ken de feiten niet en sta er niet middenin. Dan is het eens te meer een Brabants probleem, waar de mensen die daar van de hoed en de rand weten op moeten worden

aangesproken. Ik wil daarmee niet de problemen met de leidsman van Forum wegpoetsen, want die zijn er wel degelijk, maar daarmee is het nog geen nationaal probleem voor het CDA dat ingrijpen in de verantwoordelijkheidsverdeling rechtvaardigt.

Als we dat zouden doen, wordt het heel erg lastig. We zijn als CDA niet voor niets een partij die gelooft in de kracht van mensen en de opbouw van onderop. Subsidiariteit en soevereiniteit in eigen kring zijn daarvan verschillende uitdrukkingen. Daarbij horen ook provinciale en lokale verschillen. Precies door die erkenning van verschillen is het CDA groot geworden. Daar hoort dus ook bij: eigen ruimte accepteren voor zelfstandige afwegingen. Misschien dat ik een andere keuze gemaakt had, maar ik ben niet voor de keuze gesteld, dus dat is makkelijk praten. Ik respecteer dat ook en ga verder niet een Brabants probleem uitmelken. Maar het debat moet wel doorgaan met het oog op de Tweede Kamerverkiezingen in 2021.’

De samenwerking met Forum is of je het nu leuk vindt of niet slechts een provinciale aangelegenheid

Sommigen zeggen dat de landelijke partijtop zich in de Noord-Brabantse kwestie te gemakkelijk verscholen heeft achter het begrip ‘subsidiariteit’. Wat vindt u daarvan?

‘De keuze daarvoor is allesbehalve “gemakkelijk”; het is juist een krachtige respons. Ook Rutger Ploum heeft in zijn rol van partijvoorzitter een goede lijn gekozen, met ruimte voor eigen afwegingen en voor zijn kritiek. Ook herken ik me in de kritische beoordeling die de ministers De Jonge en Hoekstra gaven van de kansen tot constructieve samenwerking. Laat ik voor mezelf spreken: ik was in 2010 vóór de gedoogconstructie met de PVV. Ik had met Geert Wilders toen minstens zo weinig als met Thierry Baudet nu. Toch zag ik ruimte, als een handreiking naar de kiezers. Het is goed de hand uit te steken naar kiezers

Blijkbaar was er iets mis in onze eigen partij waardoor kiezers afhaakten

die deels van andere partijen zoals het CDA afkomstig waren. Blijkbaar was er iets mis binnen onze eigen partij, waardoor kiezers afhaakten. In zo’n moeilijke situatie moet je soms verantwoordelijkheid nemen, zeker ook waar andere partijen de neiging hebben daarvoor snel weg te lopen. En helemaal toen ook de mogelijke coalitie met PvdA en GroenLinks geklapt was. Ik heb hiervan geleerd dat het misschien beter was geweest om toen ook “nee” te durven roepen. Niet alleen was het in partijpolitiek opzicht schadelijk, het was ook geen geslaagd kabinet.

Landelijk ben ik nu dan ook kritischer op een coalitie met een populistische partij dan in 2010. Ik zie zo’n gedoogconstructie nu niet zitten, en een constructieve samenwerking zie ik al helemaal niet van de grond komen.’

Bron: iStock

Waarom is dan het debat nodig? Waarover zou dat moeten gaan?

‘Over de samenlevingsvisie en over de normen en waarden die daarachter liggen. Dat is het vruchtbaarst. Niet primair over bepaalde uitspraken die Baudet wel of niet gedaan zou hebben, want dat wordt een lastig welles-nietesspel. Ik heb vorig jaar bij de Provinciale Statenverkiezingen de moeite genomen om op de website het partijprogramma van Forum voor Democratie door te nemen. Uitspraken zoals gedaan door Thierry Baudet staan er niet in. Er staan veel dingen in waar ik het absoluut niet mee eens ben, maar geen zaken die echt niet door de beugel kunnen. Je mag bijvoorbeeld best vinden dat Nederland uit de Europese Unie moet treden. Ik ben er fel op tegen als christendemocraat, maar het is een legitiem standpunt waar je debat over moet voeren, zeker op landelijk niveau, maar ook in de provincies. Dat kan prima. In provincies hoor ik terug: “De mensen van Forum met wie wij te maken hebben zijn redelijke mensen met wie je goed compromissen kunt sluiten. Ze hebben geen raciale opvattingen die tegen onze principes ingaan.” Deze mensen moet je niet uitsluiten omdat de taal van Baudet je niet aanstaat.’

Lessen voor de toekomst

Welke vervolgstappen zijn er landelijk gezien nu nodig voor het CDA, ook indachtig de lessen van goed crisisbeheer?

‘Ik zou me als partij niet te veel door Forum laten verlammen, en vooral vanuit eigen kracht redeneren. Ja, er is in Brabant een besluit genomen waar een heleboel mensen over vallen, binnen én buiten het CDA. Je kunt ook zeggen: “Het is de kracht van de partij dat dit kan;

het is mooi dat er geen veto uit Den Haag is gekomen.” We laten ons op dit punt te veel in de hoek drijven en in het defensief dwingen. In plaats daarvan zouden we moeten investeren in de kracht van ons eigen verhaal. De VVD hoeft zich voor dit soort zaken veel minder te verantwoorden, maar ook dat is voor ons niet negatief. Het laat zien dat er een geweten zit in onze club. Het mag, móét in de politiek volop schuren, en afwegingen zijn vaak pijnlijk. Het is niet erg om voluit te erkennen dat er geen makkelijke oplossingen zijn. We moeten niet in een kramp schieten. Het is van groot belang om binnen de partij een open debat te voeren, en we moeten dit dus zeker niet tegenhouden of in de kiem smoren omdat het onwenselijk of te pijnlijk zou zijn. Accepteer dat mensen van mening verschillen, dan kun je van elkaars ervaringen

leren en samen door schade en schande wijzer worden. Als we intern al discussies willen vermijden omdat ze onwenselijk of te pijnlijk zijn – wat verwacht je dan dat anderen van ons vinden? Daar gaat toch geen enkele inspirerende kracht van uit? Dan zetten we elkaar

volledig vast en kunnen we ook de samenleving niet van dienst zijn, waar veel te verdienen valt voor het CDA. Dat is in mijn optiek dan ook de taak van het landelijke CDA-bestuur: om dat debat met leden de ruimte te geven en dit zonder kramp te laten plaatsvinden. Investeer volop in je eigen kracht, en probeer niet met iedereen vrienden te worden. Laat in plaats daarvan krachtig zien wie je bent; dán krijg je vrienden.’

Investeer volop in je eigen kracht, en probeer niet met iedereen vrienden te worden

Geef het CDA smoel: niet smoren maar profileren

Een linkse protestant en een rechtse rooms-katholiek pleiten ervoor elkaars verschillen niet te verdoezelen, maar vanuit beider inspiratie het CDA profiel te geven.

door Chris van Dam en Frank van den Heuvel Van Dam is Tweede Kamerlid voor het CDA. Van den Heuvel is publicist en toezichthouder, en staat op de kandidatenlijst van de huidige Eerste Kamer.

Veel gesprekken tussen CDA'ers gaan over dagelijkse politiek, over de mediatickets, over de poppetjes. Wie moet lijsttrekker worden? Of: met wie kunnen we wél, en met wie kunnen we níét? Natuurlijk valide discussies, spannende onderwerpen, maar toch ... Is het niet relevanter ons af te vragen wie we zijn, waar we voor staan, wat ons verhaal is? En dan niet het politieke verhaal, maar het verhaal vanuit onszelf, vanuit onze idealen en gedrevenheid. En klinkt dat verhaal dan in Limburg hetzelfde als in Zeeland, de Randstad of Friesland, of gunnen we elkaar regionale accenten?

Waarom zijn christendemocratische partijen bij elkaar gekomen? Wat hebben wij de Nederlandse politiek, de samenleving, te bieden in een tijd dat hard roepen, veroordelen en versplintering dominant zijn in politiek Den Haag? Het lijkt erop dat we veelal anderen nodig hebben om uit te leggen wie we zelf zijn. De Tocqueville, Kinneking, Scruton en gelukkig ook nog Schaepman, Nolens, De Savornin

Lohman, Kuypers. In dit blad verschijnen geregeld bijdragen die bol staan van verwijzingen naar filosofen en politici, veelal uit lang vervlogen tijden. Leerzaam en inspirerend, maar wat vinden we zélf? Hebben we zelf ook nog tekst, eigen woorden, een eigen overtuiging?

In het jaar waarin het CDA veertig jaar bestaat doen wij als bijna-tegenpolen een poging om te duiden wat ons als christendemocraten drijft, wat óns verhaal is. Kunnen een linkse protestant met AR-wortels en een rechtse katholiek uit de oer-KVP-regio Brabant elkaar (nog) vinden? Of bevinden we ons bij toeval in hetzelfde huis, binnengekomen via verschillende ingangen? Ja natuurlijk, over de actuele politiek en over het weer kunnen wij genoeglijk keuvelen, maar als we naar die diepere laag afdalen, is daar dan nog wat, spreken we daar eenzelfde taal, loopt daar een waarde(n)volle goudader die we delen?

We doen ons verhaal in deze bijdrage eerst ieder apart, en dan gaan we kijken

naar wat we delen. Dit mondt uit in een pleidooi om de verschillen binnen ons CDA te koesteren, juist om profiel te krijgen.

Cultuurkatholieken: zakelijk, betrokken en relativerend

Laat ik, Frank, beginnen. Ik grijp graag terug op het denken van de katholieke sociale leer. Dan komen begrippen naar boven als ‘subsidiariteit’ en ‘personalisme’. Maar ook ‘broederschap’, dat derde woord van de Franse Revolutie. Dan gaat het er dus over om mensen en organisaties van onderop verantwoordelijkheid te geven, zo ver mogelijk bij de overheid en wet- en regelgeving vandaan. Personen als onderdeel van de samenleving, en niet als individu. Broederschap als verbinding tussen vrijheid en gelijkheid.

Op deze manier zijn veel mensen te winnen voor het CDA; vanuit de katholieke cultuur juist nog meer dan vanuit de religie: veel katholieken zijn

We hebben als CDA deze cultuurkatholieken, zeker in Zuid-Nederland, van ons vervreemd

cultuurkatholieken. We hebben als CDA deze cultuurkatholieken in heel Nederland, maar zeker in het zuiden, van ons vervreemd. Sinds de KVP opgegaan is in het CDA, hetgeen ik nog steeds toejuich, zijn veel cultuurkatholieken gaan zweven – naar de SP, naar lokale en regionale partijen, naar ouderenpartijen, naar de VVD, en naar populistisch-rechts. Volg de electorale geografie van Fortuyn, Wilders en Baudet, en je ziet dat het hier gaat om Limburg, (West-) Brabant, Zeeuws-Vlaanderen, de Bollenstreek, Twente en Volendam. Om onze mensen!

Sinds de ontzuiling zijn veel cultuurkatholieken op zoek naar het juiste, passendste, politieke huis. Ontzuiling werd ook onthuizing. In wezen hebben de cultuurkatholieken sinds de KVP geen vaste bestemming meer kunnen vinden. Natuurlijk, het CDA met Lubbers en Balkenende was sterk, solide – maar het was toch ook weer anders dan de KVP

ooit was. Dat was een brede maatschappelijke beweging met culturele, maatschappelijke, religieuze en politieke onderdelen. Niet de K, maar de V was de belangrijkste letter. Zeker de laatste 25 jaar zijn de cultuurkatholieken ontheemd; ze zijn zoekende, ze hebben heimwee naar herders, helden, heiligen en houvast. En dan past een partij die de tijdgeest aanvoelt, *appetite for power* heeft, en politiek kan relativeren. Deze mensen willen herkenbare beeld dragers zien, en ze willen een duidelijke leider die cultuur en sfeer aanvoelt en hiernaar handelt, steeds met een focus op de inhoud, en steeds betrokken met buurt en buitenland. Daarin, in lijn met Brabant, passen boeren, bedrijven, bisschop, Brainport en beleving.

Relevante luyden, steile protestanten

Voor mij, Chris, vormen al die warmte, sfeer en aanraakbaarheid niet de eerste redenen om me aan te sluiten bij een politieke beweging.

Het gaat mij primair om de inhoud. Hoe kan ik, vanuit de overtuiging waarmee ik door het leven probeer te komen, maatschappelijk de juiste dingen doen? Kerk op maandag.

Voor mij is de toespraak die Willem Aantjes in 1975 hield op het eerste CDA-congres, een van de inspirerendste redes uit de geschiedenis van het CDA. ‘De vraag is niet, hoe goed christen iemand is, maar (...) in hoeverre het beginsel niet alleen op papier geldt, maar ook in het praktisch beleid als maatstaf en zelfs als voornaamste en laatste maatstaf zal functioneren. Niet als een last, maar als een bevrijding. Niet omdat je je aan het evangelie moet houden, maar omdat je ook (en zelfs) in de politiek mag wandelen aan de hand van Gods geboden en geloften.’ Vervolgens maakt Aantjes dit concreet door te spreken over de hongerigen, de dorstigen, de vreemdeling en de naakte, reden waarom deze toespraak het predicaat ‘Bergrede’ kreeg – waarmee bewezen is dat ook protestanten niet vies zijn van drama en theater ...

Gelukkig staan bij het CDA tussen dat Bijbelse evangelie en de dagelijkse politiek de vier uitgangspunten van rentmeesterschap, solidariteit, publieke gerechtigheid en gespreide verantwoordelijkheid, als stootkussens om die heilige boodschap niet te misbruiken voor de banaliteit die politiek soms met zich meebrengt. En door die vier uitgangspunten – die het CDA geheel of ten dele deelt met diverse andere politieke stromingen – zijn wij bereikbaar voor veel meer mensen dan alleen degenen die zich definiëren als ‘christelijk’. Want dat is de grootste opdracht van het CDA: leven vanuit de gedachte dat ieder mens telt, dat we moeten omzien naar elkaar, en dat wij als CDA een belangrijke functie hebben om de samenleving te verbinden – en daarom dus ook binnen het CDA met elkaar verbonden moeten blijven. Maar die verbinding kan alleen werkelijk zijn als je zelf je verhaal kent, als je een identiteit hebt en als er ruimte is om jezelf te zijn.

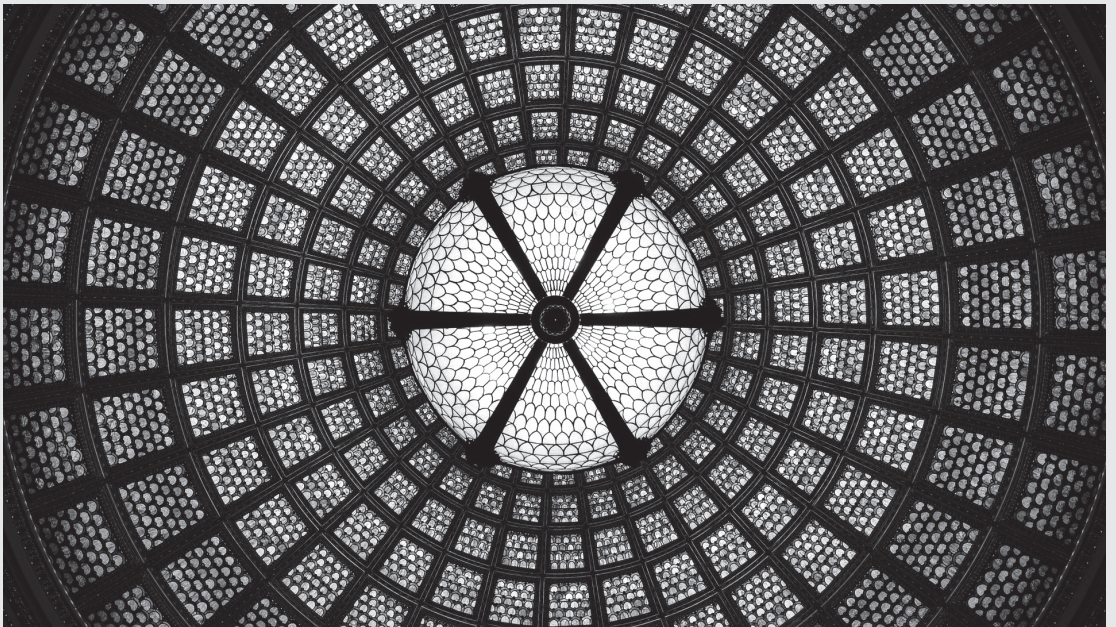
Synthese en appel

Tja, wat moet je hiermee? Als zich binnen één lichaam al zulke verschillende geesten bevinden, hoe kan er dan voor de buitenwereld een herkenbaar geluid uit komen? Welke boodschap hebben de bourgondische Brabander en die wat steile westerling aan elkaar? Waar vinden zij elkaar binnen het CDA? En laten we wel wezen:

Waar vinden de bourgondische Brabander en die wat steile westerling elkaar binnen het CDA?

zij zijn niet de enigen met een opvatting; het CDA heeft bijna veertigduizend leden! Kunnen we niet beter kiezen voor één van deze richtingen, dat wil zeggen voor de richting waarvan te verwachten is dat die de meeste mensen ervan zal overtuigen op het CDA te stemmen?

Nee, zeker niet. Want het kost ons – vanuit onze verscheidenheid – weinig moeite om gemeenschappelijke grond onder de voeten

Bron: Pixabay

te krijgen. Wij werken hieraan vanuit een ideologische visie die de mensen, de samenleving, centraal plaatst, en niet de overheid of de markt. Het begint bij verantwoordelijke mensen die omzien naar elkaar: dat werkt het allerbest, zowel in Limburg als in Zoetermeer en in de Schilderswijk. Daarbij horen degelijke overheidsfinanciën, maar ook solidariteit tussen verschillende opleidingsniveaus, inkomensgroepen en generaties. Het CDA is er voor de kwetsbaarste mensen, van hier en van ver weg, want ieder mens telt. Het CDA is er voor mensen die zich geslaagd achten, maar zich ook verantwoordelijk voelen om hun rol in de samenleving te vervullen. Want verantwoordelijkheid nemen zit ons in het bloed. Het CDA is er voor studenten, die investeren in zichzelf, maar daarmee tevens in de toekomst van anderen en van Nederland. Want we hebben de aarde als rentmeesters in bruikleen; we geven die door aan volgende generaties. Het CDA is er voor mensen in de grote steden, waar men worstelt met vraagstukken als integratie, huisvesting en vervuiling, en voor mensen buiten die steden, waar problemen als krimp, minder voorzieningen en vergrijzing spelen. Kortom: het CDA is er voor iedereen.

Durf herkenbaar te zijn; koester het verschil

Het grote probleem van het CDA is dat de partij geen smoel heeft, dat mensen niet weten waar ze voor kiezen. In de huidige mediawerkelijkheid worden verschillen binnen een partij benaderd als ruzie, als potentieel risico. Binnen onze partij bestaat in hoge mate de neiging om plooiën glad te strijken, om publieke discussies en accentverschillen uit de weg te gaan. Maar dat kan simpelweg niet in een brede partij, juist als we herkenbaar willen zijn voor onze buitenwacht.

De cultuurkatholieken bepaalden de afgelopen decennia de richting van de verkiezings-

uitslag (SP, Fortuyn, PVV, FvD). Ze zijn zwevend. En katholieken zijn grillig, vluchtig, ontrouw. Ze zijn snel weg bij je partij, maar ... zijn ook weer snel terug te winnen. De inhoudelijke protestanten hebben vaak hun toevlucht gezocht tot linkse partijen (GroenLinks, ChristenUnie, D66) en herkennen in onze partij te weinig voorlieden die op een moderne, open manier die oeroude boodschap vanuit het evangelie handen en voeten geven, en vooral ook onder woorden brengen. De boodschap is dus: bloedgroepen niet wegmasseren, maar positie geven, meer profiel en gewicht.

De echte vraag voor het CDA is nu: hoe kunnen we de mensen, inderdaad uit verschillende hoeken, weer aan ons binden? Dat heeft te maken met inhoud en positionering, maar ook met cultuur, gevoel en sfeer. Met traditie en moderniteit, zakelijkheid en betrokkenheid, nabijheid en in de wereld staan.

Een brede volkspartij is het beste antwoord op populisme en versplintering

En, inderdaad, een volkspartij heeft vleugels, maar die zijn wel met elkaar verbonden. Want een brede volkspartij is het beste antwoord op populisme en versplintering.

Bij dat binden gaat het ook, en vooral, om herkenbare politici: mensen waarin Brabant, Zeeland én de Randstad zich kunnen herkennen, met hun eigen verhaal, een eigen profiel, waarbij het ook best eens mag knetteren, ook voor het oog van de buitenwereld. In al die gezinnen, scholen, bedrijven en verenigingen in ons land heersen immers óók allerlei meningen; die pluriformiteit is er nu eenmaal, en is ook nodig. We willen dus politici die iedere dag voorleven dat je ondanks andere benaderingen toch samen in één huis kunt leven, verbinding kunt maken, van water wijn kunt maken – welke betekenis je ook wilt geven aan die metafoer. Dat is ons CDA!

Corona-impact

door Désanne van Brederode De auteur is schrijver. In deze rubriek belicht ze een woord of uitdrukking uit het politieke taalveld.

Aan het woord ‘impact’ heb ik een zodanige hekel dat het me geen enkele moeite kost om het te vermijden. Tenminste, in eigen zinnen. Iets of iemand heeft een diepe indruk op me gemaakt, of is (soms pas achteraf bezien) van grote invloed geweest of heeft zelfs een verandering in gang gezet die ik niet zelf heb gezocht of ooit had kunnen voorzien. Dat ‘impact’ een Engels leenwoord is, vind ik geen probleem; het Duitse ‘beeindruckt’ gebruik ik immers wél graag. ‘Impact’ ontbeert poëzie – zoiets zal het zijn. Bovendien kun je, bij trainingen, leren hoe jouw woorden, aanpak, daden dan wel producten (meer) impact kunnen hebben, wat suggereert dat impact maakbaar is, en meetbaar.

9/11 had impact, zeker. Sommige *life events* (nog zo’n lelijkheid!) hebben ook impact: er is, bijvoorbeeld, een tijd geweest voordat je vader of moeder werd, en een tijd daarna. In geschiedenisboeken is er het onderscheid tussen ‘voor Christus’ en ‘na Christus’, wat theologisch fout is, want er is geen tijd ‘na Christus’: die is opgestaan uit de dood en leeft nu nog. ‘Na Jezus’ was beter geweest. Of anders: ‘voor Christus’ en ‘tijdens Christus’. Maar dat is muggenzifterij waarmee je activistische atheïsten misschien zelfs op het idee brengt om eindelijk

eens een andere, neutrale aanduiding te kiezen, zoals ‘voor Copernicus’ en ‘na Copernicus’. Nadeel: dat zal veel omrekenwerk vragen, van iedereen.

Terwijl wetenschappers en politici zich nu buigen over de vraag welke impact corona op de toekomst, op de wereld zal hebben, valt op dat mensen in hun persoonlijke gesprekken soms al heel vanzelf spreken over hun ‘voor-corona-tijd’. Zelfs kinderen hoor ik het doen: ‘Naar het zwembad gaan vind ik het allerleukste. Vóór corona, bedoel ik.’ Romans, films, televisieseries, *Boer zoekt vrouw*: allemaal gemaakt vóór corona, toen handen schudden, omhelzen, op tenen trappen, duwen, sjoeren, meppen, dansen en kussen nog behoorden tot de non-verbale interacties tussen mensen. Dat corona zo’n universeel markeringspunt in de tijd is geworden, zonder dat iemand daartoe heeft verplicht, heeft wel iets. Want plotseling krijgen de aanduidingen ‘voor Christus’ en ‘na Christus’ ook een geheel nieuwe glans, zelfs als de bedenkers ervan dit nooit zo hebben bedoeld. Met dit verschil: corona maakt het verre en het recente verleden mooier, ook daar waar het soms zwaar en verdrietig was. Heeft zo’n ziekte onbedoeld nog een helende werking ook. Vooruit dan: impact.

De samenwerking is er, nu het debat nog

Het is hard nodig dat er binnen het CDA een debat komt over de effectiefste manier om de opvattingen van populistische partijen te bestrijden. De neiging om samenwerking af te wijzen met een partij als Forum voor Democratie – die tegenstellingen aanzet en kracht en electorale meerderheid boven recht en overleg verheft – is begrijpelijk, maar ze vormt een te gemakzuchtig antwoord, dat vooral het gevoel van eigenwaarde dient. Tot nu toe blijkt samenwerking met partijen vóórdát hun bedenkelijke opvattingen dominant zijn geworden, doeltreffender om deze te bestrijden. Deze samenwerking is niet ‘gewoon’, omdat de opvattingen van Forum niet ‘gewoon’ zijn.

door Piet Hein Donner De auteur is voormalig minister van Justitie, van Sociale Zaken en van Binnenlandse Zaken, en was vicepresident van de Raad van State.

Er is een akkoord. Het college van Gedeputeerde Staten in Noord-Brabant is gevormd; de provinciale fracties van CDA en Forum voor Democratie werken daarin samen. Het heeft tot heftige reacties geleid en veel weerzin; mensen die zich de zomer van 2010 herinneren en een herhaling vrezen. Maar of het een herhaling wordt, hangt van het CDA zelf af, en van hoe het nu verdergaat. Als we het verleden overdoen; als we weer makkend uit elkaar gaan, ieder overtuigd van het eigen gelijk, wordt het ongetwijfeld een herhaling. Dat hoeft niet als we ditmaal het debat binnen onze partij ordentelijk afmaken met enig begrip voor de standpunten over en weer, om te komen tot een

antwoord waarom en hoe we nu verder met deze vragen zullen omgaan. Vraag is niet: ‘Hadden we wel of hadden we niet ...?’ De vraag is hoe we effectief kunnen omgaan met het populisme van Baudet en anderen, dat inspeelt op angsten, zorgen en onvrede, en dat het niet zo nauw neemt met waarden van tolerantie, rechtsstaat en een open samenleving. Die vraag gaat voorlopig niet weg, want een groeiend deel van het electoraat herkent zich daar kennelijk in en wordt niet afgeschrikt door dubieuze uitspraken en methoden.

Een echt debat over de samenwerking met Forum in Noord-Brabant is er niet geweest. Er was een gepassioneerde oproep om het niet te doen, en een

beargumenteerde betoog van Rüpp in CDV dat Baudet een wezenlijk andere visie op democratie heeft dan het CDA.¹ Er was een peiling onder de leden, en de tegenargumenten waren dat provinciale en landelijke politiek verschillend zijn en dat door samenwerking het eigen programma kan worden gerealiseerd. Het zijn allemaal geldige argumenten, maar het is geen debat; het is wat Fransen een *dialogue de sourds* noemen: niet luisteren en op elkaars argumenten ingaan, maar het eigen geluid laten horen.

Politiek: samenwerken met meer geloven op één kussen

Essentie van politiek is dat partijen verschillende politieke en maatschappijvisies hebben en van mening verschillen over het gewenste overheidsbeleid. Eigen opvattingen over het algemeen belang en wat daaraan dienstbaar is tot gelding brengen, en de samenleving behoeden voor onjuiste ideeën en verkeerd beleid van anderen: dat is waar politieke partijvorming op berust. Tegelijk is het een gegeven in Nederland dat, om politiek iets voor elkaar te krijgen, partijen altijd op samenwerking met elkaar zijn aangewezen; alleen op lokaal niveau is dat soms anders. Politieke meerderheden in Nederland bestaan daarom altijd uit twee of meer ‘geloven’ op één kussen. Dat wil echter niet zeggen dat het allemaal om het even is; dat alle ‘geloven’ gelijkwaardig zijn en dat met ieder normaal kan worden samengewerkt als men het eens is over een beleidsprogramma.

Politieke samenwerking vergt vertrouwen. Besturen is niet: uitvoeren van wat men op voorhand heeft voorzien en afgesproken. Het is vooral: gezamenlijk kunnen reageren op wat níét is voorzien. Een pandemie als de huidige was door niemand voorzien toen het huidige kabinet aantrad, maar het zittende kabinet móét het aanpakken, ook al zegt het regeerakkoord er niets over. Dat *aanpakken* veronderstelt instinctieve gelijkgestemdheid in een kabinet

en in een coalitie over de beginselen, waarden en uitgangspunten van waar het in de staat en samenleving om gaat en over wat wel en niet aanvaardbaar is. Er zijn deskundige adviezen nodig, maar de aanpak vergt steeds ook politieke keuzes. Nu is de coronacrisis een uitzonderlijke situatie, maar in het dagelijks bestuur – op alle niveaus – is het onvoorziene normaler dan het voorzienbare; regeren is een beetje vooruitzien, maar vooral reageren. Politieke samenwerking binnen het overheidsbestuur vergt dan ook diepgaander samengaan dan over een bestuursakkoord alleen. Het gaat mede om vertrouwen en betrouwbaar zijn. Anders kan men in onvoorziene omstandigheden plotseling mede verantwoordelijk blijken te zijn voor maatregelen waar men het ten principale mee oneens is. Daarom was in 2010 een gedoogconstructie met de PVV wel aanvaardbaar, maar regeringsdeelname

Regeren is een beetje vooruitzien, maar vooral reageren

niet, want anders dan gedogen brengt dat bestuursverantwoordelijkheid met zich mee.

Niet gewoon, niet om het even

Wat dat betreft bieden de woorden van Baudet vooralsnog weinig om vertrouwen in te hebben. Dat wat hij allemaal precies zegt daargelaten – want wordt hij daarop aangevallen, dan heeft hij het doorgaans anders gezegd of bedoeld – straalt hij een populistisch beleid uit van geloof in eigen kracht, nationale geldingsdrang, simpele oplossingen, het gelijk van ‘zijn’ meerderheid, waar ook de rechtsstaat desnoods voor moet wijken, superioriteit van eigen cultuur, en vrees voor wat anders is, van elders komt en niet in het eigen denken past. Als het gaat om maatschappelijke vraagstukken moet nog blijken of hij wezenlijk andere oplossingen te bieden heeft dan wat inmiddels zichtbaar is geworden

bij vergelijkbare populistische partijen in de VS, Polen, Hongarije, Brazilië, enzovoort. In een wereld waarin een besmetting op een lokale markt in China in drie maanden tijd de wereld op slot kan gooien, komt men er niet met 'eigen land eerst', buitensluiting van wat vreemd is, uitsluiting van wat anders is, of opsluiting van wat niet bevalt.

Feit is echter dat Baudet voor zijn woorden een groeiend gehoor heeft en steun krijgt van velen die zich vooral kunnen vinden in onvrede over het beeld van de huidige politieke cultuur en besluitvorming dat ons dagelijks wordt gepresenteerd: een beeld van heftige woorden, 'onnodige' ingewikkeldheid, voortdurend falen, en onmacht bij wat velen verontrust. Het doet er niet toe of dat beeld juist is of vooral een mediabeeld; zolang het wordt geloofd, is het werkelijkheid. Dat is het risico van Baudet-praat: dat woorden een werkelijkheid scheppen en giftig kunnen zijn – zie de waarschuwing van schrijver

Artikel 13 van het Program van Uitgangspunten is een gifpil voor het CDA

Arnon Grunberg van 4 mei jongstleden – en dat ze, zeker in de politiek, een eigen dynamiek hebben met mogelijk gevolgen onafhankelijk van hun bedoeling of oogmerk.

Alleen al vanwege dat risico moet men Baudets woorden serieus nemen. Hij staat een fundamenteel andere vorm van politiek bedrijven voor, waarbij meer in het geding is dan alleen het te voeren beleid. Denken dat het wel zal loslopen als het erop aankomt, dat 'de soep niet zo heet wordt gegeten als ze wordt opgediend', is niet verantwoord. Het betekent ook dat samenwerking met zijn partij niet om het even is; het is niet meer van hetzelfde als met andere partijen. Het vergt een adequate reactie; maar wat is 'adequaats' in dit verband?

Wat is adequaat?

Velen hebben bij wat Baudet uitdraagt en voorstaat de instinctieve neiging: 'Bah, vies; afblijven!' Dan klinkt al gauw de roep om isoleren, uitsluiten en een cordon sanitaire. Eigen geloofwaardigheid, zelfrespect en vrees om de standpunten van Baudet te legitimeren worden als motief genoemd. Het laatste klinkt vreemd. Die standpunten kregen bij de laatste verkiezingen al meer steun dan die van het CDA; waarom de houding van het CDA dan opeens een legitimatie biedt die er nu niet zou zijn, is minder duidelijk.

Gewezen wordt vaak op artikel 13 van het *Program van Uitgangspunten*: 'Geen democratische partij, die de beginselen van ons staatsbestel aanvaardt, mag bij voorbaat worden uitgesloten van het dragen van regeringsverantwoordelijkheid.'²² Die bepaling is in dezen echter veeleer een gifpil voor het CDA, omdat het een onoplosbare 'giftige' interne discussie uitlokt. Forum is een partij met verkozen vertegenwoordigers in de Tweede Kamer, die om hun zetel daar in te nemen trouw aan de grondwet hebben

beloofd. Stellen dat een partij desalniettemin de beginselen van het staatsbestel niet aanvaardt, veronderstelt dat het CDA daar 'betere' criteria voor heeft. De discussie over welke dit zijn, wordt al gauw een interne splijtzwaam waarin men elkaars 'democratische' nieren gaat proeven. Zo ontstaan kerkscheuringen. Het in Noord-Brabant gesloten akkoord illustreert hoe moeilijk dit wordt. In dit akkoord staat de afspraak om een correctief referendum mogelijk te maken waarbij de coalitiepartijen zich op voorhand aan de uitslag committeren. Het is staatsrechtelijk beslist niet koosjer, maar op landelijk niveau werken we samen met een partij die dit al jaren bepleit. Toepassing van artikel 13 wordt dan ook al gauw een keuze op voorhand van met wie men na de verkiezingen wel wil samenwerken en met wie liever niet. Maar het artikel was nu juist

bedoeld om dat te voorkomen; uitgangspunt is dat niemand op voorhand wordt uitgesloten.

De reactie ‘Bah, vies; afblijven!’ is wel begrijpelijk. Maar men zet daarmee zichzelf buitenspel, en niet de ander. Dat kan verantwoord zijn, bijvoorbeeld wanneer men zich anders mogelijk dienstbaar zou maken aan beleid dat volstrekt tegen de eigen overtuiging ingaat in een coalitie waarin anderen dominant zijn. Die afweging moet echter bij iedere samenwerking worden gemaakt. Maar los daarvan is uitsluiting vooral een gebaar dat slechts het eigen belang en het gevoel van eigenwaarde dient. Men gaat terzijde staan, wat de uitkomst ook is, waar men anders invloed zou kunnen hebben. Er wordt voor gewaarschuwd dat samenwerking met Forum een stap op een hellend vlak is, en misschien is dat ook zo. Maar daartegenover staat: ‘Kwaad overwint omdat goede mensen terzijde blijven staan.’ Dat is het dilemma.

Wat effectief is, moet bepalend zijn

Indien wij het erover eens zijn dat de opvattingen van Baudet weinig heilzaam zijn voor de samenleving, dan gaat het er niet om hoe we zelf van alle smetten vrij blijven; het gaat erom hoe het land effectief voor die opvattingen behoed kan worden. Daarbij gaat het niet om een categorische keuze tussen uitsluiting of samenwerking, maar om de vraag wat effectief is.

Vooralsnog lijkt isoleren en uitsluiten een averechts effect te hebben, niet alleen in Nederland. Betrokken partijen lijken er electoraal bij te gedijen. Uitsluiting bevestigt het beeld dat andere partijen niet willen luisteren, en zelf kan men de verkiezingsbeloften steeds ‘mooier’ maken, want men wordt toch niet tot uitvoering daarvan geroepen. Een cordon sanitaire kan functioneel zijn als alle andere partijen daaraan deelnemen en als het om een kleine extreme minderheid gaat. Maar inmiddels voelt bijna een vierde van de kiezers zich aangesproken door Baudet- of Wilders-praat – dat was althans vóór

de coronacrisis het geval –, en dan getuigt het van weinig democratische zin om dat kwart in de ban te doen. Uitsluiten leidt bovendien vermoedelijk tot meer legitimatie van de omstreden opvattingen. Want ieder die zich tot de kritiek en onvrede voelt aangetrokken maar minder opheeft met de omstreden opvattingen, zal menen dat het met die laatste ook wel zal meevallen, omdat hij zelf immers ook niet zo denkt.

De ervaring tot dusver in Nederland leert dat regerings- of bestuurlijke deelname vaak een doeltreffend instrument is om de opkomst van populistische partijen te remmen, juist omdat men al tot participatie in een coalitie geroepen kan worden op een moment dat de omstreden opvattingen (nog) niet dominant zijn. Veel van onze voorouders waren bij de opkomst van D’66 niet minder geschokt door de populistische taal en voorstellen van die partij, die als ondermijning van het politieke bestel werden gezien. Het

Het gaat er niet om hoe we zelf van alle smetten vrij blijven, maar hoe het land daar effectief voor behoed kan worden

is echter maar goed dat D’66 nooit om die reden werd uitgesloten, want om deze partij de sympathie van de kiezer te doen verliezen bleek niets zo effectief als regeringsdeelname. Wie deelneemt aan de regering moet ‘de tanden stukbijten’ op de weerbarstige realiteit, en dan blijkt het onderscheid met andere partijen toch minder dan men had gedacht. De LPF heeft zich nooit meer van zijn regeringsdeelname hersteld, en de PVV verloor, ook na alleen gedooogsteun, drie verkiezingen op rij.

In dat kader kan het ook een verstandige strategie zijn om op het niveau van provincie of gemeente met een partij als Forum bestuurlijke verantwoordelijkheid te dragen – uiteraard onder de voorwaarde dat wat in onze ogen heilloos is in het gedachtegoed, buiten beschouwing wordt gelaten. Niet de geloofwaardigheid van het CDA

Bron: ANP/Valerie Kuypers

komt daardoor in het geding, maar veeleer de geloofwaardigheid van Forum, wanneer blijkt dat het zélf lid wordt van het ‘partijkartel’. Het kan een bron zijn van toenemende frictie tussen wat aan de top wordt geroepen en aan de basis gedaan. Serieuze leden van Forum, met wie vermoedelijk goed valt samen te werken, zullen zich voor de voeten gelopen voelen door onberaden uitspraken van Baudet, hetgeen alleen maar kan bijdragen aan spanning binnen die partij. De ervaring leert dat populistische partijen doorgaans eerst worden aangetast door interne spanningen en afsplitsing, alvorens zij hun electorale aantrekkelijkheid gaan verliezen.

Een koers nodig

Het voorgaande is geen pleidooi om nu maar snel op alle niveaus bestuurlijk met Forum te gaan samenwerken. Men heeft met Forum, net als met de PVV, te maken met een andere kijk op democratie, de rechtsstaat, verantwoord overheidsbeleid en de omgang met minderheden. Vooralsnog blijkt Baudet in zijn streven naar electorale macht bereid om niet alleen de politiek maar ook de samenleving te polariseren. Voorbeelden van hoe desastreus dit kan uitpakken, stapelen zich de afgelopen tijd in andere landen snel op. Wat dat betreft zijn de opvattingen van Baudet geen ‘geloof’ als andere geloven, waarmee samenwerking om het even is. Het voorgaande is ook geen recept voor hoe met die samenwerking moet worden omgegaan. Het betreft hier slechts een aantal overwegingen die bij de noodzakelijke afweging een rol spelen.

Het voorgaande is vooral bedoeld als waarschuwing tegen de te gemakzuchtige reactie van ‘Bah, vies; afblijven!’ en de daarmee samenhangende categorische afwijzing

van bestuurlijke samenwerking. Dat is een gebaar dat doorgaans averechtse gevolgen heeft, waardoor de uitgesloten partij sneller dominant wordt. Samenwerking of geen samenwerking is niet eenvoudig een kwestie van *voor of tegen* in het licht van plaatselijke of provinciale omstandigheden. De beslissing daarover moet onderdeel zijn van een bredere strategie met betrekking tot de vraag hoe er moet worden omgegaan met populistische partijen die onzekerheid, vrees en zorg trachten te mobiliseren tot cultus van eigen kracht, eigen cultuur en eigen volk in een meer ‘gesloten’ samenleving. Die strategie moet mede een antwoord bieden op de onderliggende onvrede over het huidige functioneren van het democratische bestel. Een antwoord daarop is niet: hetzelfde zeggen maar op gematigder toon; wie dat doet, verliest het altijd van de extremere taal. Een dergelijke strategie zal ook implicaties

De opvattingen van Baudet zijn geen ‘geloof’ als andere geloven, waarmee samenwerking om het even is

moeten hebben voor de wijze waarop wordt omgegaan met partijen waarmee wél ‘normaal’ kan worden samengewerkt. Nu doet zich het merkwaardige verschijnsel voor dat we ten felste bestrijden met wie we wél kunnen samenwerken, maar geen gemeenschappelijk effectief antwoord hebben op wat we echt afkeuren. Ook dat speelt populistten in de kaart: de middenpartijen winnen of verliezen ten koste van elkaar, maar verliezen gezamenlijk terrein aan populistische partijen.

1 Paul Rupp, ‘Democratie in beweging’, *Christen Democratische Verkenningen* 40 (2020), nr. 1, pp. 39-44.

2 Commissie-Steenkamp, *Program van Uitgangspunten CDA*. Den Haag: CDA, 1989, p. 14. Zie www.cda.nl/leden/publicaties/program-van-uitgangspunten

Het CDA en de boosheid van boeren

Het CDA doet er goed aan niet enkel afkeurend over populistten te spreken, alsof deze een onredelijke stemmingendemocratie willen en de partij zelf een rationele overlegdemocratie voorstaat. Juist vanuit dit overlegmodel heeft het CDA vanuit de emotie richting boeren gehandeld en noodzakelijke veranderingen in de landbouw tegengehouden. Populisme heeft een functie in een democratie. Om die reden is het niet vreemd om op provinciaal niveau te testen of er met Forum voor Democratie kan worden samengewerkt.

door Sjaak Koenis De auteur is universitair hoofddocent wijsbegeerte aan Maastricht University, met als specialisatie politiek, cultuur en democratie.

Er zijn filosofen die vinden dat zij op basis van hun expertise kunnen bepalen welke politieke keuzes burgers en politieke partijen moeten maken. Ik deel deze mening niet, en geloof zelfs dat zij hiermee hun boekje te buiten gaan. Filosofen kunnen wel de argumenten van boeren en partijen tegen het licht houden en wijzen op de gevolgen van gemaakte keuzes. Zoals, in het geval van het CDA, op de enorme kloof die er bestaat tussen sinds jaar en dag gekoesterde politieke idealen zoals rentmeesterschap en het versterken van de gemeenschap, en de lastige keuzes die de partij in de praktijk moet maken. Ik wil dus ook geen antwoord geven op de vraag of het landelijke CDA of het CDA in Brabant er goed aan doet om samen te werken met Thierry Baudets Forum voor Democratie. Wel wil ik de argumenten analyseren die Paul

Rüpp geeft om níet samen te werken met populistten als genoemd FvD.¹ Hij geeft er twee. Ten eerste verschilt de overlegdemocratie die het CDA vertegenwoordigt wezenlijk van de stemmingendemocratie van populistten. En ten tweede moet de partij er alles aan doen om de verbondenheid te herstellen met mensen die zich niet erkend voelen. De staat moet zo ingericht worden dat deze burgers zich weer deel van de gemeenschap voelen.

Overlegdemocratie

Nu is het probleem met algemene idealen als gemeenschap en verbondenheid dat ze, net als rentmeesterschap, in theorie wellicht inspirerend kunnen werken, maar in de praktijk van de christendemocratische politiek weinig politieke keuzes uitsluiten, sterker nog, dat ze de partij veel ruimte geven om

belangrijke politieke keuzes níet te maken of deze anders zo lang mogelijk uit te stellen. Dit geldt bij uitstek voor CDA's landbouwbeleid, zoals Ton Duffhues in CDV heeft beschreven.² En áls er dan eens een duidelijke keuze wordt gemaakt, zoals in het rapport *Zij aan zij* van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, waarin gesteld wordt dat de waarden duurzaamheid en dierenwelzijn en het inkomen van boeren belangrijker moeten zijn dan de ambitie om de tweede voedslexporteur van de wereld te blijven,³ dan sneuvelt deze kloeke keuze voor meer duurzaamheid onder het protest van boze CDA-leden die zeggen voor de boeren op te komen. Dit debat, maar ook de recente gebeurtenissen in Brabant, waar de CDA-afdeling besloten heeft om in zee te gaan met het FvD, laten zien dat als het gaat over landbouw en de positie van boeren, keuzes niet langer uitgesteld kunnen worden zonder dat het CDA aan geloofwaardigheid inboet, zoals ik hierna uiteenzet.

Rüpp gebruikt de tegenstelling tussen overlegdemocratie en stemmingendemocratie om het CDA als overlegpartij af te zetten tegen Baudets stemmingspartij.

Bij overlegdemocratie

horen, aldus Rüpp, kwalificaties als 'rationeel samenwerken', 'aristocratie des verstands', 'beleidsbekwaamheid', 'samen door één deur' en 'inclusief denken', terwijl de stemmingendemocratie staat voor 'gepassioneerd wedijveren', 'wisdom of crowds', 'publieke aantrekkingskracht' en 'exclusief denken'.

Wat de wetenschappelijke waarde van deze kwalificaties – door Rüpp ontleend aan Frank Hendriks⁴ – ook moge zijn, RüpPs betoog is een opzichtige poging om de rede voor de eigen partij op te eisen, terwijl de tegenpartij, de populist, bevangen zouden zijn door onredelijke emoties. Bij Rüpp krijgt dit onderscheid een ideologische functie in de klassieke betekenis van het aan het zicht onttrekken van de eigen belangen. Onder het mom van zijn positie in de 'overlegdemocratie' heeft het CDA immers

geprobeerd om de boeren zo lang mogelijk te vriend te houden. Het eindeloze 'overleg' heeft er in dit geval niet toe geleid dat het CDA wel tot 'rationele' keuzes is gekomen, bijvoorbeeld ten aanzien van de problemen met mest; nee, deze zijn eindeloos uitgesteld om de 'stemming' binnen het CDA zo lang mogelijk goed te houden.

Retorische strategie

De (eigen) rede tegen de emotie van de ander uitspelen is een bekende retorische strategie om populistische partijen te bekritisieren. Net als de stelling van Rüpp dat deze partijen staan voor de verwording van de democratie. Dit getuigt van een oppervlakkig begrip van de oorzaken van het populisme. De redelijkheid van de gevestigde partijen die in wisselend verband de dominante coalities van de Nederlandse politiek hebben gevormd, bleek uiteindelijk te

Onder het mom van de 'overlegdemocratie' heeft het CDA geprobeerd de boeren zo lang mogelijk te vriend te houden

veel onvrede bij te veel burgers te veroorzaken. Deze 'stemmingen' verdwijnen niet door ze als 'emoties' of 'ondemocratisch' af te doen, maar rechtvaardigen onderzoek, ook bij een gevestigde partij als het CDA, naar de oorzaken van deze onvrede. Dit onderzoek ga ik hier niet bespreken, hoewel het opvalt dat politici uit de gevestigde partijen en ook politieke wetenschappers zich vaak onvoldoende lijken te realiseren dat populisme een bij uitstek democratische reactie is als de raderen van de politiek zijn vastgelopen. Rüpp verwijst naar politiek denkers als Rosanvallon en Lefort om die 'verwording' waar populistten verantwoordelijk voor zijn te onderbouwen, maar juist Rosanvallon wijst in zijn studie over 'tegendemocratie' ook op de veranderende aanbodkant: een steeds almachtiger staat, een gesloten partijensysteem (het 'kartel'

Bron: iStock

van Thierry Baudet), wat nieuwe vormen van protest, controle en hindermacht heeft opgeroepen.⁵

Om een genuanceerd beeld van de rol van populisme te krijgen is het werk van politiek filosoof Margaret Canovan inspirerend. Zij laat zien dat democratie twee gezichten toont, en dat als ze te weinig van het eerste gezicht laat zien en te veel van het tweede, er ruimte komt voor populistten.⁶ Het eerste gezicht, *the redemptive face*, staat voor het verlangen van burgers naar verlossing, bevrijding en erkenning. Dit kan gaan over het verlangen bij arbeiders en feministen, die over het algemeen naar linkse oplossingen hebben gezocht, maar net zo goed bij de hedendaagse populistten die naar rechtse oplossingen kijken: een autoritaire staat, grenzen dicht, enzovoort. Het tweede gezicht van de democratie, *the pragmatic face*, staat voor de alledaagse, onheroïsche, compromissen zoekende, van bureaucratie zwangere politiek (in Nederland vooral coalitiepolitiek). Daar zit inderdaad veel overleg bij, dus die term ‘overlegdemocratie’ is niet helemaal onzinnig, maar deze is zeker niet minder emotioneel geladen, zoals het idee dat het

CDA ‘toch vooral een boerenpartij is’ en voor ‘de boeren’ moet opkomen.

Ik denk dat vooral deze laatste emotie het CDA als overlegpartij nu parten speelt. Deze partij – zelf het product van de boosheid van religieuze groeperingen en partijen op hun achterstelling, en zodoende product van hun verlangen naar emancipatie – is nu verrast door de recente boosheid van boeren die buiten de gebaande paden en traag werkende vertegenwoordigende overlegstructuren hun gelijk zoeken. Hun boosheid afdoen als populisme is een ongelukkige reflex, omdat dan verder niet gekeken hoeft te worden naar de aard van die boosheid. Of bepaalde uitingen van boosheid gerechtvaardigd zijn is primair een *politiek* oordeel dat partijen en burgers zelf moeten maken, maar bij dit oordeel helpt het wel om verschillende soorten van boosheid te onderscheiden. Boosheid kan het product van rechtvaardigheidsclaims zijn, maar ook van gefrustreerde rancune. Democratie brengt beide in ruime mate voort.⁷ Het onderscheid tussen beide is meestal moeilijk te maken, omdat wat de een rechtvaardigheid noemt, voor de ander louter rancune is. Bij deze beoordeling zal men

moeten kijken naar de redenen van de boosheid (is die terecht?), maar ook – omdat politiek ook tactiek en strategie is – naar wat de boeren met hun boosheid *doen*, naar hun actiemiddelen. Boeren kunnen terecht boos zijn, maar veel krediet verspelen als ze met tractoren vernielingen aanrichten. Het schrille contrast tussen de kwetsbare publieke positie van zorgmedewerkers in de huidige coronacrisis en de arrogante houding van ‘Ik rij door het hek van de politiek’ van sommige boeren, zal veel burgers te denken geven en de positie van alle boeren op termijn verzwakken.

Voor het beantwoorden van precies deze vragen hebben we politieke partijen nodig. In plaats van de ‘aristocratie van het verstand’ voor zichzelf te claimen, moeten ze de bestaande emoties van boeren aan de borst drukken. Linksom of rechtsom zal het CDA de confrontatie met hun boosheid moeten aangaan. Dit betekent onderzoeken welke claims van welke boeren (alleen die van Farmers Defence Force of juist die van anderen?) gerechtvaardigd zijn en welke niet. Daarbij past het niet om als het zo uitkomt wetenschappelijke bevindingen zoals die van het RIVM aan de kant te schuiven, zoals de boeren van de FDF deden, of in twijfel te trekken, zoals CDA-Kamerlid Jaco Geurts deed.⁸

Dit veronderstelt ook dat de partij een idee heeft over de toekomst van de landbouw in Nederland (en Europa), en van haar eigen rol in het recente verleden.

Nolens-doctrine

Daarbij is het heel goed mogelijk dat op landelijk niveau andere keuzes worden gemaakt dan op lokaal (Brabants) niveau. Het is begrijpelijk dat het CDA een trauma heeft opgelopen door de eerdere samenwerking met de PVV, maar een soort Nolens-doctrine jegens populistische partijen lijkt mij onzinnig.⁹ Politiek is ook een leerproces, en de (on)waarde van partijen blijkt vooral als ze in de praktijk getest worden. Wilders faalde voor die test, en zit nog steeds met de brokken. Baudets partij moet ook getest worden, en dan niet door Baudet voortdurend het recht te ontzeggen om allerlei boreale onzin te verkondigen, maar door te kijken wat zijn

Linksom of rechtsom zal het CDA de confrontatie met de boosheid van de boeren moeten aangaan

partij in de praktijk waard is. Dus waarom niet beginnen op lokaal niveau?

1 Paul Rupp, ‘Democratie in beweging’, *Christen Democratische Verkenningen* 40 (2020), nr. 1, pp. 39-44.

2 Ton Duffhues, ‘CDA en landbouw: historische intelligentie of erfelijk belast?’, *Christen Democratische Verkenningen* 39 (2019), nr. 4, pp. 24-28.

3 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zij aan zij. Toekomstperspectief voor Nederland in 2030. Uitnodiging tot discussie*. Den Haag: CDA, 2019, p. 43. (Intussen is het rapport aangepast; er staat nu te lezen dat genoemde waarden ‘in balans moeten zijn met ...’.)

4 Frank Hendriks, *Democratie onder druk. Over de uitdaging van de stemmingendemocratie*. Amsterdam: Van Genneep, 2012.

5 Pierre Rosanvallon, *Democratie en tegendemocratie*. Amsterdam: Boom, 2012.

6 Margaret Canovan, ‘Trust the people! Populism and the two faces of democracy’, *Political Studies* 47 (1999), nr. 1, pp. 2-16.

7 Sjaak Koenis, *De januskop van de democratie. Over de bronnen van boosheid in de politiek*. Amsterdam: Van Genneep, 2016.

8 Peter Winterman, ‘Kamerlid Jaco Geurts: Het is niet eerlijk om het CDA de schuld te geven’, *Algemeen Dagblad*, 9 oktober 2019.

9 RKSP-leider Nolens (1860-1931) wilde in de jaren twintig ‘alleen in uiterste noodzaak’ met de socialisten samenwerken; een samenwerking met de SDAP achtte hij ‘zeer ongewenst’.

‘Het kan altijd weer gekker’

De uitspraken van politici van Forum voor Democratie passen op geen enkele wijze bij de politieke overtuiging en het idealisme van het CDA. Niet polariseren, nepnieuws en ‘eigen volk eerst’ horen bij de christendemocratie, maar de rechtsstaat, samenwerking en het idealisme van de daad.

door **Hielke Onnink en Pieter Gerrit Kroeger** Onnink is voorzitter van het CDJA. Kroeger is partijhistoricus en podcaster bij Betrouwbare Bronnen.

Voor het CDA is het Forum voor Democratie geen politieke partner waar enig perspectief in zit. Niets verbiedt daarbij overigens CDA-Kamerleden om een aardige suggestie vanuit Forum in een debat steun te geven. Een stilstaande klok geeft immers ook tweemaal per dag per ongeluk het juiste tijdstip aan. Maar alliantievorming is toch echt iets anders. Op dat punt hebben allereerst Forum en aanvoerder Baudet zelf er alles aan gedaan om een partij als het CDA permanent van zich af te stoten. Dan noemen we nog niet eens de verwijzingen naar Wodan als inspiratiebron voor de voorzitter van de JFVD,¹ al mag je als christendemocraat daar je wenkbrauwen wel even bij fronsen.

Uit op vernietiging van Nederland

Vanuit FvD is nimmer nagelaten de christendemocratie te beschimpen en als politiek gevaar en erger te bestempelen. Wat over bijvoorbeeld Angela Merkel is beweerd² – veelal in lijn met neonazi's

als Björn Höcke en de corrupte FPÖ-leiding – tart al elke beschrijving. Men kroop in die kringen liever onder de rokken van Marine Le Pen. Beweringen als zou het christendemocratisch project van Europese samenwerking sinds Schuman, Monnet en Adenauer bedoeld zijn om oorlog en onderdrukking na te jagen, lieten dat evenzeer zien.³ De consequentie daaruit trok Baudet recent. Het CDA is volgens hem een van die linkse partijen die uit zijn op de vernietiging van Nederland met behulp van de EU.⁴ Je zult je zulke leugens toch maar moeten laten welgevalen als de partij van Europeanen én verzetshelden van het eerste uur als Johan van Hulst, Hannie van Leeuwen en Jan de Koning!

Partijvoorzitter Rutger Ploum wees er in zijn brief aan de CDA-leden op dat wat Baudet in dit opzicht debiteert ‘in mijn ogen niet verenigbaar [is] met de principes die wij als CDA hoog houden’.⁵ Die formulering duidt niet op een tijdelijke, meer tactisch ingegeven benadering, maar op een nadrukkelijk normatieve. En, zo stelt Ploum daarbij:

‘Vanuit dat perspectief is het op dit moment volstrekt helder dat landelijk Forum voor Democratie een andere samenleving voor ogen staat dan wij. [...] Het voortdurend ter discussie stellen van de rechtsstaat en van belangrijke instituties als de rechtspraak of de wetenschap [...] staat haaks op waarden en normen die voor ons bepalend zijn.’ Om zijn betoog kracht bij te zetten haalt hij een getuige à charge aan. ‘Wopke Hoekstra zei daarover: “Voor mij geldt ten principale dat het CDA niet kan regeren met partijen die de democratie en de rechtsstaat niet respecteren.”’ Ploum viel Hoekstra en een eensluidende uitspraak van Hugo de Jonge op dit punt direct bij.

Alleen maar grover

Wat ‘ten principale’ geldt en ‘niet verenigbaar [is] met de principes die wij hoog houden’, is meer dan een opvatting die geldigheid bezit

‘op dit moment’. Dat bleek in het CDA en de partijleiding al eerder het geval te zijn. Zo duidde Sybrand Buma in 2017 de gelijksoortige ontwikkeling van de PVV. Wat voor sommigen moeilijk te verteren hyperbolen leken te zijn, bleek een vast patroon van uitingen en politiek bedrijven. ‘De beleidsvoorstellen van de PVV worden steeds radicaler’, schreef Buma aan informateur Tjeenk Willink.⁶ ‘De PVV leider is [...] alleen maar grover geworden. Hiervan getuigt inmiddels zijn veroordeling voor zijn “minder Marokkanen” uitspraak.’ En bovendien had ‘de PVV niets gedaan dat er op wijst dat de partij ook maar een begin van een verantwoordelijkheid voelt om vertrouwen te herstellen’.

Wilders’ hang naar steeds extremere posities en taal hadden in de jaren van en zeker ook na het eerste kabinet-Rutte zelfs gedogende constructies voor het CDA ondenkbaar gemaakt.

Foto: ANP - Bart Maat

Die opvatting heeft ook Maxime Verhagen, zo bleek onlangs uit CDV,⁷ en als iemand deze conclusie trekken kan, dan hij wel. Dat PVV-patroon is echter geen merkwaardige eigenzinnigheid van Wilders en zijn aanhang. Bij Baudet en het Forum zie je hetzelfde. Het kan altijd weer gekker. Of het nu Trumps coronamedicijn, MH17, Soros, klimaathoaxes, malversaties door ooit zijn vriend Otten of bedreigingen in een trein betreft: elke eruptie wordt opgevolgd door een eruptie die nog minder relaties met de realiteit kent.

Geen detox

En net als binnen de PVV zijn separatisme, onderlinge afrekeningen en een interne knoeiboel aan de orde van de dag. Labiliteit en afsplitsingen zijn ook binnen het FvD een vast patroon. Van de raadsfractie in de hoofdstad tot het Europees Parlement, de Senaat en al binnen een jaar na

Baudets hyperbolen zijn geen ironisch theater, maar dodelijke ernst

de Statenverkiezingen in een reeks provincies. De gedachte dat bij dit type groeperingen en avonturiers het dragen van politieke medeverantwoordelijkheid als detox zou helpen, is

dan ook naïef. Van PVV, Salvini, FPÖ tot het Witte Huis hebben hun geestverwanten die illusie inmiddels afdoende ontuchtend. Ook Baudets hyperbolen zijn geen ironisch theater, maar dodelijke ernst. Wodan is écht een bron van inspiratie.

Leg daar de nota *Zij aan zij* over de CDA-visie op weg naar 2030 eens naast.⁸ Dat discussiestuk verwerpt de polariseerders en het denken over ‘eigen volk eerst’. Europarlementariër Esther de Lange beschreef de geest achter die nota al eens pakkend. ‘Ons idealisme is meer doenerig dan dat van marcherende vlaggenzwaaiers en grote retoriek. Het is een idealisme van de daad, van wat Angela Merkel zo mooi noemt: “Schritt für Schritt” dingen verbeteren voor de mensen.’⁹ Ploums conclusie over het Forum past in zijn brief aan de leden van de partij bij dat merkeliyaans idealisme. Want zijn normstelling daarbij is dat ‘voor ons [...] leidend [is] dat partijen met wie wij willen samenwerken de pijlers van onze samenleving en rechtsstaat onderschrijven in plaats van afbreken’. Een andere, noem het desnoods boreale benadering van samenleving, politiek en idealen daarvoor ‘staat haaks op waarden en normen die voor ons bepalend zijn’.

1 Freek Jansen tijdens een toespraak op het JFVD Congres 2019, op 9 juni 2019 in Amsterdam. Zie YouTube: www.youtube.com/watch?v=9-EEqTPRBA4, vanaf 2:27:50.

2 The Fire, ‘Toespraak JFVD: “Angela Merkel is een boom die zich niet laat snoeien en iedereen in schaduwposities dwingt”’, website The Fire, 10 juni 2019.

3 John Laughland en Thierry Baudet, ‘Niet om vrede te brengen, maar om oorlog te voeren. De achtergrond van het Europese project’, website Forum voor Democratie, 18 april 2018.

4 Gerard Vroegindewij, ‘Baudet: Van VVD tot links wil vernietiging van Nederland’, *Reformatorisch Dagblad*, 14 april 2020.

5 Rutger Ploum, ‘Brief van partijvoorzitter Rutger Ploum’, website CDA, 20 mei 2020.

6 Sybrand van Haersma Buma, ‘Brief CDA-fractie aan informateur Tjeenk Willink’, Den Haag, 14 juni 2017.

7 Marc Janssens, ‘Maxime Verhagen: “Kom met een totaalvisie!”’, *Christen Democratische Verkenningen* 40 (2020), nr. 1, pp. 16-23.

8 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zij aan zij. Toekomstperspectief voor Nederland in 2030. Uitnodiging tot discussie*. Den Haag: CDA, 2019.

9 Esther de Lange, ‘Hannie van Leeuwenlezing’, 17 september 2018.

Identiteit

door **Janne Nijman** De auteur is wetenschappelijk directeur van het T.M.C. Asser Instituut in Den Haag, en hoogleraar in Amsterdam en Genève.

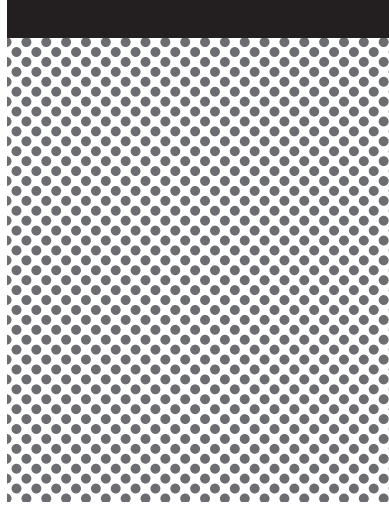
Laatst viel ik onverwachts in een filmpje van Forum voor Democratie in de zendtijd voor politieke partijen: een aflevering in de FvD-serie 'De Gouden Eeuwen van Nederland' waarin Thierry Baudet hoog opgeeft over Michiel de Ruyter en ons oproept om zelfvertrouwen en trots te ontleen aan deze zeventiende-eeuwse zeeman. Baudet bedrijft schamteloos politiek met zijn gedecontextualiseerde en onkritische historische prietpraat, en construeert een nationale identiteit die letterlijk en figuurlijk eng is. Zo'n statische, reductionistische en eendimensionale identiteit is bovendien gevaarlijk, omdat zij een selectiemiddel kan worden voor wie er wel en wie er niet bij hoort in een politieke gemeenschap. Eeuwen van politiek-filosofisch denken over vrijheid, gelijkheid en burgerschap worden aldus genegeerd. Geschiedenis gaat om zelf-onderzoek, zelfkennis en zelfbewustzijn, om hoe menselijke keuzes in het verleden bepalend zijn voor het nu. Het gaat om begrip van het feit dat onze huidige, te ongelijke en onduurzame Nederlandse of internationale samenleving niet zo in elkaar hóéft te steken, maar het product is van eerder gemaakte menselijke – ónze – keuzes. Hiermee komen ook alternatieve toekomsten in zicht, die hoop en perspectief bieden aan mensen. Het maakt het belang van ethisch leiderschap – ook van politici – pijnlijk duidelijk. Wie wij zijn als mensen is aan ons: dat is een levenslang proces van het in relatie staan tot onszelf en tot onze medemens. Identiteit is dialogisch, dynamisch en multi-dimensionaal. Een vrijheid die voor

christendemocraten alleen maar voorop kan staan.

Weten wij als christendemocraten nog wel wie wij zijn? Samenwerking van het CDA met FvD – op welk niveau ook – is een verloochening van de christendemocratie, met haar wortels in waarden als inclusiviteit en rechtvaardigheid, vrijheid, zorg en respect voor ieder ander mens, Europese solidariteit en internationale samenwerking. Daarbij is het goed een andere zeventiende-eeuwer in herinnering te roepen. In zijn jeugd, tijdens de Opstand, was Hugo de Groot niet wars geweest van patriottisme, en voor zover wij weten had hij geen gewetensbezwaren bij het handelsimperialisme van de Republiek en het gewelddadige optreden van de VOC daarbij. Na zijn veroordeling in 1619 en vlucht naar Parijs in 1621 wijdde hij zijn leven aan vrede in Europa, en schreef *De iure belli ac pacis* (1625). Ook nu is zijn visie instructief. Hij bepleitte Europese samenwerking vanuit waarden als betrouwbaarheid, caritas, rechtvaardigheid en het bonum commune. Zijn naam raakte wereldwijd verbonden met rechtsstatelijkheid, instituties, en solidariteit in internationale samenwerking.

De mondiale coronacrisis legt onze zwakke én onze sterke kanten bloot. Welke toekomst wij volgende generaties bieden, hangt af van de politieke keuzes die wij nu maken. Voor mij is het duidelijk: die keuzes moeten uitgaan van sterke Europese en internationale samenwerking. Die kan alleen gezocht worden vanuit een complexe, krachtige en inclusieve identiteit.

Corona en dan?

Wegen uit de crisis: naar welk normaal willen we terug?

De coronacrisis laat zien dat onze kwetsbaarheid en onze kracht in Europa liggen. Zoals de christendemocratie ooit aan de basis van het Europese huis heeft gestaan, moet ze nu helpen dit huis eerlijker, duurzamer en sterker te maken.

door **Paul van Geest, Marc Janssens en Jan Prij** De drie auteurs zijn redactielid van CDV en vormen de kernredactie van dit themanummer.

Sinds maart 2020 worden we geconfronteerd met een gezondheids crisis die zich op ongekende schaal mondiaal voordoet en impact heeft op talloze gebieden. Wekenlang lag het normale leven stil. Onderwijs werd thuis gegeven; sociale contacten voltrokken zich vooral in de virtuele wereld; het bruto binnenlands product (bbp) daalde in het eerste kwartaal van 2020 met 1,7 procent ten opzichte van een kwartaal eerder; en de coronacrisis openbaarde Europa's sterke en zwakke kanten in de (internationale) politiek.

Nu we ons van een intelligente lockdown bewegen in de richting van een intelligente exit, is het tijd om voorzichtig een eerste politieke balans op te maken. Het is nog te vroeg om allerlei wezenlijke vragen te kunnen beantwoorden. Wij kunnen nog te weinig afstand nemen van de gevolgen van de crisis om deze op werkelijke waarde te kunnen schatten.¹ Een snelle duiding van het hoe en waarom lijkt zekerheden te bieden, maar is vanwege de geringe historische afstand op zijn zachtst gezegd nogal tricky.

Wel is duidelijk dat de coronacrisis een aantal kwetsbaarheden van de bestaande wereldorde blootlegt. Nu onze vanzelfsprekende manier van doen tot stilstand is gekomen, is het zaak om het momentum van de crisis te benutten. We moeten niet gelijk in de 'kortetermijn-wederopbouwreflex' schieten, zo waarschuwt Govert Buijs ons in deze CDV, want dan zijn we pas echt ver van huis. Hoe men handelt in een crisis is volgens hem essentieel, want er wordt dan 'in een korte tijd heel veel toekomst gecreëerd'.² Maar welke toekomst is dat dan?

De 'Grote Lockdown' als symbolisch scharniermoment

De impact van de coronacrisis, door het IMF aangeduid als 'the Great Lockdown', zal volgens deze internationale organisatie hoe dan ook in economisch en sociaal

opzicht enorm zijn. Zo bezien is de Grote Lockdown nu al een belangrijk symbolisch scharnierpunt. Hij heeft de standaard (hypermobiele) manieren waarop de westerse samenleving zichzelf economisch, politiek en maatschappelijk had georganiseerd, radicaal onder druk gezet, om niet te zeggen op zijn kop. Dit laatste is een crisis in de ware zin van het woord. Herleidbaar tot het Griekse *krinein* ('scheiden', 'verdelen') geeft het woord 'crisis' het moment weer waarop zich een scheiding voordoet.

Er is sprake van een scheiding tussen oud en nieuw, waarbij dat oude niet alleen maar gekenmerkt werd door onbezorgdheid, en het nieuwe niet alleen maar door angst.

Maar het is wel een cesuur in het bestaan. Crisis kan ook als *kairos* worden geduid:

als een moment waarop de tijd ineens rijp blijkt om vastgeroeste patronen te heroverwegen, eenvoudig omdat zich nieuwe wegen aandienen. In deze CDV zegt voormalig premier Jan Peter Balkenende hierover:

Een crisis kan het moment zijn om vastgeroeste patronen te heroverwegen

'Wat deze crisis echt nodig heeft is een diep doordenken van de manier waarop we onze samenleving mondiaal, Europees en nationaal georganiseerd hebben.'³ Dat is ook een van de hoofdvragen die we in dit themanummer stellen: wat is de impact van deze crisis op de wijze waarop we ons samenleven op allerlei niveaus georganiseerd hebben? Hoe dienen we om te gaan met de crisis, nu zo snel mogelijk *back to normal* niet de verstandigste optie lijkt? En last but not least:

hoe zit het met ons weerstandsvermogen om met crises als deze goed om te gaan?

De globale context: Europa als thuishaven onder druk

De kernvraag is op welke manier we ontwaken uit de coronacrisis.⁴ Hoe kunnen we daarbij onze weerbaarheid tegen fundamentele schokken versterken? Nu we ons ten diepste niet thuis voelen, niet op ons gemak met de situatie, worden we ons des te meer bewust van wat ons thuis in de wereld is: Europa. In vrijwel alle bijdragen in deze CDV wordt dit bewustzijn gevraagd en ongevraagd tot uitdrukking gebracht. Zowel het interview met Jaap de Hoop Scheffer aan het begin van dit themadeel als dat van Jan Peter Balkenende aan het einde brengt dit voor het voetlicht. Zij laten zien hoe Europa onze toegangspoort tot de wereld is en hoe essentieel het is om zuinig te zijn op de relaties die ons deze toegangspoort verschaffen en deze niet te verspelen. Alleen een krachtig, waardegedreven en zelfbewust Europa kan buiten de notenkraker van de beide grootmachten VS en China blijven, zo signaleert Jaap de Hoop Scheffer.⁵ Een crisis is als een 'gemeenschappelijke karaktertest'; zij laat ons zien wie we zijn, ze werpt ons terug op onze menselijkheid, onze kwetsbaarheid én kracht, zo stelt Stefan Paas.⁶ En ontegenzeggelijk blijkt nu dat onze kwetsbaarheid en kracht in Europa liggen. Het gezamenlijke karakter van Europa wordt fundamenteel getest en op de proef gesteld.

Weerbaarheid vergroten: investeren in de eigenheid van het Europese continent

De eigenheid van ons Europese continent is er een van coöperatie, van concurrentievermogen én van samenwerking. Europa is dus geen 'supermarkt' zoals de VS en geen 'superstaat' zoals China.⁷ Dat blijkt op allerlei manieren in de bijdragen in dit themanummer.

1. *Maak werk van een duurzame sociale markteconomie: Rijnland 2.0.* Govert Buijs geeft aan dat het erom gaat het moment te benutten teneinde een Rijnlands model 2.0 te realiseren voor het te laat is. De coronacrisis is het moment om de scheefgegroeide economische orde om te vormen naar een sociaal duurzame economie. ‘Onze kwaliteit van leven en zelfs onze overleving staan op het spel.’⁸
2. *Investeer in politieke stootkracht en het aanleggen van buffers.* Amy Verdun wijst in haar bijdrage op de specifieke politieke verantwoordelijkheden. In nood leer je je vrienden kennen. Het gaat erom dat Europa het continent is waarin we elkaar de hand reiken, juist ook als het moeilijk is.⁹ Jaap de Hoop Scheffer wijst in het interview met hem op de internationale verantwoordelijkheid van Europa uit welbegrepen eigenbelang, bijvoorbeeld als de bestrijding van de coronapandemie in Afrika aan de orde is.¹⁰
3. *Herijk de christendemocratische visie op voedsel en vee.* Volgens Henk Jan Ormel is het vooral tijd om de christendemocratische visie op voedsel en vee te herijken. Dit is nodig om minder kwetsbaar te zijn voor mogelijke volgende uitbraken in een wereld waarin de ziekterisico’s fors toenemen als gevolg van de groei van de wereldbevolking, de opwarming van de aarde, de ontbossing en de toenemende vraag naar dierlijke producten. Megastallen zijn volgens hem geen oplossing, omdat deze te veel nadelen hebben op het gebied van dierenwelzijn, volksgezondheid en landschapsbeheer. Wel kunnen kleinschalige innovatieve familiebedrijven een belangrijke bijdrage leveren, net als het via intelligente intensivering inzetten op respect voor dier en milieu.¹¹

De crisisaanpak als fundamenteel probleem

Volgens Ad Verbrugge legt de crisisaanpak zelf een nog fundamenteeler probleem bloot. We zijn als individu en als samenleving de mogelijkheid aan het verliezen om op evenwichtige wijze met tegenslag, pech en onze sterfelijkheid om te gaan. We investeren niet in een gezonde levensstijl, in voorzorg, maar doen er alles aan om het onvermijdelijke levenseinde uit te stellen. Dat komt helder aan het licht in de mateloze wijze waarop met alle mogelijke middelen de coronacrisis wordt bestreden, waarbij zelfs grondwettelijke vrijheden opzij worden geschoven. ‘De kunst van het maat houden’ is zowel op individueel als op collectief niveau uit het oog verloren. In plaats van zo snel mogelijk naar een nieuw normaal over te gaan, zo stelt Verbrugge, moeten we ons serieus afvragen of dat nieuwe normaal wel zo normaal en wenselijk is. ‘Want wat gaan we doen bij een eventuele nieuwe uitbraak dit najaar? Wederom een lockdown? En wat als er in 2021 opnieuw een uitbraak is? Nog een? Wat zou dat betekenen voor onze economie, voor onze welvaart en voor het algehele welzijn van de burgers, inclusief degenen die bij een coronabesmetting maar weinig risico lopen?’¹² Zo’n rigoureuze crisisaanpak biedt geen perspectief op een goede open samenleving.

Praktische en fundamentele samenlevingsvragen

Peter Cuyvers stelt in zijn bijdrage dat de verstandige en creatieve manier waarop mensen op de crisis reageren, juist laat zien dat de maatschappelijke veerkracht enorm is en dat er na de succesvolle intelligente lockdown ook een mogelijkheid is om intelligent ‘van het slot’ te gaan. Er is bovendien kans om onze nog op oude industriële productiewijzen ingestelde leefpatronen aan te passen. Hij stelt: ‘Te mooi om waar te zijn? Misschien, maar realistischer dan het wensdenken van degenen

die in de postcoronawereld hun idealen over het einde van de vliegvakanties of van de bio-industrie denken te realiseren.’ En verder: ‘Deze gelegenheid moet gebruikt worden om een aantal scharnieren los te maken die in de loop van de geschiedenis zijn vastgeroest.’¹³

De christendemocratische visie op een sterke samenleving, het belang van vertrouwen bouwend op ‘een grote mate van gemeenschapszin en solidariteit’, zoals Rob van de Beeten stelt,¹⁴ blijkt eens te meer actueel in tijden van crisis. Juist in zelfisolatie hebben we eens te meer ervaren hoezeer we ons met anderen verbonden voelen.¹⁵ In gezin, familie, vriendschappen en sociale relaties, maar ook in de herwaardering van beroepen die er echt toe doen, die werkelijk waarde toevoegen voor anderen en niet alleen voor het geld belangrijk zijn. Het komt er nu op aan grondpatronen in de samenleving te versterken die al aanwezig zijn maar nu meer dan ooit relevant zijn gebleken, ook als waardevolle wegen om uit de crisis te komen.

Volgens Jan Peter Balkenende is de architectonische kritiek van Abraham Kuypers actueel in een tijd ‘waarin het geldgedreven kapitalisme onder druk staat, maar waarin velen onder invloed van populistische geluiden ook willen terugkruipen in de natiestaat’. Samenwerking, verbinding en duurzaamheid zijn nu van wezenlijker belang dan het hameren op de natiestaat, stelt hij.¹⁶

Hier zijn ook de woorden van Verbrugge van waarde, die vanwege de technologische beheersingsdrang een debat over de inrichting van onze samenleving nodig acht: ‘Als we niet onderkennen

dat er voor dit virus geen simpele oplossing bestaat (...), lopen we het gevaar dat onze poging om dit soort ziekten uit te bannen een chaos teweegbrengt die groter is dan de chaos die we willen voorkomen.’¹⁷

Juist in zelfisolatie hebben we ervaren hoezeer we ons met anderen verbonden voelen

Juist doordat het coronavirus ons gedwongen heeft tot ingrijpende keuzes met betrekking tot onze manier van leven, is een debat over de inrichting van onze samenleving noodzakelijk. In wat voor wereld willen we leven, en welke prijs zijn we bereid daarvoor te betalen?

1 Zie het interview met Hubert Bruls in deze CDV.

2 Zie de bijdrage van Govert Buijs in deze CDV.

3 Zie het interview met Jan Peter Balkenende in deze CDV.

4 Zie de bijdrage van Arjen Siegmans in deze CDV, die drie vormen van economisch ontwaken uit een crisis onderscheidt.

5 Zie het interview met Jaap de Hoop Scheffer in deze CDV.

6 Zie de bijdrage van Stefan Paas in deze CDV.

7 Zie Gabriël van den Brink, *Ruw ontwaken uit een neoliberale droom en de eigenheid van het Europese continent*. Amsterdam: Prometheus, 2020.

8 Zie de bijdrage van Govert Buijs in deze CDV.

9 Zie de bijdrage van Amy Verdun in deze CDV.

10 Zie het interview met Jaap de Hoop Scheffer in deze CDV.

11 Zie de bijdrage van Henk Jan Ormel in deze CDV.

12 Zie de bijdrage van Ad Verbrugge in deze CDV.

13 Zie de bijdrage van Peter Cuyvers in deze CDV.

14 Zie de bijdrage van Rob van de Beeten in deze CDV.

15 Zie Slavoj Žižek, die in *Pan(dem)ic!* een vergelijkbaar punt maakt: Slavoj Žižek, *Pan(dem)ic! COVID-19 shakes the world*. Londen: Polity Press, 2020.

16 Zie het interview met Jan Peter Balkenende in deze CDV.

17 Zie de bijdrage van Ad Verbrugge in deze CDV.

Economisch ontwaken in drievoud

De periode na de coronacrisis is er een van ontwaken. In dit ontwaken zijn drie lijnen te herkennen in de economische geschiedenis van rampen en ziektes: een verlies van vertrouwen in de economie, het accepteren van verlies, en een herijking van internationale betrekkingen. Het geeft drie uitdagingen aan de christendemocratie om zich te vernieuwen en om leidend te kunnen zijn.

door Arjen Siegmann De auteur is econoom en stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

We leven in een bevroren wereld. En het is duidelijk dat COVID-19, de coronacrisis, een blijvend spoor zal achterlaten in onze samenleving. Maar welk spoor? Misschien een lichte herinnering, net zoals die aan een strenge winter. Of, als het nog erger wordt, een litteken dat nog jaren blijft bestaan en het wereldbeeld van een generatie permanent zal kleuren.

Voor dit artikel ga ik te rade bij de economische geschiedenis, en ik bespeur daarin drie vormen van ontwaken na de eerste comateuze periode: een vertrouwensbreuk, het nemen van verlies, en een herijking van internationale relaties. Ik sluit af met enkele ideeën over wat het ontwaken na corona voor de christendemocratie betekent.

Verlies van vertrouwen in de economie

Economisch denken wordt weleens simpel weergegeven als ‘optimaliseren onder randvoorwaarden’. De homo economicus, geconfronteerd met de beperkingen van zijn geld en tijd, kiest voor activiteiten die hem of haar het meeste nut opleveren. Het levert inzichten op over keuzegedrag onder randvoorwaarden, en over hoe mensen omgaan met een beperkt budget. Maar het geeft ook een startpunt om verder te denken, namelijk over de manier waarop mensen de werkelijkheid zien, waar ze zich op baseren voor het maken van afwegingen. Je gedrag weerspiegelt immers je wereldbeeld.

De rol van het wereldbeeld is onderzocht door Ulrike Malmendier en Stefan Nagel.¹ Zij analyseerden het gedrag van mensen die de depressiejaren van 1930 hadden meegemaakt, of andere periodes van slechte beleggingsresultaten. Uit de data bleek dat mensen die een lange periode van een slechte aandelenmarkt meemaakten, minder geneigd zijn in aandelen te beleggen. Hetzelfde vonden ze voor de obligatiemarkt. Een periode van slechte ervaringen heeft een langetermijneffect op het vertrouwen van beleggers. Nagel en Malmendier gaven hun artikel de titel ‘Depression babies’: baby’s van de depressie.

Dat wij in ons taalgebruik geen depressiekinderen kennen, maar wel ‘oorlogskinderen’, is veelzeggend. Ook al zijn de oorlogskinderen veel zwaarder belast en hebben

we een beeld bij hun verhaal, zij hebben geen pessimistisch wereldbeeld. Er gaan een mysterieuze tolerantie en veerkracht schuil achter de overlevende van een oorlog, die we niet terugzien na een pandemie. De depressiekinderen, de mensen die economische tegenwind beleefden, houden deels een pessimistische blik. Dit heeft een parallel in de historische correlatie tussen groeicijfers na pandemieën en oorlogen: de groeicijfers na historische pandemieën zijn slecht, die van naoorlogse perioden goed.² We ontwaken uit slechte economische tijden met een pessimistische blik op de toekomst.

Vrede maken met verliezen

Een tweede vorm van ontwaken is het accepteren van verlies. Tot aan 1979 stond veel economische theorie nog in het teken van absolute grootheden: meer is altijd beter dan minder, en het welzijn van mensen kunnen we uitdrukken in het mandje van bestedingen dat zij doen. Dat de welvaart alleen maar toenam sinds de oorlog zal hierin een rol gespeeld hebben, en laten we er niet te makkelijk over oordelen. Maar er kwamen barsten in dit wereldbeeld nadat de verdere toename van welvaart niet gelijk opging met een groter welzijn in de samenleving. De paradox van Easterlin stelde dat er, voorbij een zeker niveau van inkomen, geen meetbaar effect was van een nog hoger inkomen.

De Easterlin-paradox blijkt minder hard te zijn dan eerst gedacht,³ maar het denken inspireerde Kahneman en Tversky in 1979 tot hun fameuze studie over verliesaversie.⁴ Zij begonnen te meten via een ander model van welzijn, namelijk een dat uitgaat van verandering in plaats van van absolute niveaus. In dit model wordt het inkomen afgezet tegen de status quo:

erboven telt als winst, eronder telt als verlies. Ze vonden sterk bewijs voor dit model, en de rest is geschiedenis. Kahneman kreeg voor zijn werk met Tversky in 2002 de Nobelprijs voor Economie. En de wetenschap kreeg een nieuw inzicht over hoe wij in het leven staan.

Verliesaversie verklaart de status-quoafwijking. Die stelt dat we op korte termijn altijd geneigd zijn om kleine verliezen te vermijden. Maar zodra er een grote correctie komt en de status quo niet meer houdbaar is, leggen we een grote mate van risicobereidheid aan de dag. We komen van een verlies- in een winstframe. Een van de laatste artikelen van de recent overleden econoom Alberto Alesina was getiteld 'Loss aversion in politics'. Hij stelt daarin dat het doorbreken van een politiek status quo pas ontstaat als de schok groot genoeg is.⁵

Een voorwaarde voor het kunnen omgaan met verlies is het hebben van vrede met wat is kwijtgeraakt. Verliescompensatie is de vijand van vernieuwing. De les voor de politiek is om de bevolking niet te snel een V-vormig herstel voor te spiegelen. Het stimuleert een denken dat verliezen enkel 'op papier' ziet, en niet als nieuwe realiteit.

Door de bril van de verliesaversie zien we niet alleen treurnis, maar ook de wederopbouw en de toekomstliefde die mensen de kracht geeft om te vernieuwen. De uitbraken van pest hadden een opwaarts effect op de lonen. Werkgevers zagen in dat er door de grote sterfte simpelweg minder werknemers waren, en dat zij die beter moesten betalen. Er werd her en der wel geprobeerd om de lonen in te dammen,

Groeicijfers na historische pandemieën zijn slecht, die van naoorlogse perioden goed

maar het tij was niet meer te keren.⁶ De hogere lonen leidden tot meer productie van luxegoederen, en tot een trek van mensen naar de stad om die goederen te produceren.⁷ Het horigenstelsel verdween na de grote pestuitbraken, met als uitzondering Rusland, waar het stelsel blijft bestaan.⁸

De verliesacceptatie in tijden van corona is zichtbaar in de wens om de herstart van de economie duurzamer te laten zijn. Schiphol wil niet meer op dezelfde manier groeien als voorheen. Het betaald voetbal denkt na over een competitie die financieel gezonder is. En wie weet komen de noodzakelijke hervormingen van de Italiaanse rechtbanken en economie nu wél op gang. Het grote verlies van welvaart en banen kan definitief een einde maken aan onrealistische verwachtingen en aan het vasthouden aan verworvenheden die niet meer te dragen waren.

Nieuwe samenwerkingen omarmen

De derde vorm van ontwaken is het zien van samenhang. We zijn verrast door de plotselinge opkomst van een virus, afkomstig uit een uithoek van de wereld. Het stelt ons voor een nieuwe werkelijkheid waarin we gebeurtenissen in andere landen met een nieuwe blik gaan bekijken. Ziektekiemen trekken zich niets aan van grenzen en menselijke animositeit, en er komt draagvlak voor nieuwe vormen van internationale samenwerking op het gebied van gezondheid.

Besmettelijke ziekten leiden tot een betere uitwisseling van informatie en

verbetering van het medische systeem, ondanks oorlogen of conflicten die soms op hetzelfde moment plaatsvinden.⁹ De voorloper van de World Health Organization (WHO), de League of Nations Health Organisation (LNHO;

Het virus creëert draagvlak voor nieuwe vormen van internationale samenwerking op het gebied van gezondheid

1921-1946), functioneerde zelfs tot in 1939 goed, middels het publiceren van rapportages over besmettingen wereldwijd. Frankrijk, Engeland en Duitsland werkten actief mee aan het rapporteren vanuit hun koloniën en ten faveure van de wereldwijde preventie van epidemieën. Ondanks de animositeit herkende men het gezamenlijk belang van tijdige en correcte informatie over besmettelijke ziektes.

Door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, rond 1940, veranderde de constructieve samenwerking rond de bulletins. Nieuws over de gezondheid en over de uitbraak van ziektes werd strategische informatie voor de oorlogsinspanning. Tot afgrijzen van de LNHO werd informatie politiek.

Het functioneren van de LNHO steunde, net zoals dat van de WHO nu, op het vertrouwen van alle deelnemende landen dat zij informatie verstrekken en informatie ontvangen, maar niet worden gedwongen tot enige actie. De WHO is een makelaar, geen transnationale politieman. Zij ziet terecht dat haar invloed niet groter maar kleiner wordt zodra ze interventies gaat voorschrijven. Het verklaart in onze tijd waarom de topman van de WHO, Tedros, in het geheel geen kritiek uitte op de Chinese regering en haar aanpak van de COVID-19-uitbraak. Het is simpelweg niet de taak van de WHO. Zij is gericht op maximale participatie en niet op veroordeling.

In de tijd van corona worden we ook weer gedwongen om over onze grenzen heen te kijken. In Europa zullen we meer samenwerking moeten zoeken om

uitbraken tegen te gaan en in elk land dezelfde standaarden voor het testen en isoleren te hanteren, zodat er nog gereisd en gehandeld kan worden. Er zal op internationaal vlak een enorme, grensoverschrijdende inspanning verricht moeten worden om een vaccin te ontwikkelen tegen COVID-19. En er zal wereldwijd meer worden samengewerkt voor het eerder opsporen van ziektekiemen.

Uitdagingen voor de christendemocratie

Corona is een fenomeen dat, als ze invloed zal hebben op de loop van de geschiedenis, dit zal doen op de manier waarop wij ontwakken uit haar omklemming. Met een verlies van vertrouwen, het moeten aanvaarden van verliezen, en het omarmen van meer internationale samenwerking. Dit stelt de christendemocratie voor uitdagingen: het verlies van vertrouwen is een opdracht aan de politiek om bij vertrouwen te beginnen. Bij meerdere onderwerpen – Europa, klimaat, migratie – gaat het misschien niet zozeer om de precieze beleidskeuzes, maar veeleer om het bouwen aan vertrouwen in politiek en bestuur: die moeten minder nadruk leggen op de kiezersgunst en zetelwinst, en meer op geloofwaardig leiderschap.

De verlieservaring en het noodgedwongen de weg moeten vinden in een nieuwe wereld passen in de christendemocratische overtuiging dat we passanten en rentmeesters zijn op deze aarde. Ze heeft de ambitie van transcendentie, van het overstijgen van alleen het eigen geluk of de eigen generatie. Ze houdt niet angstvallig vast aan de verworvenheden uit het verleden. Ze wil aanpassen, leren en nieuwe wegen ontdekken voor de samenleving. Daarmee kan ze richting geven aan het verwerken van verlies.

De internationale blik is de christendemocratie per definitie eigen. We baseren ons op waarden die niet eindigen bij de grens van Nederland. En we geloven in samenwerking als manier van vooruitgang. We zouden als christendemocraten leidend kunnen zijn in het vernieuwen van de Europese samenwerking en in het vernieuwen van het internationale bestel, waarin China een steeds grotere plaats zal hebben.

-
- 1 Ulrike Malmendier en Stefan Nagel, 'Depression babies. Do macroeconomic experiences affect risk taking?', *The Quarterly Journal of Economics* 126 (2011), nr. 1, pp. 373-416.
 - 2 Òscar Jordà, Sanjay R. Singh en Alan M. Taylor, 'The longer-run economic consequences of pandemics', website VoxEU.org, 8 april 2020.
 - 3 Betsey Stevenson en Justin Wolfers, 'Economic growth and subjective well-being. Reassessing the Easterlin paradox', *Brookings Papers on Economic Activity* 39 (2008), nr. 1, pp. 1-102.
 - 4 Daniel Kahneman en Amos Tversky, 'Prospect theory. An analysis of decision under risk', *Econometrica* 47 (1979), nr. 2, pp. 263-292.
 - 5 Alberto Alesina en Francesco Passarelli, 'Loss aversion in politics', *American Journal of Political Science* 63 (2019), nr. 4, pp. 936-947.
 - 6 Scheidel schrijft over een 'Ordinance of Laborers', uitgevaardigd in 1349, een jaar na de pestuitbraak in Engeland. Die stelt dat arbeiders het normale salaris moeten accepteren dat gangbaar was in de afgelopen vijf jaar. Zie hoofdstuk 10 van: Walter Scheidel, *The great leveler. Violence and the history of inequality from the Stone Age to the twenty-first century*. Princeton: Princeton University Press, 2018. Zie ook: Gregory Clark, 'The long march of history. Farm wages, population, and economic growth, England 1209-1869', *The Economic History Review* 60 (2007), nr. 1, pp. 97-135.
 - 7 Nico Voigtländer en Hans-Joachim Voth, 'The three horsemen of riches. Plague, war, and urbanization in early modern Europe', *The Review of Economic Studies* 80 (2013), nr. 2, pp. 774-811.
 - 8 Scheidel 2018.
 - 9 Heidi J.S. Tworek, 'Communicable disease. Information, health, and globalization in the interwar period', *The American Historical Review* 124 (2019), nr. 3, pp. 813-842.
-

Europa, blijf weg uit de notenkraker

door **Marc Janssens** De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

De coronacrisis versterkt de tendens op het wereldtoneel waarin China sterker wordt en de VS zich terugtrekken, constateert Jaap de Hoop Scheffer. Om niet in de notenkraker van deze twee wereldmachten te verdwijnen, moeten de landen in Europa voorkomen dat zij tegen elkaar worden uitgespeeld, en moeten zij met behulp van het Frans-Duitse leiderschap geopolitiek een rol van betekenis durven spelen, aldus de overtuigde Europeaan. ‘Ook tegen mijn eigen partij, het CDA, zeg ik dat ze haar Europese roeping niet moet verloochenen.’

Jaap de Hoop Scheffer maakt zich zorgen. De voormalig CDA-leider, minister van Buitenlandse Zaken en secretaris-generaal van de NAVO ziet dat de wereld zich ontwikkelt op een manier die hem weinig hoopvol stemt en die door de coronacrisis vooralsnog ook niet wordt doorbroken. ‘COVID-19 is onderdeel geworden van de scherpe rivaliteit tussen China en de Verenigde Staten, waarbij Europa, als het niet oppast, het kind van de rekening wordt. We kunnen al een tijdje niet meer spreken van “de opkomst” van China, want China is onder Xi Jinping een financieel, economische en politieke supermacht geworden, die druk bezig is ook een militaire supermacht te worden. De ambitie is zelfs om de leider van de wereld te worden, wat in 2049, bij het honderdjarig bestaan van de

Communistische Partij, moet worden bereikt. Tegelijkertijd hebben de VS onder president Trump de ambitie om in de wereld een leidende rol te spelen losgelaten. Deze crisis rond COVID-19 is dan ook de eerste mondiale crisis na de Tweede Wereldoorlog waarin geen sprake is van Amerikaans leiderschap.’

Hoe gevaarlijk is die rivaliteit?

‘Die is potentieel gevaarlijk, omdat – zoals Harvard-hoogleraar Graham Allison in zijn boek *Destined for war* uit 2017 heeft beschreven – in de wereldgeschiedenis de confrontatie tussen de gevestigde macht en de uitdager in veel gevallen tot een militair conflict heeft geleid. Allison heeft een groot aantal scenario’s uit het verleden beschreven, te beginnen met de strijd tussen Athene en Sparta in het oude Griekenland.’

Jaap de Hoop Scheffer Bron: AIV / Paul Voorham

Interview in het kort:

- * De coronacrisis heeft de rivaliteit tussen China en de VS versterkt, wat potentieel gevaarlijk is
- * Als kernmacht zullen de VS voor Europa de ultieme veiligheidsgarantie blijven. China mag, en de EU kan die rol niet op zich nemen
- * Europa zal zich onder Frans-Duits leiderschap krachtiger en zelfbewuster moeten ontwikkelen om niet op het menu van de VS en China te komen staan
- * Het CDA mag niet, om zo kiezers bij PVV en FVD terug te halen, zijn Europese roeping verloochenen
- * Meer geld voor de coronabestrijding in Afrika is ook in het eigen belang

Laat de coronacrisis niet zien dat de wisseling van de wacht al heeft plaatsgevonden? Aan de ene kant een land dat onder geostrateeg Xi Jinping stappen voorwaarts doet. Aan de andere kant een land dat verlamd is door verdeeldheid en een nogal wispelturige president kent, en door de coronacrisis ook nog eens met massale werkloosheid en hoge schulden kampt.

‘Ik zie dat ook, maar stel me de vraag of de VS, onafhankelijk van de president die nu in het Witte Huis zit, en die vriendelijk gezegd nogal bijzonder en onvoorspelbaar is, de andere kant op

kunnen kijken als zich een conflict voordoet op het wereldtoneel. Dat hebben de Amerikanen één keer eerder in hun geschiedenis gedaan, namelijk tijdens het interbellum, wat ze moesten bekopen met de aanval op Pearl Harbor in 1941 en met een hoge prijs op de stranden van Normandië in 1944 aan het begin van de bevrijding van Europa. Een heel concreet voorbeeld: stel dat Xi Jinping – in zijn eigen regio een agressieve Chinese leider, zeg ik zonder reserve – in de Zuid-Chinese Zee, waarvan hij vindt dat die onder de Chinese soevereiniteit valt, een incident

Corona en dan?

uitlokt dat uit de hand loopt, dan kan ik me niet voorstellen dat de VS zeggen: daar hebben we niets mee te maken. Nog scherper: stel dat Xi een confrontatie met Taiwan aangaat, waarover hij zich de laatste tijd steeds agressiever uitlaat, dan kunnen de Verenigde Staten niet afzijdig blijven en bondgenoot Japan in de steek laten.'

Misschien willen de VS wel, maar kunnen ze het nog, gezien de vele interne problemen waarmee het land kampt?

'Amerika is militair nog steeds zo machtig dat het overal ter wereld kan ingrijpen, hoewel in deze tijden van cyberwar, de militarisering van de ruimte en autonome wapensystemen de aard van het conflict anders zal zijn. Maar de VS zijn, zoals Madeleine Albright het ooit uitdrukte, nog steeds "the indispensable nation", de onmisbare natie, hoe "anders" het land onder Trump voor ons ook is geworden. Daarbij moeten we wel bedenken dat Trump in bepaald opzicht eerder een symptoom dan de oorzaak van deze omslag is. Ook onder president Obama richtten de VS zich al veel meer op Azië en het Oosten dan op Europa en het Westen. De VS zullen hun NAVO-verplichtingen blijven nakomen, maar ze zullen ook onder een mogelijke president Biden niet meer bereid zijn om overal de politiemans van de wereld te spelen. Om die reden moet Europa ook meer veiligheidspolitieke verantwoordelijkheden nemen, maar de ultieme veiligheidsgarantie zal toch van de VS blijven komen.'

Chinese ambassades

En China: is dat door de coronacrisis sterker geworden op het wereldtoneel of juist zwakker?

'Dat is een goede vraag. De Chinezen zijn zeker niet gewend aan de kritiek op hun initiële aanpak om de corona-uitbraak te bestrijden. En die kritiek wordt breed gedeeld. Aan de andere kant proberen ze op assertieve en dus

soms ondiplomatieke wijze wereldwijd het beeld van China in de wereld positief te kleuren. Een voorbeeld: de Chinese ambassadeur in Nederland houdt zich via advertenties en interviews niet aan de klassieke regels van de diplomatie, maar leest ons van tijd tot tijd de les. Er is Xi Jinping alles aan gelegen dat de Chinese Communistische Partij de absolute controle houdt, en de wereldwijde ambassades vormen een belangrijke schakel in dit geheel. Dat moeten we ons in Europa goed realiseren. Ik noem China geen tegenstander of vijand, maar wel een serieuze en heel grote rivaal met een totaal ander samenlevingsmodel dan het ons vertrouwde. We zullen scherp aan de wind moeten zeilen bij het uitdragen van de waarden waarop ons model is gebaseerd. De dominee en de koopman komen elkaar hier tegen. Kritiek op ernstige Chinese schendingen van de rechten van de mens, zoals het interneren van Oeigoeren en het knevelen van christenen, Tibetanen en andere minderheden, dient evenzeer deel uit te maken van onze ontmoeting met China als het streven naar vruchtbare economische samenwerking. Bij verstoring van deze noodzakelijke balans zwemmen we een fuik in waar we niet meer uitkomen.'

Moet de EU niet assertiever zijn als het gaat om het uitdragen van waarvoor ze staat en wat ze doet? De Italianen worden verleid met Chinese mondkapjes en hulp, terwijl Europa feitelijk veel meer geeft. Hoe kijkt u tegen de ogenschijnlijk goede bedoelingen van China aan?

'Wat China in Italië doet heeft niets met goede bedoelingen te maken, maar alles met geostrategische belangen. Dat is voor mij een groot punt van zorg, dat overigens ook geldt voor Trump. China gaat het liefst met afzonderlijke landen in zee, en niet met de EU als geheel. Dan heb ik het niet over de concrete hulp via mondkapjes zoals nu rond corona, maar over de overeenkomst die China in 2019 met Italië

is aangegaan, waarbij het land onderdeel werd van de Nieuwe Zijderoute die vanuit China naar het Westen wordt uitgelegd, tot aan Triëst toe. De Italianen hadden tegen de Chinezen moeten zeggen: “U moet niet in Rome zijn, maar in Brussel.” China houdt niet van de multilaterale wereldorde en probeert individuele landen daaruit los te weken. Daarom is het ook zo onverstandig van Trump om zich nu financieel uit de WHO terug te trekken. Dat vacuüm vult China graag op, maar vervolgens modelleert het de WHO wel naar zijn eigen wereldbeeld. Juist wij in Europa moeten daartegen weerstand bieden, omdat wij baat hebben bij de mondiale op regels gebaseerde instituties.’

Sternstunde voor Europa

Om op het wereldtoneel een rol van betekenis te spelen zal de EU sterker moeten worden.

Wat betekent dat?

‘Het is inderdaad “Sternstunde” voor Europa, zoals de Duitsers dat zeggen: het is op dit punt nu of nooit. De huidige Europese Commissie heeft gezegd dat ze de meest geopolitieke commissie wil zijn die de EU ooit heeft gekend, maar dit mag niet bij woorden blijven. Als Europa buiten de notenkraker van China en Amerika wil blijven, zal het nu moeten tonen wat het geopolitiek waard is.’

Betekent dat uitbreiding van de Europese bevoegdheden?

‘Verschillende noodzakelijke scenario’s liggen voor, waarbij we ons wel moeten realiseren dat we in een postcoronatijd te maken hebben met een verdeling van schaarste in plaats van van overschot. Allereerst zal Europa op defensiegebied in staat moeten zijn om militair actief te zijn in situaties buiten het zogeheten artikel 5 van het NAVO-verdrag, waarin staat dat als één NAVO-land wordt aangevallen, de andere te hulp schieten. Dat betekent dat als het bijvoorbeeld uit de hand loopt in de

Sahel, reeds geteisterd door droogte als gevolg van de klimaatproblemen, mensensmokkel, en terrorisme, Europa niet kan aanbellen bij het Witte Huis met de vraag of Amerika dat even oplost. Nee, dan moeten we daar zelf naartoe, zoals Frankrijk zijn militaire verantwoordelijkheid neemt in Mali, een operatie waaraan ook Nederland in VN-verband heeft deelgenomen.’

Is de vorming van een Europese defensie of een Europees leger daarvoor noodzakelijk?

‘Nee, ik vind de term “Europees leger” altijd een vreemde uitdrukking, omdat zoiets er nooit zal komen. Het zal nooit gebeuren dat bijvoorbeeld het Europees Parlement bepaalt dat er militairen zullen worden uitgezonden, omdat het zenden van onze mannen en vrouwen naar het gevecht en het gevaar altijd onder de soevereiniteit van de lidstaten zal vallen. De nationale parlementen mogen dat nooit uit handen geven. Maar er zijn wel andere hervormingen nodig.’

Zoals?

‘Onder de geopolitieke positie die Europa moet innemen, valt ook de hervorming van het Europese mededingingsbeleid. Volgens de huidige regels heeft Eurocommissaris Vestager van Mededinging terecht een fusie van het Franse bedrijf Alstom en het Duitse Siemens verboden. Naar die regels moeten we goed kijken. Het ging hier over de bouw van hogesnelheidstreinen, en ik acht het van belang dat we niet in een situatie geraken waarin de EU te weinig competitief is en China met zijn staatssubsidie de treinen voor een “mooie prijs” kan leveren. Iets vergelijkbaars zien we rond de uitrol van 5G en de positie van het Chinese Huawei, maar hier hebben we zelf steken laten vallen. Als het Zweedse Ericsson en het Finse Nokia de concurrentie met Huawei kennelijk niet aankunnen, hebben we in Europa te weinig geïnvesteerd in de ontwikkeling van deze technologie en onszelf bovendien met een probleem rond de beveiliging van onze netwerken opgezadeld. Onder de huidige omstandigheden is

Corona en dan?

het niet vreemd dat KPN zijn toevlucht zoekt bij Huawei om de “buitenschil” van het netwerk aan te leggen. Maar het stelt me niet gerust voor wat betreft het risico van Chinese inkijkjes op plekken waar we die uit een oogpunt van nationale veiligheid niet wenselijk achten.’

Westelijke Balkan

Moet Europa als geheel protectionistischer worden?

‘Het gaat niet zozeer om meer protectionisme, maar veeleer om hervorming van het Europese mededingingsbeleid, zodat we bedrijven krijgen die groot genoeg zijn om de concurrentie in de wereld aan te kunnen. Daarover moeten we een serieus politiek debat voeren, net zoals dat nodig is over de relatie van de EU tot de westelijke Balkan, mijn derde geopolitieke punt. Als wij niet willen dat landen als Servië, Albanië en Noord-Macedonië, de achtertuin van de EU, terecht komen in de invloedssfeer van Xi Jinping of Poetin, zoals beide heren proberen te bereiken, dan moeten we die landen perspectief op een toekomst binnen de EU bieden. Ik zeg niet dat ze binnen vijf of tien jaar lid zullen zijn, maar de inmiddels geslechte blokkade die ook Nederland voor Albanië en Noord-Macedonië heeft opgeworpen, is een foute keuze. Die landen zijn niet ongevoelig voor invloed uit China en Rusland.’

Het vreemde is dat voorheen altijd de aantrekkingskracht van open, democratisch gezinde landen groter was, terwijl nu de aantrekkingskracht van autocratisch bestuurde landen dominant lijkt. Staan wij met onze democratische waarden op achterstand?

‘Het is inderdaad zo dat we vroeger dachten dat als landen emanciperen op politiek en economisch gebied, ze dan ook wel onze democratische waarden zouden overnemen. Dat werd niet bewaarheid. In bepaald opzicht

hebben autocratische regimes het inderdaad zelfs gemakkelijk gekregen door moderne technieken als gezichtsherkenning, drones en allerlei vormen van kunstmatige intelligentie, waarmee een land als China zijn burgers in de gaten houdt. Laten we daarom goed beseffen hoe belangrijk het is om onze waarden te verdedigen. Zelf had ik enige tijd geleden een onderhoud met een Chinese minister die zei dat China’s model van mensenrechten superieur is. Toen ik naar mijn hotel liep heb ik me afgevraagd: Heb ik wel genoeg daartegen ingebracht om onze open samenleving te verdedigen?’

Is het denkbaar dat Europa ooit onder de nucleaire bescherming van China komt in plaats van onder die van Amerika, zoals je nu al ziet dat Europese landen financieel-economisch van China afhankelijk dreigen te worden?

‘Nee, dat acht ik niet denkbaar. Dat zou alleen gebeuren als China – om het eens heel ondiplomatiek te zeggen – de tent hier heeft overgenomen en wij zijn terecht gekomen onder een vreemde overheersing die een samenlevingsmodel heeft dat haaks op het onze staat. Xi Jinping en Poetin piekeren er niet over om onze democratische rechtsstaat en ons samenlevingsmodel over te nemen, terwijl Rusland – mirabile dictu – ergens nog deel van onze Europese beschaving uitmaakt. Opnieuw: het is een waarschuwing om onze manier van samenleven actief te verdedigen.’

Kan dat ertoe leiden dat Europa een eigen kernwapen ontwikkelt?

‘Nee, dat zou niet verstandig zijn. Europa is tot op heden financieel gezien een reus, politiek een puber, en militair een dwerg. Helaas is het zo dat kernwapens niet opeens “onuitgevonden” kunnen worden, maar het is én onwenselijk én geen realistische optie dat Europa zelf een kernmacht wordt. Allereerst zullen we binnen de EU nooit tot een besluitvormingsstructuur kunnen komen

die adequaat genoeg is om een beslissing te nemen over de inzet van een wapen dat miljoenen mensen kan doden. Daarnaast zouden we het non-proliferatieverdrag onderuithalen en een volstrekt verkeerd signaal afgeven naar landen als Iran en Noord-Korea. Het is toch al lastig uit te leggen waarom zij geen kernwapen mogen hebben en andere landen wel. Voor onze ultieme veiligheidsgarantie zullen we het in Europa van de NAVO en de VS moeten hebben.'

Ondertussen neemt de verdeeldheid in de EU toe, met landen in Oost-Europa die zich autoritair ontwikkelen en in Zuid-Europa die financieel voor China gevoelig zijn. Hoeveel verdeeldheid kan de EU aan zonder in zo'n spagaat terecht te komen dat we gaan scheuren?

'Die verdeeldheid kan alleen worden tegengegaan als we een sterk Duits-Frans leiderschap hebben. Ik ben daarom blij dat bondskanselier Merkel, die ik toch al zeer bewonder, in deze coronacrisis de leidsels van de EU weer stevig in handen heeft genomen. Ze is op weg naar het politieke einde, maar als zij in deze crisis kan laten zien dat het Frans-Duitse leiderschap essentieel is om scheurvorming in de EU te voorkomen, dan zou dat heel wat waard zijn. En met Macron kun je het al dan niet eens zijn, maar over Europa heeft hij wel ideeën.'

De verdeeldheid in Europa is ook in Nederland zichtbaar, waar sommige partijen naar Rusland hengelen en autocratische of in ieder geval anti-Europese geluiden verkondigen. Van de weeromstuit gaan middenpartijen als VVD, PvdA en CDA ook op de meer eurosceptische tour. Hoe zorgelijk is dat?

'Ik deel die analyse en vind dat zorgelijk. Wat dat betreft zou ik hier in CDV wel willen zeggen dat we als CDA onze Europese roeping niet moeten veronachtzamen. We hebben een lange en grote Europese traditie in onze partij, die we niet om eventuele kiezersgunst mogen verloochenen.

Ik ben overtuigd Europeaan, wat niet betekent dat ik een federalist ben. Mensen moeten niet bang zijn dat er een Europese superstaat komt. Guy Verhofstadt wil dat misschien, maar verder bijna niemand in Europa. Maar we moeten wel het belang van een sterk Europa inzien. Die oproep is ook binnen het CDA nodig. Laten we alsjeblieft niet denken dat we door de populisten te kopiëren de kiezer kunnen terughalen. Want kiezers gaan liever voor het echte product dan voor namaak. Daarom moeten wij aan onze Europese roeping gehoor blijven geven, want die is in het belang van Nederland.'

Transferunie

Hoe waardeert u in dit verband de opstelling van Nederland, dat zich zowel ten aanzien van de EU-meerjarenbegroting als ten aanzien van de steun aan Zuid-Europese landen en de

verdeling van alleenstaande kinderen uit de Griekse opvangkampen terughoudend heeft opgesteld?

'Toen ik uit de actieve politiek ging heb ik me voorgenomen om niet op allerlei actuele zaken direct commentaar te geven,

eenvoudig omdat ik het zelf als CDA-leider zo'n twintig jaar geleden ook vervelend vond om voortdurend met uitspraken van oud-politici geconfronteerd te worden. Dus zal ik me niet uitlaten over concrete actuele kwesties. Maar mijn algemene oproep aan onze partij staat. Ik vind dat Nederland zich actief in Europa moet opstellen en niet bekend moet komen te staan als een lidstaat die alleen maar nee zegt. Maar ik begrijp dat we niet zomaar willen tekenen bij het kruisje van een transferunie, waardoor geld zonder voorwaarden van noord naar zuid vloeit. In deze discussie zal uiteindelijk veel afhangen van de EU-meerjarenbegroting, waar COVID-19 naar ik verwacht een belangrijke rol zal spelen.'

*Ik ben overtuigd
Europeaan, wat niet
betekent dat ik een
federalist ben*

Corona en dan?

De Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV), waarvan u voorzitter bent, heeft in een recent advies gepleit om als Nederland één miljard euro aan de bestrijding van het coronavirus in Afrika uit te geven. Waarom is dat belangrijk?

‘Omdat in Afrika een economische en humanitaire catastrofe zonder weerga dreigt. Het heeft geen zin om hier corona te bestrijden als Afrika door een combinatie van klimaatverandering, sprinkhanenplagen – dus honger – en corona door de grond zakt. Ontwikkelingssamenwerking is voor ons als christendemocraten altijd belangrijk geweest. We willen er voor de ander zijn, maar het is ook in ons eigen belang. Denk aan grootschalige migratie richting Europa vanuit Afrika. Al in 2050 zal het continent met een bevolkingstoename van een miljard mensen geconfronteerd zijn.’

In het AIV-rapport pleit u ook voor het nakomen van de toezeggingen om vluchtelingen te hervestigen, wat nu met de Griekse kampen actueel is.

‘Ook hier geldt dat ik niet direct op de actuele politiek inga, maar eenieder leze het rapport en trekke dan zijn conclusies over wat ik ervan vind. Van belang is om in te zien dat we het in het rapport over de kwetsbaarste mensen in de wereld hebben. Door de coronacrisis, die alles stillegt, is het in Afrika nu zelfs al niet mogelijk vaccins te krijgen tegen polio en mazelen. We zullen er als AIV dan ook scherp op letten hoe de politiek ons advies volgt, met name op het gebied van de één miljard euro aan financiële hulp.’

Op 11 september 2001 verklaarde u als toenmalig leider van het CDA dat de wereld na de aanslagen op de Twin Towers nooit meer hetzelfde zou zijn. Beleven we nu met de coronacrisis weer een gebeurtenis waarvan geopolitiek gezien een sterk discontinuerend effect zal uitgaan?

‘Dat is heel lastig te zeggen, omdat we er nog middenin zitten. Voorstanders van het einde van de globalisering zien hun gelijk in de coronacrisis bevestigd, maar tegenstanders net zo goed. Dat betekent dat de jury nog verdeeld is. Maar niets menselijks is ons vreemd, dus als er straks weer voor een paar tientjes naar Barcelona gevlogen kan worden, zullen velen van ons dat denk ik gewoon weer doen. Ik matig me daarover geen moreel oordeel aan. Wel zullen we in Nederland en Europa op een aantal terreinen, zoals ten aanzien van medicijnen en mondkapjes, veel meer dan tot nu toe zelfvoorzienend moeten zijn.’

‘Geopolitiek blijft het centrale thema hoe de verhouding tussen de VS en China zich zal ontwikkelen: een verdere ont koppeling, of toch een keuze voor samenwerking? Alleen

een waardegedreven, krachtige en zelfbewuste EU, een factor van belang met een markt van meer dan 500 miljoen mensen, zal buiten de notenkraaker van die twee grootmachten kunnen blijven.’

We zullen er als AIV scherp op letten hoe de politiek ons advies volgt, met name op het gebied van de één miljard euro voor Afrika

Rauwheid en hoop: corona en de Bijbelse verhalen

De Bijbel staat vol verhalen waarin personen, volken of zelfs de hele mensheid in crisis verkeren. Moderne Nederlanders, die het crisisgevoel een beetje verleerd zijn, kunnen er in tijden van corona te rade gaan, en zien dan dat een crisis nooit logisch verklaarbaar is of eenduidige reacties over God en geloof oplevert. Opstand, troost, heldhaftigheid, liefde, ontwrichting en solidariteit: in de Bijbel kunnen we ons eigen rauwe verhaal terugvinden, en zo toch iets ontwaren van Gods grotere lijn van hoop en overwinning.

door Stefan Paas De auteur is als theoloog verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam en de Theologische Universiteit Kampen. In 2019 was hij 'theoloog des vaderlands'.

'Zonder crisis geen verhaal', zei mijn leraar Nederlands ooit. Mogelijk is de Bijbel daarom zo'n goed boek. Ongeacht wat we geloven, en wat de verhalen in de Bijbel ook aan emoties bij ons oproepen, vrijwel niemand zal ontkennen dat we hier meesterlijke verhalen voor ons hebben. Zesenzestig boeken en boekjes, soms niet meer dan een paar pagina's, die met allerlei spanningsbogen bij elkaar gehouden worden. Er is de Grote Crisis waarmee de Bijbel begint: Gods goede schepping die bijna direct wordt aangetast door het kwaad, zodat de lezer al meteen op het puntje van zijn stoel zit. Hoe gaat dit aflopen? En er zijn de talrijke kleinere crises waarmee Bijbelfiguren betekenis krijgen, diepte: Abraham, Ruth, David, Mozes, Esther, Paulus.

Als de geschiedenis bestaat uit verhalen, als zij meer is dan 'het ene stomme feit na het andere', dan zijn crises de plekken waar het verhaal tot leven komt: dreiging, angst, paniek, maar ook heldenmoed, mysterie, geloof, liefde en hoop. Zoiets kan gemakkelijk opgevat worden als een scheurkalenderwijsheid, in de trant van 'zonder kwaad is er geen goed'. Alsof crises nodig zijn om het goede tot stand te brengen, alsof ze op de een of andere manier zo *bedoeld* zijn. Vertel dat eens aan de familie van een patiënt die zich ligt dood te hoesten op de ic.

Zulk fatalisme vind je in de Bijbel niet. Kijk naar het boek Job, een lang uitgesponnen drama over een rechtvaardig mens die getroffen wordt door onbeschrijflijk kwaad. De literaire vorm van het boek is belangrijk: het is geen filosofische verhandeling waarin termen nauwkeurig worden gedefinieerd en logische tegenspraken vermeden. Het kwaad wordt in dit boek toegeschreven aan een verhaalfiguur, de grillige figuur van

de ‘satan’ die overal op aarde rondzwerft. Deze figuur ligt aan de leiband bij God. Job en zijn vrienden hebben daarover geen twijfel: uiteindelijk moet je bij God zijn voor het kwaad. En het is de opstandige Job die gelijk krijgt: hij heeft ‘goed van mij gesproken’, zegt God aan het eind. Die opstandigheid van Job wordt in het boek gespiegeld door God zelf. Want mochten we denken dat God een soort yin en yang is, een kosmische collectie van platitudes, dan maakt het boek ook daar korte metten mee. We ontmoeten monsters, kwade machten, en een vraag van God aan Job: ‘Heb je enig idee waarmee ik te stellen heb?’ Ik zei al: de vorm is literair, probeer het niet kloppend te krijgen. Maar we vinden hier een mens die getroffen wordt door een verlamme crisis en zich daarbij niet neerlegt.

Overlevingsdrang en slimheid

Opstand – de vraag naar de rechtvaardigheid van dit alles – is een manier om te reageren op crises. Creativiteit en heldhaftigheid zijn andere manieren. Is het toeval dat we dit juist tegenkomen in boeken die over vrouwen gaan? In het boek Ruth is de crisis er een van hongersnood en kinderloosheid. Naomi heeft haar man en haar zonen verloren en is te oud om nog kinderen te krijgen. Alleen haar schoondochter Ruth blijft bij haar. Over God lezen we in het boek nauwelijks iets; hij is geen handelende en sprekende persoon, zoals bij Job. Maar een schrijver hoeft niet elke keer zelf tevoorschijn te komen; zijn stijl verraadt hem. In het boek Ruth schemert

In het boek Ruth schemert God door in een jonge vrouw die in een grote crisis niet kiest voor zichzelf, maar voor liefde en trouw

God door in een jonge vrouw die in een grote crisis niet kiest voor zichzelf, maar voor liefde en trouw. Iets dergelijks zie je in het boek Esther. Ook daar geen uitgesproken vermeldingen van God, en al helemaal geen pogingen om er een ‘groter plan’

in te ontdekken. Ook hier slechts menselijke overlevingsdrang en slimheid. Maar wat beide boeken gemeen hebben, is dit: in de crisis wordt God gevonden waar mensen integer zijn en zich geven aan hun medemensen. Ruth geeft zich aan een onzekere toekomst, Esther waagt haar leven. Waar is God in de coronacrisis? Hij is daar waar afgepeigerd zorgpersoneel nog maar weer een nachtrust overslaat om voor patiënten te zorgen; daar waar Italiaanse artsen, zelfs 80-jarige, massaal reageren op een oproep om mee te helpen op de ic – zelfs met gevaar voor eigen leven.

Betekenis ontstaat in Bijbelse zin waar Gods typische stijl, zogezegd, herkenbaar is in de verhalen die wij leven. De vroegchristelijke bisschop Cyprianus van Carthago (ca. 200-258) schreef in zijn geschrift over sterfelijkheid (*De mortalitate*) over de werken van barmhartigheid tijdens de gruwelijke epidemie die Carthago trof in het midden van de derde eeuw. Hij wijst erop dat het juist nu tijd is om doden te begraven en zieken te verzorgen. Een crisis is, zou je kunnen zeggen, een gemeenschappelijke karaktertest. We worden teruggebracht naar onze menselijkheid.

De ballingschap in Babel

Het risico van de voorgaande voorbeelden is misschien dat we te snel op zoek gaan naar wat we kunnen *doen* in tijden van crisis. Maar als iets kenmerkend is voor

een crisis, is het natuurlijk dat we vaak juist niet weten wat wijsheid is. Een crisis is ontwrichtend; je kunt je er per definitie niet goed op voorbereiden.

De grootste collectieve crisis in de Bijbel is de ballingschap van de Judeeërs in Babel. In 597 v.Chr. veroverden de Babyloniërs Jeruzalem en voerden het vaardigste, best opgeleide deel van de bevolking weg, en na de verwoesting van de tempel in 586 v.Chr. deden ze dat opnieuw. Een militaire en politieke ramp, natuurlijk, maar ook een culturele en religieuze. Je zou, zonder al te veel overdrijven, kunnen stellen dat de hele identiteit van Juda rustte op drie beloften. Eerst was daar de belofte aan Abraham: 'Ik zal je tot een groot volk maken, dat altijd in dit land zal wonen.' Dan de belofte aan David, de grote koning: 'Er zal altijd iemand uit jouw huis op de troon zitten.' En ten slotte de belofte aan Davids zoon, Salomo. Als hij de tempel heeft laten bouwen, belooft God hem het volgende: 'Ik zal mijn naam altijd in dit huis laten wonen.'

En dan komen de Babyloniërs over de muren: de tempel wordt verwoest, de koning wordt afgevoerd (nadat zijn zonen voor zijn ogen zijn afgeslacht), en een groot deel van het volk met hem. Het is moeilijk de impact van zoiets te beschrijven zonder in dramatische taal te vervallen. De oudtestamenticus Walter Brueggemann spreekt hier over het einde van het volksbestaan en het einde van de relatie met God.

Bron: iStock

Verklaringen en betekenissen

In die crisis – waarbij corona in het niet valt – ontspint zich een scala aan herkenbare reacties. Er is allereerst trauma. Het boek *Klaagliederen* is daarvan het resultaat: rauwe teksten, vol scheurend verdriet en wanhoop. Je zou het haast therapeutisch duiden: verdriet mag er zijn; rouw moet de ruimte krijgen. Daarna komt dan de aanvaarding. Maar ik vraag me af of je het dan recht doet. Midden in de crisis zit je niet in een ‘fase’; het verdriet is simpelweg allesbeheersend. Tegelijk kan er wellicht ook troost uitgaan van het feit dat je niet de eerste bent in zo’n situatie. Het rauwe verdriet van *Klaagliederen* is de stem die op zoveel plekken in de geschiedenis en in de wereld te horen is.

De crisis levert ook veel pogingen op om een en ander te duiden. Rond de ballingschap ontstaan allerlei verklaringsmodellen. Dit is een straf van God over de zonden van ons voorgelacht. We hebben de waarschuwingen in de wind geslagen, en dit is het resultaat. Zo vind je het in de boeken van de Koningen en bij de profeet Jeremia. Of: dit is een nieuw hoofdstuk van de geschiedenis van God met ons volk. God is groter dan wij dachten; hij kan werken door ‘heidense’ koningen als Cyrus. Hij is niet gebonden aan onze tradities, onze grond, onze cultuur. De anonieme profeet Deuterocesaja, zelf balling in Babel, trekt alle registers open van hoop en troost. En weer anderen betuigen vooral hun radeloosheid en onschuld: waarom moest dit ons nu juist treffen?

*God is niet gebonden aan onze tradities,
onze grond, onze cultuur*

Andere duidingen vinden we ook. De Bijbel lijkt te bevestigen wat we in Nederland nu ook zien: crises nodigen uit om verklaringen en betekenissen te zoeken, en heel vaak spreken die elkaar tegen.

Eigenlijk is er niet zoveel veranderd. Veel Nederlanders geloven niet meer in God en vinden het afschuwelijk als een enkele dominee de crisis een ‘straf van God’ noemt. Dat houdt hen niet tegen om de crisis te koppelen aan onze verantwoordelijkheid: onze omgang met de natuur, onze extreme mobiliteit. Anderen zien vooral kansen. Weer anderen benadrukken dat een crisis ons terugroept naar wat er echt toe doet: humaniteit, solidariteit. Misschien is het wel allemaal tegelijk waar. Moderne Nederlanders zijn het crisisgevoel een beetje verleerd; collectieve kwetsbaarheid is ons vreemd geworden. Misschien ervaren we nu dat een crisis ook de duidingen en verklaringen aantast, de zekerheden. Maar anderzijds geldt ook: de mooiste verhalen ontstaan vaak door tegenspraak.

De Bijbel is niet een serie levenslessen, netjes gelabeld: voor elke situatie een wijsheid. We vinden er geen kant-en-klare betekenis, maar wel een reeks verhalen waarin we ons eigen verhaal kunnen terugvinden. Waar we dat proberen, zou het zomaar kunnen dat we ons eigen levensverhaal terugkrijgen met een nieuwe glans. Dat het gloeit van het grotere verhaal, het theodrama van hoop en overwinning dat overal in de Bijbel doorschemert en opstand voedt, creativiteit, liefde, solidariteit.

Economisch inzetten op een Rijnlands model 2.0

De coronacrisis is hét moment om de scheefgegroeide economische orde om te vormen naar een sociaal duurzame economie. Te midden van de grootmachten VS en China, die big business of de partij centraal stellen, is Europa de enige macht die in staat is deze taak op zich te nemen. Nederland moet daarom stoppen met zijn zuinige, op de korte termijn gerichte en daardoor doodlopende opstelling richting de EU, en vol overtuiging inzetten op een Rijnlands model 2.0. Onze kwaliteit van leven en zelfs onze overleving staan op het spel.¹

door Govert Buijs De auteur bezet de F.J.D. Goldschmeding-leerstoel 'Economie in relatie tot civil society' van de Vrije Universiteit Amsterdam.

In 1935 of 1936, crisisjaren, brandde het huis van Gerrit van Harten en Adriaantje Vis helemaal af, op klaarlichte dag. Zij overleefden, met al hun toen al acht of negen kinderen, de brand. Wat de oorzaak ervan precies was, zal voor altijd wel onduidelijk blijven, maar helder was dat het huis herbouwd moest worden. Het domste wat Gerrit nu kon doen, was het exact herbouwen van het oude huisje, dat eensteensmuren en een rieten dak had gehad. De kans deed zich voor iets beters te bouwen: met spouwmuren, met een pannendak, ietsje groter ook. In Ter Aar staat nog steeds het nieuwe huis dat Gerrit en Adriaantje, mijn opa en oma, indertijd bouwden.

De coronacrisis is als een plotselinge uitslaande brand in onze economie. En hoewel een indrukwekkend grootgilde van duiders al na twee dagen wist waar het allemaal door kwam – van een boze Moeder Natuur tot en met het neoliberalisme en de globalisering, en niet te vergeten een disfunctionerend Europa – lijkt het me het best om het gewoon als domme pech te zien, als een brand die niemand had voorzien. Maar je moet wel herbouwen.

Het grote risico is dat we in een kortetermijn-wederopbouwreflex schieten. Alles weer zo vlug mogelijk zoals het was; muren en dak direct weer overeind. Met zo'n reflex zouden we twee grote fouten maken, waardoor de secundaire gevolgen van de crisis weleens veel groter kunnen zijn dan de directe gevolgen nu en in de nabije jaren. Ten eerste dreigen we dan jaren, wellicht decennia te verliezen voor de broodnodige herstructurering van de economie. De noodzaak daarvan is in de afgelopen tien jaar

steeds scherper op ons netvlies gekomen. Omdat een herstructurering van een economie vaak decennia kost, kunnen we het ons niet veroorloven om decennia verloren te laten gaan.

Ten tweede dreigen we met een wederopbouwreflex ook visieloos voorbij te gaan aan de grote geopolitieke veranderingen van de laatste decennia. Die staan wellicht nog niet zo scherp op ons netvlies, maar de wereld is grondig aan het veranderen.

Zes problemen van de oude economie

Het eerste punt: na de kredietcrisis van 2008 was het aanvankelijk stil, maar in de laatste jaren is er een ware hausse op gang gekomen van kritische analyses van de huidige markteconomie. Dit betekent vaak geen massieve aanval, à la Marx, op 'het kapitalisme' of 'de vrije markt'. De inzet is veeleer om de vrije markt te redden! Want de vrije markt is in principe een platform voor creativiteit en innovatie, voor individuele ontplooiing en wederzijdse dienstverlening. In coronatijd beseffen we dit eens te meer: van kappers tot restaurateurs, van sportschoolhouders tot aanbieders van vergadersoftware. Maar als we wat scherper kijken naar hoe de vlag van dit platform voor vrijheid, creativiteit en dienstbaarheid erbij hangt, ontstaat een treurig beeld dat zich al ver voor de coronacrisis aftekende. Minstens zes ingrijpende problemen kunnen worden aangewezen.

De oude economie teert jaarlijks in op de reserves van de aarde

Allereerst de *ecologische* problematiek: de oude economie teert jaarlijks in op de reserves van de aarde, terwijl het besef inmiddels bij zeer velen is doorgedrongen dat we met (straks) tien miljard mensen

deze wijze van produceren en consumeren eenvoudigweg niet kunnen volhouden. We zullen moeten overschakelen op een circulaire economie.

Een tweede probleem betreft de immense *financialisering*. Net zoals we nu onze totale economie afstemmen op de beschikbare ic-capaciteit – en dit keihard wordt opgelegd –, zo worden al enkele decennia de hoofdlijnen van onze economische politiek bepaald door de financiële economie. Daarbij is dan puur het te verwachten financiële rendement het criterium, niet welvaart of welzijn in brede zin. Aandeelhouderswaarde werd het doel van ondernemingen, niet maatschappelijke waarde.

Een derde probleem, dat hier direct mee samenhangt, is de groeiende *ongelijkheid*. Tussen landen is de ongelijkheid afgenomen, maar binnen vrijwel alle landen nam in de afgelopen decennia de ongelijkheid fors toe. Opwaartse mobiliteit is tot stilstand gekomen. De arbeidsinkomensquote verschoof drastisch van arbeid naar kapitaal. Maar de belasting blijft wel primair uit 'arbeid' komen. Allerlei landen losten dit op door permanent te bezuinigen op de publieke sector.

Een vierde kernprobleem betreft de onjuistheid van *prijzen*. Hoe langer hoe meer wordt duidelijk dat in prijzen allerlei kosten vaak niet verwerkt zijn. Prijs en waarde blijken heel verschillende zaken. Vliegen bijvoorbeeld is structureel veel te goedkoop, en boeren krijgen al decennialang via de markt te weinig voor hun producten,

waardoor ze hun grond hoe langer hoe harder moeten uitknijpen (met weer allerlei gevolgen voor het milieu).

Een vijfde probleem van de oude economie betreft de enorme *machtsconcentraties* van bepaalde bedrijven en sectoren die met name door het verzamelen van data in korte tijd ongekende machtsposities konden opbouwen, zonder hierover publiek verantwoording af te leggen. Hoe langer hoe meer begint door te dringen hoe absurd het is dat we onze nieuwe publieke ruimte, de digitale wereld, geheel door private partijen laten organiseren, die bovendien heel handig belasting weten te ontwijken. Maatschappelijke verantwoordelijkheid is door veel bedrijven ideologisch en praktisch de nek omgedraaid. Het mkb, in vrijwel alle landen de feitelijke kurk waar de economie op drijft, betaalt het gelag, met een steeds hogere belastingdruk.

Ten slotte worden ook de *psychische* gevolgen van ons economische stelsel hoe langer hoe ernstiger. De economie lijkt op een cynische ratrace waarin je ofwel glorieus wint, ofwel met een burn-out aan de kant komt te liggen. Dit hangt samen met het feit dat de balans van zekerheid en onzekerheid – die altijd met een vrije markt meekomt – in recente jaren steeds meer in de richting van onzekerheid is doorgeslagen.

Geen wonder dat in veel landen, zowel westerse als niet-westerse, een kloof is gegroeid tussen ‘volk’ en ‘elite’. We zijn dringend toe aan een herontwerp van de economische orde, in de richting van een sociaal duurzame economie. Onze kwaliteit van leven in brede zin, de menselijke waardigheid en de sociale leefbaarheid van onze wereld, en zelfs puur onze overleving, hangen hier op langere termijn van af.

Hier kunnen we wel direct een grote sprong voorwaarts in de economische wetenschap noteren. De eendimensionale schijnmaatstaf van het bnp is inmiddels rijk voorzien van alternatieven die in kaart brengen hoe goed het met landen echt gaat (bijvoorbeeld de OECD Better Life Index). Dergelijke indexen geven ook een indicatie van hoe men kan nadenken over een ‘holistische vrijmarkteconomie’, waarin menselijke ontwikkeling, innovatie en creativiteit verbonden zijn met ecologie en sociale rechtvaardigheid.

Het is absurd dat we onze nieuwe publieke ruimte, de digitale wereld, geheel door private partijen laten organiseren

De nieuwe geopolitieke context

Maar hoe kan een dergelijk herontwerp ooit gestalte krijgen? Hier komt de geopolitieke situatie in het spel – het tweede risico van een kortetermijn-wederopbouwreflex. In de afgelopen tien jaar hebben we de terugkeer gezien van de geopolitiek, het strategische schaakspel van grootmachten om geografische invloed, grondstoffen en commerciële posities. In deze periode zijn de VS en China de grote spelers geworden. Beide hebben een economisch stelsel dat, hoe verschillend ook, daarin overeenkomt dat de menselijke waardigheid geen doorslaggevende rol speelt. Bij de een staat alles in het teken van de accumulatie van extravagante rijkdom in de handen van een kleine elite; bij de ander ook, alleen noemt die elite zichzelf anders – wat bij de een big business is, is bij de ander de partij. Geen van beide

Bron: Pixabay

grootmachten zal de structurele problemen van de huidige markteconomie willen aanpakken – en ook een eventuele president Biden zal hierin het verschil niet maken. Geen van beide heeft enig belang bij het ontstaan van iets als een sociale of een sociaal duurzame markteconomie (en ja, gelukkig doen sommige Amerikaanse staten iets anders dan de federale overheid; en ja, China werkt wel aan duurzaamheid). En dus zal onvermijdelijk de ene helft van de wereld overgeleverd worden aan een zichzelf verrijkende financiële elite, en de andere helft aan een de eigen machtspositie permanent versterkende technologisch-totalitaire supermacht. Tenzij zich een derde optie aandient, die zich inzet voor een economie ‘of the people, by the people and for the people’ (vrij naar Lincoln). En die is er, of beter gezegd: die kán er zijn, mits ...

Europa: een broodnodig geopolitiek platform (juist voor Nederland)

Om als platform en actor van een werkelijke innovatieslag richting een ander soort vrijemarkteconomie naar voren te kunnen treden, is er maar één kandidaat: Europa, nog steeds qua omvang ongeveer de grootste economie ter wereld (!), een continent met potentieel grote marktmacht. En ja, binnen Europa zijn de verschillen groot. Maar zodra men een stap buiten Europa zet, weet men plots weer dat de verschillen binnen Europa vele malen kleiner zijn dan die tussen Europa en vele andere cultuurgebieden in de wereld. In Europa is, met vallen en opstaan en op heel verschillende manieren, al heel lang bewust geprobeerd een vorm van markteconomie

te ontwikkelen die ook het dubbele besef van menselijke waardigheid en vrijheid en van het Bonum Commune, van het gemeenschappelijke belang van alle burgers, overeind hield. Europa kenmerkt zich al decennialang als plaats waar de zoektocht naar een ‘derde weg’ plaatsvindt, een economie van en voor iedereen, een menselijke-waardigheidseconomie.

Maar: dit ideaal is in de afgelopen decennia juist in Europa aan ernstige intellectuele en politieke bloedarmoede gaan lijden. Om met de intellectuele te beginnen: de economische wetenschap is zich in enkele decennia geheel gaan richten op Amerika en het Angelsaksische model. Alternatieven voor het Amerikaanse kapitalisme stonden lange tijd nauwelijks op de agenda – terwijl de ecologische én de sociale én de politieke én de economische behoefte daaraan groot is. Nederland en vooral Duitsland hadden ooit een belangrijke traditie op dit punt, vaak aangeduid als het ‘Rijnlands model’, maar vrijwel niemand zet zich aan de ontwikkeling van ‘Rijnland 2.0’. Daarom kijken de creatieve, visionaire economen juist nu wel naar Europa. Hier liggen oude tradities klaar om nieuw leven ingeblazen te krijgen – met een nieuw economisch-intellectueel zelfvertrouwen.

Maar er is, zoals gezegd, ook sprake van ernstige politieke bloedarmoede. Veel lidstaten denken dat de kleine Europese staten nog steeds afzonderlijk, als natiestaten, het gewicht hebben om in de wereld toonaangevend te zijn. Europa wordt door nationale bijziendheid niet geopolitiek gedefinieerd, laat staan van een eigen geo-economische missie voorzien. Terwijl de keuze simpel is: van drieën één, of de VS, of China, of Europa. Als Europa zich niet als schaker manifesteert, zal het slechts een schaakbord worden.

*Als Europa zich niet als schaker manifesteert,
zal het slechts een schaakbord worden*

De kracht van herinnering

Het grootgilde der snelle duiders van de coronacrisis heeft overigens één ding goed begrepen. Een crisis krijgt achteraf altijd duidingen, en niet zelden wordt daarbij één duiding dominant, soms voor decennia. De duiding bepaalt de herinnering, en bepaalt ook wie tijdens de crisis ‘goed’ en wie ‘fout’ was. En deze dominante duiding levert dan niet zelden de rugdekking voor grote mentaliteits- en maatschappijveranderingen. De Tweede Wereldoorlog en de Marshallhulp maakten de weg vrij voor de grote culturele, politieke en economische invloed van de VS in de decennia daarna. Na 9/11 werd de duiding sterk bepaald door de zogenoemde clash of civilizations, en kwam er ineens wereldwijd een nieuwe nadruk op culturele en religieuze verschillen, en zagen we zelfs de opkomst van ‘identiteit’ als een van de centrale politieke thema’s. De islam werd collectief in de beklagdenbank gezet. Na de financiële crisis van 2008 kwam er een einde aan de gloriëtocht van wat we ‘neoliberalisme’ zijn gaan noemen, en kwam er een periode van grote verwarring en onzekerheid, die ook mede bijdroeg aan de kracht van het zojuist al genoemde identiteitsdenken. Tegelijk stortte het vertrouwen in de financiële wereld, banken en bankiers in, en verloren zij hun publieke slagkracht.

Hoe men handelt ten tijde van een ernstige crisis, en wie uiteindelijk als goed en fout geïdentificeerd zullen worden, is essentieel voor de handlingsruimte in de jaren nadien. De collectieve herinnering vormt als het ware een heel eigen vorm van kapitaal. Verpest men het tijdens een crisis, dan zaait men decennialang wantrouwen. In een crisis wordt in korte tijd heel veel toekomst gecreëerd. Nederland – Rutte, Hoekstra – dient zich hier als klein land zeer bewust van te zijn.

Economie ‘of the people, by the people and for the people’

Het voorgaande zou kunnen betekenen dat Nederland in plaats van *penny wise, pound foolish* te zijn, juist nu inzet op een nieuw Europees pact waarin een aantal van de gebreken in het huidige functioneren van de Europese Unie worden gerepareerd en tegelijk een nieuwe visie op een gezamenlijke toekomst ontwikkeld wordt. Die inzet moet juist nu ondersteund worden, zo niet met euro- of coronabonds, dan in elk geval met een ruimhartige ‘Marshallplanachtige’ inzet voor de zwaarst getroffen lidstaten.

De coronacrisis is primair domme pech. Maar ze creëert wel een bijzonder moment. Er zijn soms, heel soms, momenten in de geschiedenis waarop er op korte termijn gehandeld moet worden met het oog op de lange termijn. Momenten waarop het er echt om spant voor decennia die komen. Nu ons huis afgebrand is en we plotseling voor de taak staan het te herbouwen, moeten we dat wel goed doen.

In een crisis wordt in korte tijd heel veel toekomst gecreëerd

Doen we dat niet, dan komt het waarschijnlijk heel lang niet goed, misschien zelfs nooit meer. Abraham Lincoln beseftte dat in 1863, toen het lot van de tot op dat moment enige functionerende democratie ter

wereld in de waagschaal lag. Hij riep zijn toehoorders in Gettysburg op om zich hard te blijven maken voor ‘government of the people, by the people and for the people’, opdat deze niet zou ‘perish from the earth’. Men hoeft niet lang naar de geopolitieke en geo-economische constellatie van dit moment te kijken om te zien dat dat risico er ook is voor de ontwikkeling van een duurzame menselijke-waardigheidseconomie, een economie waarin het *common good* evenzeer aandacht krijgt als de individuele marktvrijheid. Bondskanselier Merkel lijkt het moment aanzienlijk beter te verstaan dan onze regering, die er graag prat op gaat ‘geen visie’ te hebben. Daarom zal Nederland nu snel moeten handelen, zijn opgelopen imagoschade herstellen en alsnog proactief moeten optreden, allianties sluiten, visie ontwikkelen en visionair een nieuwe Europese toekomst schetsen. Opdat een vrijemarkteconomie ‘of the people, by the people and for the people’ niet voorgoed van de aardbodem zal verdwijnen, nog voor ze goed en wel vorm gekregen heeft.

¹ Een eerdere versie van dit artikel verscheen op 6 juni 2020 in *Trouw*.

De Europese Unie en de coronacrisis

Christendemocratische partijen moeten de coronacrisis aangrijpen om de scheefgroei in de wereld en de EU, die daarvoor al zichtbaar was, te herstellen. Dat betekent voorbijgaan aan een discussie over meer of minder Europa of over tegenstellingen tussen noordelijke en zuidelijke EU-landen. Principes als solidariteit en gerechtigheid moeten in noodsituaties niet leiden tot een debat over de Europese regels, maar vertrouwen bieden dat er onderlinge hulp komt.

door Amy Verdun De auteur is hoogleraar Europese politiek en politieke economie aan de Universiteit Leiden en de University of Victoria in Canada.

De coronacrisis heeft de wereld die we kennen volkomen veranderd. Velen vragen zich af of deze veranderingen van tijdelijke aard zijn, of dat deze crisis ook meer permanente veranderingen zal teweegbrengen. Een deel van het antwoord is te herleiden naar de vraag in hoeverre er achter deze coronacrisis andere crises schuilgaan, die mogelijk de huidige crisissituatie verergeren. Waren er al barsten in het systeem die men eigenlijk al had moeten aanpakken, en die zich nu manifesteren als urgente problemen? Laten we deze vraag eens bekijken vanuit het perspectief van de Europese integratie, en in het bijzonder de relatie die Nederland heeft met de Europese Unie (EU). Daarnaast wil ik beschouwen hoe christendemocratische beginselen ons kunnen helpen in het aanpakken van deze crisis.

Excessen en vooruitgang

Naar aanleiding van de sombere wereld, veroorzaakt door het coronavirus en de verschillende soorten lockdown die diverse landen erop na hebben gehouden in maart en april 2020, is menigeen gaan reflecteren op de stand van zaken in de geglobaliseerde wereldeconomie. Kenmerkend voor dit systeem is dat er een aantal haast onbegrijpelijke excessen is, zoals de buitensporige accumulatie van rijkdom in de handen van enkele ultrarijke mensen: de rijkste 26 personen ter wereld bezitten meer dan het gezamenlijke eigendom van de armste vijftig procent van de wereldbevolking.¹ Er zijn uitwassen waar we ons zorgen over maken: extreme vormen van consumptie, de wegwerpeconomie, en er zijn veel uitdagingen rond het klimaat en het milieu. Tegelijkertijd is het ook opmerkelijk hoeveel vooruitgang er recentelijk, in de jaren vóór de coronacrisis, is geboekt in ontwikkelingslanden. In het afgelopen decennium zijn er wereldwijd veel

meer kinderen naar school gegaan, is mondiaal de extreme armoede gehalveerd, is kindersterfte met een derde gereduceerd, en is zelfs het aantal doden door klimaatgerelateerde catastrofes met een derde afgenomen.² Deze crisis zet ons aan tot nadenken over de vraag wat de coronacrisis ons leert over de manier waarop we de samenleving hebben ingericht, en wel op drie niveaus: het mondiale, het Europese en het nationale (Nederlandse) niveau. In dit stuk concentreer ik me op de interactie tussen Nederland en Europa.

Europa als onderdeel van de oplossing

Hoe de wereld er na de coronacrisis uit zal zien is op dit moment nog niet te zeggen. We kunnen met zijn allen een aantal kanten op: status quo, meer internationale samenwerking, meer Europese integratie en samenwerking, of meer nationalisme. We staan nu voor een aantal keuzes: we moeten de regels binnen de samenleving heroverwegen, maar ons ook afvragen of de dingen die we dagelijks doen écht zo nodig en nuttig zijn. Daarmee doel ik op de expliciete en impliciete wijze van handelen die onze cultuur kenschetst. Kan het ook anders? Dienen we, met een aantal andere keuzes, onze doelen niet beter?

In Europees verband werd eind februari pijnlijk duidelijk hoe moeilijk het was om te reageren op een gezondheids crisis die in eerste instantie losbarstte in Italië, Frankrijk en Spanje, en pas een paar weken later ook de kop opstak

in landen als België, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Gezondheidszorg is in Europees verband verdragsmatig vastgelegd als nationale bevoegdheid, en níét als bevoegdheid van de Europese Unie. Het *effect* van deze crisis raakt daarentegen wel de gedeelde

Gezondheidszorg is een nationale bevoegdheid maar het effect van de crisis raakt wel de Europees-nationale bevoegdheid

Europees-nationale bevoegdheid. De EU en de lidstaten dienen *samen* vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal te verzekeren – kenmerken van de interne markt. En zoals vermeld in artikel 3 van het Verdrag van Maastricht moeten de lidstaten streven naar evenwichtige economische groei. De nieuwe Europese Commissie voegt daar ook nog duurzame ontwikkeling bij als doel. Wanneer er, conform de basisbeginselen van het verdrag, sprake zou kunnen zijn van enige gerechtigheid en solidariteit, dan moeten we in het midden van deze crisis ons eigenlijk van onze beste kant laten zien, om zo deze doelstellingen en principes te bewerkstelligen. Dat betekent dat men probeert om elkaar, waar mogelijk, te helpen – ook over de landsgrenzen heen.

Interne verhoudingen

Een van de effecten van het feit dat de EU zich hard heeft gemaakt voor het verwezenlijken van de interne markt, is dat de EU zich in de laatste decennia vooral heeft geconcentreerd op wat de Nederlandse econoom Jan Tinbergen in 1965 al ‘negatieve integratie’ noemde, dus op het wegnemen van belemmeringen.³

Sinds het Hof van Justitie in de jaren zeventig van de vorige eeuw het principe van de wederzijdse erkenning heeft goedgekeurd als methode om integratie te bewerkstelligen, was er steeds een angst dat er sociale dumping of een *race to the bottom* zou ontstaan.⁴ Het Europees Hof in Luxemburg had er echter in de jaren zestig wél voor gezorgd dat het Europees recht voorrang (suprematie) heeft op het nationale recht (wat betreft de competenties waar de EU iets over te zeggen heeft). De keerzijde van de negatieve integratie is lage standaarden. Een meer proactieve houding van de EU zou kunnen betekenen dat men meer ‘positieve integratie’ zou kunnen bewerkstelligen: meer harmoniseren, meer Europese initiatieven aannemen om de burgers ook méér aan te bieden. Een recent voorbeeld van positieve integratie is het creëren van de Europese bankenunie. Het streven naar positieve integratie is ook terug te zien in de ambitie om een werkloosheidsuitkering te realiseren op EU-niveau, en eveneens in het zoeken naar nieuwe Europese financiële instrumenten om gezamenlijk de landen te steunen die het hardst zijn geraakt in de coronacrisis, maar zelf niet de middelen hebben om de crisis aan te pakken.

Echter, er is een verschil tussen positieve integratie en de positieve vrijheidsidealen gelanceerd door Isaiah Berlin in 1958.⁵ Met ‘negatieve vrijheidsidealen’ wordt vaak bedoeld dat iemand onbelemmerd iets mag doen. ‘Positieve vrijheidsidealen’ duiden op het vermogen om het leven naar de eigen hand te zetten. In dit verband rijst dan deze vraag: wat zou het serieus nemen van dit soort positieve vrijheidsidealen betekenen voor de vraag hoe

de EU zich het best weerbaar kan maken tegen fundamentele schokken? Goed nadenken hierover betekent voorbijgaan aan de framing van ‘de EU’ als ‘goed’ of ‘slecht’. En op

eenzelfde manier is een discussie over solidariteit productiever dan het eindeloos afbeelden van de huidige uitdagingen als wezenlijk tussen ‘Noord’ en ‘Zuid’. Wat we de afgelopen weken hebben gezien is volkomen nutteloos. De discussie is gaan lijken op een ruzie over de regels. Midden in de coronacrisis zou de discussie niet moeten gaan over hoe en waarom de landen elkaar helpen. Het vertrouwen moet er zijn dát men in eerste instantie elkaar helpt. Straks, in wat ‘normalere’ omstandigheden, moet men uiteraard duidelijke regels maken over hoe men deze financiële instrumenten dient te organiseren. Verder moet men ervoor zorgen dat alle lidstaten eerlijk en met begrip omgaan met de gemeenschappelijke middelen. De sfeer die is ontstaan van een ‘wij tegen zij’ is helemaal niet nuttig. Wel is het natuurlijk belangrijk dat de EU-regels die gemaakt worden acceptabel zijn voor alle EU-landen.

De sfeer die is ontstaan van een ‘wij tegen zij’ is helemaal niet nuttig

Christendemocratische beginselen

In de periode onmiddellijk na het einde van de Tweede Wereldoorlog in ons land, 75 jaar geleden, hebben de christendemocraten een belangrijke rol gespeeld in de Europese integratie. De christendemocratische partijen in de EU zijn vandaag de dag verenigd in de Europese Volkspartij (EVP), de oudste en grootste partij in het Europees Parlement. Wat betreft de christendemocratische beginselen zou ik de klassieke lijn van prof. dr. J. Klapwijk willen volgen, die deze kenschetst als

‘gerechtigheid’, ‘gespreide verantwoordelijkheid’, ‘solidariteit’ en ‘rentmeesterschap’.⁶ Deze beginselen hebben in het verleden een zeer belangrijke rol gespeeld, en dat zou wéér kunnen. Het is natuurlijk verleidelijk voor de gevestigde politieke partijen in Nederland (dus ook de christendemocratische partijen) om te vervallen in een debat over ‘meer of minder EU’. De partijen uiterst rechts en uiterst links in de Tweede Kamer, die (om verschillende redenen) veelal eurosceptisch zijn, zetten deze discussie vaak in gang. Helaas leidt zo’n debat vaak tot een simplificering van de problemen, wat niet meehelpt bij het vinden van oplossingen. De christendemocratische partijen zouden er goed aan doen om deze crisis aan te pakken en eens goed na te gaan of men nog steeds trouw kan blijven aan de normen en waarden van de christendemocratie.

Natuurlijk is het niet gemakkelijk. De coronacrisis heeft de barsten in het systeem aan het licht gebracht. Er zijn duidelijk grote verschillen tussen rijk en arm, tussen degenen die kansen hebben om te winnen in deze crisis en degenen die mogelijk verliezers zijn, tussen het systeem van de ‘oude industrie’ en dat van de gedigitaliseerde en/of de duurzame industrie. Dit verschil zien we ook in EU-verband: het Europese huis is nog niet af.⁷ We zullen de kosten van de crisis moeten delen, en met elkaar de volgende stappen zetten. Op dit moment kunnen christendemocraten – inclusief andersgezinden die christendemocratische beginselen steunen vanuit hun eigen geloofs- of levensovertuiging – in Nederlander en Europa het niet veroorloven om deze normen en waarden naast zich neer te leggen. Het zal moeilijk zijn, en gepaard gaan met ups-and-downs. Misschien dat we in dit verband kunnen eindigen met een zin van 130 jaar geleden van de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche: ‘Was mich nicht umbringt, macht mich stärker.’

1 Oxfam, *Public good or private wealth?* Oxford: Oxfam GB, januari 2019.

2 United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today. Inequalities in human development in the 21st century.* New York: UNDP, 2019; en Donna Barne en Divyanshi Wadhwa, ‘Year in Review. 2019 in 14 charts’, website The World Bank, 20 december 2019.

3 Jan Tinbergen, *International economic integration* (tweede, herziene editie). Amsterdam: Elsevier, 1965; zie ook Fritz W. Scharpf, ‘Negative and positive integration in the political economy of European welfare states’, in: Gary Marks, Fritz W. Scharpf, Philippe C. Schmitter en Wolfgang Streeck (red.), *Governance in the European Union*. Londen: Sage, 1996, pp. 15-39.

4 Amy Verdun, *European responses to globalization and financial market integration. Perceptions of economic and monetary union in Britain, France and Germany.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000, p. 178.

5 Isaiah Berlin, ‘Two concepts of liberty’ [1958], in: Idem, *Four essays on liberty.* Oxford: Oxford University Press, 1969, pp. 118-172.

6 J. Klapwijk, ‘Grondbeginselen van christendemocratische politiek’, *Christen Democratische Verkenningen* (1982), nr. 6, pp. 316-324, aldaar p. 317. Prof. dr. J. Klapwijk bespreekt in dit betoog welke deze beginselen zijn en hoe deze zijn opgenomen in het Program van Uitgangspunten van het Christen-Democratisch Appèl (CDA), dat toen net was opgericht.

7 Amy C. Verdun, *European economic governance. Past, present and future* (oratie Universiteit Leiden). Leiden: Universiteit Leiden, 27 september 2019.

Christendemocratische postcoronavisie op voedsel en veehouderij

De christendemocratische visie op mens, dier, milieu en klimaat dwingt ons belangrijke keuzes te maken voor een duurzaam landbouw- en dierbeleid dat epidemieën als corona weet te voorkomen. Circulaire landbouw is daarvoor noodzakelijk. Maar dat betekent niet louter extensieve kleinschalige landbouw in Nederland en Europa, omdat dit wereldwijd tot vergroting van het landbouwareaal leidt. In plaats van in megastallen moet er geïnvesteerd worden in intelligente intensivering van familiebedrijven met innovatieve landbouwmethodes, zodat de Nederlandse landbouw op duurzame wijze bijdraagt aan voedselzekerheid, volksgezondheid en dierenwelzijn.

door Henk Jan Ormel De auteur is oud-CDA-Tweede Kamerlid en dierenarts, sinds 2012 werkzaam bij de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties (FAO).

De coronapandemie, de opkomst van nieuwe infectieziekten, de dreiging van antimicrobiële resistentie en de gevolgen van de klimaatverandering voor voedsel en landbouw leveren het bewijs dat de uitdagingen die de gezondheid van mens en dier, de voedselzekerheid, de armoede en het milieu bedreigen, niet losstaan van elkaar. Ziekterisico's nemen exponentieel toe als gevolg van wereldwijde trends, zoals de groei van de wereldbevolking, de opwarming van de aarde, globalisering, ontbossing en een toenemende vraag naar dierlijke producten. De ongereguleerde uitbreiding van de veeleert tast ongerepte ecosystemen aan en heeft bovendien tot gevolg dat vee en mensen, huisdieren en in het wild levende dieren steeds vaker met elkaar in contact komen. Het gevaar van zoönosen neemt daardoor toe.

Zoönosen, ziekten die van dier op mens overspringen, zijn niet uitzonderlijk. Meer dan zestig procent van de infectieziekten van de mens is van dieren afkomstig.¹ Bekende voorbeelden zijn aids, ebola, builenpest, tyfus en griep.² In deze eeuw waren er al twee eerdere uitbraken van een coronavirus. SARS (*severe acute respiratory syndrome*), afkomstig van vleermuizen, is op de mens overgesprongen via civetkatten die verhandeld werden op een markt in China. MERS (*Middle East respiratory syndrome*), ook afkomstig van vleermuizen, is op de mens overgesprongen via dromedarissen en

kamelen. Wetenschappers gaan ervan uit dat er nog duizenden onbekende virussen en bacteriën in ecosystemen op aarde aanwezig zijn.

De huidige coronapandemie is een gevolg van de hiervoor genoemde factoren, en de verwachting is dat bij onveranderd beleid dit soort uitbraken steeds vaker zullen optreden. De gezondheden van mens, dier en milieu vormen namelijk samen één gezondheidssysteem, samengevat in de term 'One Health'.³ Om de dreiging van de uitbraak van nieuwe infectieziektes aan te pakken en tegelijkertijd de biologische integriteit van de planeet te waarborgen, moeten we ons niet alleen richten op ziektepreventie, maar ook op het behoud van biodiversiteit, op een maximale beperking van de klimaatverandering, en op duurzame voedselproductie voor een groeiende wereldbevolking. De wereldwijde doelstellingen voor duurzame ontwikkeling zijn de door de Verenigde Naties vastgestelde zeventien *Sustainable Development Goals* (SDGs).⁴ Deze SDGs bieden ook voor Nederland een unieke kans om op gecoördineerde wijze te werken aan de verbetering van de gezondheid van mens, dier en milieu. Alleen als de problemen integraal en bij de wortel worden aangepakt, zal het lukken om ook de kans op het uitbreken van een nieuwe pandemie te verkleinen. De coronapandemie is, naast de zorg over de uitputting van de aarde en de klimaatverandering, een reden te meer om de voedselketen onder de loep te nemen en de christendemocratische visie daarop te herijken.

De coronapandemie is een reden te meer om de christendemocratische visie op de voedselketen te herijken

De voedselketen

De wereldbevolking groeit de komende 25 jaar van 7,5 naar 10 miljard mensen, die dan voor meer dan zeventig procent in megasteden zullen wonen, ver van de plekken waar hun

voedsel wordt geproduceerd. Door de bevolkingsaanwas en een verwachte daling van wereldwijde armoede stijgt, volgens schattingen van de FAO, de vraag naar dierlijke eiwitten de komende twintig jaar met vijftig procent, vooral in Oost-Azië en Sub-Sahara-Afrika. Beleid om de intensivering van de veehouderij in deze regio's op een veilige en duurzame manier te organiseren, is noodzakelijk. In de westerse wereld worden te veel dierlijke eiwitten geconsumeerd en is vermindering van de consumptie gewenst.

De klimaatverandering en de stijgende vraag naar voedsel zijn nauw verweven met de coronacrisis. Verstoring van ecosystemen verhoogt immers het risico dat de mens in contact komt met nieuwe ziekteverwekkers. Door klimaatverandering en slecht grondgebruik is nu al meer dan twintig procent van de huidige landbouwgrond uitgeput en onbruikbaar.⁵ Ieder jaar moeten er duizenden vierkante kilometers nieuwe landbouwgrond ontgonnen worden, wat leidt tot massale houtkap. Deze vicieuze cirkel is de achterliggende oorzaak van de huidige coronapandemie.

Wereldproblemen vragen om internationale oplossingen. Een op Nederland gericht beleid zal ons niet beschermen tegen een volgende pandemie. Het kan zelfs zo zijn dat maatregelen die sympathiek en logisch lijken op nationale schaal, een averechts effect hebben als ze op mondiale schaal worden toegepast.

Kleinschalige biologische landbouw brengt minder voedsel per hectare op. Als biologische landbouw op mondiale schaal de norm zou worden, zijn er meer hectares landbouwgrond nodig. Dit zal leiden tot meer interactie met in het wild levende virusdragers, en dus tot een groter risico op een nieuwe pandemie. Een optimale schaalgrootte houdt rekening met volksgezondheid, milieu, dierenwelzijn, economische factoren en sociale effecten. Intelligente en innovatieve intensivering houdt met al deze factoren rekening en zal een optimale opbrengst per hectare realiseren. Nederland kan een internationale voortrekkersfunctie hebben als wij door intelligente intensivering met innovatieve methodes een balans weten te vinden tussen efficiëntie en een menselijke maat. Zo dragen we ook bij aan het verkleinen van de kans op nieuwe uitbraken van zoonosen.

De productie van voedsel is naar haar aard een regionale activiteit. Het principe van de circulaire landbouw dient vanuit rentmeesterschap van harte ondersteund te worden. Maar hoe groot is die cirkel, en geldt dit principe voor al het voedsel dat geproduceerd wordt? Hoe verhoudt rentmeesterschap zich tot de solidariteit met meer dan 800 miljoen ondervoede mensen? De mondiale voedselsituatie wordt vergeten in de discussie over de toekomst van de veehouderij in Nederland.

Naar een postcoronavisie op voedsel en veehouderij

De coronapandemie is een symptoom van een mondiale systeemcrisis waarin de productie van dierlijke eiwitten een belangrijke rol speelt. Het CDA heeft een grote verantwoordelijkheid om vanuit zijn uitgangspunten en vanuit zijn geschiedenis

Bron: iStock

een visie uit te dragen op de toekomst van de voedselproductie en de veehouderij in Nederland, Europa en de wereld, en bij te dragen aan het bereiken van de SDGs van de VN.

Nederland is al een koploper op het gebied van duurzame landbouw. Maar kan het beter, en hoe doen we dat? De christendemocratische uitgangspunten kunnen hierbij een leidraad zijn.

Rentmeesterschap

Wij hebben de aarde in bruikleen en zijn het aan degenen die na ons komen verplicht om na te denken over de manier waarop ons voedsel geproduceerd wordt en over hoe wij onze ecologische voetafdruk kunnen verkleinen. Minder vlees, boter, kaas en eieren consumeren. Maar dat betekent niet dat we volledig dienen over te stappen op kleinschalige, biologische landbouw. Juist een intelligente intensivering is noodzakelijk om de gevolgen van voedselproductie op het ontstaan van pandemieën te verminderen.

Circulaire landbouw is een sympathiek uitgangspunt, maar om een verbetering van duurzaamheid te bewerkstelligen dient deze cirkel toch minimaal heel Noordwest-Europa te omvatten. Het Europese landbouwbeleid zou dan ook veel meer op Europese ecosystemen dan op lidstaten gericht moeten zijn. Voor een aantal producten is het vanuit mondiaal perspectief ook beter om daar te produceren waar de productieomstandigheden het gunstigst zijn. Melk bijvoorbeeld kan duurzamer geproduceerd worden in ecosystemen met voldoende water, zoals Noordwest-Europa, dan in landen met een woestijnklimaat, zelfs als de effecten van transport op het milieu worden meegerekend.

De Nederlandse landbouwsector is innovatief en loopt voorop als het gaat om opbrengsten, het terugdringen van CO₂-uitstoot en het vergroten van het dierenwelzijn. Maar kijkt men niet te beperkt? Het besef dat intensieve veehouderij hogere opbrengsten per hectare heeft dan extensieve veehouderij en daardoor op wereldschaal bijdraagt aan natuurbehoud en een verminderd risico op de uitbraak van zoonosen, wordt onvoldoende meegenomen in de discussie over de toekomst van de veehouderij. Maar de genoemde intensivering brengt, aan de andere kant, ook weer risico's met zich mee. Voor de Nederlandse veehouderij is het een uitdaging om Nederlandse waarden, het behoud van het Nederlandse landschap en innovatieve ontwikkelingen op een dusdanige wijze met elkaar in balans te brengen dat zij een bijdrage kan blijven leveren aan een verduurzaming van de mondiale voedselproductie en aan een vermindering van het risico op het uitbreken van een nieuwe pandemie.⁶

Publieke gerechtigheid

Gerechtigheid is een opdracht en een toetssteen voor de uitoefening van publiek gezag.⁷ Een betrouwbare overheid dient ervoor zorg te dragen dat de volksgezondheid niet in gevaar komt door de wijze waarop het voedsel wordt geproduceerd. Voedselproducenten zekerheid bieden en duidelijkheid verschaffen is ook publieke gerechtigheid. Antwoorden die eens voldeden, zijn in deze klimaatcrisis en na deze coronapandemie niet meer te verdedigen. In veranderende omstandigheden is het nodig om nieuwe antwoorden te vinden.⁸ Een oplossingsgerichte overheid kan zich

geen alleingang veroorloven als het gaat om mondiale problematiek. Samenwerking in de Europese Unie en in het multilaterale verband van de Verenigde Naties is noodzakelijk om ziektekiemen die geen grenzen kennen het hoofd te bieden. Een betrouwbare overheid kan noodzakelijke systeemwijzigingen niet louter op voedselproducenten afwentelen en dient hun een langjarig perspectief te bieden.

Solidariteit

Solidariteit wordt hoofdzakelijk georganiseerd langs nationale grenzen, en hieruit blijkt niet slechts een gebrek aan empathie met minderbedeelden in verre landen. Het is ook kortzichtig. Een virus kan per vliegtuig binnen 24 uur vanuit verre binnenlanden in Nederland arriveren. De landbouwsector is een van de innovatiefste sectoren van ons land en levert een grote bijdrage aan de mondiale voedselproductie.⁹ Noblesse oblige: Nederland heeft een agrarische voorbeeldfunctie voor de wereld.

Natuurlijk kan Nederland alleen de wereldproblemen niet oplossen. Het is van belang om de balans tussen intensivering, dierenwelzijn en schaalgrootte niet te laten doorslaan – noch naar volledig geïndustrialiseerde, grootschalige productie, noch naar productiemethodes die wel sympathiek ogen maar het niet zijn als mondiale voedselzekerheid het streven is. Groter is niet per definitie efficiënter. Tachtig procent van de voedselproductie ter wereld vindt plaats op 570 miljoen kleinschalige gezinsbedrijven. Megastallen zijn geen duurzame oplossing voor de wereld. Deze vorm van veehouderij heeft te veel nadelen op het gebied van dierenwelzijn, volksgezondheid en landschapsbeheer. Gezinsbedrijven worden erdoor weggedrukt, en dat leidt tot groeiende werkloosheid op het platteland en verarming van de sociale infrastructuur. Massa-emigratie is het gevolg.

Megastallen zijn geen duurzame oplossing voor de wereld

Solidariteit met de meer dan 800 miljoen ondervoede en hongerige medemensen,¹⁰ via het bevorderen van duurzame voedselproductie, levert ook een belangrijke bijdrage aan vermindering van het risico op het ontstaan van nieuwe pandemieën.

Subsidiariteit

Ons eigen inzicht wordt gevormd door lokale behoeften, niet door mondiale onzekerheden: het komt voort uit noodsituaties die zich van dag tot dag voordoen, en weerspiegelt de wijsheid van overlevingsdrang.¹¹ Vanuit de gedachte van gespreide verantwoordelijkheid lijkt het aantrekkelijk om de zaken thuis goed op orde te hebben en daarvoor de verantwoordelijkheid zo veel mogelijk dicht bij lokale overheden te laten. Kan subsidiariteit bijdragen aan zoiets groots als deze corona-uitbraak, die laat zien dat we ook uitermate kwetsbaar kunnen zijn voor iets wat totaal buiten ons gezichtsveld ligt? Het coronavirus laat duidelijk zien dat onbekende pathogenen overal kunnen opduiken en in korte tijd de hele wereld kunnen bedreigen. Deze pandemie is een symptoom van een grote klimaat- en voedselcrisis, en dat vraagt om samenwerking op wereldschaal, maar vooral ook om een innerlijke overtuiging dat wij allen een deel van de oplossing kunnen zijn. Geen enkele grootschalige strategie kan slagen als die niet geworteld is in kleinschalige en praktische actie. Kleinschalige

innovatieve intensivering van de veehouderij zal bijdragen aan het verduurzamen van de voedselproductie, het verminderen van armoede, het uitbannen van honger en het verkleinen van de kans op een nieuwe pandemie.

Mensen perspectief bieden en hen voorgaan, meenemen en steunen in het nemen van hun eigen verantwoordelijkheid is een belangrijke opdracht voor de christendemocratie.

Conclusie

Het risico op nieuwe pandemieën neemt toe doordat een groeiende wereldbevolking steeds meer voedsel nodig heeft en het beschikbare landbouwareaal juist vermindert door de gevolgen van klimaatverandering. Kleinschalige maar innovatieve veehouderij met hoge opbrengsten per hectare zal bijdragen aan het behoud van natuurlijke ecosystemen. Door via intelligente intensivering in te zetten op meer respect voor dier en milieu, zowel nationaal als internationaal, door volop gebruik te maken van innovatie, en door perspectief te bieden aan kleinschalige familiebedrijven, kan Nederland meer toegevoegde waarde realiseren en een grotere bijdrage leveren aan de mondiale voedselproductie dan wanneer we alleen maar de ambitie hebben om zelf zo veel mogelijk te produceren. In Europees verband dient Nederland zich in te zetten voor klimaatneutrale voedselproductie, waarbij het voedsel daar wordt geproduceerd waar dit het efficiëntst kan, maar met inachtneming van de menselijke maat en met respect voor dier en omgeving.

Nederland is 's werelds duurzaamste en innovatiefste voedselproducent. Door met respect voor mens, dier en milieu die voorsprong nog verder uit te bouwen, kan Nederland een belangrijke bijdrage leveren aan het terugdringen van de uitputting van de aarde en het verkleinen van de kans op nieuwe pandemieën. Wat een mooi, op christendemocratische uitgangspunten gebaseerd, perspectief!

-
- 1 Food and Agriculture Organization of the United Nations, *World Livestock 2013. Changing disease landscapes*. Rome: FAO, 2013.
 - 2 David Quammen, *Zoönose. Hoe dodelijke ziekten van dier naar mens overspringen*. Amsterdam: Atlas Contact, 2012.
 - 3 Jakob Zinsstag, Esther Schelling, David Waltner-Toews, Maxine Whittaker en Marcel Tanner (red.), *One Health. The theory and practice of integrated health approaches*. Wallingford: CAB International, 2015.
 - 4 Zie de volgende website: [sustainabledevelopment.un.org](https://www.sustainabledevelopment.un.org).
 - 5 *Agriculture development, food security and nutrition. Report of the Secretary-General*. United Nations General Assembly, 26 juli 2019 (A/74/237).
 - 6 Food and Agriculture Organization of the United Nations, *World Livestock. Transforming the livestock sector through the Sustainable Development Goals*. Rome: FAO, 2018.
 - 7 Sophie van Bijsterveld, 'Publieke gerechtigheid in een veranderende wereld', in: CDA, *Waardevast. Over de uitgangspunten van het CDA*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2011, pp. 57-67.
 - 8 CDA, *Nieuwe wegen, vaste waarden. Rapport van de commissie-Andriessen na de verkiezingsnederlaag in 1994*. Den Haag: CDA, 1995.
 - 9 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zij aan zij. Toekomstperspectief voor Nederland in 2030. Uitnodiging tot discussie*. Den Haag: CDA, 2019.
 - 10 Global Network Against Food Crises en Food Security Information Network, *Global report on food crises 2020*. FSIN, 2020.
 - 11 Roger Scruton, *Groene filosofie. Verstandig nadenken over onze planeet*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2015.
-

Maat houden is de kunst in tijden van corona

Door de mateloze wijze waarop met alle mogelijke middelen de coronacrisis wordt bestreden, dreigen we in de ban te komen van een permanente noodtoestand die erger is dan de kwaal. De kunst van het maat houden is uit het oog verloren. Bij gebrek aan praktische wijsheid leveren we ons zo steeds meer uit aan een technologische beheersingsdrang die onze eindigheid miskent en de menselijke waardigheid op het spel zet. En dat alles zonder dat er een wezenlijk *politiek* oordeel is geveld.

door Ad Verbrugge De auteur is filosoof en is als universitair hoofddocent verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Problemen zijn er om opgelost te worden: dat is onmiskenbaar het adagium van de moderne *can do*-mentaliteit die in ons technisch-economisch tijdperk hoogtij viert. Vanuit een dergelijk perspectief is ook iedere ziekte een probleem dat vraagt om een oplossing. Zo ging het ook met COVID-19, in de volksmond ‘corona’. Hoewel premier Mark Rutte bij de uitbraak van dit virus aanvankelijk moedig verklaarde dat we als samenleving door deze besmetting heen moesten gaan om te komen tot groepsimmunitet, schrok hij al snel terug voor de mogelijke gevolgen van dit scenario, en het duurde niet lang voordat COVID-19 ook in ons land een probleem werd dat moest worden opgelost. Mede vanwege de huiveringwekkende beelden die ons bereikten uit Bergamo ging Nederland op slot. Het virus werd de oorlog verklaard. Inmiddels lijkt de boodschap te zijn dat we wachten op een vaccin, waaraan nu wereldwijd met man en macht wordt gewerkt. Hoe begrijpelijk deze reactie ook is, toch ontheft ons dat niet van de opgave onszelf af te vragen of we wel op een gezonde manier omgaan met dit virus. Alles staat of valt dan met de manier waarop we zaken als gezondheid en ziekte begrijpen, en met hoe we vervolgens vandaaruit tegen dit virus aankijken.

Vanuit een mechanisch-technologisch perspectief zouden we de menselijke gezondheid kunnen opvatten als ‘het goed werken van het lichaam met het oog op de verschillende taken die het moet verrichten’. Toch schiet deze bepaling tekort. Zo is de plotse doorbraak van een ziekte in veel gevallen het gevolg van een verzwakte conditie of een zwakke constitutie, oftewel van de gesteldheid van ons lichaam, de staat waarin het verkeert (die ons al dan niet in staat stelt om op een bepaalde wijze te functioneren). Zo’n acute ziekte brengt dan in feite een dieperliggend ‘verziekt-zijn’ aan het licht.

Een gezonde geest in een gezond lichaam

Bij de ontwikkeling van iemands lichamelijke gesteldheid spelen de *omgeving* (klimaat en milieu, woonomstandigheden, relaties en dergelijke), *levensstijl* (voeding, medicijngebruik, beweging, aanraking, ontspanning, slaap en dergelijke) én zijn of haar *psychische gesteldheid* (opgewektheid, boosheid, neerslachtigheid, stress en dergelijke) steeds ook een belangrijke rol – veelal in een onderlinge samenhang. De laatste jaren zien we ook binnen de medische wetenschap een toenemende interesse voor deze meer integrale benadering van het gezondheidsvraagstuk. Zo ontdekken we opnieuw dat het Griekse adagium van ‘een gezonde geest in een gezond lichaam’ de uitdrukking is van een diepe wijsheid; alleen zo kan een mens ‘in vorm’ zijn. Eigen aan die vorm zijn evenwicht en maat. Daarom zijn ‘maat houden’ en ‘het evenwicht bewaren’ voor de oude Grieken wezenlijk voor het goede leven, wat betreft zowel onze geestelijke als onze lichamelijke gezondheid.

Vanuit een dergelijk perspectief zijn ziekte en lichamenlijk lijden geen zaken die zonder meer slecht zijn. Ze horen bij het vloeiende en cyclische karakter van het leven: onze conditie/constitutie verandert in de loop der tijd, en uiteindelijk sterven we. In plaats van COVID-19 alleen maar op te vatten als een probleem dat we moeten ‘oplossen’, en daarvoor alle middelen in te zetten, dienen we ons vanuit een wat ruimer begrip van gezondheid en ziekte af te vragen wat deze wereldwijde pandemie ons te kennen geeft. Wat leert zij ons over de gezondheid van lichaam

en geest, en wel in termen van ‘maat’ en ‘evenwicht’?

In hoeverre is deze pandemie wellicht de manifestatie van bepaalde ziekelijke aspecten in onze omgeving, onze levensstijl en onze geestesgesteldheid?

Wat leert COVID-19 ons over de gezondheid van lichaam en geest, en wel in termen van ‘maat’ en ‘evenwicht’?

Dominant wetenschappelijk-technologisch paradigma

Inmiddels weten we dat allerlei omgevingsfactoren – zoals de *wet markets* in China, klimatologische omstandigheden, de bevolkingsdichtheid in grote steden en het intensieve mondiale verkeer – hebben bijgedragen aan het ontstaan en de snelle verspreiding van dit virus. Voor zover we erop uit zijn de uitbraak van zulke ziekten in de toekomst te voorkomen en/of in te dammen, ligt het voor de hand om de risico’s rond dergelijke omgevingsfactoren te verkleinen. Daarbij zullen allerlei technologische middelen en bijbehorende controle- en sturingstechnieken worden aangewend die de ruimtelijkheid van onze leefwereld en onze mogelijkheid van beweging drastisch veranderen.

Vanwege de dominantie van het genoemde wetenschappelijk-technologisch paradigma betreft het grootste gedeelte van de huidige maatregelen precies deze sturing en beheersing van de uitwendige ‘omgevingsfactoren’. Het gaat om maatregelen die een zware wissel zullen trekken op het huidige proces van globalisering. Maar hoezeer ook deze globalisering zowel het tempo als de verspreiding van COVID-19 heeft versneld, en hoe wenselijk ook een zekere correctie op het huidige globaliseringsproces mag zijn, besmettelijke ziekten zijn van alle tijden: zo wist in de veertiende eeuw de Zwarte Dood, die zich vanuit China via Italië over heel Europa kon verspreiden, miljoenen slachtoffers te maken.

We dienen wel te bedenken dat virussen zo oud zijn als het leven zelf. De overgrote meerderheid ervan is ook niet ziekmakend. Vele spelen zelfs een belangrijke rol in de ontwikkeling en het functioneren van ons lichaam én onze geest (de materiële vorming van ons brein). Natuurlijk zijn er ook schadelijke en (in potentie) dodelijke virussen, zoals het griepvirus, het hiv-virus en het coronavirus. Maar bij dat laatste virus blijkt toch dat een aanzienlijk deel van de bevolking er na besmetting nauwelijks last van heeft. Sterker nog, kijken we naar de *gemiddelde* leeftijd van de mensen die stierven aan COVID-19, dan ligt die in ons land op ongeveer 80 jaar. Vooral oude en stokoude mensen overlijden er dus aan. In de meeste gevallen is daarbij sprake van een ‘onderliggend lijden’, oftewel van een reeds bestaande zwakke lichamelijke gesteldheid. Mensen uit deze groep zijn trouwens ook kwetsbaar voor een zware griep, die bij hen tot dodelijke longontstekingen kan leiden (net als COVID-19).

Voor zover de verzwakking van onze lichamelijke gesteldheid behoort tot de cyclische aard van het leven, geldt dat er voor de dieperliggende oorzaak van het overlijden van voornoemde mensen geen remedie bestaat. De eigenlijke ‘ziekte’ die hier opspeelt is namelijk onze sterfelijkheid zelf, die wacht op een aanleiding. Om de zojuist genoemde verzwakking enig tegenwicht te bieden zijn we het meest gebaat bij een gezonde levensstijl: goed eten, voldoende bewegen, niet te veel stress, levensvreugde, aanraking, omgang met vrienden en familie, enzovoort.

Gezien de oververtegenwoordiging van ernstige COVID-19-gevallen onder mensen met overgewicht valt hier nog veel terrein te winnen. Dat staat wel op gespannen voet met ons technisch-economisch systeem, waarin onze behoeften maximaal worden geëxploiteerd, vaak ook ten koste van onszelf. Onze consumptiecultuur werkt een ongezonde levensstijl in de hand, iets waar met name laagopgeleiden aan ten prooi vallen. Een aanzienlijk deel van onze voedingsindustrie ondermijnt onze lichamelijke gezondheid – iets waarbij de farmaceutische industrie dan weer goed garen spint doordat zij allerlei medicijnen op de markt kan brengen ter bestrijding van deze ‘welvaartsziekten’. Het ware beter als er in de toekomst een strenger toezicht zou komen op de mogelijke gezondheidsschade van allerlei gewone levensmiddelen, en als een gezondere levensstijl werd bevorderd. Door de technologische preoccupatie van onze geneeskunde en de economische belangen die er in het spel zijn, ligt er helaas een sterke nadruk op behandeling van de ziekte met externe middelen (operaties, medicijnen, apparaten en dergelijke); een ‘integrale heling’ van de omgeving, levensstijl en psychische gesteldheid wordt zelden nagestreefd.

De afgelopen decennia zien we mede daardoor een toenemende technologisering van ziekte- en stervensprocessen, met allerlei kostbare behandelingen in de laatste levensmaanden, die welhaast de plaats van het laatste sacrament lijken te hebben ingenomen. ‘We hebben er alles aan gedaan’ lijkt een wezenlijk onderdeel te zijn geworden van het moderne stervensritueel, ook voor de stervende zelf.

Onze technologische fixatie op *behandeling* – haast ongeacht of deze nu zinvol

De eigenlijke ‘ziekte’ die hier opspeelt is onze sterfelijkheid, die wacht op een aanleiding

is of niet – verklaart mede waarom de mogelijk chaotische toestanden op onze ic's zoveel paniek veroorzaakten. Het angstbeeld dat sommige mensen mogelijk niet behandeld zouden kunnen worden, was voor velen onaanvaardbaar (ook al stierf op dat moment zo'n zeventig procent van de patiënten die op de ic terechtkwamen). Deze paniek hoort bij onze medisch-technologische biotoop, waarin het medisch-industrieel complex een eindeloze strijd tegen het einde aan het voeren is. Dagelijks worden er nieuwe bedreigingen en behandelingen ontdekt. Gezien het ontbreken van gentechnologie en de hoge leeftijd van de slachtoffers zouden we in het verleden deze 'pandemie' niet eens als zodanig hebben vastgesteld. De gemiddelde leeftijd van de huidige coronaslachtoffers is immers veel hoger dan de gemiddelde levensverwachting één eeuw geleden.

Uitzonderlijke maatregelen

Dat brengt ons bij het laatste punt in deze gedachtegang. De uitbraak heeft wereldwijd geleid tot een collectieve reactie van overheden waarin zij – vaak mede daartoe aangezet door de eigen bevolking – tot uitzonderlijke maatregelen zijn overgegaan. We zien daarbij (a) dat fundamentele vrijheidsrechten worden opgeschort, (b) dat de economie ernstige schade wordt berokkend, en (c) dat het levenswerk van talloze mensen op het spel wordt gezet.

Het fascinerendste aan de huidige coronacrisis is misschien nog wel hoe weinig er blijkbaar nodig is om het huidige systeem van globalisering aan het wankelen te brengen. Dit toont ook de zwakte van de 'constitutie', de geestesgesteldheid daarvan. Het hele globaliseringsproces is immers, om even met Marx

Vrijwel alle nationale overheden zetten met hun ingrijpende maatregelen de huidige wereldorde onder druk

te spreken, afhankelijk van een bepaalde 'bovenbouw': het samenhangende systeem van staatsmacht, rechtsorde, wetenschap en moraal – inclusief het daarin heersende technologische maakbaarheidsideaal – dat ons collectieve bewustzijn richting geeft. Maar anders dan bij Marx lijken nu technische sturing en beheersing het juist te winnen van sociale en economische overwegingen (hoewel sommige complotdenkers er misschien een machtsgreep van het bigtechkapitalisme in ontdekken).

Hoe dan ook zetten vrijwel alle nationale overheden met hun ingrijpende maatregelen de huidige wereldorde onder druk. Want met het voorkomen van een mogelijke chaos op de korte termijn ontstaat juist het risico van een veel grotere chaos op langere termijn: denk aan een economische depressie, massawerkloosheid, oplopende sociale spanningen enzovoort, met alle gevaren van dien. Deze chaos manifesteert zich eerst in kleine kring, bij gezinnen en bedrijven, maar kan uiteindelijk ook tot een maatschappelijke en zelfs politieke chaos leiden, waarbij allerlei vormen van onvrede en frustraties losbarsten. Iets dergelijks lijkt zich momenteel in de Verenigde Staten te voltrekken, waar het gevaar dreigt van een algehele constitutionele crisis.

We leven dan ook in een tijd waarin op allerlei manieren 'constituties' op de proef gesteld worden. Voor de duidelijkheid: de hiervoor geschetste reactie op het virus is natuurlijk ook al een indicatie van een bepaalde geestesgesteldheid. Wat zagen we?

In de berichtgeving over het verloop van de ziekte in ons land overheersten de afgelopen maanden de abstracte cijfers over aantallen nieuwe besmettingen en doden. Omdat veelal nadere toelichting en duiding ontbraken (waar, wat, wie enzovoort), gaven deze berichten een vertekend beeld van de reële risico's die met de coronabesmetting gepaard gaan. Mede dankzij de sterk op het sentiment en het spektakel gerichte media werden uitzonderlijke ziektegevallen juist extra over het voetlicht gebracht – ook jongeren kunnen echt ziek worden van en zelfs doodgaan aan COVID-19! –, zodat collectieve angst de overhand kreeg. Angst is echter een slechte raadgever.

Rechtsstaat in het geding

Het is dan ook tijd om nu in alle redelijkheid de balans op te maken, zeker voor onze regering en volksvertegenwoordiging. Onze rechtsstaat is namelijk in het geding. Het beroep op 'democratische besluitvorming' alleen is per definitie ontoereikend, omdat de genomen maatregelen de opschorting van grondrechten betreffen. Deze zijn nu juist in het leven geroepen om het individu te beschermen tegen zijn eigen overheid én tegen de willekeur van een democratische meerderheid. Dat ouderen en zwakkeren recht hebben op de bescherming van hun leven – en dat recht staat buiten kijf –, betekent dan nog niet dat de fundamentele vrijheidsrechten van iedereen zomaar opgeschort kunnen worden (met enorme persoonlijke en maatschappelijke schade tot gevolg). Men had hen immers ook de keuze kunnen laten maken om zich radicaal te laten isoleren.

Een beroep op het RIVM, het OMT of 'de wetenschap' is evenmin een afdoende rechtvaardiging voor dergelijke maatregelen, niet alleen omdat er uiteindelijk geen

wetenschappelijke consensus bestaat over de beste manier om op lange termijn met het virus om te gaan, maar vooral ook omdat deze maatregelen *politiek* gelegitimeerd dienen te worden. Het mag dan zo zijn dat de meeste virologen van mening zijn dat een lockdown de beste manier is om verspreiding van het virus tegen te gaan (al zijn er ook afwijkende opvattingen), maar daarmee is deze maatregel nog niet politiek gerechtvaardigd. Daartoe dient een integrale afweging van waarden en belangen plaats te vinden. Welke economische en sociale gevolgen hebben deze maatregelen op korte en op lange termijn? Wat zijn de gevolgen voor andere (kwetsbare) groepen in de samenleving? Wat betekent het juridisch?

Door de paniek die ontstond rond de snelle verspreiding van het virus was men vooral gericht op voorkoming van chaos op de ic's en leek men andere waarden en belangen uit het oog te zijn verloren. Daardoor heeft men vanuit een te beperkt perspectief zeer ingrijpende maatregelen genomen waarvan nu de gevolgen langzaam duidelijk beginnen te worden. Ook in medische zin blijkt er een enorme schade te zijn aangericht, omdat allerlei behandelingen niet hebben plaatsgevonden, diagnoses niet zijn gesteld enzovoort – met ernstige ziekte en dood tot gevolg. Sommige studies beramen dat het stopzetten van de medische zorg tien keer meer levensjaren heeft

Mede dankzij de sterk op het sentiment en het spektakel gerichte media werden uitzonderlijke ziektegevallen extra over het voetlicht gebracht

Bron: iStock

gekost dan er gewonnen zijn door de coronazorg – en dan hebben we het nog niet gehad over de gezondheidsschade als gevolg van de economische malaise en het algehele verlies aan welzijn.

Het is bovendien volstrekt onduidelijk waarheen het huidige coronabeleid ons voert. In fundamentele zin biedt het namelijk geen oplossing voor het probleem, en schept het op korte én lange termijn juist tal van nieuwe problemen. Want wat gaan we doen bij een eventuele nieuwe uitbraak dit najaar? Wederom een lockdown? En wat als er in 2021 opnieuw een uitbraak is? Nog een? Wat zou dat betekenen voor onze economie, voor onze welvaart en voor het algehele welzijn van de burgers, inclusief degenen die bij een coronabesmetting maar weinig risico lopen? Hebben onze instituties – denk hierbij ook aan de Europese Unie – wel genoeg draagkracht om de gevolgen van een dergelijk beleid op te vangen?

Precedent

Er is hoe dan ook een precedent geschapen. Hoe gaan we in de toekomst verder? Gezien de vergrijzende wereldbevolking – en daarmee de onvermijdelijke verzwakking van onze immuniteit en constitutie als zodanig – ligt het reële gevaar op de loer dat we steeds meer in de greep raken van een zich intensiverende sturings- en beschermingstechnologie. Alles en iedereen wordt aan een strikt regime onderworpen om één bepaalde risicogroep in onze samenleving te beschermen.

Door een steeds maar naar buiten geprojecteerde en abstract geworden ‘angst voor de dood’ die nu overal op de loer ligt, wordt dan de gehele lijfwereld waarin we ons bevinden – mensen, gelegenheden en dingen

– een potentiële bron van besmetting en daarmee bedreigend van aard. Angst voor de dood en sociaal-technische cybernetica zwepen elkaar op en werken de verdere vervreemding van ons lijfelijk bestaan in de hand. Het leven zelf begint angstaanjagend te worden. Deze diffuse angst leidt tot een grenzeloze smetvrees en tot de voortdurende behoefte tot afstand en afscherming, met alle psychosociale gevolgen van dien. De genoemde sturings- en beschermingstechnologie – die van meet af aan sociaal van aard is – verandert fundamenteel de wijze waarop wij met elkaar samenleven. Ons lijfelijk bestaan wordt een bron van onveiligheid waar dan weer een hele industrie omheen gebouwd wordt. En daar valt inderdaad veel geld mee te verdienen.

Nu al wordt zichtbaar hoe de grote techbedrijven – als de architecten van de ontljfd virtuele wereld en het ‘beschermd bestaan’ – baat hebben bij het doorzetten van een politiek van social distancing en een beperking van fysieke mobiliteit. Gezelligheid wordt gevaarlijk, afscherming is geboden. Nieuwe gewoonten beginnen zich te vormen, waarin vermindering van aanraking en beschermd contact op afstand de nieuwe norm wordt. Mondkapjes worden overal verplicht. Reizen met het openbaar vervoer is een risicovolle onderneming: skypen, zoomen, whatsappen is beter ... Digitaal eten bestellen en shoppen is veiliger. Zolang lijfelijke nabijheid zelf als gevaarlijk wordt ervaren, zijn onze winkelstraten, uitgaanscentra, markten

Alles en iedereen wordt aan een strikt regime onderworpen om één bepaalde risicogroep in onze samenleving te beschermen

enzovoort onveilige plaatsen die anders moeten worden ingericht en waar permanent toezicht en sturing van menselijk verkeer geboden is. Wat gebeurt er met de leefbaarheid van onze steden?

De vermeende veiligheid van een 'virusvrij land' kan alleen worden bereikt én gehandhaafd door strikte controle én de radicale afsluiting van onze grenzen – waarmee onze open samenleving ten dode is opgeschreven. Ieder juichverhaal dat COVID-19 uit een land is verdwenen doet in dit land vanzelf de vraag opkomen hoe men ervoor zorgt dat het virus wegblijft. Een nieuw idee van 'nationale zuiverheid' steekt de kop op, waarin discriminatie op basis van nationaliteit en herkomst de gewoonste zaak van de wereld wordt (zoals we nu binnen Europa in onze omgang met Zweden waarnemen).

Meer dan we momenteel beseffen zijn we in de greep geraakt van een angst die ons het zicht ontnemt op onze kernwaarden én op de vormgeving van onze toekomst. Hij keert zich daarmee tegen de jeugd. Als we niet onderkennen dat er voor dit virus geen simpele oplossing bestaat en dat we dus – naast de gerichte bescherming van risicogroepen en het bieden van goede zorg aan hen die ziek worden – vooral moeten inzetten op een gezonde levensstijl, lopen we het gevaar dat onze poging om dit soort ziekten uit te bannen een chaos teweegbrengt die groter is dan de chaos die we willen voorkomen. Het middel is dan inderdaad erger dan de kwaal.

Angst voor ziekte als eigenlijke ziekte

De diffuse angst voor deze ziekte is de eigenlijke ziekte waaraan wij lijden. Het is de uiting van een verkrampde geestesgesteldheid waarin we onze realiteitszin verliezen

en onze eindigheid niet willen aanvaarden. In de steeds verder doorgaande automatisering van de bescherming die we daardoor in het leven roepen, wordt ten slotte de levende mens zelf de storende factor

Tot het goede leven behoort ook een zekere mate van onvoorspelbaarheid en gevaar

in de beheersing van het virus. In de ban van ziekte en dood verliezen we het goede leven uit het oog, en daarmee ook de fundamentele dimensies daarvan: onze relaties, onze lichamelijkeheid, de natuur en de zin van ons bestaan (waarin ook ouderdom, ziekte en de dood hun eigen plaats hebben). Tot dit goede leven behoort ook een zekere mate van onvoorspelbaarheid en gevaar; momenten van chaos zijn onvermijdelijk, en het aangaan van avontuur is noodzakelijk om onszelf te leren kennen en het leven tot bloei te laten komen.

Bij gebrek aan praktische wijsheid leveren we ons steeds meer uit aan een technologische beheersingsdrang van een titanische omvang die onze eindigheid miskent en onze menselijke waardigheid op het spel zet. De technologische wil tot indamming en beheersing van gevaarlijke besmettingen verliest zo zijn maat en ziet niet meer de eenzijdigheid van zijn eigen perspectief. Daarmee is Apollo's les van maat en evenwicht als voorwaarden voor de gezondheid van lichaam en geest nog steeds hoogst relevant. Dat is de kunst die we nodig moeten leren.

De gespreide samenleving

Digitalisering, het spreiden van groepen, en aansluiten bij de moderne levensloop van mensen kunnen helpen om de samenleving verder op te starten. Op die manier zorgt de coronacrisis ervoor dat we onze samenleving, die nog op de oude leest van industrialisatie is geschoeid, aanpassen aan de nieuwe tijd. Feitelijk zijn we met deze gespreide samenleving al begonnen.

door Peter Cuyvers De auteur is pedagoog en verbonden aan het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Het kenmerk van een crisis is dat die tijdelijk is. Mensen kunnen een dergelijke staat van extreme focus en verhoogde adrenaline oproepen en handhaven voor de tijd die nodig is om op de vlucht te slaan voor het gevaar, of voor het aangaan van een gevecht. Daar zijn we een tijd mee bezig geweest, maar dat kunnen we geen jaren volhouden. Zonder perspectief op een einde van de crisis lopen de spanningen (te) hoog op. Om die reden ga ik ervan uit dat we, zolang er geen vaccin voor het coronavirus gevonden is, naar een ‘nieuw normaal’ toe moeten, maar dat we dit wel zo aantrekkelijk mogelijk willen maken. Conform de uitspraak van premier Rutte zal de bevolking hierbij zo veel mogelijk moeten worden meegenomen. Hoe kan het nieuwe normaal er dan uitzien?

Een paar eeuwen ellende na de industrialisatie

Een mogelijk antwoord ligt in een kwestie die al zo oud is dat we eigenlijk de hoop op een oplossing hebben laten varen. Ik doel daarbij op de verhouding tussen ouderschap, onderwijs en werk. Het is van belang om ons te realiseren dat er ten tijde van de industrialisatie van onze westerse wereld een belangrijke ‘trendbreuk’ is opgetreden, een dubbele breuk zelfs. Gevolg van die industrialisatie was immers dat voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid de locaties van werken en opvoeden uit elkaar kwamen te liggen. In een agrarische samenleving zijn werk- en gezinsleven organisch met elkaar verweven: mannen, vrouwen en kinderen leven samen en werken samen op het land of in de verzorging van vee. Ook in de huishoudingen van ambachtslieden, waar de opleidingen plaatsvonden, leefde en werkte men in dezelfde ruimten. Met de komst van fabrieken (en later kantoren) werden de wereld van het werk en die van het gezin van elkaar gescheiden.¹

In alle westerse landen wordt al meer dan honderd jaar aan een diversiteit van oplossingen gewerkt voor het (kunnen) combineren van werk en opvoeding. Dit nadat de ‘traditionele patriarchale oplossing’ – de man gaat werken en de vrouw blijft

thuis – toch niet helemaal eerlijk bleek.² De bedachte oplossingen variëren van de familieopvang in Italië en Spanje tot de staatscrèches in Zweden en het voormalige Oostblok. In Nederland zien we eigenlijk een beetje van alles: in vergelijking met andere landen stelt noch kinderopvang, noch ouderschapsverlof, noch kinderbijslag veel voor. De reden daarvan is dat de drie grote politieke stromingen in de vorige eeuw elk een soort taboe op een bepaald type maatregelen hadden: de liberalen vonden kinderbijslag onzin omdat mensen voor hun eigen kinderen moeten betalen (als een ‘consumptieartikel’ waar je zelf voor kiest); de christendemocraten hielden niet echt van kinderopvang omdat ze vrouwen toch liever achter het aanrecht zagen; de socialisten wilden geen ouderschapsverlof omdat dat vrouwen juist thuis dreigde te houden. Intussen zijn deze standpunten voor alle partijen verschoven, en de maatregelen zijn stap voor stap op alle terreinen verbeterd, maar in vergelijking met de meeste EU-landen zijn de voorzieningen nog steeds (zeer) mager.³

De gevolgen zijn bekend: voor jonge gezinnen is het bestaan steeds drukker geworden, zodat de eerste gezinsjaren als de ‘spitsuren’ in de levensloop gelden. Waarbij de logistiek volstrekt verschillende organisatie van school, kinderopvang en werk bepaald niet meewerkt. Het gevolg is dan ook een forse ‘waterscheiding’: vóór de komst van het eerste kind werken mannen en vrouwen nog vrijwel evenveel, vaak ook nog met dezelfde salarishoogte (vrouwen zijn gemiddeld zelfs hoger opgeleid), maar een paar jaar ná gezinsvorming werkt de meerderheid van de

vrouwen nog slechts in deeltijd. Kortom, evenmin als de rest van de westerse wereld heeft Nederland een goede oplossing gevonden voor de toch al enkele honderden jaren oude transitie van een agrarische naar een industriële samenleving. Die

In Nederland stelt noch kinderopvang, noch ouderschapsverlof, noch kinderbijslag veel voor

transitie bracht ook met zich mee dat de opleiding van kinderen in een aparte ‘sfeer’ werd ondergebracht; kinderen van boeren en ambachtlieden leerden het vak op de plek waar ze woonden, maar nu moesten ze naar school. Die overgang van thuis leren naar leren op school was lange tijd omstreden en vergde soms compromissen. Zo zijn onze huidige schooltijden afgeleid van het agrarische ritme: na 15.00 uur en in de lange zomervakantie konden kinderen immers nog op het land komen werken. Maar in feite zijn tal van elementen van onze huidige ‘logistiek’ nog vrij direct terug te voeren op vroege fasen in de industrialisatie: ook veel kantoren hanteren immers nog feitelijk een ‘fabrieksregime’ waarbij iedereen op hetzelfde moment door de poorten naar binnen komt en weer naar buiten gaat.

Drie lessen van de coronacrisis

Objectief bekeken is het tamelijk absurd hoe star de logistieke organisatie van werk, school en gezin nog vastzit op een aantal oude patronen uit een tijd dat je er samen moest zijn als de machines werden opgestart, wat nu met de individuele computers volkomen onnodig is. Paradoxaal genoeg kwamen alle meer moderne onderdelen van werk en school in no time ‘uit de kast’ toen we door het coronavirus niet meer samen in die kantoor- en schoolgebouwen mochten. In één klap bleek dat we de

samenleving ook ‘digitaal’ draaiende konden houden. Dat heeft absoluut nadelen, en we zullen het ook niet echt lang zo kunnen volhouden, maar het tempo waarin dit onder externe druk ineens allemaal kon, was en is verbijsterend. Ik zou dat hier de *eerste les* van de crisis willen noemen: het blootleggen van een al enorm ver ontwikkelde digitale infrastructuur die we kunnen gebruiken om de noodzaak van het onszelf transporteren veel kleiner te maken. Digitaal transport kan een behoorlijk deel van het fysieke transport vervangen.

In het verlengde van de voorgaande eerste les zijn er talrijke mogelijkheden om ‘concentraties’ zoals die in het openbaar vervoer en op de weg te vermijden, namelijk het ‘spreiden’ van aanwezigheid door een indeling te maken in shifts. We gaan dat zien in theaters en bioscopen, maar zeker ook in de horeca. Als restaurants weer winst willen draaien door tegemoet te komen aan de behoefte van klanten, dan moeten ze in dezelfde ruimte de klanten niet meer tegelijkertijd, maar na elkaar ontvangen. Ze kunnen sessies invoeren (bijvoorbeeld van 17.00 tot 19.30 uur en van 20.00 tot 22.30 uur), zoals bij resorts of cruises al heel gebruikelijk is. En intussen zullen we er in de sector arbeid niet aan ontkomen om de in- en uitstroom van werknemers op hun werkplekken flexibel te maken. Stel nu dat een aantal werkgevers hun kantoren niet van 9.00 tot 17.00 uur maar van 8.00 tot 20.00 uur openstelt, en die tijd verdeelt in een vroege en late shift (met flexibele aanvangs- en wisseltijden om de interne mensenstromen niet te groot te laten worden); de investeringen hiervoor zullen

minimaal zijn, en daartegenover staat nog dat de openingstijden voor klanten aantrekkelijker worden. Denk ook aan overheidsloketten, waar je dan veel langer terecht kunt dan nu

vaak het geval is. Laat ik dit de *tweede les* van de coronacrisis noemen: spreiding van werktijden biedt allerlei kansen, bijvoorbeeld het verlichten van het fileprobleem.

Er is nog een *derde les* te leren. De meeste mensen hebben tegenwoordig niet meer de ‘standaardlevensloop’ uit de eeuwen van het ‘burgerlijke gezin’, toen mensen uit huis trouwden en vervolgens meteen kinderen kregen. In plaats daarvan gaat de grote meerderheid eerst zelfstandig wonen, vervolgens samenwonen met een partner (om die in de helft van de gevallen weer te verlaten op zoek naar een passender exemplaar), en daarna pas trouwen en kinderen krijgen. Verreweg de meeste mensen zetten deze laatste stap pas rond hun dertigste, en daarmee begint de klassieke gezinsfase veel later dan vroeger. Deze gezinsfase wordt gevolgd door een minstens even lange fase wanneer de kinderen het huis uit zijn gegaan. Meer dan de helft van de personeelsleden heeft op dit moment geen (thuiswonende) kinderen; deze mensen kunnen in principe veel flexibeler werken dan ouders die te maken hebben met opvang en school.⁴

Deze drie lessen – digitalisering, shifting en aanpassing aan de moderne levensloop – bieden op dit moment nog niet vertoonde mogelijkheden om tot een betere spreiding van vervoersstromen te komen. Als bijvoorbeeld een kwart van de studenten in het hoger onderwijs voor een deel digitaal college krijgt, scheelt dat enorm. De invoering van één of meer ‘digitale dagen’ in het voortgezet onderwijs

In één klap blijkt dat we de samenleving ook digitaal draaiende kunnen houden

geeft zowel docenten als leerlingen ruimte. Als een deel van de ouders eerst rustig hun kinderen naar school kan brengen en dan pas naar het werk gaat, scheelt dat enorm. Maar ook personeel dat geen rekening hoeft te houden met kinderen kan later starten: zij kunnen zich nog eens omdraaien, gaan sporten of boodschappen doen, en 's avonds pas na 19.00 uur van hun werk vertrekken.

De grote kans die we nu hebben is dat de situatie in feite al volledig is gekanteld: niet slechts twintig procent, maar meer dan de helft van de mensen werkt momenteel bijna fulltime thuis. En we zijn verplicht om dat gradueel af te bouwen, om de bezetting van ruimten zo klein mogelijk te houden. Juist die graduele afbouw biedt een kans om op zoek te gaan naar een nieuw evenwicht tussen werk, school en gezin.

Naar een Taakgroep Nieuwe Tijdsindeling

Het is ongelooflijk complex om de tijdsagenda's van zo verschillende systemen – werk, school, gezin, cultuur, horeca – met elkaar in de pas te laten lopen. Een belangrijk element is dat het geloof in de overheid in de afgelopen periode sterk is toegenomen. Dit kunnen we vertrouwen *by default* noemen: er is op dit moment geen enkel alternatief voor de bestrijding van de crisis dan de nationale overheden. Alleen zij kunnen grenzen en winkels sluiten, bijeenkomsten verbieden, zorgen voor genoeg medische apparatuur. Deze onmisbaarheid zal zeker nog een jaar duren, een jaar waarin ongetwijfeld harde besluiten genomen moeten worden: Wie wordt gered met

overheidsmiddelen en wie niet?

Wie wordt getest en wie niet?

Wie mag opengaan, al dan niet met beperkingen, en wie niet?

We zullen er rekening mee moeten houden dat er naast de tachtig procent 'brave

De meeste burgers doen al wat premier Rutte hun gevraagd heeft: meedenken

burgers' ook 'bange burgers' en 'boze burgers' blijven bestaan. Voor de een gaat het te snel, voor de ander zo langzaam dat ze (soms agressieve) acties zullen ondernemen en extra handhaving nodig maken. Maar de grote middengroep is intussen actief met het ondersteunen van de naasten, met het bedanken van het zorgpersoneel en, niet in de laatste plaats, met het aandragen van creatieve oplossingen voor de toekomst. Deze mensen doen precies datgene wat minister-president Rutte hun officieel gevraagd heeft: meedenken. En dat gebeurt op grote schaal. Denk aan de briefschrijver die voorstelde om bij concerten in de toekomst het terrein in te delen in te reserveren vakken van drie bij drie meter, met bijgeleverde picknickmand; aan de mensen die de drive-inbioscoop nieuw leven inbliezen; aan de organisatoren van een autodisco; aan de beheerders van pretparken die nu gaan werken met een digitaal reserveringssysteem per attractie – een enorme verbetering voor de bezoeker, die niet meer in de rij hoeft te staan.

We kunnen erop vertrouwen dat er *binnen* elke sector oplossingen komen. Waar het nu om gaat is of er ook *tussen* de sectoren (werk, onderwijs, gezin) nieuwe begaanbare paden ontstaan. Dit kan immers niet van elke sector afzonderlijk verwacht worden! Ik zie daarbij een belangrijke rol weggelegd voor een op te richten Taakgroep Nieuwe Tijdsindeling (TNT), met als opdracht niet alleen het inventariseren en verspreiden, maar vooral ook het ondersteunen van creatieve

Bron: iStock

en constructieve initiatieven die voorkomen dat er (opnieuw) files ontstaan bij de sectorale grenzen. We kunnen er immers zeker van zijn dat een groot deel van de genoemde initiatieven stuit op bestaande wetgeving, bureaucratie, opstartproblemen of -kosten. Verruim daarom de werktijden, en absorbeer met de daardoor stijgende personeelsbehoefte de gestegen werkloosheid. Behoud één of liefst zelfs twee dagen aan thuiswerken, en laat ook het voortgezet en het hoger onderwijs hun lessen deels digitaal blijven aanbieden. Geef ouders met een andere indeling van hun werktijden ruimte voor het halen en brengen naar school en opvang, terwijl de tijden van school en opvang beter afgestemd worden. En geniet vervolgens van de resulterende gespreide bezetting in het openbaar vervoer en op de weg.

Te mooi om waar te zijn? Misschien, maar realistischer dan het wensdenken van degenen die in de postcoronawereld hun idealen over het einde van de vliegvakanties of van de bio-industrie denken te realiseren. Mijn optimisme is in dit geval gebaseerd op mijn vertrouwen in mensen: een land dat een intelligente lockdown tot een succes kan maken, is ook in staat om intelligent 'van het slot' te gaan. Deze gelegenheid moet gebruikt worden om een aantal scharnieren los te maken die in de loop van de geschiedenis zijn vastgeroest. Het motto moet zijn: behoud het goede; profiteer van de mogelijkheden die we in de informatiesamenleving hebben om samen tot een (beter) gespreide samenleving te komen.

-
- 1 Henk van Setten beschrijft hoe in de eerste helft van de twintigste eeuw de helft van de bevolking nog leefde in relatief kleine boerenwoningen, waarbij ouders en kinderen in dezelfde ruimte sliepen; Henk van Setten, *In de schoot van het gezin. Opvoeding in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw*. Nijmegen: SUN, 1987.
 - 2 Dit (klein)burgerlijke gezin was in feite gemodelleerd naar het 'aristocratische' gezin, eeuwenlang de tegenhanger van het agrarische gezin. Aristocratische gezinnen kenden een strikte taakverdeling tussen mannen en vrouwen – waarbij dames in hun huishoudelijke en sociale taken wel terzijde werden gestaan door een forse hoeveelheid personeel. Uiteraard was deze luxe niet mogelijk voor het 'burgerlijke' gezin, al was het in de hogere burgerij nog gebruikelijk om een dienstbode te hebben (en werden hun huizen dan ook voorzien van 'dienstbodenkamertjes' op zolder). In verreweg de meeste gezinnen moest echter 'de vrouw des huizes' zowel het schoonhouden als het koken op zich nemen, naast uiteraard het sociaal ontvangen. Ook had zij de rol van 'minnares' van haar echtgenoot – een rol die in aristocratische gezinnen, waar gescheiden slaapkamers de norm waren, ook meestal extern werd ingevuld. Een interessante verwijzing naar deze verwantschap tussen burgerlijke en aristocratische gezinsverhoudingen zien we in de frase 'My home is my castle', die het burgerlijke ideaal in Engeland uitdrukte.
 - 3 Peter Cuyvers, *Het proletarische gezin. De toekomst van de vrouwelijke kostwinner*. Schiedam: Scriptum, 2008.
 - 4 Ook dit is overigens een steeds nadrukkelijker 'pijnpoint' op de werkvloer: mensen zonder kinderen ergeren zich in toenemende mate aan de 'vrijheden' die ouders nemen omdat ze op tijd hun kinderen moeten brengen en halen, afwezig zijn bij ziekte van hun kinderen, enzovoort. Een nieuwe tijdsindeling waarbij ouders de uren die ze op het ene moment 'opnemen' op een ander moment compenseren, zou een oplossing kunnen zijn voor deze fricties.

Coronacrisis dringt christendemocratie naar eigen wortels

De coronacrisis zorgt niet zozeer voor grote verschuivingen, maar bevestigt een aantal trends die daarvoor ook al zichtbaar waren. Die betreffen de geopolitiek, de relatie tussen volksgezondheid en onze omgang met dieren, en de diepe aanwezigheid van solidariteit en gemeenschapszin in de Nederlandse samenleving. De christendemocratie biedt, onder andere via het rapport *Zij aan zij*, belangrijke uitgangspunten voor een antwoord op deze trends, zodat waarden, de leefwereld van mensen en onderlinge betrokkenheid van burgers beter tot hun recht komen.

door **Rob van de Beeten** De auteur is advocaat en was Eerste Kamerlid namens het CDA.

De coronacrisis heeft een groot schokeffect teweeggebracht. De bewegingsvrijheid van burgers werd ingeperkt op een wijze die zelfs voor een autocratisch land als de Volksrepubliek China opmerkelijk was, laat staan voor landen in de ‘westerse’ wereld. Politici, partijen en regeringen die vanouds weinig wilden weten van grote overheidsuitgaven, steunden allerwegen begrotingstekorten om ondernemingen te helpen arbeidsplaatsen te behouden. Hoe sterk de schok van de crisis was, blijkt wel uit de uitspraak van de liberale premier Rutte, die opmerkte dat Nederland in de kern een diepsocialistische samenleving is. Een *Umwertung aller Werte*? En hoe moet de christendemocratie zich tot deze ontwikkeling verhouden? In deze bijdrage wil ik proberen deze vragen van een – voorlopig – antwoord te voorzien.

Een voorlopig antwoord. Want zelden zal in zo’n korte tijd zoveel zijn gesproken en geschreven over de aard en gevolgen van een contemporaine crisis. De maatregelen die overheden wereldwijd hebben genomen, boden daarvoor tijd en ruimte. En internet, met zijn mogelijkheden om snel veel informatie toegankelijk te maken, droeg daar een steentje aan bij. De verleiding is groot om in die veelheid te grasduinen en een politiek-sociologische of politiek-psychologische uiteenzetting te fabriceren. Die verleiding is ook riskant.¹ Ten eerste omdat het doorgronden van de eigen tijd niet veel mensen gegeven is. Ten tweede omdat de meesten van ons geneigd zijn om – al dan niet onbewust – van eigen, misschien wel ingesleten opvattingen uit te gaan en dan datgene te selecteren wat bij die opvattingen het best aansluit. U bent dus gewaarschuwd, want ook mijn bijdrage zal vermoedelijk niet ontkomen aan deze zwakheden.

Laat ik in een poging om die zwakheden te omzeilen beginnen met enkele observaties die min of meer objectief zijn en wellicht voldoende van gewicht om bij het formuleren van politieke doelen voor het CDA consensus te genereren.

Geopolitiek

Mijn eerste observatie is dat de coronapandemie geen grote *geopolitieke* verschuivingen veroorzaakt. Er is veel aandacht voor de opvallende rol van China, maar in feite gaat het voor een belangrijk deel om het imago van dat land. Of de autoriteiten daar te laat alarm geslagen hebben, of de reacties van andere landen te traag waren toen China eenmaal ging waarschuwen, of de WHO te veel haar oren naar Peking laat hangen, of de Chinezen proberen invloed te verwerven door hulpgoederen te leveren; het zijn allemaal secundaire vragen. De geopolitieke verhoudingen zijn al sinds 1989 aan het schuiven, en China ontwikkelt zich al sinds de start in 1978 van de opendeurpolitiek van Deng Xiaoping (1904-1997) geleidelijk tot mondiale grootmacht, langs lijnen waarop de coronacrisis geen invloed heeft. De ontluisterende vertoning die de regering-Trump in Washington intussen opvoert, is zo gezien al even secundair: ze illustreert het Amerikaanse machtsverval; de coronacrisis is er niet de oorzaak van. Een vergelijking met bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog gaat dan ook mank.

Tegelijkertijd toont deze crisis aan dat wereldwijd een vorm van onderlinge afstemming en hulp onvermijdelijk is. Zelfs wanneer het verkeer van personen, goederen en diensten zou worden teruggebracht naar het niveau van bijvoorbeeld 1980, zou de verspreiding van een virus als

De ontluisterende vertoning die de regering-Trump opvoert, is secundair

COVID-19 vermoedelijk niet veel trager hebben plaatsgevonden. En dan zou ook de overheidsreactie dienovereenkomstig trager zijn geweest. Vergelijk de verspreiding van het hiv-virus. Dat wereldwijd de getroffen maatregelen sterk op elkaar lijken, illustreert de noodzaak van onderlinge afstemming via internationale organisaties. Ter illustratie: wanneer zou blijken dat mondkapjes helpen bij het tegengaan van verspreiding, heeft iedereen er belang bij dat die mondkapjes dan ook voor iedereen beschikbaar komen, aangezien er anders brandhaarden in stand blijven, die ook weer een bedreiging vormen voor een samenleving waar men denkt het virus onder controle te hebben.

Zoönosen

Een tweede observatie is dat de wereldwijde bedreiging van de volksgezondheid door zoönosen blijkens allerlei bronnen al jaren onder deskundigen werd gesignaleerd.² Zij brachten die signalen ook naar buiten, maar politiek en samenleving waren niet ontvankelijk voor de boodschap. In een interview met *De Gelderlander* zegt oud-CDA-Kamerlid Henk Jan Ormel: 'Iedereen moet kritisch naar zichzelf kijken, ik ook. Ik heb er voor gewaarschuwd, maar kennelijk niet hard en luid genoeg.'³ Ormel voegt daaraan toe dat er onmiskenbaar een samenhang bestaat tussen het gevaar van dierlijke virussen en het ecologisch systeem: 'Vleermuizen leven in de jungle.

Als dat gekapt wordt, zoeken ze een ander leefgebied en komen ze vaker in contact met dieren voor menselijke consumptie.’ Het gaat dus niet alleen om gespecialiseerde kennis op een deelgebied van de gezondheidszorg en de omzetting in beleid; het gaat om een verschijnsel dat raakt aan onze ecologische toekomst. Een thema dat sowieso op de agenda staat, zij het dat de energietransitie daarin domineert.

Tegelijkertijd zien we een debat over data: het verzamelen en inzetten daarvan zou deskundigen in staat moeten stellen om de gevolgen van een pandemie te beteugelen. Het is een debat waarin van de systeemwereld, en dan nog een specialistisch deel daarvan, juist weer veel verwacht wordt. Het tegenwicht daartegen komt vervolgens uit de juridische invalshoek van privacy en vrijheidsrechten. Zo’n beperkt debat leidt dus de aandacht af van juist de samenhang waar Ormel op wijst, die vraagt om een grondige, niet een oppervlakkige aanpak. Daarin staat de leefwereld van mens en dier centraal en is de systeemwereld dienstbaar aan die leefwereld. Ik kom daar later op terug.

Gemeenschapszin

Mijn derde observatie is dat ook de Nederlandse samenleving kennelijk nog steeds een ondergrond kent waaruit een grote mate van gemeenschapszin en solidariteit geput kan worden. Daarvoor bestonden overigens altijd al wel aanwijzingen, te vinden in bijvoorbeeld de onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau.⁴

Opvallend is dat juist in de coronacrisis het belang van gezin, familie, vriendschappen en sociale relaties niet alleen aandacht krijgt, maar ook door heel veel mensen dagelijks wordt beleefd. Dat belang was op de achtergrond ongetwijfeld steeds aanwezig, maar de praktische betekenis ervan is

Het belang van gezin, familie en vriendschappen wordt tijdens de coronacrisis door veel mensen dagelijks beleefd

door de pandemie op de voorgrond gedrongen. Eén aspect heeft daarbij nog niet zoveel aandacht gehad, namelijk dat het in deze relaties niet gaat om economische verhoudingen, om een ‘voor wat, hoort wat’, maar juist om relaties die omwille van zichzelf waardevol zijn: presentie, er zijn, aandacht, waarden die zich niet in een economische prijs laten vertalen. Datzelfde aspect is ook zichtbaar in de waardering voor beroepen die traditioneel niet allereerst doen denken aan salaris, carrière en status, zoals verpleegkundigen, vakkenvullers en schoonmakers.

Tegen de achtergrond van deze waarnemingen sluit de visie van christendemocraten – zoals verwoord in het *Program van Uitgangspunten*⁵ en recentelijk, als actualisering van eerdergenoemd program, in het rapport *Zij aan zij*⁶ – nauw aan bij de leefwereld van veel Nederlanders en bij de vraagstukken waar we de komende decennia juist in de systeemwereld mee te maken krijgen. Dat zijn vraagstukken die – zoals we hebben ervaren – vanuit het Chinese Wuhan in korte tijd het leven van inwoners van het Brabantse Uden kunnen raken. Maar ook onze eigen omgang met dieren is niet vrij van gevaren die ver kunnen reiken. De Q-koorts is daarvan een voorbeeld. De gevolgen bleven geografisch beperkt, maar dat betekent niet dat onze

kennis en ons beheersingsvermogen zoveel groter of beter zijn dan die van Chinese deskundigen en bestuurders.

In *Zij aan zij* staan dan ook de samenhang en onbalans tussen leef- en systeemwereld voorop. Oog voor die samenhang is onmisbaar om te komen tot een nieuwe, duurzame balans tussen ecologie en economie, tussen de sociale en economische rol van mensen, tussen lokale, regionale en wereldwijde afhankelijkheden. De coronacrisis heeft het belang hiervan niet onthuld, maar eerder een impuls gegeven aan het debat dat al gaande was. Dat laat zich goed illustreren aan de hand van de drie bewegingen die *Zij aan zij* noemt: van ratrace naar relaties, van winst naar waarden, en van regelzucht naar burgerparticipatie. In die drie bewegingen komen ook de vier kernbegrippen van de christendemocratie terug: solidariteit, gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid en rentmeesterschap.

De coronacrisis heeft veel mensen met een druk bestaan teruggeworpen op huis en thuis, op een ander werk- en leeftempo, dat bij alle onzekerheid weldadig aanded. *Zij aan zij* stond al vóór de crisis kritisch tegenover de dominantie van economische belangen en drijfveren en de gevolgen voor sociale verbanden. Ook ná de coronacrisis zal dit thema aandacht vragen, en het is aan het CDA om vormen van nieuw evenwicht aan te dragen. Solidariteit begint immers in kleine verbanden, en het is evenzeer een vorm van rentmeesterschap wanneer mensen door de overheid in staat worden gesteld om het evenwicht te bewaren tussen hun economische en hun sociale rol.

Bedrijven die steun vroegen aan de overheid en tegelijk bonussen uitkeerden, illustreerden treffend hun amoraliteit

Al vóór de crisis stonden excessieve beloningen en fiscale routes die dit faciliteerden op de agenda. Bedrijven die steun vroegen aan de overheid en tegelijk bonussen uitkeerden, wisten op wel erg treffende wijze hun amoraliteit te

illustreeren. De oorzaak van de coronacrisis illustreert dat amoreel, louter economisch uitnuttend van natuurlijke hulpbronnen op grote schaal – zie de analyse van Ormel – een bedreiging is voor de volksgezondheid: winst wint van waarde. Dat is funest, en het vraagt om denken over economie en ondernemen waarin waarde voor de leefwereld van mensen vooropstaat, en niet een abstract winstbegrip. Daarin zijn de kernbegrippen ‘gerechtigheid’ en ‘solidariteit’ maatgevend.

De derde beweging – die van regelzucht naar burgerparticipatie – is evenmin pas door de coronacrisis aan de oppervlakte gekomen. De initiatieven van onderop illustreren het vermogen van burgers om ook zonder leiding van de overheid maatschappelijke vraagstukken aan te pakken. Op het terrein van milieubescherming en ook bij bijvoorbeeld de energietransitie is dat al geruime tijd gaande. Het is ook ondenkbaar dat de overheid nieuwe energievormen zou kunnen bedenken. Dat vraagt om creativiteit en inventiviteit die zich niet langs politieke lijnen laten organiseren. Zonder gespreide verantwoordelijkheid lukt dat niet. Hoe dramatisch overmatig vertrouwen in overheidsregels kan uitpakken, is de laatste jaren bijvoorbeeld gebleken op het terrein van de jeugdzorg. En waar regels worden uitgevoerd in een relatief geïsoleerde omgeving is zonder spreiding van verantwoordelijkheid gerechtigheid vervolgens ver te zoeken – kijk maar naar de Belastingdienst.

Tom Holland

In de voorbeelden die ik hiervoor aanhaalde, komt steeds weer de spanning tussen systeem- en leefwereld terug. Die spanning vraagt een benadering waarin het een essentiële lijn is dat we de mens niet alleen als denkend, maar vooral ook als lerend wezen zien. Het is onze gezamenlijke opdracht om met een lerende – zo u wilt: nieuwsgierige – houding in de wereld te staan en het leven tegemoet te treden. Dat vraagt niet om verwerping van alle zekerheden, maar wel om het bevragen ervan. We moeten een open oog houden voor de mogelijkheid dat wat vroeger of vandaag relevant was – het systeem zoals we dat kennen –, dat morgen niet meer hoeft te zijn; er kunnen zich nieuwe zekerheden aandienen. Hoe belangrijk deze notie was en is voor het christendom en voor de Europese cultuur, is recent op een boeiende wijze beschreven door Tom Holland in zijn boek *Dominion*.⁷

Holland heeft zich tot dusver vooral beziggehouden met de klassieke oudheid en de betekenis daarvan voor de verlichting en de moderniteit. Gaandeweg raakte hij echter gefascineerd door de verwevenheid van het westerse gedachtegoed met het christendom, reden om zich in de geschiedenis daarvan te verdiepen, en dan bijvoorbeeld ook in een periode die vaak wordt aangeduid als de ‘donkere middeleeuwen’, waarin juist een andere pandemie, de pest, jarenlang de samenleving teisterde. Veel van wat zich als areligieus of modern aandient, vindt zijn wortels in kerk, geloof en christendom. Wat Holland allengs ontdekt is de bijzondere en universele boodschap van het christendom: menselijke waardigheid, een boodschap voor alle volkeren, een boodschap die niet is gestoeld op macht maar op overtuiging, waarbij geloof en wetenschap elkaar wederzijds hebben bevrucht. En Europa is daardoor ten diepste getekend.

De opdracht voor de christendemocratie, juist vanwege de coronacrisis, is om zich van haar eigen geschiedenis bewust te worden en een lijn te kiezen die haar als politieke beweging weer midden in Europa brengt. Want uiteindelijk liggen daar ook haar wortels.

-
- 1 Zie ter illustratie het volgende artikel: Simone Eringfeld, ‘Dit is geen moment voor academisch ellebogenwerk’, *NRC Handelsblad*, 25 april 2020. De titel geeft goed de boodschap weer.
 - 2 Zoönosen zijn ziekten die van dier op mens overgedragen kunnen worden. Overigens is niet iedere van een dier afkomstige ziekte overdraagbaar van mens op mens.
 - 3 Rick Aalbers, ‘Dierziekte-expert waarschuwt: “Corona niet het laatste virus dat de mens bedreigt”’, *De Gelderlander*, 27 april 2020.
 - 4 Zie de tweejaarlijkse rapporten *De sociale staat van Nederland* (SSN).
 - 5 Het oorspronkelijke *Program van Uitgangspunten* van het CDA dateert uit 1980. Dit program werd na de val van de Muur geactualiseerd: Commissie-Steenkamp, *Program van Uitgangspunten CDA*. Den Haag: CDA, 1989. Zie www.cda.nl/leden/publicaties/program-van-uitgangspunten
 - 6 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zij aan zij. Toekomstperspectief voor Nederland in 2030. Uitnodiging tot discussie*. Den Haag: CDA, 2019.
 - 7 Tom Holland, *Dominion. The making of the Western mind*. Londen: Little, Brown, 2019.
-

Tegen de stroom in voor het gemeenschappelijk belang

door **Marc Janssens** De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

De coronacrisis versterkt ogenschijnlijk de rol van de natiestaat en van de overheid, en ook de harde strijd tussen Amerika en China, die eigen belang stellen boven de multilaterale wereldorde. Toch is juist nu een andere agenda nodig, stelt oud-premier Jan Peter Balkenende. ‘Samenwerking, verbinding en duurzaamheid zijn nu van wezenlijker belang dan het hameren op de natiestaat. Europa en de christendemocratie kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. De christendemocratie heeft altijd al de moed gehad om tegen de stroom in te roeien.’

Al tien jaar is Jan Peter Balkenende uit de actieve politiek, maar stilzitten is er allerm minst bij. Als adviseur bij Ernst & Young, hoogleraar in Rotterdam en commissaris bij ING, en betrokken bij diverse organisaties, zoals de Maatschappelijke Alliantie, de Goldschmeding Foundation, de Noaber Foundation, de Dutch Sustainable Growth Coalition (DSGC) en sinds vorig jaar de World Leadership Alliance van oud-regeringsleiders, richt hij zich op een veelheid aan thema's, die echter toch een rode draad kennen. Deze rode draad wordt gevormd door de blik op duurzaamheid, maatschappelijke verbinding, mondiale samenwerking en de aanpak van ongelijkheid. Leidraad bij

dit alles zijn de *Sustainable Development Goals* (SDGs), de zeventien Duurzame Ontwikkelingsdoelen die de bij de VN aangesloten landen voor 2030 hebben vastgesteld, zo zegt Balkenende tijdens een gesprek in het gebouw van de Maatschappelijke Alliantie in Den Haag. ‘Deze SDGs geven de richting aan waar we naartoe moeten. We zien nu een wereld waarin het lijkt te gaan om het recht van de sterkste en om een kapitalisme dat gedreven wordt door enkel winstbejag. China en de VS strijden om de wereldmacht, maar zijn vooral gericht op hun eigen belang. Hun leiders Xi Jinping en Trump hebben weinig op met multilaterale instituties als de WTO of de WHO. Daartegenover

Jan Peter Balkenende

wil ik aandacht vragen voor een andere, hoopgevende agenda: die van duurzaamheid, het gemeenschappelijk belang – het zogeheten Common Good –, een circulaire economie en met elkaar samenwerken. Europa, maar ook de christendemocratie, kan daarin een belangrijke rol vervullen, omdat zij beide een lange traditie kennen van verbinding en van aandacht voor de morele kant van allerlei vraagstukken. Als Europa in zijn eigenheid zijn kracht zoekt en in

het belang van de mondiale instituties, kan het voorkomen dat het uit elkaar gespeeld wordt door China en Amerika.’

Mondiaal denken

Inmiddels is de politiek wereldwijd in beslag genomen door de coronacrisis, die groter is dan de financiële crisis waarmee Balkenende in 2008 als premier te maken kreeg. ‘Ik heb groot respect voor de manier waarop het kabinet in

Interview in het kort:

- * Juist in een tijd waarin natiestaat en autocratie de toon aangeven, moeten we de maatschappelijke onderstroom van verbondenheid, waarden en duurzaamheid versterken
- * Uit de EU stappen zou zelfmoord voor Nederland als natie betekenen
- * Europa moet een nieuw narratief ontwikkelen, waarin gezamenlijkheid, diversiteit en solidariteit leidend zijn
- * EU-landen die tornen aan de democratische rechtsstaat horen sancties te krijgen
- * De christendemocratie moet voorvechter zijn van de Sustainable Development Goals van de VN en van een waardengedreven kapitalisme
- * Een CDA-politicus moet zich door de kracht van het christendemocratische denken laten leiden

Corona en dan?

deze crisis te werk gaat. Het is natuurlijk te vroeg om echt de balans op te maken, en je zag dat het in het begin nog zoeken was: Gaan we voor groepsimmunitet of voor een intelligente lockdown? Zetten we in op het gebruik van mondkapjes of niet? Dragen aerosolen nu wel of niet in belangrijke mate bij aan de verspreiding van het virus? Ik maak me grote zorgen over de economie. Maar dat doet niets af aan mijn respect voor de inzet van het kabinet en voor de afwegingen die het maakt. Op dit moment zie je dat de nationale overheid een belangrijke taak heeft om de crisis te bestrijden. Maar dat mag ons er niet van weerhouden aandacht te vragen voor wat deze crisis echt nodig heeft: een diep doordenken van de manier waarop we onze samenleving mondiaal, Europees en nationaal georganiseerd hebben. Laten we ons niet blindstaren op de strijd tussen China en Amerika. Er is op het moment meer gaande.'

Zoals?

'Bij mondiaal denken gaat het niet alleen om landen, maar ook om ngo's, ondernemingen, universiteiten, de civil society, religieuze groeperingen. De SDGs en evenzeer de encycliek *Laudato Si'* van paus

Franciscus bieden hoop en perspectief. Wereldwijd zie ik allerlei bewegingen die niet op eigenbelang en het recht van de sterkste gericht zijn. Twee jaar geleden was ik op een bijeenkomst van One Young World in Den Haag, waar jongeren vanuit heel de wereld, onder andere Rusland, China, Europa en Irak, elkaar vonden in een gemeenschappelijke doelstelling van vrede en duurzaamheid. Ook bezocht ik in Thailand een conferentie waar mensen met onder andere een christelijke, boeddhistische, humanistische en islamitische achtergrond elkaar ontmoetten om de kracht van verbinding en dialoog te zoeken op het terrein van de SDGs. Sinds een jaar ben ik lid van de World Leadership Alliance, ook wel de "Club van

Madrid" genoemd. Dat is een groep van meer dan honderd voormalige regeringsleiders die met elkaar nadenken over de vraag hoe we op een duurzame manier de democratie in de wereld kunnen bevorderen. Er wordt gediscussieerd over de toekomst van Europa. Een van de laatste bijeenkomsten voor de coronacrisis was in Genève, waar werd nagedacht over de implementatie van de SDGs op het zuidelijk halfrond. Het is van belang dat mensen van goede wil zich in de wereld met elkaar verenigen. Daarbij kan de christendemocratie belangrijk zijn, omdat zij niet alleen een politieke, maar ook een maatschappelijke beweging is.'

Toch lijkt de wereld op dit moment niet bepaald te worden door de soft power van dialoog en verbinding, maar door de hard power van autoritair ingestelde regeringsleiders.

'We beleven inderdaad tijden waarin autocratie en de natiestaat de toon aangeven. Maar dat sterkt mij juist in de oproep om de morele, mondiale dimensie niet uit het oog te verliezen. Wij als christendemocraten hebben altijd de moed gehad om ons op verbinding te richten en tegen de stroom in te roeien. Mijn ervaring is trouwens dat ook regeringsleiders voor zo'n moreel appel niet ongevoelig zijn. De geopolitiek gezien indrukwekkendste herinnering aan mijn premierschap bewaar ik aan de G20-top in Londen in maart 2009. We zaten midden in de financiële crisis, maar er was een duidelijk besef dat we elkaar nodig hadden om een nieuwe financiële architectuur op te bouwen. Iedereen wilde toen een succes maken van de Klimaatconferentie dat jaar in Kopenhagen en van de WTO-onderhandelingen. Die spirit is weer nodig. Ook nu is er sprake van een nieuwe, mondiale crisis. De coronacrisis voltrekt zich zowel op het gebied van gezondheid als economisch wereldwijd. Als je daarop een nieuw perspectief wilt ontwikkelen, heb je elkaar

De christendemocratie is niet alleen een politieke, maar ook een maatschappelijke beweging

eenvoudigweg nodig. Zowel mondiaal als in Europa.’

Toont de aanpak van de coronacrisis niet juist aan dat de EU-landen, als het erop aankomt, hun eigen boontjes doppen?

‘Het is niet vreemd dat nationale staten bij een crisis die in eerste instantie de volksgezondheid betreft – die tot de bevoegdheden van de EU-lidstaten behoort – zelf het voortouw nemen. Tegelijk zie je dat er bij de versoepeling van de maatregelen toch weer naar elkaar gekeken wordt, omdat we onderlinge afstemming nodig hebben. Daarnaast zijn we economisch en sociaal zozeer vervlochten dat er Europees initiatief nodig is om elkaar ook financieel te ondersteunen. Daarvoor worden nu allerlei initiatieven genomen.’

Concurrentievermogen

Sommige partijen in Nederland zeggen dat we beter af zijn zonder de EU, en dat we de Britten moeten volgen.

‘Dat zou zelfmoord voor Nederland als natie zijn. Op veel gebieden, zoals klimaat, energie, veiligheid, migratie en economie, maar ook wat betreft ons concurrentievermogen in de wereld, kunnen wij als open land niet zonder Europa. Alleen moeten we de EU wel opnieuw vormgeven om mensen en organisaties te motiveren. Na de Tweede Wereldoorlog was de drijvende kracht “Dit nooit meer”, waardoor de traditionele componenten van oorlogsindustrieën – kolen en staal – bindmiddelen werden voor nieuwe Europese samenwerking. In de jaren tachtig kwamen we erachter dat een douane-unie niet werkt zonder interne markt en werd het streven gericht op “Europa 1992”: een vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal. Na de financiële crisis van 2008-2009 werd er aan Europa getwijfeld: zou de eurozone het nog wel overleven? Met tal van maatregelen hebben

we laten zien dat de Unie tot oplossingen kan komen. Toch is de verdeeldheid gebleven. De Britten zijn vertrokken, en het bestuur van de Unie is de laatste tien jaar vooral een soort van crisismanagement geweest. Nu staan we voor de existentiële keuze wat we met de EU willen, en daarvoor is een nieuw narratief, een nieuw verhaal voor Europa nodig.’

Hoe ziet dat nieuwe verhaal van Europa eruit?

‘Europa moet van zijn eigen kracht uitgaan, die ligt in verbinding leggen tussen landen die ook verschillend zijn. Wat dat betreft heb ik veel geleerd van de Israëliisch-Amerikaanse gemeenschapsdenker Amitai Etzioni, die Europa een “mozaïek” noemt en wijst op de kracht van diversiteit. Natuurlijk, er zijn zorgen in Europa, en we hebben niet alles goed gedaan – we hebben bijvoorbeeld onvoldoende het Stabiliteits- en Groeipact gehandhaafd –, maar de huidige crisis

vraagt juist om de inzet van de kwaliteiten waar Europa altijd sterk in is geweest: het overbruggen van verschillen en het denken in gezamenlijkheid. Daarbij geldt ook dat Europa resultaten moet laten zien, bijvoorbeeld op het gebied van klimaat, milieu, duurzaamheid en een circulaire economie. Europa moet willen hervormen. Cruciaal zijn ook het besef van en het debat over waarden in Europa. Europa is méér dan markt en munt.’

De christendemocratie heeft na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke bijdrage aan Europa geleverd, waarin het Rijnlandse overlegmodel tegenover het marktgedreven Angelsaksische model werd uitgebouwd. Kun je zeggen dat dit model beter opgewassen is tegen zo’n grote crisis dan het Angelsaksische, met zijn tekorten en massale werkloosheid?

‘Je ziet verschillende zaken. In Angelsaksische landen als de VS en Groot-Brittannië zijn nu populistisch ingestelde leiders als Donald Trump en Boris Johnson aan de macht, die het

Corona en dan?

coronavirus aanvankelijk wat laconiek hebben bejegend. Daarmee hebben deze landen tijd verloren. Daarnaast is vooral de VS intern nog verder verdeeld geraakt: republikeinen staan lijnrecht tegenover democraten, en de president is meer met zijn eigen agenda bezig dan met een verbindende agenda. Dat staat tegenover de Rijnlandse insteek, waarin solidariteit, samen de schouders eronder, overleg en denken op de langere termijn leidend zijn. In Amerika kun je heel snel veel geld verliezen, maar ook snel winnen. Door de coronacrisis is er nu sprake van een grote werkloosheid, wat gepaard gaat met veel onzekerheid, zeker omdat baanverlies daar vaak ook nog eens leidt tot verlies van recht op gezondheidszorg. Voor het vertrouwen in de politiek is dat niet goed.'

Hoe taxeert u dit verder?

'De VS fascineren door hun dynamiek. Op het gebied van wetenschap en innovatie, maar ook in het bedrijfsleven gaat daar een enorme aantrekkingskracht van uit. Ga maar eens naar Silicon Valley. Ik kom graag in de VS, maar politiek is het een totaal gespleten land. De verbinding is weg; er is sprake van hardheid met discussies over nepnieuws die niet goed is voor het land. Joseph Stiglitz, in 2001 winnaar van de Nobelprijs voor Economie, wijst op de noodzaak van "truth-seeking institutions". We leven in ongedachte tijden. Eind jaren tachtig schreef Francis Fukuyama zijn essay "The end of history?", waarin hij verklaarde dat er nog maar ruimte was voor één wereldorde: de liberaal-democratische. Nu liggen er boeken in de schappen met titels als *The end of democracy* en *How democracies die*. De wereldorde zoals die na de Tweede Wereldoorlog is opgebouwd, is uiterst kwetsbaar gebleken, maar daarom is het juist nu belangrijk om aandacht te vragen voor waarden als verbinding en gemeenschappelijkheid. Het boek *De tweede vervreemding* van de Belgische filosoof Michael Vlerick uit 2019 heeft niet voor

niets de subtitel *Het tijdperk van de wereldwijde samenwerking.*'

Breuklijnen

Toch lukt het ook in Europa niet erg met die verbinding en gemeenschappelijkheid, terwijl hier het Rijnlandse model leidend zou moeten zijn.

'Inderdaad zie je ook in Europa breuklijnen ontstaan waarvan we vijftien jaar geleden niet hadden gedacht dat die zich op deze wijze zouden manifesteren. Als premier heb ik in 2004 de komst van tien nieuwe lidstaten meegemaakt, met name uit Oost-Europa. We waren in Ierland en ik weet nog goed hoe opgetogen de leiders uit Oost-Europa waren omdat de scheidslijn die Europa decennialang verdeeld had, weggevallen was.'

'Helaas ontstaan nu nieuwe breuken. Aan de ene kant die tussen Zuid- en Noord-Europa, en aan de andere kant die tussen Oost- en West-Europa. De eerste kenmerkt zich door financieel-economische verschillen: in het Noorden houden we van financiële soliditeit en een aanpak die gericht is op hervormingen; in het Zuiden wacht men

daar langer mee, hoewel het onterecht zou zijn te zeggen dat er niets gedaan is. Landen als Griekenland en Spanje hebben veel werk verzet, en zelfs in Italië zijn er stappen gemaakt. Aan de andere kant is er het verschil tussen Oost en West, dat te maken heeft met de houding ten opzichte van de democratische rechtsstaat. Vooral in landen als Polen en Hongarije tekenen zich daarin zorgwekkende ontwikkelingen af.'

Is daar een verklaring voor?

'Die landen hebben, meer dan wij in het Westen, te maken gehad met overheersing, of dat nu door een absolutistische monarch was of door communistische machthebbers. Daardoor is de democratische inbedding minder diep dan bij ons. Daar zitten risico's aan, omdat de focus

Griekenland en Spanje hebben veel werk verzet, en zelfs in Italië zijn er stappen gemaakt

in deze landen op de rol van de natiestaat, op het ondergraven van belangrijke instituties in de democratische rechtsstaat, zoals een vrije pers, respect voor minderheden, ruimte voor de oppositie en een onafhankelijk rechtspraak, indruist tegen de spelregels zoals we die in Europa met elkaar hebben afgesproken. Zelf vind ik dat we dat niet onbeantwoord kunnen laten. Als je de EU-regels overtreedt en Europa enkel als een wingewest ziet waar subsidies te halen vallen, moeten er – uiteraard na dialoog – sancties volgen. Europa is in zijn kern en vanuit zijn waarden te belangrijk om van binnenuit ondergraven te worden. Maatschappelijke waarden zijn overigens evenzeer van groot belang voor bedrijven en instituties.’

Laat de coronacrisis niet zien dat veel bedrijven in bloeiperiodes hun winst naar de aandeelhouders hebben laten afvloeien en nu hun hand moeten ophouden

bij de overheid, en dus belastingbetaler, omdat ze te weinig buffers hebben? Moeten we niet af van het aandeelhouderskapitalisme?

‘Ik heb natuurlijk niets tegen aandeelhouders, maar het kan niet zo zijn dat zij enkel oog hebben voor het financiële gewin op de korte termijn en de gevolgen voor het bedrijf en de samenleving op de lange termijn veronachtzamen. Wat dat betreft ben ik groot voorstander van waardengedreven kapitalisme, waarin niet enkel financiële groei maar ook maatschappelijke betrokkenheid van bedrijven leidend is. Ik heb veel contact met Stephen Young, auteur van boeken over Moral Capitalism die ik van harte kan aanraden. Voor ons als christendemocraten is dit alles niet nieuw, maar het is nu nodiger dan ooit: het gaat niet alleen om de aandeelhouders van bedrijven, de zogeheten shareholders, maar om alle stakeholders, onder wie naast de aandeelhouders ook de werknemers, de afnemers en betrokken gemeenschappen vallen. Het moet gaan om inclusief denken en handelen. Dat stakeholderdenken – het World Economic Forum pleitte onlangs nog voor Stakeholder

Capitalism – is in deze tijd, waarin we op de grenzen van het geldgedreven kapitalisme stuiten, van wezenlijk belang.’

Bijna elke politicus neemt tegenwoordig afstand van het hardcore kapitalisme en het neoliberalisme; zelfs premier Rutte noemt Nederland in de kern ‘diepsocialistisch’. Dreigt het gevaar dat de pendule weer naar de andere kant doorschiet, en de overheid te veel macht naar zich toe trekt?

‘Daarom zijn de christendemocratie en het diep doordenken van de balans tussen overheid, markt en samenleving zo belangrijk. Wij christendemocraten hebben een belangrijke boodschap voor de hele samenleving, omdat de christendemocratie én de staat én de markt én de samenleving met haar maatschappelijke instituties en gemeenschappen op hun eigen waarde weet te schatten.’

‘We hebben gezien waar te veel nadruk op de markt toe leidt: grote ongelijkheid, ongebonden geld- en consumptiedenken, en een gigantische schuldenpositie in de hele wereld. Ik maak me daar grote zorgen over.

Maar met een doorgeslagen overheidsdenken komen we er ook niet. Dan komen er weer te veel regels en controle door de staat, wat in ontaalde vorm zichtbaar is in communistische, door de staat gedreven landen. De christendemocratie zoekt naar de juiste balans. Er is niks mis met een stevige rol van markt en staat, maar beide moeten wel in dienst staan van de burgers en de samenleving, anders richt je niet alleen de ruimte voor maatschappelijk initiatief, maar bijvoorbeeld ook het recht op privacy te gronde. Kijk wie de eigenaar is van de enorme hoeveelheid data die bedrijven als Alibaba in China en Google en Facebook in Amerika hebben. In China behoren die big data aan de staat, in de VS aan bedrijven. Wij in Europa, met het mede door de christendemocratie geïnspireerde Rijnlandse model, zeggen: “De burgers zijn eigenaar van die gegevens.”’

Corona en dan?

Abraham Kuiper

In welk opzicht heeft de coronacrisis het doordenken van deze balans tussen staat, markt en samenleving opnieuw urgent gemaakt?

‘Het is dit jaar honderd jaar geleden dat Abraham Kuiper overleed. Zelf ben ik zeer door zijn denken beïnvloed, mede doordat ik studeerde, promoveerde en hoogleraar werd aan de door Kuiper gestichte Vrije Universiteit. In 1891 hield Kuiper de openingsrede op het eerste Christelijk-Sociaal Congres, dat in het teken stond van de ernstige “Sociale Quaestie” van die tijd. Hij sprak toen over de “onhoudbaarheid van den tegenwoordige toestand” en over de noodzaak van een diepgaande “architectonische critiek” op de samenleving zelf. Dat is ook actueel in deze tijd, waarin het geldgedreven kapitalisme onder druk staat, maar waarin velen onder invloed van populistische geluiden ook willen terugkruipen in de natiestaat. We staan voor de vraag of we dáárvoor kiezen of dat we zoeken naar verbinding, niet alleen in Europa maar ook wereldwijd, met name in Afrika. Als we in 2050 de dan tien miljard monden in de wereld willen voeden, zullen we echt naar een nieuw, mondiaal denken over voedsel toe moeten. Enkel zorgen dat we hier in Nederland of in Europa zelfvoorzienend zijn is niet genoeg. Zo hebben we als Europa de Sahara wellicht hard nodig voor zonne-energie en de opslag van waterstof. We kunnen ons niet terugtrekken in onze natiestaat en afgeven op instituties als de WHO en de EU, zoals Trump en populisten in Europa doen. Opbouwende kritiek helpt, afbraak niet.’

Welke bijdrage kan de christendemocratie nog meer leveren in het debat over de inrichting van de samenleving, zowel in Nederland als in Europa en de wereld?

‘Dat we erkennen dat alle vraagstukken een morele component hebben. We staan nu voor de keuze: bepalen we enkel economisch

gedreven wat de taak is van de staat, de markt en maatschappelijke instituties, of onderzoeken we vanuit een moreel kader wat gerechtigheid is en wat het gemeenschappelijke goed, het zogeheten Bonum Commune? Dan gaat het niet enkel om deze vraag: wie doet wat? Nee, dan bepalen we eerst wat we willen, wat publieke gerechtigheid inhoudt, en komt vervolgens de vraag op tafel *waarom* de markt, de overheid of de samenleving dit het best kan doen. “Gespreide verantwoordelijkheid” heet dat in het christendemocratisch denken, maar dat is altijd een door solidariteit en rentmeesterschap genormeerde gespreide verantwoordelijkheid. Zoiets is ook nu nodig, omdat door de coronacrisis allerlei zaken zullen verschuiven. Neem alleen maar de organisatie van werk: door de digitalisering komen verhoudingen tussen thuiswerken, verkeerscongesties en duurzaamheid anders te liggen.’

We kunnen ons niet terugtrekken in onze natiestaat

Daar komt vertrouwen bij kijken, omdat werkgevers erop moeten vertrouwen dat hun personeel thuis voldoende aan de slag gaat. ‘Vertrouwen is wezenlijk in onze maatschappij.

De eerdergenoemde Fukuyama schreef in 1995 het boek *Trust*, dat juist hierom draait. Samenlevingen waarin veel vertrouwen heerst tussen overheid en burgers, tussen werknemers en werkgevers en tussen burgers onderling, blijken op alle fronten beter te functioneren. Een overheid moet vertrouwen uitstralen, en krijgt alleen dan vertrouwen terug. Ook dat hoort bij het ruimte geven aan de samenleving.’

Is dat ook uw drijfveer als premier geweest?

‘Absoluut. Om die reden hebben we ingezet op een activerende sociale zekerheid, met als uitgangspunt de vraag wat mensen *wel* kunnen, in plaats van de vraag wat ze *niet* kunnen. Om die reden hebben we ook de administratieve lasten omlaag willen brengen. Als je alles wilt reguleren in regels en protocollen, slaat dat de creativiteit dood. Dat betekent ook dat

er ruimte moet zijn om fouten te maken en daarvan te leren. Overregulering kan gespreide verantwoordelijkheid schaden. Op het gebied van duurzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid zijn tools ontwikkeld om te meten hoe bedrijven economisch, maar ook wat betreft hun bijdrage aan de samenleving presteren. Het mooie is dat bedrijven daar tegenwoordig ook elkaar op aanspreken. Dat past bij de christendemocratie: vertrouwen geven schept ruimte voor maatschappelijke initiatieven, maar ook voor de betekenis van waarden en normen. Daarvoor heb ik als premier aandacht gevraagd, ook in Europa.’

Extreem christendemocratisch

Het CDA bestaat dit jaar veertig jaar; wat wilt u de partij meegeven?

‘Vorig jaar is Arie Oostlander overleden, die een belangrijke rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van het CDA en de doordening van het christendemocratische gedachtegoed. Het CDA is in essentie geen middenpartij, zei hij vaak, maar “extreem christendemocratisch”. Van hem heb ik geleerd dat het inhoudelijke denken echt de kracht is van de christendemocratie. Natuurlijk is het ook in onze partij weleens over personen gegaan, maar de strijd tussen personen heeft bij ons nooit de hoofdrol gespeeld. Het gaat om de inhoud: waar staan we als christendemocraten voor? Zelf ben ik

om die reden eind jaren zeventig rechtstreeks lid geworden van het CDA, hoewel ik ook eerst nog voor de ARP had kunnen kiezen. Ik zag dat er een nieuwe partij ontstond die een geheel eigen visie op de samenleving ontwikkelde. Daar wilde ik bij horen. Het is toen nooit mijn drijfveer geweest om actief politicus, laat staan premier te worden. Ik werd medewerker van het Wetenschappelijk Instituut, omdat ik wilde bijdragen aan de doordening van de inhoud, om die vervolgens te verbinden met de politieke vragen die speelden. En zo kwam van het een het ander. Je wordt echt geen premier voor jezelf; dat doe je omdat je je vanuit politieke overtuiging betrokken voelt bij je land en bij de wereld waarin je leeft.’

‘Ik denk dat dat ook nu van groot belang is. We leven in een lastige tijd; ook electoraal is het voor het CDA niet gemakkelijk. Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA deed er goed aan het toekomstperspectief *Zij aan*

zij te publiceren. Het is mijn vaste overtuiging dat de kracht van de christendemocratie ligt in onze visie op de samenleving van morgen: Common Good en Bonum Commune, gemeenschapsdenken, Moral Capitalism, langetermijn-waardecreatie, klimaat en rentmeesterschap,

de SDGs, samenwerking en verbinding. Dit moeten we verder uitdenken, en daardoor moeten we ons laten inspireren. Die inspiratie blijft het belangrijkste wat een politicus van het CDA nodig heeft.’

Ik ben eind jaren zeventig rechtstreeks lid geworden van het CDA, hoewel ik ook eerst nog voor de ARP had kunnen kiezen

Boek & Cultuur

Surrogaatchristendom Vuyk overtuigt niet

door **Jacob van de Beeten** De auteur is jurist en promovendus aan de London School of Economics.

De mens is geen homo economicus, geen rationele denker die afgewogen keuzes maakt, en al helemaal niet het autonome wezen dat verlichtingsdenkers ons graag voorhouden; integendeel, de mens is een gewoonte- en kuddedier dat liever lui is dan moe en dus gemakkelijk fouten maakt. Met andere woorden: hij is feilbaar. Dat is de strekking van het boek *De feilbare mens* van Kees Vuyk. Hij sluit zich aan bij een school van conservatieve auteurs die zich recentelijk tegen het liberalisme keren en het belang van gemeenschapszin benadrukken. Vuyk doet dit op een originele manier: hij beargumenteert dat het naoorlogse gelijkheidsideaal heeft geleid tot een verkokering van de samenleving waardoor hoger en lager opgeleiden steeds meer langs elkaar heen leven. Voor de oplossing van dit probleem wendt Vuyk zich tot het christendom. Het resultaat levert een schat aan relevante inzichten op, maar de manier waarop hij teruggrijpt op de christelijke traditie overtuigt niet.

Verscheurde samenleving

In *De feilbare mens* bouwt Vuyk voort op zijn eerdere boeken, waarin hij de toestand van de huidige westerse samenlevingen onder de loep heeft

genomen. Vuyk neemt waar dat westerse maatschappijen in een verscheurde toestand verkeren, die zichtbaar is in verschillende ontwikkelingen. Ten eerste wordt in de moderne maatschappij steeds meer op intelligentie geselecteerd, waardoor lager en hoger opgeleiden steeds verder van elkaar af komen te staan. Tot twee generaties terug oefenden intelligente mensen vaak nog een ambacht uit, bleven zij in hun geboortedorp wonen, en trouwden ze met iemand uit hun directe omgeving; tegenwoordig studeren zij aan de universiteit, trekken ze naar de stad (die daardoor 'veryupt'), en trouwen ze voornamelijk met iemand met een vergelijkbaar intelligentieniveau. Ten tweede is als gevolg van de verschillende emancipatiebewegingen uit de twintigste eeuw de sociale orde steeds meer onder druk komen te staan. Om het gelijkheidsideaal te verwezenlijken keerden de arbeidsbeweging, de feministische golven en de hippies zich tegen onder meer de hiërarchische gezagsverhoudingen binnen de samenleving en het gezin. Volgens Vuyk is de keerzijde van deze emancipatiebewegingen een verkrumelende gemeenschap, wat leidt tot een verwaterde en onzekere

Kees Vuyk

De feilbare mens. Waarom

ongelijkheid zo slecht nog niet is

Ten Have | 2019 | 256 pp. | € 22,99 |

ISBN 9789025907372

identiteit en een rancune tegen elite en de gevestigde orde. Zoals Vuyk het zegt: 'De groepen die de minste behoefte hebben om zich te emanciperen omdat zij het meeste baat hebben bij een hechte gemeenschap, zien de sociale structuren waarbinnen zij goed floreren steeds meer afbrokkelen' (p. 25). Wie die groepen precies zijn, blijft onhelder. Op dit punt lijkt zijn betoog daardoor een poging om het sentiment van 'de boze burger' te vertolken, zonder dat duidelijk wordt welke personen van vlees en bloed achter deze abstractie schuilgaan.

Mensbeeld

Vuyk stelt dat het moderne mensbeeld verantwoordelijk is voor deze toestand, omdat het abstracte individualisme dat

sinds de verlichting wordt omarmd 'onder het mom van liberalisering alle gemeenschapsleven ondergraaft' (p. 25). Vuyk neemt waar hoe in het huidige tijdsgewricht het gelijkheidsideaal steeds meer ontspoot. Dit ideaal heeft na de Tweede Wereldoorlog concrete vorm aangenomen in de gelijkekansenpolitiek. Deze politiek streeft een meritocratische samenleving na waarin het individu de kansen krijgt om zijn eigen leven vorm te geven en tot een succes te maken, ongeacht zijn sociale oorsprong. Volgens Vuyk wordt nu steeds duidelijker dat verschillen tussen mensen niet alleen het gevolg zijn van sociale omstandigheden, maar ook 'natuurlijk' zijn (verschil in schoonheid, intelligentie, enzovoort). Het gevolg is dat in de huidige samen-

leving mislukkingen en falen alleen maar terug te brengen zijn op het individu zelf, wat voor grote onvrede zorgt onder de groepen mensen die in onze moderne samenleving achterblijven. Om die reden is er 'een ander denken nodig, een ander beeld van wat een mens is en kan' (p. 63).

Dit andere mensbeeld bespreekt Vuyk in het tweede – en interessantste – deel van het boek aan de hand van de filosofische antropologie. Deze stroming neemt als vertrekpunt dat de mens niet superieur is aan het dier, maar juist natuurlijke gebreken vertoont: mensen missen het instinct 'dat dieren zo vanzelfsprekend door het leven leidt'

Origineel is ook de suggestie om hoger opgeleiden te scholen in het omgaan met lager opgeleiden

(p. 84). Vertaald naar het christendom zegt Vuyk uiteraard niets nieuws: zijn stelling is slechts een seculiere variant op het eeuwenoude gegeven dat de mens zondig is. Volgens Vuyk compenseren mensen dit gebrek door gebruik te maken van twee soorten hulpbronnen: technologie en de gemeenschap. Vroeger stond de gemeenschap centraal, maar in de moderne tijd zijn we steeds meer gaan leunen op de technologische hulpmiddelen die ons in staat stellen de natuur te beheersen. Als gevolg daarvan raakt de gemeenschap op de achtergrond en wordt de mens voorgesteld als een autonoom en rationeel wezen dat

eerst en vooral zijn eigen authenticiteit dient te verwezenlijken. Aan de hand van Nobelprijswinnaar Kahneman laat Vuyk vervolgens zien dat dit mensbeeld door de wetenschap allang is ontkracht: zelden neemt de mens rationele beslissingen, veelal worden onze keuzes bepaald door (sociale) omstandigheden en gewoontes. Meer dan een rationeel wezen is de mens dus een gewoontedier – dat bovendien makkelijk fouten maakt. Of zoals Vuyk het formuleert: de mens is gedoemd te falen en moddert eigenlijk maar wat aan (p. 157).

Lessen van het christendom

In het laatste deel van het boek gebruikt Vuyk zijn inzichten om enkele concrete aanbevelingen te doen over de kunst van het samenleven in de eenentwintigste eeuw. Hij stelt onder andere voor om een 'middenschool' op te richten, waardoor minder vroeg op leervermogen wordt geselecteerd. Origineel is ook zijn suggestie om hoger opgeleiden te scholen in het omgaan met lager opgeleiden; dit sluit goed aan bij recente initiatieven om overheidscommunicatie begrijpelijker te maken voor mensen die moeite hebben met lezen en schrijven. Daarnaast grijpt hij terug op enkele elementen uit de christelijke traditie, maar dit vormt ook het moment waarop zijn pleidooi begint te haperen.

Zo pleit Vuyk voor herinvoering van het zelfbestuur binnen kleine gemeenschappen of 'parochies' van 1.000 tot 1.500 burgers die onderling middelen voor zorgtaken verdelen. Erg concreet wordt dit voorstel

echter niet. Ook stelt hij voor om een seculiere invulling te geven aan christelijke feestdagen en bepleit hij een herwaardering van het zondebesef. Zoals Vuyk zelf zegt, is hij op zoek ‘naar een seculier besef van tekortschieten dat mensen niet noodzakelijkerwijs bij de pakken doet neerzitten maar aanzet tot leren en streven naar verbetering’ (p. 190). Aan de ene kant lijkt hij het zondebegrip zo toch in dienst te stellen van het meritocratische ideaalbeeld waarin ieder individu zichzelf constant dient te verbeteren. Aan de andere kant herhaalt Vuyk meerdere keren dat er een soort van natuurlijke orde bestaat en dat mensen natuurlijke eigenschappen hebben, maar maakt hij niet concreet waar dat natuurlijke op terug te voeren valt of in gegrondvest is. Een van de grondprincipes van de wijsgerige antropologie is dat wat door een samenleving geacht wordt ‘natuurlijk’ te zijn, een cultureel gegeven is. Daarmee rijst echter wel de vraag of het zondebesef teruggehaald kan worden zonder dat dit is ingebed in een bredere christelijke visie op mens en natuur. Kan de mens zondig zijn als God niet bestaat?

Wat schuurt is Vuyks functionele benadering van de christelijke traditie. Hij beschouwt de overblijfselen van de christelijke tradities als een belangrijk

middel om de verscheurde samenleving te helen (‘religie’ is immers afkomstig van het Latijnse werkwoord *religare*, ‘verbinden’), zonder dat hij enige intrinsieke waarde toekent aan het christelijke geloof. Hij schaart zich daarmee in een lange traditie van verlichtingsdenkers die pleiten voor het ontwikkelen en behouden van een ‘civiele religie’. Midden in de Franse Revolutie ontstond bijvoorbeeld de Cultus van het Opperwezen, die als doel had om het christendom te vervangen. Door het christendom in een modern jasje te willen steken, ontpopt Vuyk zich tot een exponent van het moderne, rationele verlichtingsdenken – en

Wat schuurt is Vuyks functionele benadering van de christelijke traditie

dat terwijl hij het rationele, moderne mensbeeld juist afwijst! Daarmee blijft de volgende vraag over: waarom kiezen voor het seculiere surrogaatmensbeeld van Vuyk, als hij klaarblijkelijk zelf ook denkt dat het origineel nog heel veel te bieden heeft?

Ecologie vanuit het radicale midden

door Jan Prij De auteur is redactiesecretaris van Christen Democratische Verkenningen.

Er zijn vlak na elkaar twee boeken verschenen die zich teweestellen tegenover ecopaniek: *Verzet in ecopanische tijden. Van ego-emancipatie naar eco-emancipatie* van de Rotterdamse filosoof Henk Oosterling, en *De wereld liefhebben. Over ecopaniek en politieke ethiek* van Roel Kuiper, voormalig Eerste Kamerlid van de ChristenUnie. Volgens Oosterling is het zaak om doemdenken vanuit interesse, ecowijsheden en mediawijsheden op verschillende niveaus te pareren met doendenken. Volgens Roel Kuiper ligt de sleutel voor die interesse en de te ontwikkelen wijsheden in het vermogen om de wereld lief te hebben. Beide boeken raken elkaar op verrassende wijze. Dit is interessant omdat Oosterling zich vooral afzet tegen de christelijke traditie, terwijl dit voor Kuiper, niet geheel verrassend, nu juist de crux is waar alles om draait. In deze dubbele boekbespreking zal ik betogen dat beide boeken hun boodschap niet serieus genoeg nemen, maar goede aanknopingspunten bieden voor een offensieve ecologische visie vanuit breed christendemocratisch perspectief.

Van doemdenken naar doendenken

Voor Oosterling is 'verzet' een kernbegrip. Verzet is 'een verzamelaar

voor de collectieve daadkracht om onrechtvaardige situaties te verbeteren. Niet ten koste van, maar samen met anderen voor anderen. Verzet is dus nooit een individuele actie. Het is een inclusieve tactische manoeuvre die in netwerken wordt doorgeknoopt en in kracht toeneemt door opschaling: vanuit je hoofd via sociaal gelijkgestemden naar je politieke stemgedrag en terug naar je dagelijkse doen en laten. Wat als frustratie en angst begint, zet zich, door het met anderen te delen, om in fysieke praktijken waarin er niet minder, maar anders wordt geleefd' (p. 12). Hij wil van lineair en hiërarchisch gefundeerd doemdenken naar een circulair doemdenken komen. In het circulaire doemdenken staat onderlinge verbondenheid centraal en zijn 'fysieke spiritualiteit', 'interesse', 'skills', 'alertheid', 'aanhaken' en 'feedbackloops' enkele karakteristieke kernwoorden. We leven in een netwerk-samenleving waarin we niet níet betrokken kunnen zijn. Via de levensstijl, die op allerlei manieren doorwerkt op de omgeving, kan men die betrokkenheid actief of passief vormgeven. Oosterling bouwt voort op inzichten uit de cybernetica en de netwerktheorie die zeggen dat individuen geen ondeelbare eenheden zijn, maar deelbare wezens, individuen met poreuze ego's. In de

Henk Oosterling

Verzet in ecopanische tijden. Van ego-emancipatie naar eco-emancipatie
Lontano | 2020 | 224 pp. | € 22,- | ISBN 9789083003740

Roel Kuiper

De wereld liefhebben. Over ecologische paniek en politieke ethiek
Buijten & Schipperheijn | 2020 | 192 pp. | € 19,50 | ISBN 9789463690638

tussenruimte, in die inter-esse, zijn we als ‘knooppunten’ met elkaar verbonden en kunnen personen zichzelf overstijgen. Dat de transformatie van het ego daarbij een relationeel proces is, ligt daarbij volgens Oosterling voor de hand. ‘Hoe kan het gespleten ego zich anders voorbij deze splitsing trekken? Net zomin als je verslaafden kunt vragen zichzelf aan een eigen staart uit het moeras te trekken, kun je moderne mensen vragen hun moderne levensstijl zonder transitionele technieken af te zweren’ (p. 135). Hier komt het onderwijs om de hoek kijken, dat bij Oosterling het karakter heeft van ‘een tweede, mediale Verlichting’, omdat conventionele geletterdheid te eenzijdig is en tegenwoordig niet meer volstaat. Ze

moet worden aangevuld met mediale wijsheid en ecowijsheid die eco-interesse en liefde voor de omgeving wekken. Zo kunnen negatieve afweerreacties worden omgevormd in positieve acties die cynisme in de kiem smoren. Oosterling zet zich als initiatiefnemer van Rotterdam Vakmanstad persoonlijk in voor dergelijke vormen van verheffend onderwijs die inclusief zijn en passief makende achterstanden transformeren tot actieve vormen van ecosociale en fysieke vernieuwing. Zijn scholingstraject, opgezet op een steenworp afstand van zijn geboorte- grond, is inmiddels een vitaal onderdeel van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. Niet alleen leren met

het hoofd is belangrijk, maar ook kennis aan den lijve ondervinden. Via fysieke sociale en ecologische scholing kunnen we onszelf op andere manieren laten vormen en inlijven, om zo gaandeweg steeds meer mens te worden. Zo zijn we niet gedoemd om in onze destructieve leefstijlen te blijven hangen, maar kunnen deze via verschillende niveaus van verzet opschalen, en omzetten in andersoortige energie. Dat is ook precies waarom onze huidige leefstijl niet het laatste woord hoeft te hebben. Voor de wijsgerige onderbouwing gaat hij te rade bij een keur aan filosofen, en verkent hij oosterse wegen die niet op wilskracht maar om andere

ook, maar op het ‘energetisch vervuld zijn’. Bij Oosterling is de kwintessens interesse, of beter: ‘het lege maar gefocuste zelfbewustzijn in wording, in een psychoanalytische variant is dit de leegte van de kloof die ons zelfbewustzijn slijt’ (p. 153).

Het westerse denken daarentegen wordt volgens Oosterling (p. 151) vanaf het begin beheerst door de angst voor Leegte (*horror vacui*). Ik vind dit beeld op zijn minst eenzijdig, juist omdat de westerse cultuur ook door monotheïstische godsdiensten uit het Oosten gestempeld is. Zo is niet voor niets in het jodendom het heilige der heiligen in de tempel een lege ruimte. En binnen het christendom is het lege graf het teken bij uitstek van opstandigheid, en kunnen mensen, energetisch gevuld door de Heilige Geest, deelnemers van dat opstandingsgeloof worden. Hier wreekt zich een meer algemene bijziendheid van Oosterling. Monotheïstische leerstelling in het algemeen en de christelijke verlossingsleer in het bijzonder staan bij Oosterling model voor het hiërarchische en lineaire doemdenken. De monotheïstische leerstelling is voor hem altijd ‘in apocalyptische sluiers gehuld’ en uitermate dubbelzinnig, waarbij tegenover de redding van de zielen van godvruchtige gelovigen de verdoemenis van de verstokte zondaars staat (p. 47). Oosterling beschrijft van het christendom echter alleen de negatieve kant, die religieus gesproken slechts de psychologische pendant is van de destructieve ‘radicale middelmatigheid’. Hij heeft alleen oog voor de zonde van het christendom,

We zijn niet gedoemd om in onze destructieve leefstijlen te blijven hangen

motivaties draaien. Zijn eigen ervaring als voormalig Nederlands kampioen kendo, een Japanse zwaardvechtsport die niet op kracht maar op beheersing en meebewegen is gebaseerd, is tussen de regels door merkbaar en voelbaar, en dat maakt het boek boeiend en waardevol om te lezen. Hier is geen afstandelijke wetenschapper aan het woord, maar een actief betrokken deelnemer.

De kwintessens

Oosterling is in zijn boek op zoek naar de kwintessens die alles schraagt en verbindt. Het Japanse zenboeddhisme duidt dit aan als Leegte. Die term slaat niet op het ontbreken van wat dan

en niet voor de christelijke weg van verlossing die uitdrukkelijk geen scheiding *tussen* mensen maakt, maar *binnen in* elke persoon als – om Oosterlings eigen woorden te gebruiken – in de ‘leegte van de kloof die ons zelfbewustzijn slijt’. In ieder mens schuilt een ongelovige én een gelovige en in de ruimte van dit bevrijdende inzicht schuilt de redding van de wereld. We worden door verschillende elementen bepaald, verscheurd door innerlijke tegenspraak en toch bijeen gehouden door de kracht van liefde: de kwintessens van al wat is. Zo blijven jammer genoeg de vele lijntjes die hem met het christelijk-sociaal denken verbinden onzichtbaar, waar Oosterling welhaast tegen wil en dank middenin staat. Voor Paulus is bijvoorbeeld duidelijk dat het individu een dividu is met een gespleten zelfbewustzijn.¹ En paus Franciscus probeert in *Laudato Si’* op basis van inzicht in netwerklogica een integrale ecologie te ontwerpen waarvan de basis wordt gevormd door verzet tegen wat hij de ‘globalisering van de onverschilligheid’ noemt.² Juist het christendom (met een als politieke en religieuze misdadiger terechtgestelde als zijn aanstootgevende middelpunt) is het opstandige geloof bij uitstek, zelfs in de wetenschap dat velen van zijn verdedigers hebben gepoogd zijn explosieve boodschap hiërarchisch in te dammen om die zo van zijn dynamiet te ontdoen.

Liefde als crux

Roel Kuiper doet in zijn boek vooral zijn best om de positieve kant van de christelijke erfenis voor het voetlicht te brengen, de kant dus die door Oosterling

wordt genegeerd. Kuiper stelt zichzelf de volgende retorische vraag: ‘Heeft het christendom met zijn zucht de wereld te willen “onderwerpen” bijgedragen aan een levensstijl die rechtstreeks verantwoordelijk is voor de crisis? Ja, dat is één kant van het verhaal helaas. Ook christenen hebben hieraan meegedaan. Maar het christendom heeft een groter en belangrijker verhaal te vertellen. Dat verhaal gaat over een schepping als ecologisch samenspel, over de symbiose van mens en natuur, over een wereld die bloeit als er werkelijk voor haar gezorgd wordt, over een zichzelf gevende liefde als bron van leven’ (pp. 14-15).

Oosterling staat tegen wil en dank middenin het sociaal- christelijk denken

Er zijn volgens Kuiper drie wegen waarop heden ten dage wordt geprobeerd om tot een wederopstanding van het christelijke te komen. Het kan een bestaande toestand belichamen, een *quick fix* zijn, of een opdracht. Op de *eerste* weg staan volgens Kuiper vooral de neoconservatieven, ‘de nieuwe vrienden van het christendom,’ in Nederland de Partij voor de Vrijheid en Forum voor Democratie, die menen dat ten minste aan de christelijke moraal in een of andere vorm moet worden vastgehouden. Maar de waarden die verdedigd worden, bestaan uit een ‘selectie van half-christelijke inzichten’ die aangewend kunnen worden voor

politiek gebruik. Kuiper noemt deze weg het traject van de ‘Bildung’, en hierbij acht men het nodig om mensen opnieuw te vormen in de schaduw van grote gedachten, helden en prestaties van de westerse cultuur. Maar, zo stelt Kuiper, ‘de onheiligheid van deze beweging blijkt wanneer de retoriek van de uitsluiting de plaats inneemt van naastenliefde, het eigen vooroordeel de plaats van de waarheid, en wanneer de woordvoerders van deze beweging er de hand niet voor omdraaien anderen publiekelijk te beledigen [...] In dit kamp kan het christendom niet werkelijk zichzelf zijn, het wordt slechts gebruikt als etiket’ (p. 28). Het is primair, om de woorden van Oosterling te gebruiken, ‘een afweerreactie’. Ook de *tweede* weg om het christelijke te doen herleven is niet voldoende. De spirituele bypass is een aan menselijke maat aangepaste reparatietechniek, een vorm van partieel oplapwerk. Beide wegen zullen er niet werkelijk in slagen om mensen te bevrijden uit de ijzeren kooi van de moderniteit waarin ze allerlei doelen najagen zonder te weten waarom. Kuiper kiest uitdrukkelijk voor de *derde* weg – hoewel hij de andere twee niet zegt af te wijzen. De derde weg is het smalle spoor van wat hij ‘herleving’ noemt: een weg van toewijding en heilige vernieuwing, van een geleefde praktijk van ommekeer, ‘van handen en voeten geven aan een nieuwe levensstijl, in vormen van zorg, gedreven door liefde voor de wereld’ (p. 33).

Kuipers keuze voor de smalle weg van ‘herleving’ is vanuit bepaalde oude Bijbelse papieren alleszins begrijpelijk. Het levert mooie en ook

voor christendemocraten bekende vergezichten op. Die betreffen een economie die zich laat normeren door de rentmeester – die een goed onderhouden economie voor ogen heeft; geen vreugdeloze, zuinige economie, maar een vitale economie van de overvloed die zich onderdeel weet van grotere gehelen en verbanden (pp. 105-106) – en vormen van ‘bezielde verbondspolitiek’ die de publieke zaak niet eert als de resultante van een serie zakelijke afspraken tussen volk en onderdanen, maar uit betrokkenheid en liefde voor de publieke zaak. Of in Kuipers eigen woorden: ‘De ethiek van het verbond doet een beroep op ingeoeffende naastenliefde, het omzien naar elkaar. Mensen kunnen die liefde opbrengen en praktisch maken als ze beseffen wat ze zelf al van de gemeenschap hebben ontvangen. Daar moeten telkens weer opnieuw de ogen voor worden geopend’ (p.51). Het spreekt mensen niet alleen aan op de regels van contract, maar op de belofte die daar bovenuit gaat.

De lege troon

Ik herken in deze schetsen niet alleen een christelijk, maar ook een algemener christendemocratisch geluid. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat Kuiper de schatplichtigheid hieraan wat wegmoffelt of zodanig geïntegreerd heeft in het eigen gedachtegoed dat aparte bronvermeldingen overbodig worden gedacht. De beschrijvingen resoneren bijvoorbeeld volledig met de wijze waarop Govert Buijs al eerder de logica van de liefde tot de hartslag van de democratische rechtsorde en van een vreugdevolle economie naar Europese

snit heeft verklaard,³ of met de manier waarop binnen het Christelijk-Sociaal Congres op de ongekende kracht van het verbond is gewezen.⁴

De zwakte van het boek is dat Kuiper de eigen weg te smal dreigt op te vatten, namelijk als het enige ware transformatiepad, en te weinig de algemene transformerende kracht ervan binnen de huidige cultuur erkent. Zo is hij negatief over de huidige cultuur, en dreigt aldus het kind met het badwater weg te gooien. Hij spreekt somber over ‘doorgeslagen secularisering’ en ‘beschavingsverlies’. En over de democratie zegt hij in het spoor van de Franse denker Claude Lefort: ‘De democratie heeft geen extern gezag en geen werkelijk centrum meer. Als gevraagd wordt naar de bron van tijd, moraal en recht, dan is er een lege plaats’ (p. 67). Bij Kuiper verschijnt die lege plaats als een zorgelijk autoriteits- en kernprobleem voor onze democratische orde, maar de vraag is of dit terecht is. Lefort zelf noemt de lege plaats een noodzakelijke onbepaaldheid van onze democratie. Voor de democratie is het essentieel dat de macht als lege plaats verschijnt, omdat ze anders in totalitarisme kan ontaarden.⁵ Haar kwetsbaarheid is ook haar kracht. Sterker nog, zou ik zeggen: de lege troon is nu precies de heilige kern van een christelijke erfenis waarin alleen de ruimte van de liefde is overgebleven. Daarin is van elke onderdrukkende hiërarchie en absolute machtsaanspraken afstand gedaan, opdat het goede leven voor iedereen bloeien kan. Zo kan een leven dat ten dode was opgeschreven, vernieuwd worden. Dit is de erfenis

van het christendom, van de smalle weg waarin alleen de liefde overblijft, maar dan wel een die *overall* te vinden is, zelfs bij lieden van neoconservatieve snit en in de marge van onze moderne cultuur. Ook in de nieuwe ademruimte die een spirituele bypass scheidt, kan de mogelijkheid dagen dat het anders kan. En een strategie van Bildung draagt veel meer kritisch potentieel in zich dan Kuiper doet voorkomen, zoals het boek van Oosterling goed laat zien.

Impulsen voor een ecologisch offensief

Wanneer we Kuipers boek beschouwen als een christelijke poging om de eco-

Kuipers boek dreigt het kind met het badwater weg te gooien

paniek te transformeren in vormen van positieve betrokkenheid, en het schrijven van Oosterling als proeve tot radicaal democratische vorming van eenieder tot alerte ecowijze en mediawijze deelnemer, dan kunnen we in dit spoor doordenkend christendemocratische vormen van ecologische politiek niet anders duiden dan als ecologische offensieven vanuit het radicale midden. Zo’n politiek is geworteld (Latijn *radix* = ‘wortel’) in de leefwereld van mensen, en naar haar aard opstandig en geboren uit systemisch verzet tegen verhoudingen die onrechtvaardig zijn (de architectonische kritiek van Abraham Kuiper!).⁶ Ze draait om publieke gerechtigheid als normerend

beginsel. Ze staat midden in de brede christelijk-sociale traditie waarvan ‘het hoeft niet zo te blijven’ (Kuyper en Schaepman) en het idee dat het ‘anders en beter’ kan (Balkenende) van meet af aan uitgangspunten zijn geweest.⁷ Ze maakt duurzame keuzes op basis van een bewuste inschakeling van middelen, zonder mensen in de steek te laten. Juist ook voor de christendemocratie ligt hier een kans om opnieuw tot een eigentijdse hertaling van haar opdracht te komen, die nu vaak te smal wordt opgevat. Zo blijft christendemocratisch duurzaamheidsbeleid op landelijke schaal dikwijls in goede voornemens op papier steken,⁸ zo luidt niet ten onrechte het

Christendemocratisch denken over duurzaamheid dreigt tot weinig inspirerende vluchten naar achteren aanleiding te geven

aloude verwijt, ook in eigen kring.⁹ Ook bestaat er binnen de christendemocratie nog weleens de neiging om praktisch gezien de kool en de geit te willen sparen, namelijk door van de ecologische kwestie vooral een lastig op te lossen verdelingsvraagstuk rond de benauwde vraag ‘Wie zal dat betalen?’ te maken, op die manier het tragische misverstand voedend dat daarmee de kwestie van het rentmeesterschap afdoende zou zijn afgedekt. Dit brengt met zich mee dat het denken over duurzaamheid en ecologische verbindingen in patstellingen gevangen dreigt te raken en dan dus

niet tot een proactief doendenken komt, maar juist tot weinig inspirerende vluchten naar achteren aanleiding geeft. Elke mogelijk enthousiaste interesse – letterlijk de ruimte voor inblazingen van de Heilige Geest, voor flow – die nieuw licht op het vraagstuk zou kunnen werpen, wordt hiermee vakkundig de kop ingedrukt.

Als het CDA blijkens zijn woordvoerders nieuwe verbindingen wil laten zien tegen de polarisatie,¹⁰ dan moet het zich niet met een van de belangengroepen willen vereenzelvigen, maar moet het bovenpartijdige standpunten durven verkondigen die ongekende en ongehoorde perspectieven schetsen voor iedereen. Dan moeten vooralsnog ongehoorde stemmen hoorbaar gemaakt worden, en niet de stemmen die al voldoende gehoord worden. Geen eenzijdige lippendienst aan rentmeesterschap dat ten diepste geen rekening houdt met de natuur als zelfstandige sfeer, met een eigen stem en waardigheid. De paus corrigeert dat, en christendemocraten hebben hierin een behoorlijke inhaalslag te maken door ook in deze zin hun gedachtegoed opnieuw te herijken aan de eisen van de tijd.¹¹ De christendemocratie behoort haar eigen gedachtegoed bloedserius te nemen als impuls tot een andere manier van kijken en handelen die ruimte maakt voor vernieuwing zonder mensen los te laten. Ze ziet in dat licht publieke gerechtigheid als de kernwaarde om in verzet te komen tegen verhoudingen die als onrechtvaardig worden ervaren, en staat voor een rechtvaardig transitieproces. Zij ziet en denkt van nature solidair, in verbonden

gehlen, in niveaus van verschillende opschalingen, in kringen, verbanden en netwerken die op elkaar inwerken en inhaken, tot aan de meest omvattende kring waarin we leven en werken aan toe: de aarde, ons geschonken als een gemeenschappelijk huis. Ze spreidt de verantwoordelijkheid binnen en tussen de verschillende levenssferen, zodat iedereen zijn steentje kan bijdragen. Ze begrijpt rentmeesterschap niet als een instrumentele vorm van onderwerping van de natuur in het teken van grenzeloze groei, maar als een intrinsiek

waardevolle inclusieve vormingsstrategie waarbij we deelgenoot worden van een circulaire flow. Zo kunnen woorden in sociale praktijken gestalte krijgen als persoonlijk antwoord op de volgende vraag: 'Welk land wil jij doorgeven?' In het op aansprekende wijze werk maken van deze christendemocratische leus in verschillende sferen en in verschillende graden van opschaling, schuilen ruimte en een inspirerende levensvervulling voor iedereen.

-
- 1 Al worstelend met deze gespletenheid schrijft hij bijvoorbeeld: 'want ik doe niet wat ik wil, ik doe juist wat ik haat' (Romeinen 7:15).
 - 2 Paus Franciscus, *Laudato Si' / Wees geprezen. Over de zorg voor het gemeenschappelijke huis*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg InterKerk, 2015.
 - 3 Zie: Govert Buijs, *Publieke liefde. Agapè als bron voor maatschappelijke vernieuwing in tijden van crisis* (inaugurale rede). Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, 2012; en *Waarom werken we zo hard? Op weg naar een economie van de vreugde*. Amsterdam: Boom, 2019.
 - 4 Stichting Christelijk-Sociaal Congres, *Jubileumuitgave Christelijk-Sociaal Congres. De kracht van verbondenheid & '... dat ge de onhoudbaarheid van den tegenwoordige toestand inziet ...'*. Almere: Parthenon, 2016.
 - 5 Zie: Claude Lefort, *Wat is politiek?* Amsterdam: Boom, 2016.
 - 6 Voor een hedendaagse proeve van het scherp lezen van de tekenen van de tijd langs die klassieke lijnen zie: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zij aan zij. Toekomstperspectief voor Nederland in 2030. Uitnodiging tot discussie*. Den Haag: CDA, 2019.
 - 7 Achtereenvolgens: Abraham Kuyper, *Het sociale vraagstuk en de christelijke religie*. Amsterdam: J.A. Wormser, 1891, p. 26; Herman Schaepman, *Rerum Novarum. Rede over de jongste Encycliek van Z.H. Paus Leo XIII*. Utrecht: Wed. J.B. van Rossum, 1891, p. 10; Jan Peter Balkenende, *Anders en beter. Pleidooi voor een andere aanpak in de politiek vanuit een christen-democratische visie op samenleving, overheid en politiek*. Soesterberg: Aspekt, 2012.
 - 8 Zie ook: Ton Duffhues, 'CDA en landbouw: historische intelligentie of erfelijk belast?', *Christen Democratische Verkenningen* 39 (2019), nr. 4, pp. 24-28.
 - 9 Zie bijvoorbeeld: Peter van Wijmen, 'Tussen Apocalyps en Utopie', in: Jan Prij en Peter van Wijmen, *Tussen Apocalyps en Utopie* (CDV Herfst 2004). Amsterdam: Boom, 2004, pp. 5-14.
 - 10 Zie: Sybrand Buma, 'Duurzaamheid als morele opdracht', *Christen Democratische Verkenningen* 38 (2018), nr. 4, pp. 54-59; en Pieter Heerma en Agnes Mulder, 'Het klimaat als gemeenschappelijk goed', *Christen Democratische Verkenningen* 40 (2020), nr. 1, pp. 24-28.
 - 11 Zie ook: Marc Janssens, 'Herman Wijffels: "Nú is het CDA aan zet"', *Christen Democratische Verkenningen* 39 (2019), nr. 4, pp. 16-23.

Personalisme: hét alternatief voor Zoom

door Frank van den Heuvel De auteur is oud-redacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

‘Het beste antwoord op het individualisme.’ Zo noemde ik een bundel met essays over het personalisme twee jaar geleden in een recensie in *Christen Democratische Verkenningen*.¹ De ik heeft de jij nodig. Politici die het juiste alternatief zoeken voor individualisme hebben nu een nog steviger bundel te lezen. En hebben weer meer munitie in het debat en in de krant. Onder redactie van twee filosofiewetenschappers, Claudia Bouteligier en Timo Slootweg, verscheen eerder dit jaar een bundel met vijftien essays, besprekingen, over Europese filosofen rondom het thema *personalisme*. Alles komt langs: van de Europese Unie tot de nabije omgeving, van nationalisme tot de mens in de wereld.

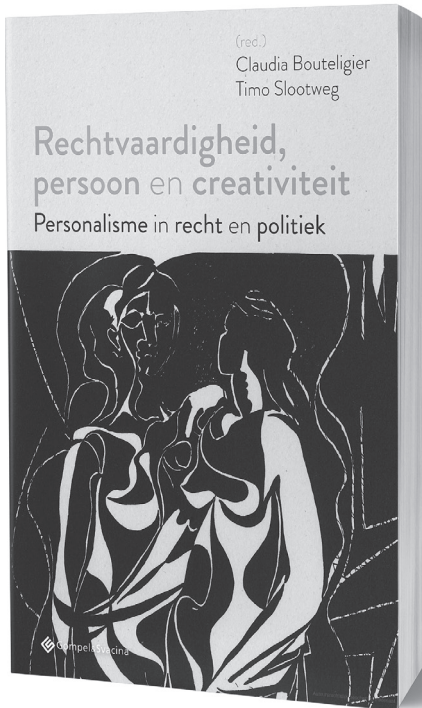
Mens en samenleving

‘Personalisme’ is een onderschat begrip. Het raakt de mens, en wel héél de mens, dus als onderdeel van de samenleving, van de gemeenschap. Het raakt daarmee aan de broederschap die de verbinding moet maken tussen de vrijheid van het individu en de gelijkheid binnen het collectief. Pluriformiteit van de maatschappij gekoppeld aan de uniciteit van mensen. Emmanuel Mounier, besproken door Barend Tensen, koppelt

personalisme sterk aan de kracht van decentrale oplossingen en aan zaken als deze broederschap. Verwijzend naar het thomisme en het communitarisme, waarbij de diversiteit en het bonum commune geroemd worden. Mens en samenleving versterken elkaar. Personalisme zet de mens centraal, maar wel als onderdeel van de samenleving, steeds in contact met anderen. Tegen het particularisme. Het individu is statisch, maar de persoon is dynamisch, in beweging; ‘voortdurend onderweg’, schrijft Slootweg in zijn analyse.

Het is lastig om in deze recensie de woorden op te nemen van vijftien auteurs die de gedachten van vele eminente filosofen beschrijven. Denkers uit Scandinavië (Kierkegaard), Frankrijk (Ricoeur), Italië/Duitsland (Guardini) en Oostenrijk (Buber) laten zien dat we niet altijd Amerikanen nodig hebben.

De filosoof Paul Scholten benadrukt – maar ook anderen doen dit – dat in het personalisme de mensen ook een ‘eigen verantwoordelijkheid’ hebben en dat ‘de mens zelf goed en kwaad moet kunnen onderscheiden’. Niks afschuiven op de overheid. En dus is ook het ‘autonome geweten’ van Immanuel Kant hier relevant. Zelfs Protagoras, de man van ‘De mens is de maat van alle

**Claudia Bouteligier en
Timo Slootweg (redactie)**

*Rechtvaardigheid, persoon en
creativiteit. Personalisme in recht en
politiek*

Gompel&Svacina | 2020 | 383 pp. |
€ 49,00 | ISBN 9789463711760

dingen', sprak al over het 'persoonlijke domein' (inclusief familie en vrienden) en het 'individuele domein' (enkel de ik). Personaliteit is dan het oerrecht dat aan alle grondrechten ten grondslag ligt. Daarom mag, kan, móét een persoon opstaan tegen een dictatuur, die alles wil behalve pluriformiteit.

Interessant is de Spaanse filosoof Miguel de Unamuno, die besproken wordt aan de hand van Don Quichot. Unamuno spreekt over de 'egoïst' (denkt aan zichzelf en zijn eigen belangen) en de 'egotist' (verdedigt zichzelf en wie hij is, met inbegrip van zijn relationele en sociale dimensies), en hij betoogt dat naast de ratio ook de wil en de hartstochten van belang zijn.

Ik-Jij tegenover Ik-Het

In deze tijd waarin we allemaal voor een belangrijk deel zitten opgesloten, lijkt personalisme ver weg. Claudia Bouteligier schrijft in dat kader: 'De relatie met de ander is constitutief voor het realiseren van de ware gemeenschap.' Dan is het niet vreemd te lezen dat in de afgelopen maanden introverte mensen floreerden: eindelijk geen evenementen waar je naartoe moet gaan of een excuus voor moet bedenken. Bouteligier bespreekt Martin Buber, die hier het warme 'Ik-Jij' (onbaatzuchtigheid) plaatst tegenover het killere 'Ik-Het' (eigenbelang/opportunisme). *Het* tegenover *Ik, Jij, gemeenschap*. Het individu is te herleiden tot berekeningen en statistieken, maar de persoon is onderdeel van de gemeenschap.

De verschillende auteurs en ‘hun’ filosofen schakelen moeiteloos tussen persoon, land, Europa en de wereld.

Stefan Waanders bespreekt de Duits-Italiaanse filosoof Romano Guardini, die de persoon als onderdeel in de wereld plaatst. Met zijn ‘twee brandpunten’, de wereld en de persoon, loopt Guardini vooruit op de encycliek *Laudato Si* van paus Franciscus. Over de EU is Guardini verrassend actueel als hij zegt dat ‘eigenheid en gemeenschappelijkheid’ belangrijker zijn dan de Europese bureaucratie. Hij betoogt dat landen zich ‘niet moeten opsluiten in nationaal egoïsme’ en dat ‘de natiestaten de waardigheid

Regio's staan dichterbij mensen dan de natiestaat of de EU

Boeiend is de beschrijving van het personalisme van de Frans-Zwitserse filosoof Denis de Rougemont door Ger Groot. De Rougemont citeert de Joodse Rus Alexandre Marc, die zei: ‘Wij zijn individualisten noch collectivisten, wij zijn personalisten.’ Niet het ‘ik’, maar het ‘gij’, schrijft Groot; bijna op zijn Brabants. De Rougemont is voorts kritisch naar totalitaire vormen van natiestaat of partij. Hij brengt het personalisme ook in het Europese debat. En terecht betoogt hij dat een krachtig Europa, in zekere zin federalistisch, een sterke Europese Unie, een Europa van de regio's is. De regio's, inderdaad ook landsgrensoverschrijdend, staan dichterbij identiteit, cultuur en hoe mensen in het leven staan. Op de vraag of het nationalisme uit te roeien is zegt hij: ‘Nee, uitroeien kun je zo iets niet. Je moet nooit negatief te werk gaan. Je kunt het vervangen door te werken met regio's. Met iets concreets, nietwaar ...’ Daarbij is hij een aanhanger van het culturele hartland van Europa: Rijn en Donau.

De Franse filosofe en mystica Simone Weil, besproken door Laetitia Houben, heeft haar afkeer van het collectief door heel haar werk lopen. De Frans-Joodse wijsgeer Emmanuel Levinas bespreekt het personalisme vanuit zijn oorlogservaringen. Hoe in de vernietigingskampen de slachtoffers volledig ontmenselijkt werden. Erger kan niet. Ricœur spreekt over de drie componenten van het ethisch streven: ‘het individu, de interpersoonlijke relatie en de maatschappelijke relatie’. Steeds deze drie samen. De

‘Wij zijn individualisten noch collectivisten; wij zijn personalisten’

van het verschil onderkennen’, een pleidooi voor regio's met hun eigen identiteit. En ik denk zelf ook dat in een groter wordende EU de regio's voor samenhang en een zekere demping kunnen zorgen, zodat mensen zich meer herkennen.² Daarbij vind ik het begrip ‘Europese *Gemeenschap*’ beter passen dan ‘Europese *Unie*’.

Jozef Waanders bespreekt de Duitse filosoof Karl Jaspers. Hier komt aan de orde dat ‘het menselijke niet los te denken is van de wereld’. Vrijheid en zelfverwerkelijking krijgen bij Jaspers veel aandacht, maar wel steeds in de maatschappelijke context.

Marokkaans-Franse filosoof Mohamed Aziz Lahbabi brengt de islamitische visie op personalisme in. Hij benoemt persoon-zijn als een werkwoord, als iets dynamisch, ‘personaliseren’. Mensen zijn voortdurend bezig zichzelf te verbeteren, en staan ook zo in de wereld.

Terug naar het Binnenhof en de raadszaal

Wat betekent dit alles, deze mooie woorden in dit boek, nu voor praktisch handelen in de politiek van vandaag? Deze essays schrijven sterk over ‘mens en samenleving’, en dit staat tegenover ‘individueel en overheid’. En hiermee heeft iedere CDA-politicus een fundament om ieder debat over elk onderwerp aan te gaan. Het gaat over de jeugdzorg in de gemeente, over het energiebeleid in de Tweede Kamer, en over de kracht van regio’s in de Europese context in Brussel. En zeker ook onze Eerste Kamerleden, die weer net iets filosofischer naar wetgeving en de inrichting van de samenleving kunnen (en moeten) kijken, staan sterker, en meer op onze wortels, als ze deze essays lezen, begrijpen en, vooral, toepassen. Deze essays zijn een prima alternatief voor de wetgevingsreflex die je aantreft bij veel politici van partijen als D66 en GroenLinks. Ik hoop dat ook de programcommissie van het CDA haar

fundament baseert op deze teksten en gedachten.

Mensen in plaats van burgers

Het mooie van de hier besproken essays is dat de auteurs steeds spreken over ‘mensen’, en niet over ‘burgers’. Politici doen bijna altijd dat laatste. Bij ‘burgers’ denk ik aan een abstract iemand, iets juridisch, die voor het loket staat bij de overheid; bij ‘mensen’ daarentegen denk ik aan actieve lieden midden in de samenleving. En ja, personalisme verdraagt zich heel moeilijk met eindeloos thuiswerken, enkel online les krijgen, ontmoetingen via Zoom en de anderhalvemeterwereld. Personen

Deze essays vormen een prima alternatief voor de wetgevingsreflex binnen partijen als D66 en GroenLinks

willen nabij zijn, mensen omhelzen. ‘Alle werkelijke leven is ontmoeting’, schrijft Martin Buber in 1923 in zijn boek *Ik en Jij*.

1 Frank van den Heuvel, ‘Personalisme: van Antigone tot het Binnenhof’, *Christen Democratische Verkenningen* 38 (2018), nr. 1, pp. 133-135.

2 Frank van den Heuvel, ‘Regionalisering zal de redding zijn van het Europese project’, *Het Financieele Dagblad*, 2 januari 2018.

Paolo Giordano
In tijden van besmetting
 (oorspr. *Nel contagio*; vert.
 Pietha de Voogd)
 Amsterdam: De Bezige Bij |
 2020 | 80 pp. | € 9,99

Wake-upcall

Dit essay wordt gedragen door de timing en de charme van de eenvoud. Het is geschreven tussen 29 februari en 4 maart, vlak nadat de pandemie uitbrak in Italië, door Paolo Giordano, een geliefde Italiaanse romanschrijver, vooral bekend van zijn internationale bestseller *De eenzaamheid van de priemgetallen*. Hij is als wiskundige goed thuis in de alineaire besmettingslogica van het virus SARS-CoV-2, leidend tot de ziekte COVID-19. Het boekje van 80 pagina's bestaat uit een aantal korte overpeinzingen die het karakter hebben van dagboek aantekeningen. Giordano laat de crisis vooral verschijnen als een wake-upcall, een mogelijke bezinningsruimte op wat wij werkelijk belangrijk achten en tegelijkertijd te vanzelfsprekend zijn gaan vinden. Hij schrijft: 'Ik ben niet bang dat ik ziek word. Waarvoor dan wel? Voor alles wat de coronavirusbesmetting kan veranderen. Ik ben bang dat ik ontdek dat de beschaving die ik ken een kaartenhuis is. Dat alles wordt uitgewist. Maar ik ben ook bang voor het tegenovergestelde: dat als de angst straks weg is, alles bij het oude is gebleven.'

Slavoj Žižek
Pandemie. Hoe corona de wereld verandert (oorspr.
Pan(dem)ic! COVID-19 shakes the world; vert.
 Menno Grootveld)
 Amsterdam: JEA | 2020 |
 150 pp. | € 17,50

Evangelisch communisme

Zorgt de COVID-19-crisis voor een barbaarsheid met een menselijk gezicht, of blijven we werkelijk solidair met de zwakste slachtoffers van de pandemie? Dat is de ultieme vraag die de Sloveense filosoof Slavoj Žižek stelt in zijn goed gedocumenteerde pamflet *Pandemie*. Het antwoord laat niet op zich wachten van deze auteur die opgroeide in communistisch Joegoslavië en studeerde in Parijs, waar zijn leeftijdgenoot Bernard-Henri Lévy ooit van die barbaarsheid met een menselijk gezicht het startschot maakte voor zijn literaire carrière. Maar anders dan deze laatste Parijse auteur, die zich te vaak vergaloppeerd heeft in lukrake conclusies, moet men toegeven dat Žižek de feiten kent en dat zijn zorg voor wat ons allen aangaat oprecht is. Eenzogood is ook hij een man met een missie, die een nieuw soort communisme predikt dat ons voor hem inneemt. Het vindt zijn startpunt namelijk in Christus' omgang met zijn leerlingen. Hoe dit wereldwijde evangelische communisme eruit moet zien, laat Žižek aan anderen over. Hij is immers slechts filosoof.

Carlos de Bourbon de Parme, Sylvester Eijffinger en Paul van Geest

Wat is wijsheid? Enige gedachten over de natuur, de economie en de zin van het leven na de coronacrisis
Baarn: Adveniat | juli 2020 | 70 pp. | € 9,95

Reinier Sonneveld
Waar is God in de crisis? En waar ben ik?
Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief | 2020 | 112 pp. | € 12,50

Coronacrisis als kans

Wat is wijsheid in deze coronacrisis? In dit essay, tot stand gekomen op basis van een reeks gesprekken, trachten de auteurs een visie te ontwikkelen waarin het woord 'crisis' wordt opgevat als 'kans'. Allereerst vormt de coronacrisis een kans om onze relatie met elkaar te doordenken in de vele sociaal-economische verbanden waarin mensen mondiaal en regionaal leven. Er wordt concreet gepleit voor een verandering van maatschappelijke en economische ontwikkeling op basis van een reflectie op de verhouding van de deugden barmhartigheid en rechtvaardigheid. De coronacrisis vormt ook een kans om onze verhouding tot de natuur en onze omgang met andere levende wezens in een volstrekt nieuw licht te gaan bezien. Ten slotte bleek wereldwijd het virus in religieuze kringen niet alleen gezien te worden als straf van de natuur; onomwonden werden het lijden en de dood als gevolg van de verspreiding van het virus een 'straf van God' genoemd. In het laatste deel van hun essay bespreken de auteurs de onzinnigheid van een dergelijke geloofsovertuiging, en omschrijven zij de coronacrisis als kans om een persoonlijke dan wel collectieve groei door te maken en tot wijsheid te komen.

Geen gemakkelijke antwoorden over God en corona

Toen Nederland een paar weken in lockdown zat, zette auteur, coach en theoloog Reinier Sonneveld zich aan het schrijven: waar is God in de coronacrisis, die de hele wereld heeft geveld? Als twintiger studeerde Sonneveld 'bodemloos' op de vraag naar God en het lijden. 'Later merkte ik (...) dat wie zelf lijdt, zelden naar het waarom vraagt.' Het is inderdaad opvallend dat ook nu, in de coronacrisis, in de Nederlandse samenleving nauwelijks te horen valt dat een epidemie van deze omvang het bestaan van God onmogelijk maakt. Mensen zoeken en vinden eerder de troost van geloof en godsdienst.

Aan de hand van Jezus' kruiswoorden beschrijft Sonneveld hoe God in Jezus onderdeel van het lijden van de mens is geworden. 'Skin in the game' noemt Sonneveld dat, in navolging van de Libanese denker Nassim Nicholas Taleb. God is met huid en haar betrokken bij de pijn van mensen, en daarom is Hij te vertrouwen om je leven aan over te geven. 'Hij is de voorproever. Ik krijg van hem geen uitleg, geen verklaring, geen model, geen antwoord, maar hij heeft *skin in the game*. Dan durf ik ook wel.'

Waar hedendaagse opiniemakers in de coronacrisis nogal eens het gevolg zien van de misstanden in onze wereld die ze eerder al hadden aangekaart ('Zie je nou wel?'), blijkt volgens Sonneveld dat de meeste christenen in Nederland gemakkelijke antwoorden met betrekking tot hun geloof hebben losgelaten. De dominee die aan kinderen een brief over het coronacrisis heeft geschreven waarin hij vertelt dat God boos is op de mensen, krijgt nauwelijks instemming.

Wanhopig verlangen naar verbinding, en naar hoe het was

door **Rien Fraanje** De auteur is oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. In deze rubriek belicht hij de politieke actualiteit vanuit de kunsten.

We zien een man zitten in een verlaten steeg, ietwat versuft, alsof hij zich er niet van bewust is dat hij op straat zit. Daarna zien we hoe een vrouw tekeningen van sterren op de muur filmt met haar telefoon. Daarna een nieuw shot: de man in de steeg blijkt te zijn opgestaan; hij zwalkt verward door het steegje, een duif stijgt op en fladdert weg. De vrouw heeft een kwast opgepakt en schildert een maan op de muur bij een dakraam.

De man heeft de steeg verlaten en nu vermoeden we dat hij door de lege straten van het centrum van Den Haag loopt. We herkennen de Passage en daarna de Lange Vijverberg, met op de achtergrond de Hofvijver, het Torentje en de Eerste Kamer. Hij is alleen: er zijn geen andere mensen, trams, fietsers of verkeer; winkels zijn dicht. Alleen duiven zien we vrijuit vliegen. Enerzijds zijn het totaal vervreemdende beelden, want wanneer is het centrum van een stad als Den Haag zó stil en verlaten? Tegelijk begrijpen we meteen: dit was Den Haag in de weken van quarantaine. Deze man is ontwaakt in een wereld die hij niet eerder zag. Hij beweegt zich met schokken voort, lijkt te tasten en zoeken.

De vrouw is gestopt met tekenen. Ze ligt bewegingloos op bed, apathisch haast; alleen haar ogen knipperen. Dan begint ze ook te bewegen. Of eigenlijk: het lijkt of ze zoekt naar beweging. Ze bekijkt haar handen, draait met haar nek, ziet haar arm, haar schouder. Haar bewegingen vormen bijna een statement: ze wil niet landerig op bed liggen. Met dezelfde schokkerige bewegingen als die van de man die zich door Den Haag beweegt (nu in de Prins Hendrikstraat), zoekt zij haar weg naar het openstaande dakraam, waardoor de buitenwereld tot haar komt.

De bewegingen van de man en de vrouw nemen vergelijkbare vormen aan; ze lopen in elkaar over, gaan in elkaar op. Ze staan in hun synergie in contact met elkaar – zij boven in haar zolderkamer, hij beneden op straat. Het is hun geluk om verbinding te leggen.

Uitdrukking geven aan verwarring

In de maanden van quarantaine en lockdown trakteerden vele artiesten en kunstenaars ons via filmpjes op zang, dans en verhalen. Bands voerden klassieke popsongs opnieuw op; schrijvers schreven speciale corona-

verhalen; dichters lezen voor. Deze creatieve uitbarsting was soms fijn vermaak en een welkome afleiding in maanden van onrust en ongerustheid, maar vaak werd daarbij ook een poging gedaan om te duiden of om uitdrukking te geven aan onze verwarring.

Het Nederlands Dans Theater (NDT) vond met een filmpje van vijf minuten een prachtige manier om te verbeelden dat wij mensen zijn die verlangen naar verbinding met de ander, dwars door elke crisis of quarantaine heen. De een zwerft door lege straten, de ander probeert zich te bevrijden uit een kleine zolderkamer, maar ze zullen elkaar vinden, desnoods alleen in hun bewegingen.

In een toelichting onder het filmpje op YouTube schrijven de makers dat we in deze tijden – waarin aanrakingen tot het verleden behoren – opnieuw moeten leren hoe we ons tot elkaar verhouden. Hoe kunnen we nog gemeenschap met elkaar ervaren? Dit filmpje verkent, aldus het NDT, nieuwe manieren om tot intimiteit en verwantschap te komen.

Het tijdelijke abnormaal

Dat is mij veel te positief en optimistisch geformuleerd. Ik herken geen zoeken of ‘verkennen’, zoals de makers zelf zeggen; ik zie een diep verlangen naar contact en verbinding in deze dansers.

Ik wil ook helemaal niet dat we manieren vinden om op afstand contact te maken. Ik ben zelfs bang dat als we ons best gaan doen om die te vinden, we daarmee zeggen dat de oude manieren voorgoed voorbij zijn, dat die niet meer terugkomen. En daar wil ik niet aan.

Dit is een extreme, maar ook tijdelijke situatie. Ik wil niet horen van ‘het nieuwe normaal’. Dit is een tijdelijk abnormaal. En in dat tijdelijke abnormaal moet ik de weergaloze dansers van het NDT uit nood op YouTube aanschouwen. Maar ik verlang naar het moment dat ik weer de magie ervaar van mij met honderden mensen in een groot theater verbonden te voelen omdat we elk afzonderlijk maar ook allemaal tegelijk worden aangeraakt door de schoonheid van dans.

Dat is het uitzonderlijke van deze bizarre tijd: dat alles waarvan we weten dat het van nature goed voor ons is en dat het ons troost, hoop en plezier geeft, nu riskant is – samen zingen, dansen, sporten, een omhelzing, een aanraking. We moeten daarom niet op zoek naar nieuwe manieren om met elkaar te communiceren of verbonden te zijn. We moeten uitvinden hoe we terug kunnen naar hoe we samen zongen en dansten.

Dat verlangen zie ik ook terug in deze twee dansers. Of dat is wat ik wilde zien.

Nederlands Dans Theater (NDT), ‘OUTSIDE-IN’. Te zien op YouTube. Afbeelding: Snapshot afkomstig van het YouTube kanaal van het NDT.

Soms net een gewone partij

door Jan Schinkelshoek De auteur is publicist en adviseur en oud-Kamerlid voor het CDA.

Welke partij hoort in het volgende rijtje niet thuis?
Partij voor de Dieren – DENK – 50PLUS – CDA

Het goede antwoord is natuurlijk: CDA. Deze partij is de enige van de vier die, ondanks hoogoplopende discussies, geen breuk of afsplitsing heeft doorstaan. Terwijl de dierenpartij een Kamerlid zag weglopen richting ouderen, in het Turkse deel van de Kamer broedermoorden plaatshadden en de ouderenpartij uiteenspatte, bleef de christendemocratie overeind. Het CDA was weliswaar gebutst en gehavend, maar de partij brak niet. Hoewel er rond het omstreden Brabantse avontuur voldoende brandbaar materiaal was opgestapeld om tot een grote uitslaande brand te leiden, hoorde je zelfs de meest bezwaarde partijgenoot nog maar weer een keer diep ademen.

Waar zit 'm het verschil? Waarom lopen conflicten bij die andere partijen zo hoog op dat ze op hun grondvesten trillen? Ja, bij PvdD, DENK en 50PLUS gaat het om relatief jonge partijen; organisatie, structuur en cultuur zijn nog niet zo uitgekristalliseerd dat ze tegen een stootje kunnen. Maar al te vaak lopen er dominante types rond die zich van alles in het hoofd halen. Soms zelfs denkt zo iemand dat de partij van hem of haar is.

Bij een doorgewinterde bestuurspartij als het CDA gaat dat niet zo gemakkelijk. Er doen zich weleens uitschieters voor (toch?), maar vroeger of later worden die meestal wel weer gecorrigeerd. Er zijn allerlei stabilisatoren ingebouwd. Van oudsher is het een brede volkspartij die een breed, evenwichtig programma heeft ontwikkeld. De dierenpartij, de ouderenpartij en de allochtonenpartij zijn typische voorbeelden van one-issuepartijen. Op den duur blijkt dat een te smalle basis.

Misschien wel het belangrijkste verschil is dat de christendemocratie gezegend is met een doordachte ideologie, vroeger bij voorkeur de 'grondslag' genoemd. Het CDA kan terugrijpen op enkele gemeenschappelijke uitgangspunten, ontleend aan de christelijke traditie. Die grondslag is niet meer zo strikt als vroeger maar het bindmiddel is er nog steeds. Het doet ook nog z'n werk; je wordt erop aangesproken. Als christendemocraat moet je nog steeds uitleggen hoe iets past bij christendemocratische kernwaarden. Getuigt de bestaande benadering van asielzoekers van naastenliefde? Gaan we als goed rentmeester met het milieu om? Hoe verantwoordelijk opereren we eigenlijk? Zoiets werkt ook nog eens disciplinerend, en soms zelfs corrigerend.

Je zou verwachten dat de christendemocratie veel investeert in zo'n bindmiddel. Dat ze werk maakt van de C van het CDA. Dat ze moeilijke, lastige keuzes motiveert vanuit de christendemocratische eigenheid. Dat ze vanuit de christelijke traditie nieuwe wegen verkent. Maar het is zo stil dat de partij steeds meer een gewone partij lijkt. Een partij net als die andere.

In het volgende nummer

.....

Brieven aan de lijsttrekker

Het herfstnummer van *Christen Democratische Verkenningen* wordt een bijzonder nummer. Omdat het CDA dit jaar veertig jaar bestaat en er volgend jaar verkiezingen voor de Tweede Kamer zijn, zal CDV voor het grootste deel bestaan uit brieven aan de nieuwe lijsttrekker van het CDA, geschreven door mensen – veelal partijlid, maar ook van buiten het CDA – van jonger dan 40 jaar. Wat zijn hun dromen en verwachtingen over christendemocratische politiek in de eenentwintigste eeuw? Waar maken ze zich zorgen over? Wat willen ze de lijsttrekker op het hart binden? Voor wat of wie moet hij of zij zich hardmaken?

Corona en dan?

Een crisis kan het moment zijn om vastgeroeste patronen te heroverwegen. Juist doordat het coronavirus ons gedwongen heeft tot ingrijpende keuzes met betrekking tot onze manier van leven, is een debat over de inrichting van onze samenleving noodzakelijk. In wat voor wereld willen we leven, en welke prijs zijn we bereid daarvoor te betalen? Naar welk normaal willen we terug?

De coronacrisis laat zien dat onze kwetsbaarheid en onze kracht in Europa liggen. Zoals de christendemocratie ooit aan de basis van het Europese huis heeft gestaan, moet ze nu helpen dit huis eerlijker, duurzamer en sterker te maken.

‘De coronapandemie is een reden te meer om de christendemocratische visie op de voedselketen te herijken.’

- **Henk Jan Ormel [op pagina 74]**

‘We lopen het gevaar dat onze poging om dit soort ziekten uit te bannen een chaos teweegbrengt die groter is dan de chaos die we willen voorkomen.’

- **Ad Verbrugge [op pagina 86]**

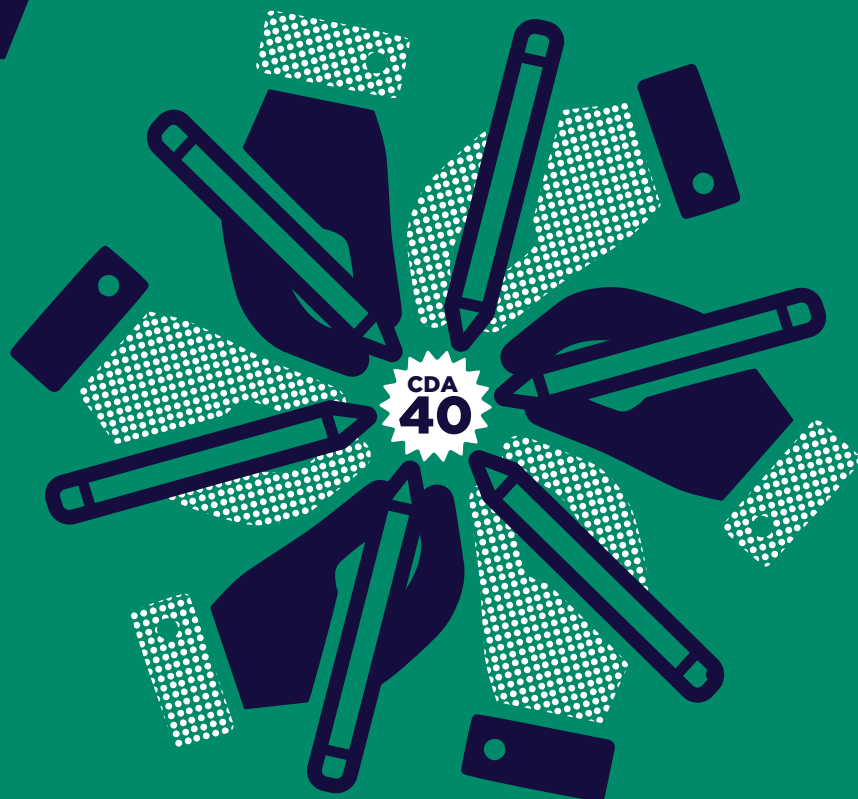
‘De christendemocratie heeft altijd de moed gehad om tegen de stroom in te roeien.’

- **Jan Peter Balkenende [op pagina 100]**

CD

V

Christen Democratische
Verkenningen

Herfst 2020

Brieven aan de lijsttrekker

Redactie

Drs. S.J.L. Aghina
Prof. dr. G. Boogaard
Prof. dr. Th.B.F.M. Brinkel
Prof. dr. S.C. van Bijsterveld [voorzitter]
Mr. C.J.L.van Dam NPM
Drs. P.H.J. Dijkman
Drs. P.E. Heerma
A.Z. van Helden MA
Drs. M. Janssens [hoofdredacteur]
Prof. dr. E. de Jong
Drs. G. de Jong
Prof.dr. L.J. Lietaert Peerbolte
Drs. J. Prij [redactiesecretaris]
Dr. P.J.G. van Velthoven
Mr. drs. D.P.J. Woestenberg

Eindredactie

Drs. W.M. van Koppen

Redactieadres

Christen Democratische Verkenningen
Ter attentie van drs. M. Janssens
Postbus 30453
2500 GL Den Haag
e-mail marc.janssens@wi.cda.nl
internet www.tijdschriftcdv.nl

Typografische verzorging

OSAGE [basisontwerp]
Pre Press Media Groep, Zeist.

Vanwege de aard en inhoud van de uitgave wordt u geacht het abonnement in het kader van uw beroep of bedrijf te ontvangen en niet als consument op te treden in de zin van de artikelen art. 236 en 237 boek 6 BW. Mocht dit anders zijn, dan bent u gehouden dit binnen één maand na ingang van het abonnement per e-mail, telefonisch, schriftelijk of anderszins bij de abonnementen-administratie van de uitgever aan te geven.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgever

Boom uitgevers Amsterdam
Prinsengracht 747-751
1017 JX Amsterdam
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Abonnementen

CDV verschijnt vier keer per jaar.
Voor de actuele prijzen en mogelijke abonnementsvormen, zie: www.tijdschriftcdv.nl.
Voor een abonnement kunt u contact opnemen met Boom uitgevers Amsterdam via tel. 020-520 01 20 of e-mail abonnementen@bua.nl.
Het abonnement kunt u tevens afsluiten via www.tijdschriftcdv.nl.

Abonnementen worden aangegaan voor de duur van één jaar. U kunt het abonnement te allen tijde tegen het einde van deze termijn opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Het abonnement wordt na verloop van één jaar telkens stilzwijgend verlengd voor een bepaalde duur van drie maanden. U kunt het abonnement telkens tegen het einde van de verlenging opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Opzegging geschiedt schriftelijk of per email. De opzegging kan worden gericht aan de abonnementenadministratie.

www.tijdschriftcdv.nl

Administratie

Boom uitgevers Amsterdam B.V.
Postbus 15970
1001 NL Amsterdam
Nederland
telefoon (020) 520 01 20
e-mail abonnementen@bua.nl

© 2020 Boom uitgevers Amsterdam

ISSN 0167-9155

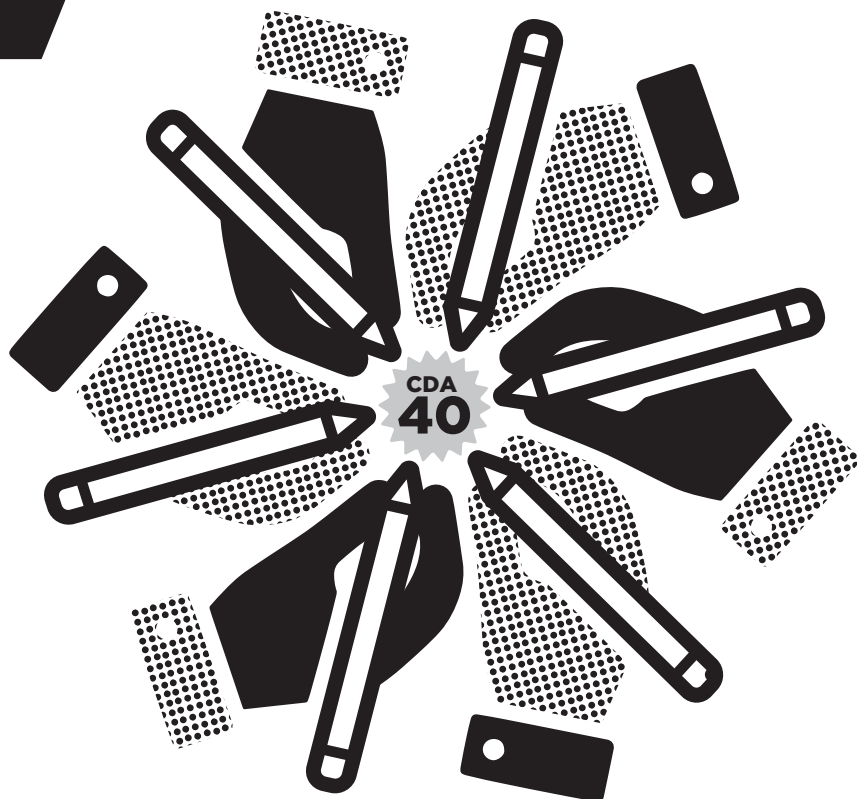
Jaargang 40

Christen Democratische Verkenningen is een voortzetting van Anti-Revolutionaire Staatkunde, Christelijk Historisch Tijdschrift en Politiek Perspectief

CD

V

Christen Democratische
Verkenningen

Herfst 2020

Brieven aan de lijsttrekker

Boom Tijdschriften

Inhoudsopgave

Thema: Brieven aan de lijsttrekker

Intro

door Marc Janssens

7

Open handen

door Pauline Calmez

12

Politiek van nabijheid

door Robbert-Jan van Duijn

16

Systemen zijn er om de mens te helpen

door Amber van Ginneken

20

Van woningmarkt naar volkshuisvesting

door Julius Terpstra

24

Voor verbinding en diversiteit

door Sarah Alsalhawi

27

Wees moedig, mijd peilingen!

door Jordi Wiersma **31**

Vertrouwen als basis

door Mara Naomi Min **35**

Woorden én daden: leve de samenleving

door Daan de Vries **40**

Heb oog voor de jongvolwassenen!

door Ebie Peeters **44**

Op naar een dag die de verscheidenheid viert

door Fabio Lemoine **47**

Rentmeesterschap is er niet alleen voor het eigene

door Léonie Janssen **52**

Dienstbaar aan de samenleving

door Jacob van de Beeten **56**

Naar een herwaardering van de samenleving

door Devie Badloe **60**

De blik op de wereld

door Adriaan IJsselstein **66**

Voor duurzame landbouw mét perspectief

door Iris Bouwers **70**

40 jaar CDA

Uitgesproken politiek

Charisma

door Désanne van Brederode **77**

Interview met Bob

Goudzwaard

Ook moderne politiek heeft beginselen nodig

door Pieter Jan Dijkman
en Jan Prij **78**

Column

Naar een nieuw evenwicht

door Herman Van Rompuy **86**

Interview met Harry

Notenboom

Notenboom: de man achter de Nacht van Schmelzer

door Theo Brinkel **88**

Interview met Pieter Beelaerts van Blokland

Pieter Beelaerts van Blokland: volbloed CHU'er én CDA'er

door Marc Janssens **96**

Boeken

Jan Dirk Snel

Theo Brinkel

*Haagse jaren. De politieke
memoires van Ruud Lubbers* **102**

Marc Janssens

Carlo Invernizzi Accetti

*What is Christian democracy?
Politics, religion and ideology* **106**

Vanuit de achterbanken

Veertig jaar later

door Jan Schinkelshoek

112

Bron: iStock

Intro

door Marc Janssens De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.
marc.janssens@wi.cda.nl/@janssensmarc

Voor u ligt een bijzondere uitgave van *Christen Democratische Verkenningen*. Dat is al direct zichtbaar in de kleur – deze tint groen is de zogeheten kernkleur van het CDA – maar ook in de inhoudelijke volgorde binnen dit nummer. Ter gelegenheid van het veertigjarig jubileum van het CDA hebben we een aantal ‘jongeren’ gevraagd een brief te schrijven aan de lijsttrekker van de partij, Hugo de Jonge. Met het oog op de Tweede Kamerverkiezingen van komend voorjaar hebben zij hun dromen en idealen, maar ook hun kritiekpunten wat betreft de christendemocratie onder woorden gebracht: waarvoor moet de lijsttrekker zich inzetten? Welke waarden van de christendemocratie moet hij benadrukken, voor welke valkuilen moet hij uitkijken, en op welke terreinen hebben we juist nu een helderder christendemocratisch appel of antwoord nodig?

Rapper

Het levert een gevarieerd bloemstuk aan brieven, geluiden en hartenkreten op waarmee deze CDV – anders dan gewoonlijk, als we met de rubriek ‘Dwars’ en de actualiteit starten – begint. De meeste briefschrijvers hebben affiniteit met het christendemocratische gedachtegoed of zijn lid van het CDA, maar er zijn ook enkele schrijvers die een andere of geen expliciete politieke overtuiging zijn toegedaan. Zo houdt de voorzitter van de Jonge Democraten, de jongerenafdeling van D66, de CDA-lijsttrekker een spiegel voor als het gaat om rentmeesterschap, dat volgens haar door het CDA te beperkt wordt ingevuld. En een Amersfoortse rapper verwacht dat een CDA-leider geen ‘usurpator van de waarheid’ of ‘betoger van zijn geloof’ is, maar een ‘princiepelijk bewaker van de solidariteit’.

Het geheel biedt een inblik in de vragen waar de christendemocratie de komende tijd voor staat, maar vooral ook in de houding waarmee een antwoord op die vragen wordt gezocht. De brieven zijn gericht aan Hugo de Jonge, maar via hem vanzelfsprekend aan iedereen die de christendemocratie een warm hart toedraagt. Het is duidelijk dat jongeren – overigens een ruim

begrip; we hebben mensen onder de 40 jaar, de leeftijd van het CDA, gevraagd – vol zijn van idealen, dromen en visies over wat de waarde van de christendemocratie is.

Het gaat hun niet om macht, om het winnen van de wedstrijd die verkiezingen steeds meer geworden zijn, maar om een politiek die oog heeft voor mensen, voor hun verlangens, hun zorgen, onderlinge betrokkenheid, identiteit en verscheidenheid. Maar ook om een politiek die geworteld is in de christendemocratische waarden en beginselen, niet als abstracte oefening, maar als datgene wat de politiek van alledag, met haar complexiteit en rauwheid aan problemen, werkelijk drijft. Christendemocratische politiek kan nooit zonder christendemocratische politici, hoe obliagaat deze uitspraak wellicht ook klinkt. Juist nu de tekortkomingen van het neoliberalisme aan het daglicht komen, is het zaak niet van de weeromstuit in een dominante overheid te geloven, maar markt én staat die plek te geven, waardoor ze beide ten dienste van de samenleving komen te staan. Een samenleving die vanuit christendemocratisch perspectief groter is dan Nederland en zich uitstrekt tot Europa en daarbuiten. Want hoe belangrijk de inrichting van de Nederlandse samenleving ook is, de grootste uitdagingen en veranderingen zullen de komende jaren waarschijnlijk komen als gevolg van schuivende geopolitieke panelen, zowel tussen grootmachten als tussen internationale bedrijven en instituties.

Veertig jaar CDA

In zijn veertigjarig bestaan heeft het CDA dat internationale perspectief altijd voor ogen gehad. We hebben ervoor gekozen om in deze CDV met de toekomst te beginnen, maar een toekomst weet zich altijd gedragen door het verleden. Daarom hebben we drie oudgedienden uit de voormalige KVP, ARP en CHU geïnterviewd. Want hoewel in het CDA de bloedgroepdiscussie verleden tijd is, hebben deze drie partijen elk iets eigens ingebracht dat tot het wezen van de partij is gaan behoren en slechts tot schade kan worden genegeerd. ARP'er Bob Goudzwaard, auteur van het eerste CDA-verkiezingsprogramma, *Niet bij brood alleen*, benadrukt dat de ARP destijds, en het CDA nu nog steeds, een politiek van beginselen nodig heeft. Hij typeert deze beginselen als 'gegevenheden', die waarborgen tegen een hoogmoedig streven om de werkelijkheid technocratisch naar de hand te zetten. KVP'er Harry Notenboom, de man achter de Nacht van Schmelzer in 1966, vertelt hoezeer de politiek van een echte 'volkspartij' verbonden moet zijn met het dagelijkse leven van gewone mensen. En CHU'er Pieter Beelaerts van Blokland schetst hoe de kleine CHU vrijheid en verantwoordelijkheid op een specifieke manier invulde: vanuit een diepe verbondenheid met het christelijk geloof, zonder de ander – of die nou tot de partij behoorde of niet – de maat te nemen.

.....

De twee boekbesprekingen die we hebben opgenomen, gaan ook specifiek in op de christendemocratie. In het diepgravende *What is Christian democracy?* geeft de Amerikaans-Italiaanse politicoloog Carlo Invernizzi Accetti inzicht in de wortels, inhoud en toekomstmogelijkheden van de christendemocratie die tot zijn verrassing Europa, maar ook diverse landen in Zuid- en Midden-Amerika diepgaand heeft bepaald. En in *Haagse jaren. De politieke memoires van Ruud Lubbers* laat Theo Brinkel zien dat Lubbers, die door velen als een zakelijk en pragmatisch politicus werd getypeerd, zichzelf juist zag als ‘vernieuwer, bezig vanuit de beginselen van de christendemocratie’.

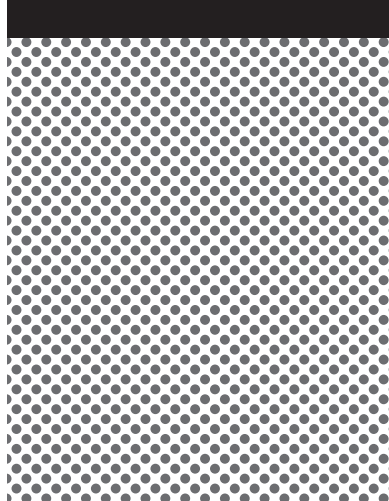
Nieuwe redactievoorzitter

Het zou een mooi motto van *Christen Democratische Verkenningen* kunnen zijn: vernieuwen vanuit de beginselen van de christendemocratie. De komende jaren gaan we dat doen onder leiding van een nieuwe voorzitter, aangezien Paul van Geest, hoogleraar kerkgeschiedenis in Tilburg, na zes jaar afscheid heeft genomen als redactievoorzitter, en daarmee na twaalf jaar ook van de redactie zelf. Zowel het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA als CDV is hem zeer dankbaar voor de inspirerende manier waarop hij leiding heeft gegeven aan ons tijdschrift. Onder zijn voorzitterschap is CDV begin 2018 qua vormgeving en opzet vernieuwd en zijn vele thema’s verkend, zoals ‘Geloven in vrijheid: tussen secularisme en islamisme’, ‘Hoop als politieke deugd’ en ‘De oudere als burger’. We zullen zijn inbreng en vrolijke lach op de redactievergaderingen missen.

Inmiddels is een nieuwe redactievoorzitter aangetreden. Het bestuur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA heeft onlangs Sophie van Bijsterveld, hoogleraar religie, rechtsstaat en samenleving aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, tot voorzitter benoemd. Zij heeft niet alleen een lange staat van dienst in de wetenschap, maar ook in de politiek, als Eerste Kamerlid. We zijn dan ook erg blij dat ze de christendemocratie als redactievoorzitter van CDV van dienst wil zijn.

Rest me nog Bas Aghina en Theo Brinkel, die naast mij de kernredactie van dit themanummer *Brieven aan de lijsttrekker* vormden, te bedanken, alsmede alle briefschrijvers, en u veel plezier en inspiratie toe te wensen bij deze bijzondere uitgave ter gelegenheid van het veertigjarig jubileum van het Christen-Democratisch Appèl.

Brieven aan de lijsttrekker

Open handen

Pauline Calmez

Leeftijd
26 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
christelijk

Geboorteplaats
Ede

Woonplaats
Rotterdam

Actief als
directeur en oprichter stichting Netwerk
Nieuw Rotterdam

Politieke partij
CDA-lid sinds december 2019

Passies
mensen, culturen, mijn werk

Beste Hugo de Jonge,

Allereerst wil ik u hartelijk danken voor uw inzet voor ons mooie land! Het is fantastisch dat u zich namens het CDA met uw talenten en kennis wilt inzetten voor Nederland. Tegelijkertijd kan ik mij voorstellen dat dit een enorme opgave zal zijn voor u en daarom wil ik u ook heel veel succes wensen met deze taak.

Graag stel ik mij aan u voor. Mijn naam is Pauline Calmez, ik ben 26 jaar, ben getrouwd met Gibi en samen wonen we in het mooie Oud-Charlois in Rotterdam. Daarnaast ben ik oprichter en directeur van stichting Netwerk Nieuw Rotterdam en zet ik mij, samen met mijn team, dagelijks in om jongeren te activeren om eenzame en kwetsbare Rotterdammers te helpen.

Ik ben geboren en opgegroeid in Ede. Sinds ik 12 jaar oud ben doe ik actief vrijwilligerswerk: chocolademelk uitdelen op straat met Kerst, dove ouderen bezoeken, helpen met het organiseren van maaltijden voor daklozen, een maatje zijn voor een jonge vluchteling ... Dit alles heeft ervoor gezorgd dat ik als jong meisje ontdekte dat het mijn passie is om mij in te zetten voor kwetsbaren in onze samenleving. Tijdens mijn studie Maatschappelijk Werk en Dienstverlening ben ik uiteindelijk naar Rotterdam-Zuid verhuisd om mij in deze wijk voor anderen in te zetten. En daar ben ik nooit meer weggegaan!

In Rotterdam-Zuid heb ik veel schrijnende verhalen gehoord van mensen die eenzaam zijn, bij wie het leven tegenzit en bij wie verdriet de boventoon voert. De verhalen die zij met mij deelden waren niet alleen heftig, maar het waren ook levenslessen die inspireren en laten zien hoe sterk een mens kan zijn. Verhalen die eigenlijk veel vaker gehoord zouden moeten worden. Tegelijkertijd ontmoette ik veel jongeren, leeftijdsgenoten, met talenten en veel energie, die zelf eigenlijk ook geen plek hadden waar ze thuishoorden en écht gezien werden. Jongeren die zich niet bewust zijn van de mensen die in hun buurt wonen. Jongeren voor wie het woord 'vrijwilligerswerk' associaties als 'saai', 'gratis werken' en 'voor oude mensen' oproep. Ze vonden het onbegrijpelijk dat ik mijn (vrije) tijd inzet om anderen onbaatzuchtig te helpen. Dit alles verbaasde mij. Zo begon het toen ik 20 was in mijn hoofd te borrelen: 'Kan ik niet iets opzetten? Iets voor jongeren waar ze vrienden kunnen maken, hun

⋮ 'Zou u uw handen willen openhouden?
⋮ Juist voor de eenzamen en kwetsbaren
⋮ in onze samenleving.'

talenten kunnen ontdekken en zichzelf kunnen ontwikkelen? Maar waarbij ze zich tegelijkertijd ook kunnen inzetten voor eenzame en kwetsbare mensen in Rotterdam? Zodat ze leren dat ze van betekenis kunnen zijn, zoals ikzelf ook heb ontdekt?' Vanuit deze gedachten is in februari 2017 de stichting Netwerk Nieuw Rotterdam opgericht.

Netwerk Nieuw Rotterdam is een jongeren-vrijwilligersnetwerk. Wij vormen een club voor jongeren waar ze bij horen, gezien worden, vrienden maken én zichzelf ontwikkelen. Samen organiseren we diverse projecten en voeren we vrijwilligersacties uit. Van koken voor daklozen tot discodansen met ouderen, en van taalles geven aan een kind tot het opknappen van een tuintje. Dit alles doen wij om een pedagogische interventie te plegen onder Rotterdamse jongeren waardoor het vanzelfsprekend wordt om 'iets goeds te doen voor een ander'. In een tijd van drie jaar hebben we meer dan duizend jongeren geactiveerd, hebben we ruim tweeduizend Rotterdammers in groepsverband of individueel kunnen helpen, en hebben we ruim 250 projecten opgezet. Dit alles met een fantastisch team van vijf personen en een betrokken bestuur. Onze jongeren zijn afkomstig uit verschillende culturele en religieuze achtergronden, hebben diverse opleidingsniveaus en hebben geregeld ook zelf te maken met eenzaamheid of andere problematiek. De resultaten die wij met

elkaar in zo'n korte tijd behaald hebben, zorgen vaak voor verbaasde reacties van anderen, die niet begrijpen waarom het ons lukt om zoveel jongeren te activeren voor het doen van vrijwilligerswerk. Mij geeft het vooral veel hoop en enthousiasme, en het bevestigt dat het wel mogelijk is om mensen – oud, jong, wit, zwart, arm, rijk – met elkaar in verbinding te brengen.

Dit alles schrijf ik u omdat ik het volgende aan u zou willen meegeven als leider van ons CDA. We zijn met elkaar in onzekere tijden terechtgekomen. Nederland is in de afgelopen jaren meer en meer geïndividualiseerd. Zelfredzaamheid staat hoog in het vaandel en er wordt gestreefd naar zelfontplooiing en carrière. Er vindt echter een kanteling plaats. Het streven naar een onafhankelijke en zelfredzame positie zorgt ook voor neveneffecten, zoals eenzaamheid, armoede en polarisatie. Inmiddels wordt deze doorgeslagen situatie ook wel 'hyperindividualisme' genoemd. Nu we vanwege COVID-19 ook een economische crisis verwachten, is het een gemakkelijke reactie om 'onze handen te sluiten'. Daarmee bedoel ik: om ons eigen hachje te redden, aan onszelf te denken en te kiezen voor de weg van de minste weerstand. Terwijl deze reactie ervoor zal zorgen dat mensen die al kwetsbaar zijn, juist alleen maar kwetsbaarder worden. Dat eenzaamheid en polarisatie versterkt worden, en dat mensen in financieel moeilijke situaties er alleen maar verder op achteruit zullen gaan. Als we nu 'onze handen sluiten', zullen de gevolgen voor onze samenleving alleen maar groter zijn!

Samen-leving

Mijn vraag aan u is om daarom juist 'open handen' te hebben, en om deze uit te strekken naar minderheden in onze samenleving. Ik wil u vragen om te gaan staan voor degenen die onze hulp hard nodig hebben, ook als we hen misschien niet altijd begrijpen! Het hebben van 'open handen' zorgt voor verbondenheid, onderling respect, gelijkheid en het gevoel van veiligheid. Op die manier worden we weer echt een 'samen-leving'.

Deze houding doet mij denken aan Jezus, die ook altijd zijn handen openhield en uitstreekte naar anderen. Van arme vissers tot weduwen, en van kinderen tot nieuwkomers. Als christendemocratische partij die zich door het evangelie laat inspireren, hebben wij een fantastisch voorbeeld: iemand die ons heeft laten zien wat het betekent om je handen te openen. Jezus heeft zijn handen nooit gesloten, zelfs niet toen dit tot zijn eigen dood zou leiden. Jezus heeft zijn handen opengehouden, zelfs toen deze met spijkers werden doorboord. Uiteindelijk heeft deze houding ervoor gezorgd dat wij in verbondenheid kunnen leven met onze Maker, die het leven heeft gegeven aan

iedereen, ongeacht cultuur, religie of achtergrond. Mijn hoop voor Nederland is dat we in die verbondenheid ook met elkaar kunnen leven.

Zou u uw handen willen openhouden tijdens debatten, wanneer er belangrijke beslissingen genomen moeten worden of wanneer u het ontzettend druk heeft? Ik hoop dat u als lijsttrekker van onze partij steeds voor de verbondenheid zult kiezen. Dat u uw handen openhoudt. Juist ook voor de kwetsbaren en eenzamen. Want juist zij zijn het die onze open handen zo erg nodig hebben.

U kunt ervan op aan dat ik hier in Rotterdam aan de weg zal blijven timmeren. Ik zal mij blijven inzetten om de jonge generaties te inspireren en activeren om ook hun steentje bij te dragen. Mocht u hier verder over in gesprek willen, dan drink ik graag een kop koffie met u.

Een vriendelijke groet,
Pauline Calmez-Budding

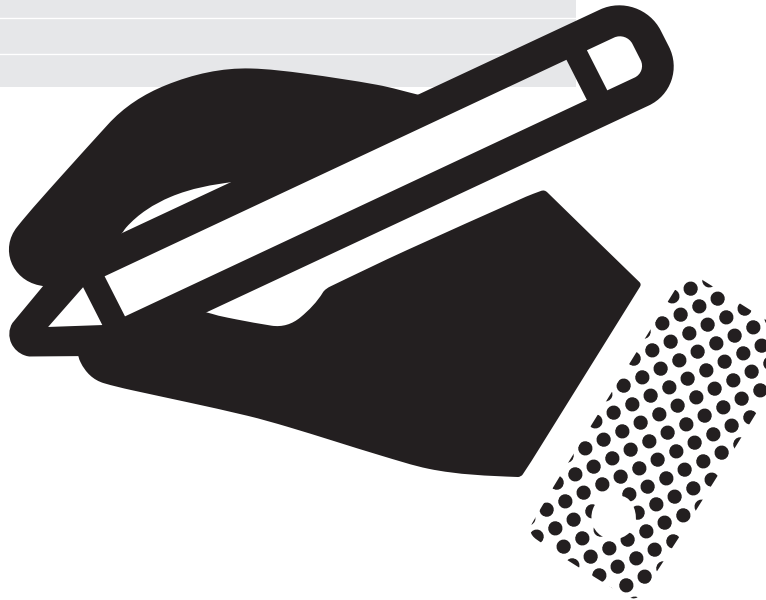

Foto: © Martine Goulimy

Politiek van nabijheid

Robbert-Jan van Duijn

Leeftijd

33 jaar

Godsdienst/ levensovertuiging

protestants-christelijk
(PKN)

Geboorteplaats

Kudelstaart

Woonplaats

Nieuwveen

Actief als

burgemeester gemeente Nieuwkoop

Politieke partij

CDA-lid sinds 2009

Passies

mensen, geschiedenis, sport, Feyenoord

Beste Hugo,

De komende maanden ga jij op campagne als lijsttrekker van het CDA. Een geweldige taak waar je volgens mij uitermate geschikt voor bent. Toch wil ik je graag wat zaken meegeven.

Laat ik mijzelf eerst even netjes voorstellen. Mijn naam is Robbert-Jan van Duijn, 33 jaar en burgemeester van de mooie gemeente Nieuwkoop. Voordat ik burgemeester werd ben ik vier jaar wethouder geweest in de gemeente Aalsmeer, waar ik in 2010 raadslid ben geworden. Daarnaast heb ik theologie gestudeerd aan de Vrije Universiteit Amsterdam en de Protestantse Theologische Universiteit. Voor mij is deze basis, de studie theologie, enorm belangrijk in mijn werk als burgemeester. Ik ben ooit theologie gaan studeren omdat ik predikant wilde worden. Het leek mij fantastisch om de hele week bezig te mogen zijn met die oude, mooie verhalen uit de Bijbel. Om preken te mogen schrijven, te studeren en uit te leggen. Maar wat mij het meest trok in het ambt van dominee is de aanwezigheid. Nabijheid. Bij veel belangrijke, grote momenten in het leven mag je als dominee aanwezig zijn. Iets vertegenwoordigen wat veel groter is dan jezelf. Of het nu gaat om verdriet of vreugde: je mag iets toevoegen. Tijdens mijn vicariaat (stage) heb ik dat aan den lijve ondervonden. Er waren dagen dat ik begon met een bezoek aan

naar aanleiding daarvan in de zomer van 2019 heeft gezegd, vond ik helder en doeltreffend. Hij stelt: 'Burgers maken zich zorgen over een overheid die zich steeds verder terugtrekt. Ze moeten het zelf oplossen of kunnen terecht bij particuliere organisaties die publieke taken uitvoeren. Maar bij wie moeten zij terecht als zij daar vastlopen?' En hij vervolgt: 'Dit onderzoek laat zien dat burgers niet altijd weten waar ze kunnen aankloppen voor hulp en dat zij vooral behoefte hebben aan versimpeling van de overheid.' Samenvattend stelt de ombudsman dat de overheid vooral eerlijk, begripvol en simpel moet zijn.

Laten we met het eerste beginnen. Eerlijk zijn.

Ja, we doen ons best, en ja, we maken fouten. Ik doe dat als burgemeester, en jij, Hugo, zal dat zeker ook doen als onze nieuwe lijsttrekker. Fouten maken. Als bestuurder sta ik voor mijn keuzes en uitspraken. Ik sta voor duidelijke, rechtmatige en bovenal rechtvaardige besluitvorming, maar ik vind dat wij als overheid toch vooral eerlijk moeten zijn. Beloof alsjeblieft geen perfectie. Ook jij gaat fouten maken, en volgens mij weet je ook donders goed dat gelijk hebben vaak iets anders is dan gelijk krijgen. Wees daar eerlijk over, en vooral: wees er aanspreekbaar op. Fouten maken is namelijk helemaal niet zo erg. Voor mij is het vooral een teken van lef, van kleurrijk zijn. In deze tijd lijkt fouten maken wel de grootste zonde die er is. Maar juist deze afrekencultuur maakt dat creativiteit en lef de kop ingedrukt wordt. Dus Hugo: toon lef, steek je nek uit en durf fouten te maken.

Oprechte excuses

Ik hoop echt dat jij je zult hardmaken voor een cultuur waarin we direct kunnen zijn, stevig het debat kunnen voeren, maar ook sorry kunnen zeggen. Oprecht excuses maken. Tegen elkaar, tegen onze inwoners. Als burgemeester probeer ik daar zowel in mijn ambtelijke organisatie als in de gemeenteraad de ruimte voor te geven.

En dan het thema 'begripvol zijn'. Begripvol zijn begint wat mij betreft met luisteren. Niet alleen de wil hebben om anderen te overtuigen, maar ook om je te laten overtuigen. Blijf openstaan voor andere standpunten, wandel soms even mee met mensen om ze écht te begrijpen en daardoor ook echt begrip te kunnen tonen. Naar mijn mening is dit een voorwaarde voor een goed functionerende democratie.

Als laatste noemt de ombudsman 'simpel'. Simpel en begrijpelijk taalgebruik, to the point. Tjib en ik zijn beiden supporter van de club met het mooiste clublied: 'Geen woorden maar daden.' Nu begrijp ik wel dat het als politicus wat lastig is om helemaal geen woorden te gebruiken, maar van mij

mag het allemaal wel wat simpeler, duidelijker. Soms kan een antwoord op een vraag gewoon 'ja' of 'nee' zijn.

De ombudsman heeft de voorgaande drie punten genoemd als het gaat om de relatie overheid-burger, maar nu ik jou deze brief schrijf beseft ik dat dit eigenlijk net zozeer geldt voor de relatie die de landelijke overheid met gemeentelijke overheden heeft. Juist op de thema's die de ombudsman noemt kan de gemeentelijke overheid een belangrijke rol spelen. We staan dicht bij onze inwoners; we hebben de mogelijkheid om op een eerlijke, begripvolle en simpele manier die rol in te vullen. Geef ons dan ook het vertrouwen om dat te doen. Juist als CDA'ers zouden wij vol moeten gaan voor de kracht van de samenleving. Het lokale bestuur kan daar een geweldige rol in spelen, maar wel alleen met voldoende vertrouwen en middelen vanuit de rijksoverheid. Of het nu gaat om het bouwen van huizen, de zorg of de energiestrategie: mensen hebben behoefte aan versimpeling van de overheid.

Beste Hugo, afsluitend wil ik je veel succes wensen met de campagne. Onthoud goed dat politiek altijd over mensen moet blijven gaan. Stap af en toe even uit die Haagse bubbel, kom een rondje wandelen in Nieuwkoop, loop naast mensen, luister naar hun verhalen, en wees eerlijk, begripvol en simpel!

Robbert-Jan van Duijn
burgemeester gemeente Nieuwkoop

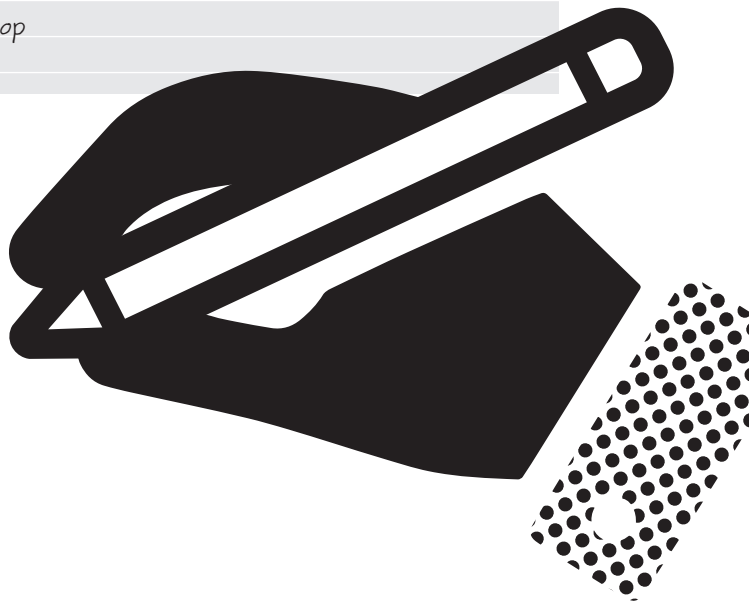

Foto: © Wilmar Wullems

Systemen zijn er om de mens te helpen

Amber van Ginneken

Leeftijd
31 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
rooms-katholiek

Geboorteplaats
Tilburg

Woonplaats
Tilburg

Actief als
secretaris parochiekerncommissie Terneuzen,
vrijwillig lobbyist voor Wij Staan Op!

Politieke partij
CDA-lid sinds 2016

Passies
vrijwilligerswerk in de breedste zin van het
woord, inclusie, toegankelijkheid, kerk

Geachte CDA-lijsttrekker, beste Hugo,

Allereerst van harte gefeliciteerd met uw behaalde plek als nummer 1 op de lijst van het CDA. Het voelt voor mij erg bijzonder om deze brief aan u te mogen schrijven. Vijf jaar geleden lag ik twee jaar lang op bed, omdat ik niet de goede stoel had om in te zitten. Omdat ik mijn leven iets te vroeg begonnen ben – ik ben drie maanden te vroeg geboren – kan ik ook niet lopen. En dus bleef liggen over. Uiteindelijk is na een lang traject de juiste stoel gevonden en daarom kan ik nu met een open blik de wereld in rijden (voor zover deze toegankelijk is). In uw werk als minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zult u vast al veel van dit soort verhalen tegenkomen, daarom wil ik het graag wat breder trekken. U bent er natuurlijk voor alle Nederlanders, maar ik denk dat de 1,8 miljoen Nederlanders met een handicap u met net iets meer interesse en een net iets kritischer blik bekijken.

Discriminatie, inclusie, toegankelijkheid en mobiliteit zijn onderwerpen die niet alleen spelen in Nederland, maar ook in de rest van de wereld. Nederland is erg klein en maakt gelukkig deel uit van het grotere Europa. Hoewel het idee van Europa erg mooi is, zou ik graag zien dat de politiek in Europa transparanter wordt en dat deze zich meer kaderstellend bezighoudt en

daarmee minder met de details. Dus dat ze zich niet bezighoudt met het verbieden van plastic rietjes die onder andere voor mij van levensbelang zijn en waar ik nog geen goed alternatief voor heb. Daar zou Europa niet verantwoordelijk voor mogen zijn. Maar de EU zou zich wel meer mogen bemoeien met bijvoorbeeld rechtsstatelijkheden in Polen of Hongarije. Op de lange termijn lijkt het me goed om op Europese Kandidaten te stemmen in plaats van alleen op Nederlandse. Het zou over de onderwerpen moeten gaan en niet over landen.

Het grootste ideaal voor Nederland is voor mij een toegankelijk en inclusief land in denken, maar ook in doen en laten, en daarnaast dat waarden, normen en tradities met een positieve blik bekeken worden. Voor mij is het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap hierbij het belangrijkste handvat. Iets waarvoor u op dit moment op uw ministerie ook verantwoordelijk

⋮ 'Afhankelijk zijn van mensen is geen
⋮ schande. Het maakt je sterker.
⋮ Maar dat moet wel onder de juiste
⋮ voorwaarden.'

bent. Een handicap hebben maakt het in dit land tot op heden moeilijk om de dingen te doen en de mijlpalen te behalen die voor veel andere mensen makkelijker te bereiken zijn. Ik heb het dan over dingen als onderwijs volgen, zelfstandig wonen, trouwen, kinderen krijgen, werken, reizen. Dat ligt in mijn optiek niet aan mijn handicap of aan het feit dat ik in een rolstoel zit, maar aan de manier waarop de samenleving daar in het algemeen mee omgaat. Nu wordt het beschouwd als een individueel probleem dat voor iedere persoon met een handicap individueel moet worden opgelost, terwijl er veel mee gewonnen zou zijn als het in zijn algemeenheid aangepakt wordt. Het zou mooi zijn als u ervoor kunt zorgen dat mensen met een handicap als ervaringsdeskundige iets kunnen zeggen over nieuw beleid op het moment dat met die input ook daadwerkelijk nog iets gedaan kan worden. Dat er niet volgens een afvinklijstje ook nog 'naar mensen met een handicap zelf geluisterd' wordt op een moment waarop dat er feitelijk niet meer toe doet.

Ik realiseer me dat het nogal een opsomming is, en het voorgaande wil geenszins zeggen dat ik ongelukkig ben in mijn leven. Integendeel, een mens is

ervoor gemaakt om gelukkig te zijn. Het wil vooral zeggen dat ik weet wat het is om afhankelijk te zijn.

Wie naar de kerk gaat, weet mijns inziens beter dan anderen dat ieder mens afhankelijk is. Een mens heeft zichzelf niet gemaakt, maar we zijn gemaakt naar het evenbeeld van God, en God heeft ons zo lief dat hij zelfs de haren op ons hoofd geteld heeft. Iets wat duidelijk voor niemand anders interessant is. Afhankelijk zijn van de mensen om je heen is geen schande. Het maakt je sterker. Waar het misgaat is dat de afhankelijkheid van mensen met een handicap veelal wettelijk wordt vastgelegd.

Financiële positie

Zo is er de afgelopen tijd veel te doen geweest over de financiële positie van mensen met een handicap, die mede door nieuwe wet- en regelgeving erg slecht is. En dat terwijl mensen met een handicap vaak meer geld kwijt zijn door hun handicap, omdat goederen en diensten vaak extra geld kosten. Neem het eigen risico in de verplichte zorgverzekering. Dit is voor velen helemaal geen risico, maar juist een zekerheid. En kijk naar het werken met een arbeidshandicap. De wet zit zo in elkaar dat deze mensen zich vooral zo veel mogelijk moeten aanpassen aan het arbeidsproces en daarbij precies genoeg geld verdienen, maar niet per ongeluk te veel, want dan moet het worden terugbetaald. In sommige gevallen verdienen ze ook nog stelselmatig te weinig: daar kun je dan weer niet van leven. Het werkt schulden in de hand. Het gaat me er niet om dat het erg is om afhankelijk te zijn, maar dat wettelijk wordt vastgelegd dat je dat de rest van je leven bent. Veel mensen met een handicap hebben nu ook een bijstandsuitkering wanneer zij volgens het UWV wel kunnen werken, maar geen werk hebben. Hierdoor zijn ze mijns inziens in de data verdwenen van mensen die 'gewoon een beetje moeite hebben met een baan vinden' en zijn ze zo in de administratie van het UWV niet meer zichtbaar als mensen met een handicap. Dit geeft een vertekend beeld van de werkloosheidscijfers. Zorg dat op z'n minst de data kloppen, zodat er op basis van het juiste model beslissingen kunnen worden genomen.

Naast mijn geloof en mijn gezin hebben ook mijn ouders veel invloed op mijn leven gehad. Als eigenaars van een middelgroot bedrijf zijn ze heel intensief met hun onderneming bezig, en van hen heb ik alle mogelijkheden gekregen om mezelf te ontwikkelen, en dat was zeker niet evident. Zelf krijg ik vaak positieve reacties op hoe ik mijn leven leid, maar lang niet altijd. Een uitschieter was dat een bepaalde behandeling in het ziekenhuis voor mij geen gevolgen zou hebben, want ik zou 'toch nooit kinderen krijgen'. Het voelt

kwetsbaar om zo'n opmerking in deze brief te zetten, maar ik hoop dat ik samen met mijn man wél kinderen mag krijgen. Fysiek is het mogelijk, en het is fijn om daar op een open manier over te kunnen praten.

Een reactie in de supermarkt op mijn geboorte was waarom mijn moeder ervoor gekozen heeft mij geboren te laten worden. Mijn ouders lieten zich daar niet door afschrikken, maar dat beeld van mensen met een handicap moet veranderen, want er zijn te veel momenten in het dagelijkse leven waarop mensen met een handicap en hun omgeving kunnen afhaken omdat ze met te veel rompslomp te maken krijgen.

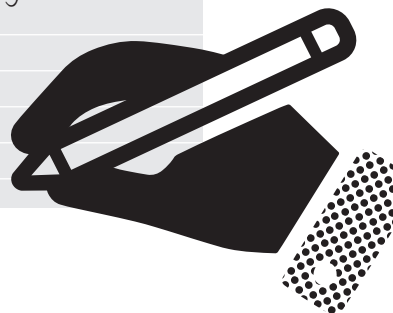
Falende instanties

Los van mijn handicap hadden mijn ouders ook al genoeg moeite met falende instanties. Neem bijvoorbeeld het Centraal Bureau Rijvaardigheidsbewijzen, waar zij als grootste verkeersschoolhouder uit de regio Tilburg afhankelijk van zijn, maar waar het al vóór corona moeilijk was om mensen te laten afrijden op het moment dat dat nodig was. Het CBR moet er zijn om rijsschoolhouders te ondersteunen, iets wat nu niet gebeurt. Een rijsschoolhouder zelf kan weinig beginnen, want het CBR heeft een monopoliepositie. Een kleine bloemlezing uit de nieuwsberichten over het CBR leert dat de meeste berichten, ook vóór corona, (natuurlijk) negatief zijn, maar vooral ook dat het er véél zijn.

Mijn grootste pleidooi in deze brief aan jou, Hugo, is dat systemen er moeten zijn voor de mens, en niet andersom. En dat er ruimte moet zijn voor de mogelijkheid dat zo'n systeem het mis heeft. Dit geldt voor het CBR, voor het UWV, voor passend onderwijs – waar de leerling eerder passend wordt gemaakt voor het onderwijs in plaats van andersom – en voor al die andere organisaties waar mensen heel hard werken, maar waar het antwoord soms gewoon is: 'Computer says no.' Dat is onbevredigend, onaanvaardbaar en ontoereikend.

Daar iets aan mogen en kunnen doen is volgens mij een heel mooie opdracht, die ik jou graag meegeef aan het begin van je lijsttrekkerschap. Ik hoop dat je haar ter harte wilt nemen en dat er mooie dingen gaan gebeuren de komende jaren binnen ons CDA.

Hartelijke groet,
Amber van Ginneken

Van woningmarkt naar volkshuisvesting

Julius Terpstra

Leeftijd

31 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**

protestants-christelijk
(PKN)

Geboorteplaats

Emmeloord

Woonplaats

Leiden

Actief als

Tweede Kamerlid voor het CDA, met
portefeuille Wonen en Ruimtelijke ordening

Politieke partij

CDA-lid sinds 2009

Passie

samen zijn met vrienden en/of familie

Geachte heer De Jonge, beste Hugo,

Deze zomer werd je gekozen tot lijsttrekker en nieuwe partijleider van het CDA. Daarbij past om te beginnen een felicitatie. Ik wens je veel succes en wijsheid toe bij het vervullen van deze taak.

Op het moment van schrijven gaan we als Nederland door een pandemie zoals nooit eerder is vertoond. De impact van de coronacrisis is op tal van terreinen voelbaar en merkbaar. Hoe beschermen we de kwetsbaren tegen het virus? Maar tegelijkertijd, hoe zorgen we ervoor dat mensen hun baan behouden zodat er brood op de plank komt? Het is een onzeker pad waar we als samenleving in gezamenlijkheid zo goed en zo kwaad als het gaat proberen uit te komen. Mooi en goed om te zien dat we als CDA, en in het bijzonder jij als minister van VWS, niet weglopen voor deze grote verantwoordelijkheid en vooraan staan in de strijd.

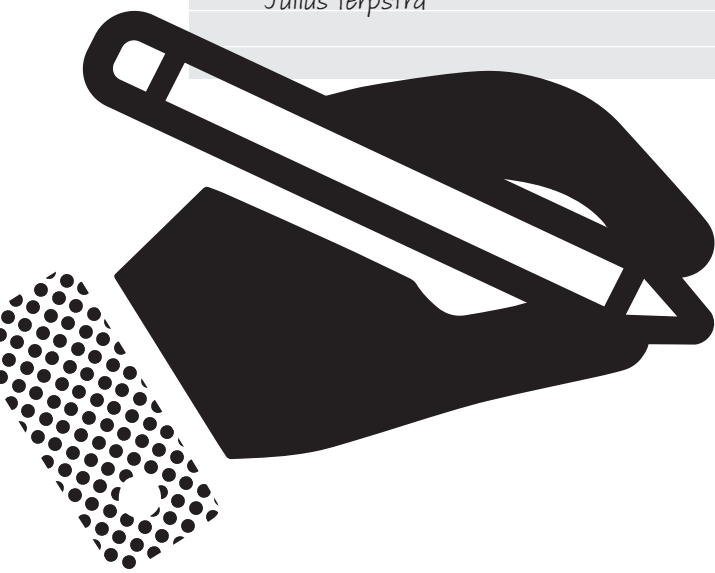
De onzekerheid van de crisis maakt echter ook dat spanningen in de samenleving worden uitvergroot en dat het wantrouwen jegens elkaar en de overheid toeneemt. In mijn ogen is het niet goed om toekomstige generaties te verliezen aan het huidige gepolariseerde klimaat in Nederland.

verhuurdersheffing af te schaffen en het mogelijk te maken om te verhuren aan middengroepen. Juist mensen die werken in de vitale beroepen, zoals veel docenten, agenten en verpleegkundigen, snakken naar betaalbare woningen in het middensegment. Is het niet bij uitstek een christendemocratische gedachte om corporaties deze taak te laten oppakken nu de markt faalt? Ook het bouwen aan de randen van dorpen en kernen zou door een nieuwe minister van Volkshuisvesting mogelijk gemaakt moeten worden. De woningnood is alleen op te lossen door binnenstedelijk én buitenstedelijk te bouwen. Dit vergroot de leefbaarheid en geeft jongeren meer kans op een eigen woning in het eigen dorp of de eigen regio.

Afijn, Hugo, genoeg concrete ideeën richting de verkiezingen van maart volgend jaar om de woningnood aan te pakken. Laten we als CDA een positief verhaal vertellen, waarbij we draagvlak zoeken voor breedgedragen oplossingen. Geen centralistische aanpak van bovenaf of marktwerking als oplossing; het antwoord komt vanuit de samenleving. Dat is wat ons als CDA onderscheidt van populistische en one-issuepartijen.

Tij zult als voorman in de vuurlinie komen te staan om ons verhaal aan de man te brengen. Ik heb er alle vertrouwen in dat we, samen met alle leden, er een prachtige campagne van gaan maken, met een mooi resultaat in het vooruitzicht.

Alle goeds en een hartelijke groet,
Julius Terpstra

Voor verbinding en diversiteit

Sarah Alsalhawi

Leeftijd

23 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**

islamitisch

Geboorteplaats

Voorburg

Woonplaats

Zoetermeer

Actief als

student HBO Rechten

Politieke partij

CDA-lid sinds 2013

Passie

mensen verbinden

Beste Hugo,

Moeten we alles van de overheid verwachten? Ik denk het niet. Juist het maatschappelijk middenveld moeten we in ere houden. Dat heeft de coronacrisis wel bewezen. Burgers deden boodschappen voor ouderen, burens gingen maaltijden voor elkaar bereiden, en de eenzaamheid werd verlicht door buitenconcerten. Zonder dat de mensen dat beseften, sloten die activiteiten aan bij de uitgangspunten van het CDA: solidariteit, naastenliefde en barmhartigheid. En eigenlijk zijn die waarden heel menselijk. De mens is tenslotte een sociaal dier en geen individualist. Waar bestaat dat maatschappelijk middenveld dan uit? Uit mensen die vrijwilligerswerk en mantelzorg verrichten, kartrekkers die verenigingen in stand houden, en gelovigen die vanuit kerken, moskeeën en synagogen de minderbedeelde burger ondersteunen. Daartoe reken ik ook de voedselbanken die voedselpakketten verstrekken en de formulierenbrigades die de burgers door het oerwoud van (digitale) formulieren heen leiden. Allemaal prachtige initiatieven. Maar dat betekent niet dat de centrale overheid kan blijven stilzitten.

De centrale overheid moet er voor haar burgers zijn en niet andersom. Dat betekent dat die overheid onder meer instaat voor de veiligheid van haar burgers en zorg draagt voor gelijke kansen op de arbeidsmarkt. Ik

iedereen. Sta open voor mensen met alle religieuze achtergronden en maak geen onderscheid tussen mensen.' Dat is ook een belangrijke reden dat ik mij bij het CDA thuis voel, en ik verwacht van u dat u die visie ook in de politieke arena laat zien.

Een terugkerend onderwerp in die politieke arena zal de komende jaren de zorg voor ouderen zijn. Zijn er over vijf à tien jaar nog voldoende handen aan het bed? Wordt de bureaucratie teruggedrongen en gaan we het verzorgend personeel voldoende waarderen en belonen? Die waardering hebben ze nodig opdat onze ouderen goed verzorgd worden op hun oude dag, niet alleen in verzorgings- en verpleeghuizen maar ook thuis. Hoewel eenzaamheid in alle leeftijdscategorieën voorkomt, is het juist schrijnend om dit te zien bij ouderen. Vaak hebben zij na de Tweede Wereldoorlog de samenleving mee opgebouwd en moeilijke tijden doorstaan. We zijn dus schatplichtig aan hen. Als samenleving kunnen we daarbij wat opsteken van gezinnen met een migratieachtergrond. Van kinds af aan is mij ingeprint: zoals ouderen voor ons hebben gezorgd, zo zullen wij ook voor onze ouders zorgen. Dat zag ik al terug in de relatie tussen mijn ouders en mijn grootouders. Onze hechte familieband doet de rest. En goed voorbeeld doet goed volgen. Eenzaamheid komt bij migratiegezinnen dus een stuk minder voor. Tegelijkertijd besef ik dat autochtone ouders en hun kinderen een ander verwachtingspatroon hebben. Over het in huis nemen hoor je autochtone ouders zelf zeggen: 'Dat wil ik mijn kinderen niet opleggen.' De vorm van naastenliefde die ik voor ouders ken, kunt u niet van de ene op de andere dag van autochtone familieleden verwachten. Desalniettemin vraag ik, nee, smee ik u dat er meer wordt omgezien naar ouderen en dat eenzaamheid tijdig wordt gesignaleerd door bijvoorbeeld de thuiszorg. Dan maar even als second best een geïnstitutionaliseerde vorm van naastenliefde.

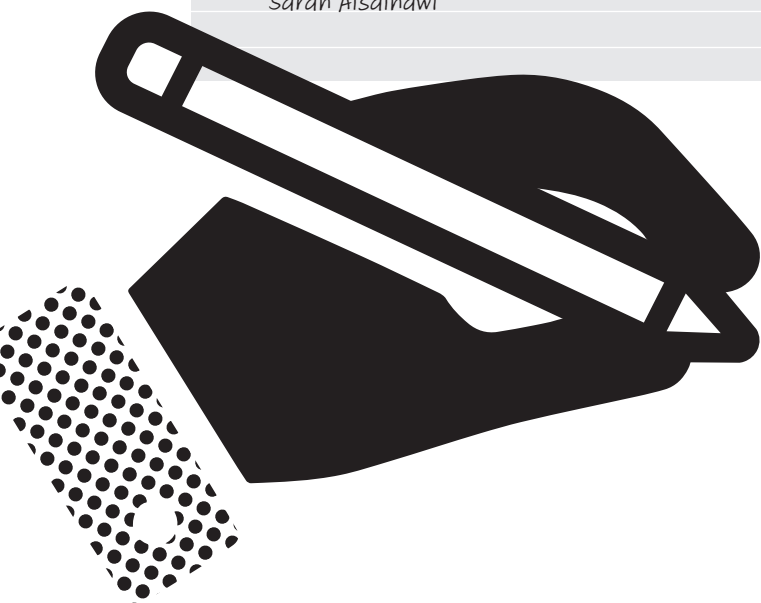
Klare wijn

Die naastenliefde ken ik zowel vanuit mijn islamitisch geloof als vanuit mijn opvoeding. Sterker nog, ik zie frappante overeenkomsten tussen mijn religieuze achtergrond en de standpunten van het CDA. Sommige mensen uit de islamitische hoek verbazen zich daarover, omdat zij dit onvoldoende in de praktijk van het CDA terugzien. Ik herken me juist wel in het verhaal van het CDA dat staat voor verbinding en diversiteit. Het CDA moet daarom ook echt niet in zee gaan met de PVV en Forum voor Democratie. Er moet vooraf klare wijn worden geschonken. Dit heeft u gelukkig al gedaan en daar houd ik u aan. Het CDA is een partij van het midden. Dat betekent voor mij: omzien

naar elkaar en niet flirten met politieke partijen die mensen wel uitsluiten en er soms een sport van maken om te polariseren. Bij die wens hoort ook een lijsttrekker die diversiteit preekt. We zijn een brede volkspartij en dat moet in samenwerking tussen de lijsttrekker en het partijbestuur tot uitdrukking komen in de samenstelling van de CDA-fracties van de Tweede Kamer, de provinciale staten en de gemeenteraden.

Beste Hugo, samengevat verwacht ik van u als lijsttrekker dat u betrokken bent bij de samenleving, oog hebt voor het maatschappelijk middenveld, voor verbinding en diversiteit staat, de zorgsector waardeert, goed zorgt voor onze ouderen vanuit een oogpunt van naastenliefde, gelijke kansen op de arbeidsmarkt stimuleert, en een brug slaat tussen CDA-leden met verschillende opvattingen. Ik verwacht, kortom, een standvastige leider.

Met hartelijke groet,
Sarah Alsalhawi

Wees moedig, mijd peilingen!

Jordi Wiersma

Leeftijd
32 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
rooms-katholiek

Geboorteplaats
Seoel, Zuid-Korea

Woonplaats
Utrecht

Actief als

promovendus aan de Universiteit Leiden op het onderwerp 'democratie, goed onderwijs en de rol van de docent', en medeoprichter van Stichting Landmerk die onderwijs aanbiedt op het gebied van filosofie, geschiedenis, politiek en recht

Politieke partij
CDA-lid sinds 2008

Passies
studeren, doceren en ondernemen

Beste Hugo,

Je bent niet zomaar lijsttrekker geworden. De leden van onze partij hebben vastgesteld dat jij op dit moment de persoon bent met de beste ideeën, eigenschappen en uitstraling. Jij, diepgeworteld in onze traditie, ervaren in de politiek, hoeft om deze reden niet meer van mij te horen hoe belangrijk het is dat je doorgaat met je strijd voor een samenleving die solidair, rechtvaardig en toekomstbestendig is.

De komende tijd zul je van veel kanten gevraagd en ongevraagd adviezen krijgen over hoe je campagne moet voeren. Op dat vlak zijn er anderen, geschikter dan ik, die je kunnen helpen. Waar ik je vanuit mijn kennis van diverse klassieke auteurs wellicht wel mee kan helpen, is jou via deze weg voor te houden dat er maar één zaak belangrijk is: dat jij je de komende tijd een goed mens toont. Al het andere – je politieke plannen, je optredens, je campagnestrategie – is hieraan ondergeschikt. Dit geldt zelfs als anderen om je heen je zullen zeggen dat je pas slaagt wanneer je je houdt aan de zorgvuldig voorbereide strategie en uitsluitend die dingen zegt die goed liggen bij het electoraat.

'Jezelf een goed mens tonen – is dat niet wat hoogdravend en filosofisch?', hoor ik je denken. Daarin geef ik je onmiddellijk gelijk. Toch is

wél zou moeten. Laat je niet leiden door deze schijnzekerheid. Je eigen nieuwsgierigheid naar de mening van anderen zal je grootste vijand zijn, wellicht het meest na een goed verlopen debat; je wilt dan immers vast even controleren of dit goede optreden zich heeft uitgedrukt in de juiste cijfers. Maar als de cijfers niets laten zien, leidt dat tot onrust; en als ze wel wat laten zien, weet je nog niet zeker of dat ook verband houdt met jouw optreden. Statistieken kunnen slechts in beperkte mate iets van de politieke werkelijkheid weergeven. Laat je dus niet van de wijs brengen: door zelf niet te kijken en door je team te instrueren nóóit over de peilingen te spreken en jou weg te houden van deze informatie.

Nu ik het toch over je team heb, een tweede tip: vergroot je verstandigheid door de verstandigheid van anderen te vragen. Zoek hiertoe boven alles naar een goede docent. Men hoort niet vaak dat een volwassene op zoek moet gaan naar een docent. In mijn eigen leven zie ik echter wat een rijkdom het is om onder de vleugels van goede docenten mijn intellectuele leven vitaal te houden. Een dergelijke vitaliteit wens ik iedereen toe, maar zeker politici. Een politicus heeft zeker een persoon nodig die hij bewondert, naar wie hij werkelijk opkijkt wegens zijn verstand van zaken, en die de waarheid kan zeggen wanneer dat nodig is. Met opzet noem ik deze persoon geen 'vertrouwing' of 'coach', omdat in deze types doorgaans de combinatie van gezag, verstand van zaken en bewondering niet integraal aanwezig is. In de goede docent wel.

Oprechte houding

Je weet net zo goed als ik dat veel mensen je dagelijks zullen overladen met complimenten en vleierij. Aan zulke types heb je weinig. Deze mensen loven je vaak zonder reden – of erger: uit eigenbelang. De goede docent moet jou kunnen leiden. Bijvoorbeeld ten aanzien van je gedrag naar de mensen die je tegenkomt. Deze docent moet je bijvoorbeeld kunnen vertellen dat je meer moet glimlachen of aandachtiger luisteren. Deze docent moet ook verstand hebben van retorica en je kunnen motiveren. Hij moet je er steeds aan kunnen herinneren dat een oprechte houding veel belangrijker is dan punten scoren ten koste van je diepste overtuigingen. Deze docent moet kunnen inschatten wanneer je wat bemoediging of rust nodig hebt.

Ten derde wil ik aandacht vragen voor het belang van moed. In het bijzonder wens ik je de moed toe dat je ook overtuigingen weet te uiten die tegen de publieke opinie ingaan. De verleiding zal immens zijn om moeilijke onderwerpen te mijden en vooral binnen de lijntjes van de politieke correctheid te blijven. Dat zullen namelijk de meesten doen, in de veronderstelling dat ze

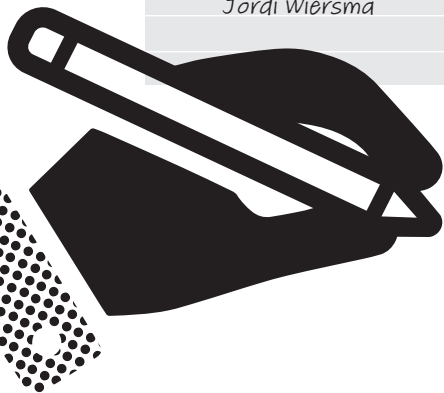
de stem van het volk moeten vertegenwoordigen. Ik wil dit op je hart drukken: voor mensen met deze houding is het Christen-Democratisch Appèl níét opgericht. Het christendemocratisch gedachtegoed, met zijn wortels in het christelijke geloof en een moraal die niet altijd in overeenstemming is met de algemene opinie, zal soms schuren en soms verantwoordiging oproepen. Loop daar niet voor weg. Als je wat te melden hebt, meld het, vooral nu je de positie hebt gekregen die jou hiervoor de uitgelezen kans biedt. Dit zal moeite kosten, maar het overwinnen van angst op dit gebied kan een sleutel zijn tot een onverwacht succes. Moedig zijn en winnen horen bij elkaar.

Ik wil nog wat laatste woorden wijden aan liefde en bescheidenheid. Deze deugden worden vaak over het hoofd gezien te midden van het politieke wapengekletter. Je doet als politiek leider van het CDA pas je naam eer aan als je uitblinkt in het liefdevol zijn naar de vele mensen die je tegenkomt in de campagne: sommigen zullen je onheus bejegenen of irritante vragen stellen, anderen zullen veel geduld van je vragen. Dit geldt natuurlijk voor je politieke tegenstanders, maar net zo goed voor de mensen met wie je zult samenwerken. Zorg ervoor dat je liefde voor hen centraal staat, of je nu succes boekt of niet.

Succes of niet, mensen zullen je prijzen en je overladen met positieve woorden. Blijf bescheiden. Dat je zo hoog bent geklommen, is geen verworvenheid, maar een verantwoordelijkheid. Vraag aan de mensen dat ze je kritisch bejegenen. Dat geldt voor collega's én je geliefden thuis.

Waarschijnlijk zijn al deze zaken niet nieuw, maar toch hoop ik van harte dat je ze blijvend aandacht zult geven de komende maanden. Hoeveel zetels je vervolgens in maart zult binnenhalen, is voor mij een ondergeschikte zaak. Veel hoopvoller is het dat het CDA weer leiders kan voortbrengen die werkelijk met deze waarden gaan, en een voorbeeld kunnen zijn voor vele anderen.

Hartelijke groot,
Jordi Wiersma

Vertrouwen als basis

Mara Naomi Min

Leeftijd
20 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
protestants-christelijk
(maar atheïstisch
opgevoed)

Geboorteplaats
Zaandam

Woonplaats
Midden-Groningen

Actief als
student Religiewetenschappen

Politieke partij
CDA-lid sinds 2017

Passie
poëzie

Beste Mona Keijzer,

Beste Pieter Omtzigt,

Beste Hugo de Jonge,

Ik moet toegeven dat je niet mijn eerste keuze was. Of mijn tweede. Maar ik ben zeker niet ontevreden met deze uitslag! Ik vind dat het CDA van geluk mag spreken dat we wel drie geschikte kandidaten voor het lijsttrekkerschap hebben mogen vinden, en daar ben ik enorm dankbaar voor.

Mijn naam is Mara Naomi Min en ik ben 20 jaar oud. Ik woon in de gemeente Midden-Groningen, waar ik commissielid ben voor het CDA. Daarnaast heb ik twee dichtbundels uitgebracht en studeer ik Religiewetenschappen aan de RuG. In deze brief ga ik uitleggen wat mijns inziens de belangrijkste kwaliteiten van een lijsttrekker zijn, aan de hand van tien kopjes, die in willekeurige volgorde zullen volgen.

1 Geen woorden maar daden

Tegenwoordig hoor ik steeds vaker dat politici niet te vertrouwen zijn. Dit idee komt voort uit loze beloften, die gedaan worden om stemmen te vergaren.

Er is één oplossing voor dit wantrouwen: geen woorden maar daden. Hoe cliché dit ook klinkt, er zit een kern van waarheid in. Als er geen loze beloften worden gedaan, worden er geen onterechte verwachtingen gewekt, en op die manier krijgt de burger opnieuw vertrouwen in politici en in politieke partijen. Daarnaast zijn lege woorden nergens voor nodig: als een partij door haar daden laat zien dat ze de samenleving vooruithelpt, levert dit ook stemmen op. En dan verdient ze die stemmen ook.

2 Transparante overheid

Een ander kenmerk van betrouwbaarheid is transparantie. Soms zijn bepaalde beslissingen erg ingewikkeld en zit er veel meer achter dan op het eerste gezicht lijkt, waardoor een besluit onterecht of raar kan overkomen op de burger. Als zo'n besluit dan simpeler gemaakt wordt in de hoop dat de burger

⋮ 'Wantrouwen ontstaat niet uit het
⋮ toegeven van fouten, maar uit het
⋮ verbergen ervan.'

het beter begrijpt, zorgt dit voor verwarring. Als politici vertrouwen op de intelligentie van de burger, kunnen beslissingen transparanter naar buiten gebracht worden. Hoewel sommige zaken erg complex zijn, heeft de burger recht op deze transparantie, en kan de overheid erop vertrouwen dat deze niet misbruikt wordt door de 'tegenpartij'.

3 Kritisch denken

Daarnaast is het belangrijk dat een lijsttrekker zijn of haar partijgenoten motiveert om kritisch te kijken naar toekomstige en eerder genomen beslissingen. Wanneer een partij reflecteert op haar eigen fouten en op eigen prestaties, kan ze groeien in kwaliteit en kwantiteit. Bij de huidige coronacrisis is dit nog meer van belang dan bij andere onderwerpen; omdat de context, zowel wereldwijd als lokaal, continu verandert, is het essentieel dat de overheid blijft onderzoeken welke maatregel minder, en welke meer coronagevallen lijkt te veroorzaken. Door deze kritische reflectie kan de overheid leren en haar strategie aanpassen, opdat er minder mensen ziek worden. Daarnaast heeft de overheid een voorbeeldfunctie voor haar burgers en stimuleert een kritische overheid haar burgers om ook kritisch te blijven.

4 Compromissen sluiten

Kritisch denken geldt ook als het gaat om het volgen van het kabinet en het volgen van de coalitie. Het is echter wel van belang om 'kritisch denken' niet te definiëren als 'constant voet bij stuk houden'. In de politiek, net als op andere gebieden, is het essentieel dat er compromissen gesloten worden. Door te luisteren naar elkaar en de eigen prioriteiten op orde te hebben, wordt het sluiten van compromissen mogelijk en belangrijk voor de partij. Een goede lijsttrekker stimuleert dit mijns inziens dan ook zo veel mogelijk. Compromissen sluiten betekent dus niet standaard overstag gaan, maar inzien dat er soms wat water bij de wijn gedaan moet worden.

5 Stemmen behalen als middel

Ik heb het behalen van stemmen eerder al aangehaald, maar ik vind het belangrijk om hier een korte uitleg aan toe te voegen. In een cursus van de Steenkamp Leergang heb ik geleerd dat het behalen van stemmen geen doel op zich is, maar een middel. Wanneer een partij veel stemmen haalt, heeft ze meer macht en kan ze Nederland verbeteren naar haar visie. Nederland verbeteren, zowel in financieel opzicht als in sociaal opzicht, is dus het doel, en stemmen zijn het bijbehorende middel.

6 Fouten toegeven

Daarnaast is het belangrijk voor een lijsttrekker, evenals voor ieder ander mens, om te reflecteren op zijn of haar fouten en deze toe te geven. Wantrouwen ontstaat, naar mijn mening, niet uit het toegeven van fouten, maar uit het verbergen ervan. Wanneer een politicus een fout tracht te verbergen en deze komt toch aan het licht, gaat de burger twifelen welke verborgen fouten er nog meer zijn. Om vertrouwen te creëren is het dan ook belangrijk om open te zijn en fouten toe te geven. Een recent voorbeeld hiervan is de toeslagenaffaire: pas toen de fouten werden erkend, kon er naar een oplossing gezocht worden. Mensen maken weleens fouten en dat is oké! Uiteraard is het wat complexer voor de overheid, vanwege de angst voor juridische schadeclaims, maar mijns inziens zullen de schadeclaims minder groot zijn als de fout eerder toegegeven wordt, omdat er dan minder mensen schade oplopen. Dat is dus een win-winsituatie!

7 Solidariteit

Het volgende punt dat ik wil aanhalen betreft de solidariteit in ons land. Veel problemen worden veroorzaakt door een gebrek aan solidariteitsgevoel en

Kunnen verholpen worden door te investeren in een gevoel van eenheid. Niet voor niets is dit een kernpunt van het CDA; solidariteit is essentieel in ons land. Een manier waarop jij als leider van het CDA kunt investeren in solidariteit is het letten op het taalgebruik: wij-zij-tegenstellingen, waarin de ene groep tegenover de andere wordt gezet, kunnen beter voorkomen worden; dit zal de focus op inclusiviteit doen groeien. Hierbij hoort het idee dat mensen voor hun nabije omgeving moeten opkomen, indien mogelijk, waarbij het gezin zagezegd de hoeksteen van de samenleving is.

8 Diversiteit

Ook de omarming van diversiteit is cruciaal voor onze samenleving. Nederland was het eerste land dat het huwelijk tussen mensen met hetzelfde geslacht legaliseerde, maar toch zijn we nog niet 'klaar'. Als ik met mijn ex-vriendin over straat liep, had ik altijd een gevoel van onveiligheid; dit zou niet zo moeten zijn. Dit geldt niet alleen voor mensen uit de lgbtq+-community, maar voor alle 'minderheden' in Nederland. Als lijsttrekker is het van belang ervoor te zorgen dat Nederlanders worden gemotiveerd om elkaars verschillen in te zien en te waarderen, maar ook altijd te blijven zoeken naar overeenkomsten.

9 Religie

Bovendien zou een lijsttrekker, met name één van het CDA, religieuze diversiteit moeten accepteren en waarderen. Vanuit mijn achtergrond als religiewetenschapper en als christen kan ik zeggen dat hiermee godsdienst in de breedste zin van het woord bedoeld wordt: niet alleen geïnstitutionaliseerde religie, maar ook persoonlijke religie en spiritualiteit. Als de overheid alle vormen van religie accepteert, krijgt de burger meer kans om zich te ontwikkelen op spiritueel gebied. Vrijheid van godsdienst is de basis hiervan, maar een tolerante houding van individuele burgers en individuele politici is tevens van grote invloed.

10 Gedicht

Zoals ik eerder schreef, ben ik een dichteres. Daarom heb ik besloten om de voorgaande negen punten samen te vatten in één gedicht:

Ons landje is zo prachtig,
met zijn platteland en steden,
met zoveel slimme mensen
die hun passies willen delen.

Met zijn vele Nederlanders
met hun taal en hun muziek.
Ze zijn allen even mooi
en talentvol en uniek.

Met hun tolerante houding
op vertrouwen gebaseerd
en hun liefde voor elkaar
door eenieder wel begeerd.

Met hun geven en hun nemen
omarmen zij diversiteit,
ongeacht kleur en religie,
leeftijd of geaardheid.

Dus iedere politicus
die zijn burgers respecteert
en naar hun adviezen luistert,
wordt vanzelf gewaardeerd.

Hartelijke groet,
Mara Naomi Min

Woorden én daden: leve de samenleving

Daan de Vries

Leeftijd

29 jaar

Godsdienst/ levensovertuiging

christelijk (Nederlandse
Hervormde Kerk)

Geboorteplaats

Barneveld

Woonplaats

Barneveld

Actief als

adviseur informatiemanagement bij met name gemeenten, fractievoorzitter van het CDA in Barneveld

Politieke partij

CDA-lid sinds 2010

Passies

stevig sporten, muziek luisteren en speciaalbier ontdekken

Beste Hugo,

Een van de boekjes die het meest indruk op me hebben gemaakt, is de studie 'Mens, waar ben je?' van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Een schrijven over de oorsprong, het bestaan en de relevantie van het christendemocratisch gedachtegoed. De titel komt uit Genesis 3:9. Hier stelt God een vraag aan Adam op het moment dat die zich samen met Eva verbergt. Of, beter gezegd: het is een oproep tot verantwoordelijkheid. De mens, geschapen naar het evenbeeld van God, wordt gevraagd om verantwoordelijkheid te nemen. Dit gedeelte geeft wat mij betreft de kern weer van het christendemocratisch gedachtegoed; als mensen zijn we geroepen tot het nemen van verantwoordelijkheid. Tegenover God en onze naasten. En het is aan onze partij om mensen in staat te stellen aan dit appel te voldoen.

Met dit uitgangspunt, de visie op de mens, heeft het CDA relevantie. Als CDA worden we in een tijd van polarisatie vaak gepositioneerd tussen links en rechts: 'Het zit er wat tussenin.' We moeten ons echter positioneren als derde grote stroming. Naast socialisme en liberalisme is er ook nog een keuze

mogelijk voor de christendemocratie. Niet respectievelijk de staat of de markt heeft het voor het zeggen, maar de samenleving.

Hoe komt die christendemocratie dan concreet tot uiting? Daar zijn boeken vol over geschreven, en ik heb niet de illusie dat ik dat even kan vertellen. Met dit schrijven wil ik jou een aantal punten meegeven die wat mij betreft onmisbaar zijn bij het CDA van nu en de toekomst. En voor jou als Rotterdammer maak ik graag gebruik van het Rotterdamse strijdlid, maar dan net even anders: 'Woorden én daden: leve de samenleving.'

Woorden van waarden

want daar komt het wat mij betreft op neer: woorden én daden. We hebben als CDA een verhaal en dat moeten we vertellen. Woorden van waarden. Vanuit onze grondbeginselen gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit,

⋮
Als we de inspiratie vanuit het
⋮
evangelie niet meer vertellen, missen
⋮
we de essentie van het bestaan van
⋮
de mens en onze partij!

rentmeesterschap en publieke gerechtigheid, maar dieper nog vanuit onze bron: het evangelie. Als we dat verhaal niet meer vertellen of niet dūrven te vertellen, missen we de essentie van het bestaan van de mens en onze partij. Artikel 1 en 2 uit ons Program van Uitgangspunten Kunnen en mogen we niet vergeten: 'steeds zoeken naar de betekenis van het Evangelie voor ons politieke handelen' en 'de politieke overtuiging van het CDA gestalte geven in antwoord op de oproep van de Bijbel'. Dit kan in de politiek alleen door ons handelen ook vanuit deze inspiratie te benoemen. Dat geeft lading aan onze daden en laat mensen zien waarom de C in onze naam zo waardevol is. Zeker ook voor bijvoorbeeld de inwoners van de gemeente Barneveld, waar ik woon en fractievoorzitter van het CDA mag zijn.

Ik ben me ervan bewust dat we er met woorden alleen niet komen. Daar horen ook daden bij. In voorbereiding op dit schrijven zijn de nodige onderwerpen door mijn gedachten gegaan.

Solidariteit als naastenliefde en barmhartigheid

Het is waardevol dat we als partij kunnen putten uit vier uitgangspunten en niet varen op sentimenten. Deze uitgangspunten kunnen echter ook verschillende beelden en perspectieven oproepen. Bijvoorbeeld solidariteit en publieke gerechtigheid. Vanuit solidariteit ben je emotioneel begaan met een schrijnend geval, maar vanuit gerechtigheid kijk je wat afstandelijker, zakelijker naar de situatie. Neem het voorbeeld van de schrijnende situatie op het Griekse eiland Lesbos, met in het bijzonder de alleenstaande vluchtelingenkinderen. Los van het feit dat dit een moeilijke afweging is en dat er nog veel meer hartverscheurende gevallen zijn te bedenken, had ik gehoopt dat bij het CDA de solidariteit de boventoon had gevoerd, zeker omdat dit op ons eigen continent plaatsvindt. De solidariteit vanuit naastenliefde, vanuit barmhartigheid – zeker nu tal van gemeenten zich hier welwillend tegenover hebben uitgesproken. Zonder het te emotioneel te willen maken: deze kinderen zijn niet geholpen met publieke gerechtigheid, maar wel met barmhartigheid. De komende tijd zijn er, naast immigratie, andere, soortgelijke afwegingen. Het CDA mag hier wat mij betreft de barmhartige samenleving vertegenwoordigen.

Gespreide verantwoordelijkheid: sterke gemeenschappen

Dat brengt me ook gelijk bij het derde punt: hoe zijn we een sterke samenleving? Het CDA moet wat mij betreft redeneren vanuit de sterke gemeenschappen; sterke grote steden en sterke kleine dorpen. Het samengaan van gemeenten en het bundelen van krachten lijkt onvermijdelijk gezien de vele taken die lokaal moeten worden opgepakt. We hebben de decentralisaties nog maar net achter ons – hoewel daar nog steeds de nodige uitdagingen liggen – en de impactvolle omgevingswet staat al weer op de agenda. Veel gemeenten, zeker kleine en middelgrote, stoeien met hun huishoudboekje om aan deze wettelijke taken te kunnen voldoen. Iets wat kan resulteren in versoepeling van bijvoorbeeld het openbaar gebied en/of in lastenverzwaring. Het CDA heeft vanuit zijn uitgangspunten een belangrijke rol, ditmaal vanuit gespreide verantwoordelijkheid.

Gespreide verantwoordelijkheid gaat er namelijk van uit dat de verantwoordelijkheid op de plek wordt gelegd waar deze het best past. Bij de decentralisaties van de zorg is ervoor gekozen om deze lager in het huis van Thorbecke te leggen. Dat kan een legitieme keuze zijn, maar hier hoort dan wel het benodigde budget bij. De oproepen van tal van gemeenten de afgelopen jaren hebben incidenteel geld opgeleverd, maar er is een structurele (financiële) aanpak vanuit het Rijk gevraagd. Heb aandacht voor

gemeenten, naast de grotere steden, met gemeenschappen waar veel onderlinge betrokkenheid is en inwoners in staat zijn om veel zelf samen op te pakken.

Tegen polarisatie

Tot slot: we leven in een tijd waarin uitersten steeds zichtbaarder en uitgesprokener worden – een beweging die we wereldwijd zien en die zorgelijk is. Het inhoudelijke onderwerp en het gesprek staan niet langer centraal; het lijkt meer en meer te gaan over de verschillen. Mensen worden weggezet in een bepaalde hoek; je bent links of rechts, je bent ergens voor of tegen, en het is vooral zaak om in je eigen groepje te blijven zitten. Daarbij worden nogal eens mensen verdacht gemaakt, of hun wordt de mond gesnoerd. Deze tijd vraagt dus veel van onze rechtsstaat met onze grondbeginselen en de scheiding der machten, en geeft ons als CDA ook een belangrijke verantwoordelijkheid. Een belangrijk element bij de oprichting van het CDA was namelijk, volgens oprichter Piet Steenkamp, om op te treden tegen de polarisatie: de partij zou juist op zoek gaan naar wat ons bindt. Dat klinkt algemeen en mogelijk wat saai richting de kiezer, maar in deze tijd is dit uitgangspunt onmisbaar. Het betekent dat we ons als partij uitspreken wanneer bevolkingsgroepen worden weggezet, wanneer collega's voor rotte vis worden uitgemaakt, en wanneer de rechtsstaat wordt aangevallen. Dat is verantwoordelijkheid nemen en verantwoordelijkheid geven.

Beste Hugo, het is nogal een klus waar we als CDA voor staan. En dat is niet alleen voor jou als partijleider een hele verantwoordelijkheid, maar voor de hele partij. Op lokaal, provinciaal én landelijk niveau. Maar ik ben ervan overtuigd dat wij deze klus aankunnen. Met focus op, en onze basis in de samenleving. Met woorden én daden: leve de samenleving!

Hartelijke groet,
Daan de Vries

Heb oog voor de jongvolwassenen!

Ebie Peeters

Leeftijd

19 jaar

Godsdienst/ levensovertuiging

atheïst

Geboorteplaats

Helden

Woonplaats

Maasbree

Actief als

student International Business, raadslid gemeente Peel en Maas, voorzitter CDJA Limburg

Politieke partij

CDA-lid sinds 2017

Passies

reizen, lezen, discussiëren

Beste Hugo,

Mijn naam is Ebie Peeters. Inmiddels ben ik anderhalf jaar raadslid in de gemeente Peel en Maas. Politiek heeft bij ons thuis altijd al een grote rol gespeeld. Zo kwam het dat ik op mijn 13e met mijn vader meeding naar een politieke masterclass. Debatten en discussies werden gevoerd, en ik luisterde. Ik wist nog niet heel goed waar ze het over hadden, maar ik vond het wel zodanig interessant dat ik na afloop tegen mijn vader zei: 'Dit zou ik over een tijdje ook wel willen doen.' Misschien kon ik wel het jongste raadslid ooit worden?

In 2017 waren de lokale verkiezingen. Ik was 17 jaar en besloot gewoon mee te doen. Want ik wist dat ik er hoe dan ook van zou gaan leren. Ik vond al snel mijn plekje binnen het CDA. Een middenpartij die ruimte biedt om bij het ene onderwerp iets naar links te gaan en bij het andere naar rechts. Het gedachtegoed van het CDA spreekt mij erg aan. Goed met elkaar omgaan, voor elkaar zorgen en rentmeesterschap.

Campagne voeren voor jezelf is toch een beetje raar, maar ik heb het als iets heel leuk ervaren. Ik kwam in gesprek met veel mensen, en ook steeds meer jongeren benaderden mij. En de ochtend na de verkiezingsavond kreeg ik

om te weinig ic-bedden niet gegrond. Maar op de lange en mogelijk ook al op korte termijn kunnen wij niet iedereen meer alle zorg bieden die we nu kunnen bieden. Laten we met elkaar deze maatschappelijke discussie aangaan, zodat artsen kaders krijgen om te handelen. Hierbij is solidariteit, gespreide verantwoordelijkheid, realiteit en moed nodig.

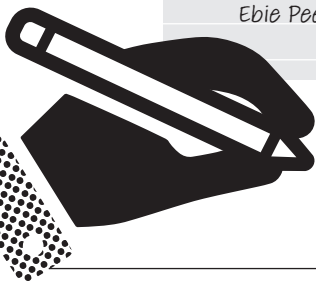
Buurmanschap

Het gezin als hoeksteen van de samenleving, maar ook het buurmanschap, kleinschalige voorzieningen in de buurt en het verenigingsleven zijn hierbij enorm belangrijk. Waarbij we zien dat er meer samenlevingsvormen zijn dan alleen het traditionele gezin. Ook worden we steeds ouder, en de maatschappij wordt ingewikkelder, wat ervoor zorgt dat eenzaamheid en psychische problemen meer op de loer liggen. Elkaar kennen, naar elkaar omkijken, elkaar aandacht geven en er voor elkaar zijn, zijn daarmee nog belangrijker geworden.

Daarnaast zou ik als jonge volksvertegenwoordiger van het CDA extra aandacht willen vragen voor de generatie jongvolwassenen. Een generatie die soms net klaar is met de opleiding, en voor sommigen betekent dit het begin van een periode waarin ze hun studieschuld moeten gaan aflossen. Ook zul je moeten bepalen waar jij je toekomst kunt gaan opbouwen. Waar krijg je de mogelijkheid te gaan wonen? De jacht op een huis is geopend. De huidige woningmarkt maakt het je echter niet makkelijk, zeker in combinatie met een studieschuld. Ook vallen er veel banen weg en komen er steeds meer flexcontracten. Jongeren worden door deze veranderingen hard getroffen. Ik zou graag zien dat het CDA een voortrekkersrol neemt bij de afschaffing van het leenstelsel, zodat ook deze generatie kan starten zonder een (al te hoge) studieschuld. Als we niet oppassen komen jongeren in de knel, omdat we de samenleving zo hebben ingericht dat ze buiten hun schuld om geen huis kunnen kopen of fatsoenlijk een gezin kunnen onderhouden. Dat past niet bij de uitgangspunten van solidariteit en publieke gerechtigheid die het CDA belangrijk zegt te vinden.

Hugo, veel succes gewenst als onze nieuwe lijsttrekker!

Ebie Peeters

Op naar een dag die de verscheidenheid viert

Fabio Lemoine

Leeftijd
24 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
We zijn allemaal een piepkleine autonome expressie van het universum, verbonden in de kleinste deeltjes. Deel je inspiratie, je gevoelens en je dromen, want niemand in deze wereld schrijft jouw gedicht af zoals jij dat zou hebben gedaan.

Geboorteplaats
Utrecht

Woonplaats
Amersfoort

Actief als
docent Sport en Bewegen op obs De Koekoek in Utrecht, rapper en poëet bij Uprising Studio (www.uprisingstudio.nl)

Politieke partij
Geen

Passie
Als ik zie dat mensen aandachtig luisteren wanneer ik spreek voor een groep.

Beste Hugo de Jonge,

Mijn naam is Fabio Lemoine en ik ben 24 jaar. In Amersfoort en omstreken ben ik beter bekend als rapper Monnik. Mijn muziek kenmerkt zich door haar beschrijvende verhalen die het doel hebben iets te raken of te kraken. Graag licht ik mijn idealen als het gaat over de toekomst toe. In deze brief zal ik het hebben over Nederland en Europa, over mijn eigen overtuigingen, over leiderschap en tot slot over wat ik zou willen behouden en zou willen veranderen in Nederland. Als artiest ben ik graag een spiegel voor al wat er gebeurt op deze wereld.

We beginnen met de Koers. De drie belangrijkste doelen waar Nederland volgens mij zijn ogen op moet richten zijn verduurzaming, onderwijs en culturele verbinding. Graag licht ik deze kort toe.

Drie hoofddoelen

Als eerste vind ik dat Nederland leiderschap moet tonen op het gebied van verduurzaming. Hoewel windmolenpark en zonnepaneel nu in grotere vaart aan onze horizon verschijnen, bezetten we in Europa een beschamende, ondergemiddelde positie als het gaat om duurzaamheid. Uit onderzoek blijkt zelfs dat de Nederlandse energie de minst duurzame is van de gehele EU. Van een land met zo weinig honger, ziekte en onrecht verwacht ik dat de hoogste prioriteit visionair is en niet pragmatisch. Vandaag kunnen we ons richten op de economie, maar morgen móet het klimaat; die klus komt er hoe dan ook aan. Wij hebben de mogelijkheid om voorop te rijden en de rest mee te nemen in ons kielzog.

Daarnaast maak ik mij hard voor onderwijs, opnieuw met het oog op een verdere toekomst. Als jonge docent Sport en Bewegen zie ik dat het

⋮ 'Samen zijn we sterk, en als iedereen een
⋮ draadje geeft, heeft de naakte een hemd.'

systeem de laatste decennia bijna niet veranderd is. Het onderwijs dat ik als kleuter kreeg lijkt op dat van vandaag. Ik lees echter over interessante innovatieve methodes in Scandinavië; die lijken soms tegenstrijdig met ons zuinige maar betrouwbare onderwijs, maar zijn het waard geïmplementeerd te worden. Kinderen blijken bijvoorbeeld beter te presteren als ze 's ochtends eerst bewegen, maar wij hebben niet het geld en de faciliteiten om dit te verwerkelijken. Zo zijn er vele goede voorbeelden die mijn mededocenten graag zouden invoeren, maar die nu financieel onmogelijk lijken. Mijn advies: investeer in onderwijs, op een dag zal dat je trots maken. Kinderen die uitgroeien tot nieuwe politici, journalisten, programmeurs en ja, ook doktoren aan uw bed. Zo zei Nelson Mandela ooit: 'Onderwijs is het machtigste wapen dat je kunt gebruiken om de wereld te veranderen.'

Als laatste wens ik dat verbindende initiatieven een groter podium krijgen. De multiculturele samenleving, die wij zo goed kennen, staat niet stil maar wordt constant verrijkt. Ik zou zo graag de mixer door dit land halen, zowel in religie als in rijkdom en cultuur. Kerken waar naast de Bijbel ook de Koran wordt voorgedragen, samenwerkingsprojecten tussen witte en zwarte scholen, een feestdag voor alle culturen? Het lijkt een tijd van parallelisatie waarin het ene uiterste strijdt tegen het andere, maar als we naar de geschiedenis kijken zien we dat de liefde altijd persisteert. Op die liefde moeten we een appel doen:

positieve framing van diversiteit in de media, uitwisselingsprojecten tussen boer en vluchteling, maatschappelijk eigenaarschap voor de hangjeugd ... Om niet tegen elkaar te zijn, moeten we elkaar eerst vriendschappelijk ontmoeten.

Europa

Mijn idealen voor Europa liggen voornamelijk bij het bewaren van vrede, en dus opnieuw bij verbinding. Een goed samenwerkingsverband brengt vastigheid en veiligheid, zoals onze voorouders in de Tweede Wereldoorlog graag hadden gewenst. Ik wil die vastigheid, ook wanneer dit betekent dat het ene land een grotere duit in het zakje moet doen dan het andere. Elkaar tegemoetkomen, meer geven dan je verwacht te krijgen, en altijd opkomend voor de minderbedeelden. Ik hoop dan ook dat de politiek humaan omgaat met de toestromende vluchtelingen. Want: 'Hoe zou het andersom zijn?'

Voorbij Europa is mijn ideaal dat er een globaal samenwerkingsverband wordt bewerkstelligd. Een verband dat geen verschil maakt tussen buurlanden of continenten, maar omhoog kijkt, naar de sterren. Want hoe je het ook bekijkt, de kolonisatie van het heelal is begonnen. En op een dag, ver in de toekomst, wanneer wij buitenaardse levensvormen vinden, of zij ons, zullen we beseffen dat wij allen kinderen van Moeder Aarde zijn.

Oneindigheid

Hoewel ik van huis uit geen christelijke opvoeding heb gehad en mij weinig heb verdiept in andere religies, ben ik ervan overtuigd net zo gelovig te zijn als elke christen, moslim, jood, hindoe. Ik ben gefascineerd door de oneindigheid van het universum, de leegheid van atomen en de ongelofelijke dichtheid in een zwart gat. Diepe vragen over de reden van ons bestaan, die wanneer ze bijna ontmaskerd lijken te worden, vrijwel direct een hogere onvatbare macht aannemen.

God lijkt een verklaarbare reden, en vanuit mijn rationele en ongelovige perspectief, lijkt elke godsdienst over datzelfde onvatbare gevoel te gaan. Betekenis geven aan wat wij niet kunnen verklaren. De schepping, de dood, het lot ... ik droom er weleens van dat alles deel uitmaakt van een groter geheel.

Persoonlijk denk ik dat de antwoorden voor de oneindigheid van dit universum te vinden zijn in de kleinste deeltjes. Waarom binden atomen? Waaruit bestaan de quarks in een proton? En welke energie of informatie vormt de complexe en zelfs levende structuren die wij kennen? Vragen die mij net zo gelovig maken als u, en waar ik als mens mijn waarden en principes uit kan halen. Want hoewel ons menselijk bestaan er vanuit de kosmos wat

betekenisloos uitziet, is het ook precies het enige wat we werkelijk bezitten. Dat moeten we koesteren, verzorgen en beschermen. Wees goed voor elkaar, zoals mijn oma zou hebben gezegd.

Als politiek leider van een christelijke partij zou ik mij hardmaken voor het uitdragen van de waarden en principes die in de Bijbel staan. Mijn enige motivatie om ooit de Bijbel te openen, was die kennis.

Van een leider van het CDA verwacht ik dan ook dat hij of zij deze kennis symboliseert. Niet als usurpator van de waarheid of als betoger van zijn geloof, maar als principieel bewaker van de solidariteit. Iemand die compromissen kan sluiten zonder af te doen aan zijn eigen overtuigingen. Iemand die 'nee' kan zeggen ondanks alle voordelen van het 'ja'. Iemand die moedig genoeg is om goed te doen.

Koosjere worteltjesstampot

Als ik iets mocht toevoegen aan ons land zal dat altijd zijn ter verbetering van de verbinding. Eerder in mijn brief schreef ik al over een feestdag voor alle groepen in Nederland. Een die de samenkomst van al onze culturen viert, ondanks de weggepoetste littekens en opnieuw opengereten wonden. Een dag waar iedereen de straat op gaat en waar elke cultuur tegelijkertijd te proeven, te zien, te beluisteren en te voelen valt. Een feestdag die ruikt naar bobotie met rode wijn, naar koosjere worteltjesstampot en naar roti met halalvlees. Hoewel Koningsdag in Amsterdam toch bijna aan deze beschrijving voldoet, spreekt die niet tot iedereen. Op Koningsdag vieren we de Koning, spelen we oud-Hollandse spelletjes en kleden we ons oranje. Ik mis een dag met een boodschap die de verscheidenheid viert. Waar geen kleur aan gebonden is en waar iedereen even 'schijnt heeft' aan vooroordelen en stereotypes. Een dag van de liefde, van samen één.

Als ik iets zou mogen achterlaten, dan kies ik toch – sorry dat ik hem er weer bij haal – voor onze Zwarte Piet. Want hoewel deze goedgezinde knecht in mijn kinderbeeld een van de aardigste en onschuldigste mensen was, kan ik vanuit een breder perspectief begrijpen dat zijn uiterlijk en zijn relatie tot Sinterklaas niet proper overkomen. Tijden veranderen en culturen ook. De tijd lijkt rijp om de essentie van het sinterklaasfeest in een ander jasje te verpakken: geven zonder te nemen.

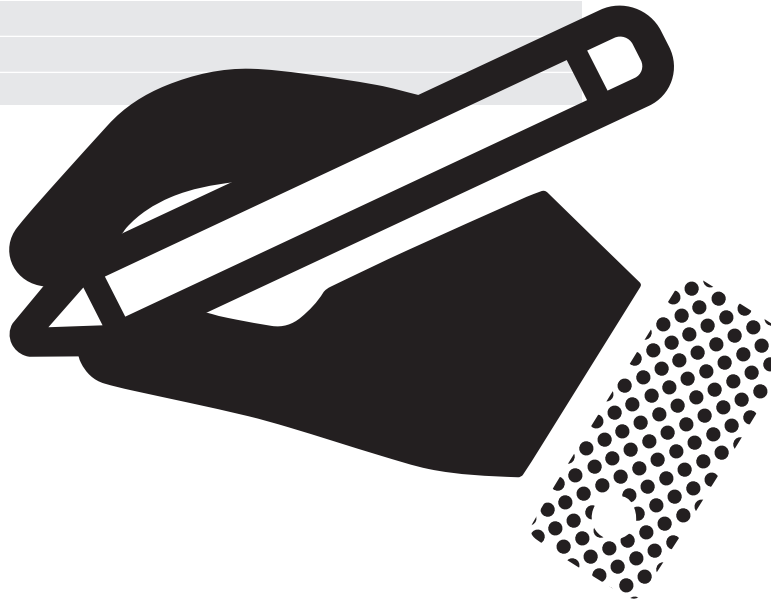
Tot slot zet ik graag een persoonlijke noot. Als kind heb ik samen met mijn ouders meerdere malen mogen reizen door de sloppenwijken van Salvador da Bahia in Brazilië. Als ambassadeurs van Stichting Vrienden van Kleuterscholen in Brazilië bezochten wij kleuterschooltjes in ongeplastificeerde en rioollose wijken.

Het besef dat er zoveel mensen op deze wereld zo ontzettend anders leven dan wij, vormt nog steeds de kern van mijn muziek. Samen zijn we sterk, en als iedereen een draadje geeft, heeft de naakte een hemd.

Bedankt voor het lezen van mijn brief en de vrije kans om mijn ideeën en idealen zo in het openbaar te bespreken.

Ik heb het goed vandaag.

Fabio Lemoine
alias Monnik

Rentmeesterschap is er niet alleen voor het eigene

Léonie Janssen

Leeftijd
27 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
agnost

Geboorteplaats
Venlo

Woonplaats
Nijmegen

Actief als
voorzitter Jonge Democraten, opleider aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen

Politieke partij
D66-lid sinds 2017

Passie
muziek maken

Beste Hugo de Jonge,

Ik kon me eigenlijk geen beter haakje bedenken toen ik werd gevraagd deze brief te schrijven. Onze beide (moeder)partijen komen zowat uit een politiek lastige tijd. De sluiting van het Moria-akkoord zorgt voor schisma's in onze achterbannen. Hebben we wel voor het juiste gekozen? Het doet me denken aan hoe jullie invulling geven aan een van de belangrijkste uitgangspunten – of misschien wel: het belangrijkste uitgangspunt – van het CDA: rentmeesterschap. Waar het liberale D66 garant staat voor de vrijheid van het individu, roept het CDA vanuit een gevoel van erfenis op tot zorg voor natuur en cultuur. Natuur en cultuur: een nobel streven, daar valt niet over te twisten. Maar hoe zit dat met de mens zelf?

Hoe ver reikt het rentmeesterschap van het CDA? Stopt het bij de grenzen van Nederland? Bij de grenzen van het christendom in ons land? Bij mensen die passen binnen de normen en waarden van Balkenende? Of reikt dat rentmeesterschap tot de uithoeken van Europa, of zelfs tot ver daarbuiten? Van dat laatste ben ik nog niet overtuigd. Ja, het was voornamelijk de VVD die een hoogwaardige Moria-deal dwarsboomde door politieke koehandel, maar

ook bij het CDA was er een virusuitbraak en brand voor nodig om in te zien dat het zo niet langer door kan gaan op Lesbos. En dat na vijf jaar versobering en verschraling van het Europese migratiebeleid. Ook vanuit ons eigen Nederland, en vanuit ons eigen Kabinet.

Om over het Kinderpardon van begin 2019 nog maar te zwijgen. D66 en jullie geloofsgenoten binnen de ChristenUnie waren het er bij sluiting van het regeerakkoord al over eens dat het Kinderpardon verder versoepeld moest worden. Maar hoelang duurde het, hoeveel maatschappelijke druk was er nodig voordat het CDA de juiste kant koos? Voordat het inzicht bij jullie doorbrak dat rentmeesterschap ook ging over meer dan duizend landgenoten met een ongelukkiger lotsbeschikking dan wijzelf? Wat was daarvoor nodig? Lili en Howick. De documentaire van Nemr en Tim Hofman. De Bethelkapel in Den Haag, die zich genoodzaakt voelde om bijna honderd dagen een kerkasiel

⋮ 'Ik heb soms het idee dat wij, D66 en het
⋮ CDA, te erg blijven hangen in termen als
⋮ draagvlak en politieke realiteit.'

te houden voor een Armeens gezin dat diende te vertrekken – een noodzaak die ontstond doordat in de coalitie de politieke wederhelft van de Kapel nog niet tot inkeer was gekomen.

Wat ik wil zeggen, Hugo, is dat rentmeesterschap niet kan bestaan zonder oog voor mensen en zaken die buiten onszelf staan. Rentmeesterschap is voor mij in de kern verbonden aan het bestaan van de Europese Unie, een onderwerp waar we het CDA niet altijd even positief over horen. De misplaatste en weinig welgevallige opmerkingen van je collega met de portefeuille financiën over Europese solidariteit binnen de coronacrisis liggen ieder nog vers in het geheugen. Is dat het Europa waar het CDA voor staat?

Ga nu eens bij jezelf na. Moria. 13.000 mensen dakloos en in levensgevaar door een corona-uitbraak, door toedoen van onszelf, namelijk als gevolg van zwak migratiebeleid in Nederland en Europa. Nu zien we wat we andere mensen aandoen wanneer we onszelf (met welke noodzaak?) tegen hen in bescherming proberen te nemen. Europa worstelt nu met de spoedige en veilige opname van 13.000 mensen, omdat geen enkele lidstaat verantwoordelijkheid wil nemen voor iets waar hij zelf aan bijgedragen heeft. En Griekenland zit met de gebakken peren.

Migratieplafond

Kan jouw voorstel voor een migratieplafond dan geplaatst worden binnen de traditie van rentmeesterschap binnen het CDA, Hugo? Ook die uitspraak ligt nog vers in mijn geheugen. Ik herinner me die maar al te duidelijk, na alles wat er de afgelopen weken en maanden is gebeurd. Het is toch onvoorstelbaar dat Europa te maken krijgt met een migratiecrisis – misschien wel de eerste klimaatmigranten? – en dat Nederland vervolgens wijkt voor zijn verantwoordelijkheid in het aanpakken en oplossen van zo'n crisis, alleen maar omdat we binnen het land eerder afspraken hebben gemaakt over een maximaal aantal toe te laten migranten? Dat is geen rentmeesterschap, maar isolationisme, protectionisme en nationalisme.

'Voorspelbare migratie', waar jij begin dit jaar een oplossing voor zocht, moet niet beginnen bij het indekken van onszelf tegen migratie. Als we dat doen, blijft de migratieproblematiek bestaan; we schuiven slechts het probleem door naar anderen. In mijn ogen, en ik hoop dat je dat met me eens bent, is dat het tegenovergestelde van rentmeesterschap. Waar wij moeten beginnen, is bij een gedegen migratie- en integratiebeleid. Op Europees niveau. De 13.000 mensen die nu in Moria vechten voor een waardig bestaan hebben er al vijf jaar op moeten wachten.

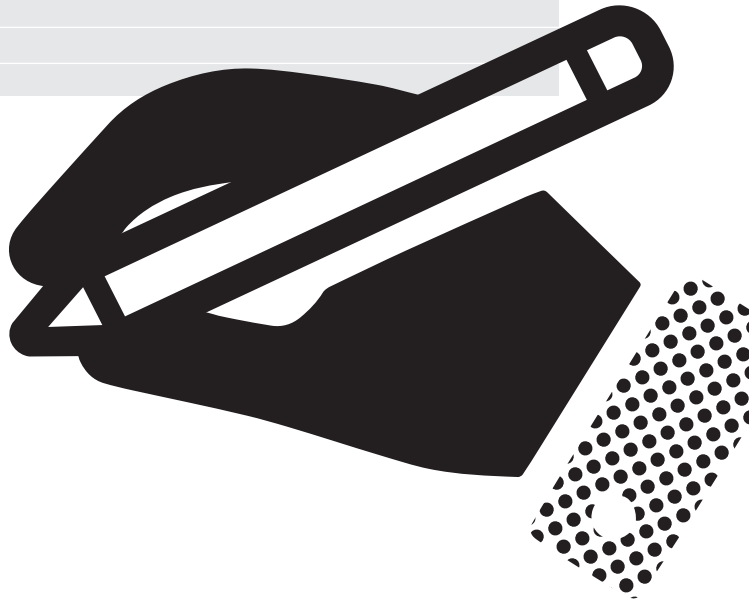
Ik heb soms het idee dat wij, D66 en het CDA, te erg blijven hangen in termen als 'draagvlak' en 'politieke realiteit'. Dat wij geen radicale stappen meer durven te zetten. Dat wij Nederland niet meer durven te verrassen vanuit het midden. Rentmeesterschap – tenminste, als je mijn lezing van het begrip als leidraad neemt – is ook niet bij het hele Nederlandse electoraat even populair. Van rentmeesterschap buiten de grenzen van ons land hoeven Baudet en Wilders natuurlijk weinig te weten, en onder Rutte is ook de VVD meer naar die kant van denken opgeschoven. Daar durf ik me overheen te zetten. Ik durf dingen te zeggen die niet bij iedereen goed vallen. Ook dat is rentmeesterschap: alle politieke opties overwegen, ook al bestaat er misschien geen meerderheid in het parlement voor. Gaat het CDA in 2021 ook die moed vinden, Hugo?

Verkiezingen

Maar ach, zijn de misstappen altijd aan het CDA zelf te wijten? Idealen en verkiezingsprogramma's zijn natuurlijk één ding, maar de politieke realiteit is niet te ontkennen. Ik vraag me dan ook af hoe we na afloop terugkijken op onze respectievelijke deelnames aan het kabinet-Rutte III. Volgens mij weten wij allebei dat onze beide partijen meer waarde hechten aan de waarden die

ik in deze brief heb beschreven dan een bepaalde partij waarvan de leider de naamgever is van dit kabinet. Maar goed, de verkiezingen zijn weer in zicht. Er is nog alle tijd om voor maart volgend jaar eens door te nemen met wie wij eigenlijk het land willen besturen. Zijn dat nog altijd de partijen waarmee wij, na de afgelopen vier jaar, gewend zijn dat te doen? Hugo, van een Jonge Democraat tot een wat oudere christendemocraat: denk er nog eens goed over na.

Met vriendelijke groet,
Léonie Janssen

Dienstbaar aan de samenleving

Jacob van de Beeten

Leeftijd

26 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
bewust zoekend

Geboorteplaats

Velp

Woonplaats

Londen

Actief als

promovendus Rechtsgeleerdheid, London School of Economics (LSE)

Politieke partij

CDA-lid sinds het aftreden van Buma als politiek leider

Hobby's

wielrennen, wandelen, klassieke muziek

Geachte heer De Jonge,

Laat mij deze brief beginnen met een bekentenis: hoewel ik al bijna tien jaar lid ben van het CDJA, heb ik in een landelijke verkiezing nog nooit op het CDA gestemd. Ik zal u uitleggen waarom dit zo is, en toelichten op welk CDA ik in 2021 mijn stem wél hoop uit te brengen.

Vanuit het buitenland volg ik de Nederlandse politiek altijd met veel belangstelling. Vanaf een afstand heb ik waargenomen hoe sinds 2010 de politieke koers van het CDA meer lijkt te worden ingegeven door angst voor het opkomende rechts-populisme dan door eigen overtuigingen en uitgangspunten. Deze electoraal-strategische – en daarmee opportunistische – poging om de PVV de wind uit de zeilen te nemen, heeft ertoe geleid dat het CDA veel van het taalgebruik en de ideeën van populistisch rechts heeft overgenomen. Het is daarom niet vreemd dat tegenwoordig een deel van de partij zich uitspreekt voor samenwerking met het FVD, ook al zijn u en ik daar beiden geen voorstander van.

Mijn bezwaren tegen de politieke koers van het afgelopen decennium – evenals de hernieuwde samenwerking met populistisch rechts – liggen in het cultuurpessimisme dat aan deze politiek ten grondslag ligt. In de wereld van Wilders en Baudet is het verval en de corrumpering van de Europese

beschaving een gegeven. Enerzijds zien zij de oorzaak in externe invloeden als immigratie, de islam en de Europese Unie. Anderzijds is er ook een interne oorzaak: die zogenaamde 'elite' die zich van 'het volk' heeft afgekeerd en zelfs angst voor haar eigen cultuur en tradities heeft ontwikkeld. Dit pessimistische wereldbeeld leidt tot een pleidooi voor een volledige ommekeer van de politieke orde: nexit, gesloten grenzen en directe democratie. Met andere woorden, in naam van traditie en terugkeer presenteert populistisch rechts niets minder dan een revolutionaire ideologie die onze 'joods-christelijke' beschaving van de ondergang dient te redden.

Hoewel het CDA deze zogenaamde oplossingen van populistisch rechts nooit heeft omarmd, heeft de partij het cultuurpessimisme in belangrijke mate wél overgenomen. Een treffend voorbeeld biedt Buma's HJ Schoo-lezing uit 2017, waarin hij stelde dat de 'boze burger' een 'gewone Nederlander' is die

⋮ 'Het CDA dat mijn stem krijgt,
⋮ is sociaal, dienstbaar en groen.'

door 'de elite' in de steek is gelaten. Dergelijke retoriek legitimeert een gevoel van rancune en wraak tegenover bevolkingsgroepen en vaag gedefinieerde elites – en dat terwijl de essentie van het christelijke denken juist ligt in de afwijzing van 'oog om oog' ten gunste van 'de andere wang'. De zelfbenoemde redders van de joods-christelijke beschaving verloochenen dan ook de essentie van het christendom.

Daarom vormt dit cultuurpessimisme voor het CDA een doodlopende weg. Na een decennium waarin het CDA gepoogd heeft door middel van imitatie het populistische fenomeen te neutraliseren, dient een andere weg gekozen te worden. Zoals Markus Blume, de partijleider van de Duitse CSU, het recentelijk in de Duitse krant Die Zeit omschreef: 'Du Kannst ein Stinktier nicht überstinken.' Onze christendemocratische oosterburen begrijpen dat de populistische AfD niet beteugeld kan worden door haar standpunten te kopiëren; waarom kiezen voor een imitatie als het origineel ook beschikbaar is? Het is bovendien simpelweg niet geloofwaardig dat de christendemocratie zich afkeert van de naoorlogse politieke orde die in belangrijke mate haar stempel draagt. Daarom kiest de CSU er nu voor om zich duidelijk van populistisch rechts te distantieëren en een eigen geluid te laten horen. Electoraal gezien een verstandige zet, principieel gezien een noodzakelijke.

Ook het CDA heeft nu de kans om zich duidelijk van de PVV en het FVD te distantieëren. Immers, zelfs de architecten van de samenwerking met de eenmanspartij Wilders zien eindelijk in dat de imitatiestrategie niet werkt. Zoals een van hen eerder dit jaar in een interview met CDV zei: 'Als ik had geweten dat een gedoogcoalitie (...) in de praktijk zou worden uitgelegd als een samenwerking in een gewone coalitie, was ik er niet aan begonnen.' Zolang de gedoogconstructie met de PVV wordt betreurd om hoe zij werd gezien en niet om de politiek die zij belichaamde, is er nog veel werk aan de winkel. Maar het begin is er.

Tom Wright

De belangrijkste vraag die volgt is natuurlijk: hoe dan wel verder? In het essay 'God and the pandemic' vertelt de voormalige anglicaanse bisschop Tom Wright hoe de Romeinse keizer Julianus (vierde eeuw na Christus) zich beklagde over het feit dat de christenen veel beter voor de armen en de zieken zorgden dan de Romeinen zelf. De keizer zag daarin een belangrijke oorzaak voor de snelle verspreiding van het christelijk geloof. Bisschop Wright beschouwt deze anekdote als het startpunt voor een antwoord op de vraag hoe christenen met de pandemie en haar gevolgen dienen om te gaan: namelijk door 'de gevangenen te bezoeken, de gewonden te verzorgen, de vreemdelingen te verwelkomen, de hongerigen te voeden en de zieken te verzorgen' (in mijn eigen vertaling).

Met andere woorden, christenen zetten zich al millennia in voor hen die hulp behoeven. Dit lijkt mij ook in de eenentwintigste eeuw een uitstekend uitgangspunt voor de christendemocratische politiek. Pieter Omtzigt geeft met zijn vasthoudendheid en toewijding in de toeslagenaffaire een uitmuntend en nastrevenswaardig voorbeeld van hoe die politiek eruit zou kunnen zien.

Dienstbaarheid aan de samenleving vormt ook een leidraad in het rapport 'Zij aan zij', dat door u terecht is omarmd. Sterk vind ik de nadruk op maatschappelijke verbanden en organisaties. Juist in een samenleving waarin het onbehagen welig tiert – zoals Bas Heijne het omschrijft – lijkt het mij belangrijk dat maatschappelijke instellingen zoals woningcorporaties, zorginstellingen en scholengemeenschappen beter lokaal verankerd zijn. Zowel links als rechts ziet verdere democratisering (onder andere door referenda, direct gekozen burgemeesters en participatieraden) als het antwoord op de vermeende kloof tussen burger en politiek. Het debat over 'meer democratie' gaat echter voorbij aan het feit dat democratie en samenleven beginnen in de directe leefomgeving van burgers. Aan het CDA de taak om het belang van

maatschappelijke verbanden uit te dragen en de wederzijdse betrokkenheid tussen burgers en maatschappelijke instituties te versterken.

Rentmeesterschap

Daarnaast wordt het tijd dat het CDA meer inhoud geeft aan het principe van rentmeesterschap. Gesteggel over de grootte van de Nederlandse landbouwexport leidt alleen maar af van de wezenlijke vraagstukken die voor ons liggen. Het wordt tijd dat het CDA een gedegen visie op het klimaatbeleid formuleert, ingegeven door de wens om onze planeet ook voor toekomstige generaties leefbaar te houden. Juist als klein land kan Nederland een voortrekkersrol spelen in Europa en de wereld. Daar zijn uiteindelijk ook de boeren het meest mee gebaat. Het recent verschenen christelijke 'Manifest voor het Groene Normaal' slaat de spijker op zijn kop: 'Want ligt er niet voor christenen, levend vanuit de liefde van God voor Zijn schepping en schepselen, een opdracht om groener en socialer te gaan leven? "De toekomst heeft een naam," aldus Paus Franciscus en wij kunnen laten zien wat de naam is: "Hoop."'

Kortom, het CDA dat mijn stem krijgt, is sociaal, dienstbaar en groen. Het is een partij die vasthoudt aan haar christelijk geïnspireerde grondslag en zich laat leiden door hoop in plaats van door pessimisme. Het is ook een partij die niet bang is om tegen de stroming in te roeien of voor de troepen uit te lopen; een partij die haar koers niet bepaalt aan de hand van de opiniepeilingen van Maurice de Hond, maar die vanuit politieke idealen concrete politiek bedrijft; een partij, ten slotte, met een leider die niet het nieuws haalt vanwege zijn schoenen of voorbarig afgesloten weddenschappen, maar vanwege de waarachtige en dienstbare politiek die hij voorstaat en beoefent.

Zoals ik al schreef: er is nog veel werk te doen, maar het begin is er. Ik wens u veel succes als partijleider en ik zie ernaar uit volgend jaar maart een stem op het CDA uit te brengen.

Met vriendelijke groet,
Jacob van de Beeten

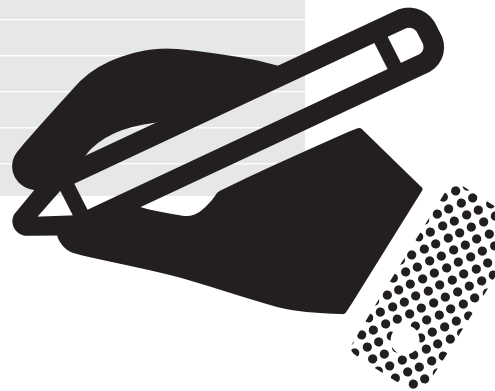

Foto: © Henk Nieweg

Naar een herwaardering van de samenleving

Devie Badloe

Leeftijd
33 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**
hindoeïstisch

Geboorteplaats
Dordrecht

Woonplaats
Capelle aan den IJssel

Actief als
bestuurssecretaris Kind en Onderwijs
Rotterdam, gemeenteraadslid Capelle
aan den IJssel voor het CDA

Politieke partij
CDA-lid sinds 2007

Passie
goed onderwijs, de sleutel tot de toekomst
van ieder kind

Beste Hugo de Jonge,

Allereerst de hartelijke felicitaties met het lijsttrekkerschap van het CDA. Ik wens u veel succes om met nieuw elan onze partij te leiden en hoop dat u daarbij de boodschap van mijn brief wilt omarmen en uitdragen.

In deze brief doe ik een poging mijn visie op de Nederlandse samenleving op te schrijven en te vertellen wat deze volgens mij nodig heeft aan politiek leiderschap voor de vraagstukken van vandaag en (over)morgen. Dit vraagt om een kritische terugblik en een hoopvolle vooruitblik met als hamvraag: welke politiek heeft Nederland nodig, en welke koers willen wij varen met het CDA?

Christendemocratische waarden

De reden dat ik in 2007 koos voor het CDA waren drie pijlers die mij enorm aanspreken: geloof, opvoeding en onderwijs. Mijn geloof is het hindoeïsme. In het hindoeïsme zitten veel ideeën vevat die overeenkomen met het christendemocratisch gedachtegoed. 'Leven naar het voorbeeld van God' betekent voor mij: het beste uit jezelf halen en je talenten optimaal

benutten om een steentje bij te dragen aan de samenleving. Ongeacht hoe je eruitziet, wat je gelooft of wie je bent, ieder mens betekent evenveel voor de samenleving. Dat vraagt niet om een samenleving waarin mensen worden uitgesloten, maar om een samenleving die kansen biedt.

In de boodschap van het CDA herken ik wat ik van huis uit meekreeg: normen, waarden, respect, fatsoen en zorg voor elkaar. Bij het laatste ligt de nadruk vooral op het gezin en de naasten (familie) als hoeksteen van de samenleving. En wat mij het meest aanspreekt: 'Het CDA staat voor de gedeelde waarden die ons verbinden, voor de traditie van tolerantie en verantwoordelijkheid. Deze waarden en tradities moeten we beschermen en doorgeven in opvoeding en onderwijs.' Een veilig thuis en goed onderwijs zijn tenslotte de sleutels tot de toekomst van ieder kind.

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

'Wij moeten het alternatief zijn voor de schreeuwers in het politieke veld.'

40 jaar CDA – het bestaansrecht

Het veertigjarig jubileum van het CDA is iets om trots op te zijn. Het bevestigt dat het CDA-gedachtegoed en de grondbeginselen nog steeds gewaardeerd worden en voor vele leden en kiezers onderdeel zijn van het dagelijkse leven. De uitgangspunten van publieke gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid zijn nog steeds relevant. Toch moeten ze in tijden van polarisatie ook aangewakkerd of vernieuwd worden.

Een brede volkspartij

U en ik, en de traditionele achterban, weten dat het CDA een brede volkspartij is. Eenieder die onze grondbeginselen onderschrijft is welkom bij onze partij. Zoals Piet Steenkamp het verwoordde: 'We vragen niet naar welke kerk je gaat, wel of je dezelfde waarden deelt in het samenleven.' Die normen en waarden die mij zo aanspreken, zijn eigenlijk universeel en zouden meerdere (doel)groepen in de samenleving moeten bereiken. Gelet op de grootte van onze partij (19 zetels) bereiken wij nog niet alle groepen en zijn niet alle Nederlanders zich bewust van ons gedachtegoed en onze grondbeginselen.

Een jaar geleden heb ik de handschoenen opgepakt om als voorzitter van het CDA Netwerk Diversiteit een steentje bij te dragen aan een sterkere uitstraling van het CDA als brede volkspartij. Een afspiegeling zijn van de samenleving,

en opkomen voor, het vertegenwoordigen van en de taal spreken van alle Nederlanders zijn de ingrediënten van een brede volkspartij. Daarvoor zorgen is nu ook een taak voor u als nieuwe leider van het CDA! Het CDA is meer dan de 'C'; durf die rol op u te nemen.

De huidige polarisatie vraagt om het erkennen, doorgronden en afwegen van de botsing tussen verschillende groepen of culturen. Verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat diversiteit een meerwaarde heeft. Bij grote maatschappelijke opgaven, zoals de bestrijding van racisme en discriminatie, de aanpak van de stikstofuitstoot en de armoedeproblematiek, betekent niet óver, maar mét de mensen spreken dat je kunt komen tot breedgedragen oplossingen. Er moet een samenspel zijn tussen betrokkenen, waarbij we zoeken naar wat ons bindt en hoe we elkaar kunnen aanvullen, ieder vanuit zijn of haar eigen visie. De kracht zit namelijk in de verschillende invalshoeken, voortkomend uit bijvoorbeeld een studie, sociaal-economische status of culturele achtergrond. Geen eenzijdige blik, maar juist gebruikmaken van de pluriformiteit. Dit geldt ook voor de lokale en de provinciale CDA-afdelingen. De partij moet niet alleen besturen, maar de reflectie en input vanuit de afdelingen gebruiken om te vernieuwen. Zorg voor nabijheid, houd de lijnen kort, toon begrip en interesse. Zoals oud-voorzitter Antoon Veerman (1968-1973) ooit zei: 'De partij is geen unie, maar een appèl. Niet naar binnen gericht, maar op de ander, naar buiten.'

Van polarisatie naar verbinding

Onze samenleving krijgt steeds meer te maken met polarisatie, en de ongelijkheid wordt op verschillende terreinen alleen maar groter. Het is belangrijk om het vertrouwen van de burger te winnen en te zorgen voor een verbindende rol. Streven naar een inclusieve samenleving waarin we de vaardigheden hebben om ons te verplaatsen in de ander en samen op zoek gaan naar gedeelde waarden, want die zorgen voor verbinding, waardering en respect voor elkaar. De samenleving heeft niets aan wij-zij-denken! We moeten zij aan zij onze verantwoordelijkheid nemen om ons land door te kunnen geven aan de volgende generatie. Wij moeten het alternatief zijn voor de schreeuwers in het politieke veld. De kunst is om het midden (en de stille meerderheid) te versterken. De traditionele achterban is vaak al overtuigd, maar om nieuwe doelgroepen te bereiken (zoals Nederlanders met een migratieachtergrond of Nederlanders uit de grote steden) is meer nodig dan alleen het 'veilige en traditionele' doen. Dit vraagt om lef en creativiteit in de

Keuzes die voor het verkiezingsprogramma gemaakt worden op het gebied van zorg, onderwijs, veiligheid, duurzaamheid, integratie en immigratie.

Nieuwe waarden in de samenleving

Juist in de coronacrisis wordt omkijken naar elkaar steeds belangrijker. We zien vanuit de samenleving heel mooie initiatieven ontstaan. De vitale sectoren blijken de ruggengraat van onze samenleving. Alle lof en waardering richting de werknemers in de zorg, het onderwijs, de veiligheid en het ambacht. Als wij deze sectoren waarderen, moeten wij het gesprek aangaan met de werkgevers, en hen verzoeken de waarden van publieke gerechtigheid en solidariteit beter tot hun recht te laten komen, ook in de CAO. Niet voor niets zei oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut Jos van Gennip een aantal jaar geleden: 'Wil het CDA de komende jaren zijn positie behouden of versterken, dan moet er een sterkere brug geslagen worden tussen de eigen uitgangspunten en de politieke keuzes.' Daarbij is het essentieel om keuzes te verantwoorden. Want keuzes die pijn doen of nieuw zijn, moet de samenleving kunnen begrijpen om niet te vervreemden van de partij en de politiek.

Durf door deze crisis tot een herwaardering van de samenleving te komen en haar op een andere manier in te richten. Er moet een samenleving komen met nieuwe waarden. Van winst naar waarden, niet alleen voor onszelf, maar ook om de aarde te laten herstellen en het gebruik hiervan te herzien. Juist in deze coronatijd liggen er kansen om verder te kijken dan ons eigen belang en bestaande systemen en gebruiken. Te denken valt aan flexibilisering en een betere toegankelijkheid van het hoger en wetenschappelijk onderwijs (dat betekent een 'nee' tegen het leenstelsel), digitale burgerparticipatie, herwaardering van vitale sectoren, een evenwicht vinden op de beleidsterreinen landbouw en export, wonen en mobiliteit, immigratie en integratie, en een herziening van het belasting- en het zorgstelsel. Houd uw rug recht bij mogelijke nieuwe coalitieonderhandelingen, geef de partij een duidelijk profiel, en blijf waardevast over de CDA-uitgangspunten.

Rechtvaardige samenleving

In deze tijd wordt duidelijk hoe belangrijk de rol van de overheid is – een betrouwbare overheid die pal staat voor de bescherming van mensen en die opkomt voor de kwetsbaren in onze samenleving. De overheid moet dienstbaar zijn aan de inwoners, en niet andersom! Er is een grote woningnood en een grote vraag naar betaalbare woningen. Als CDA moeten we opkomen voor de starters (generatie van de toekomst) en gezinnen (hoeksteen van de samenleving).

Door de coronacrisis wordt duidelijk zichtbaar dat de tweedeling doorslaat in problemen als onderwijsachterstanden, hoge drempels naar het hoger en wetenschappelijk onderwijs, armoede, huiselijk geweld, werkloosheid en ondermijnende criminaliteit. Een persoonlijk appel om u met hart en ziel in te zetten om deze kansenongelijkheid tegen te gaan.

Rentmeesterschap

We hebben de aarde te leen en moeten haar zo ook behandelen. Voor een land dat we door willen geven aan de volgende generaties moeten we ook duurzame keuzes maken die natuur, dier en mens ten goede komen. Het behalen van de klimaatdoelstellingen hangt samen met de aanpak van het mobiliteits-, huisvestings- en duurzaamheidsvraagstuk (uitstoot). Daarnaast vraagt het niet alleen iets van de beleidsterreinen aan sich, maar ook om een cultuurverandering bij burgers, universiteiten, (vervoers)bedrijven en werkgeversorganisaties. Hoewel het pijn doet om bepaalde besluiten rondom de stikstofproblematiek te nemen, kunnen we er niet omheen dat het een gedeelde verantwoordelijkheid is om te zorgen voor een oplossing, dus ook de sectoren landbouw, luchtvaart, transport en infrastructuur zullen moeten bijdragen. Houd alleen voor ogen: haalbaar, betaalbaar en maatwerk, want de kwetsbaren in onze samenleving mogen niet de zwaarste lasten dragen.

De waarde van Europa

Generaties voor ons begonnen met samenwerking in Europa om de vrede te bewaren. Later kwam daar de wens bij om samen te werken voor meer welvaart. Wereldwijde welvaart en gemeenschappelijke waarden zorgen voor stabiliteit en perspectief. Ons land is een open, democratische en pluriforme rechtsstaat, en maakt deel uit van een sterk Europa; daar moet het CDA zich altijd voor blijven inzetten. Er zijn verschillende voorbeelden uit de geschiedenis te noemen die zich niet mogen herhalen, zoals de Tweede Wereldoorlog en de slavenhandel in de tijd van het kolonialisme. Om het heden te begrijpen en de vrijheid van nu te waarderen en te respecteren, moeten we leren van het verleden. Onze veiligheid, welvaart en manier van leven zijn het beschermen waard. Samenleven vraagt om respect en begrip voor elkaar, maar we moeten ook dankbaar zijn voor en zuinig zijn op onze leefomgeving. Het is een gedeelde verantwoordelijkheid (rechten en plichten) om ons land op een vreedzame en duurzame manier door te geven.

Beste Hugo, ik kijk uit naar uw leiderschap en de koers van de partij. Zorg voor een samenleving waarin mensen naar elkaar omkijken en zich medeverantwoordelijk voelen voor hun omgeving. Een samenleving die niet het individualisme vooropstelt, maar solidair is met de medemens en een langetermijnvisie heeft. Niet alleen voor elkaar, maar zeker ook voor de aarde die we te leen hebben. Zorg voor een brede volkspartij die de taal spreekt van alle Nederlanders. Een sterk maatschappelijk middenveld en een betrouwbare overheid zorgen voor een veerkrachtige en verbonden samenleving!

Met vriendelijke groet,
Devie Badloe, raadslid CDA-Capelle aan den IJssel,
voorzitter CDA Netwerk Diversiteit

De blik op de wereld

Adriaan IJsselstein

Leeftijd

31 jaar

Godsdienst/ levensovertuiging

protestants-christelijk

Geboorteplaats

Apeldoorn

Woonplaats

Utrecht

Actief als

een van de initiatiefnemers achter Appèltje-Eitje; afgestudeerde in *War Studies* aan de Faculteit Militaire Wetenschappen

Politieke partij

CDA-lid sinds 2004

Passie

bergsport (skiën, klimmen)

Beste Hugo,

Gefeliciteerd. Je bent na een bloedstollende verkiezing lijsttrekker geworden van de mooiste partij van Nederland en je hebt de beste 'wingman' die er in politiek Nederland is. Jij leidt het CDA richting de verkiezingen in 2021. En dat gaat ergens over. Het is duidelijk: het komende kabinet gaat niet op de winkel passen, maar staat voor ingrijpende keuzes. Wie betaalt de rekening? Hoe houden we onze economie competitief? Hoe beschermen we Nederland en Europa? Hoe behouden we onze sociale cohesie?

Allemaal kwesties die om visie vragen. Om een partij met een eigen verhaal, met creatieve oplossingen voor nieuwe vraagstukken. Op www.appeltje-eitje.nl nu is speciaal voor jou een aantal simpele ideeën neergezet die het CDA kan uitdragen richting de komende verkiezingen. Bijvoorbeeld voor een hoognodige energietransitie, een slaafvrije wereld, of het eerlijk verdelen van winsten door een werknemersaandeel. Te veel om je in deze brief allemaal uit te leggen, dus neem vooral een kijkje op de website van Appèltje-Eitje.

De belangrijkste boodschap die we je mee willen geven: draag de christendemocratische principes van harte uit. Laat je niet leiden door opiniepeilingen of kiezersonderzoeken, maar vertel je eigen verhaal, ook als je de publieke opinie niet op voorhand mee hebt. Een leider is niet iemand die de

Kiezers naar de mond praat, maar juist iemand met een eigen verhaal. De christendemocratische idealen zijn wat ons betreft springlevend en hoogst actueel. Voor een CDA'er is het belangrijkste doel niet het krijgen van een grotere auto, een mooier huis of een betere baan, maar het zijn van een goede vriend(in), een loyale echtgenoot en een trotse burger, en een CDA'er zet zich in voor buurt, sportvereniging of kerk. Leven doe je niet alleen voor je eigen genot en geluk, maar ook met oog op en hart voor de ander. We hopen dat jij dat op alle mogelijke manieren uitdraagt, juist nu.

Het CDA in de wereld

Een thema waar ik je graag over schrijf, is onze positie in de wereld. Als je de gemiddelde voorbijganger op straat vraagt waar het CDA voor staat, dan zal deze hopelijk antwoorden met iets als 'familie', 'gemeenschap' of 'normen en

⋮ 'Een rechtvaardige wereld bereik je niet
⋮ door altijd lief te zijn. Soms moet je met
⋮ de vuist op tafel slaan.'

waarden'. Mocht het toevallig een CDA'er zijn die goed is opgeleid in de partijdoctrines, dan zal deze misschien de viereenheid solidariteit, gedeelde verantwoordelijkheid, publieke gerechtigheid en rentmeesterschap noemen. Maar wat nu als je die willekeurige Nederlander vraagt hoe het CDA naar de wereld kijkt? Of stel dat je het aan die CDA'er vraagt? Wat is het christendemocratisch buitenlandbeleid? Hugo, wat is jouw visie op de rol van Nederland in deze wereld?

Ik heb gezocht naar de buitenlandvisie van het CDA, en ik kon die niet vinden. En dat is jammer. Als jij je met het CDA wilt inzetten voor een land dat we door willen geven, leidt dat automatisch tot de vraag in welke wereld dat land zich volgens het CDA bevindt. Welke wereld wil je doorgeven en wat is de Nederlandse invloed daarop?

Nu hoor ik je denken dat er wel degelijk wat te vinden valt over het buitenlandbeleid van het CDA. Ik moet toegeven dat op CDA.nl de standpunten op het gebied van de EU, defensie en migratie staan toegelicht. Wat daar echter niet staat, is hoe het CDA denkt dat Nederland voor de Nederlandse belangen moet opkomen, hoe we samenwerken en met wie we solidair zijn. En waar het CDA zich in deze wereld voor wil inzetten. Daarom volgen hierna een paar ideeën.

Een bekend gezegde als het gaat om internationaal beleid is: 'Landen hebben geen vrienden, alleen belangen.' Volgens mij is dat iets te kort door de bocht en ik hoop dat jij het met me eens bent dat Nederland zowel belangen als vrienden heeft.

Nederland heeft als klein land met veel internationale contacten ook grote belangen in het buitenland. Voor onze veiligheid, economische groei en bijvoorbeeld ook gecontroleerde migratie zijn we sterk afhankelijk van onze internationale samenwerking. Belangen verdedigen we dus internationaal. Dat moeten we volgens mij doen door met landen samen te werken waar mogelijk. Het CDA moet dat ook duidelijk maken: ja, we werken samen met andere landen om Nederlandse belangen te behartigen, zelfs als die landen niet voldoen aan ons beeld van een 'goede partner'. Als er sprake is van tegenstrijdige belangen, moet Nederland zoeken naar drukmiddelen om andere landen te overtuigen. Ontwikkelingshulp en samenwerking op het gebied van sociale zekerheid kunnen bijvoorbeeld niet los gezien worden van de bereidheid om ook op andere dossiers samen te werken. Een rechtvaardige wereld bereik je niet door altijd lief te zijn. Soms moet je met de vuist op tafel slaan. Jij moet dat doen, en Nederland ook.

Rusland en China

We moeten ook beschermen wat ons lief is. Via de EU en de NAVO verdedigen wij onze vrijheid, maar tegelijkertijd zijn we niet naïef waar het gaat om het verdedigen van onze economie en positie in de wereld. Vitale industrie en werkgelegenheid moeten beschermd worden tegen overnames en kennisverwerving door landen als Rusland, China en Iran. Interne regelgeving, bijvoorbeeld op het gebied van mededinging, mag er niet toe leiden dat Europese bedrijven kwetsbaar worden voor overnames vanuit China. Het is goed dat het CDA daar werk van maakt. Blijf dat doen.

Maar Nederland heeft ook wel degelijk vrienden. Landen met wie we gedeelde waarden en een gedeelde geschiedenis hebben. De EU is meer dan een verzameling landen die zich toevallig op het Europees continent bevinden, en de VS is meer dan een toevallige bondgenoot. Een gedeelde geschiedenis, gedeelde normen en waarden, en een gezamenlijk commitment aan gedeelde economische groei maken de band tussen landen sterker. Dat betekent dat we deze 'vrienden' anders behandelen dan de rest. We zijn misschien net zo kritisch op wat er gebeurt in die landen, maar we uiten dat nooit met een luidspreeker. Dat betekent natuurlijk niet dat we geen nieuwe vrienden kunnen maken, dat we niet zoeken naar nieuwe allianties. Maar het betekent wel dat we zuinig moeten zijn op onze bestaande vriendschappen, omdat we uiteindelijk onze vertrouwde vrienden nodig hebben om onze belangen te verdedigen.

Hugo, blijf uitdragen wie onze internationale vrienden zijn en maak duidelijk dat Nederland de eigen belangen altijd verdedigt – desnoods door met de vuist op tafel te slaan.

Solidariteit met een prijskaartje

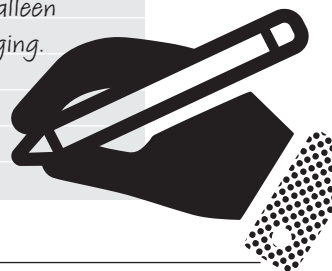
Solidariteit is een van de uitgangspunten van het CDA, en ik wil dat natuurlijk niet ter discussie stellen. Ook internationaal is dit een goed principe. Nederland is solidair met de wereld om ons heen. Dat is echter begrensd door de mogelijkheden en het besef dat ieder land zijn deel moet doen. Nederland kan niet de hele wereld redden en is het meest gebaat bij stabiliteit rond de eigen grenzen. Het CDA moet daarom bij ontwikkelingssamenwerking focussen op de landen rond Europa. We zijn ook van harte solidair met landen die harder zijn getroffen door COVID-19 dan wij. Maar internationale solidariteit heeft een prijskaartje: zoals ik hiervoor al schreef kan steun niet los worden gezien van bereidheid om op andere dossiers (denk aan migratie) samen te werken. Solidariteit in de vorm van COVID-steun kan ook niet los worden gezien van voorwaarden. Hugo, draag uit dat we als partij volmondig 'ja' zeggen als er om internationale solidariteit wordt gevraagd. Maar vertel er ook altijd bij dat internationale solidariteit niet gratis is.

Ažžie altijd grom, heije 'n hondeleve

Genoeg over de grote boze wereld, en terug naar jouw rol en die van het CDA. Het CDA kan volgens mij wel wat lokale wijsheid gebruiken. Nu denk jij natuurlijk gelijk aan 'Geen woorden, maar daden' – en dat zij je vergeven: niet iedereen woont in die mooie stad midden in Nederland. Toch wil ik jou – of eigenlijk de partij – nog een Utrechtse wijsheid meegeven: Ažžie altijd grom, heije 'n hondeleve. Klagen en tegen zijn helpen ons niet verder en Nederland ook niet. We moeten juist dat lonkende perspectief schetsen. Of het nu gaat om de manier waarop we in Nederland de lasten verdelen, of om onze rol in de wereld. Wij zijn niet tegen, maar hebben een beter verhaal.

Beste Hugo, vertel Nederland wat het CDA wil. Vertel Nederland hoe je christendemocratie vormgeeft als maatschappij. Vertel niet waar we niét heen willen, maar vertel ons vooral waar we wél heen gaan. Neem vol trots positie in. Neem Nederland mee in de droom van een samenleving waarin je niet alleen voor jezelf leeft, maar voor en met elkaar. Vol bezieling, trots en overtuiging.

Hartelijke groet,
Adriaan IJsselstein

Voor duurzame landbouw mét perspectief

Iris Bouwers

Leeftijd

27 jaar

**Godsdienst/
levensovertuiging**

christelijk

Geboorteplaats

Hoogeveen

Woonplaats

Brussel

Actief als

mede-eigenaar agrarisch bedrijf met akkerbouw en varkens, beleidsadviseur internationale zaken bij LTO Nederland

Politieke partij

CDA-lid sinds 2012

Passie

landbouw

Geachte heer De Jonge,

Mijn naam is Iris Bouwers en ik ben een 27-jarige boerin uit Drenthe. Sinds 2016 ben ik mede-eigenaar van een gemengd bedrijf met akkerbouw en varkens, dat ik samen met mijn ouders run. Daarnaast werk ik vier dagen in de week als beleidsadviseur internationale zaken bij LTO Nederland in Brussel.

Landbouw heeft altijd een grote rol gespeeld in mijn leven. Ik ben opgegroeid op de boerderij, wat me motiveerde een agrarische studie te kiezen, maar ook om politiek actief te worden: op mijn 18e raakte ik ervan overtuigd dat wanneer je het niet eens bent met beleid, je zelf aan de slag zult moeten. Tijdens mijn stage bij de Tweede Kamerfractie en mijn raadslidmaatschap van de gemeente Dronten raakte ik hier meer en meer van doordrongen: langs de zijlijn staan werkt niet; je zult zelf verantwoordelijkheid moeten nemen.

Platteland versus stad

Het eerste moment dat ik mij bewust werd van een kloof tussen stad en platteland was tijdens een van mijn eerste kennismakingen met het CDJA, in

2012. Bij de bijeenkomst raakte ik aan de praat met een 'stedeling' over de landbouw, en hoewel mijn toenmalige gesprekspartner intelligent overkwam en politiek actief was, had hij geen flauw idee wat er op het Nederlandse platteland gebeurde. Desalniettemin ontstond er wel een discussie, want een mening over de landbouw en het platteland had hij wel.

Een bekende quote van de Canadese boerin en spreker Brenda Schoepp luidt: 'My grandfather used to say that once in your life you need a doctor, a lawyer, a policeman and a preacher, but every day, three times a day, you need a farmer.' Volgens mij slaat Schoepp de spijker op zijn kop; wat je ook doet, waar je ook woont: voedsel is iets wat iedereen aangaat, want je hebt het iedere dag nodig. Dit heeft uiteraard een impact op degenen die het voedsel produceren. Met de vijftigduizend Nederlandse boeren en tuinders kijken miljoenen mensen mee: de consumenten.

⋮ 'In Nederland alleen maar inzetten op
⋮ lokaal of biologisch is egoïstisch.'

Burger versus consument

Veel Nederlanders hebben dus een mening over voedselproductie en de inrichting van het platteland. In de praktijk gaat het Engelse gezegde 'Put your money where your mouth is' echter maar beperkt op. Mensen handelen vanuit verschillende rollen, die van consument en die van burger. Als burger denkt men vanuit idealen, normen en waarden. Een voorbeeld: burgers willen graag goede arbeidsomstandigheden in ontwikkelingslanden, lokaal voedsel en een schone oceaan. Daartegenover staat de consument, die denkt vanuit een eigenbelang: wat is goed voor mij? Het gevolg: de consument kiest voor zeer goedkope kleding, koopt kiloknallers bij de supermarkt en levert een bijdrage aan de creatie van de plasticsoep.

Doordat voedsel (productie) geregeld onderwerp van het publieke debat is, komt deze paradox vaak terug. Daar komt nog bij dat sommige 'maatschappelijke diensten' die boeren uitvoeren (bijvoorbeeld investeren in ondergrondse biodiversiteit) moeilijk zichtbaar te maken zijn. Door het gebrek aan zichtbaarheid van deze waarden staan veel boeren er in de beeldvorming minder gunstig op.

Gemeenschappelijk landbouwbeleid

In 2019 ging 36 procent van het totale EU-budget naar het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB). Dit geld komt niet alleen op boerenbedrijven terecht. Vorig jaar waren de grootste Nederlandse ontvangers van EU-landbouwsubsidies natuur- en landschapsbeheerders, telerscoöperaties en waterschappen. Dit gebeurt onder de noemer van plattelandsontwikkeling of steun in de groente- en fruitsector. Daar komt bij dat zo'n 80 procent van het GLB-geld momenteel terecht komt bij 20 procent van de boeren. Hoe wenselijk is dan een landbouwbeleid dat eigenaarschap van grond beloont? En hoe gezond zijn min of meer structurele subsidies voor een economische sector?

Het eerste moment dat ik hier echt over ging nadenken was bij een cursus politieke filosofie van de christendemocratie. Een andere deelnemer vroeg mij te kiezen tussen een gesubsidieerde of een 'vrije' landbouw. Ik antwoordde dat in mijn 'ideale landbouwsituatie' subsidies niet nodig waren: de consument zou een eerlijke prijs betalen voor producten en de boer zou een eerlijke prijs ontvangen.

Vanuit het oogpunt van solidariteit zullen de fondsen in de toekomst eerlijker verdeeld moeten worden, maar 'eerlijker' is subjectief. Iedere boer, groot of klein, moet voldoen aan hoge eisen per hectare, op het gebied van voedselveiligheid, strikte voorwaarden rond het gebruik van chemie, investeren in biodiversiteit – en daarbij: een GLB-betaling is geen inkomen. Is het dan eerlijk om een maximumbedrag per bedrijf in te stellen? Eigenlijk niet, want voor iedere hectare moet gewerkt worden, maar het kan wel helpen voorkomen dat er alleen zeer grote bedrijven overblijven. Uitdaging: de grote verschillen tussen de EU-lidstaten. De landbouw heeft zich immers overal anders ontwikkeld. Daarom zullen we binnen de Europese kaders specifieke plannen moeten maken.

Een duurzame veehouderij

We moeten dieren kunnen blijven houden in Nederland, met name in de voor ons nuttige functies. Mensen verteren immers geen gras en lang niet alle landbouwgrond is geschikt voor akker- of tuinbouw. Als we kijken naar draagvlak voor de sectoren hier in Nederland kijk ik met een schuin oog naar Oost-Europa. Daar liggen kansen voor een aantal toekomstige teelten van eiwitgewassen voor veevoer: de grondprijs is lager en het klimaat geschikter.

Een minder-dieren-discussie doet absoluut geen recht aan de complexiteit van de veehouderij. Ik ben ervan overtuigd dat ontwikkeling van veehouderijbedrijven mogelijk moet blijven in Nederland. Dit is veel breder dan

dieraantallen; het gaat over toekomstperspectief, over duurzaamheid. Eén ding is zeker; wanneer het gesprek platgeslagen wordt naar 'minder dieren', voelt een (jonge) ondernemer zich in een hoek gedreven. Toekomstige bedrijfsontwikkeling zal hand in hand moeten gaan met verdere verduurzaming, onder het toeziend oog van een betrouwbare overheid die een stip op de horizon heeft gezet. Perspectief is keihard nodig.

Lokaal versus internationaal

Op onze boerderij in Drenthe telen we op grote schaal. Waar het terecht komt? Geen idee, want onze producten worden nauwelijks lokaal afgezet. Andere boeren in Nederland doen dit meer, of ze verbreden hun bedrijf met recreatie of zorg. Fantastische initiatieven die voedselproductie dichterbij de bezoeker, consument of cliënt brengt. Maar: dit past en kan niet voor iedereen. Sommige boeren zijn gewoon ontzettend goed in het produceren van voedsel op grote schaal en doen dat steeds schoner en duurzamer. Daarbij: niet iedere bodem is geschikt voor alle gewassen. Een recente studie in 'Nature' laat zien dat nog geen derde van de wereldbevolking gevoed kan worden als we allemaal de voornaamste gewassen maximaal honderd kilometer bij onze woonplaats vandaan zouden halen. In Nederland alleen maar inzetten op lokaal of alleen biologisch telen (dat onder de streep toch echt meer landbouwgrond nodig heeft) is daarmee egoïstisch. Intensieve teelten op de geschiktste plekken: dat is efficiënt. Ik denk dat de gangbare landbouw zich blijft ontwikkelen naar een efficiënte en schone landbouw, zoals al decennia gebeurt. Wat daarbij voor mij echt als een paal boven water staat: dat kan en mag alleen op basis van de wetenschap. Kijken naar de feiten geeft het perspectief dat nodig is: de inzet van de crispr-techniek in de plantenveredeling, de ontwikkeling van groene gewasbeschermingsmiddelen, en het beschikbaar maken van kunstmestvervangers uit organische mest. De technieken zijn er al, maar de politieke wil ontbreekt.

Gespreide verantwoordelijkheid

Het is niet mijn verdienste dat ik ben opgegroeid op een professioneel familiebedrijf met verschillende sterke takken en dat ons bedrijf toekomstperspectief heeft. De generaties voor mij hebben dit mogelijk gemaakt, maar niet iedereen heeft zo'n uitgangspositie. Wat mij betreft verdienen de voedselmakers van de toekomst daarom een steuntje in de rug. Ook over 25 jaar hebben we boeren en tuinders nodig, voor ons voedsel en voor een leefbaar platteland.

Dit gaat natuurlijk ook op als we over de Nederlandse en Europese grens kijken. De wereldbevolking blijft flink groeien. Daarom zal ook op andere plekken in de wereld de voedselproductie naar een hoger niveau getild moeten worden. Als Nederlandse boeren en tuinders hebben we hierin een sleutelrol. Onze producten, machines, installaties en inrichtingen gaan al de hele wereld over. Ik zie het als onze gemeenschappelijke verantwoordelijkheid om wereldwijd iets met onze kennis te doen. Niet alleen om toekomstige hongersnoden te voorkomen of om geld te verdienen, maar juist omdat voedsel een eerste levensbehoefte is. Iedereen heeft het nodig en een gebrek eraan veroorzaakt onrust. Hier is een taak weggelegd voor Nederlandse voedselproducenten.

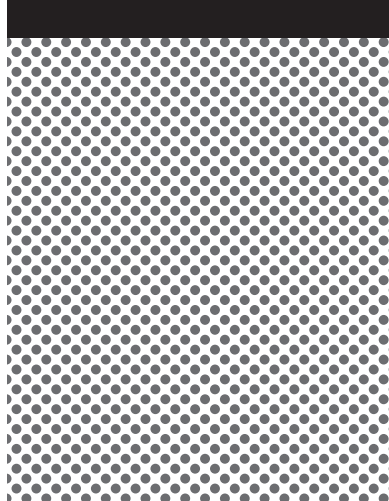
Toekomst

Een land is nooit af, debat zal er altijd zijn, en het gevecht om de ruimte in onze vruchtbare delta is nog lang niet voorbij. Een dialoog met de hoeders van het platteland, met diegenen die hoogwaardig, gezond en lekker voedsel produceren over de stip op de horizon, is daarom onontbeerlijk. Alleen met een eerlijk verhaal en een betrouwbare overheid kunnen boeren en tuinders rentmeesters worden en blijven.

Ik hoop ergens in de toekomst ons familiebedrijf over te kunnen dragen aan de volgende generatie. Daar heb ik behalve mijn ondernemerschap en de bank ook goede randvoorwaarden voor nodig, die de overheid kan scheppen. Ik reken op u. Heel veel succes gewenst.

Met vriendelijke groot,
Iris Bouwers

40 jaar CDA

Charisma

door Désanne van Brederode De auteur is schrijver. In deze rubriek belicht ze een woord of uitdrukking uit het politieke taalveld.

Als kind van ouders die, hoewel katholiek, actief zochten naar andere, aanvullende vormen van spiritualiteit, leerde ik het woord ‘charisma’ al jong kennen. Dat was dankzij de zogenoemde charismatische beweging: een evangelische christelijke stroming met samenkomsten waar mensen soms opeens in vreemde tongen spraken en waar aan nogal overdonderende gebedsgenezingen werd gedaan. Wanneer ik opnames van zulke bijeenkomsten hoorde, op een cassettebandje, maakten die me nogal angstig. Ik was opgelucht dat deze interesse van mijn ouders overwaaide. In mijn puberteit begreep ik beter wat charisma was. Bono van U2 had het. Bruce Springsteen had het. Nelson Mandela had het. Martin Luther King had het gehad. Maar ... Hitler en Goebbels hadden het evenzeer.

‘Charisma’ is een Grieks woord en betekent ‘gave’ of ‘genade’. Het is iets wat je geschonken hebt gekregen, van God of de goden, en het enthousiasme (ook Grieks: ‘van god bezeten zijn’) van anderen kan deze gave versterken. Wat de vlam zo mogelijk nog brandbaarder maakt. Het vraagt nogal wat om die gave te kunnen, willen meedragen, dienstbaar, met verantwoordelijkheidsgevoel.

Gek genoeg lijkt charisma in de huidige tijd alleen maar een kwaliteit te zijn en, nog vreemder, boeken en (online) cursussen pretenderen dat je het kunt aanleren. Volgens de nieuwste theorieën kun je namelijk niet al van jongs af aan

charismatisch zijn, je kunt het alleen maar *worden*. Dat is al in strijd met het begrip ‘gave’; vervang ‘charismatisch’ door ‘muzikaal’ en je ziet de fout.

Op één van de sites wordt mensen wijsgemaakt dat charismatische personen meer luisteren dan praten, en dat zij goed hun eigen fouten kunnen toegeven. Ook dat is niet waar. Charisma kan immers ook betekenen dat je goed kunt doen alsof je luistert, en enkel maar de mening van anderen aanvoelt en vertolkt. En lieden met aangeboren, later gestileerd charisma, zoals Hitler en Goebbels, pleegden liever zelfmoord dan ook maar één fout toe te geven.

Jonge mensen die hun idealen willen uitdragen, lijken mij juist in verwarrende, nihilistische tijden meer dan welkom. Maar ik mag hopen dat het hun om medemensen en de idealen zelf gaat, om duurzaam engagement, en niet om de gave van het gloedvol vertolken van meningen. Of erger nog: om het hebben van ‘impact’. Die impact, die had Hitler meer dan wie ook, en Goebbels, de schrijver-filosoof die als een blok voor hem viel, smoorverliefd tot in de dood, hielp hem zijn charisma uit te vergroten, te stileren, met alle denkbare, destijds moderne middelen. ‘Charisma’ is een besmet begrip, en dat zegt niets over de mensen die met de gave zijn geboren. Maar laten die liever ergens leren hoe het vuur waar nodig te temperen, dan dat degenen zonder deze gave een cursus gaan volgen om óók zo bevlogen te worden. Voor je het weet staat de wereld in brand.

Ook moderne politiek heeft beginselen nodig

door Pieter Jan Dijkman en Jan Prij Dijkman is directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Prij is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Beginselvastheid is de rode draad in het denken, doen en laten van Bob Goudzwaard. Zonder beginselen lopen we het gevaar in hoogmoedige ideologieën verzeild te raken, met doelen die koste wat het kost bereikt moeten worden. ‘Het moderne denken, het lineaire vooruitgangsgeloof, accepteert geen gegevens’, zo zegt hij. ‘De houding is: “Wij lossen het wel op.” Dat is nogal hoogmoedig.’

Hij was een van de founding fathers van het CDA. Hij schreef het eerste CDA-verkiezingsprogramma, met de veelzeggende titel *Niet bij brood alleen*. En hij geldt als de architect van de ‘economie van het genoeg’. Bob Goudzwaard, 86 inmiddels, formuleert zijn gedachten nog altijd trefzeker en met overtuiging.

Zo’n tien jaar geleden verhuisde hij van Nederland naar Zuid-Afrika. Na het overlijden van zijn Nederlandse vrouw hertrouwde hij met de Zuid-Afrikaanse hoogleraar filosofie Elaine Botha. Ze kenden elkaar al sinds de tijd dat Goudzwaard naar Zuid-Afrika kwam om de strijd tegen de apartheid te steunen. Afgelopen zomer overleed Botha, na een lange tijd met de ziekte van Parkinson te hebben geleefd. Goudzwaard hoopt deze herfst naar Nederland terug te keren.

Met zijn denkwerk leverde hij in de jaren zestig en zeventig een belangrijke

bijdrage aan de totstandkoming van het Christen-Democratisch Appèl. Het waren pioniersjaren: het gedachtegoed van de nieuwe fusiepartij van ARP, KVP en CHU moest opnieuw worden doordacht en verwoord. Van 1959 tot 1965 was Goudzwaard medewerker van het wetenschappelijk instituut voor de ARP. Vervolgens ging hij naar de ARP-fractie in de Tweede Kamer en was hij van 1967 tot 1971 Tweede Kamerlid. In diezelfde jaren was hij lid van de Groep van Achttien die de grondslag legde voor het CDA. Zijn concept van de ‘economie van het genoeg’ zette hij uiteen in boeken als *Kapitalisme en vooruitgang* (1976) en *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig* (1985), dat hij schreef samen met Harry de Lange. De kern van zijn analyse: de economie is in ecologisch en sociaal opzicht niet duurzaam, en het onverbiddelijk vasthouden aan het groeiemodel heeft fatale gevolgen. Kort na de oprichting van het CDA in 1980

Prof. Bob Goudzwaard tijdens ARP Partijraad te Biddinghuizen over de totstandkoming van het CDA, 3 maart 1979.
Bron: Collectie / Archief Fotocollectie Anefo

zegde hij met pijn in zijn hart zijn lidmaatschap op. Hij deed dit vooral vanwege de nucleaire kwestie; meegaan met de NAVO-strategie om ter afschrikking te dreigen met het maken van burgerslachtoffers, was voor hem onacceptabel. Daarnaast was hij door het kabinet-Van Agt/Wiegel teleurgesteld over de behoudende koers van de partij en het gebrek aan beginselvastheid. 'In wezen ben ik altijd een ARP'er gebleven.'

Goudzwaard verwelkomt het gesprek. 'Als je wat ouder wordt, worden sommige indrukken milder en anders. Dan verschuift er wat in je oordeelsvorming en kom je op onderdelen tot andere oordelen over die tijd dan toen je er middenin zat.'

Hoe kwam u in de politiek terecht?

'Ik ben opgegroeid in een huis waar een fundamentele politieke interesse was. Mijn vader, die chef drukkerij van de Delftse krant was, drukte verkiezingsaffiches, en als er verkiezingsdag was, hield hij op een wankel ladder bij het verkiezingsbord van de Delftse krant al de cijfers en scores bij. Ook vertrouwde hij mij als kleine jongen de verspreiding van de verzetskrant *Houdt stand* toe. Dat heeft menigmaal tot hachelijke situaties geleid, maar mij ook gevormd om in onrechtvaardige situaties niet te berusten.'

'Later was ik samen met Johan Prins en Willem Hoogendijk lid van een plaatselijke afdeling van de Vereniging voor Reformatorische

Wijsbegeerte. Meckes, de toenmalige hoogleraar in Rotterdam en docent aan de Koninklijke Militaire Academie, was er ook bij. Meckes nodigde mij uit mijn opvatting over de economie te vertellen. Via hem kwam ik bij de ARP terecht. Prins was in die tijd de directeur van de Kuypersstichting, het wetenschappelijk bureau van de ARP, en Hoogendijk was zijn medewerker. Prins kwam mij thuis opzoeken. Zijn motivatie sprak me aan. Hij zei: “Het is met de ARP heel droevig gesteld; het hangt als los zand aan elkaar en er moet nodig wat veranderen. We weten ook niet allemaal heel precies hoe of wat, maar kun je naar de Kuypersstichting komen? Zou je er iets aan willen doen?” Ik had nota bene al bij Philips gesolliciteerd; die baan heb ik ervoor laten lopen. Hij zei: “Ik kan je weinig bieden, 7000 gulden per jaar, maar we hebben mensen zoals jij nodig.”

‘Ik werd als econoom toegevoegd aan de staf van de Kuypersstichting. Ik hield me bijvoorbeeld bezig met een rapport over de dichtgroeiende Randstad.

Daar was partijvoorzitter Berghuis heel verguld mee. Dat was misschien wel de hoofdreden dat ik later gevraagd werd als Tweede Kamerlid. Voor

AR *Staatkunde* schreef ik in 1962 een artikel in drie delen met de titel “Economische politiek als beginsel-politiek”. Dat woord “beginselpolitiek” was wel kenmerkend voor ons.’

Gegevenheden

Op welke manier waren beginselen belangrijk?

‘Beginselen zijn uitgangspunten voor politiek handelen. Eén van de uitgangspunten is gerechtigheid. Dat woord “publiek” dat je erbij kunt denken heeft betrekking op het feit dat het niet de overheid toekomt om zich in de kringen van het gezin of het bedrijf te mengen. Dat is onrechtvaardig; die kringen gaan over hun eigen huishouding en hun verantwoordelijkheid mag geen geweld worden aangedaan. Publieke gerechtigheid betekent gerechtigheid van de hele samenleving, en dat ook de kringen onderling

rechtvaardige verhoudingen nastreven en zelf niet over de schreef gaan. Gerechtigheid was in feite ons belangrijkste principe voor de oriëntatie van beleid. Maar daarnaast golden ook sociale cohesie en de zorg voor de zwakken in de samenleving als belangrijke principes.’

‘In modern filosofisch taalgebruik zou je de uitgangspunten of beginselen ook gegevenheden, *givens*, kunnen noemen. Gegevenheden zijn geen abstracte principes, maar onderdeel van de geschapen werkelijkheid, en het gaat erom ze zo goed en verantwoord mogelijk te benutten. Neem de politieke macht. Macht is een legitiem middel om te gebruiken, maar die moet dan wel op een rechtvaardige wijze worden ingezet. Die rechtvaardigheid is, zoals dat heette, de “zinoriëntatie” van de macht. En zo is “rentmeesterschap” de zinoriëntatie van de economie. Zo hebben alle kringen een diepere zin en een hoger doel, in lijn met de bedoeling aan het begin van de schepping.’

Beginselen voorkomen dat de doeleinden de politiek gaan bepalen

Interessant is dat u de beginselen duidt als ‘gegevenheden’, als iets wat voorhanden is in de geschapen werkelijkheid.

‘Die gegevenheid was voor ons inderdaad een belangrijk element. Ze zet een zekere rem op al te hoogmoedig streven om de wereld naar je hand te zetten, te managen zouden we nu zeggen, zonder rekening te houden met natuurlijke grenzen. In het uiterste geval betekent dat dat gegevenheden zelf ook onderdeel worden van een experimenteerdrijf en een vooruitgangsstreven waarin alles mogelijk is.’

‘Het belang van beginselen is dat je anders in ideologie vervalt. In mijn boek *Genoodzaakt goed te wezen* – een citaat van Groen van Prinsterer – heb ik dat in 1981 nader uitgewerkt. Beginselen voorkomen dat de doeleinden de politiek gaan bepalen. Het gevaar daarvan is dat er in de focus op de doelen een zekere blikvernuwning plaatsvindt, waarin de doelen heilig worden verklaard en al het andere hieraan ondergeschikt. In deze zin ben ik ook altijd antirevolutionair gebleven.’

Ter gelegenheid van het negentigjarig bestaan van de ARP in 1969 schreef u Grote taak voor kleine mensen. Dat bevatte ‘hoofdlijnen voor een evangelisch beleid’, zoals u het zelf in de ondertitel uitdrukte. Het verscheen midden in de fusiebesprekingen, die al startten in 1967 en vanaf 1969 serieus werden. Wat wilde u met het rapport bereiken?

‘De titel *Grote taak voor kleine mensen* kwam van Antoon Veerman, destijds voorzitter van de ARP. Ik wilde het organische denken toepassen op alle domeinen van het leven. Het motief van publieke gerechtigheid was opnieuw het leidende richtsnoer. Dat betekent onder meer dat in het levensonderhoud van mensen moest worden voorzien, zodat mensen niet buiten de boot vallen. Er zit ook een correctiemechanisme in voor als kringen zich niet aan hun verantwoordelijkheid houden. Neem bedrijven die over de schreef gaan en hun macht misbruiken.

Dan kan de overheid in principe ingrijpen. Of neem ouders die hun kinderen mishandelen. Dan kan ontzetting uit de ouderlijke macht volgen.’

‘In *Grote taak voor kleine mensen* is ook het idee van de publieke bedrijfsorganisatie verduidelijkt, en de interessante gedachte van het verbindend verklaren van cao’s wordt met kracht verdedigd. Het idee dat een privaatrechtelijke overeenkomst tussen werkgevers en werknemers kan worden getransformeerd tot publiekrecht is nog steeds van belang, juist in een crisissituatie. Een ander voorstel uit *Grote taak voor kleine mensen*, over verregaande zeggenschap voor werknemers in een onderneming, is destijds helaas gesneuveld. De onderneming is een samenwerkingsverband tussen levende mensen, en daarbij is het ronduit onmogelijk om kapitaalverschaffers als eigenaar van de onderneming te zien, zo schreef ik. Dat zou neerkomen op slavernij.’

De term ‘evangelisch beleid’ in de ondertitel suggereert een zeker missionair elan.

‘Wij hadden zeker een missie. Maar wij waren niet bevangen door het idee dat wij het Koninkrijk der hemelen op aarde moesten vestigen, beslist niet. Veelbetekenend voor Kuypers *Ons program* is dat daarin het begrip ‘christelijke politiek’ niet voorkomt. In onze CDA-filosofie moest politiek corresponderen met de beginselen, dat wil zeggen met de voorgegeven bedoelingen van de schepping. Die benadering is contrair aan een evangelische politiek, overgewaaid uit Amerika en Duitsland. Deze radicale evangelische politiek geloofde dat politiek deel uitmaakt van het Rijk Gods. Die gedachte was ons vreemd. Politiek dient zich te oriënteren op beginselen, met publieke gerechtigheid als het belangrijkste daarvan. Dit thema speelt door mijn hele leven heen.’

Veelbetekenend voor Kuypers Ons program is dat daarin het begrip ‘christelijke politiek’ niet voorkomt

In hoeverre bouwde u voort op het werk van de vroegere politieke voormannen als Groen van Prinsterer, Kuyper en Schaepman?

‘Kuyper was uiteraard heel belangrijk voor ARP’ers. De beginselen werden op vele verschillende manieren uitgelegd. Kuyper wilde die

voortdurende discussie in zekere zin beslechten met het lijvige boek *Ons program*, uit 1879.’

‘Ik weet niet of u weleens het zilverkleurige monumentje van een halve meter hoog heeft gezien? Ik meen dat de gereformeerde vrouwenvereniging deze ooit aan Abraham Kuyper als de aan hen door God gegeven leider schonk. Aan de basis van het zuiltje stonden twee engelen. De ene engel had de Bijbel onder zijn arm – dat lijkt me bij een engel nog enigszins legitiem. Maar de andere engel hield *Ons program* van Kuyper onder de arm. Zo diep zat de overtuiging dat je politiek niet zonder hechte beginselen kunt bedrijven. Het partijbureau van de ARP was gevestigd in het Kuyperhuis, het vroegere woonhuis van Kuyper in Den Haag.

Ik zat in het Kuyperhuis op een kamer met een klein bureautje van Kuyper en uitzicht op de tuin. De directeur van de Kuyperstichting had het grote bureau van Kuyper. Op dat bureau stond ook een beeldje van Schaepman, de vroegere leider van de KVP. Kuyper en Schaepman waren goede vrienden. Toen Schaepman overleed stuurde Kuyper een briefje in het Latijn naar het Vaticaan in Rome. *Quis non fleret?* stond erop: ‘Wie zou niet wenen?’ Merkwaardig toch en heel opmerkelijk, tekenend voor de vriendschap tussen beiden. In de schoolstrijd hadden ze gebroederlijk aan dezelfde kant gestreden. De school behoorde aan de ouders en niet aan de staat – dat was de gedeelde fundamentele overtuiging. In de schoolstrijd ging het om gelijke bekostiging van verschillende onderwijstypen en om het recht van ouders om zelf een school te kiezen.’

‘Die erkenning van pluriformiteit was en is belangrijk. In Zuid-Afrika hebben ze het anders opgelost. Daar werd van staatswege een uniform schooltype aangeboden; “christelijk onderwijs boven geloofsverdeeldheid” was de formule. De Zuid-Afrikaanse scholen bleken uit te groeien tot brandhaarden van de apartheid; het recept dus voor ultieme verdeeldheid op raciale gronden.’

Hoe ingewikkeld was het om via de beginselen de drie partijen ARP, KVP en CHU te verenigen?

‘De gesprekken gingen in de jaren zestig en zeventig natuurlijk best moeizaam. Er was irritatie over scherpslijperijen van onze kant en het al te zeer hameren op Bijbelteksten. Bij mijn voorzitterschap van de programcommissie “Niet bij brood alleen” in 1977 wilde ik voorafgaand aan het schrijven van het programma een akkoord hebben over de dragende beginselen. Zonder zo’n akkoord was het schrijven een roekeloos avontuur. Aan het begin van *Niet bij brood alleen* staan die beginselen genoemd, bijvoorbeeld respect voor het leven.’

‘Op die manier konden we het vrij snel eens worden over de inhoud van het politieke programma. Iemand die dat goed begreep was Piet Steenkamp. Zijn dissertatie ging over de bedrijfsorganisatie in protestants-christelijke kring. Hij kende onze manier van denken; dat heeft later zeker geholpen bij het tot stand komen van het CDA.’

‘Bij de katholieken was er ruimte voor een wat pragmatischer aanpak. Voor antirevolutionairen was het onbestaanbaar dat de doeleinden richtinggevend zouden zijn. Bij ons was er in de jaren zestig en zeventig wel een oriëntatie op de encyclieken, zoals *Rerum Novarum*, de invloedrijke encycliek die Abraham Kuyper in 1891 al aanzette tot de organisatie van het eerste Christelijk-Sociaal Congres. Maar in algemene zin was het in katholieke kring veel meer een in de praktijk zoeken naar wat goed was om te doen. Minder getekend

door beginselvastheid, maar meer door een zeker pragmatisme.’

Organische visie

En de overeenkomsten? Waarin precies vonden de katholieken en protestanten elkaar?

‘Wat de ARP, de KVP en ook de CHU gemeen hadden, was die organische visie op de samenleving. Dat was een helder onderscheid ten opzichte van het mechanische wereldbeeld van liberale en socialistische partijen; de liberalen vertrouwden in die tijd al op het marktmechanisme en de socialisten op het staatsmechanisme als oplossing voor maatschappelijke problemen. Bij Kuyper en ook in de encyclieken van de negentiende eeuw vind je een andere visie. De samenleving wordt in eerste instantie geduid als organisch. Dat verschil heeft diepgaande consequenties. Dat betekent dat gewone burgers het recht hebben zich over problemen te informeren en zich rond problemen te organiseren. Het woord “organiseren” is afgeleid van het organische levensprincipe. In dit

Voor antirevolutionairen was het onbestaanbaar dat de doeleinden richtinggevend zouden zijn

organische wereldbeeld zijn mensen onderling betrokken op elkaar, hebben ze respect voor elkaars verschillen en ontwikkelen ze samen deorganen op institutioneel niveau die nodig zijn om gezamenlijk doeleinden te bewerkstelligen die ieder voor zich niet realiseren kan. Achteraf gezegd waren de fusiebesprekingen waarschijnlijk wat gemakkelijker verlopen als we van meet af aan overeenstemming hadden gevonden in het organische denken. Het bleef lang een beetje harken. Nog steeds denk ik dat het organische wereldbeeld actueel is en voor het CDA onderscheidend in discussie met andere partijen.’

Hoe was de doorwerking van het eerste verkiezingsprogramma Niet bij brood alleen? In hoeverre heeft het daadwerkelijk gestalte gekregen?

‘Die doorwerking liet op zijn zachtst gezegd te wensen over. De praktische vertaling was er nauwelijks. Dat kwam doordat CDA-lijsttrekker Van Agt er naar eigen zeggen “geen affiniteit” mee had. Dat was uiterst ongelukkig, en dat is ook de reden dat ik niet in zijn kabinet ben gaan zitten als minister van Ontwikkelingssamenwerking. “Dat moest ik maar niet doen”, dacht ik. In *Niet bij brood alleen* zat de kerngedachte dat het niet puur draait om materiële behoeften en dat de economie grenzen had, ook in ecologische zin.’

‘Ik heb nog een gesprek gehad met Jelle Zijlstra, met wie ik een goede relatie had. Hij bleek het oneens te zijn met mijn gevecht tegen degenen die economische groei zonder meer op het schild hadden gehesen. Toen heb ik op de man af gevraagd: “Wat is het nu? Is het dat je milieu en klimaatverandering minder belangrijk vindt, of is het wat anders?” Hij zei toen, in een gesprek waar ook Harry de Lange bij was: “Het gaat om een verschil tussen *ex ante* (van tevoren) en *ex post* (achteraf).” Wij zeiden: “Als je

voorziet dat de expansie in materiële groei eindig is en de grenzen van draagvlak van de aarde te boven gaat, dan moet je nu ingrijpen, *ex ante*, en de geest van de burgers rijp maken voor de gedachte dat het nodig is de consumptieve groei af te remmen. Dat het nodig is om ruimte te maken voor onderhoudende groei, voor investeringen die het milieu beschermen en voor wat we nu *sustainability* noemen.” Daar was Jelle Zijlstra het op zichzelf mee eens. Maar hij bleef erbij dat de overheid *ex post* moest handelen, op het moment dat de problemen zich voordoen. Dan was er namelijk draagvlak om de maatregelen te nemen die nodig zijn en om te zeggen: “Jullie moeten deze bittere pil slikken.” Voor ons was het punt dat dat een dure en nogal omslachtige strategie is. Als we eerst het probleem laten ontstaan en dan pas de noodzakelijke maatregelen nemen, zijn we veel verder van huis dan nodig is. Je moet de bui vóór zijn.’

De economische groei moet wel onderhoudende groei zijn, dienend aan de samenleving en de schepping

Uw visie bevatte elementen die nu in het politieke debat zeer actueel zijn, zoals de nadruk op de grenzen aan de groei.

‘Ja, dat klopt. Mijn visie gaat niet in tegen economische groei als zodanig; dat is belangrijk om te zeggen. Maar de groei moet wel onderhoudende groei zijn, dienend aan de samenleving en de schepping. Dat brengt werkgelegenheid met zich mee, want de te bereiken productiviteitsverhoging in de zorgsectoren is minder hoog en dat betekent dat er meer mensen nodig zijn. Consumptiegroei moet afgeremd worden ten gunste van investeringen in de publieke sector. Voor een deel gebeurt dat nu gedwongen door de coronacrisis.’

Circulaire economie

Het gaat u om een andere grondhouding?

‘Inderdaad. Een “kanteling” heet dat tegenwoordig; minder energie- en milieugebruik, meer inzetten op welzijn en gezondheid, en dat

brengt ook meer werkgelegenheid met zich mee. Dat was een andere manier van kijken naar de economie, naar wat belangrijk is in het leven. Nu noemen we dat “circulaire economie”, wij spraken toen van “onderhoudseconomie”. Je vindt die gedachte ook terug in de encycliek *Laudato Si’* van de huidige paus.’

U heeft kritiek op de focus op economische groei en wilt in zekere zin voorbij de moderniteit komen, getuige de titel van uw laatste boek, Beyond the modern age uit 2017.

Wat is uw voornaamste punt?

‘Het moderne denken haat de eerdergenoemde givens of gegevens. Als je de groeicurves ziet in de moderne economische leerboeken, eindigen die allemaal in de lege rechterbovenhoek. Daar is niets meer, alleen lege ruimte, omdat er geen grens wordt gesteld. Bij nieuwe denkers in de economie komt daar gelukkig verandering in. De constante in mijn kritiek is het bevragen van de houding “We klaren het wel met onze vooruitgang”. De gedachte dat die vooruitgang alle problemen zal oplossen is op zijn zachtst gezegd nogal hoogmoedig. Sterker, hierin ligt nu juist de kern van het probleem.’

Waarom hebt u begin jaren tachtig uw lidmaatschap van het CDA opgezegd?

‘In het boekje *Genoodzaakt goed te wezen* leg ik over die beslissing verantwoording af. Het ging me in wezen om beginselen en om een strijd tegen alle ideologieën, zoals de welvaartsideologie en de apartheidsideologie, maar ook de orthodox socialistische en communistische staatsideologie. De voornaamste concrete reden om uit het CDA te stappen was de nucleaire kwestie, en om precies te zijn het meegaan met de NAVO-strategie van *mutually assured destruction* (MAD): als onderdeel van de wederzijdse afschrikingsstrategie werd er gedreigd met het maken van burgerslachtoffers. Dat was voor mij

onacceptabel. Toen heeft men mij voorgehouden: “Maar dat betekent dat we in de NAVO niet meer welkom zijn.” Ik heb gezegd: “Dat vraag ik me af, maar ik wil onder geen beding dreigen de burgerbevolking te treffen met wapens.” Ik stelde dat we bij het herleven van de nucleaire dreiging ten minste een verklaring nodig zouden hebben van het niet als eerste gebruiken van nucleaire wapens, en bij een persistente weigering ervan mogelijk een neutraliteitspolitiek zouden moeten overwegen. Daarbij kwam nog, maar dat is secundair, de bepaald lauwe ontvangst van *Niet bij brood alleen* door mannen als Van Agt en Zijlstra.’

‘Inmiddels hanteert de NAVO niet meer de MAD-strategie als officiële ideologie, en er zijn gelukkig ook geen plannen meer voor het opnieuw plaatsen van kruisraketten in Nederland. En het CDA heeft in de loop van de tijd serieuzer werk gemaakt van beginselpolitiek.’

Perfectionist

Hoe kijkt u nu terug?

‘Ik stelde nogal eisen aan het CDA. Bij te weinig sociaal beleid of een te militaristische koers voelde ik het gewicht van het christelijke op mij drukken.

Dan speelde deze Bijbeltekst in het achterhoofd: “Zie af van ongerechtigheid, dat zegt de Heere.” Mijn protesten werden me niet altijd in dank afgenomen. Ik kreeg zelfs de bijnaam een misplaatste bommengooier te zijn.’

‘Wijlen Arie Oostlander heeft mij hierin het best begrepen. Hij zei: “Bob Goudzwaard is een perfectionist. Hij wil dat de partij ‘klopt’ met zijn eigen uitgangspunten, en elke keer als dat niet het geval is, wordt hij onrustig en gooit hij een bommetje.” Ik geloof dat dat wel een beetje waar was.’

‘Ik ben nu milder geworden en begrijp nu beter wat er in de perceptie van mij verkeerd ging. Misschien had ik af en toe een bommetje minder moeten laten ontploffen. Dat is niet zoals je het CDA zou moeten benaderen. Het is een partij van

meestal – maar dus niet uitsluitend – christenen, met ruimte voor verschillende visies en uitgangspunten. Laat ik zeggen: mijn inzet voor beginselbetrokken denken was sterker dan gemiddeld in het CDA. De voorzitter van de CHU, baron Van Verschuer, was daar eerder trouwens wel gevoelig voor.’

Ik ben milder geworden

Wat geeft u hoop?

‘Ik hoop dat er nu ruimte komt, gedeeltelijk door de ongelooflijk pijnlijke geschiedenis met het coronavirus, voor een kentering, voor een andere manier van denken over de kant die het uit moet. Hoe? De liefde voor mensen voor de eigen familie en voor de

eigen omgeving is dieper dan doorgaans wordt aangenomen. Ik hoop dat er een minder mateloze tijd in aantocht is, met meer terughoudendheid en onderlinge zorgzaamheid. Zo’n houding vraagt om een organische samenlevingsvisie, en niet om

een mechanische kijk op de maatschappij. Bij dat laatste denk je dat de mechanismen het wel voor je oplossen, de markt of het politieke plan,

maar daar geloof ik niet in. Het grensdenken is in algemene zin in de samenleving nog weinig aanwezig, maar er zijn wel degelijk sporen van zichtbaar, juist nu. Het is aan de politiek om deze beweging te versterken en aan te moedigen.’

Cartoon van F. Behrendt uit het Parool.

Piet Steenkamp ondertekent het fusieprotocol. Rechts vice-voorzitter Jansen van Raay. Staand vrnl: Bukman (CDA voorzitter), Van Leeuwen (voorzitter CHU), De Boer (voorzitter ARP) en van Zeil (voorzitter KVP).
Bron: ANP 12 Oktober 1980

Naar een nieuw evenwicht

door Herman Van Rompuy De auteur was premier van België (2008-2009) en de eerste voorzitter van de Europese Raad (2010-2014). Hij is lid van de christendemocratische CD&V.

De traditionele politieke ideologieën staan onder druk. Ook de christendemocratie. Zij is destijds ontstaan in een andere wereld. Tijden veranderen, maar waarden zijn duurzamer. Verbondenheid – een kernidee – staat haaks op te veel polarisering en individualisering vandaag. Dat maakt onze waarden niet minder waardevol. Maar tegelijk moeten we ons nog beter bewust zijn van de wereld zoals die is, en beseffen dat een boodschap telkens anders verwoord en belichaamd moet worden. Een nieuw evenwicht tussen ethisch idealisme en politiek realisme is nodig. Wij moeten illusies vermijden door te hoge verwachtingen over onze mogelijke aanhang, en niet vervallen in fatalisme uit ontgoocheling.

Uitgaande van het personalisme, van de waarde van elk mens als een uniek wezen op zich of als ingeschreven in de palm van Gods hand, streven wij naar een samenleving gebaseerd op:

- een politieke democratie, met respect voor minderheden;
- een ecosociale markteconomie, met bescherming voor mensen die het moeilijk hebben en voor de mensheid zelf, die bedreigd is;
- een Europese Unie die beschermt tegen allerlei bedreigingen (werkloosheid, onzekere banen, illegale migratie, pandemie, terrorisme, klimaatverandering, grote ongelijkheden) en een Europa dat competitiever en

sovereiner is, dus minder afhankelijk van China en de VS.

Veel mensen vragen zich vandaag de dag af: waar gaat onze samenleving heen? Waar wil je naartoe?

De nationale politiek en de politiek in het algemeen kunnen een samenleving weliswaar minder vorm geven. En toch.

Christendemocraten zoeken naar een evenwicht tussen: markt en staat, rechten en plichten, openheid en identiteit, economie en ecologie, verantwoordelijkheid en solidariteit, klein- en grootschaligheid, overleg en het primaat van de politiek.

Sleutelwoorden voor ons zijn:

- dialoog met mensen en organisaties
- respect voor elkaar en voor de wet
- sociale samenhang (tussen sociale groepen, tussen religies en etniciteiten)
- gematigdheid in woord en daad (geen angst- en vijanddenken).

Onze uitdagingen:

- waarden, in plaats van alleen belangen
- herkenbaarheid: evenwicht betekent niet dat men naar het ene en dan naar het andere zwalkt
- geloofwaardigheid en authenticiteit: we moeten zelf datgene zijn waarvan we willen dat anderen het zijn
- kracht van de overtuiging: we moeten niet alleen ‘volgers’ zijn van tijdelijke trends, maar ook ‘leiders’, geïnspireerd door waarden.

Notenboom: de man achter de Nacht van Schmelzer

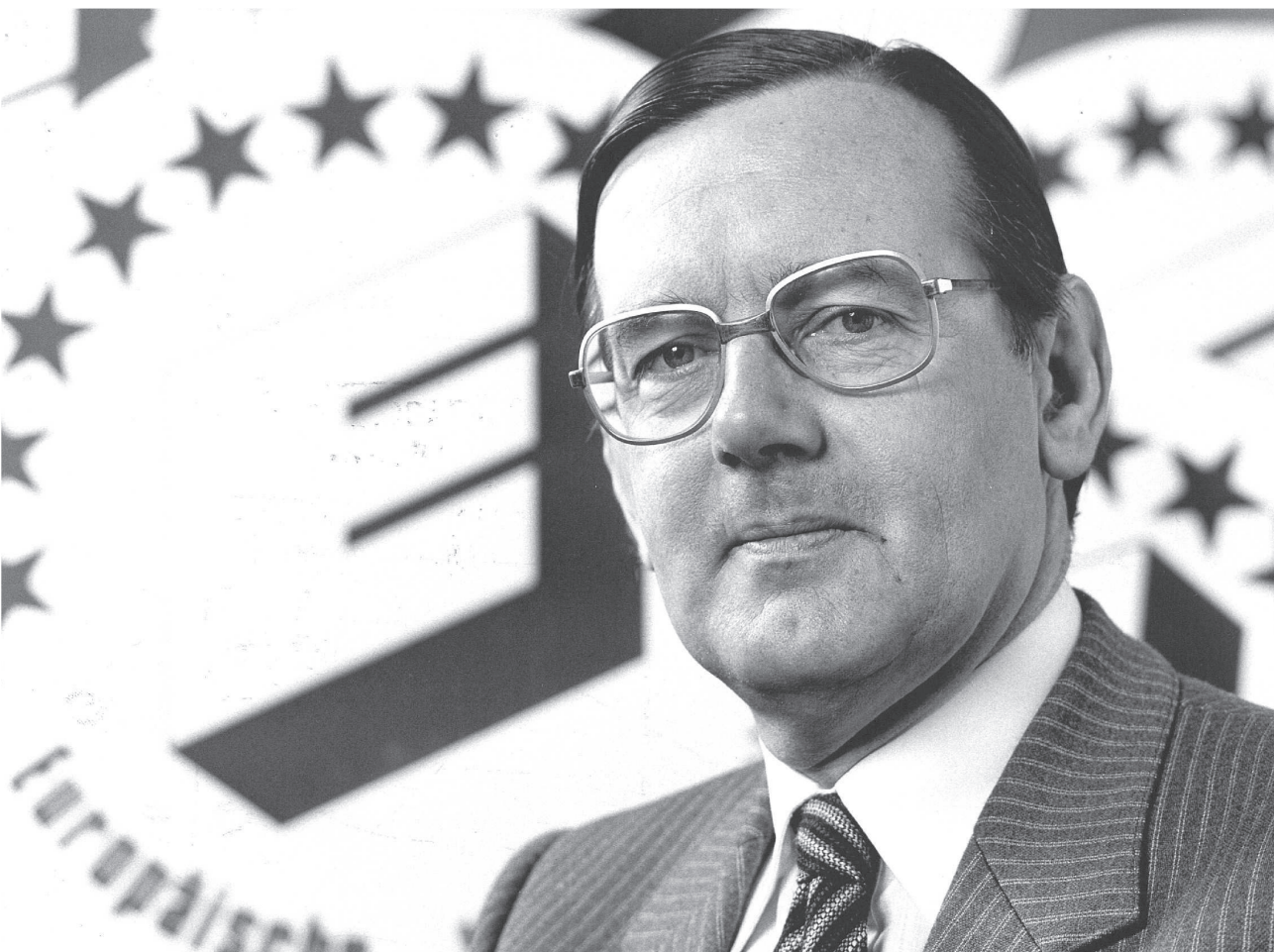
door Theo Brinkel De auteur is redactielid van *Christen Democratische Verkenningen*.

Te lang is er een ‘vals beeld’ van de Nacht van Schmelzer geweest, zegt de 94-jarige Harry Notenboom in een terugblik op de tijd dat er nog geen CDA bestond. Van een dolksteek door hem in de rug van de regering-Cals, waardoor het kabinet in 1966 door de eigen KVP ten val werd gebracht, was geen sprake. ‘Ik kon niet anders dan eerlijk op de lijn blijven die ik altijd had ingenomen.’ Een gesprek over de KVP en het CDA, waarop Notenboom kritisch is. ‘Het CDA heeft geen eigenstandige opvatting over Europa meer.’

Harry Notenboom, in 1926 geboren in Roosendaal, was in zijn werkzame leven adjunct-secretaris van de Nederlandse Rooms-Katholieke Middenstandsbond en daarna directeur van de Katholieke Limburgse Middenstandsbond in Venlo. Hij was van 1963 tot 1979 lid van de Tweede Kamer voor de KVP en sinds 1977 ook voor het CDA. Van 1971 tot 1979 was hij lid van het Europees Parlement, in die jaren aangewezen door de Staten-Generaal. Van 1979 tot 1984 was Notenboom voor de Europese Volkspartij rechtstreeks gekozen lid van het Europees Parlement. Van 1991 tot 1994 was hij bijzonder hoogleraar Problematiek van de kleine en middelgrote ondernemingen aan de Technische Universiteit Eindhoven. En

niet onbelangrijk: hij was in de jaren tachtig lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

Notenboom was financieel woordvoerder van de KVP ten tijde van de algemene beschouwingen van 1966 die leidden tot de val van het kabinet-Cals, een coalitie van KVP, ARP en PvdA. Het debat in de nacht van 13 op 14 oktober 1966 gaf aanleiding voor KVP-fractievoorzitter Schmelzer om een motie in te dienen die door het kabinet werd uitgelegd als een motie van wantrouwen. In de motie sprak de Kamer uit dat ‘naast een verbetering van de dekking 1967 maatregelen ter voorkoming van extra-uitgavenstijging [...] noodzakelijk zijn’ en nodigde zij de regering uit daartoe voorstellen te

Harry Notenboom als Europarlementariër, 19 Maart 1979. Bron: ANP

doen. Door het aannemen van de motie trad het kabinet, geleid door een minister-president van de eigen partij, af. De Nacht van Schmelzer werd later gezien als een breekpunt in de parlementaire verhoudingen.

U bent in 1946 lid geworden van de KVP.

Bent u nog steeds lid van het CDA?

‘Eigenlijk had ik mijn lidmaatschap willen opzeggen. Maar een vriend van me zei: “Niet doen. Als je eruit stapt doe je jezelf het meest pijn.” Daarom ben ik nog steeds lid. Ik schreef

op 1 mei 2019 een brief aan minister Hoekstra met daarin het volgende: “U kent mij niet. Ik ben Harry Notenboom. Ik was woordvoerder Financiën van KVP en CDA. Ik was min of meer bevriend met minister Witteveen van Financiën. Ik was zeer bevriend met minister Duisenberg van Financiën. En de ministers Nelissen en Andriessen van Financiën waren afkomstig uit de fractiecommissie Financiën van de KVP waar ik voorzitter van was. Zo ken ik vier voorgangers van u. Nou wou ik u iets vragen. Als u tactisch bezig bent in uw rol van leider van de groep van

zuinige landen in de EU, dan begrijp ik het. Wat u bedoelt dat deel ik eigenlijk wel. U kunt niet zeggen of u tactisch bezig bent, maar dat hoop ik. Maar als u doorzet, dan is dat gevaarlijk. Dan is dat de laatste dag van mijn CDA-lidmaatschap. Dan zeg ik mijn lidmaatschap op.” Prompt kreeg ik antwoord. Een fatsoenlijk antwoord, maar niet helemaal overtuigend. Minister-president Rutte en Hoekstra zijn op een gevaarlijke toer die hen in elk geval in een verkeerde hoek plaatst.’

‘De financiële lijn van het kabinet deel ik. Maar de Europese lijn is zeer riskant omdat er eigenlijk geen solidariteit is. Ik heb ook altijd voor *sound finance*, een gezonde financiering, geijverd en gewerkt. Maar het kabinet loopt een risico, en zeker nu met corona mag het Italië niet aanpakken op de manier waarop het dat gedaan heeft. Dat is de kwestie. Zo sta ik in het CDA.’

U bent heel lang geleden lid geworden van de KVP. Hoe ging dat toen, lid worden?

‘Lid worden, dat was iets vanzelfsprekends. Wij leefden helemaal in de katholieke sfeer. Tijdens de bezetting mochten we helemaal niks. Alleen aan de kerk kwamen de Duitsers niet. Ik was aanvoerder van een bezinningsclub van de Katholieke Actie die elke zondag na de hoogmis bij elkaar kwam. De Katholieke Actie was onderdeel van de kerk, dus daar kwamen de Duitsers niet aan. Wij verdiepten ons in de katholieke sociale leer. Ik ben helemaal in die denkwereld opgegroeid. Mijn opa was lid van de katholieke vakbond. Mijn vader was lid van de katholieke vakbond van de PTT, wat later de AbvaKabo werd. Tijdens mijn studie in Tilburg, in 1946, richtte ik in Roosendaal een KVP-jongerenorganisatie op. Waarom? Dat was voor ons vanzelfsprekend. De katholieke wereld was onze wereld. In 1948 al ging ik naar het KVP-congres in Utrecht. Waar ging het over? Sociale zekerheid, onderwijs, volkshuisvesting en vooral anticommunisme.

Het was nog de tijd dat Rome vond dat het katholieke geloof het enige ware geloof was. Dus je kunt zeggen dat wij dachten dat de KVP de enige juiste partij was. Niet expliciet, maar dat zat in ons denken. Dingen regelen voor de mensen die het nodig hadden.’

Dat deed u ook als Kamerlid?

‘Zeer veel. Dat is begonnen in de Katholieke Middenstandsbond in Limburg, waar ik directeur was. Zitdagen houden, waar mensen konden langskomen. De mensen helpen. Iedere maand op zeven plaatsen verspreid over de provincie. Door die zitdagen leerde ik de problematiek van die kleine ondernemers heel goed kennen. Vaak was de man de vakman – kleermaker, opticien – en was de vrouw degene die het ondernemerschap meer aanvoelde en de balans kon lezen. Ik ontwierp cursussen om hun boekhouden te leren, zodat ze hun eigen balans konden begrijpen en gebruiken als instrument voor beleid. Het kostte heel weinig en daar hebben uiteindelijk tweeduizend cursisten aan meegedaan. Daar begon het regelen voor de mensen die het nodig hadden. Dat ging in de KVP door. Ik voelde mij Kamerlid voor iedereen.

Ik was in het begin het enige Kamerlid voor Noord-Limburg. Iedereen die aanklopte werd geholpen als ik dat rechtvaardig vond.’

Wat is voor u kenmerkend voor de KVP?

‘De RKSP van 1920 was een andere partij dan de KVP van 1946. Tijden veranderen, en partijen ook. Dus pas op hè! Ik ben later de reünies van oud-KVP-Kamerleden gaan organiseren. Voor mensen als Van den Broek, Lubbers, Van Agt, Frans Andriessen, Til Gardeniers. Het CDA is geen slechte partij hoor, en Ruth Peetoom was ook een goede partijvoorzitter, maar de partij heeft toch een protestants stempel. Werk van het Wetenschappelijk Instituut, daar zit nog wat van die katholieke sociale leer in. Daar heeft volgens

Dingen regelen voor de mensen die het nodig hadden; dat zat in ons denken

mij Jan Peter Balkenende ook kennisgenomen van mijn opvattingen over gezonde financiën. En dat heeft hij als financieel woordvoerder van het CDA in de Tweede Kamer en later als minister-president ook in praktijk gebracht. Dat hoort bij het erfgoed van de KVP.’

Romme-norm

‘Ik kwam in 1963 in de KVP-fractie, toen Norbert Schmelzer fractievoorzitter was en Anton Lucas financieel woordvoerder. Lucas was toen al 72. Zij vroegen mij in oktober 1964 of ik de algemene financiële beschouwingen wilde doen. Een geweldige eer. Lucas wilde er eigenlijk een keer mee stoppen. Ik heb daarna twaalf keer de algemene financiële beschouwingen gedaan. Wij volgden toen de Romme-norm. Romme, de grote KVP-leider van na de oorlog, had als lijn dat de rijksuitgaven niet sterker moeten stijgen dan het nationaal inkomen. Het nationaal inkomen steeg in die jaren met gemiddeld zes procent per jaar. Dus daar kon je nogal wat nieuwe dingen mee doen. De Romme-norm was ook bij andere partijen doorgedrongen. Dat was zo’n beetje de habitus rond 1963. Die hield ik aan. De filosofie erachter was: de staat niet te groot maken en ruimte laten voor particulier en groepsinitiatief. Wij waren sterk gericht op de katholieke sociale leer. Te veel staat kan de samenleving verstikken. Daarom legden wij de nadruk vooral op de mensen zelf, en dat in georganiseerd verband. Wij wilden sociale verzekeringen helemaal plaatsen onder de verantwoordelijkheid van bedrijfsverenigingen. Die werden geleid door werkgevers- en werknemersorganisaties. Die bedrijfsverenigingen bestuurden de werknemersverzekeringen. Zij bepaalden de premies en keerden de uitkeringen uit. Dat was het maatschappelijk middenveld. Dat was heel concreet. Dat was onze visie.’

‘In de formatieonderhandelingen van het kabinet-Cals kwam onze fractievoorzitter ons zeggen dat er tijdelijk zou moeten worden

afgeweken van de Romme-norm. Lucas en ik en een paar anderen zeiden: “Dat kan niet.” Maar Schmelzer dreigde met aftreden als de meerderheid van de fractie ertegen zou zijn. Wij wilden Schmelzer natuurlijk niet kwijt. Dus vonden we de volgende formulering: alvorens af te wijken van de Romme-norm moet de begroting worden doorgekamd; welke uitgaven hebben minder prioriteit, welke uitgaven kunnen worden geschrapt, voordat we nieuwe gaan doen? Harry Peschar, mijn toenmalige collega van de PvdA, noemde dat “herprioritering”. Sjiaker uitgedrukt, maar hij bedoelde hetzelfde. En dat kwam in het regeerakkoord: alvorens af te wijken van de Romme-norm moeten elk jaar eerst de bestaande uitgaven goed worden doorgelicht. Lucas en ik hadden een heel goed samenspel. Soms was hij woordvoerder, dan weer ik. Vier keer moesten wij ervaren dat minister Vondeling van Financiën die bestaande uitgaven niet had doorgelicht, en in juli

1966 moesten wij vaststellen dat het weer niet gebeurd was. Maar wij wilden ons opstellen als loyale regeringsfractie. Dus wij zeiden dat wij ons definitieve oordeel bij de algemene beschouwingen zouden

uitspreken. Zo hadden wij ons in juli vastgelegd.’

‘Ik wist niet wat er in het kabinet gebeurde. En ik wist ook niet of Schmelzer dat wist. Veel later heb ik vernomen dat Vondeling bij de begrotingsvoorbereiding in het kabinet in augustus een plan had ingediend dat door ministers van PvdA en KVP was verworpen. In dat oorspronkelijke voorstel zou er in totaal 1 miljard gulden minder worden uitgegeven. Maar het kabinet maakte daar slechts 200 miljoen van. De begroting was dus 800 miljoen gulden groter dan Vondeling zelf had gewild. Dat wist ik toen niet. Ik hoorde het later van Barend Biesheuvel. Die discussie staat ook niet goed in de notulen van de ministerraad.’

‘Bij het bestuderen van de Miljoenennota zag ik allerlei trucs en dubbeltellingen. Het was ongelofelijk complex; niemand snapte het.

Schmelzer dreigde met aftreden, maar we wilden hem niet kwijt

Ik legde die beoordeling van mij voor aan professor Hans Bosman uit Tilburg, voorzitter van de KVP-partijcommissie Sociaal-economische zaken. Hij zei: “Wat jij constateert is correct. Alleen de politieke conclusie, die trek ik niet; dat is aan jullie.” Ik belde ook het hoofd van de begrotingsvoorbereiding van het departement, die ik al twee jaar lang had gebeld en die mij altijd had geantwoord. Hij zei: “Dat kan ik niet beantwoorden, dat is te politiek, daar moet u de minister voor hebben.” Maar de minister zat aan de vooravond van de algemene financiële beschouwingen in New York. Er was toen geen mobiel telefoonverkeer en hij was dus niet te

bereiken. In de nachtelijke zitting van de Tweede Kamer vroeg Schmelzer aan mij, terwijl ik pas veertien dagen daarvoor was aangetreden als eerste woordvoerder Financiën, wat ik vond van de antwoorden van de minister. Ik zei: “Eén van de vier vragen is min of meer bevredigend beantwoord, maar de rest niet.” Wat moest ik? Wat dreef mij? Eerlijkheid! Ik kon na die vier confrontaties niets anders zeggen dan dat ik onze eigen eerdere opstelling niet kon afvallen!

‘En wie neemt het woord in de fractievergadering? Jan Andriessen, oud-partijvoorzitter (de vader van Frans Andriessen, de latere fractievoorzitter van de KVP, red.).

Tijdens een pauze in de marathon-zitting van de kamer wordt door K.V.P.-fractieleden beraad gepleegd met fractievoorzitter W.K.N. (Norbert) Schmelzer.

Bron: ANP Tweede Kamer. 14 oktober 1966 Nacht van Schmelzer

Die zegt: “Beste collega’s, wij kunnen onze collega Notenboom na alles wat hij het laatste jaar namens ons gezegd heeft, nu niet in de steek laten.” Ik was nerveus en ik kon aanvoelen dat het rampzalig kon worden. Moest ik plooiën naar de politieke wenselijkheid of moest ik eerlijk zijn? Ik kon niet anders dan eerlijk op de lijn blijven die ik altijd had ingenomen. Dat is voor mij de kern van de Nacht van Schmelzer.’

Maar iedereen viel over jullie heen, na afloop.

‘Er is in Nederland 25 jaar lang een vals beeld van geweest, vooral door toedoen van *Brandpunt* van de KRO. Vondeling sprak die nacht van een dolksteek in de rug. Maar het gekke van de zaak is: Vondeling was later helemaal bijgedraaid.

Toen hij mij in 1975 het ridderschap in de Nederlandse Leeuw uitreikte, schreef hij dat het goud was wat er blonk. En in 1979, op de laatste dag dat wij beiden Kamerlid waren, hield hij

als Kamervoorzitter een speech waarin hij zich zo vriendschappelijk als hij maar kon heeft uitgelaten. Zo was hij veranderd. En 25 jaar na de Nacht van Schmelzer bleek op een studiedag van de KNAW

dat er lang een vals beeld van de Nacht heeft bestaan. Mijn toenmalige inbreng bleek samen te vallen met de oorspronkelijke voorstellen die Vondeling zelf in het kabinet had ingebracht. Bovendien: Norbert Schmelzer moest zijn fractie bij elkaar houden. Want hij was bang dat er een groot aantal KVP-Kamerleden zou stemmen voor een VVD-motie. Vandaar onze motie, die ook werd gesteund door CHU en VVD.’

‘Dat waren de intenties van de Nacht van Schmelzer en de belevenissen met Vondeling. Achteraf bleek dat wij als KVP een achterhoedegevecht voerden. Die Romme-norm is losgelaten, want het nationaal inkomen bleef niet met zes procent stijgen. De economische groei zakte terug naar één, twee of drie procent. Dat was te weinig om tegemoet te komen aan de noden van de overheid.’

Principebesluit

Hoe was u betrokken bij de groei naar het CDA?

‘Wij hebben in 1963 het principebesluit genomen om te proberen één partij te worden: ARP, CHU en KVP. Ik heb daar met grote inzet aan proberen bij te dragen. Ik was bevriend met Garnt Kieft van de ARP en Wim Scholten van de CHU. Op een gegeven ogenblik zagen zij hoe ik met mijn KVP-fractiecommissie werkte. Men vond dat ik dat goed deed: gezellig, menselijk, maar ook efficiënt. En zij schoven aan. Arend Vermaat schoof aan. Ad Schouten vroeg of ze vanuit de ARP met ons mee mochten doen. Spontaan. Ook de collega’s van de CHU. Wij hadden dus een “fractiecommissie Financiën van het CDA” voordat er van een CDA-fractie sprake was. Men vond het bij ons gezellig. Niet naar buiten tredend leiderschap, dat heeft mij altijd gelegen.’

‘Bij de verkiezingen van 1977 kwam het CDA met één lijst. Dries van Agt was lijsttrekker. De PvdA werd de grootste partij en wij gingen in de kabinetsformatie werken aan een tweede kabinet-Den Uyl. Op het gebied van de overheidsfinanciën waren

Moest ik plooiën naar de politieke wenselijkheid of moest ik eerlijk zijn?

Frans Andriessen en ik het samen niet eens met de voorstellen van het ontwerpgeëerakkoord. Wij zeiden dat in de fractievergadering. En wij kregen te horen van de Kamerleden die uit de ARP afkomstig waren: “Als jullie dat doorzetten komt er geen CDA!” Andriessen en ik zijn dus gechanteerd! Wij zijn onder druk gezet. Toen hebben wij gezegd: “Dat is wel onze mening, maar wij zullen niet zo stemmen. Laat maar gaan.” Het was een diepe teleurstelling. Uiteindelijk werd er toch een kabinet CDA-VVD gevormd, met Van Agt als minister-president. Diezelfde Kamerleden achtten zich niet gebonden aan het regeerakkoord en werden loyalisten genoemd. Frans Andriessen had toch de moed in dat kabinet minister van Financiën te worden. Vooral door toedoen van zijn eigen fractie was hij begin 1980 gedwongen af te treden. Dat was

de diepe teleurstelling die ik voelde na dertien jaar overtuigde inzet om het CDA te krijgen. Dat is mijn belevenis van het CDA. Vind er maar woorden voor. Ik was in 1980 al fulltime lid van het Europees Parlement. Ik ben wel met een kilo bloemen naar Frans Andriessen thuis gegaan. De loyalisten zijn uitgestorven. Al werd er nog een loyalist, namelijk Bouke Beumer, benoemd tot lijsttrekker bij de Europese verkiezingen van 1979. Dat was voor mij wel even slikken. Let wel: ik had geen lijsttrekker willen zijn. Ik ben daar geen type voor.'

Eigen Europese middelen

In het Europees Parlement gold u als voorstander van een Europese federatieve opzet. Wat betekende dat voor u als financieel woordvoerder in de EVP-fractie?

'Wij waren toen allemaal federalisten! CDA, VVD, PvdA en D66.

Wij wilden van Europa geleidelijk een federatie maken. In mijn toko was het belangrijkste de *ressources propres*, de eigen Europese middelen. In 1970 en 1971 was het Europese verdrag twee keer gewijzigd op het gebied van financiën: de Europese begroting zou op den duur voor honderd procent gefinancierd moeten worden door eigen middelen. Dat waren middelen die niet kwamen uit de nationale begrotingen waar de nationale parlementen ja of nee tegen moesten zeggen, maar die direct en automatisch naar Europa stroomden. Die eigen middelen bestonden uit drie onderdelen. Op de eerste plaats de invoerrechten. De invoerrechten aan de binnengrenzen waren al heel snel naar nul gereduceerd. De invoerrechten aan de buitengrenzen van de EEG – van de Zes toen – waren voor alle lidstaten gelijk. De EEG bepaalde de hoogte ervan, en de inkomsten daaruit stroomden naar de Europese begroting.

Op de tweede plaats de landbouwheffingen. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid was Europese politiek. Er waren heffingen aan de buitengrenzen om de Europese boeren een fatsoenlijk inkomen te garanderen. Ook die middelen stroomden naar de Europese begroting. En ten derde ging het om een percentage van de grondslag van de btw. De btw was in opdracht van Europa ingevoerd en geharmoniseerd. Het percentage werd vastgesteld aan de hand van de Europese begroting. Het Europees Parlement had de bevoegdheid om die vast te stellen. Dat percentage was in die tijd beperkt tot één procent, maar dat kon naar boven bijgesteld worden als de economie zou groeien. Dat was ons ideaal.'

'De eigen middelen zijn kapotgemaakt door de foute visie dat wij niet méér aan Europa moeten betalen dan we terugkrijgen. Dat terugkrijgen werd gemeten, waarbij niet werd gekeken naar het voordeel dat een land uit

het EG- en later het EU-lidmaatschap genoot, maar naar wat er op de begroting kwam. Het voordeel dat Nederland heeft dankzij een geweldige export wordt niet meegeteld. Margaret Thatcher begon te roepen: "I want my money back." Maar die money was helemaal niet van haar; het waren Europese eigen middelen. Minister Zalm

is haar later voor Nederland gaan volgen. Zo is het eigenmiddelenstelsel om zeep geholpen. Allemaal roepen ze het hen nu na. Het CDA ook. Het CDA heeft helaas geen eigenstandige opvatting over Europa meer.'

De eigen middelen zijn kapotgemaakt door de foute visie dat wij niet méér aan Europa moeten betalen dan we terugkrijgen

Boerenbond

'Ik was een jongen van het midden- en kleinbedrijf. De middenstand is het begin en het einde van mijn actieve politieke leven. De huidige spanningen tussen de regering en de agrarische wereld doen mij denken aan mijn eigen betrokkenheid bij land- en tuinbouw.'

Je kunt je voorstellen dat ook boeren mij dierbaar zijn. Die hebben veelal ook familiebedrijven. Boeren hebben mijn hart. Maar in de KVP-fractie waren de agrariërs oververtegenwoordigd. De invloed, vooral van de boerenbond, was super. Je kon nooit iets aangepast krijgen. In de EVP-fractie in het Europees Parlement precies hetzelfde. Ik ben een keer uit een fractievergadering weggelopen toen de fractie besloot de gaullisten te volgen op het gebied van de landbouwprijzen. Twee jaar voor mijn aftreden heb ik in het grote debat over de landbouwprijzen een amendement ingediend om de landbouwprijzen minder te laten stijgen. Dat werd natuurlijk niet aanvaard. Ik heb daarin nagenoeg alleen gestaan. Natuurlijk is eenheid beter! Maar als je dit twintig jaar ervaart, komt je geweten een keer in opstand. Mijn amendement was een symbool om uit te drukken dat de balans ontbrak.'

Jongere mensen gaan in toenemende mate te maken krijgen met de ecologische crisis

Wat wilt u tot slot aan de jongeren binnen het CDA van vandaag meegeven?

'Met name jongere mensen gaan in toenemende mate te maken krijgen met de ecologische crisis. De menselijke samenlevingen hebben zich de afgelopen duizenden jaren kunnen ontwikkelen dankzij relatief stabiele en gunstige klimatologische omstandigheden. Dat staat nu onder druk. De oplossing kan alleen komen door internationale samenwerking. Allereerst Europese. Verder is samenwerking en gericht handelen op alle niveaus nodig, en moeten burgers hun verantwoordelijkheid nemen. Het CDA-gedachtegoed over rentmeesterschap sluit daar goed bij aan. Maar dan moet dat rentmeesterschap niet als vijgenblad worden gebruikt.'

Pieter Beelaerts van Blokland: volbloed CHU'er én CDA'er

door Marc Janssens De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

CHU'er Pieter Beelaerts van Blokland adviseert het jarige CDA om zijn wortels serieus te nemen en zich vol overtuiging te laten leiden door de waarden van vrijheid en verantwoordelijkheid. Daarbij komt het aan op diepgang én subtiliteit. 'De CHU was geen partij vol van getuigenis, maar zeker ook geen partij die leeg was. Laat ook het CDA geen nest bijen zijn waar de bijen vreemd zijn aan het nest.'

De 87-jarige Pieter Beelaerts van Blokland komt uit een echte CHU-familie. De Christelijk-Historische Unie, ontstaan in 1908 en definitief in het CDA opgegaan in 1980, was de politieke partij waarin zijn ouders in de hoogtijdagen van de verzuiling actief waren. De CHU was naast de katholieke KVP en de gereformeerde ARP de kleinste van de drie partijen, maar wel ook die met de constantste kiezersaantallen. In 1918 behaalde de CHU 6,6 procent van de stemmen, in 1971 was dat nog altijd 6,3 procent. De CHU was een kleine club, maar met trouwe leden, voornamelijk protestanten die lid waren van de Nederlandse Hervormde Kerk.

Zelf was Beelaerts van Blokland in de jaren zestig en zeventig

achtereenvolgens burgemeester van het Zeeuwse Wolphaartsdijk, van Vianen (dat toen nog in Zuid-Holland lag) en van Amstelveen. In die periode zat hij namens de CHU in de Provinciale Staten van Zeeland en Zuid-Holland, een functie die destijds met het burgemeestersambt kon worden gecombineerd. In 1977 werd hij minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening in het eerste kabinet-Van Agt, waarna hij enkele maanden Kamerlid voor het CDA was, om vervolgens burgemeester van Apeldoorn en van 1985 tot 1998 commissaris van de Koningin in Utrecht te worden. Nog altijd woont hij in de statige woning in de buurt van het Utrechtse Wilhelminapark die hij kocht toen hij commissaris werd. In de hal

Jonkheer Pieter A.C. Beelaerts van Blokland (1932) was o.a. minister van VROM, burgemeester van Apeldoorn en Commissaris van de Koningin in Utrecht. Precieze datum foto onbekend, omstreeks 1975. Bron: archief Spaarnestad

en in de woonkamer hangen de familiewapens en schilderijen van de familie Beelaerts van Blokland. De CHU was ook de partij waarvan veel leden van adel waren.

Hoe vanzelfsprekend was het voor u om lid te worden van de CHU?

‘Eigenlijk wisten we als kind niet anders dan van het bestaan van de CHU. Mijn vader

was een echte CHU’er. Hij is burgemeester van Heerjansdam en Barendrecht geweest en voerde enthousiast de lijst aan van de CHU in de Provinciale Staten van Zuid-Holland. Mijn moeder organiseerde allerlei lezingen, waarbij de sprekers voorafgaand bij ons thuis dineerden. Bekende CHU’ers, onder wie de freule Wttewaall van Stoetwegen, kwamen vaak bij ons langs. Heel de familie was lid van de CHU, dus werd

ik dat in mijn studententijd ook, maar wel met overtuiging. Het was een fijne club, die ook actief heeft bijgedragen aan het verzet tijdens de oorlog. Ik weet nog hoe mijn vader ons meteen leerde dat als een Duitser je de weg vroeg, je dan diep moest nadenken, om hem vervolgens met gedetailleerde aanwijzingen precies de verkeerde kant op te sturen; eerste afslag links en tweede rechts als het eerste rechts en tweede links was bijvoorbeeld. Wanneer die Duitser dan later verhaal kwam halen, kon je zeggen dat je hem zo precies mogelijk had willen helpen, maar dat je blijkbaar verkeerd zat. Mijn vader steunde het verzet en organiseerde bijeenkomsten, en moest als burgemeester daarom van de Duitsers weg. Zelf heeft hij geen wapens gebruikt, maar mijn broer Hans wel. Er kwamen veel onderduikers bij ons thuis, die na één nacht weer elders werden ondergebracht. Het was voor ons logisch dat je tegen de Duitse bezetting in opstand kwam.'

Hoe zou u de CHU waarmee u bent opgegroeid, typeren?

'Als een open partij waar ook echt naar je geluisterd werd als je jong was. De eigen verantwoordelijkheid van elk persoon werd heel erg benadrukt, maar ook de vrijheid die er voor iedereen afzonderlijk was.'

Was het minder strak georganiseerd dan massapartijen als de KVP en de ARP?

'Als jongen wist je dat natuurlijk niet, maar bij ons ging al wel het grapje rond dat als er een protestants clubje werd gevormd, de CHU'er nooit de voorzittersrol zou opeisen. Dat zou de ARP'er doen. Het was een grapje, maar daarin zit vaak een kern van waarheid. CHU'ers waren minder streberig, niet altijd haantje-de-voorste, terwijl een ARP'er vaak precies wist wat hij wilde en dat ook trachtte te bereiken. De gereformeerde ARP was strenger dan de hervormde CHU. Dat voelde je als jong kind al aan. De ARP straalde wilskracht uit.'

Waren CHU en ARP meer op elkaar betrokken dan op de katholieke KVP?

'Ja. Zeker in het begin was het verschil met de KVP nog behoorlijk groot. Protestanten zochten elkaar meer op en probeerden eendrachtig te zijn. Ik weet nog – toen was ik zelf al politiek actief – dat als we in Zeeland langs een huis van een ARP-politicus kwamen, we weleens in marsroute liepen en daarbij tegen de ARP'er die er woonde zeiden: "We nemen aan dat je voor ons de deur opent." Dat was als grap bedoeld, maar het gaf wel de saamhorigheid aan die er tussen CHU en ARP was.'

God, Nederland en Oranje

Was de CHU beginselvast? De partij stond bekend om haar leus 'God, Nederland en Oranje', iets wat je nu enkel nog in de rechterflank van de SGP hoort.

'Dat was inderdaad een leus die gebezigd werd. Niet als belijdenis, maar als een soort strijdkreet die enkel op interne vergaderingen viel. Het was meer iets wat in het DNA van de partij zat dan dat we er naar buiten toe mee schermde, of dat we anderen van onze visie wilden overtuigen. De CHU

wilde sowieso niet een echt godsdienstige club zijn. We stonden vanuit het protestantisme op een bepaalde manier in het leven, en waren niet de partij die fel discussieerde over een artikel in onze partijdocumenten of zo. Dat gebeurde meer bij de ARP. Ook werden politici niet gekozen omdat ze vaak naar de kerk gingen. Nee, we werden als politici gewaardeerd omdat we vanuit het protestantisme een constructieve partij vormden die bereid was compromissen te sluiten en aan het bestuur van het land bij te dragen. Daarbij stonden we open naar iedereen. Mijn vader vond bijvoorbeeld dat hij als burgemeester zijn kinderen niet naar een protestantse school met de Bijbel kon sturen. Het was onjuist om je als

CHU-burgemeester af te keren van de openbare school, die vanuit de overheid werd aangestuurd.’

De CHU was op anderen gericht?

‘Heel erg. In de partij leefde de overtuiging dat je eigen club niet zaligmakend was. Een KVP’er in Limburg kon soms zonder hulp van andere partijen besturen, maar de CHU was daar vrijwel overal in het land te klein voor. Zonder samenwerking met anderen zou een CHU’er weinig klaarmaken. Maar die gerichtheid op de ander was niet alleen praktisch gemotiveerd; die houding kwam ook voort uit het protestantisme, dat aan vrijheid en verantwoordelijkheid veel waarde hecht. Daarbij hoort dat je naar de ander luistert en die persoon tot zijn of haar recht laat komen.’

Toen het CDA geformeerd werd, was u actief als burgemeester, statenlid en later minister. Was het voor u een ideaal om als

één partij verder te gaan, of eerder noodzaak, omdat de drie partijen gezamenlijk steeds minder kiezers verzamelden?

‘De teruggang in zetelaantal heeft wellicht een rol gespeeld in het wordingsproces van het CDA als geheel, maar voor mij was het ook echt een overtuiging om samen te gaan, en ik heb daar actief aan bijgedragen. Als statenlid in Zeeland en Zuid-Holland kende ik veel ARP’ers en KVP’ers omdat ik met hen moest samenwerken. In die periode heb ik me al hardgemaakt voor één gezamenlijk CDA. Ik heb zelfs in Limburg lezingen gehouden om de waarde van één CDA te benadrukken. Dat werd daar zeer gewaardeerd.’

Wat was voor u de waarde van dat ene CDA?

‘Ik vond niet dat we de kerkelijke verdeeldheid die er tussen katholieken en protestanten was, politiek mochten kopiëren. Als wij het godsdienstige in het leven belangrijk vinden, hoe konden we als gelovigen dan verdeeld optrekken? Dan draag je eraan bij dat mensen zich van God

afwenden. Om die reden heb ik veel aan zending voor de totstandkoming van het CDA gedaan. Daarnaast vond ik de politieke versplintering niet werkbaar voor het bestuur van het land. Dat is gebaat bij meer vastigheid in het regeringsbeleid.’

Geen dwang

Was de wording van het CDA een moeizaam proces?

‘Niet moeizaam, maar “Wat gaat het gemakkelijk!” kon je nou ook weer niet zeggen. Het was een groeiproces. In de Staten zaten we als fracties al bij elkaar voordat dit landelijk het geval was. Hierdoor leerde je de mensen en de aard van de andere partij steeds beter kennen. Maar soms was samenwerking ook een mijneveld, omdat er altijd mensen zijn die het specifieke van hun eigen partij erg willen benadrukken.’

Wat was en is de belangrijkste inbreng van de CHU in het CDA?

‘Het paradoxale is dat je als kleinste partij vaak een sleutelpositie hebt.

De ARP wilde niet met de KVP samengaan als de CHU niet meedeed. Dat gaf ons invloed. Tegelijk zaten wij als CHU zó in elkaar dat we rekening met de ander wilden houden. Dwang was niet iets wat bij de CHU hoorde. Er was geen dwang naar anderen toe, en ook niet naar de eigen partij. Luisteren is een belangrijke kwaliteit. Natuurlijk kon je het met iemand oneens zijn en tegen diens standpunten ingaan, maar wel altijd op basis van redelijke argumenten.’

Heeft het CDA deze CHU-inbreng ter harte genomen, en is er nog iets zichtbaar van een CHU-stijl en -denken?

‘Over het algemeen vind ik dat het CDA zich goed ontwikkeld heeft, en ik denk dat de partij nu een goede afspiegeling is van datgene wat de drie partijen hebben ingebracht. Maar ik volg het

ook niet allemaal meer op de voet. Het is goed dat de afzonderlijke identiteiten van CHU, KVP en ARP niet meer bovenop liggen, hoewel je het soms nog wel merkt bij een individuele politicus. Wat niet betekent dat we ons van het christelijke gedachtegoed moeten vervreemden. Laat het CDA geen nest bijen zijn waar de bijen vreemd zijn aan het nest.'

Hoe zou wat u betreft de C van het CDA inhoud moeten of kunnen krijgen?

'Als het christendom in de naam zit, moet dat op een of andere manier tot uiting komen. Een politicus die lid is van het CDA, maar die ontkent dat God bestaat, dat is toch wel erg moeilijk, lijkt me. Tegelijk komt het hier op subtiliteit aan. Bij de CHU, en in het algemeen bij hervormden, hadden we sterk iets van: het geloof en het christendom zijn heel belangrijk voor ons, maar je mag je de interpretatie daarvan niet toe-eigenen in de zin dat jij het bij uitstek bij het rechte eind hebt. Het gaat erom Gods liefde te vinden en uit te dragen, maar dat moet je politiek niet al te zwaar aanzetten.'

Handel en wandel

Dan span je God te veel voor je politieke karretje?

'Ja, het gaat om je handel én je wandel. Dat wandelen met God vind ik heel belangrijk. Henoeh wandelde met God, staat er in de Bijbel. Dat betekent dat het niet uitgesloten is dat jij dat ook kunt. Maar je moet niet van de daken roepen hoe jij met God wandelt, laat staan hoe een ander dat zou moeten doen. Ook hier zijn vrijheid en verantwoordelijkheid heel belangrijk. Dat geldt zelfs voor de CDA-politicus die zou zeggen dat hij niet in God gelooft. Ik vind dat moeilijk, maar je kunt het niet verbieden en er wellicht

toch uitkomen. Natuurlijk kan de een in de ogen van de ander heel mager wandelen met God. Maar het is goed te bedenken dat het niet om de zienswijze alleen van de ander gaat.'

Wat zou u het veertigjarige CDA willen meegeven?

'De CHU was geen partij vol getuigenis, maar zeker ook geen partij die leeg was. Ook het CDA moet zich blijven vullen met de waarden die bij de christendemocratie horen. Vrijheid, verantwoordelijkheid, gerechtigheid, solidariteit en zeker geen dwang. Op sommige thema's kan dat zeer teer worden, zoals bij de vraag wie er wel en niet in Nederland asiel kan krijgen. Maar we moeten dat onder ogen zien vanuit de waarden die in onze partij leidend zijn. De Bijbel staat vol met verhalen die over vrijheid gaan en waarin mensen tot hun recht komen. En hij zit vol humor, wat ook voor een politieke partij belangrijk is. Een partij als het CDA, die weet dat er meer is dan het consumptieve winkelgebeuren, zal aan die vrijheid invulling moeten geven. Niet door te preken, maar wel vol overtuiging in haar handel en in haar wandel.'

*De Bijbel zit vol humor,
wat ook voor een politieke
partij belangrijk is*

Boeken

Een zondagskind in de politiek

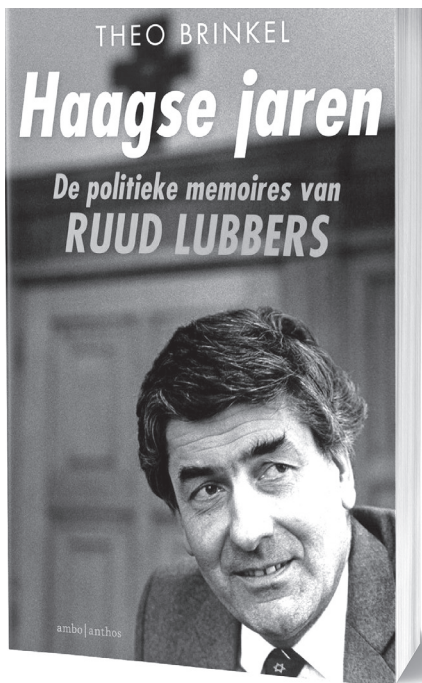
door Jan Dirk Snel De auteur is historicus.

Op vrijdag 27 april 1973 ontvingen de formateurs Marinus Ruppert (ARP) en Jaap Burger (PvdA) in een zaaltje van ‘hun’ Raad van State op het Haagse Binnenhof de 33-jarige Rotterdamse ondernemer Ruud Lubbers. Hoewel KVP-fractie leider Frans Andriessen hem had voorgedragen voor het ministerschap van Economische Zaken, polsten de twee formateurs eerst nog of Lubbers misschien bereid was Verkeer en Waterstaat te doen. Dat was hij niet; alleen Economische Zaken achtte hij de moeite waard.¹

Al op zijn allereerste Haagse dag toonde Lubbers hoe bescheidenheid en zelfbewustzijn samengingen. Een politieke carrière op nationaal niveau had hij nooit nagestreefd. In augustus 1967 was hij een der veertien christenradicalen geweest die in een adres aan partijbestuur en partijraad van de KVP op ‘een radicaal-vooruitstrevende politiek in christelijke zin’ hadden aangedrongen,² maar toen begin 1968 de Politieke Partij Radikalen (PPR) werd opgericht, deed Lubbers niet mee. Diverse politieke functies had hij afgeslagen. In 1970 werd de fabrieksdirecteur, die uit intellectuele nieuwsgierigheid macro-economie had gestudeerd, voor de KVP nog wel lid van de Rijnmondraad, als fractiespecialist

voor economische zaken, waarbij vooral de milieuproblematiek zijn aandacht trok. Eveneens was hij in diverse maatschappelijke verbanden actief, onder meer als voorzitter van de jonge katholieke werkgevers.

Op die laatste vrijdag van april 1973 besepte Ruud Lubbers heel goed dat de vraag of hij minister wilde worden, hem in de schoot werd geworpen. Twee keer typeert hij zich in zijn Haagse memoires als ‘zondagskind’. Aan het begin, als hij opmerkt dat anderen hem destijds vast en zeker zagen als ‘een jong broekie, naïef en onervaren’, maar hij dat zelf niet zo voelde. En aan het eind, als hij terugkijkend zich herinnert hoe Kamervoorzitter Anne Vondeling (PvdA) hem ooit had toegevoegd dat hij, Lubbers, niet geschikt was voor de politiek, omdat hij ‘geen smaak voor macht’ had. Lubbers: ‘Hij had gelijk. Ik bleef zondagskind, soms tot schade en schande. Ik heb nooit om macht willen vechten.’ Hij hoefde ook niet, zou je daar wellicht bij kunnen denken. Maar tegelijk wist hij dus heel goed wat hij wel en vooral wat hij níét wilde. Bij alle dienstbaarheidsbetoon was het gevoel voor eigenwaarde sterk ontwikkeld.

Theo Brinkel

Haagse jaren. De politieke memoires van Ruud Lubbers

Ambo|Anthos | 2020 | 414 pp. |

€ 24,99 | ISBN 9789026352607

Haagse jaren

Ruim eenentwintig Haagse jaren – tweeëntwintig zomers – maakte Rudolphus Franciscus Marie Lubbers (Rotterdam, 7 mei 1939 – Rotterdam, 14 februari 2018) mee. Formeel begonnen ze veertien dagen na het gememoreerde gesprek op het Binnenhof, toen het kabinet-Den Uyl op vrijdag 11 mei 1973 op Huis ten Bosch beëdigd werd en rond koningin Juliana op het bordes verscheen. Het slot kwam op maandag 22 augustus 1994, toen Lubbers zijn verantwoordelijkheden overdroeg aan Wim Kok (PvdA) en een chauffeur van het Ministerie van Algemene Zaken hem voor de laatste keer terugreed naar Rotterdam en daar de inhoud van ‘de zware loodgieterstas

met paperassen en al’ op de keukentafel deponeerde; als staatseigendom moest de tas immers mee terug.³ Daar zaten 7773, en inclusief geteld 7774, dagen tussen. Of 14 meer, als men bij het gesprek begint. Maar net niet de 7777 + 7 die Lubbers, mooi symbolisch, zelf hanteert.

Die eenentwintig jaren laten zich – afgezien van ingewikkeldheden rond formaties – verrassend simpel indelen: ruim vier jaar minister, vijf jaar Tweede Kamerlid, hoofdzakelijk als fractievoorzitter, bijna twaalf jaar minister-president. ‘Driemaal overkomt het me’, is Lubbers’ commentaar. Maar in 1977 en (mei) 1982 zei hij wel opnieuw ‘nee’ tegen ministeriële portefeuilles die hem niet aanstonden.

In september 1991 stelde Theo Brinkel, toendertijd bij het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA met buitenlandse politiek in de weer, en tevens secretaris van het Historisch Comité Christen Democratie, Lubbers voor om diens ‘vertelling van zijn politieke carrière’ op te tekenen. Tussen 29 oktober 1992 en 5 april 1995 voerde Brinkel vijftien uitvoerige, degelijk voorbereide gesprekken met Lubbers over diens Haagse loopbaan, die de tweemaal geaccordeerde basis van dit boek vormen. Onderhand weet iedereen wel dat de verschijning vijftientig jaar op zich heeft laten wachten, omdat meelezers, onder wie

vader te horen had gekregen. Lubbers: ‘De Kohl van wie ik afscheid neem is een andere dan de Kohl met wie ik ben begonnen. Van iemand met een charmant minderwaardigheidscomplex is hij uitgegroeid tot een man met een irritant superioriteitsgevoel.’ Raak! Maar of dit scherpe oordeel in 1995 nu zoveel schade had kunnen berokkenen? Kohl was wel gewend aan dit soort commentaar, dat hij stevast, en tot zijn nadeel, naast zich neerlegde.

En dan zijn er nog de herhaalde botsingen met twee recalcitrante CDA-fracties onder aanvoering van Ad Kaland en Elco Brinkman tijdens de laatste Haagse jaren. Om Lubbers daarin te verstaan biedt een andere indeling der eenentwintig jaren meer inzicht: ongeveer tien jaar was hij betrokken bij een coalitie met de socialisten, bijna elf bij een coalitie met liberalen. Maar zelf zat hij – met overtuiging – langer in een kabinet met de PvdA dan met de VVD.

Lubbers zag zichzelf bovenal als een progressief politicus

kennelijk koningin Beatrix, publicatie ontraadden.⁴

Het ligt voor de hand dat kranten bij verschijning vooral aandacht besteedden aan de toenmalige gevoeligheden. Die betroffen allereerst de Duitse bondskanselier Helmut Kohl, die Lubbers’ opvolging van Jacques Delors als voorzitter van de Europese Commissie verijdelde. Kohl, die Lubbers aanvankelijk zelf gepolst had, vond hem uiteindelijk niet *deutschfreundlich* genoeg, precies het oordeel dat Lubbers’ van oorsprong Duitse moeder in de oorlog – een andere context, nuanceert de hoofdpersoon onmiddellijk – van de nazi’s al eens over zijn geïnterneerde

Vooruitstrevende politiek

Dit boek is niet interessant vanwege de laatste lastige jaren, maar vanwege de volle eenentwintig jaar. En het boeiendst is dan het zelfbeeld van de man die – na enige tijd tot eigen ergernis – als no-nonsensepoliticus en manager werd neergezet. Er is geen twijfel over mogelijk: Lubbers zag zichzelf bovenal als een progressief politicus, al toen hij als radicaal een ‘uitgesproken verlangen naar een vooruitstrevende politiek’ verwoordde,⁵ tot aan zijn latere betrokkenheid bij het Earth Charter en zijn inzet voor vluchtelingen aan toe. ‘Voor mij is

progressief niet hetzelfde als links, maar progressief zie ik in de zin van het veranderen van de samenleving.’ Hij was erg voor de vermogensaanwasdeling, een paradepaardje van het kabinet-Den Uyl, maar hij wilde die per bedrijfsgemeenschap, niet nationaal collectivistisch gerealiseerd zien. Naar een zegswijze van zijn moeder wilde hij sociaal, niet socialistisch zijn.

Lubbers beschouwde zich als een erfgenaam van Marga Klompé, in de vernieuwde Canon van Nederland terecht geportretteerd als ‘een van de belangrijkste architecten van de verzorgingsstaat’, die hij goed kende en die hem, toen hij premier werd, waarschuwde dat nu het bederf inzette. ‘Zij ziet mij als centrumlinks in de politiek. Ik beschouw mezelf overigens niet zozeer als centrumlinks, maar als een vernieuwer. Bezig vanuit de beginselen van de christendemocratie.’

Welke beginselen? Van het traditionele rijtje zal men *rentmeesterschap* en *publieke gerechtigheid* nergens vinden – gerechtigheid wel, als tegendeel van de status quo trouwens – en *solidariteit* conform de herkomst slechts

tweemaal in internationaal verband, maar *gespreide verantwoordelijkheid* komt iets vaker voor. Veel uitgebreider verwijst Lubbers naar de uitwerking van de uitgangspunten in het concept *verantwoordelijke samenleving*. Een heel hoofdstuk gaat in dat verband over ‘de overbelaste democratie’, dat naar mijn idee trefzekere observaties bevat, maar, zoals vaker bij Lubbers, conceptuele helderheid ontbeert. Doch dat in deze tijd waarin het beroep op de staat terugkeert, nog steeds overweging en analyse verdient.

Systematische overdenking

Niet alleen als reflectie op eenentwintig jaren waarin de samenleving naar vernieuwerswens grondig veranderde – welke premiersvrouw zou nog als Ria Lubbers elke maandagmorgen koffie schenken voor ministersechtgenotes? –, maar ook als systematische overdenking zijn deze memoires kritische aandacht ten volle waard.

-
- 1 P.F. Maas, *Kabinetsformaties. 1959-1973*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1982, p. 357.
 - 2 Adres christen-radicalen aan bestuur van KVP, *De Tijd*, 14 augustus 1967, p. 10.
 - 3 Ruud Lubbers, *Persoonlijke herinneringen*. Amsterdam: Balans, 2018, p. 202.
 - 4 Lubbers 2018, pp. 203-204. Het relaas dat Lubbers daar geeft lijkt overigens weinig betrouwbaar. Zo laat hij zichzelf, en niet

- Brinkel, het initiatief nemen, en dat pas in 1994. (In het algemeen herkent men in die late, kortere memoires, die Lubbers' gehele leven beslaan en daar een zekere waarde aan ontlenuen, nogal wat gestolde en vervaagde herinneringen terug, die in het hier besproken boek veel scherper getekend worden.)
- 5 R.F.M. Lubbers, 'Misverstanden om een adres', *De Tijd*, 22 augustus 1967, p. 3.

De diepe verankering van de christendemocratie

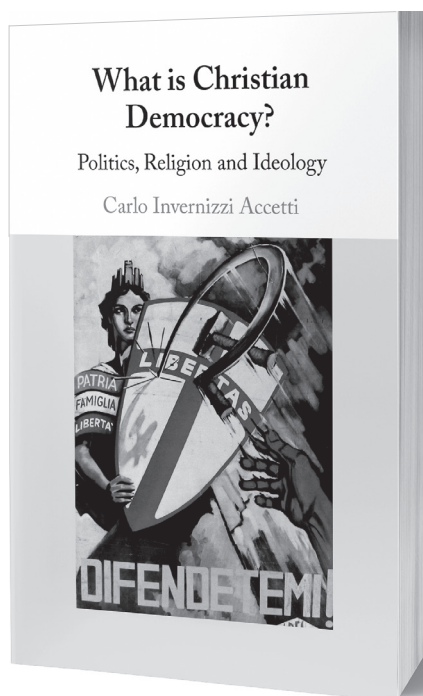
door **Marc Janssens** De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

Wat houdt christendemocratie in, wat heeft ze in het verleden bewerkstelligd, en is er nog toekomst voor deze politieke beweging? Voor veel lezers van CDV zijn het vragen die niet als bijzonder origineel overkomen, omdat ze im- of expliciet voortdurend in dit tijdschrift gesteld worden. Toch weet de Italiaans-Amerikaanse politicoloog Carlo Invernizzi Accetti ze in zijn boek *What is Christian democracy?* verfrissend en diepgravend te behandelen. Op het Europese continent mag dan veel aandacht voor de christendemocratie zijn, zo schrijft hij, maar die aandacht is meestal van de achterban van de christendemocratie zelf of komt voort uit historiografische belangstelling. Bovendien gaan de bestaande studies veel meer over strategieën en uitkomsten van de christendemocratie dan dat ze inzoomen op haar ideologische principes. Wat ontbreekt is een beschrijving van het christendemocratische gedachtegoed vanuit Angelsaksisch oogpunt, en in die leemte wil Invernizzi Accetti graag voorzien.

Het levert een bijzondere studie op, vooral omdat Invernizzi Accetti zelf

verrast lijkt door de diepte en reikwijdte van de christendemocratie. Dat deze een belangrijke bijdrage aan de Europese integratie heeft geleverd, daarvan is men zich in het Angelsaksische werelddeel nog wel vaag bewust. Maar hoe diepgaand dat is geweest, is onbekend. Laat staan dat men beseft dat eigenlijk het hele bouwwerk van de Europese welvaartsstaten geconstrueerd is op christendemocratische principes.

Zo zijn het de christendemocraten geweest die na de Tweede Wereldoorlog het monster van extreemrechts hebben weten te temmen door een samenleving en politieke structuur op te bouwen waarin oog is voor de belangen van burgers, zonder zich aan de grillen van het volk uit te leveren. Het waren christendemocraten die met begrippen als verzoening, compromisvorming en samenwerking verschillen wisten te overbruggen, zowel tussen diverse landen onderling als tussen een diepreligieuze overtuiging en praktische, moderne politiek. Christendemocraten hebben zowel oog voor het goede dat in Gods schepping aanwezig is als voor de macht van het kwaad. Ze creëerden een uitgebalanceerd bestel waarin aandacht

Carlo Invernizzi Accetti

What is Christian democracy?

Politics, religion and ideology

Cambridge University Press | 2019 |

396 pp. | £ 90.00 | ISBN

9781108421669

voor rechtvaardige verlangens van mensen samengaat met onafhankelijke instituten die ervoor zorgen dat de macht niet op één plek geconcentreerd is en zo kan ontsporen.

Geïnspireerd door de boeken van Augustinus en Thomas van Aquino wisten denkers en politici als Jacques Maritain (1882-1973), Emmanuel Mounier (1905-1950) en Giorgio La Pira (1904-1977) de christendemocratische visie te verdiepen en te verbinden met de vraagstukken van hun tijd. Met onder andere hun visie op het personalisme ontsnapten christendemocraten enerzijds aan de individualistische neigingen van het liberalisme, dat vrijheid opvat als vrijblijvendheid van het individu om te doen waar het zin in heeft, en anderzijds

aan de totalitaristische neiging van een almachtige staat. Christendemocraten beschouwen vrijheid als een verantwoordelijkheid om het moreel goede, het zogeheten *bonum commune*, te zoeken en te doen. De visie van de mens als beelddrager Gods is daarbij doorslaggevend.

Subsidiariteit

Een belangrijk begrip in de christendemocratische staats- en samenlevingsvisie is subsidiariteit. Invernizzi Accetti benadrukt dat dit wezenlijk iets anders is dan federalisme. Waar de laatste uitgaat van een top-downbenadering, hecht subsidiariteit juist aan bottom-up. Het Latijnse *subsidium* (hulp, reservetroepen, versterking of vervanging) geeft aan dat in principe de overheid die het dichtst

bij de burgers staat, een bepaalde taak op zich neemt, tenzij deze daartoe niet of onvoldoende in staat is. Dan kan een 'hogere' overheid de taak (tijdelijk) overnemen. Dit subsidiariteitsbeginsel legitimeert de taak en de autoriteit van de overheid op elk niveau, maar beperkt ze tegelijkertijd. Beide handelingen zijn belangrijk. De samenleving is er in christendemocratische visie immers niet om de staat of de overheid ten dienste te zijn, maar andersom: de staat en de afzonderlijke overheden zijn er ten dienste van de samenleving, in al haar interrelationele verbanden van familie, buurt, kerk, school en onderneming.

Invernizzi Accetti's boek

Federalisme gaat uit van een top-downbenadering, terwijl subsidiariteit juist hecht aan bottom-up

biedt een rondgang langs diverse christendemocratische denkers, studies en documenten, maar stelt ook de vraag hoe het met de christendemocratie in afzonderlijke landen is gesteld. Hij beschrijft niet alleen Europa, maar ook de bloei van de christendemocratie in Zuid- en Midden-Amerikaanse landen als Chili, Mexico en Venezuela, hoewel de christendemocratie daar nooit zo dominant is geworden als in het naoorlogse Europa.

Toch is ook in Europa vanaf de jaren zestig het verval van de christendemocratie ingezet, maar Invernizzi Accetti benadrukt dat het beeld niet overal hetzelfde is.

De neergang van de Mouvement Républicain Populaire (MRP) in Frankrijk en de Democrazia Cristiana (DC) in Italië biedt geen blauwdruk van hoe het de christendemocratie elders in Europa is of zal vergaan. De Duitse CDU/CSU bewijst het tegendeel, maar de auteur noemt ook de constante bijdrage van de christendemocratische partijen in Oostenrijk en de Benelux, waarbij de opleving van het CDA in Nederland onder Balkenende aan het begin van deze eeuw langskomt. Ook noemt hij enkele thema's waarop christendemocratische partijen zich zijns inziens zouden kunnen profileren, zoals een conservatieve stellingname in de culturele clash rond progressieve idealen inzake huwelijk, gender en seksuele moraal, maar ook het doorgeven van de christelijke erfenis van Europa, het opkomen voor het milieu, en de kritiek op het doorgeschoten kapitalisme.

Heremietkreeft

Gezien het diepgaande, veelzijdige en moreel verankerde christendemocratische gedachtegoed liggen er volgens Invernizzi Accetti nog volop mogelijkheden voor christendemocratische partijen, ook al erkent hij dat ze de dominantie van de naoorlogse periode niet meer zullen bereiken. Dat is zijns inziens ook niet het belangrijkste. Los van eventuele bloei of verval van christendemocratische partijen heeft de christendemocratie in Europa, maar ook daarbuiten, haar waarde ruimschoots bewezen. Een waarde die zelfs als die partijen zouden uitsterven, nog altijd van kracht blijft. Invernizzi Accetti gebruikt het beeld van de heremietkreeft:

zoals deze kreeft op het strand in een achtergebleven schelp kruipt die door een ander is vormgegeven, zo kunnen andere politieke filosofieën in de schelp kruipen die de christendemocratie heeft achtergelaten. Zeker het bouwwerk van de Europese Unie, maar ook dat van afzonderlijke lidstaten is volgens hem dermate christendemocratisch van aard dat de christendemocratie ook zonder machtige partijen nog heel lang haar waarde zal bewijzen.

De vraag is natuurlijk hoe blij christendemocratische partijen als het CDA hiermee moeten of kunnen zijn. Het is inderdaad niet vreemd te stellen dat veel van de christendemocratische idealen al verwezenlijkt zijn, zeker nu we erachter komen dat het ruige kapitalisme met zijn neoliberale inslag niet werkt en mensen steeds meer de waarde van onderlinge verbanden gaan inzien. ‘De samenleving is al christendemocratisch, nu alleen de politiek nog’, zou een wat idealistische samenvatting zijn. Hierachter ligt wellicht dezelfde reden waarom er volgens Invernizzi Accetti in de VS nooit christendemocratische partijen zijn ontstaan: de christendemocraten in Europa hebben de VS als inspiratiebron voor hun gedachtegoed gebruikt. In feite waren de VS al dermate christendemocratisch dat een christendemocratische partij er niet nodig was.

Invernizzi Accetti scherpte deze visie onlangs nog aan door te stellen dat de Amerikaanse presidentskandidaat Joe Biden zich van veel andere Amerikaanse Democraten onderscheidt door zijn christendemocratische inborst. Waar Hillary Clinton een ‘technocratisch

liberalisme’ vertegenwoordigt, Barack Obama een ‘idealistisch progressivisme’ en Bernie Sanders een ‘democratisch socialisme’, is Biden volgens hem veel meer een christendemocraat die vanuit een morele overtuiging oproept tot verzoening en samenwerking.

En in Europa? Feit is dat Europa juist op een punt staat waarop het moet zien of de door de christendemocraten opgebouwde Europese Unie voldoende is toegerust om de vragen van deze tijd te beantwoorden. De opkomst van populistische en autocratische leiders binnen en buiten de EU laat zien dat deze vragen, die zich onder andere afspelen rondom thema’s als de eigen culturele en religieuze identiteit versus openheid naar anderen, de inzet van soft power en hard power, de verhouding tussen een vrije open markt en een sturende overheid, tussen natiestaat en Europese Unie, niet vrijblijvend zijn.

Volgens Invernizzi Accetti biedt de christendemocratie geen panklaar recept voor moslims om vanuit hun religieuze overtuiging een innerlijk verbond met de moderne democratische rechtsstaat aan te gaan. Zijns inziens kunnen moslims hiervoor beter in hun eigen traditie een verankering zoeken dan in een traditie die op veel fronten aan de islam wezensvreemd is. Maar dat betekent niet dat de christendemocratie niet veel in huis heeft om de confrontatie met de wezenlijke vragen van deze tijd aan te gaan en daar een antwoord op te vinden.

Popularisme

Invernizzi Accetti gebruikt daarvoor het onderscheid tussen ‘populisme’ en het christendemocratische ‘popularisme’.

Waar het populisme zijn oren laat hangen naar het volk, een anti-elitaire inslag heeft en altijd volhoudt heel het volk te vertegenwoordigen, stellen christendemocraten dat er weliswaar naar het volk geluisterd moet worden en dat een goede politiek geworteld moet zijn in de samenleving, maar tevens dat de notie van het bonum commune ervoor zorgt dat er ook beslissingen genomen moeten worden die tegen specifieke belangen ingaan. Christendemocraten komen niet op voor de belangen van een deelgroep, maar voor het algemeen belang, dat al luisterend en overtuigend in gesprek met het volk moet worden nagestreefd. Op die manier kunnen

in de traditie én verbondenheid met de moderniteit. Daarom is christendemocratische politiek er niet met gemakkelijke oneliners of enkel een vlotte pr-machine, maar wordt ze gedragen door politici die dit christendemocratische verhaal bezielend in de praktijk brengen.

Je hoeft het niet op alle fronten met de analyses van Invernizzi Accetti en de door hem geschetste toekomstmogelijkheden van de christendemocratie eens te zijn (en je moet over enkele typefouten heen stappen, zoals CVA voor CDA en Wilfried Mertens voor Wilfried Martens), om te erkennen dat zijn boek voor het doorgeven van het christendemocratisch gedachtegoed talloze handvatten biedt. Voor zowel West-Europeanen die het zicht op de worteling van de christendemocratie in het christelijke denken wellicht zijn kwijtgeraakt, als voor Oost-Europeanen die hun christelijke geloof en traditie onvoldoende aan een (christen) democratische visie op de rechtsstaat hebben verbonden, is het boek waardevol. Laat het gesprek hierover binnen en vanuit de EVP met nog meer intensiteit gevoerd worden.

Christendemocraten komen niet op voor de belangen van een deelgroep, maar voor het algemeen belang

christendemocraten ook beter een dam opwerpen tegen het populisme, dat zich soms terecht verzet tegen de individuele belangenbehartiging van de liberalen en de groepsbelangenbehartiging van de socialisten.

Dat is niet altijd gemakkelijk, omdat christendemocraten niet met één, maar met twee woorden spreken. Christendemocraten hebben oog voor de natiestaat én de universele verbanden zoals de EU en de VN. Voor een dynamische economie én een florerende ecologie. Voor arbeid én kapitaal. Voor soft power én hard power. Voor het volk én de volksvertegenwoordiger. Voor idealen én realisme. Voor verankering

Balans is een fascinerend relaas van de maatschappelijke ontwikkelingen in de laatste vijftig jaar door een topbestuurder die zijn talenten voluit nationaal en internationaal heeft ingezet voor de publieke zaak en het bedrijfsleven.

SPECIAAL VOOR
LEZERS VAN CDV

ACTIEPRIJS:

van 5 oktober tot 5 januari
verkrijgbaar van € 49,90

voor € 40,- op

www.boomgeschiedenis.nl

met de volgende actiecode:

904-11009

Balans – Het ging om meer dan geld alleen
Memoires van Onno Ruding
ISBN 9789024451755 | 680 blz.

Boom

Veertig jaar later

door Jan Schinkelshoek De auteur is publicist en adviseur en oud-Kamerlid voor het CDA.

Ja, ik was er veertig jaar geleden bij. Maar het was, ondanks uiterlijke schijn, geen opgewekt feestje. Als politiek journalist liep ik er rond met een kladblokje en schreef een stuk waarvan ik me de kop nog herinner: ‘Wil het echte CDA opstaan?’

Boven de officiële oprichting van het CDA op 10 oktober 1980 hing een onbestemde wolk van somberte. Zou die nieuwe christendemocratische partij aanslaan? Zou de fusie wrijvingen en andere ongemakken tussen katholieken en protestanten doorstaan? Waar stond de eenheidspartij voor?

Het CDA is niet geboren uit kracht. Het is dat vanaf het einde van de jaren zestig de oude christelijke partijen KVP, ARP en CHU begonnen in te zien dat de confessionele suprematie verdampte, anders was die zoektocht naar een gezamenlijke partij nooit begonnen. Het leek, zoals politieke sceptici schamperden, ‘sterven in elkaars armen’.

Toch is het een succes geworden. Met name de jaren tachtig, de jaren waarin Ruud Lubbers zijn karwei uitvoerde, werden een glorie tijd voor het CDA. Dat was geen eenmalige opleving, zoals sceptici opperden. Na de eeuwwisseling bleek het CDA onder Jan Peter Balkenende over zoveel veerkracht te beschikken dat het zich weer tot leidende factor kon opwerken.

Over die vitaliteit van de christendemocratie heb ook ik me verwonderd. Hoe kon het dat, ondanks de ontchristelijking van het land en ondanks de afkalving van de natuurlijke achterban, het CDA een rol van betekenis kon spelen? Natuurlijk heeft het te maken met aansprekende lijsttrekkers. En soms ook met goede partijprogramma's. En ongetwijfeld pakte ook het onvoorspelbare humeur van de kiezer weleens uit in het voordeel van de partij.

Maar het is geen lot uit de loterij. De successen hebben minstens zozeer te maken met wat de christendemocratie te bieden heeft. De beweging beschikt over een vitale boodschap, een verhaal over perspectief, over zorg voor elkaar, over solidariteit, over verbinding – als politieke vertaling van wat minstens zo mooi ‘geloof, hoop en liefde’ heet. Puttend uit een rijke christelijke traditie heeft het CDA op zijn beste momenten van dat verhaal een aanstekelijk, overtuigend en eigentijds programma gemaakt, een verhaal dat herhaaldelijk in een behoefte voorzag.

Je kunt het ook omdraaien. Het gaat fout, soms zelfs grondig fout, als de christendemocratie van haar geloof valt. Zoals tien jaar geleden. Het toenmalige CDA liet zich op sleeptouw nemen door krachten die weinig ophadden met christendemocratische uitgangspunten. Dat het zich afgaf met wat wezensvreemd is, raakte het hart. Dat heeft een flink deel van de achterban van de partij vervreemd; het is een schok die nog steeds natrilt. Ook omdat de partij sindsdien te weinig gedaan heeft om de draad weer op te pakken. En het verspeelde een bindmiddel – een middel om tegenstellingen tussen links en rechts, stad en platteland, jong en oud te overstijgen.

Wil het echte CDA opstaan?

In het volgende nummer

.....

Diversiteit en gemeenschap

De verhitte debatten rond racisme en emancipatie stellen ons voor indringende vragen. Hoe gaan we om met verschillen in onze moderne, westerse, ‘verlichte’ cultuur, die gestempeld is door de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap? Waarin verschilt de christendemocratische visie op diversiteit van liberale, socialistische en conservatieve opvattingen? Hoe ziet een christendemocratische emancipatiepolitiek eruit? En kunnen we op zo’n manier met diversiteit omgaan dat zij de gemeenschap versterkt in plaats van onder druk zet?

Brieven aan de lijsttrekker

Veertig jaar geleden, op 11 oktober 1980, werd het CDA officieel opgericht uit de partijen KVP, ARP en CHU. Naar aanleiding van dit jubileum maar ook van de Kamerverkiezingen komend voorjaar schrijven vijftien 'jongeren' van onder de 40 een brief aan de lijsttrekker van het CDA: wat zijn hun dromen, zorgen, verlangens en misschien wel ergernissen aangaande de christendemocratie? Voor wie of wat moet de lijsttrekker zich hardmaken, welke waarden zijn juist nu van belang, en hoe kan hij daar als leider van het Christen-Democratisch Appèl concreet invulling aan geven?

.....

'Mijn grootste pleidooi in deze brief aan jou, Hugo, is dat systemen er moeten zijn voor de mens, en niet andersom.'

- **Amber van Ginneken [op pagina 23]**

.....

'Samen zijn we sterk, en als iedereen een draadje geeft, heeft de naakte een hemd.'

- **Fabio Lemoine, alias rapper Monnik [op pagina 51]**

.....

'Durf door deze crisis tot een herwaardering van de samenleving te komen en haar op een andere manier in te richten.'

- **Devie Badloe [op pagina 63]**

CD

V

Christen Democratische
Verkenningen

Winter 2020

Diversiteit en gemeenschap

Redactie

Drs. S.J.L. Aghina
Prof. dr. G. Boogaard
Prof. dr. Th.B.F.M. Brinkel
Prof. dr. S.C. van Bijsterveld [voorzitter]
Mr. C.J.L.van Dam NPM
Drs. P.H.J. Dijkman
Drs. P.E. Heerma
A.Z. van Helden MA
Drs. M. Janssens [hoofdredacteur]
Prof. dr. E. de Jong
Drs. G. de Jong
Prof.dr. L.J. Lietaert Peerbolte
Drs. J. Prij [redactiesecretaris]
Dr. P.J.G. van Velthoven
Mr. drs. D.P.J. Woestenberg

Eindredactie

Drs. W.M. van Koppen

Redactieadres

Christen Democratische Verkenningen
Ter attentie van drs. M. Janssens
Postbus 30453
2500 GL Den Haag
e-mail marc.janssens@wi.cda.nl
internet www.tijdschriftcdv.nl

Typografische verzorging

OSAGE [basisontwerp]
Pre Press Media Groep, Zeist

Vanwege de aard en inhoud van de uitgave wordt u geacht het abonnement in het kader van uw beroep of bedrijf te ontvangen en niet als consument op te treden in de zin van de artikelen art. 236 en 237 boek 6 BW. Mocht dit anders zijn, dan bent u gehouden dit binnen één maand na ingang van het abonnement per e-mail, telefonisch, schriftelijk of anderszins bij de abonnementen-administratie van de uitgever aan te geven.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgever

Boom uitgevers Amsterdam
Prinsengracht 747-751
1017 JX Amsterdam
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Abonnementen

CDV verschijnt vier keer per jaar.
Voor de actuele prijzen en mogelijke abonnementsvormen, zie: www.tijdschriftcdv.nl.
Voor een abonnement kunt u contact opnemen met Boom uitgevers Amsterdam via tel. 020-520 01 20 of e-mail abonnementen@bua.nl.
Het abonnement kunt u tevens afsluiten via www.tijdschriftcdv.nl.

Abonnementen worden aangegaan voor de duur van één jaar. U kunt het abonnement te allen tijde tegen het einde van deze termijn opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Het abonnement wordt na verloop van één jaar telkens stilzwijgend verlengd voor een bepaalde duur van drie maanden. U kunt het abonnement telkens tegen het einde van de verlenging opzeggen met inachtneming van een opzegtermijn van één maand. Opzegging geschiedt schriftelijk of per email. De opzegging kan worden gericht aan de abonnementenadministratie.

www.tijdschriftcdv.nl

Administratie

Boom uitgevers Amsterdam B.V.
Postbus 15970
1001 NL Amsterdam
Nederland
telefoon (020) 520 01 20
e-mail abonnementen@bua.nl

© 2020 Boom uitgevers Amsterdam

ISSN 0167-9155
Jaargang 40

Christen Democratische Verkenningen is een voortzetting van Anti-Revolutionaire Staatkunde, Christelijk Historisch Tijdschrift en Politiek Perspectief

CD

V

**Christen Democratische
Verkenningen**

Winter 2020

Diversiteit en gemeenschap

Boom Tijdschriften

Inhoudsopgave

Actualiteit

Intro

door Marc Janssens

7

Dwars: Kamerleden regionaal kiezen verrijkt parlement

**Eens, Kamerleden zullen niet op
slippen lijsttrekker binnenkomen
maar band in regio nodig
hebben**

door Harry van der Molen

12

Oneens, het versterkt de tendens dat christendemocratische ideologie plaatsmaakt voor regionale binding

door Jan Schinkelshoek

14

Vanuit de basis: interview met prof. dr. Cees Zwart

**Het CDA heeft spiritueel goud in
handen**

door Chris van Dam

16

Nederland integratieland

door Ernst Hirsch Ballin

22

Thema: Diversiteit en gemeenschap

Uitgesproken politiek

Event

door Désanne van Brederode **28**

‘De partijtop had geen piepertje liefde voor ons’

door Wilfred Scholten **29**

De bange Republiek

door Paul van Velthoven **36**

De internationale consequenties van Nederlands keuze voor kernenergie

door Daan Sanders **38**

Column

Waarden en Europa

door Janne Nijman **45**

Redactioneel

Zorgen voor het gemeenschappelijk huis

door Sophie van Bijsterveld,
Bert Jan Lietaert Peerbolte en
Jan Prij **48**

Interview met Andreas Kinneging

**‘Vrijheid en gelijkheid zijn niet
het hoogste goed’**
door Marc Janssens **54**

Religie als cultureel tegengeluid

door Bert Jan Lietaert Peerbolte **63**

Een antirevolutionaire revolutionair

door Johan Snel **68**

Broederschap en zusterschap als gelaagde realiteit

door René Grotenhuis **70**

Thema: Diversiteit en gemeenschap

Grote onderneming ook verantwoordelijk voor gemeenschap door Gerrit de Jong	75	Gelijkheid! En vrijheid en broederschap dan? door Sophie van Bijsterveld	96
Uit de praktijk: interview met Froukje de Jonge Het beste van twee werelden combineren door Jan Prij	80	Gelijkheid m/v 2.0 door Hillie van de Streek	101
Zonder erkenning van verleden en heden geen gedeelde toekomst door Kathleen Ferrier	84	Uit de praktijk: interview met Marlies Welschen Diversiteit als gevolg van een mensbeeld door Ate Johan Travaille	106
Discriminatieverbod en sociale cohesie door Jan-Peter Loof	88	De dynamiek van praktijken als leidraad voor bestuur door Robert van Putten	110
Uit de praktijk: interview met Liesbeth Huyzer 'De kracht van diversiteit wordt misschien weleens overschat' door Jan Prij	92	Interview met Gabriël van den Brink 'De moderniteit is doodziek' door Jan Prij	116

Boek & Cultuur

Raymond Gradus

Onno Ruding

*Balans. Het ging om meer
dan geld alleen*

126

Gertjan Schutte

Daron Acemoglu en James A.
Robinson

*Wankel evenwicht. De eeuwige
strijd tussen staat en
samenleving*

130

Peter Noordhoek

Ivan Krastev en Stephen Holmes

Falend licht

Ivan Krastev

Morgen komt geen dag te laat.

Hoe de

pandemie Europa verandert

134

Gesignaleerd

137

Uit de kunst

Dichten om de vrede

door Rien Fraanje

138

Vanuit de achterbanken

Jaloezie

door Jan Schinkelshoek

140

Bron: iStock

Intro

.....

door Marc Janssens De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.
marc.janssens@wi.cda.nl/@janssensmarc

Met vrijheid hebben de Fransen niet zoveel op, zo verklaarde schrijver François René de Chateaubriand (1768-1848). ‘Voor hen is er maar één idool: de gelijkheid.’ Volgens Chateaubriand bood dit een verklaring voor het feit dat het Franse volk zo snel na het uitbreken van de Franse Revolutie in 1789 al weer voor een sterke man had gekozen: Napoleon. Als iedereen gelijk is, gaan mensen toch weer op zoek naar een leider, stelde hij. ‘Zoals bekend onderhouden het gelijkheidsideaal en de tirannie onderling geheime banden.’

Vrijheid, gelijkheid en broederschap. Over de werkelijkheid achter deze begrippen gaat dit nummer van *Christen Democratische Verkenningen*. Ze zijn ontsproten aan de Franse Revolutie en verbonden aan de moderniteit waarin we ons bevinden. Een werkelijkheid die gedomineerd wordt door de idealen van de verlichting en de romantiek. Diversiteit is het huidige sleutelwoord waarmee vrijheid en gelijkheid zich sieren. En daarmee zitten we midden in de actualiteit van zwartepietendebat, slavernijverleden, racisme en quota voor vrouwen in bepaalde functies. In een samenleving die niet divers weet te zijn en waarin de ene groep dominant is ten koste van de andere, is het met vrijheid en gelijke behandeling immers slecht gesteld.

Toch blijken aan het streven naar diversiteit, hoe nobel ook, in de praktijk bezwaren te kleven, zoals in verschillende bijdragen naar voren komt. Voor je het weet ontaardt het in identiteitspolitiek, die niet het algemene belang maar het specifieke belang van een enkele groep voor ogen heeft. Aandacht en voorkeursposities ten gunste van de een kunnen dan ten koste gaan van de ander. Via quota gelijkheid afdwingen leidt tot een overactief beleid dat de vrijheid beknot om de beste persoon op een functie te kiezen. Zie ook de discussie over de inzet van ‘diversiteitsofficieren’ in het hoger onderwijs.

Opdringerige staat

Dit nummer is met recht een ‘verkenning’, een zoektocht. Onder de titel *Diversiteit en gemeenschap* nemen we de roep om diversiteit – te bereiken door onder andere het slechten van belemmeringen om tot gelijke uitgangspunten te komen – serieus, maar zoeken tegelijk een weg om niet in de andere extreme terecht te komen. Waar de afgelopen decennia het economisch georiënteerde neoliberalisme centraal stond, met zijn vrijheid van het individu om zichzelf te ontplooiën en zijn eigen verlangens na te streven, dreigt nu een opdringerige staat het roer over te nemen. De liberale waarden vrijheid en gelijkheid worden dan van bovenaf opgelegd, waarmee het liberalisme zich in de praktijk als staatsdwang ontpopt. Gelijkheid kan zo, om met Chateaubriand te spreken, in een vorm van tirannie ontaarden. Wat dat betreft kunnen we, ook ten aanzien van onderwijsvrijheid en artikel 23 van de Grondwet, een nieuwe, wellicht felle ideologische strijd verwachten.

Het is zaak dat de christendemocratie haar principes en overtuiging in dit opzicht op orde heeft. De christendemocratie heeft altijd een wat dubbelzinnige houding gehad ten opzichte van de moderniteit en de idealen van verlichting en Revolutie. Zeker: vrijheid, gelijkheid en met name broederschap zijn ook haar idealen, al worden ze op een andere manier ingevuld. Niet het individu, maar de gemeenschap in diverse lagen vormt haar uitgangspunt. Vrijheid staat in dienst van de ander en heeft oog voor de verticale dimensie van ons bestaan. De Anti-Revolutionaire Partij, een van de voorlopers van het CDA, was zeer kritisch op de beginselen van de Franse Revolutie, waarbij we moeten bedenken dat het Griekse woordje *anti* in eerste instantie ‘in plaats van’ betekent. Bij de ARP stond in plaats van de Revolutie het evangelie centraal. Tegelijk kent de christendemocratie altijd de verleiding om met de heersende tijdgeest mee te buigen. De afgelopen decennia kende het neoliberalisme zijn verlokkingen, met de zelfredzaamheid van het individu en een economische gedrevenheid. Nu ligt de verleiding op de loer om via de staat allerlei oneffenheden op te lossen, zelfs op het terrein waarin deze vanouds niets te zeggen heeft: de innerlijke overtuiging van mensen.

Een eigen christendemocratisch verhaal is dan ook nodiger dan ooit. Een verhaal dat niet het midden houdt tussen staat en markt of tussen gelijkheid en vrijheid, maar dat een eigen invulling geeft aan deze begrippen. Want als we niet oppassen wordt, zoals Gabriël van den Brink verklaart, het slechtste van de markt, namelijk concurrentie tussen individuen, gecombineerd met het slechtste van de staat, namelijk dwang van bovenaf. Een door de overheid aangedreven economische survival of the fittest is dan het resultaat. Terwijl we staat en markt zó moeten inrichten dat zij dienstbaar zijn aan de samenleving. Vertrouwen, beroepseer, betrokkenheid, subsidiariteit, samenwerking en gerechtigheid zijn daarbij sleutelbegrippen.

Verkiezingsprogramma

Ondertussen richten we ons in de sectie ‘Actualiteit’ ook op andere onderwerpen, zoals de komende verkiezingen. In de rubriek ‘Dwars’ wordt het CDA-voorstel om Kamerleden meer regionaal te kiezen onder de loep genomen, en Ernst Hirsch Ballin plaatst kanttekeningen bij de paragraaf in het verkiezingsprogramma over migratie, integratie en burgerschap. Chris van Dam gaat met Cees Zwart in gesprek over de actuele waarde van het *Program van Uitgangspunten* van het CDA, en Daan Sanders plaatst de hernieuwde roep om kernenergie in internationaal perspectief. Journalist Wilfred Scholten doet verslag van zijn zoektocht naar de geschiedenis van het comité Christen Democraten voor Ontspanning en Wapenbeheersing, dat zich in de jaren tachtig verzette tegen de plaatsing van kruisraketten. Het blijkt dat diversiteit binnen een brede partij als het CDA ook als dissident gedrag ervaren kan worden. En Paul van Velthoven vraagt zich af in hoeverre de Franse *laïcité*, de sterke scheiding van kerk en staat, helpt in de gespannen omgang tussen groepen na de moord op geschiedenisdocent Samuel Paty.

Met het laatste onderwerp zijn we weer in ons thema terechtgekomen, waarbij we ‘diversiteit’ op diverse manieren eer aandoen. Niet alle schrijvers of geïnterviewden hebben dezelfde focus, en ze zijn dus indirect met elkaar in debat, bijvoorbeeld over vrouwenquota.

Pluraliteit

Dit debat lijkt weleens de zwakte van de christendemocratie, want het is veel eenvoudiger om via doelgerichte politieke besluiten je idealen te bereiken. De christendemocratie speelt het altijd via de band van de samenleving, en die is niet maakbaar. Tegelijk ligt hier ook haar kracht, omdat wij geloven dat het van onderop moet komen: daar waar mensen met diverse overtuigingen en afkomst elkaar ontmoeten, samenwerken en het oneens kunnen zijn of flink kunnen botsen. Zo kunnen we een gemeenschap vormen waarin pluraliteit en gezamenlijkheid hand in hand gaan, omdat niet het eigen gelijk centraal staat, maar de mogelijkheid dat wellicht de ander gelijk heeft – wat dan weer niet betekent dat de eigen overtuiging bij het straatvuil moet worden geplaatst.

We zullen onze christendemocratische visie vol moeten inbrengen, niet alleen straks bij de verkiezingen, maar ook daarna, aangezien het om de inrichting van de samenleving gaat. Tirannie in de zin van Chateaubriand is een groot woord, maar dat vrijheid en gelijkheid als last aan de samenleving worden opgelegd, is niet denkbeeldig. Nee, dan liever diversiteit die is ingebed in en verbonden met de gezamenlijkheid die ze zelf zegt te zijn: de *gemeenschap*.

Actualiteit

Kamerleden regionaal kiezen verrijkt het parlement

Eens, Kamerleden zullen niet op slippen lijsttrekker binnenkomen maar band in regio nodig hebben

door Harry van der Molen De auteur is Tweede Kamerlid namens het CDA.

Nederland heeft een van de meest open politieke systemen. Dik honderd jaar geleden, in 1917, vervuilden we kiesdistricten voor een evenredige vertegenwoordiging. Daarmee kwam een zetel in de Tweede Kamer binnen handbereik van iedereen die genoeg stemmen kon trekken. Het voordeel daarvan is dat de samenleving zich in haar parlement kan herkennen. Onvrede of nieuwe ideeën klinken snel door als nieuwe partijen hun plek in het parlement innemen. Desondanks hebben veel mensen het gevoel dat het parlement niet echt representatief is voor het hele land.

Ons land is daarin niet uniek. In meer westerse landen leidt een groeiende kloof tussen bevolkingsgroepen tot politieke spanningen. Zo laat na de wedloop tussen Biden en Trump de kaart van de Verenigde Staten een verdeeld land zien. Democraten scoren in steden, Republikeinen daarbuiten. Eenzelfde patroon zagen we na het

brexitreferendum: in de steden stemden kiezers tegen de brexit, en daarbuiten overwegend ervoor. En herinnert u zich de gele hesjes in Frankrijk nog? Na de overwinning van Macron waren zij het gezicht van de opstand van het dunbevolkte platteland tegenover de groeiende stad.

Breuklijnen

In grote lijnen liggen onder deze beweging twee breuklijnen: een economische en een culturele. De (van de globalisering) economisch profiterende gebieden staan tegenover de achterblijvers. En de traditionele, op gemeenschappen gerichte gebieden staan tegenover de meer op autonomie gerichte stedelijke gebieden. In Nederland heerst het idee dat ons land voor zulke verschillen te klein is, maar ten onrechte: uit diverse onderzoeken blijkt dat het vertrouwen in de Tweede Kamer het hoogst is in groeiende gebieden als Amsterdam en de Gooi en Vechtstreek,

en het laagst in krimpregio's in Noord-Holland, Oost-Groningen, Drenthe en Zuid-Limburg.¹

Uit onderzoek van het Fries Sociaal Planbureau blijkt dat bijna de helft van de ondervraagde Friezen van mening is dat de Nederlandse regering niet weet wat er in hun provincie speelt.² Die kloof wordt extra tastbaar als je meerekent dat de economische kloof tussen regio's in Nederland de laatste decennia gegroeid is,³ en dat bevolkingskrimp in veel gebieden aan de orde van de dag is. Veel (jonge) mensen trekken naar de groeiende stedelijke gebieden. Zo dreigt een vicieuze cirkel.

Onze evenredige vertegenwoordiging blijkt qua representatie dus niet perfect te werken. Als je kijkt naar de woonplaats van Kamerleden, relevant als we het over regionale verschillen hebben, is dat begrijpelijk. In de samenstelling van de huidige Tweede Kamer leveren de vier grote steden 38 procent van de Kamerleden, terwijl slechts 13 procent van de Nederlandse bevolking daar woont.⁴ De oorzaak daarvan zijn eenzijdige kandidatenlijsten, wat nog verder vergroot wordt door de kleinere omvang van de Kamerfracties. Het gevolg is dat de Kamer meer praat over files dan over het handhaven van buslijnen in het buitengebied, en meer over lerarentekorten dan over de leerlingentekorten die we op veel andere plekken in ons land zien.

Het is niet zo dat we als CDA dergelijke effecten op ons politieke systeem niet eerder zagen aankomen. Zo pleitte Sybrand Buma in 2014 al eens voor een meer Duits kiesstelsel waarin kiezers ook een regionale kandidaat kunnen kiezen. Met het huidige verkiezingsprogramma wil het CDA

opnieuw iets doen aan het onevenredig verdeelde vertrouwen in ons parlement. Uitgangspunt is nu het Deense kiesstelsel, dat het beste van twee werelden samenbrengt.⁵ 100 van de 150 Kamerzetels worden ingenomen door Kamerleden die in regio's gekozen worden. Met de resterende 50 zetels houden ook kleine partijen die geen zetels halen via de regio's toegang tot de Kamer. Het systeem blijft dus evenredig, omdat ook de optelsom van alle stemmen telt. Bijkomend voordeel is dat de Grondwet hiervoor niet gewijzigd hoeft te worden.

Met dit nieuwe systeem verrijken we ons parlement door de ingeslapen politieke cultuur wakker te schudden. Kamerleden zullen zich niet langer kunnen verschuilen achter lijsttrekkers. Ze zullen zich meer dan ooit moeten bewijzen, en dat zullen ze gaan doen door de problemen in hun regio op de agenda te zetten. Partijbesturen zullen kansrijke vertegenwoordigers uit alle regio's moeten zoeken; ze moeten een net uitgooien dat verder reikt dan de enkele postcodegebieden die ze zelf goed kennen. Kiezers krijgen Kamerleden die ze letterlijk in de buurt hebben als er iets loos is. Het moet gek lopen als de optelsom van al deze effecten niet resulteert in andere prioriteiten van de rijksoverheid. Maar hoe dan ook zal ons nationale parlement uitstralen dat iedere burger, waar hij of zij ook woont, aan de landsgrens, aan de kust of ergens daartussen, recht heeft op volksvertegenwoordigers.

Heel Nederland telt mee, zeggen we als CDA. Laten we dan ook echt alle stemmen in Nederland laten meetellen bij de samenstelling van ons parlement.

1 Centraal Bureau voor de Statistiek, *Sociale samenhang 2015. Wat ons bindt en verdeelt*. Den Haag: CBS, 2015.

2 Panel Fryslân, *Panel Fryslân over vertrouwen in politiek en samenleving*. Leeuwarden: Fries Sociaal Planbureau, 2017.

3 Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bbp, werkloosheid, opleiding en werkzaamheid, 1997-2016', website CBS, 24 april 2017. Zie <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2017/17/bbp-werkloosheid-opleiding-en-werkzaamheid-1997-2016>

4 Armèn Hakhverdian en Wouter Schakel, *Nepparlement? Een pleidooi voor politiek hokjesdenken*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017.

5 Jørgen Elklit, Anne Birte Pade en Noline Nyholm Miller, *The Parliamentary Electoral System in Denmark. Guide to the Danish electoral system*. Copenhagen: Indenrigs- og Sundhedsministeriet, 2011.

Kamerleden regionaal kiezen verrijkt het parlement

Oneens, het versterkt de tendens dat christendemocratische ideologie plaatsmaakt voor regionale binding

door Jan Schinkelshoek De auteur is oud-Kamerlid voor het CDA en oud-voorzitter van de CDV-redactie.

Laat ik met de deur in huis vallen: ik ben er niet verrukt van. Het voorstel in het nieuwe verkiezingsprogramma om twee derde van de Tweede Kamer regionaal samen te stellen loopt uit op een politieke verschraling, een lelijke verschraling zelfs.

Op zich is er best iets voor te zeggen om, ook in Nederland, bij parlementsverkiezingen te gaan werken met kiesdistricten. Zonder te vervallen in Britse of Amerikaanse toestanden, is zo wellicht iets te doen aan een van de euvels van het kiesstelsel waar we in Nederland al een eeuw mee werken: de grote, misschien zelfs groeiende afstand tussen kiezers en gekozenen. Landen als Duitsland en, meer nog, Denemarken laten zien dat regionalisering redelijk goed werkt.

Het voorstel in het verkiezingsprogramma is gelukkig geen slag in de lucht. Het lijkt niet door een

overmaat aan eigenbelang ingegeven, zoals vaak het geval is met plannetjes om te sleutelen aan kiesstelsels. Het bevoordeelt grote partijen (of wat daarvan over is) niet of nauwelijks. Het heeft niet als bijkomende schade dat kleine partijtjes grotelijks de dupe worden. Evenmin tast het de evenredige vertegenwoordiging aan. Per saldo resulteert na verkiezingen een Tweede Kamer waarin, zoals de Grondwet het zo fraai zegt, het 'gehele Nederlandse volk' vertegenwoordigd is. Iedereen kan zich, als in een spiegel, nog steeds herkennen in de volksvertegenwoordiging. Soms gebeurt dat als door versplinterd glas. Maar pluriformiteit is iets waar we in een land als Nederland, land van minderheden, gaandeweg zeer aan gehecht zijn geraakt. Je zou het bijna liefkozend een sympathieke nationale onhebbelijkheid kunnen noemen.

Regionale mal

Waarom dan toch maar niet doen? Misschien wel mijn grootste bezwaar is dat men het land in een mal probeert te persen, de mal van een stuk of wat regio's. Je dwingt kiezers om regionaal te denken. Alle kiezers worden bij Kamerverkiezingen geacht een stem uit te brengen op een kandidaat uit de regio waar ze ingeschreven staan. Dat vind ik een verschraling, een stap terug misschien wel. Een kiezer is méér dan een Hollander, Fries of Limburger. Regionale kleur speelt ook nauwelijks een rol, zo blijkt uit onderzoeken. Sekse, achtergrond, expertise en bekendheid leggen veel meer gewicht in de schaal. Kiezers vinden het veel belangrijker om te kunnen stemmen op, laten we zeggen, een vrouw, een politicus met een allochtone achtergrond, iemand die deskundig is op een bepaald terrein, of iemand die bewezen heeft een goed volksvertegenwoordiger te zijn. Als zo'n favoriete

Een kiezer is méér dan een Hollander, Fries of Limburger

kandidaat in een ander kiesdistrict geregistreerd staat, vang je bot. Hoe zou ik, als Hagenaar, op iemand als Pieter Omtzigt, Mona Keizer of Agnes Mulder kunnen stemmen?

Het voorstel roept nog andere weerstanden bij mij op. Het past helemaal in de doorschietende regionalisering die het CDA sinds jaar en dag in haar greep heeft. De kandidatenlijst is, misschien wel meer dan ooit, bijna pijnlijk nauwkeurig verdeeld tussen de provincies. Het verkiezingsprogramma wil vooral regio's 'bedienen'. Het CDA is daadwerkelijk 'partij van de regio's' geworden, de partij die de andere helft van het land gemakkelijk afschrijft, het Comité van (boven) Dokkum tot (bijna) Aken. Misschien ben ik er als Randstedeling overgevoelig voor ...

Het regionale kiessysteem is de kroon op die regionalisering. Het symboliseert, wellicht onbewust, dat de gemeenschappelijke

christendemocratische ideologie plaatsmaakt voor regionale binding. Waar je vandaan komt, wordt belangrijker dan waar je voor staat. Ook dat is verschraling.

Ook wie die verschraling op de koop toe neemt, komt van een koude kermis thuis. Het verkiezingsprogramma suggereert meer dan het waarmaakt. Van een echte regionalisering zal geen sprake zijn. De kiesdistricten worden zo groot – het programma voorziet er tien tot vijftien van elk ongeveer anderhalf miljoen kiezers – dat herkenbare, afgebakende regio's als Friesland (650.000), de Achterhoek (400.000), Zeeland (350.000) en het Westland (120.000) onderdompelen. Daar sta je dan als Drent, Zaananker of Twent: met lege handen. Als Groninger mag je op een Fries stemmen, en Zeeland zal zich moeten laten vertegenwoordigen door Hollanders en Brabanders.

Nee, dit is geen pleidooi om het te laten zoals het is. Het is goed mogelijk om de regionale stem zwaarder te laten wegen, zoals de partij kennelijk wil. Dat kan heel simpel: door meer regionale kandidaten op de lijst te zetten en dan via voorkeurstemmen

de rangschikking te laten bepalen. Zo laat je kandidaten uit de regio concurreren met andersoortige volksvertegenwoordigers in spe. Waarom laat je het niet aan christendemocratische kiezers over of ze liever Chris van Dam, Lucille Werner of Harry van der Molen in de Tweede Kamer zien? Dat is wel zo democratisch, en het lijkt me meer een verrijking dan het armzalige voorstel om met kiesdistricten te gaan werken. Zoals ik al zei: ik ben er niet verrukt van.

Het CDA heeft spiritueel goud in handen

‘Het CDA heeft spiritueel goud in handen door te staan voor een mensbeeld waarin de mens méér is dan een overlevingsmachine. Termen als “de mens is zijn brein” of “de mens is zijn lichaam”: onzin. Ik héb een brein en ik héb een lichaam. En die heb ik om ze vervolgens in dienst te stellen van de ontwikkeling die wij allen gaan doormaken, namelijk dat wij een rijker leven kunnen leiden, meer in overeenstemming met ons wezen, en daar elkaar in kunnen helpen.’ Een interview met prof. dr. Cees Zwart, wereldverbeteraar, emeritus hoogleraar en antroposoof.¹

door **Chris van Dam** Van Dam is Tweede Kamerlid voor het CDA en redactielid van *Christen Democratische Verkenningen*.

We zitten op een warme zomermiddag op zijn studeerkamer. Cees Zwart doceert, ik stel zo nu en dan een vraag. Ik had mij al langer voorgenomen me te verdiepen in het *Program van Uitgangspunten* van het CDA.² Bij aanvang van mijn Kamerlidmaatschap heb ik me met een handtekening daaraan verbonden. Maar wat stond er nou eigenlijk in? Ik besluit erin af te dalen door er met verschillende mensen over te gaan praten. Onder hen is ook Cees Zwart.

Wie is Cees Zwart? Emeritus hoogleraar Sociale pedagogiek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en emeritus hoogleraar

Organisatieontwikkeling en menselijke kwaliteit aan Tilburg University. Leerling van professor B.C.J. Lievegoed, stichter en rector van de Vrije Hogeschool in Driebergen. Zwart volgde Lievegoed in 1982 op als rector van die Vrije Hogeschool, en vervulde die functie jarenlang, tot 1996. Maar hij was ook jarenlang verbonden aan het Nederlands Pedagogisch Instituut voor het Bedrijfsleven, een adviesbureau gericht op de verbetering van het sociale klimaat in Nederland, specifiek in het bedrijfsleven.

In 2018 schrijft Zwart samen met Anne Pastors het boek *Over hoop*.³ Het boek heeft mij gegrepen,

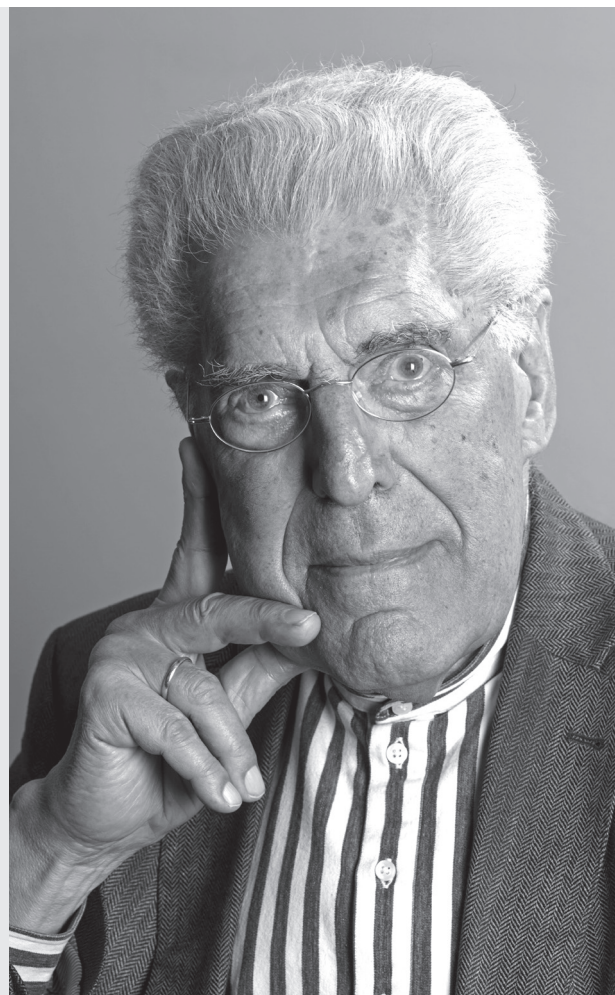
en sindsdien spreken Zwart en ik elkaar geregeld. Tot wederzijds genoegen. Op mijn verzoek verdiept hij zich in het *Program van Uitgangspunten* van het CDA, en ik stuur hem ook het rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden* toe, voor CDA'ers bekende kost.⁴

Zwart: 'Voordat we beginnen is het misschien goed om CDA'ers uit te leggen wat ik met geloof of geloven heb. Ik ben zonder vaste geloofsovertuiging opgegroeid. Mijn moeder was jodin en mijn vader christen, maar wij deden niets aan de kerk. Dat kun je uitleggen als negatief, maar als ik erop terugkijk, was het eigenlijk positief. Wij, mijn zusje en ik, zijn vrijgelaten. Mijn ouders hebben ons veel geleerd, vooral op het gebied van de moraliteit, zeker door de oorlogstijd. Dus als het gaat over goed en kwaad, zijn we uitvoerig gezegend met het voorbeeld van onze ouders.'

'Mijn eerste ontmoeting met wat je "geloof" noemde was in mijn gymnasiumtijd in Rotterdam. Er was in die tijd een jeugdpredikant, Louis Schoch, en die had de Centrale Hervormde Jeugdraad opgericht. Die CHJ was bedoeld als laagdrempelige toegang tot het evangelie, voor degenen die toen "randkerkelijken" werden genoemd. Schoch was een fantastische man. Hij heeft mij laten zien dat er meer was tussen hemel en aarde dan ik tot dan toe begreep dat er was. Ik heb uiteindelijk ook belijdenis gedaan.'

Christusmotief

'Na het gymnasium ben ik economie gaan studeren aan de Erasmus Universiteit. Tijdens mijn studie heb ik kennisgemaakt met professor Lievegoed, die actief was in de Antroposofische Vereniging. Het was not done in die tijd dat je daar openlijk over sprak – zeker als hoogleraar naar studenten –, maar ik merkte wel dat die man een bijzondere inspiratie had. Er waren daar wel meer bijzondere mannen, zoals de bekende professor Witteveen, later minister van Financiën in het kabinet-Den Uyl.'

Prof. dr. Cees Zwart Foto: Anita Pantus

'Na mijn studie ben ik in de antroposofie geïnteresseerd geraakt, en ik moet zeggen dat Rudolf Steiner – als grondlegger van de antroposofie – mij een enorme verdieping opleverde van datgene wat ik bij Schoch in mijn ziel had opgenomen. Ik vond het ook absoluut niet tegenstrijdig, en ik houd ook tot op de dag van vandaag vol dat je de antroposofie op vele manieren kunt uitleggen, maar één van die manieren is dat die christocentrisch is. Wat in de antroposofie het "mysterie van Golgotha" wordt genoemd, was voor Rudolf Steiner "die Zeitenwende", dus de wending van de tijd

van het voor- naar het nachtelijke. In mijn woorden: van de overwegend verticale ordening van het leven en de samenleving naar de horizontale, tussenmenselijke ordening van die beide dingen. Later heeft ook het werk van Erich Neumann en Martin Buber mij daar enorm in verrijkt.'

'In de loop van de tijd heb ik de kerk achter me gelaten, vooral omdat ik moeite kreeg met een aantal leerstellingen. Zo had ik het heel moeilijk met de Heidelbergse Catechismus: de gedachte dat de mens uit zichzelf niet tot het goede in staat is, tenzij hij door een vroom leven de genade Gods mag ontvangen. En dan nog – zeker in gereformeerde kringen – alleen als je uitverkoren bent, en dan komt de beloning ook pas in het hiernamaals. Dat is mij veel te kaal.'

'Maar ook al heb ik de kerk achter me gelaten, ik vind het belangrijk om hier te vermelden wat ik aan achtergrond meebreng. Ik ben dus een belijdend lidmaat geweest, uitgetreden, maar ik wijs het Christosmotief absoluut niet af, integendeel. Het is voor mij uiterst in tel.'

De geloofsbriefjes zijn afgegeven. Hoewel Zwart 85 jaar oud is en die leeftijd fysiek met de nodige beperkingen gepaard gaat, heeft hij aan geestkracht nog niets ingeboet. Het door mij toegestuurde *Program van Uitgangspunten* ligt voorzien van vele aantekeningen voor hem. We duiken erin.

Wereldburgerschap

'Ik was getroffen door de openheid van het verhaal. Er wordt in het begin al direct verwezen naar 1989, en er wordt gesproken over het begin van een nieuw tijdperk. Dat spreekt mij bijzonder aan, want je weet dat ik daar voortdurend mee bezig ben. Maar verder ook de ruimheid dat er in het begin al direct wordt gezegd: "Wij moeten verder leren kijken dan Europa."

Het wereldburgerschap wordt aangesproken. Ha, denk ik dan, dat herken ik zelf ook zo geweldig goed. En dat dát ten grondslag ligt aan het werk van het CDA, dat brengt mij ertoe om te zeggen wat ik eerder in een onbewaakt ogenblik tegen je zei, namelijk dat het CDA spiritueel goud in handen heeft. Dat idee is voor mij door deze beginselverklaring alleen maar sterker geworden, en dan vooral doordat heel uitdrukkelijk wordt gezegd dat het niet gaat om het getal, maar om de autoriteit van het evangelie. Dat vind ik geweldig, dat dat er zo uitdrukkelijk staat. Ik voeg er direct aan toe: in die tweede nota die je me toestuurde, *Nieuwe wegen, vaste waarden*, is dat volstrekt verdwenen, althans ik lees er daar niets over. Dat is toch heel merkwaardig, dat je in 1993 zo'n principiële toekomstoriëntatie publiceert, die tegelijkertijd het verleden zinvol oppakt – en in

1995 komt daar niets van terug. Dat heeft me hevig verbaasd. Ik begrijp het wel in de context van toen, met de verkiezingsnederlaag van 1994 en alles wat daaromheen speelde. Maar

ik vind het een gemiste kans.'

Van Dam: 'Gebeurt dat niet vaker bij politieke partijen: dat de uitgangspunten wat uit beeld raken als het politiek spannender wordt?'

Zwart: 'Ja, terwijl ik juist denk: Daar zit de crux. Dat is waar het CDA het verschil zou moeten maken. Gezegd wordt dat voor het CDA het evangelie uitgangspunt is, maar als ik kijk naar de manier waarop dat uitgangspunt vertaling krijgt in de algemene, mooie formuleringen van "gerechtigheid", "rentmeesterschap", "solidariteit" en "gespreide verantwoordelijkheid", dan ontstaat er een gevaar. Als je die begrippen alleen neemt, zonder de ondergrond, dan wordt het al heel snel: dat kan een andere politieke partij ook zo formuleren.'

Wij moeten verder leren kijken dan Europa

Stootkussens

Van Dam: ‘Maar dat is waar we bij het CDA juist zo nauwkeurig in willen zijn: dat we niet voor de dagelijkse politieke keuzes dat evangelie willen “misbruiken”, want die kans is in de politiek groot. Daarom hebben we die vier uitgangspunten als een soort stootkussens tussen evangelie en politiek in gelegd. In dat opzicht bedrijven we bij het CDA geen christelijke overtuigingspolitiek.’

Zwart: ‘Dat bedoel ik ook niet. Ik denk dat het heel verstandig is om daar zo mee om te gaan. Ik wil van het CDA geen christelijke getuigenispartij maken. Maar die vier uitgangspunten moeten wel telkens gezien worden, belicht worden vanuit dat evangelie. Vanuit het voorbeeldige leven van de Christus Messias, de gezalfde, die niet alleen voor de christenen maar voor alle mensen op aarde een voorbeeld is.

En dat zit voor mij in twee heel belangrijke dingen: in de opstandingsmens – dat is Pasen – en in het vermogen van mensen om gemeenschappen te vormen, dwars door barrières heen – dat is Pinksteren.’

Van Dam: ‘Ik had niet gedacht dat een interview met een antroposoof mij hier zou brengen ...’

Zwart: ‘Ik zal het toelichten. Maar sta mij toe te beginnen bij de doop van Jezus. In de levensloop van Jezus de mens komt een moment met de doop in de Jordaan waarin – in mijn jargon – het Christusprincipe in hem neerdaalt. In de Bijbel staat: “De Hemel opende zich en er daalde een duif op hem neer.” De duif is in mijn jargon het teken van de vrede, van de harmonie en van de heling. Op dat moment klinkt er een stem, en die zegt: “Hij is mijn geliefde zoon, in wie ik mij openbaar.” Dus die duif is als het ware de beeltenis van het geestelijke oerprincipe dat in hem verankerd raakt. In antroposofische termen

zeg je dan: incarneert. Het verbindt zich met het leven van de mens Jezus.’

Van Dam: ‘De mens is een harmonieus wezen, wil je dat daarmee zeggen?’

Zwart: ‘Als het CDA het evangelie als uitgangspunt neemt, dan is dit een zeer belangrijk onderdeel om levend te houden: harmonie, zeker in onze gepolariseerde samenleving. En dat is niet alleen bedoeld voor christenen, of alleen voor volgers van Jezus. Dat is een mensheidsprincipe, dat is een uitgangspunt waarmee het CDA bij iedereen aan kan komen, namelijk het perspectief van een nieuwe aarde en een nieuwe hemel.’

Opstandingsmens

‘Maar laten we weer terugkeren naar het levensverhaal van Jezus de Christus. Dan is de geboorte als het ware de belofte, de belofte

dat het duister zal wijken voor het licht. En daarna komen we uiteindelijk uit bij Goede Vrijdag, Pasen, de opstanding. Daar zit ook een voor deze tijd uitermate basaal principe in. Dat is het principe van de opstandingsmens. De opstanding is wat mij betreft niet een fysieke opstanding, maar het besef dat je door het lijden heen

– van jezelf en van anderen – stap voor stap kunt werken – ik zeg het voorzichtig, want je voltooit dat nooit – aan dat opstandingswezen, ook ieder mens persoonlijk. Als je dan vraagt: “Waar staat het CDA voor?”, luidt het antwoord dat het CDA staat voor een mensbeeld waarin dit centraal staat. Dat is geen nostalgie naar het verloren paradijs, maar bewust commitment voor de toekomst, inclusief de tegenslagen die er nu eenmaal bij horen.’

‘Het CDA heeft – ik zeg het nog maar eens – spiritueel goud in handen door te vechten voor een mensbeeld, te staan voor een mensbeeld waarin de mens méér is dan een

*Als het CDA het
evangelie als uitgangspunt
neemt, moet het in
onze gepolariseerde
samenleving harmonie
levend zien te houden*

overlevingsmachine. De cultuur is op dit moment vol van postdarwinisme. Of neodarwinisme. Termen als “de mens is zijn brein” of “de mens is zijn lichaam”: onzin. Ik heb een brein en ik heb een lichaam. En die heb ik om ze vervolgens in dienst te stellen van de ontwikkeling die wij allen gaan doormaken, namelijk dat wij een rijker leven kunnen leiden, meer in overeenstemming met ons wezen, en daar elkaar in kunnen helpen.’

‘Dat is uiterst praktisch: het CDA moet – nou ja, moet – pal staan voor dat gegeven, en niet alleen in vage termen van “Ik help mijn naaste”, maar gewoon overal waar concrete, politieke beslissingen genomen worden ten aanzien van de natuur of ten aanzien van euthanasie, medisch-ethisch het voltooide leven; dat zijn toch wezenlijke dingen. Ik wil niet zeggen dat het CDA daar dogmatisch in moet zitten, maar laat in ieder geval zien dat je een ander mensbeeld hebt, en dat er dan een andere uitkomst van het verhaal is. Dat moet gezegd worden. Ik denk dat het CDA de enige partij is die dat nog terecht in haar eigen biografie kan waarmaken, omdat ze die uitgangspunten heeft. Maar dat kan alleen als daar mensen in zitten die hun nek durven uit te steken en daar ook voor staan. En het ook zelf tonen.’

Van Dam: ‘Je zou het ook nog hebben over Pinksteren.’

Zwart: ‘Zeker! Pinksteren is de uitstorting van de Heilige Geest. Het is ontzettend lastig om dat uit te leggen. Maar ik hoop dat je me even de tijd geeft om een stukje uit de Bijbel voor te lezen. “Plotseling kwam er uit de Hemel een geluid dat leek op een enorme windvlaag en het vulde het hele huis waar zij zaten. Op hun hoofden vertoonden zich tongen als van vuur, die zich verdeelden en het zette zich op ieder van hen vast. Zij werden allen vervuld met de Heilige Geest en begonnen in vreemde talen te spreken, zoals de Geest het in hen gaf uit te spreken.” Dan zijn ze geïnspireerd, en wat is dat? Ik noem

dat geestdrift. Zij ontvangen de Geest – als een vlam –, en dat is de vlam van het enthousiasme. Vlammen enthousiasme. Ze krijgen de bevestiging van wat ze van hun leraar Jezus gehoord hebben, namelijk dat de verbinding met de Hemel openstaat. En dat maakt hen zo enthousiast; ze gaan dan naar buiten toe en daar is die menigte.’

Gemeenschapsvorming

‘Dan zeg ik in mijn huis-tuin-en-keukentaal: de discipelen zijn op dat moment apostelen geworden. Ze zijn getuigen; ze willen getuigen van het evangelie. En wel op een heel bijzondere manier. Niet doordat er één als de nieuwe leider, een soort Jezus 2.0, daar komt; nee, ze zijn in een kring. Als individuen. In ieder van hen daalt dat enthousiasme neer, en dat is kennelijk zó

verbindend dat de mensen buiten tot hun grote verbazing in hun eigen taal de boodschap ontvangen.’

‘Dat is de nieuwe gemeenschapsvorming, die zich baseert op het feit dat mensen in gelijkwaardigheid

als enkele personen in staat zijn om met elkaar een gemeenschappelijke doelstelling te volbrengen. Dat is de grond voor alle horizontale gemeenschapsvorming: in het bedrijfsleven, in de politiek, in het gezin, waar dan ook. Ik bedoel daar niet mee dat de hiërarchie overboord moet, zoals dat in de jaren zestig en zeventig gezegd werd; dat is ook weer een ander verhaal. Nee, er is nog steeds hiërarchie nodig, maar dan bottom-up, en niet dirigistisch, met macht. En daar kan het CDA ook pal voor staan.’

Van Dam: ‘Als je daar principieel voor wilt gaan staan, kun je dat dan nog wel doen als partij in het midden, als brede volkspartij? Moet je die vier uitgangspunten dan niet veel principiëler en standvastiger invullen?’

Zwart: ‘Voor mij is een partij in het midden een partij die verbindend is, helend, met respect voor diversiteit. Die twee grondprincipes, de

Het CDA moet laten zien dat het een ander mensbeeld heeft

opstandingsmens (Pasen) en het Pinksterverhaal – dat zijn in zekere zin de extremen van het CDA. Dat zijn vitale uitgangspunten die ononderhandelbaar zijn. Het mensbeeld dat daaruit voortkomt is ononderhandelbaar. En dat mag het CDA wel wat vaker naar voren brengen, wat overigens niet wil zeggen dat het CDA dat polariserend dient te doen.’

‘Juist in deze tijden moet het CDA voortdurend proberen om juist die verbindende kwaliteit in te brengen en om die hoog te houden. Dat betekent ook: je niet laten meeslepen in polarisatie, je niet laten meeslepen in debatten waarvan je van tevoren weet dat ze nergens toe leiden, dat het alleen gaat om mannetjesmakerij. Het zou nog mooier zijn als dat terugkwam in het parlementaire debat. Je kunt dat ook opnieuw beoefenen met elkaar. En daar zou het CDA het voortouw kunnen nemen: dat er niet alleen maar woordvoerders voorgebakken verhalen staan voor te lezen, maar dat het parlement weer een plaats is van het midden. Waar het open gesprek plaatsvindt. Het midden als gespreksruimte die de polen bijeenhoudt.’

Van Dam: ‘Met Pasen en Pinksteren als een soort bodem waar je niet doorheen mag zakken?’

Zwart: ‘Zoals anderen ook een onderlaag hebben. En het is juist belangrijk dat die

onderlagen zichtbaar worden; dat is ook een lievelingsthema van mij. De grote maatschappelijke vraagstukken van nu zijn niet meer oplosbaar met slimme technologie. Die kunnen wel een bijdrage leveren, maar het gaat in wezen om het mens- en wereldbeeld daarachter. Eerder kwam al ter sprake: is de mens nou een overlevingsmachine of een strevend wezen? Die vraag is niet alleen in het persoonlijke leven relevant, maar ook in het bedrijfsleven en in de hele discussie over markt of overheid. Er zit een wereldbeeld achter. Is de wereld een strijdtoneel waar we elkaar bevechten om het maximale voordeel – ieder voor zich – op te eisen ...’

Van Dam: ‘... of is het een gemeenschap?’

Zwart: ‘Ja, precies! En dat geldt ook voor de natuur. Is de natuur, de aarde, een kluit waarin je naar geloven naar delfstoffen mag graven? Of is de aarde oermoeder Gaia, het hemellichaam waar je met zorg niet alleen naar het voortbestaan van de mensheid kijkt, maar ook naar het voortbestaan van de aarde zelf? Dát is het nieuwe rentmeesterschap! Dat is allemaal mens- en wereldbeeld. Dat is volgens mij bij uitstek de taak van het CDA: om dat te durven zeggen en te blijven zeggen.’

Het CDA mag vaker naar voren brengen dat de vitale uitgangspunten ononderhandelbaar zijn

1 Het volgende is slechts een uitsnede uit het volledige interview met prof. dr. Cees Zwart. Geïnteresseerden kunnen de tekst van het volledige interview (inclusief observaties over het ‘politieke midden’) in hun bezit krijgen door een mail te sturen naar: C.vDam@tweedekamer.nl.

2 CDA, *Program van Uitgangspunten*. Den Haag: CDA, 1993.

3 Cees Zwart en Anne Pastors, *Over hoop. Gids voor (schalige) wereldverbeteraars*. Nijmegen: in eigen beheer. Zie www.annepastors.nl en www.ceeszwart.nl.

4 Commissie-Andriessen, *Nieuwe wegen, vaste waarden. Rapport na de verkiezingsnederlaag in 1994*. CDA: Den Haag, 1995.

Nederland integratieland

Het is een illusie dat migratie een vanuit Den Haag of Brussel te besturen fenomeen is. Maatschappelijk, economisch en juridisch heeft migratie vele verschijningsvormen, die niet zomaar op één noemer kunnen worden gebracht. In de politieke discussie zouden christendemocraten een alternatief moeten zien te ontwikkelen voor het ondeugdelijke meer-minderdiscours en bijbehorende respectloze metaforen als ‘overstroming’ en ‘tsunami’.

door Ernst Hirsch Ballin De auteur is universiteitshoogleraar aan Tilburg University. Eerder was hij onder meer minister van Justitie en van Binnenlandse Zaken, en lid van de Tweede en de Eerste Kamer, en van de Raad van State.

Het verkiezingsprogramma van het CDA kiest voor een brede benadering van het onderwerp migratie.¹ Dit past bij de christendemocratische beginselen, maar ook bij heden en toekomst van ons land: het waardevolle vermogen om verbindingen aan te gaan. Het betreffende hoofdstuk is getiteld ‘Meer grip op migratie, integratie en burgerschap’. Burgerschap vormt ook in andere hoofdstukken het perspectief van de voorstellen. Een rechtsstaat wordt gekenmerkt door rechtsbescherming van de burgers, zoals het openen van de mogelijkheid om een beroep te doen op de Grondwet bij schending van fundamentele rechten en vrijheden.

De nadruk in het verkiezingsprogramma op burgerschap bij migratie en integratie is ook in mijn ogen essentieel. Het moet immers gaan om een wederzijds proces van ontwikkeling van de medeburgers. ‘Cultuur, identiteit

en traditie zijn geen gestold gegeven, maar altijd aan verandering onderhevig’, ‘geen nostalgie naar vroeger’, aldus het programma.² Nederland bevindt zich, door zijn ligging en door het potentieel van kennis en ervaring in de bevolking, op een knooppunt in dat wat de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid een paar jaar geleden een ‘wereld van verbindingen’ noemde.³ Dit heeft betekenis voor het veiligheidsbeleid, voor de inrichting van het onderwijs, voor de bestrijding van internationale misdaad zoals terrorisme, drugshandel en fraude, maar ook voor ons beleid inzake migratie.

De complexiteit van migratie

Migratie leidt vaak tot maatschappelijke, economische en culturele veranderingen, en komt daar mede uit voort. Het is een illusie dat migratie een vanuit Den Haag of Brussel te besturen fenomeen is.

Maatschappelijk, economisch en juridisch heeft migratie vele verschijningsvormen, die niet zomaar op één noemer kunnen worden gebracht. Velen denken bij dit onderwerp aan het behandelen van asiolverzoeken en het toelaten van vluchtelingen, maar in feite is dat maar een beperkt deel van de migratie, en bovendien sterk afhankelijk van geweld en oorlogen elders. In bepaalde opzichten behoort migratie tot de onafwendbare veranderingen: oorlogen en hongersnoden leiden er immers altijd en overal toe dat mensen op weg moeten gaan. In andere opzichten is migratie meer het gevolg van bewuste keuzes, zoals de invoering van vrij personenverkeer in de EU en de ontwikkeling van de hightechbedrijfstad rond Eindhoven. Economische ontwikkelingen leiden tot vraag naar hoogopgeleide technici uit andere landen; de demografische ontwikkeling doet behoefte ontstaan aan zorgmedewerkers, die hier niet meer in voldoende aantallen zullen kunnen worden gerecruiteerd; studenten komen en gaan over de grenzen. Achteraf bezien was het verbazingwekkend hoe laat hier het besef doordrong dat de wrede burgeroorlog in Syrië, die al miljoenen vluchtelingen naar als gevolg hiervan overvraagde buurlanden had gebracht, ook in dit deel van Europa gevolgen zou krijgen. Toen toch grote aantallen vluchtelingen op weg gingen naar Europa, werd van de chaos misbruik gemaakt door mensen die zonder een reëel uitzicht op erkenning als vluchteling toegang vroegen via de overbelaste asielprocedures.

Migratie is een van die onderwerpen in de eenentwintigste-eeuwse werkelijkheid die om nationaal en Europees beleid vragen, terwijl de realiteit voor een belangrijk deel wordt bepaald door gebeurtenissen die buiten ons machtsbereik liggen. Zoiets te erkennen is voor politici veelgevraagd, nu ze in elk debat en elk interview altijd maar ‘oplossingen’ moeten aandragen en een deel van de politiek zich van feiten en normen weinig aantrekt. Het ‘sluiten van grenzen’ en het afwijzen

van mensen die vervolgd worden omdat wij niet meer dan een bepaald aantal mensen willen toelaten, zijn geen opties, althans geen opties die met de principes van de rechtsstaat en van een open economie kunnen worden verenigd.

Wanneer de gevolgen van zulke veranderingen op een of andere manier het leven van kwetsbare medeburgers ontwrichten, grijpt onbehagen om zich heen. Politici worden erop aangesproken dat ze dit niet hebben voorkomen, of verleid om toe te zeggen dat ze alles onder controle zullen brengen – wat na een fase van grote woorden slechts een opstapje kan zijn naar een grotere teleurstelling. Het als zondebok aanwijzen van grote aantallen migranten die men liever met fysieke begrenzingen (hekken, muren) buiten de deur houdt, is de favoriete politieke vertaling daarvan. Elke grens heeft echter een andere kant; wanneer zich daar een ondraaglijke en inhumane situatie voordoet, zal een afwijzing van degenen die ‘te veel’ worden

Migratie, integratie en burgerschap in hun samenhang bezien past bij Nederland dat het van verbindingen tussen mensen moet hebben

gevonden, niet met humane middelen uitvoerbaar zijn.

Zinvol beleid

Migratie, integratie en burgerschap in hun samenhang bezien, zoals het verkiezingsprogramma voorstelt, past bij een land als het onze, dat het zozeer van verbindingen tussen mensen moet hebben. Dit is misschien wel het opvallendste kenmerk van de huidige Nederlandse constitutionele identiteit.⁴ Daar kan in de ontwikkeling van nieuw beleid op worden voortgebouwd. ‘Migratie’, aldus het verkiezingsprogramma, ‘moet een bewuste keuze zijn en niet iets wat ons overkomt.’⁵ Nadat eind jaren dertig Nederland en andere landen

Joodse vluchtelingen uit Duitsland op grote schaal hadden geweigerd, werd na de oorlog het non-refoulementbeginsel aanvaard, oftewel het verbod om asielzoekers terug te sturen naar een land waar hun een onmenselijke behandeling te wachten staat. Ook dat was een bewuste keuze, die is vastgelegd in internationale rechtsnormen en in het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie.

Begripvolle politici merken op dat problemen van criminaliteit en misbruik van procedures toch reëel zijn. Dat is zo, maar dat betreft niet 'de' migranten en kan evenzeer worden gezegd van subgroepen onder mensen zonder migratieachtergrond. Zulke problemen moeten zeer zeker worden aangepakt (wat ook allang gebeurt, zij het – vooral als gevolg van onvoldoende probleemanalyse en zuinigheid – onvoldoende). Generalisaties voeden niet alleen vijandbeelden in de politiek, maar belemmeren

De eerste stap naar een beter en effectiever beleid inzake migratie en integratie is het beter onderscheiden tussen verschillende onderdelen ervan

ook het ontwikkelen van bruikbare voorstellen voor beleid, gericht op bestrijding van wangedrag, oneerlijke concurrentie op de arbeidsmarkt en misbruik van voorzieningen. De politieke blokkades op het bieden van effectievere hulp aan kinderen in vluchtelingenkampen zijn een pijnlijk gevolg van zulke negatieve generalisaties rondom het migratiebeleid.

Vormen van migratie

De eerste stap naar een beter en effectiever beleid inzake migratie en integratie is dan ook het beter onderscheiden tussen verschillende onderdelen ervan. Alles en iedereen met een migratieachtergrond op één hoop gooien brengt ons geen stap verder. Goed beleid vereist dat

men aantallen serieus neemt. Helaas werkt de manier waarop het CBS zijn cijfers over migratie vaststelt, vergroving van het beeld in de hand. De aanbeveling namens de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in 2016 om op een subtielere en meer informatieve indeling over te gaan,⁶ is nog steeds niet opgevolgd. Zulke statistieken zijn niet erg behulpzaam voor een zinvol differentiërend beleid.

In 2019 waren er volgens de cijfers van het CBS 267.738 immigranten en 158.572 emigranten, maar deze totaaltellingen brengen ons niet veel verder. Grote aantallen Nederlanders, met of zonder migratieachtergrond, worden hierin meegerekend, net als de Europese burgers die gebruikmaken van het vrij personenverkeer. Tot de immigranten in de CBS-definitie behoren ook buitenlandse studenten, werknemers voor de sectoren waarin onvoldoende personeel kan worden geworven, en mensen uit het buitenland

die met een Nederlander in het huwelijk treden. Het aantal asielzoekers ligt op ongeveer 25.000, van wie gewoonlijk ongeveer een vijfde met hun later aankomende familieleden (in 2019 ruim 4.000) voor erkenning als vluchteling in aanmerking komt. De meeste asielzoekers

krijgen na beoordeling dus geen bescherming en moeten Nederland weer verlaten. Naarmate de procedures langer duren, wordt de effectuering van de vertrekplicht moeilijker, waar nog eens bijkomt dat sommige landen van herkomst de vaak onvrijwillige terugkeer afwijzen. De in het verkiezingsprogramma voorgestelde strafbaarstelling van weigerachtigheid om te vertrekken zal daar weinig aan veranderen, al was het maar omdat een veroordeling tot een vrijheidsstraf op uitstel neerkomt en na het uitzitten van die straf de situatie niet anders is dan daarvoor.

De algemene immigratie- en emigratiecijfers bieden dus niet veel houvast. Ze behoren tot de demografische informatie, net als het gegeven dat

er in 2019 in Nederland 170.000 baby's werden geboren en bijna 152.000 mensen zijn overleden. Cijfers waar beleid en bestuur wat aan hebben zijn veel specifiek; die cijfers betreffen bijvoorbeeld effecten op de woningbehoefte, aantallen te verwachten leerlingen en controleerbaar vertrek van afgewezen asielzoekers afkomstig uit veilige landen. De overbelasting van de met de behandeling van verzoeken belaste diensten, het veel te lage tempo van afhandeling en het negeren van vertrekplichten vormen een taai probleem, ook na de eerder tot stand gebrachte wetswijzigingen. Inrichting van toereikende behandelcapaciteit gericht op versnelling van de behandeling en verbetering van de samenwerking met derde landen (langs de lijn van de commissie-Van Zwol,⁷ aangevuld met bilaterale migratie-akkoorden met landen van herkomst) is de best mogelijke politiek ter vergroting van de naleving van vertrekplichten.

Tussen valse beloftes en ontmoedigende berusting

De programmacommissie van het CDA heeft zich gelukkig niet door generalisaties omtrent migratie, integratie en burgerschap laten leiden bij haar voorstellen om er meer 'grip' op te krijgen. Met het woord 'grip' houdt zij het midden tussen de valse belofte van beheersing en ontmoedigende berusting. Zij schrijft dat zij wil 'duidelijk maken dat migratie niet iets is wat ons overkomt, maar een bewuste keuze om hulp te bieden aan vluchtelingen en een toekomst geven aan arbeidsmigranten die onze economie nodig heeft'.⁸ Haar voorstellen zijn dan ook gedifferentieerd: het bestrijden van wantoestanden in de arbeidsmigratie, zoals slechte werkomstandigheden en uitbuiting, en een snellere en betere uitvoering van de asielprocedures. Terecht wordt zowel gepleit voor versterking van het Europese asielsysteem, waarvoor inmiddels belangrijke voorstellen zijn gedaan door de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV), als voor het voorbereiden van een internationaal

verdrag, onder andere over het terugnemen van eigen onderdanen.

Ook wordt in het verkiezingsprogramma een redelijke uitwerking gegeven aan de zich al enkele jaren voortslepende kwestie of vooraf vastgestelde aantallen deel kunnen uitmaken van het migratiebeleid. Voor 'de migranten', in de hyperbrede definitie van het CBS, kan dat natuurlijk niet in de vorm van een wettelijk bindend maximum: onder deze personen bevinden zich immers ook Nederlanders en vluchtelingen, die niet aan uitzetting of refoulement mogen worden onderworpen. De kwantitatieve 'immigratiecorridor' in het nu geldende coalitieakkoord van CDU, CSU en SPD heeft evenmin deze betekenis: 'Het gaat enkel om een politieke doelstelling zonder juridisch bindende werking voor het bestuur. Een gefixeerde bovengrens voor de opnemings van vluchtelingen zou bovendien evenmin bij

Een gefixeerde bovengrens voor de opnemings van vluchtelingen kan niet bij wet geregeld worden

wet geregeld kunnen worden, aangezien zo'n wet onverenigbaar zou zijn met het recht van de Europese Unie en artikel 16a van de Grondwet.⁹ (In Duitsland verwijst men naar de eigen grondwet; voor Nederland geldt hetzelfde op grond van verdragen.) Streefcijfers die 'concrete migratiedoelstellingen' inzake arbeidsmigranten en vluchtelingen aangeven, kunnen wel behulpzaam zijn voor het tijdig creëren van capaciteit bij de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) voor de beoordeling, in de opvang en – in geval van toelating – de huisvesting. Veel ongenoegen rond migratie komt voort uit het feit dat migranten en al veel langer hier gevestigde mensen met elkaar moeten concurreren op de overspannen woningmarkt. Wie onderliggende oorzaken van ongenoegen wil wegnemen, zou daarvan een punt moeten maken. Dat effent de weg

voor wat de programmacommissie uitwerkt als ‘integratiebeleid op basis van wederkerigheid’.¹⁰ Wanneer we burgerschap centraal stellen, geldt dat de ene migrant de andere niet is. Juridische en statistische onderscheidingen geven heel weinig informatie over de bijdrage die mensen aan wederkerig burgerschap zullen kunnen leveren. Dat geldt trouwens evenzeer voor mensen zonder enige migratieachtergrond.

Ook al berusten de voorstellen van de programmacommissie op het scherp onderscheiden van verschillende situaties, de aan het begin van deze bijdrage omschreven politieke dynamiek zal er niet vanzelf mee worden getemd. Daarvoor moeten we toch teruggaan naar de veranderingen in de wereld om ons heen die politieke aspiraties en pretenties van controle te buiten gaan. In zulke situaties is het verleidelijk om de veranderingen en mislukkingen toe te dichten aan ‘vijanden van het volk’ en hun complotten.

Elke tweedeling van mensen in ‘eigen volk’ en immigranten, autochtonen en allochtonen moet categorisch worden afgewezen

Zodra, in het huidige tijdsgewricht misschien met behulp van elektronische meningmanipulatie, voldoende kiezers voor zulke vijandbeelden zijn gemobiliseerd, kunnen autoritaire en fascistische bewegingen ‘langs democratische weg’ aan de macht komen en de strijd tegen de groepen zondebokken voortzetten met de machtsmiddelen van de staat. Men hoeft niet ver te zoeken om hiervan voorbeelden te zien, uit heden en verleden. Zelfs de Verenigde Staten, de grootste en machtigste democratie ter wereld, is door zulke ontwikkelingen ontwricht.

Burgerschap

De nadruk die in het verkiezingsprogramma wordt gelegd op burgerschap bij de integratie is ook in

mijn ogen essentieel. Het moet inderdaad gaan om een wederzijds proces van ontwikkeling van de medeburgers. ‘Cultuur, identiteit en traditie zijn geen gestold gegeven, maar altijd aan verandering onderhevig’, aldus het programma.¹¹ Burgerschap bevorderen dat zich richt naar de waarden van de democratische rechtsstaat is geen tribalisme; wie het verhaal van de barmhartige Samaritaan of van de Samaritaanse bij de waterput heeft gehoord, en Pinksteren heeft gevierd, kan daarover niet twijfelen. Het christelijke sociale denken was en is naar zijn aard een grensoverschrijdende beweging. Migratie vraagt om goed doordachte en gerichte inspanningen teneinde er richting en ordening in aan te brengen.

Geen meer-minderdiscours

Simpele antwoorden deugen ook hier niet. Het meer-minderdiscours is daarvoor absoluut niet behulpzaam. In de politieke discussie

zouden christendemocraten dus een alternatief moeten zien te ontwikkelen voor dit ondeugdelijke meer-minderdiscours en bijbehorende respectloze metaforen als ‘overstroming’ en ‘tsunami’, en proberen dat andere discours goed over het voetlicht te brengen. Aantallen zijn voor

het beleid belangrijk, en men zal ze dus in het oog moeten houden, wellicht op een ‘dashboard’, maar dat dashboard is geen knoppenpaneel met aan-uit-en meer-minderschakelingen.¹²

Hoe zou een op kwaliteit gericht beleid verder vorm en inhoud kunnen krijgen? Er is geruime tijd verbeterd gediscussieerd over de vraag of Nederland al dan niet een immigratieland zou mogen worden genoemd. Nederland kenmerkt zich als *integratieland* door het besef dat we verbindingen kunnen en willen leggen. In het verlengde hiervan moet elke tweedeling van mensen in ‘eigen volk’ en immigranten, autochtonen en allochtonen, en dergelijke meer, categorisch worden afgewezen. Het Nederlandse volk kan al heel lang niet meer worden herleid

tot de volksstammen die zich er in de tijd van de Grote Volksverhuizing (in het Engels de *Migration Period* genoemd) hebben gevestigd. Het gaat om het hele Nederlandse volk in de zin van artikel 50 van de Grondwet.

Het derde punt, kernpunt van christendemocratisch beleid in het derde decennium van deze eeuw, zou moeten zijn om de verschillende facetten van migratie (zie hiervoor) te beoordelen en te ordenen aan de hand van de wens om *die op verbinding berustende samenleving verder te ontwikkelen*. Migranten zijn, zoals gezegd, absoluut geen homogene groep. Voor iedereen echter betekent dit: *burgerschap* op voet van gezamenlijkheid en wederkerigheid; burgerschapsonderwijs dat dit bevordert, ondubbelzinnig te baseren op constitutionele waarden. Voor werk en ondernemerschap betekent dit: het inzetten en versterken van kwaliteiten die voor participatie belangrijk zijn. Voor gezinsvormers en -herenigers en alle andere blijvende immigranten: net als anderen deelnemen aan levenslang leren, totdat inzake taal, burgerschap en andere elementen de opleidingsdoelstellingen naar vermogen zijn behaald. Zo'n leerplicht kan zonder onderscheid

naar nationaliteit of type verblijfstitel worden toegepast, zodat huidige uitzonderingen irrelevant worden. Voor asielzoekers past dit bij een snelle beoordeling die – zoals door de WRR bepleit – meteen al voorbereidt op integratie, bijvoorbeeld door werken mogelijk te maken.¹³

Voor de samenwerking met de UNHCR geldt hierbij: zo veel mogelijk al van tevoren bepalen waar en hoe situaties van bedreiging het best kunnen plaatsmaken voor nieuwe levensperspectieven. Als Nederland daarvoor de beste perspectieven biedt, zal opnemings in deze samenleving het werk van de UNHCR effectief ondersteunen. Voor de juridische inrichting van het vreemdelingenbeleid betekent dit: niet alleen de procedures versnellen door meer en betere capaciteit, maar ook gebruikmaken van nieuwe vormen, zoals circulaire migratie (met werkgevers als referenten) en – zoals het programma ook bepleit – contractuele toelatingen naast de traditionele vergunningen, als blijk van wederzijdse bereidheid. Wederkerigheid is altijd de beste basis voor burgerschap. Realistische stappen in die richting zijn betere politiek dan grote woorden waarmee mensen tegen elkaar worden opgezet.

1 CDA, *Zorg voor elkaar. Concept-verkiezingsprogramma 2021-2025*. Den Haag: CDA, 2020.

2 CDA 2020, p. 88.

3 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Veiligheid in een wereld van verbindingen. Een strategische visie op het defensiebeleid* (WRR-rapport 98). Den Haag: WRR, 2017.

4 Ernst Hirsch Ballin, *De stille revolutie van 1917. Dwarsverbindingen in democratisch burgerschap en onderwijs*. Amsterdam: Querido Fosfor, 2017; Ernst Hirsch Ballin, 'Constitutional identity in the Netherlands. Sailing with others', in: Christian Calliess en Gerhard van der Schyff (red.), *Constitutional identity in a Europe of multilevel constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020, pp. 222-242.

5 CDA 2020, p. 84.

6 Mark Bovens, Meike Bokhorst, Roel Jennissen en Godfried Engbersen, *Migratie en classificatie. Naar een meervoudig migratie-idiom* (WRR-verkenning 34). Den Haag: WRR, 2016.

7 Onderzoekscommissie Langdurig verblijvende vreemdelingen zonder bestendig verblijfsrecht, *Rapport*. Den Haag: Rijksoverheid, 2019.

8 CDA 2020, p. 84.

9 Zie het rapport voor de Bondsdag van 24 juli 2019, WD 3 – 3000 – 151/19, p. 3.

10 CDA 2020, p. 85.

11 CDA 2020, p. 88.

12 Aan geografisch geïsoleerde landen zoals Canada ontleende ideeën over een vooraf vast te stellen maximumaantal migranten zijn praktisch niet bruikbaar, omdat mogelijkheden tot het instellen van toelatingsbeperkingen van groep tot groep en van individu tot individu verschillen. Het internationale en Europese verbod op refoulement, ofwel het terugsturen van mensen naar een land waar vervolging of foltering plaatsvindt, kent bijvoorbeeld geen uitzonderingen.

13 Godfried Engbersen, Jaco Dagevos, Roel Jennissen, Linda Bakker en Arjen Leerkes, *Geen tijd verliezen. Van opvang naar integratie van asielmigranten* (WRR-Policy Brief 4). Den Haag: WRR, 2015.

Event

door Désanne van Brederode De auteur is schrijver. In deze rubriek belicht ze een woord of uitdrukking uit het politieke taalveld.

Wat een evenement is, weet iedereen nog steeds. Hooguit mogen ze al geruime tijd geen doorgang vinden. Dat is goed nieuws voor het begrip *event*, dat aan een opmars bezig was, ook al lang voor de uitbraak van het coronavirus. Ik herinner me dat ik, jaren geleden, via mijn huisarts gesprekken aanvraag met een psycholoog. Het werden een paar aangename uren. Om de kosten door mijn zorgverzekeraar vergoed te krijgen, was ook een gesprek met een psychiater nodig; op grond van zijn diagnose of indicatie zou de daarna opeens noodzakelijke behandeling kunnen worden voortgezet. Maar de man vond mij evenwichtig, redelijk omgaan met wat hij aanduidde als een ingrijpend *life event*. Verdriet en boosheid, oké, maar gelet op dat *event* dus ... was dat alleen maar heel normaal. Met drie sessies was ik klaar. Toen ik buiten stond moest ik het juichen onderdrukken. Ook een soort *event*.

Eigenlijk heb ik de pest aan het woord, dat noemde ik hier al eens eerder. Terloops.

Event betekent ‘gebeurtenis’. Of wellicht ‘bijzondere, speciale gebeurtenis’. Meer niet. Maar tik het woord in bij Google, en van alles blijkt een *event* te maken. Een online-*event*. Een (social)media-*event*. Ik vermoed dat er in de opmaat naar de verkiezingen in het voorjaar van 2021 ook heel wat online-*events* door politieke partijen

zullen worden georganiseerd, waarbij deskundige *event*-specialisten de boel zullen *launchen*, eventueel in een feestelijke virtuele lounge; meet-and-greets met kandidaten, een vipticket via Zoom, een flesje bubbels thuisbezorgd, om via het scherm met elkaar op een goede afloop te kunnen toosten, ook zonder het lynchen van tegenstanders. En dat het maar een *epische* avond mag worden! Want ‘episch’ is het nieuwe woord voor ‘indrukwekkend’. Ook mij suizen de uitnodigingen voor *events* me tegenwoordig om de oren. Wat worden er veel gebeurtenissen gemaakt, de ene nog origineler, unieker en exclusiever dan de andere. (Wat ook al vreemd is, maar vooruit.) Elk *event* moet op z’n minst de zeggingskracht hebben van een *life event*: om hypes gaat het uiteraard nooit. Al die *events* schrijven tezamen aan een epos dat waarschijnlijk nooit iemand zal lezen. Sterker nog, het Nederlands voegt iets redelijks en relativerends aan het woord *event* toe: een paar kleine, intieme *events* worden *eventjes*. Iedereen reikhalst en grijpt op de juiste tijd het momentum, tada! Maar dat is toch maar eventjes.

Eventueel beklijft het nog een dag. Maar blijvend, duurzaam is dat niet.

‘De partijtop had geen piepertje liefde voor ons’

Het CDA heeft als brede volkspartij te maken met een divers geluid in de achterban. Dit kan soms als dissident gedrag worden ervaren. Een blik in de geschiedenis van het comité CDA'ers tegen plaatsing laat zien dat dergelijk ‘dissident’ of kritisch geluid door de partijtop niet altijd op prijs wordt gesteld. Oprechte belangstelling van politici, tot aan toenmalig premier Lubbers toe, kan de officiële tegenwerking vanuit de partij zelf niet verhullen. Terwijl het motto beter kan zijn: geef de vlerken ruimte!

door Wilfred Scholten De auteur is politicoloog, freelancejournalist en auteur van *Mooie Barend*, de biografie van voormalig CDA-premier Barend Biesheuvel. In februari 2021 verschijnt van hem een boek over PvdA-leider Lodewijk Asscher.

Zes grote multomappen zijn het. Boordevol flyers, pamfletten, krantenartikelen en notulen van vergaderingen. Vorig jaar zomer werden de mappen op het CDA-bureau afgeleverd. Het bleek het keurig bijgehouden archief te zijn van het comité Christen Democraten voor Ontspanning en Wapenbeheersing (CDOW). Maar dat was de naam die het pas later kreeg. Het comité stond beter bekend als CDA'ers tegen plaatsing, dat wil zeggen: plaatsing van kruisraketten. En met dat woord zijn we meteen terug in de late jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig. Het woord ‘kruisraket’ doet menig christendemocraat nog steeds huiveren. De polarisatie over

dit kernwapen liep dwars door de samenleving heen, en ook door het CDA. Het leverde geregeld politieke spanning op, en ongemak bij de top.

NAVO-dubbelbesluit

Het was de tijd van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV), met zijn leus ‘Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland’. Kristallisatiepunt van de vredesbeweging werd de strijd tegen de plaatsing van 48 Pershing II-kruisraketten in ons land: een nucleair wapen voor de middellange afstand. De NAVO wilde in vijf Europese landen 572 van deze middellangeafstands-raketten met kernkoppen plaatsen, als

tegenwicht voor de SS-20-raketten die in de Sovjet-Unie stonden opgesteld. Tegelijkertijd zouden onderhandelingen beginnen met het Warschaupact om ze aan beide kanten van het IJzeren Gordijn te verminderen.

Toen in december 1979 in de Tweede Kamer over dit zogenoemde dubbelbesluit van de NAVO werd gesproken, spande het erom. De PvdA was tegen, de VVD voor, en in het CDA waren tien 'loyalisten' die er grote moeite mee hadden. In een spannend Kamerdebat ging de CDA-fractie uiteindelijk akkoord met plaatsing, maar van harte ging het niet.¹

Door een coalitie met de PvdA wist het kabinet plaatsing uit te stellen, ook dankzij de massale vredesdemonstratie in Amsterdam in 1981. Maar in 1982 vormde het CDA met de VVD een nieuw kabinet, zodat er niet langer aan te ontkomen leek.

Fractievoorzitter Bert de Vries had stiekem wel sympathie voor deze gideonsbende

Oprichting comité

De achterban van het CDA had zich tot die tijd min of meer stilgehouden. Omdat een besluit in de lucht hing, wilde een groep Friese CDA'ers op de valreep proberen de eigen partijtop te bewegen toch van plaatsing af te zien. Ze werden daarin opgejut door de voorzitter van het IKV-Friesland, Aggie van der Meer. Zij stimuleerde de CDA'ers om tot actie over te gaan. Onder hen Gerard van Rijn, toen CDA-wethouder van de gemeente Leeuwarderadeel. 'Ik wilde met een aantal medestanders nog een keer laten weten dat wij tegen plaatsing waren', zegt hij een kleine veertig jaar later.

Op 21 maart 1984 trad het comité CDA'ers tegen plaatsing voor het eerst naar buiten. De initiatiefnemers plaatsten een grote advertentie in *Trouw*, ondertekend door driehonderd CDA'ers,

en een kleinere in *de Volkskrant*. Ze riepen de fractie in de Tweede Kamer op plaatsing van kruisraketten te voorkomen. Het voornaamste argument was een passage in het *Program van Uitgangspunten* (artikel 18): 'Het CDA wil niet berusten in de aanwezigheid van massale vernietigingsmiddelen, omdat deze de schepping als zodanig bedreigen en niet in overeenstemming zijn met de bestemming en de roeping van de mens.'²

De initiatiefnemers kregen 2600 adhesiebetuigingen van voornamelijk andere CDA'ers. Maar het maakte weinig indruk. Op 1 juni 1984 hakte het kabinet de knoop door: Nederland zou kruisraketten plaatsen indien de Sovjet-Unie op 1 november 1985 meer dan 378 SS-20-kernraketten zou hebben gestationeerd. Als het er minder waren, zou het kabinet afzien van plaatsing. Premier Lubbers gaf later toe dat het vooral een besluit was voor binnenlands gebruik: hij probeerde zowel voor- als tegenstanders tevreden te stellen.

De race was dus nog niet gelopen; er bleef hoop bij de CDA'ers die tegen plaatsing waren. Acht fractieleden hadden bovendien tegen het 1 junibesluit gestemd. Op 8 juni werden de adhesiebetuigingen aangeboden aan fractievoorzitter Bert de Vries. Hij had stiekem wel sympathie voor deze gideonsbende. Voor hem waren 48 kruisraketten geen must. Het atoompacifisme, zo zou hij later verklaren, vond hij een legitieme stroming binnen de partij. Daar moest ruimte voor zijn.³

Dwarssluggers

De initiatiefnemers beloofden hun 2600 sympathisanten het CDA op het punt van vrede en veiligheid 'nauwlettend' te blijven volgen. Het partijbestuur had in een gesprek laten weten hun activiteiten 'zeer op prijs te stellen', en wilde zelfs een aantal regionale bijeenkomsten organiseren over het thema. 'Voortgaande discussie en meningsvorming' was van groot belang, aldus het CDA-bestuur. Sterker nog: 'Het karakter

en de uitgangspunten van het CDA nopen tot een actieve inzet en betrokkenheid van de leden van de partij inzake de vraagstukken van vrede, veiligheid en wapenbeperking’, aldus een verslag van het gesprek.

De warme woorden stonden in schril contrast met de praktijk, constateert Van Rijn nu. De CDA-top reageerde op z’n zachtst gezegd ‘heel gereserveerd’. ‘Ik kreeg in die dagen een brief van een medewerker van het partijbureau waarvan de strekking was dat ik me als wethouder beter met de lokale dan met de landelijke politiek kon bemoeien.’

Het comité ging toch door, met als drijvende kracht voorzitter Janneke van Beuzekom. Onvermoeibaar zou ze de kar trekken. ‘Een dame met idealistische beweegredenen die ze haalde uit haar christelijke geloof’, aldus oud-Kamerlid en -bewindsman Hans de Boer, die met de club sympathiseerde.

Elke maand kwam het handjevol bestuursleden van CDA’ers tegen plaatsing bijeen in het huis van Van Beuzekom in het Haagse Bezuidenhout. Een aantal burgemeesters sympathiseerde met de club, zoals Dick Corporaal, Siebold Hartkamp en Bert Smallenbroek. Een vooruitgeschoven post in de fractie was Froukje Laning-Boersema, een erkend atoompacifist. Met de andere leden in de fractie, zoals Willem de Kwaadsteniet en de Zeeuwse afgevaardigde Marten Beinema, was er veel contact.

Net als de loyalisten moest het comité spitsroeden lopen. De leden kregen van de partijtop weinig bewegingsruimte. Op partijraden en congressen mochten ze soms een ‘één-minutenpraatje’ houden, maar vaak genoeg kregen ze het woord niet omdat er volgens de partijvoorzitter geen tijd meer voor zou zijn. Het tekende hun tactische onervarenheid dat ze zich dat lieten aanleunen.

Ze waren dwarsliggers in de partij, een etiket dat een geuzennaam werd. Bij het

vijfjarig bestaan gaven ze een boekje uit met die naam. Maar ze werden ook vaak genoeg zélf dwarsgezeten, zegt het lid Ali Verhoogt terugblikkend: ‘De partijtop stond het eigenlijk niet toe waarmee we bezig waren, vooral in de eerste jaren, maar ze konden het ook niet verbieden.’ Ze kregen – vonden ze zelf – veel te weinig aandacht in het partijorgaan *CDActueel*. Terwijl volgens eigen schatting ruim dertig procent van de CDA-leden het met hen eens was.

Partijvoorzitter Piet Bukman liet er weinig misverstanden over bestaan hoe hij tegen de kritische CDA’ers aankeek. In een gesprek met hen beet hij ze ooit toe: ‘Als jullie niet geloven dat wij ook in die richting bezig zijn, dan is daar de deur.’

Geen piepertje liefde

Het was vechten tegen de bierkaai, vertelde voorzitter Janneke van Beuzekom in 1985 aan

‘Kamerleden zijn bang laag op de groslijst te komen’

het weekblad *Hervormd Nederland*. ‘Er is in de partij vrees om zich te uiten. Kamerleden zijn bang laag op de groslijst te komen. We hebben moeite genoeg om een Kamerlid te vinden als spreker op onze bijeenkomst.’ Voorzitter Piet Bukman was niet blij geweest met de advertenties van het comité in *Trouw* en *de Volkskrant*, en vroeg of ze voortaan de ‘eigen kanalen’ in de partij wilden gebruiken. ‘Je voelt dat Bukman ons initiatief niet fijn vindt en er niet voor open staat. Er is geen piepertje liefde voor ons.’²⁴

Op 12 oktober 1985 organiseerde het comité in de Haagse Kloosterkerk een ‘dag van Appèl en Bezinning’ over vrede en veiligheid. Er kwamen ruim driehonderd CDA-leden. Er werd gebeden, gezongen en er waren toespraken, van onder anderen prof. dr. J. Verkuyl, de gezaghebbende gereformeerde theoloog, die de

bewapeningswedloop 'diefstal van de armen' noemde en hem als 'godslastering' veroordeelde. Oud-loyalistenleider Hans de Boer had in *Trouw* al gezegd hoe nodig deze bijeenkomst was. 'Binnen het CDA heerst op het gebied van de kernwapens de rust van het kerkhof.'⁵

Maar dat was precies de wens van de CDA-top. Die was op 12 oktober dan ook opzichtig afwezig; alleen partijsecretaris Ries Smits was naar de kerk gekomen. Slechts drie Kamerleden waren ter plekke, te weten de al genoemde drie die met de club sympathiseerden. Ze schaarden zich achter de wens van het comité: stel het besluit op 1 november opnieuw uit. Half november zouden Gorbatsjov en Reagan elkaar ontmoeten in Genève. Wacht af wat daar uitkomt, vond men.

De druk werd verder opgevoerd met een ludieke actie. Janneke van Beuzekom en enkele andere comitéleden timmerden als ware

onderhield. Volgens de verslagen correspondeerde hij met voorzitter Van Beuzekom, maar helaas is slechts een enkele brief bewaard gebleven. Janneke van Beuzekom wenste Lubbers in 1988 veel sterkte met zijn bezoek aan Gorbatsjov, en zei te hopen 'dat de weg die u gaat begaanbaar is en dat God achter uw reddingspogingen staat van ons bedreigde bestaan'. Het antwoord op het blauwe briefpapier van de minister-president is een bedankje. 'Op het terrein van de wapenbeheersing hebben wij een uiterste poging gedaan de sovjet-autoriteiten tot concrete tweezijdige overeenkomsten aan te sporen', aldus de premier zelf.

Naar buiten toe hield het comité zich na het plaatsingsbesluit even stil, omdat de verkiezingen van mei 1986 er aankwamen, maar intern werden partijleden opgeroepen om een voorkeurstem op de zes dissidente Kamerleden uit te brengen. Tegelijkertijd ontstonden er contacten met

geestverwanten binnen de CDU en de CVP, de voorloper van de huidige Vlaamse CD&V. Nota bene fractievoorzitter De Vries had het comité op die bewegingen gewezen. Vanaf dat moment werd jaarlijks een internationale bezinningsdag in

het Duitse Königswinter georganiseerd, waar ook vertegenwoordigers van het CDJA en het CDA-Vrouwenberaad aan deelnamen.

Intern werden partijleden opgeroepen om een voorkeurstem op de zes dissidente Kamerleden uit te brengen

erfgenamen van Maarten Luther een aantal stellingen op de deur van de Ridderzaal. Niet toevallig waren het er 48, en het waren allemaal redenen om tegen de kruisraketten te zijn.

Tegen de stroom in

Uiteindelijk viel het besluit, bijna zes jaar na het debat waarin de loyalisten 'om' gingen. Op 1 november 1985 stemde de meerderheid van de Kamer in met plaatsing. Toch waren er nog zes tegenstemmers in de CDA-fractie. Dat gaf het comité CDA'ers tegen plaatsing ook de moed om door te gaan, tegen de stroom in.

Opvallend was dat er vanuit het CDA-bestuur weinig interesse in de club was, maar dat behalve Tweede Kamerfractievoorzitter Bert de Vries ook partijleider Lubbers contact met de leden

Luis in de pels

Een opsteker voor het clubje was de komst van een prominent lid. Het was Edy Korthals Altes, een ervaren diplomaat die in de zomer van 1986 als ambassadeur in Madrid was opgestapt na een conflict met minister Hans van den Broek. In een artikel in *Trouw* had hij eerder openlijk kritiek geuit op de NAVO-doctrine van de afschrikking met behulp van kernwapens. De kernvraag in zijn artikel was: 'Kan nog langer worden meegewerkt aan een dolgedraaide machine die het spookbeeld van een apocalypse steeds dichterbij brengt?'⁶ Hij pleitte voor een beleid dat meer gericht zou

zijn op ‘wederzijdse veiligheid’, in plaats van op vernietiging.

Bij terugkeer in Nederland kwam Korthals Altes in contact met het comité. ‘Ze ontvingen mij met open armen, het was een warm bad’, zegt de nu 96-jarige Korthals Altes. Hij is bijna blind, maar leest en schrijft nog iedere dag. ‘Wij probeerden zo veel mogelijk christendemocraten ontvankelijk te maken voor onze ideeën.’

Uit het archief blijkt dat er geregeld contact was met Eerste en Tweede Kamerleden van het CDA. In al die jaren is een mooi patroon te herkennen. Vrijwel altijd begint dat met het compliment ‘goed dat jullie er zijn’, en een senator noemt ze zelfs ‘het zuurdesem binnen de partij’. Maar daarna komen de terugtrekkende bewegingen en de zakelijke argumenten waarom hun idealisme te ver doorschiet.

‘Er moeten mensen zijn die ons wakker houden’, zegt Kamerlid Ali Doelman-Pel op 15 oktober 1988. Maar: ‘U kunt zich richten op één thema, wij moeten veel dingen in de gaten houden.’ Jaap de Hoop Scheffer besmeert de boterham wel erg dik met boter: ‘Er is geen verschil in wat we willen bereiken, misschien wel verschil in de weg waarlangs en het tempo.’ En opmerkelijk voor iemand die later secretaris-generaal van de NAVO zal worden: ‘Wij zijn maar een klein land in het bondgenootschap, wij kunnen het NAVO-beleid niet veranderen.’

Naamswijziging

Dankzij het zogeheten INF-akkoord van december 1987 tussen Reagan en Gorbatsjov gaat de plaatsing van kruisraketten niet door. In *CDA-actueel* reageert Janneke van Beuzekom: ‘Dat de kruisraketten niet zijn geplaatst, betekent dat als veel mensen tegen een kolos duwen, hij toch in beweging komt.’⁷⁷ De euforie bij het comité over het INF-akkoord is groot. Maar dat betekent niet het einde van zijn activiteiten. De strijd richt zich vanaf dat moment op

verwijdering van de kernwapens voor de korte afstand (tot vijfhonderd kilometer), want juist hun laagdrempeligheid kan de dreiging van oorlog vergroten, zo was de vrees. Wel verandert de naam van het comité van CDA’ers tegen plaatsing in Christen Democraten voor Ontspanning en Wapenbeheersing (CDOV).

PvdA-motie

In april 1989 hebben de ‘verontrusten’ een ‘open en eerlijk’ gesprek met Bert de Vries. Ze tekenen bezwaar aan tegen de modernisering van het zestal nucleaire taken van Nederland binnen de NAVO, zoals kernbommen onder de F-16-straaljagers. Korthals Altes was duidelijk over die modernisering: ‘Het is verlakkerij. Modernisering is van een fiets een Mercedes maken. Het is een uitholling van het INF-verdrag.’

In het gesprek is De Vries openhartig. Uit het gespreksverslag: ‘Nou ja, zegt De Vries, ik

De vete bleef binnenskamers en haalde de krant niet

heb ze ook liever niet dan wel, maar dat kan ik niet zeggen want dan heb ik meteen een PvdA-motie aan mijn broek en daar heb ik nu niet zo’n behoefte aan.’ Voorzitter Janneke van Beuzekom was er zo kwaad over dat ze De Vries enkele dagen later een brief schreef. ‘Deze brief moge u dan ook opvatten als een protest tegen het opnieuw ondergeschikt maken van partijbeginselen aan politiek-tactische overwegingen.’

De vete bleef binnenskamers en haalde de krant niet. Toch had dat gemakkelijk gekund, want dit actieve groepje kreeg best wel aandacht van de media. *Trouw* schreef bijvoorbeeld: ‘Het knarsentanden in de top van het CDA is altijd zachtjes te horen, wanneer ze weer eens op hun “bescheiden wijze” aan de weg timmeren.’⁷⁸ De krant noemde het clubje het ‘schaamlapje’ van

het CDA, want het mocht dan door de CDA-top getolereerd worden, veel invloed leek het niet te hebben.

Rooie rakker

Dat klopte. Ondanks herhaaldelijke verzoeken om lid te mogen worden van de Commissie Buitenland of een daaraan verwante werkgroep als die voor Vrede en Veiligheid, vingen ze steeds bot. Jarenlang. Via de notulen in het comitéarchief is de strijd hiervoor goed te volgen. Het nam soms absurde vormen aan, en geeft een mooi inzicht in hoe de partij probeert kritische leden op afstand te houden. Het begon al met de regionale bijeenkomsten die het partijbestuur in 1984 beloofde: die zijn er tot frustratie van het comité nooit gekomen.

Partijvoorzitter Wim van Velzen en secretaris Cees Bremmer hielden de club vanaf 1987 steeds aan het lijntje over een mogelijk lidmaatschap

Uiteindelijk, na nog wat maanden smeken en soebatten, geeft de partijtop toe

van de Commissie Buitenland. Steeds wordt de beslissing uitgesteld. Het comité schuift Edy Korthals Altes naar voren als kandidaat, maar hij maakt weinig kans. Hij had al eens gesproken met Norbert Schmelzer, de voorzitter van de Commissie Buitenland. 'Hij was verbaasd dat ik lid van het CDA was', blikt Korthals Altes terug. 'Ik dacht dat hij zou denken: Wat fijn dat ik iemand in mijn commissie kan opnemen met zo'n staat van dienst. Goed, we waren het misschien niet over alles eens, maar dat is goed voor de discussie. Dat is democratie. Het was een grote teleurstelling voor me dat hij me niet in de Buitenlandcommissie wilde.'

Opheffen

In april 1990 krijgt het comité van partijsecretaris Bremmer het aanbod een lid af te vaardigen

naar de werkgroep Mensenrechten. De club is verbijsterd. 'In de naam van het comité zit het woord mensenrechten niet. We willen in Vrede en Veiligheid of de Buitenlandcommissie', zegt Edy Korthals Altes blijkens het verslag. Bremmer komt daarop met een nieuw aanbod: de CDA-commissie Midden- en Oost-Europa. Uit de notulen: 'Dat is een erkenning van ons comité, maar Janneke [van Beuzekom] wil toch vasthouden aan ons lidmaatschap van Vrede en Veiligheid. Ze zal er Bremmer (weer) over benaderen.'

Maar de secretaris is een taaie tegenstander. In plaats van het comité tegemoet te komen, vraagt hij de leden of ze dit niet willen opheffen. Uit het verslag: 'Het zou beter zijn zich actief aan de basis op te stellen, dan zouden er wel plaatsen vrijgemaakt kunnen worden.' Het riekt naar chantage. Het comité is furieus: 'Juist nu zijn we aan de basis bezig. We hebben ons als comité altijd als een groepering binnen het CDA opgesteld, werkend vanuit het partijprogramma. Hoe zouden we ons als CDA-leden nog aan de basis hiermee kunnen bezighouden, als we onszelf zouden opheffen?'

Ze vinden het een 'onbevredigende gang van zaken'. Uiteindelijk, na nog weer wat maanden smeken en soebatten, geeft de partijtop toe. Ook hier is glasnost ontstaan. Oud-ambassadeur Korthals Altes mag in de werkgroep Vrede en Veiligheid plaatsnemen. Het is dan overigens zeven jaar na de laatste massademonstratie tegen de kruisraketten (in 1983 in Den Haag), en drie jaar na het INF-akkoord. De Berlijnse Muur is zelfs al gevallen. De kleine groep verontrusten kan dan kennelijk weinig schade meer aanrichten in de partij.

Horzelfunctie

Op 22 maart 1991 is de laatste bijeenkomst van het comité en zijn sympathisanten. Kamerlid Ali Doelman-Pel schrijft een bedankbriefje aan Janneke van Beuzekom. 'Ik waardeer je inzet

zeer, met name vanwege het feit dat het wellicht wel eens moeilijk was om binnen onze partij daadwerkelijk gehoord te worden. Mijns inziens moet er echter ook voor een beweging als het CDOW binnen het CDA ruimte zijn.’

Oud-Kamerlid Jeltien Kraaijeveld-Wouters was dagvoorzitter van de bijeenkomst. ‘U is toch in de partij gebleven en heeft een specifieke deskundigheid ontwikkeld en daarmee de partij beïnvloed’, sprak ze de aanwezigen toe.

Of dat echt het geval is geweest, valt moeilijk te peilen. Ik als buitenstaander die het archief heeft doorgenomen, word getroffen door de grote betrokkenheid en de enorme inzet om te blijven doorgaan, ondanks de tegenwerking vanuit de partij. Opvallend was dat kopstukken als Lubbers en De Vries, maar ook Elco Brinkman, die De Vries als fractievoorzitter was opgevolgd, tijd vrijmaakten voor het comité. Gewone Kamerleden waren altijd bereid tot een gesprek. Maar vanuit de partijorganisatie was er inderdaad ‘geen piepertje liefde’, zoals Van Beuzekom het in 1985 uitdrukte. De leden kregen nauwelijks de ruimte om hun standpunten uit te venten, en kregen evenmin een formele rol in commissies. Het uitwisselen van ideeën – wat toch voorop hoort te staan in een democratische partij – kwam er bekaaid af.

Het CDA, zo is mijn ervaring als journalist en politicoloog, heeft altijd moeite gehad

met het billijken van geluiden die ‘anders’ of ‘tegendraads’ zijn. Pluriformiteit wordt kennelijk als een gevaar voor de eenheid gezien, en niet als verrijking van de partij. Terwijl de geschiedenis van de christendemocratie laat zien dat er naast de ‘hoofdstroom’ altijd bewegingen waren die andere accenten legden en daarover in discussie wilden gaan: de christen-radicalen in de jaren zestig, de loyalisten daarna, de zogeheten ‘dissidenten’ Ad Koppejan en Kathleen Ferrier, en op dit moment Pieter Omtzigt, met zijn kritiek op de relatie overheid-burger.

Het CDA wil graag een middenpartij zijn. Vroeger werd dat gezien als laf en kleurloos, maar een midden hoeft dat niet te zijn. Een centrum heeft altijd flanken; dat kan niet anders. Hans Wiegel beweerde dat de VVD geen vleugels had, maar vlerken. De christendemocratie mag daarvan leren: geef die vlerken een beetje ruimte, zodat er een kleurrijk midden ontstaat.

Het CDA heeft altijd moeite gehad met het billijken van geluiden die ‘anders’ of ‘tegendraads’ zijn

Hoe boeiend dat kan zijn, leert alleen al de geschiedenis van het bevlogen clubje CDA’ers tegen plaatsing.

-
- 1 Zie voor een reconstructie van dit debat mijn artikel in *Trouw*: Wilfred Scholten, ‘De kruisraket liet het CDA bijna ontploffen’, *Trouw*, 24 september 2020. Zie <https://www.trouw.nl/politiek/de-kruisraket-liet-het-cda-bijna-ontploffen-b8a3dcf1>
 - 2 ‘CDA’ers tegen kruisraketten’, *Trouw*, 21 maart 1984, p. 8 (advertentie).
 - 3 ‘CDA’ers tegen kruisraketten verstoren “rust van het kerkhof”’, *Trouw*, 11 oktober 1985, p. 9.

- 4 *Hervormd Nederland*, 28 september 1985.
- 5 Zie noot 3.
- 6 Edy Korthals Altes, ‘Dient of bedreigt Star Wars de vrede?’, *Trouw*, 31 augustus 1985, p. 35.
- 7 *CDA-actueel*, 7 mei 1988.
- 8 Teun Lagas, ‘Schaamlapje (I)’, *Trouw*, 4 april 1989, p. 4 (rubriek ‘Uit het parlement’).

De bange Republiek

De huidige Franse *laïcité* maakt samenleven met moslims onmogelijk. Ze is ingegeven door angst en biedt niet langer dezelfde ruimte aan gelovigen en ongelovigen.

door Paul van Velthoven De auteur is redactielid van *Christen Democratische Verkenningen*.

In de westerse wereld hebben alle democratische landen een vorm gevonden om de relatie tussen kerk en staat te regelen. Meestal op een bevredigende manier. In Nederland werd de relatie bij de jongste grondwets-herziening in 1984 (financieel) afgebouwd: kerken kregen niet langer enigerlei vorm van subsidie. Van een formele scheiding tussen staat en kerk was nooit sprake. De grootste wrijving betrof de regeling van het onderwijs. Moest dat in handen blijven van de staat of konden maatschappelijke groeperingen dat zelf vormgeven, mits dit aan bepaalde kwaliteitseisen voldeed? Een politieke overeenkomst daarover kwam ten tijde van de Eerste Wereldoorlog tot stand onder het liberale kabinet-Van der Linden. In ruil voor het algemeen kiesrecht voor mannen werden het openbaar en het bijzonder onderwijs gelijkelijk erkend en op dezelfde wijze bekostigd.

In Nederland was er nooit sprake van een oppermachtige kerk – er was nooit een staatskerk – maar ook nooit van een oppermachtige staat. In ethische of religieuze kwesties die het algemeen belang raken, is het aan de politieke partijen in de representatief georganiseerde democratie om daarvoor

oplossingen te bedenken. In vrijwel alle ons omringende landen gaat het net zo. In Amerika, het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen werden compromissen gesloten, die in het verleden vrijwel nooit tot conflicten leidden. De grote uitzondering is Frankrijk.

Jacobijns bewind

De katholieke monarchie die Frankrijk tot in de achttiende eeuw kende, kwam frontaal in botsing met de Franse revolutionairen van 1789. Hoewel de Franse kerk in het ancien régime volgens Tocqueville pluralistisch was en veelal gematigd in haar aanspraken, was zij het grote slachtoffer van de Franse Revolutie. Priesters die weigerden hun eerste loyaliteit te betuigen aan het revolutionaire bewind, kwamen massaal onder de guillotine terecht. In gruwelen wedijverde het jacobijnse bewind – men denke aan de grote slachtingen onder de bevolking van de Vendée die tegen dit antireligieuze regime in verzet kwam – met de wandaden die tijdens de godsdienstoorlogen werden bedreven. Aan het begin van de negentiende eeuw herstelde het Concordaat met het Vaticaan de rechten van de Franse katholieke kerk, en zij

had een bevoordeelde positie ten tijde van het Tweede Keizerrijk onder Napoleon III. De Derde Republiek (1870-1940) voltooide daarentegen als het ware de resultaten van de Franse Revolutie. Zij voerde de scheiding van staat en kerk door, maar deed dat op een duidelijk minder gewelddadige wijze dan tijdens de grote revolutie.

Capitale breuk

Niettemin betekende zij een capitale breuk met het Franse verleden. De laïcité fungeert in feite als een staatsideologie die iedereen, ongeacht welke godsdienst hij of zij belijdt, heeft te accepteren. De laïcité heeft daardoor terecht de kritiek gekregen dat zij de vrijheid van geweten schendt zoals deze in Nederland en andere landen met een liberale praktijk bestaat. De aanvaarding ervan door de Franse katholieken werd uiteindelijk vergemakkelijkt doordat de waarden die de Republiek voorstond in feite geseclariseerde christelijke waarden zijn.

Zolang deze scheiding geen beletsel vormde voor de Franse kerk om zich te uiten, kon de gelaïciseerde republiek volgens velen toch als de natuurlijke erfgenaam worden gezien van een natie met duidelijk christelijke wortels.

De blijvende vestiging van grote groepen moslims sinds de jaren zestig wier geloof haaks staat op zich seculariserende autochtonen die nu de grote meerderheid van de Franse bevolking uitmaken, heeft alles veranderd. Anders dan vroegere nieuwkomers, die zich de Franse identiteit wisten eigen te maken door volledig Frans te worden, hebben grote groepen moslims zich niet weten te integreren, zeker nu zij zich veelal vijandig bejegend voelen. De Franse president Macron heeft dat ook erkend, maar

nog voordat de Franse leraar Samuel Paty door een moslimfanaat werd vermoord drong hij erop aan dat de Franse laïcité zou worden versterkt. De laïcité als een soort ultieme vluchtheuvel. Maar dit is niet langer de laïcité die in de twintigste eeuw dezelfde ruimte wilde bieden aan gelovigen en ongelovigen. De Franse godsdienstsocioloog Olivier Roy zegt het in een recent boek¹ nog scherper: de huidige laïcité is vervallen tot een politiek die het religieuze feit (of dat zich nu onderscheidt door zijn christelijke dan wel zijn moslimkarakter) wenst uit te roeien. Ze is ingegeven door angst voor groepen die er niet in slagen zich te scharen onder haar banier. Geconfronteerd met religieuze nieuwkomers staat de Franse Republiek in feite met lege handen. Zij belijdt abstracte waarden die voor hen juist inperking van hun vrijheid betekenen. De vaak agressieve manier waarop die waarden aan de man worden gebracht helpt daarbij niet en

Geconfronteerd met religieuze nieuwkomers staat de Franse Republiek met lege handen

zal de vele gemarginaliseerden onder hen juist eerder tot verzet of, erger, tot geweld prikkelen. Want het blijkt dat de opstandigen onder de moslims een vrucht zijn van de Franse bodem. Een moslimmiddenklasse, waarvan men zowel in Frankrijk als in Nederland de opkomst bespeurt, kan daardoor niet alsnog tot wasdom komen. De Franse laïcité blijkt eerder het probleem te zijn dan de oplossing voor het samen leven van cultureel en godsdienstig verschillende groepen.

1. Olivier Roy, *L'Europe est-elle chrétienne?* Parijs: Éditions du Seuil, 2019..

De internationale consequenties van Nederlands keuze voor kernenergie

In de lopende discussie over de voor- en nadelen van kernenergie hebben christendemocraten vreemd genoeg amper aandacht voor de internationale context en de veiligheidsrisico's van de mogelijke proliferatie van kernwapens. Slechtwillende landen kunnen onder het mom van klimaatverandering en energietransitie via kernenergie hun kennis van kernwapens vergroten. Als Nederland zich zelf afhankelijk van kernenergie maakt, heeft het daar geen krachtig antwoord meer op.

door Daan Sanders De auteur was tot september 2020 voorzitter van het CDJA Utrecht, en is momenteel lid van het Algemeen Bestuur van het CDJA. Hij is historicus, gespecialiseerd in nucleaire (non-)proliferatie. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven.

In het kader van de discussie over de energietransitie lijkt het gebruik van kernenergie voor velen in Nederland een steeds aantrekkelijkere mogelijkheid. De argumenten voor kernenergie hebben ook de discussie onder christendemocraten bereikt. Zo nam het CDJA, als jongerenorganisatie bij uitstek relevant waar het klimaatverandering betreft, dit jaar twee resoluties aan waarin het zich expliciet vóór kernenergie uitspreekt.¹ Ook Appèltje-Eitje, 'de vernieuwingsbeweging binnen het CDA', stelt: 'Wie rationeel naar de discussie kijkt kan niet om kernenergie heen. Het is schoon, betrouwbaar en

haalbaar en moet daarom onderdeel zijn van de energiemix.'² Het CDA zelf heeft ook al verschillende malen aangegeven het behoud en de mogelijke uitbreiding van kernenergie in principe te steunen.³ In het lentenummer van *Christen Democratische Verkenningen* van dit jaar schreven Pieter Heerma en Agnes Mulder: 'We zullen (...) fors moeten inzetten op andere energiebronnen. (...) Kernenergie kan een belangrijk onderdeel zijn van de oplossing; we zullen dus kernenergie serieus in de energiemix moeten overwegen.'⁴ Tijdens de algemene politieke beschouwingen steunde de

CDA Kamerfractie een motie van de VVD die de regering oproep tot marktonderzoek en mogelijke publieke ondersteuning voor een nieuwe kerncentrale in Nederland.⁵ In het concept-verkiezingsprogramma van het CDA wordt gesteld: ‘Voor de periode na 2030 is kernenergie een serieuze optie.’⁶

In de zomer van 2019 analyseerden Henri Bontenbal en Jan Willem van den Beukel in CDV op effectieve wijze de belangrijkste voordelen respectievelijk nadelen van kernenergie.⁷ Kort samengevat zijn de belangrijkste voordelen dat atoomenergie een krachtige, stabiele, CO₂-neutrale energiebron is, die bovendien minder beslag legt op de schaarse ruimte dan zonne- en windenergie. Christendemocraten, die rentmeesterschap hoog in het vaandel hebben staan, zouden daarom kernenergie als serieuze optie kunnen overwegen. De belangrijkste tegenargumenten zijn dat kernafval een (mogelijk gevaarlijk) probleem blijft, dat nieuwe kerncentrales zeer prijzig zijn, dat nucleaire energie niet hernieuwbaar is, en dat het risico op levensgevaarlijke ongelukken altijd aanwezig blijft. Christendemocraten moeten de veiligheid, ook voor latere generaties, voorop hebben staan. Het is overigens belangrijk te vermelden dat in dit artikel potentiële toekomstige nucleaire technologieën zonder een aantal van deze nadelen, zoals kernfusie, buiten beschouwing blijven. Hoewel er veelbelovende initiatieven en mogelijkheden in onderzoek zijn, zijn deze de komende tijd nog niet toepasbaar op een wijze of schaal die van invloed kan zijn op de energietransitie.

Realistische houding

Interessant is dat in de argumentatie rond kernenergie weinig blijkt wordt gegeven van het besef dat klimaatverandering, en daarmee ook de keuzes in de energietransitie, bij uitstek internationale vraagstukken zijn.

Dit moet zeker ook voor het CDA een relevant aspect zijn: de partij heeft een traditie van een verantwoordelijke, constructieve, maar ook realistische houding ten opzichte van internationale politiek. Op het eerste gezicht lijkt het genoemde inzicht vanzelfsprekend. Het betekent dat niet alleen Nederland, maar alle landen stappen moeten maken om hun gebruik van fossiele brandstoffen te verminderen en opwarming tegen te gaan – dus ook landen die bijvoorbeeld aanzienlijk minder middelen hebben, of die een enorme groei zien van de economie en/of de bevolking. Deze landen staan voor dezelfde, zo niet nog moeilijkere keuzes. In die context wordt duidelijk dat een keuze van Nederland om zijn energietransitie voor een aanzienlijk deel van kernenergie afhankelijk te maken, negatieve internationale consequenties heeft.

Momenteel gebruiken ongeveer dertig landen

Het CDA kent sinds lange tijd een verantwoordelijke, constructieve, maar ook realistische houding ten opzichte van internationale politiek

kerncentrales voor energieproductie, waarvan het gros in Noord-Amerika, Europa en Oost-Azië.⁸ (In Nederland staat nog één kerncentrale, in het Zeeuwse Borssele, die goed is voor ongeveer twee procent van de Nederlandse energieproductie.⁹) Er zijn verschillende redenen waarom kernenergie elders in de wereld minder wordt toegepast, maar een van de belangrijkste obstakels blijven de kosten en de vereiste wetenschappelijke en technologische kennis. Desondanks hebben verscheidene staten de afgelopen jaren een nucleair programma gestart; dat van Iran zal bij menig lezer bekend zijn, maar recentelijk hebben ook de Verenigde Arabische Emiraten met Zuid-Koreaanse hulp de ‘eerste Arabische kerncentrale’ opgestart,¹⁰ en op het moment van schrijven is

het Saoedi-Arabisch project in een vergevorderd stadium.¹¹ De voordelen die in Nederland in de klimaatdiscussie genoemd worden, kunnen ook overtuigend gaan werken in landen die zich momenteel snel ontwikkelen. Zo zal India, dat vanwege de enorme groei van de economie en de bevolking de klimaatdoelen niet kan halen, een aanzienlijk deel van zijn energietransitie van kernenergie laten afhangen.¹² Uiteraard is India al decennialang een wereldmacht (in wording) – en een kernmacht –, maar economisch en demografisch gezien is de Indiase situatie in hoge mate vergelijkbaar met die van landen in de zich steeds verder ontwikkelende regio's van Azië, Afrika en Zuid-Amerika. Dat ook daar serieus overwogen zal worden, onder andere vanwege klimaatverandering, om op kernenergie over te gaan, is zeker denkbaar. Daarbij blijken overheden en (staats)bedrijven uit Europa, de VS en Azië zeer geïnteresseerd in het aangaan

voor vreedzame doeleinden te gebruiken. Het Internationaal Atoomenergieagentschap (IAEA) heeft de taak deze beloften te verifiëren, maar de afgelopen decennia hebben geleerd dat deze controle in de praktijk tekortschiet. Meer dan eens werd het IAEA tegengewerkt of kreeg men zelfs met controles onvoldoende zicht op de ontwikkelingen. Noord-Korea, dat als ondertekenaar van het NPT toch heimelijk aan kernwapens werkte, is het pregnantste voorbeeld. Het Iraanse nucleaire programma, waarvan Iraanse leiders claimen dat het vreedzame doeleinden kent maar dat voor veel wantrouwen en internationale politieke onrust zorgt, zal bij menig lezer bekend zijn. Maar er zijn ook twijfels of bijvoorbeeld Saoedi-Arabië, waarmee Nederland goede relaties onderhoudt, geen andere bedoelingen heeft bij zijn nucleaire project. Bovendien: wat nu niet is, kan in de toekomst nog komen. Het bezit van kerncentrales

Kerncentrales hebben per definitie een dreigende werking ten opzichte van rivaliserende landen, zeker in instabiele regio's

van lucratieve deals voor de bouw van nieuwe kerncentrales, ook met landen als Saoedi-Arabië.¹³

Kernwapenwedlopen

Tot zover de internationale ontwikkelingen. Maar waarom zou Nederland zich zorgen moeten maken om de mogelijke verspreiding van (civiele) kerntechnologie over de wereld? Er zijn grofweg twee redenen te onderscheiden. Ten eerste blijft het grootste probleem dat kerncentrales bruikbaar zijn voor de vervaardiging van kernwapens.¹⁴ Bijna alle landen hebben het Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) getekend, waarmee zij aangeven hun eventuele nucleaire capaciteiten slechts

heeft daarmee per definitie een dreigende werking ten opzichte van rivaliserende landen, zeker in instabiele regio's. Tegelijkertijd liggen in de huidige tijd, waarin de internationale politieke balans verschuift, nieuwe regionale kernwapenwedlopen op de loer, met name in het instabiele

Midden-Oosten.¹⁵

Een land dat kernwapens wil vervaardigen hoeft uiteraard niet de 'omweg' te nemen van een kerncentrale ontworpen voor energieproductie of andere civiele toepassingen om het benodigde splijtbaar materiaal te bemachtigen. Echter, het bouwen van kerncentrifuges speciaal voor kernwapens is vaak een aanzienlijk minder aantrekkelijke optie: het openlijk werken aan kernwapens door niet-kernwapenstaten is – tot op heden – een internationaal taboe en kan ernstige politieke en economische consequenties hebben. Een nieuw gevaar voor de proliferatie van kernwapens is daarom dat staten met een 'kernwapenwens' klimaatverandering en de noodzaak tot energietransitie aangrijpen om hun

nucleaire projecten te legitimeren; kerncentrifuges bouwen om kernwapens te vervaardigen is internationaal-politieke suïcide, maar investeren in een vreedzame kerncentrale om de uitstoot van broeikasgassen te reduceren, daar kan de internationale gemeenschap veel moeilijker tegen zijn.

De vooruitzichten voor non-proliferatie stemmen in verschillende opzichten niet optimistisch, en de verspreiding van kerntechnologie doet die situatie bepaald geen goed. Nederland moet in internationaal verband dringend meer actie ondernemen om de aanstaande nucleaire proliferatie naar nieuwe – vooral de instabiele – delen van de wereld te beperken. Daarbij kan Nederland niet anders dan proberen om zowel sommige bondgenoten als ons minder welgevallige staten te bewegen tot terughoudendheid voor wat betreft de verspreiding van nucleaire technologie. Die pogingen zullen echter niet overtuigender worden wanneer Nederland zelf een grote afhankelijkheid

van kernenergie heeft, en bovendien tegelijkertijd diezelfde landen oproept tot het behalen van de klimaatdoelen. Nederland maakt zich kwetsbaar voor tu-quoque-redeneringen.

Kernrampen

Dit brengt ons bij de tweede reden. Wanneer we uitgaan van de daadwerkelijk civiele doeleinden van potentiële nieuwe nucleaire programma's, zijn er nog altijd serieuze risico's. Hierbij gaat het met name om mismanagement. Kernrampen als die in Fukushima (2011) en met name Tsjernobyl (1986) – waarbij radioactieve besmetting optrad van bewoonde omgeving en natuur – worden geregeld aangehaald om het gevaar van kerncentrales te illustreren. In Nederland wordt – niet zonder reden – vaak gesteld dat de risico's en mogelijke gevolgen van een kernramp weinig toepasbaar zijn op Nederland en de landen in de directe omgeving.¹⁶ De risicobeheersing is goed op orde. Mogelijk moet echter wel een andere les getrokken worden uit rampen als

Bron: Pixabay

die van Tsjernobyl: civiele kerntechnologie in beheer van incompetente en intransparante overheden kan wél levensgevaarlijk zijn – ook voor gebieden die ver van een ramplek liggen, waaronder Nederland. Zoals eerder gesteld, staat het gros van de kerncentrales momenteel in de meest ontwikkelde landen. Dat kan echter in de komende tijd veranderen, waarbij het de vraag is of het veiligheidsbeleid in de nieuwe ‘nucleaire staten’ wel op orde en te controleren is. Mismanagement kan ook de vorm aannemen van een tekortschietende veiligstelling van nucleaire middelen – met name hoogverrijkt uranium –, wat er in het ergste geval toe zou kunnen leiden dat dit materiaal in de handen van terroristen of rebellengroepen valt, met potentiële gevolgen die niet te overzien zijn.¹⁷ Kortom: de gevaren van kernenergie kunnen in Nederland, en in de meeste ontwikkelde landen, gering zijn, maar hoe meer landen overstappen op kernenergie,

Wanneer Nederland en bondgenoten tóch kiezen voor kernenergie in de energietransitie, heeft dat verstrekkende gevolgen

hoe groter de kans is dat op een zeker moment een kritieke fout gemaakt wordt. Nederland heeft zowel vanuit eigenbelang als vanuit moreel oogpunt de plicht om deze gevaren te onderkennen en ze te mitigeren. Ook hier geldt: is het wijs de internationale positie van Nederland te ondergraven?

Wanneer Nederland en bondgenoten tóch kiezen voor kernenergie in de energietransitie, heeft dat alsnog, om de hiervoor genoemde redenen, verstrekkende gevolgen. Ruud Lubbers schreef bijvoorbeeld in 2007 in dit blad over het gevaar van nucleaire proliferatie en de relatie daarvan met de verspreiding van civiele nucleaire technologie – en de mogelijke mitigaties van dat gevaar.¹⁸ Lubbers’ artikel stelde voor het

IAEA op te waarderen tot een supranationaal agentschap onder supervisie van de VN. Alleen binnen zo’n kader is effectief beheer van de gehele splijfstofcyclus mogelijk, kan proliferatie van kernwapens worden tegengegaan en kunnen de voordelen van vreedzaam gebruik van kernenergie optimaal worden benut. De noodzaak van zo’n integrale en supranationale aanpak wordt alleen maar sterker, mede in het licht van recente ontwikkelingen in het Midden-Oosten. Of deze specifieke oplossing realistisch is of niet, de strekking van Lubbers’ oproep is, zeker in het kader van de energietransitie, mijns inziens bijzonder actueel.

Conclusie

Het is van belang de internationale gevolgen te onderkennen en mee te wegen in de afweging van de voor- en nadelen van kernenergie in de Nederlandse energietransitie. Het ligt in de lijn der verwachting dat, onder druk van de noodzaak tot reductie van *carbon emissions*, kernenergie niet alleen voor Nederland een aantrekkelijk alternatief blijkt; op vele plekken in de wereld wordt serieus gedacht aan deze optie – met alle veiligheidsrisico’s van dien. In de komende decennia zal de uitdaging om kernwapenproliferatie te beperken steeds groter worden, ook los van de klimaatuitdagingen. In deze context is het het overwegen waard of Nederland zijn internationale positie – en daarmee indirect zijn eigen veiligheid – niet ondergraaft met de keuze voor een afhankelijkheid van kernenergie. Anders gesteld: als de keuze wordt gemaakt om de Nederlandse energietransitie in belangrijke mate afhankelijk te doen worden van kernenergie, is het belangrijk zich te realiseren dat Nederland dan tegelijkertijd een zware verantwoordelijkheid op zich zal moeten nemen om zich in te spannen tegen nucleaire proliferatie en voor risicominimalisatie van civiele kerntechnologie elders in de wereld.

- 1 CDJA Zeeland, 'Resolutie kerncentrale Borssele' en 'Resolutie Borssele 2, 3 en 4', aangenomen in maart 2020; zie: Niels Honkoop, 'Politieke update', website *Interruptie*, 23 juli 2020.
- 2 Appeltje-Eitje, 'Energietransitie'. Zie <https://www.appeltje-eitje.nu/energietransitie>
- 3 In 2018 sprak het CDA zich daar al voor uit: NOS Nieuws, 'Meerderheid Tweede Kamer voor kernenergie, maar of het ervan komt?', nos.nl, 6 november 2018. Zie <https://nos.nl/artikel/2258185-meerderheid-tweede-kamer-voor-kernenergie-maar-of-het-ervan-komt.html>
- 4 Pieter Heerma en Agnes Mulder, 'Het klimaat als gemeenschappelijk goed', *Christen Democratische Verkenningen* 40 (2020), nr. 1, pp. 24-28, aldaar p. 27.
- 5 *Kamerstukken II* 2020-2021, 35 570, nr. 11 (Motie van het lid Dijkhoff c.s., 17 september 2020); zie ook: Rijksoverheid, 'Kernenergie als optie voor energiemix', Rijksoverheid.nl, 23 september 2020. Zie <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/09/23/kernenergie-als-optie-voor-energiemix>
- 6 CDA, *Zorg voor elkaar. Concept-verkiezingsprogramma 2021-2025*. Den Haag: CDA, 2020, p. 60.
- 7 Henri Bontenbal, 'De overheid moet kernenergie stimuleren. Eens, kernenergie is nodig in de strijd tegen klimaatverandering', *Christen Democratische Verkenningen* 39 (2019), nr. 2, pp. 12-13; Jan Willem van den Beukel, 'De overheid moet kernenergie stimuleren. Oneens, kernafval is levensgevaarlijk', *Christen Democratische Verkenningen* 39 (2019), nr. 2, pp. 14-15.
- 8 Volgens het Power Reactor Information System van het IAEA, geraadpleegd op 28 oktober 2020. Zie <https://pris.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx>
- 9 EBN, *Energie in cijfers 2020. Van klimaat Tafel naar keukentafel* [infographic]. Zie <https://www.energieinederland.nl/wp-content/uploads/2020/02/EBN-INFOGRAPHIC-2020-Final.pdf>.
- 10 BBC News, 'Barakah: UAE starts up Arab world's first nuclear plant', [bbc.com](https://www.bbc.com/news/world-middle-east-53619916), 2 augustus 2020. Zie <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-53619916>
- 11 Zie ter informatie de volgende website van de Saoedische overheid over het Saudi National Atomic Energy Project (SNAEP): <https://www.energy.gov.sa/en/snaep/Pages/ov.aspx>
- 12 Zie bijvoorbeeld: World Nuclear Association, 'Nuclear Power in India', world-nuclear.org, laatste update juli 2020. Zie <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/india.aspx>
- 13 Rusland, China, Frankrijk, Zuid-Korea en de VS stonden – zoals overigens is toegestaan binnen het NPT – in de rij om het contract voor de Saoedi-Arabische kerncentrales binnen te slepen; zie: Névine Schepers, 'Q&A. Understanding Saudi Arabia's nuclear energy programme', website International Institute for Strategic Studies, 30 april 2019. Zie <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2019/04/saudi-arabia-nuclear-energy-programme>
- 14 Een uitstekende inleiding in de relatie tussen civiele en militaire toepassingen van nucleaire technologie is: Joseph Cirincione, *Bomb scare. The history & future of nuclear weapons*. New York: Columbia University Press, 2007.
- 15 Al in 2018 gaf kroonprins Bin Salman aan dat als Iran een kernwapen zou ontwikkelen, Saoedi-Arabië zou volgen; BBC News, 'Saudi Arabia pledges to create a nuclear bomb if Iran does', [bbc.com](https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43419673), 15 maart 2018 (<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43419673>). Ook Syrië en Libië hebben in het verleden vrijwel zeker clandestiene kernwapenprogramma's gehad, en het wordt algemeen aangenomen dat Israël kernwapens bezit. In 2015 struikelde de recentste 'Review Conference' van het NPT over het beleid ten aanzien van een kernwapenvrij Midden-Oosten; zie Tariq Rauf, 'The 2015 NPT Review Conference. Setting the record straight', website Stockholm International Peace Research Institute, 24 juni 2015 (<https://www.sipri.org/node/384>). Er is nog nauwelijks vooruitgang geboekt om deze problemen op te lossen.
- 16 Zie onder andere: Bontenbal 2019.
- 17 Over (de gevaren van) nucleair terrorisme is veel literatuur beschikbaar. Zie voor een relatief recent voorbeeld van relevantie op een internationale top: Sico van der Meer, 'The final Nuclear Security Summit. Goals accomplished?', website Clingendael – Netherlands Institute of International Relations, 30 maart 2016. Zie <https://www.clingendael.org/publication/final-nuclear-security-summit-goals-accomplished>
- 18 Ruud Lubbers, 'Nucleaire uitdaging aanpakken met supranationale autoriteit', *Christen Democratische Verkenningen* 27 (2007), nr. 2, pp. 163-176.

Bron: iStock

Waarden en Europa

door **Janne E. Nijman** De auteur is wetenschappelijk directeur van het T.M.C. Asser Instituut in Den Haag, en hoogleraar in Amsterdam en Genève.

‘Als het binnen onze partij al niet lukt, hoe moet het dan met deze wereld?’ Ooit werd ik lid van het CDA omdat ik lid wilde zijn van een volkspartij waar maatschappelijke scheidslijnen niet zouden leiden tot polarisatie maar tot gesprek en het zoeken naar een gezamenlijke weg vooruit. Politiek niet vanuit belangen, maar vanuit gedeelde waarden. Noem het idealistisch.

Het werd het CDA vanwege waarden die mijn politieke en maatschappelijke visie schraagden: respect voor de natuur, compassie voor anderen (dichtbij én ver weg), de schoonheid van (culturele en spirituele) verscheidenheid, het belang van hard werken binnen een economie die mens en milieu dient, en niet uitbuit. En altijd ferm voor de rechtsstaat, Europese samenwerking en universele mensenrechten. Waarden eminent geschikt voor een partij die op inhoud relevant wil zijn in het politieke midden.

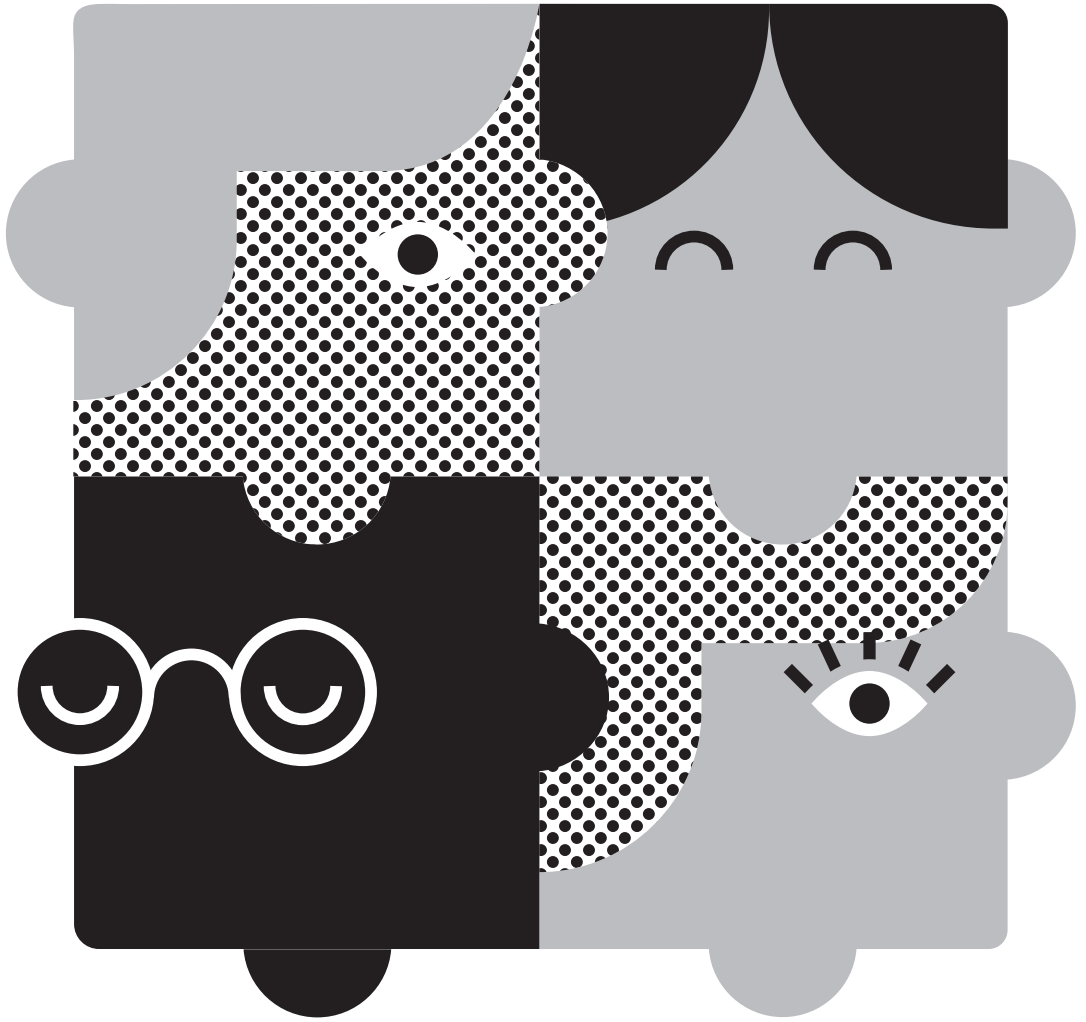
In 2011 probeerden we de scheidslijnen van 2010 te overwinnen. Gedurende een aantal maanden kwamen we als Strategisch Beraad geregeld op zaterdagochtend bijeen onder leiding van Aart Jan de Geus. De opdracht van partijvoorzitter Peetoom was ‘een aanzet te formuleren voor een nieuwe koers voor de (Nederlandse) christendemocratie voor de komende 10 à 15 jaar, Agenda 2025’.

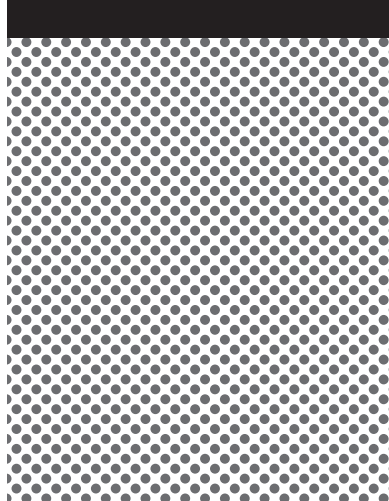
Begin 2012 verscheen het rapport *Kiezen en Verbinden. Politieke visie vanuit het radicale midden*, en op 23 april 2012 viel het kabinet-Rutte I. Voordat de visie kon indalen, ging de

partij volop in campagne stand. In plaats van een positie in te nemen in ‘het radicale midden’, was de partij terug in de invloedssfeer van Motivaction. Leiden was weer volgen, om met Sigrid Kaag te spreken.

Tien jaar later is de politiek-morele geloofwaardigheid van het CDA niet hersteld. De partij drijft uit koers, gevoed door de energie van populistische boosheid, en sturend op deelbelangen in plaats van op gedeelde waarden. Dit breekt de partij op, net zoals het – als we niet oppassen – Europa zal opbreken.

De christendemocratie was nauw betrokken bij de vroege fundering van Europa op waarden als solidariteit, vrijheid en de democratische rechtsstaat. In een wereld van pandemieën, sociaal-economische onzekerheden, mondiale waardeketens, en big tech die leeft van dolende burgers in *echo chambers*, is Europese samenwerking van het grootste belang. Verontrustende geopolitieke verschuivingen vragen om een sterke en duurzame opt-in. Alleen in en met de EU hebben ingezetenen van Nederland een toekomst. Alleen in en met Europa als interne markt én waardegemeenschap heeft Nederlandse soevereiniteit betekenis. Zonder een sterk Europa bestaat er geen geloofwaardig antwoord op populistische boosheid over kwetsbaarheid als gevolg van globalisering en over het gebrek aan representatie bij de ontwikkeling van internationale regelgeving. Laten we onze lijsttrekker sterken in die politieke visie.

Diversiteit en gemeenschap

Zorgen voor een gemeenschappelijk huis

Samen zorgen voor een gemeenschappelijk huis. Dat is de gelijke opdracht aan iedereen. Maar hoe ver moet die zorg gaan, en wat is de signatuur van de christendemocratische inrichting van het huis? Klassiek, modern, nog iets anders? Hoe ver moet gelijkheid gaan? En wat hebben de bewoners van dit huis precies met elkaar gemeen?

door Sophie van Bijsterveld, Geerten Boogaard, Bert Jan Lietaert Peerbolte en Jan Prij. De auteurs zijn redactielid van *Christen Democratische Verkenningen* en vormen samen de kernredactie van dit nummer.

Om een gemeenschappelijk huis. Dat is de titel van het ‘handboek christendemocratie in de praktijk’.¹ In dit beeld klinkt ook de hele christelijk-sociale traditie mee. Recent heeft zowel de onlangs overleden Jonathan Sacks als paus Franciscus juist dit beeld gebruikt.

De samenleving als landhuis, als hotel of als gemeenschappelijk huis

Het beeld van het gemeenschappelijk huis was voor Sacks de manier om ‘diversiteit’ te honoreren en ‘gemeenschappelijkheid’ te agenderen. Hij gebruikte het beeld van de samenleving als een ‘gemeenschappelijk huis’ (met vele kamers en een grote diversiteit aan bewoners) om het te contrasteren met twee andere modellen van de samenleving, namelijk de samenleving als ‘landhuis’ en de samenleving als ‘hotel’.²

In de ‘landhuissamenleving’ bepaalt de gastheer de voorwaarden waaronder de gasten in het landhuis mogen komen wonen. Er zijn insiders en outsiders en er is een dominante cultuur. Het is het model van assimilatie; er is een duidelijke meerderheidscultuur en minderheden moeten hun cultuur opgeven om erbij te horen.

De ‘hotelsamenleving’ is gebaseerd op zakelijke, contractuele afspraken. Hotelgasten betalen een kamer en verwachten daar het een en ander voor terug aan service. Minderheden hoeven hun cultuur niet op te geven. De gasten wonen in verschillende kamers; ze leven langs elkaar heen en hebben in principe niets met elkaar te maken, waarbij de eigen kamer zowel liberaal/individueel als multicultureel kan worden opgevat. Het gevaar is dat de samenleving kan fragmentariseren.

Daarom is er volgens Sacks een ander model nodig. Dat is de samenleving als een huis dat we samen bouwen. In tegenstelling tot bij het landhuismodel gaat het hier over gemeenschappelijkheid en ergens bij horen. In een dergelijke pluriforme samenleving

moet er geen verschil zijn tussen gastheer en gasten, meerderheid en minderheid, insiders en outsiders. In tegenstelling tot het multiculturele ‘hotelmodel’ zoekt het gemeenschappelijk huis diversiteit niet in termen van zelfgenoegzame individuen of *closed communities*, maar in de ontwikkeling van een cultuur waarvan wij allemaal deelgenoot zijn. Het gaat erom dat we gezamenlijk onze unieke gaven inbrengen als bijdrage aan het algemeen goede als een actieve vorm van democratisch burgerschap.

Paus Franciscus gebruikt het beeld van het gemeenschappelijk huis in zijn encycliek *Laudato Si*.³ Voor de paus is gemeenschappelijkheid in de kern aanwezig omdat het lot van elk mens onlosmakelijk verbonden is met dat van alle andere mensen. Wat elders in de wereld gebeurt, heeft hoe dan ook lokale consequenties. Dat inzien vraagt om ‘beking’, om een manier van kijken die ons niet onverschillig laat voor het lot van de ander. Het gaat Franciscus daarom niet in eerste instantie om het bouwen aan het gemeenschappelijk huis, maar om het samen zorg dragen voor het gezamenlijk huis en zijn bewoners.

Vier wegwijzers en vragen

Hoe kunnen we op zo’n manier met diversiteit omgaan dat zij de gemeenschap versterkt in plaats van onder druk zet? Hoe gaan we om met verschillen in onze moderne, ‘verlichte’ cultuur, die gestempeld is door de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap? Voor de beantwoording van deze vragen nemen wij ook het beeld van het gemeenschappelijk huis als uitgangspunt. Het beeld van de samenleving als landhuis of als hotel is onvolledig. Deze modellen doen geen recht aan respectievelijk ‘diversiteit’ en het verlangen naar een gemeenschappelijk ‘thuis’.

Maar wanneer we dat beeld van het gemeenschappelijke huis in verband brengen met de vier christendemocratische wegwijzers – publieke gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap –, dan komt een aantal vragen op:

- Is de signatuur van de christendemocratische inrichting klassiek, modern of nog iets anders?
- Hoe ver strekt onze verantwoordelijkheid voor het gemeenschappelijk huis?
- Hoe ver moet gelijkheid gaan?
- Hoe kunnen we op christendemocratische wijze de samenleving als gemeenschappelijk huis ontwikkelen?

Deze vier vragen staan centraal in deze CDV, als continue gespreksonderwerpen in het gemeenschappelijk huis, dat zou instorten op het moment dat over een van deze onderwerpen het laatste woord gesproken is.⁴

Christendemocratische inrichting: klassiek of (anders) modern?

Andreas Kinneging betoogt in een vraaggesprek dat de christendemocratie in wezen antimodern is. De antirevolutionaire grondslagen van haar voorgangers en de organische samenlevingsvisie laten geen andere conclusie toe. Vrijheid en gelijkheid zijn niet het hoogste goed, en zouden door christendemocraten ook niet zo gezien moeten worden. Met verbijstering constateert hij dat dit wel gebeurt, bijvoorbeeld bij de recente verdediging van vrouwenquota door de CDA-Tweede Kamerfractie. De christendemocratie zou zich moeten richten op wat Kinneging de ‘Europese traditie’ noemt. Plato, Augustinus en Thomas staan tegenover verlichting en romantiek. Kinneging benadrukt het gevaar van de verabsolutering van de waarden

uit de verlichting. Binnen zijn visie kan de inrichting van het gemeenschappelijk huis eenvoudigweg niet op moderne leest geschoeid zijn, omdat het thema gemeenschap amper door de moderneren wordt geagendeerd. Ook Gabriël van den Brink maakt dit punt. En natuurlijk is de wereld als het gemeenschappelijk huis waarin wij wonen zelf niet modern van aard, maar omvat ze alle tijden; ze strekt zich uit naar de lengte, de hoogte en de breedte, en is een gave van een Schepper. Precies deze driedimensionale manier van kijken is volgens Van den Brink voor christendemocraten essentieel.

Mensen willen bijdragen aan het goede leven van de bewoners vanuit de ervaring dat zij niet selfmade zijn, maar het leven van en door anderen ontvangen hebben als geschenk. Religie biedt een cultureel tegengeluid, zo maakt Bert Jan Lietaert Peerbolte duidelijk, tegen het nuts-denken en de gerichtheid op eigen belang en verdienste.

Andere bijdragen maken helder dat het daarbij niet goed mogelijk is om christendom en moderniteit radicaal tegen elkaar uit te spelen, omdat de moderniteit – maar eigenlijk de hele Europese geschiedenis – gestempeld is door het christendom.⁵ Christendemocratische visies zijn altijd tijdgebonden en kunnen nooit aan de eigen tijd ontsnappen, maar vallen er ook nooit geheel mee samen. Zo hebben de voorlopers van de huidige christendemocraten in hun tijd een eigen positie ontwikkeld ten opzichte van de waarden van de Franse Revolutie. In dat licht kunnen we Abraham Kuyper het best als een ‘antirevolutionaire revolutionair’ beschouwen, stelt Johan Snel. Kuyper was een vrijheidsstrijder en een ‘radicale democraat in antirevolutionaire kleren.’

Snels korte bijdrage herinnert ons eraan dat de christelijk-sociale traditie altijd al een eigen invulling heeft gegeven aan de drie waarden van de Franse Revolutie, en dan niet als abstracte waarden, maar als proeven van goed en vreedzaam samenleven. Sterker nog: de beginselen van de moderniteit, verlichting en romantiek zijn zelf als (radicale) erfgenamen van het christendom te beschouwen.⁶ Deze beginselen zijn niet uit de hemel komen vallen, maar moeten

worden gezien tegen de achtergrond van een eeuwenlange katholieke en protestants-christelijke denktraditie. Vrijheidsstreven is ondenkbaar zonder de reformatie, en zonder geloof in de gelijkheid van de mens voor God is er geen democratie.⁷ Maar het streven naar vrijheid, gelijkheid en broederschap is nooit absoluut, en is alleen in relatie tot anderen en praktijkafhankelijk te verstaan.⁸

Hoe ver strekt de verantwoordelijkheid voor het gemeenschappelijk huis?

Hiermee komen we op het tweede gesprek, over de aard van het werk aan het gemeenschappelijk huis.

Volgens de christelijk-sociale traditie is het lot van ieder mens op een natuurlijke wijze vervlochten met dat van alle andere mensen, of we dat nu willen of niet. Dat we in een geglobaliseerde wereld leven en in een netwerksamenleving, is de moderne uitdrukking van deze verbondenheid en dit relationele mensbeeld.

We zijn elkaars broeders en zusters, zoals ook paus Franciscus niet nalaat te benadrukken in zijn recentste rondzendbrief.⁹ Bij deze waarneming sluit René Grotenhuis aan in zijn bijdrage. Hij laat zien hoe subsidiariteit de ruimte voor gemeenschappen creëert om op een eigen wijze invulling te geven aan het algemeen

Dat we in een netwerksamenleving leven is de moderne uitdrukking van het relationele mensbeeld

welzijn. ‘Lokaal is daarbij net zo belangrijk als globaal; deze verschillende niveaus van gemeenschap passen als matroesjkapoppetjes in elkaar.’ Europa moet zich daarbij niet in zichzelf opsluiten, maar kan ook niet alle problemen van de wereld oplossen, stelt Grotenhuis. ‘We moeten het lokale niet opofferen ten behoeve van het globale, maar het lokale is evenmin een verschansing voor wat van buiten komt.’ Subtiele evenwichtskunst is gevraagd.

Uit de krampachtige houding waarmee wordt omgegaan met de mensen in het Griekse vluchtelingenkamp Moria blijkt dat Europa angstig is geworden en zichzelf allang niet meer ziet als het land van belofte waarvoor de vluchtelingen het continent nog houden. Ook de houding van Nederland richting de verwerking van het eigen koloniale verleden lijkt eerder krampachtig dan krachtig.¹⁰ Dat kan anders, en dat is ook een noodzakelijke en ‘spirituele opdracht’, want zonder erkenning van het verleden, van de fouten die gemaakt zijn, en zonder erkenning van de pijn die dat ook nu nog veroorzaakt, is er geen gedeelde toekomst, zo stelt Kathleen Ferrier in haar bijdrage. De christendemocratie is het aan haar traditie verplicht hierin het voortouw te nemen. Hoe verlicht modern Nederland ook denkt te zijn, we kunnen de ogen niet meer sluiten voor de doorwerking van het verleden in ons heden. Zo speelt het slavernijverleden in de levens van velen tot op de dag van vandaag een gevoelige rol en heeft men onder het mom een ‘tolerant’ land te zijn, nieuwkomers achteloos links laten liggen. Er is een donkere kant van de Europese geschiedenis, waar we graag onze ogen voor sluiten. Dat geldt volgens Gerrit de Jong ook voor de manier waarop grote bedrijven hun maatschappelijke verantwoordelijkheid ontlopen. Het wordt tijd dat de politiek haar tanden laat zien om de onverantwoordelijke vrijheidsdrift van grote ondernemingen in te dammen.

*De christendemocratie heeft zich
altijd verzet tegen gemakkelijke
tegenstellingen tussen groepen
mensen*

Hoe ver moet gelijkheid gaan?

Een derde serie bijdragen gaat over de vormgeving van gelijkwaardigheid en de manier waarop dit botst met vrijheid. In het gemeenschappelijk huis gaat het erom dat eenieder in gelijke mate in staat gesteld wordt om aan het huis bij te dragen. Vanuit het perspectief van gelijkheid levert omgang met diversiteit in de gemeenschap spanningen op. Zo is de TU/e op de vingers getikt door de rechter vanwege de manier waarop bij wijze van positieve discriminatie alleen vrouwen werden uitgenodigd om te solliciteren. Gelijkwaardigheid tussen seksen kan niet op deze wijze worden afgedwongen, aldus de rechter.

Ook de omgang met diversiteit in de multiculturele samenleving, het racismedeбат en de emancipatiepolitiek dreigt uit te lopen op een hoogoplopende zwart-witconfrontatie, een gepolariseerde discussie tussen kampen, en een kruistocht der ‘rechtvaardigen’. Deze vergroten de wij-zij-tegenstellingen, waardoor vooroordelen eerder worden versterkt dan ontkracht. De christendemocratie heeft zich altijd teweergesteld tegen al te makkelijke tegenstellingen tussen groepen mensen. Historisch gezien hebben partijen in de christendemocratische traditie zich weliswaar vaak opgeworpen als spreekbuis van een specifiek religieuze bevolkingsgroep, maar dat gebeurde steeds vanuit het belang van het geheel van een samenleving, en steeds is ervoor gewaakt om vormen van polariserende identiteitspolitiek te propageren.

In zo'n gedeeld perspectief en toekomstbeeld kan een emancipatieagenda geen agenda van minderheden zijn. Emancipatie is veeleer een kwestie van publieke gerechtigheid, een uitdrukking van het besef dat de articulatie van verschillende met elkaar botsende visies op het goede leven onvolledig en structureel gemankeerd zijn als niet iedereen kan meedoen.¹¹ In feite gaf iemand als Martin Luther King op deze manier invulling aan zijn emancipatieagenda. Hij benoemde zijn agenda doelbewust en expliciet niet als een agenda voor culturele minderheden. King streed tegen segregatie. Een onrechtvaardige situatie die voor hem niet alleen een aantasting betekent van het zelfrespect van de zwarte, maar ook dat van de blanke man of vrouw: 'Segregation debilitates the white man as well as the Negro.'¹² In plaats daarvan sprak hij zich uit over een aanstekelijke droom voor allen, een gemeenschappelijk huis waarin iedereen en dus ook zijn dochters een plek zouden kunnen krijgen.

Toch levert ook deze positiebepaling een aantal vragen op. Zo stelt Hillie van de Streek in haar bijdrage dat het onbegrijpelijk is dat het CDA de tekenen van de tijd niet verstaat door consequent de verantwoordelijkheid voor gelijkheid van man en vrouw bij de sociale verbanden te blijven leggen. Hierin staat zij lijnrecht tegenover bijvoorbeeld Kinneking, die het CDA in algemene zin een knieval voor de moderne tijdgeest verwijt. Gelijke rechten op participatie betekent nog niet per se gelijke uitkomsten. Daarbij is de vraag of een teveel aan dwang goed gaat werken. Het kan ook negatief uitpakken en de gevoelde verantwoordelijkheid uithollen. Dit zou de teneur van een analyse in het spoor van Tocqueville kunnen zijn, zoals de bijdrage van Sophie van Bijsterveld duidelijk maakt. Hieruit volgt juist een pleidooi voor wat klassiek gesproken soevereiniteit in eigen kring en subsidiariteit heet. Dwang kan de verantwoordelijkheidszin, de innerlijk gevoelde vrijheid om het goede te doen, inperken. Deze discussie is ook uiterst relevant in het debat rond artikel 23 van de Grondwet.¹³ De spanning tussen vrijheid en gelijkheid blijft bestaan. Zo kunnen rechterlijke uitspraken rond de aanpak van discriminatie¹⁴ en gelijkheid tussen man en vrouw wel degelijk als steun in de rug worden ervaren.¹⁵

Hoe zorgen voor het gemeenschappelijk huis?

De laatste vraag is hoe te zorgen voor het gemeenschappelijk huis. Wat is het primaire aanknopingspunt voor zorg dragen? Belangrijk is in te zien dat twee visies fundamenteel tegenover elkaar staan, namelijk een mechanische visie op de samenleving, veelal aangehangen door liberalen en socialisten, en een organische visie van voorheen de ARP, de KVP en de CHU. Dat verschil heeft diepgaande consequenties, zo maakte Bob Goudzwaard onlangs nog in CDV duidelijk.¹⁶ De mechanische samenlevingsvisie wordt in deze CDV op actuele wijze naar deze tijd gebracht door Robert van Putten in zijn bijdrage over het neoliberalisme, een dirigistische bestuursvorm die als mengvorm tussen klassiek liberalisme en staatsdirigisme is te beschouwen. Ook voor Van Putten is het duidelijk: christendemocraten moeten aansluiten bij langzaam gegroeide sociale praktijken en bij wat in het recente CDA-programma de 'coöperatieve samenleving' heet.¹⁷ Hierin is maken en bouwen, werken aan de zorgzame samenleving mogelijk, zonder echter in de ideologie van de maakbaarheid te vervallen. Aansluiten bij de leefwereld van mensen is daarbij het parool, al was het alleen maar om te voorkomen dat mensen letterlijk verloren raken in het politiek-bureaucratische systeem, waarbij bestuurders aan de top van de piramide besluiten nemen en de gevolgen zelf niet meer zien – met grote

gevolgen, zoals in de parlementaire enquête over de affaire met de kinderopvangtoeslag pijnlijk duidelijk geworden is.

Het is nu tijd om aan een andere, coöperatieve praktijk de ruimte te geven.¹⁸ In een tijd die volgens het CDA-concept-verkiezingsprogramma volop politiek zal zijn en over 'de grote keuzes van deze tijd' zal gaan, over 'de toekomst van ons land en onze plek in Europa en de wereld'.¹⁹ Het programma spreekt over de transitie naar een duurzame en innovatieve en weerbare economie en over de uitdagingen rond klimaat, vergrijzing, migratie en polarisatie in de samenleving. Het wordt tijd om als CDA te investeren in de coöperatieve samenleving en niet te veel met neoliberale winden mee te waaien. Het is tijd om te laten zien hoe in de praktijk altijd al handen en voeten gegeven wordt aan vormen van vreedzaam samenleven in het gemeenschappelijk huis, zowel in lokaal politiek verband als bij publieke organisaties of verenigingen.²⁰

Het wordt tijd om als CDA te investeren in de coöperatieve samenleving

-
- 1 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Om een gemeenschappelijk huis. Handboek christendemocratie in de praktijk*. Amsterdam: Prometheus, 2020.
 - 2 Jonathan Sacks, *The home we build together. Recreating society*. Londen: Bloomsbury, 2007. Zie ook: WI CDA 2020, pp. 64-66.
 - 3 Paus Franciscus, *Laudato Si' / Wees geprezen. Over de zorg voor het gemeenschappelijke huis*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg. InterKerk, 2015.
 - 4 Vergelijk Erik Borgman, *Metamorfosen. Over religie en moderne cultuur*. Kampen: Klement, 2006, met hierin het door Benno Barnard gebruikte beeld van Europa als 'leerhuis', als het religieuze hart van Europese beschaving (p. 11).
 - 5 Zie bijvoorbeeld: Tom Holland, *Heerschappij. Hoe het christendom het Westen vormde*. Amsterdam: Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2020. Het Europese burgerlijke samenlevingsideaal was zonder het christendom eenvoudigweg ondenkbaar.
 - 6 Zie bijvoorbeeld: Govert Buijs, 'Christelijk-sociaal – een archeologie, een her-innering', in: Marcel Becker (red.), *Christelijk sociaal denken. Traditie, actualiteit, kritiek*. Budel: Damon, 2009, pp. 68-101.
 - 7 Zie: Erik Borgman, Gabriël van den Brink en Thijs Jansen (red.), *Zonder geloof geen democratie* (CDV Zomer 2006). Amsterdam: Boom, 2006.
 - 8 Stichting Christelijk-Sociaal Congres, 'Verbondenheid in Europa serieus nemen', in: *De kracht van verbondenheid. Perspectieven in een netwerksamenleving. Naar een visie voor het Christelijk-Sociaal Congres 2016* (Jubileumuitgave Christelijk-Sociaal Congres). Almere: Parthenon, 2016, pp. 47-57.
 - 9 Paus Franciscus, *Fratelli tutti / Alle mensen. Over broederschap en sociale vriendschap*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg. InterKerk, 2020.
 - 10 Zie Eric Brassem, 'David Van Reybrouck is verbijsterd over het gebrek aan historisch besef in Nederland' (interview met David Van Reybrouck), *Trouw*, 29 november 2020.
 - 11 Pieter Jan Dijkman en Jan Prij, 'Liever publieke dan multiculturele gerechtigheid', in: Renée van Riessen en Jan Hoogland (red.), *Multiculturele gerechtigheid. Een christelijk-wijsgerige visie in discussie*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2020, pp. 139-150.
 - 12 Martin Luther King Jr., *Strength to love*. Minneapolis: Fortress Press, 2010, p. 151.
 - 13 Marcel ten Hooven, 'Wie houdt van een veelkleurig Nederland omarmt artikel 23', *NRC*, 20 november 2020; Wendelmoet Boersema, 'Het discriminatieverbod wint aan invloed', *Trouw*, 23 november 2020.
 - 14 Zie de bijdrage van Loof in deze CDV.
 - 15 Zie ook het nog niet beslechte debat over de uitwerking van het Clara Wichmann-vonnis binnen de SGP.
 - 16 Zie Pieter Jan Dijkman en Jan Prij, 'Ook moderne politiek heeft beginselen nodig' (interview met Bob Goudzwaard), *Christen Democratische Verkenningen* 40 (2020), nr. 3, pp. 78-85.
 - 17 CDA, *Zorg voor elkaar. Concept-verkiezingsprogramma 2021-2025*. Den Haag: CDA, 2020.
 - 18 Zie hierover het interview met Van den Brink in deze CDV. Zie ook: Govert Buijs, 'Oude tradities bieden nieuw ABC voor het middenveld', in: Marcel ten Hooven e.a. (red.), *Voorbij de crisis* (CDV Winter 2009). Amsterdam: Boom, pp. 150-166.
 - 19 CDA 2020, p. 7.
 - 20 Dit wordt in deze CDV uitgelicht in een aantal 'Uit de praktijk'-verhalen.

‘Vrijheid en gelijkheid zijn niet het hoogste goed’

door **Marc Janssens** De auteur is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

Hoe doordesemd onze samenleving ook is van de waarden ‘gelijkheid’ en ‘vrijheid’, ze vormen niet de kern van het goede leven. De christelijke politieke partijen, en dus ook het CDA, zouden dat moeten weten, maar helaas deinen deze te veel mee op de golven van de moderniteit, meent Andreas Kinninging. ‘Consequent doorgevoerde vrijheid en gelijkheid ontaarden in anarchie en chaos respectievelijk tirannie en onderdrukking.’

Andreas Kinninging, rechtsfilosoof aan de Universiteit Leiden, heeft het lijvige boek *De onzichtbare maat. Archeologie van goed en kwaad* geschreven, waarin hij diepgravend de moderniteit afzet tegenover wat hij de ‘Europese traditie’ noemt.¹ Waar het eerste gevormd is door de verlichting en de romantiek, is het laatste een eeuwenlange traditie waarin Plato, Augustinus en Thomas van Aquino de belangrijkste denkers zijn. Volgens Kinninging is er nu sprake van een kantelmoment waarop de ‘traditie’ het aflegt tegen de moderniteit.

Tot enkele decennia geleden boden christelijke politici nog tegengas tegen de steeds dominanter wordende verlichting, die de vrijheid van individuen om hun begeerten te vervullen centraal stelt, maar tegenwoordig wordt dat tegengas, al dan niet bewust, enkel nog door

aanhangers van de romantiek gegeven. Waar de verlichting de gelijkheid en vrijheid van het individu propageert als middel om de consumptieve verlangens te bevredigen, pleit de romantiek voor gelijkheid en vrijheid met het oog op de authenticiteit van de mens, die vooral dicht bij zichzelf en de natuur moet blijven. De romantiek vormde een begrijpelijke reactie op de verlichting, beschrijft Kinninging, maar ze is geen verbetering. Een veel beter antwoord biedt de Europese traditie van Grieks en christelijk denken, maar die staat nu op het punt te verdwijnen. De christelijke politiek was er vanouds in geworteld, maar zij toont zich volgens Kinninging te ontvankelijk voor de moderne tijdgeest. ‘Enige tijd geleden mocht ik op een heidag de Tweede Kamerfractie van het CDA toespreken. “Wat zijn

Andreas Kinning

jullie belangrijkste waarden?”, vroeg ik aan het begin. “Vrijheid en gelijkheid”, antwoordde men direct. “Maar vrijheid is toch van de liberalen, en gelijkheid van de socialisten?”, reageerde ik. Toen was het even stil.’

Toch is het noemen van vrijheid en gelijkheid niet zo vreemd. Wat is er mis met deze waarden?

‘De christelijke traditie in de politiek is altijd antirevolutionair geweest. Ze keerde zich tegen onverkorte toepassing van de beginselen van de Franse Revolutie: de ongekwalificeerde vrijheid en gelijkheid. Ze heeft altijd beseft dat vrijheid zonder wijsheid, naastenliefde, verstandigheid en deugd, om met Edmund Burke te spreken, “ondeugd en waanzin” is, en dus tot chaos en anarchie leidt. Gelijkheid is onrechtvaardig als ze gelijk behandelt wat ongelijk is. Ze leidt bovendien

Interview in het kort:

- * Vrijheid en gelijkheid zijn niet de belangrijkste waarden voor de christendemocratie
- * Om het dilemma tussen gelijkheid en vrijheid te overstijgen, biedt de ‘Europese traditie’ van Grieks denken en christendom een schat aan wijsheid
- * Sinds 1989 is het Westen gelijkheid gaan verkiezen boven vrijheid, maar heeft het die anders ingevuld: geen economische gelijkheid maar die tussen man en vrouw, etc.
- * De romantiek, met haar nadruk op authenticiteit, domineert ongemerkt de samenleving, maar neemt gemakkelijk absurde vormen aan
- * De broederschap van de Franse Revolutie is iets anders dan de christelijke gemeenschapsgedachte
- * Als de christelijke politiek de principes van de tegenstander gebruikt, zullen ze uiteindelijk tegen haar gebruikt worden
- * We moeten de beste volksvertegenwoordigers kiezen, en niet per se een afspiegeling van de samenleving

Diversiteit en gemeenschap

tot centralisatie, tirannie en onderdrukking, zoals het Sovjetsysteem heeft laten zien. In werkelijkheid gaat het om heel andere dingen: verantwoordelijkheid jegens de naaste en God, rechtvaardigheidszin, discipline, woekeren met je talenten, enzovoort.'

Valt dit te staven met de coronapandemie? Als iedereen volledige vrijheid heeft, zullen veel mensen zich niet aan de regels houden, en als iedereen gelijk is, kan de overheid geen regels afdwingen.

'Ik zou het zo willen formuleren: hoe meer je de vrijheid belijdt, des te minder zul je bereid zijn een inperking daarvan te accepteren. En hoe meer je de gelijkheid belijdt, des te minder zul je het gezag accepteren dat zo'n inperking oplegt. Interessant genoeg zie je iemand als de premier dan ook een beroep doen op heel andere beginselen, die vanouds geassocieerd waren met de christelijke traditie.

'We doen het samen', zegt hij, en: "Denk aan elkaar." Het gaat dan om gemeenschapsdenken.'

Ongelijkheid tussen gemeenten

Zorgt de drang naar gelijkheid voor te veel overheidsmacht en regelgeving?

'Ja. Als je bijvoorbeeld gemeenten vrijheid geeft om zaken zelf te regelen, ontstaat er ongelijkheid. De ene gemeente krijgt een hogere ozb dan de andere; de ene gemeente wordt rijker, de andere armer. Om dat tegen te gaan, zullen het Rijk of de provincies met regelgeving moeten komen die de vrijheid van gemeenten inperkt. Alexis de Tocqueville heeft in zijn studie over de democratie in Amerika deze spanning tussen vrijheid en gelijkheid haarfijn uitgelegd.² Vrijheid en gelijkheid zijn als het ware communicerende vaten: hoe meer je van het een wilt, hoe minder je van het ander krijgt, en andersom. Als je bijvoorbeeld quota instelt, beperk je de vrijheid

van bedrijven om zelf aan te nemen wie men wil. En een vrije markt leidt tot ongelijkheid in inkomen. Ultieme gelijkheid en vrijheid kunnen dus nooit samengaan.'

Op zich is dit toch geen probleem?

Dan balanceer je wat en maak je goede afspraken. Het enige is dat veel mensen zich misschien niet van dit spanningsveld bewust zijn.

'Dat laatste klopt sowieso en zie je vaker. Mensen beseffen meestal niet wat de spanning is tussen verschillende zaken die ze wensen. We vinden het milieu belangrijk maar willen ook verre vliegreizen maken. We willen veilig rijden maar tegelijk opschieten. Er is een waslijst te maken van tegenstrijdige verlangens. De juiste balans vinden vereist dat we bereid zijn om ongelijkheid te accepteren, wat in onze tijd steeds minder het geval is.'

Vrijheid en gelijkheid zijn als het ware communicerende vaten: hoe meer je van het een wilt, hoe minder je van het ander krijgt

In uw boek constateert u dat als het erop aankomt mensen de laatste decennia gelijkheid boven vrijheid verkiezen.

'Hier is iets opmerkelijks aan de hand. Tot de val van de Berlijnse Muur in 1989 was de wereld in twee kampen verdeeld: het vrije Westen stond tegenover het Oostblok, waarin

gelijkheid door de staat werd afgedwongen en men dus niet vrij was. Deze tweedeling werd bij ons ook existentieel ervaren: "Wij hier zijn vrij; zij niet." Vanaf de jaren negentig is dan iedereen vrij en gaat men deze vrijheid meer en meer als vanzelfsprekend bezit ervaren, waar men zich niet meer druk om hoeft te maken. Daardoor kwam de aandacht meer en meer te liggen bij gelijkheid en het ontbreken daarvan. Interessant genoeg werd deze wel op een andere manier uitgelegd. Waar ongelijkheid vóór 1989 vooral economisch werd uitgelegd, kwamen nu andere vormen van ongelijkheid in de belangstelling te staan: die tussen man en vrouw, autochtoon en allochtoon,

wit en zwart, homoseksueel en heteroseksueel, enzovoort.’

Is dat naïef? Men had immers gezien hoe dit ultieme gelijkheidsstreven in dictatuur kon ontaarden. Of is deze vorm van gelijkheidsstreven inzake identiteit minder schadelijk dan het streven naar economische gelijkheid?

‘Ik denk dat dit gelijkheidsstreven de vrijheid evenzeer in het gedrang brengt als het eerdere. Het is jammer en verontrustend dat we, ruim dertig jaar na de val van de Muur, de ellende van het communisme al weer vergeten lijken te zijn. Er is veel te weinig aandacht voor de geschiedenis van bijvoorbeeld de DDR en de Sovjet-Unie, die een rechtstreeks gevolg zijn van het denken van Karl Marx. Het huidige gelijkheidsdiscours is dat evenzeer, ook al noemt het zich meestal niet marxistisch, maar liberaal. Men staat niet voor gelijkheid voor de wet, die het mogelijk maakt dat iedereen in vrijheid kan proberen het beste van zijn leven te maken, maar voor gelijkheid van uitkomst, een typisch communistisch idee, dat de vrijheid wegneemt. De quota bijvoorbeeld die nu in het bedrijfsleven en aan de universiteiten worden gebruikt, zijn van dit denken een logisch uitvloeisel. Als het bij een paar quota zou blijven, is het allemaal niet zo erg, maar als deze manier van denken eenmaal ingang heeft gevonden, houdt men niet meer op tot alles en iedereen gequoteerd is. En dan heb je een DDR 2.0 gevestigd, zonder het te willen of te beseffen.’

Dictatuur van het proletariaat

De paradox daarbij is dat men om gelijkheid te bevorderen, ongelijkheid als middel inzet. Bijvoorbeeld bij het invullen van vacatures. ‘Ook dat is marxistisch. Om de gelijkheid te bewerkstelligen had je volgens Marx en Lenin eerst een dictatuur nodig, die bourgeoisie en

proletariaat zeer ongelijk behandelde. Een gevaarlijke redenering. Deze afgedwongen gelijkheid leidt niet alleen tot verlies van vrijheid, maar ook van welvaart. Zo is ondernemersvrijheid een kwetsbaar recht dat je goed moet bewaken. Ondernemers moeten de beste, meest gekwalificeerde mensen aannemen die ze krijgen kunnen. En wie dat zijn, kunnen ze het best zelf uitmaken. De ervaring in het Oostblok laat zien wat er gebeurt als je de vrijheid van ondernemen de nek omdraait.’

‘Maar we spreken tot nu toe over de balans tussen gelijkheid en vrijheid in relatie tot de verlichting en de romantiek. In mijn boek probeer ik dat dilemma te overstijgen door vrijheid én gelijkheid te plaatsen in een veel bredere ethische context van allerlei andere waarden die minstens zo belangrijk of veelal belangrijker zijn dan die twee.’

Toch zullen we de romantische invloeden in de samenleving goed moeten begrijpen, omdat die volgens u overal zichtbaar zijn. Tot in het opkomend nationalisme toe.

‘Dat klopt. De romantiek domineert in veel hoeken en gaten van de huidige maatschappij, overigens zonder dat men het beseft. Hans Kennepohl heeft daar een mooi boek over geschreven dat ik iedereen aanraad: *We zijn nog nooit zo romantisch geweest*.³ Het romantische ideaal is authenticiteit, eigenheid. Dat ideaal wordt op verschillende wijzen toegepast. Door velen op de individuele mens, door anderen op de natuur. En door weer anderen op volkeren. Dat laatste doen zowel nationalist als multiculturalisten. Zij staan in het debat tegenover elkaar, maar paradoxaal genoeg hanteren ze hetzelfde romantische authenticiteitsideaal. De multiculturalist benadrukt dat allochtone mensen vooral zichzelf moeten kunnen blijven en hun eigen identiteit moeten behouden. De nationalist verdedigt de eigenheid van het eigen volk.’

Diversiteit en gemeenschap

Hoe waardeert u de romantiek?

‘Op zichzelf is de romantische reactie op de verlichting niet vreemd, en ze is ook wel in een aantal opzichten positief. Maar het authenticiteitsideaal neemt gemakkelijk absurde vormen aan wanneer men het als het nieuwe evangelie ziet. Neem de kunst. Daar krijgt het de gestalte van de eis van originaliteit. Want alleen wie origineel is, is authentiek. Imitatie is immers niet eigen. Aanvankelijk heeft dit idee de kunst verrijkt. Denk alleen maar aan Beethoven, de grootste componist ooit. Die is zonder de nieuwe romantische ideeën ondenkbaar. Maar de maatvoering ontbrak: het streven naar originaliteit leidde tot een steeds verder gaande afkeer van oude thema’s en technieken en tot een tot niets leidende experimenteerwoede, die weer tot de waanzinnigste vormen van “kunst” voerde. Marcel Duchamp keerde een wc-pot om, zette er een handtekening op en zei dat het kunst was. In de muziek creëerde men een pandemonium aan geluid om maar niet op Beethoven te hoeven lijken. De moderne kunst is een doodlopende weg gebleken.’

En het neonationalisme van politici als Wilders en Baudet is dus eigenlijk een vorm van romantiek, hoezeer zij soms ook de waarde van het christendom benadrukken?

‘Ik heb eerlijk gezegd geen behoefte om het over Baudet of Wilders te hebben. Mijn ouders zeiden altijd dat je niet over personen moet spreken waar ze niet bij zijn. Dat noemden ze roddelen. De heer Wilders heb ik bovendien nog nooit gesproken. Maar het klopt dat het nationalisme een vorm van romantiek is die teruggaat tot begin negentiende eeuw, toen de Fransen Duitsland binnenvielen en aan de Duitsers hun rechtsstelsel oplegden. Dat wezen de Duitsers af met het argument dat zij Duitsers waren en dus anders dan de Fransen. Op zich is dat pathos belangrijk en respectabel, maar je moet het niet verabsoluteren alsof de nationale gemeenschap de enige belangrijke gemeenschap is.’

De Europese traditie

Dan nu wat u de Europese traditie noemt. Wat stelt die tegenover verlichting en romantiek?

‘Dat is het eenvoudigst uit te leggen aan de hand van de verschillende mensbeelden. Waar de verlichting de mens ziet als een wezen dat zijn begeertes wil bevredigen, stelt de romantiek in reactie daarop dat het om het vinden van het authentieke ik gaat, en dat men moet leven naar de geboden daarvan. Dat zie je onder andere terug in de moderne visie op opvoeding en onderwijs: de verlichtingsgedachte is dat het kind moet worden gevormd tot deelnemer aan de arbeidsmarkt, zodat hij ook zo veel mogelijk kan consumeren, en vanuit de romantiek komt de idee dat het er in het onderwijs en de opvoeding om gaat dat ieder zijn unieke zelf vindt en kan ontplooien. Beide – zowel verlichting als romantiek – gaan dus uit van de mens zoals hij

is. Het christendom, dat hierin Griekse filosofen als Plato en Aristoteles volgt, zegt: de mens is niet onproblematisch. Zijn innerlijk leven moet geordend worden. Er is een voortdurende innerlijke ommekeer nodig. Bekering wordt dat in het

christendom genoemd. Dat is nodig, want als je je eigen begeerten of je eigen zelf volgt, dan gaat het fout, omdat het innerlijk voor een deel niet in orde is. Christelijk uitgedrukt: omdat de mens zondig is. Vandaar de deugdenleer, die spreekt van allerlei deugden die de mens zich moet verwerven. Waarvoor dan weer gemeenschappen noodzakelijk zijn, om te beginnen gezin en familie, maar ook scholen, kerk- en dorpsgemeenschappen, enzovoort.’

Een veelgehoorde kritiek op dit gemeenschapsdenken is dat gemeenschappen uitsluiten.

Hoe kijkt u hiertegen aan?

‘Zeker, gemeenschappen sluiten uit. Gezinnen meer dan welke andere gemeenschap ook. Je hoort bij een gezin of je hoort er niet bij. En als

je er niet bij hoort, zul je er ook nooit bij gaan horen. Ouders hebben veel minder aandacht voor de kinderen van de burens dan voor hun eigen kinderen. En dat is ook goed. We kunnen geen van allen de hele wereld op onze schouders nemen. Daarom is er een taakverdeling. Ouders zorgen eerst en vooral voor hun eigen kinderen. Dit argument is van toepassing op alle gemeenschappen, ook op de nationale gemeenschap. Het is onmogelijk om iedereen op de wereld precies gelijk te behandelen, en het is ook niemands verantwoordelijkheid.'

Hoe zit het dan met de naastenliefde?

'Thomas van Aquino zegt dat we ieder mens in principe in gelijke mate goede wil verschuldigd zijn. Maar daadwerkelijke hulp en bijstand zijn we primair verschuldigd aan onze naasten in de gewone zin van het woord: gezin, familie, burens, dorpsgenoten, vrienden, landgenoten. Dat lijkt me de juiste interpretatie. Laten we daarnaast vooral niet vergeten dat de alternatieven voor gemeenschappen, namelijk de staat en de markt, ook op hun eigen manier uitsluiten. Zelfs een wereldstaat en een werkelijk globale markt zouden dat doen. De eerste sluit iedereen uit die niet aan de regels voldoet, de tweede iedereen die niet voldoende koopkracht heeft. Uitsluiting hoort bij het leven.'

Christendemocratie

Rechts is een geesteskind van de verlichting, links van de romantiek, terwijl u de waarde van gemeenschap benadrukt en het besef van het menselijk tekort. Ik zou zeggen: welkom bij de christendemocratie. Is zij niet de stroming die rekening houdt met de schaduwzijden van de moderniteit en doordrongen is van de positieve waarde van het christelijk geloof voor onze samenleving?

'Dat zou je zeggen, hè? Het christelijk denken vanaf de negentiende eeuw is altijd geformuleerd

in reactie op de principes van de Amerikaanse en de Franse Revolutie, met hun nadruk op vrijheid en gelijkheid. Dit is een zeer waardevolle traditie vol wijsheid. De christelijke partijen zouden de schatbewaarders daarvan moeten zijn. Maar eerlijk gezegd zie ik er niet veel meer van terug. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is er sprake van een enorme verschraling van het christelijke denken in de politiek. Misschien is het er nog wel in studies en rapporten, maar bij politici zie ik er over het algemeen weinig of niets meer van terug. Typerend was die reactie op mijn vraag op de CDA-heidag naar de belangrijkste waarden van de aanwezigen. "Gelijkheid en vrijheid", zeiden ze. "Maar waar is dan de gemeenschap?", vroeg ik.'

Toch hoor ik CDA-politici de waarde van broederschap verdedigen. Dat is toch vergelijkbaar met gemeenschap, en ook

een beginsel van de Franse Revolutie? Is de christendemocratie zo niet toch erfgenaam van de verlichting, alleen dan met een eigen invulling ervan?

'De broederschap van de Revolutie, die trouwens altijd een ondergeschoven kindje is geweest vergeleken

met vrijheid en gelijkheid, is niet hetzelfde als de christelijke gemeenschapsgedachte. Integendeel. De laatste heeft als model het gezin en de familie, dus een samenstelling van heel verschillende delen en dus ook asymmetrische rechten en plichten. De sterksten dragen de zwaarste lasten. Kinderen gehoorzamen de volwassenen, enzovoort. Broederschap heeft een heel andere achtergrond en betekenis. Hier gaat het om de vriendschap en solidariteit tussen gelijken en tussen "broers" en "zusters". Ook omvat het in principe iedereen. Dat verdonkeremaant het verschil tussen sterk en zwak en de extra verantwoordelijkheid van de eersten voor de laatsten, alsook het besef dat er natuurlijke gemeenschappen zijn, zoals gezin en familie, waarbinnen de wederzijdse verantwoordelijkheden veel groter zijn dan die

Diversiteit en gemeenschap

van elk van de leden van de gemeenschap met de buitenwereld.'

Aan de andere kant: christendemocraten als Abraham Kuyper hebben gestreden voor de positie van de 'kleine luyden' en de gelijkberechtiging van het bijzonder onderwijs. En zijn universiteit heette niet voor niets 'Vrije' Universiteit. Is het niet zo dat christendemocraten de verlichting niet moeten overlaten aan liberalen en socialisten, maar een eigen fundament en invulling van termen als 'vrijheid' en 'gelijkheid' moeten opeisen?

'Vanaf de negentiende eeuw zijn christenen in de politiek vrijheid en gelijkheid gaan gebruiken als argument om ruimte te krijgen voor hun eigen instituties, die andere waarden en een andere visie op het leven moesten doorgeven aan de volgende generaties dan die gebaseerd op vrijheid en gelijkheid. Dat gaat goed zolang de meerderheid vrijheid en gelijkheid niet al te radicaal uitlegt. Doet die dat wel, dan is er geen ruimte meer voor bijzonder onderwijs en een "vrije" universiteit, of voor traditionele kerken, omdat daar dingen onderwezen worden die haaks staan op die vrijheid en gelijkheid en dus volgens de meerderheid uitgebannen moeten worden. Dat is precies wat we al een paar decennia in Nederland zien gebeuren. Het christelijk onderwijs, maar ook kerken zitten meer en meer op de schopstoel: het is aanpassen of, uiteindelijk, sluiten. Dat zou te denken moeten geven. Wie de principes van de tegenstander gebruikt, moet niet raar opkijken als ze uiteindelijk tegen hem gebruikt worden.'

Onrechtvaardigheid

Hoe zou een christendemocratisch diversiteits- en emancipatiebeleid er volgens u uitzien als het zijn uitgangspunt in de Europese traditie neemt, in plaats van uit te gaan van de waarden van vrijheid en gelijkheid?

'Mag ik allereerst vragen: wat is een diversiteits- en emancipatiebeleid?'

Dat verschillende groepen niet ongelijk behandeld worden, bijvoorbeeld bij het vinden van een baan. Als je Marc Janssens heet krijg je in Nederland gemakkelijker een baan dan als je Mohammed Arslan heet.

'Diversiteits- en emancipatiebeleid zijn dus vormen van gelijkheidsbeleid. De woorden zijn anders, maar het gaat om gelijkheid. Bedenk dat altijd en overal in de wereld mensen om heel slechte redenen zijn, worden en zullen worden voorgetrokken of achtergesteld. De vraag is of de overheid altijd iets aan onrechtvaardigheid kan doen. Stel dat ik als docent vrouwen voortrek bij het geven van tentamencijfers. Dat is evident onrechtvaardig. Maar betekent dit dat er iemand moet worden aangesteld die gaat controleren of docenten wel eerlijk beoordelen?'

En wie gaat die controleur dan weer controleren?'

Voor je het weet bouw je een heel controlesysteem dat als een loden last op de maatschappij drukt en waarvan we uit ervaring weten dat het meestal niet goed werkt.'

Diversiteits- en emancipatiebeleid zijn vormen van gelijkheidsbeleid

Hoe moet je dergelijke vormen van onrechtvaardigheid dan bestrijden?

'Mijns inziens moeten we accepteren dat de werkelijkheid gebroken is. De hemel op aarde vestigen is een utopie, en een heel gevaarlijke bovendien, want als je dat werkelijk probeert, wordt het een hel. Die acceptatie dat het hier op aarde nooit helemaal goed komt, lijkt me een belangrijk christelijk uitgangspunt. We bevinden ons hier, om met Augustinus te spreken, in de *civitas terrena*, de aardse werkelijkheid, en niet in de *civitas Dei*, Gods samenleving. Aan de andere kant moet je erop vertrouwen dat de mens en de samenleving zelf zaken ten goede kunnen en zullen keren. Wat de tentamencijfers betreft: cruciaal zijn de eigen verantwoordelijkheid, professionaliteit en beroepsethiek van de docent.'

En ten aanzien van het minder gemakkelijk krijgen van een baan door iemand met een achternaam die niet Nederlands klinkt: allochtonen worden in de samenleving steeds meer als gelijkwaardig geaccepteerd. Maar dwing dat niet af met allerlei regels. Laat het aan het eigen initiatief en de goede wil van bedrijven, scholen en andere gemeenschappen in de samenleving zelf over.’

‘Soevereiniteit in eigen kring’ heet dat in christendemocratische termen.

‘Zeker. Dat is een groot goed. Het is een algemeen beginsel dat geldt voor alle maatschappelijke sferen, ook het bedrijfsleven. Geef ruimte aan bedrijven en ondernemers, ook als zij bijvoorbeeld liever enkel autochtonen of allochtonen aannemen, of als ze alleen vrouwen of mannen voor bepaalde functies willen. Uiteindelijk wil men toch de best gekwalificeerde persoon voor een functie.

Discriminatie kost hun geld. Je wordt weggeconcurrereerd. Timmer het niet dicht met regels die weer door allerlei instanties moeten worden gecontroleerd, wat leidt tot hypocrisie en corruptie. Die regels ondermijnen de marktwerking en daarmee de welvaart. Heb vertrouwen in de mogelijkheid en de wil van mensen om goede dingen te doen.’

Welke rol speelt aandacht voor beroepseer hierbij?

‘Dat is een ander woord voor wat ik net “professionaliteit” en “beroepsethiek” noemde. Neem een tandarts. Hoe weet ik of mijn tandarts mij niet bedriegt en een dure kroon plaatst terwijl een goedkope vulling ook voldoende zou zijn? Antwoord: ik weet het niet. Betekent dit dat we naast mijn eigen tandarts een tweede moeten zetten die controleert of de eerste wel eerlijk is? En als die twee onder één hoedje spelen en de buiten samen delen? Moeten we er dan een derde naast zetten? Enzovoort? Beter is, dunkt me, dat de tandarts zoveel beroepsethiek heeft dat hij zijn patiënten niet wil oplichten, maar de goede

zorg voor hun gebit ziet als zijn voornaamste taak. Dat lijkt mij bij uitstek te horen bij een christelijke visie op de werkelijkheid. Hier zie je heel concreet het belang van deugden. Dat is de traditie van het CDA. Het is belangrijk dat het die traditie weer oppakt.’

Voor politici is het van belang om midden in hun tijd te staan. In hoeverre zal uw pleidooi op verzet stuiten omdat u hen uit de moderniteit wilt halen en terugbrengen naar een tijd die voorbij is? Ook de steun van het CDA voor vrouwenquota heb ik horen verdedigen met het argument dat het CDA niet als partij van vroeger gezien wil worden.

‘Dat is dan een testimonium paupertatis dat geen recht doet aan het belang van dit debat. Mijn boek is geen oproep om terug te gaan naar vroeger. Het is een poging de rationele argumenten van de Europese traditie eigentijds te verwoorden, omdat die argumenten naar mijn overtuiging meer bijdragen aan een goede samenleving dan de argumenten die naar voren gebracht zijn door verlichting en romantiek.’

Het is belangrijk dat het CDA de traditie van deugden weer oppakt

Meritocratie

Tegelijk haalt u met instemming Plato aan, die het met de democratie niet hoog ophad. Hij had het liefst een aristocratie, omdat democratie in tirannie kon ontaarden. Bevinden we ons volgens u nu op zo’n moment dat de democratie in tirannie ontaardt, dat u een aristocratie boven een democratie verkiest?

‘Aristocratie bij Plato betekent “meritocratie”. De oorspronkelijke grondleggers van de democratie wilden ook een democratie die daardoor getemperd werd. Daar moeten we mijns inziens naar terug. De gedachte achter de representatieve democratie was ook dat burgers representanten kozen die het best gekwalificeerd waren om hen te vertegenwoordigen. Dit meritocratische idee leeft nog enigszins wat betreft de Eerste Kamer, en ruimschoots wat

Diversiteit en gemeenschap

betreft de rechterlijke macht. Ten aanzien van de Tweede Kamer is het meritocratische representatiebegrip inmiddels vervangen door wat ik het “spiegelbegrip” van representatie noem. De volksvertegenwoordiging dient precies een spiegel van de samenleving te zijn: vijftig procent man, vijftig procent vrouw, tien procent moslim, vijf procent homo, enzovoort. Dat lijkt me de verkeerde weg. We moeten terug naar de meritocratische opvatting: we hebben de beste mensen nodig, wat ook hun achtergrond, geslacht of seksuele voorkeur is. Al die factoren zijn irrelevant. In het voetbal is de oude representatiegedachte nog wel gebruikelijk. We peinen er niet over om een nationaal elftal na te streven dat een afspiegeling is van de samenleving. Het gaat om de beste voetballers. Zo moeten we ook de beste volksvertegenwoordigers hebben, en geen precieze afspiegeling van de samenleving.’

Maar moeten die volgens u wel via vrije verkiezingen verkozen worden?

‘Natuurlijk, maar we moeten af van het idee dat de essentie van vertegenwoordiging is dat elke deelgroep is vertegenwoordigd. In plaats van om het verkrijgen van de beste, geschiktste volksvertegenwoordigers draait het nu allemaal om diversiteit, quota enzovoort. Dat wordt veroorzaakt door een ideologische afkeer van elites, die je ook bij populistische partijen ziet. Dat is een typisch romantisch idee, alsof elites corrupt zijn en de bevolking zuiver. De realiteit is dat er altijd elites zullen zijn. Het enige alternatief is een goede of

een slechte elite. Goede politici, die het land goed leiden, of slechte, die er een potje van maken. En of je goed bent heeft niets met achtergrond of uiterlijke kenmerken te maken, maar alleen met intellectuele capaciteiten en morele statuur.’

Hoe krijgen we de beste politici?

‘Een veelheid van dingen zou te noemen zijn, maar ik noem er slechts twee. In de eerste plaats: door hun de tijd te geven om te rijpen. Men moet niet te jong de politiek ingaan, maar eerst ruimschoots nagedacht hebben en ervaring hebben opgedaan. 40 jaar lijkt me de minimumleeftijd. In de tweede plaats moeten de media veel meer op de achtergrond blijven. Alle beeld- en geluidsopnames moeten worden verwijderd uit de politiek. Dat brengt de rust terug en de afstand die noodzakelijk is om een fatsoenlijk debat te kunnen voeren, zonder dat je direct door de media wordt afgebrand

als je niet meteen een kwinkslag paraat hebt. Een politicus als Thorbecke, de belangrijkste staatsman van de negentiende eeuw, zou het op dit moment geen week uitgehouden hebben in de politiek. Het was een stijve man, die in het huidige mediatijdperk meteen gevloerd zou zijn. Dat geeft

te denken. Wat we nodig hebben in de politiek zijn minder acteurs en meer mensen die een beetje op Thorbecke lijken.’

We peinen er niet over om een nationaal elftal na te streven dat een afspiegeling is van de samenleving

1 Andreas Kinneging, *De onzichtbare maat. Archeologie van goed en kwaad*. Amsterdam: Prometheus, 2020.

2 Alexis de Tocqueville, *Over de democratie in Amerika*. Rotterdam: Lemniscaat, 2011.

3 Hans Kennepohl, *We zijn nog nooit zo romantisch geweest*. Rotterdam: Lemniscaat, 2014.

Religie als cultureel tegengeluid

Als een daad, een handeling nut, rendement heeft, is het goed, en anders niet. Deze utilistische mindset is typerend voor de samenleving van vandaag. Religie kan voor deze benauwde en instrumentele geestesgesteldheid een alternatief bieden. Allereerst relativeert zij het overheersende culturele klimaat, dat uitgaat van het autonome individu, en plaatst dit in perspectief. Daarnaast stelt zij de nutscultuur radicaal onder kritiek. Goedheid hangt niet af van productiviteit of resultaat, maar is een gave. Het paradoxale is dat alleen op basis van dit besef de mens werkelijk tot bloei kan komen.

door Bert Jan Lietaert Peerbolte De auteur is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is lid van de redactie van CDV.

Als zoon van een dominee, geboren en getogen in een gelovig milieu, had ik in de jaren zeventig en tachtig moeite met de vlijmscherpe en soms vileine religiekritiek die toen in de Nederlandse media de norm begon te worden. Je zou kunnen zeggen: in die periode schudde Nederland de religieuze veren af die het zichzelf had aangemeten in en na de Tweede Wereldoorlog. Kerkelijk Nederland, waartoe ik nog steeds behoor, leefde destijds in de veronderstelling dat die religieuze veren al eeuwenlang het uiterlijk van Nederland bepaald hadden, maar dat was meer een wens dan een realiteit.¹ Nederland is in de loop der eeuwen vooral pragmatisch religieus geweest.² Er werden wel conflicten uitgevochten over religieuze meningsverschillen, maar de basis was toch dat tolerantie beter is voor de portemonnee dan principiële gevechten.

In toenemende mate is de afgelopen jaren de kloof tussen seculier en religieus ook een politiek probleem geworden. Hoewel sommige opinieleiders nog steeds, soms krampachtig, vasthouden aan de secularisatietheorie uit de jaren zeventig ('Bij het groeien van de welvaart neemt religie steeds meer af, en dat proces is zodanig onomkeerbaar dat religie in de eenentwintigste eeuw zal verdwijnen'), blijkt de realiteit een andere dan verwacht. Traditionele vormen van christendom kalven weliswaar af in Nederland, en een meerderheid van de bevolking bestempelt zichzelf als niet-religieus, maar toch sterft religie niet uit en hoef je de kranten maar open te slaan om berichtgeving over religie te ontdekken. Wat is het probleem van onze Nederlandse cultuur met religie?

Ik geef mijn antwoord, zoals een traditionele dominee gedaan zou hebben, in drie punten. Allereerst kijk ik naar het dominante discours in de westerse cultuur en naar hoe economisch rendement daarbinnen als norm geldt. In de tweede plaats kijk ik naar de idealen van autonomie van het individu en vrijheid van meningsuiting als hoogste idealen in Nederland van vandaag. Ten derde kijk ik naar de analyse die een Duitse vakgenoot, Robert Yelle, geeft van de huidige situatie, waarna ik afsluit met enkele gevolgtrekkingen voor de christendemocratie.

1. Dominant discours en geloof

Het dominante discours van onze huidige culturele context is dat van het utilisme (ook wel utilitarisme genoemd). Deze wijsgerige stroming ontstond als exponent van de verlichting – de oorsprong van de idealen van de Franse Revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap – en legde de basis onder het sociaal-economische systeem van het kapitalisme. In mijn jeugd was dat een vies woord, maar sinds de val van de Muur is het expliciet de norm geworden. Het waren in het bijzonder Jeremy Bentham (1748-1832) en John Stuart Mill (1806-1873) die deze wijze van denken hebben gepropageerd, en hun benadering is in een paar woorden samen te vatten: ‘Goed is, wat nut heeft.’ Decennialang is deze rendementsethiek in westerse samenlevingen ingedaald, en in de inmiddels niet meer zo vroege eenentwintigste eeuw bepaalt het in hoge mate onze cultuur. Van melkboer tot minister kijken mensen intuïtief naar

Van melkboer tot minister kijken mensen intuïtief naar het nut, het rendement van wat iemand doet

het nut, het rendement van wat iemand doet. Als een daad, een handeling nut, rendement heeft, is het goed, en anders niet. Deze mindset is typerend voor de samenleving van vandaag. Het rendementsdenken gaat vervolgens hand in hand met

wat in de sociale wetenschappen bekendstaat als de *rational choice theory*.³ Volgens deze benadering zullen mensen altijd in hun gedrag die mogelijkheid kiezen die leidt tot de hoogste mate van winst, van rendement, van eigen voordeel. En aldus wordt het menselijk bestaan gereduceerd tot een economisch model, worden zaken als emoties en liefde gereduceerd tot een functie van optimalisatie van rendement, en wordt de existentiële beleving van geluk in het frame geplaatst van investering en opbrengst. Geluk is dat je meer aan opbrengst ontvangt dan je aan investering gepleegd hebt.

2. Autonomie en religie

De vrijheid van meningsuiting is een groot goed. Nederlanders hebben het voorrecht te leven in een land waarin je niet vervolgd wordt om wat je zegt. De moord op Theo van Gogh (2 november 2004) was een aanslag op de vrijheid van meningsuiting en ook als zodanig bedoeld. Van Gogh was een provocateur, die het kwetsen van mensen tot zijn professe gemaakt had, maar verdiende dit einde in geen enkel opzicht. Sinds deze moord zijn we ons collectief wel meer bewust geworden van de grenzen aan deze vrijheid om te zeggen wat je denkt. Vrijheid van meningsuiting is iets anders dan een vrijbrief om te kwetsen, ook al heeft iedereen in Nederland bij

wet het recht om dat te doen. Je hoeft de ideeën van Geert Wilders niet te delen om geschokt te zijn over de bedreigingen die hem ten deel vallen. Bijna iedereen snapt dat.

In de coronapandemie liepen de gemoederen hoog op toen het ging om het recht van geloofsgemeenschappen om met meer dan dertig personen vieringen te organiseren. Dat het hierbij gaat om een in de grondwet verankerd recht, bleek voor veel mensen onbegrijpelijk. Hoezo ‘in de grondwet verankerd’? Wat is het dat godsdienstige groepen dit recht geeft? Het feit dat veel Nederlanders zo slecht op de hoogte zijn van het recht op vrijheid van godsdienst, is tekenend voor de seculiere staat van het land: niet alleen vinden veel mensen vragen rond godsdienst niet meer belangrijk, maar ze zijn ook niet bereid zich er nog in te verdiepen. Godsdienst is een privékwesitie geworden waarvoor in het publieke domein geen plaats meer lijkt. De vrijheid van meningsuiting staat maatschappelijk hoger aangeschreven dan de vrijheid van godsdienst.

De culturele moeite met religie uit zich het duidelijkst in de inmiddels al zo’n twee decennia voortdurende discussie over ‘de islam’.⁴ In geloofstradities is het autonome individu niet het uitgangspunt van het leven. Integendeel: het is misschien wel de kern van ieder geloof dat je als gelovig mens jezelf plaatst in een groter geheel, jezelf onderdeel weet van iets wat jou overstijgt, jezelf ondergeschikt acht aan een Schepper die jou te boven gaat. In religieuze tradities gaat het in de eerste plaats niet om het individu, en wordt dat individu in de tweede plaats niet gezien als volledig autonoom. Dit is precies waar de schoen wringt. Het overheersende culturele klimaat gaat uit van het autonome individu: ‘Ik bepaal zelf mijn leven, en het zijn mijn keuzes die mij maken tot wie ik ben.’ Religieuze tradities relativeren deze individuele autonomie, en sommige stromingen ontkennen haar zelfs volledig.

De vrijheid van meningsuiting staat maatschappelijk hoger aangeschreven dan de vrijheid van godsdienst

Een tweede aspect waardoor religie het zwaar heeft in Nederland is de institutionele vorm van religies. Instituties liggen onder vuur. Onderzoek na onderzoek toont aan hoe Nederlanders hun vertrouwen verloren hebben in de politiek, de politie, de rechtspraak, de kerk. Dit afkalvende gezag van instituties verdient een aparte analyse, die meer ruimte nodig heeft dan ik hier heb. Feit is dat religieuze instituties door veel mensen gezien worden als corrumperend en verdacht. Religie als drijfveer van een individu, dat gaat nog wel, maar zodra religieuze uitingvormen het privé-domein overstijgen en een maatschappelijke presentie krijgen door middel van een georganiseerde vorm, slaat de twijfel toe. Alleen: dat menselijke instituties altijd feilbaar zijn, betekent niet dat ze overbodig zijn.

3. Een alternatief discours

De nadruk op het individu met alle individuele vrijheden die daarbij horen is in veel opzichten een verworvenheid, omdat onze liberale staat ons als burgers allen beschermt en ruimte geeft. Toch zijn er grenzen aan de individuele autonomie en kan

de christendemocratie een tegengeluid laten horen dat op dit moment hard nodig is. Hoe dan?

Een recente studie van Robert Yelle biedt hiertoe nuttige handvatten.⁵ Yelle is in gesprek met een groot aantal denkers, en een van de invloedrijkste van hen is wel de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben. Agamben heeft met zijn studie *Homo Sacer* uit 1995 een voorzet gegeven die Yelle in dit boek aangrijpt om de bal met kracht in het doel te schieten.⁶ Agamben benadrukt in *Homo Sacer* dat het domein van het sacrale een apart domein van de werkelijkheid is dat maatschappelijk in een buitencategorie geplaatst wordt. Het sacrale is datgene wat buiten de orde staat. In Yelles benadering is dat ‘buiten de orde’ nu precies de kracht van religie: in het domein van religie wordt de orde van de samenleving voorzien van een tegenorde. Waar *nut* in de samenleving geldt als belangrijkste criterium om het belang van mensen en instellingen te bepalen, telt dit criterium in religieuze tradities niet. Daar staat *waarde* centraal: waarde van het leven, waarde van de persoon, waarde van de schepping.

Een belangwekkend onderdeel van het betoog van Yelle is de kracht van religieuze wetten om de maatschappelijke orde te herstellen. Hij besteedt veel pagina's aan de instellingen uit Leviticus 25 rondom sabbatsjaar en jubeljaar. Dit deel van de wet van Mozes schrijft voor dat iedere zeven jaar akkers onbewerkt dienen te blijven liggen, en dat iedere vijftig jaar alle landbezit teruggegeven dient te worden aan de oorspronkelijke eigenaren. Zonder nu in te veel details te willen vervallen, kunnen we het punt als volgt samenvatten: de instelling van sabbats- en jubeljaren is erop gericht een herhaalde reset van maatschappelijke verhoudingen te bewerkstelligen. Kwijtschelding van schulden, herstel van betrekkingen – met name het jubeljaar is een vorm van maatschappelijk herstel.

In het ‘buiten de orde’ zijn schuilt de kracht van de religie

Onder Bijbelwetenschappers is er veel discussie over de vraag of de instellingen rondom sabbats- en jubeljaar in het oude Israël ooit werkelijk zijn gevolgd, maar dat debat kan hier buiten beschouwing blijven. Yelles punt is dat religie een belangrijke correctie biedt op het nutsdenken dat maatschappelijk de norm is geworden, en dat vanuit religieuze tradities het utilistische mens- en maatschappijbeeld terecht valt te kritiseren.

De paradox die Yelle constateert is wel deze. In de utilistische traditie is het principe van individuele autonomie tot norm verheven, maar het rendementsdenken dat nut kiest als ultiem criterium instrumentaliseert de mens tot middel van productie. ‘Ware soevereiniteit is de kwaliteit om niet onderworpen te zijn aan wat voor condities dan ook’, aldus Yelle.⁷ Het lijkt erop dat het religieuze discours, of het nu christelijk is, joods, islamitisch, of nog iets anders, de mens dichter bij die soevereiniteit brengt dan het huidige nutsdenken. Immers, welke religieuze traditie je ook in gedachten hebt, steeds wordt het individu gerelateerd aan haar medemens, de samenleving als geheel en God of het goddelijke. Soevereiniteit is, zo bezien, niet dat een mens volledig over zijn eigen leven beschikt, maar dat hij zijn eigen plaats kent

in het samenspel van krachten waarin hij leeft: die van God, de naaste en de wereld. In het christendom is het voor het leven van het individu wezenlijk dat je als mens een relationeel wezen bent en dus in verbinding staat met de wereld om je heen. In het jodendom en de islam is dat niet anders. Mijn vrijheid houdt op waar de jouwe begint. En daaruit komt dan een ander wezenlijk religieus inzicht voort: zelfzorg begint bij zorg voor de ander. Ik kan misschien wel zo bevoorrecht zijn dat ik zelf kan kiezen hoe ik mijn leven indeel, maar veel mensen kunnen dat niet. Soevereine vrijheid begint daar waar mensen zorgen voor de zwakken, de verworpenen, de outcasts. Het is een belangrijk thema in *Fratelli tutti*, de nieuwe encycliek van paus Franciscus.⁸

Conclusie

De maatschappelijke context van vandaag staat niet sympathiek tegenover religieuze instituties, terwijl religie als persoonlijk engagement wel degelijk op sympathie kan rekenen. Zolang religie een privéactiviteit is, is het goed. Het publieke debat is geneigd in hoge mate mee te gaan met het nutsdenken als ultiem criterium: goed is, wat nut heeft. De christendemocratie kan putten uit een rijke traditie die hier een alternatief tegenover stelt. De schepping is intrinsiek goed, en de waarde van een mens hangt niet af van haar economische productiviteit. Daarmee is het individu altijd gesitueerd in een groter maatschappelijk geheel, en gaat het in de politiek om het samenspel van individu en dat grotere geheel.

-
- 1 Dit benadrukt bijvoorbeeld James Kennedy: James C. Kennedy, *Een beknopte geschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Prometheus, 2017.
 - 2 Zie de analyse van Jonathan Israel: Jonathan Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall, 1477-1806*. Oxford: Oxford University Press, 1995, bijvoorbeeld pp. 361-398.
 - 3 Voor een uitleg, zie sectie 5 in het artikel 'Philosophy of economics' van de *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (<https://plato.stanford.edu/entries/economics/#RatiChoiTheo>). Overigens is in de economie intussen een tegenbeweging tegen deze stroming aan het ontstaan.
 - 4 Het debat over 'de islam' gaat voorbij aan de veelvormigheid van islamitische tradities en instellingen. Een goede inleiding biedt: Thijl Sunier, *Islam*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.
 - 5 Robert A. Yelle, *Sovereignty and the sacred. Secularism and the political economy of religion*. Chicago/Londen: The University of Chicago Press, 2019.
 - 6 Nederlandse vertaling: Giorgio Agamben, *Homo Sacer. De soevereine macht en het naakte leven* (vertaald door Ineke van der Burg). Amsterdam: Boom/Parrèsia, 2002.
 - 7 Yelle 2019, p. 124.
 - 8 Paus Franciscus, *Fratelli tutti / Alle mensen. Over broederschap en sociale vriendschap*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg. InterKerk, 2020.

Een antirevolutionaire revolutionair

door **Johan Snel** De auteur is historicus en auteur van *De zeven levens van Abraham Kuiper*.

Bij de verkiezingen van 1894 noemde historicus Robert Fruin Kuiper ‘de revolutionaire voorman der antirevolutionairen en radicale democraten’. De Leidse historicus was Kuypers oude leermeester, en hij had zijn briljante leerling altijd gevolgd, met groeiende bezorgdheid. Fruin wist waarover hij het had: zijn tovenaarsleerling maakte een eind aan het liberale bewind dat vanaf 1848 het land had bestuurd. De ‘revolutionaire antirevolutionair’ had de verhoudingen op hun kop gezet.

Antirevolutionair

Natuurlijk kennen we Kuiper bovenal als antirevolutionair, als stichter van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de eerste partij, niet alleen van Nederland, maar internationaal. De eerste vraag die opkomt is dan ook: wat betekende ‘antirevolutionair’ dan wel?

Het was, om te beginnen, een naam die hij erfde. De stichter van de antirevolutionaire beweging in Nederland was Groen van Prinsterer. Kuiper onderhield in diens nadagen een intensieve briefwisseling met Groen, betoonde zich in alles diens leerling, en kreeg ook de zegen mee als diens opvolger. In deze al in 1937 uitgegeven correspondentie valt die ontwikkeling goed na te lezen.

Groen had de nadruk gelegd op de grote ontsporing die de Franse Revolutie in zijn ogen was geweest. De naam van zijn bekende lezingencyclus uit 1847 over het onderwerp sprak al boekdelen: *Ongeloof en revolutie*. De Franse Revolutie vormde voor Groen en de zijnen een schrikbeeld, ongeveer zoals een eeuw later de Oktoberrevolutie – de staatsgreep waarmee Lenin en Trotski de Russische Revolutie naar hun hand zetten – dat zou zijn voor westerse democraten. De naam ‘antirevolutionair’ wees op het alternatief – een alternatief, want het was *anti*, en niet *contra* – dat Groen voor de geest van de Franse Revolutie wilde bieden. Het was een andere optie voor de liberalen die zich al dan niet bewust op de verworvenheden van het tijdperk van de revolutie baseerden.

Strijder voor burgerrechten

Kuiper erfde dus de naam ‘antirevolutionair’ en ook de ARP, die hij formeel oprichtte in 1879, als landelijke bundeling van alle verspreide kiesverenigingen die daarvoor al op het niveau van de kiesdistricten opereerden. Maar er waren ook verschillen tussen Groen en Kuiper. Waar Groen van Prinsterer de nadruk had

gelegd op het ‘ongeloof’ van de Franse Revolutie, met name op het antichristelijke karakter van de jacobijnen, daar legde Kuyper andere klemtonen.

Voor Kuyper was de Franse Revolutie ook het historische moment waarop de stedelijke burgerrechten werden tenietgedaan en waarop de gilden – waarin eveneens gewone burgers de dienst hadden uitgemaakt – waren afgeschaft. De Franse Revolutie was voor hem dus het moment waarop burgerrechten werden beknot – niet ontstonden – en waarop een coterie van conservatieven en liberalen de macht had gegrepen om die de hele negentiende eeuw niet meer af te staan.

Behalve voor een antichristelijke beweging stond de Franse Revolutie voor Kuyper voor politieke onvrijheid. De gewijzigde Grondwet van 1848 had wel een deel van de aloude burgerrechten teruggebracht, maar de liberale machthebbers wilden die alleen laten gelden voor de elite, niet voor het gewone volk, zo betoogde Kuyper zonder ophouden. Liberale burgerrechten deden nog altijd inbreuk op de rechten van gewone burgers.

‘Antirevolutionair’ was voor Kuyper ook dit: verzet tegen de politieke onderdrukking van gewone burgers door de kleine liberale elite.

Vader van de democratie

Anders dan Groen van Prinsterer – hoewel deze op zijn oude dag Kuyper daarin wel steunde – was Kuyper dan ook van begin af een radicale democraat. Dat was hij al vóór hij in 1874 zelf politiek actief werd. Met zijn democratische overtuiging stak Kuyper af tegen letterlijk alle liberalen van zijn generatie: hij ging veel verder, was een radicale democraat voordat anderen dat waren.

Als jong Kamerlid botste hij alleen al op dit punt met de hele elite van zijn tijd. Wie Kuypers vroegste journalistieke werk leest, van rond 1870, stuit daarin op een democraat die letterlijk ‘RECHT VOOR ALLEN!’ eist, in hoofdletters. Let wel: dat was jaren voordat Domela Nieuwenhuis die leuze gebruikte voor de socialistische beweging. Net als Domela Nieuwenhuis dacht Kuyper uitdrukkelijk ook aan arbeiders.

Niet voor niets baseerde Kuyper zich voor de vorming van de ARP op het internationale voorbeeld van de socialisten. De ARP was weliswaar de eerste moderne politieke partij in Nederland en in de wereld, maar toch was er één voorbeeld: de Internationale van Karl Marx. Het heeft er alle schijn van dat Kuyper van Marx de kunst afkeek van een massabeweging, een programma en een organisatie; de verwantschap tussen antirevolutionairen en revolutionairen is op die punten te groot om toeval te kunnen zijn. In zijn nieuwe krant, *De Standaard* (1872), toonde Kuyper ook veel belangstelling voor de Internationale.

Zijn tijdgenoten zagen het goed: Kuyper zelf was een radicale democraat in antirevolutionaire kleren. Uiteindelijk zou de radicale democraat de politieke strijd ook winnen en zelf premier worden, van 1901 tot 1905. Als we een ‘vader van de democratie’ willen eren, dan zou het Kuyper moeten zijn.

Broederschap en zusterschap als gelaagde realiteit

Meer dan het de laatste tijd veelgehoorde begrip ‘diversiteit’ kan de notie van ‘subsidiariteit’ uit het katholiek-sociaal denken ons helpen om op een juiste manier met de problemen van ontwikkelingslanden om te gaan. Het zorgt ervoor dat we terecht begaan zijn met het lot van mensen in deze landen. Maar dat doet niets af aan de zorg voor het welzijn van onze eigen familie, onze eigen wijk of ons eigen land. In christelijk-sociaal perspectief is besturen altijd evenwichtskunst vanuit authentieke zorg voor het algemeen welzijn op elk niveau.

door René Grotenhuis De auteur was onder meer tien jaar directeur van ontwikkelingsorganisatie Cordaid en is vice voorzitter van VKMO. Hij schreef als fellow van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA: *Breder kijken. Vluchten, migratie en sociale samenhang in mondiaal perspectief*.

Op 4 oktober 2020 publiceerde paus Franciscus zijn nieuwste encycliek, *Fratelli tutti*.¹ Deze titel ontleent hij aan de Heilige Franciscus, die zijn brieven en vermaningen aan zijn ordegenoten begon met deze woorden: ‘Fratelli tutti.’ De encycliek houdt een pleidooi voor broederschap/zusterschap als het fundament van ons samenleven op deze wereld. De paus benadrukt de universaliteit van die broederschap en de noodzaak om grenzen te doorbreken van cultuur, religie, en natiestaten. Hij benadrukt de waarde van de ontmoeting met anderen als verrijkend en vernieuwend. Het past in de lijn van zijn pontificaat om dat te verbinden met de zorg voor vluchtelingen en migranten.

Broederschap en zusterschap liggen in de lijn van het katholiek-sociaal denken.² De vier pijlers daarvan (menselijke waardigheid, solidariteit, subsidiariteit en algemeen welzijn) kun je zonder veel moeite daarmee verbinden. In deze bijdrage richt ik mij op de vraag naar de universaliteit van die broederschap, en probeer ik te achterhalen hoe we invulling kunnen geven aan onze verbondenheid met anderen op verschillende niveaus van samenleven. Ik onderzoek vooral de pijlers algemeen welzijn en subsidiariteit in het kader van de uitdagingen waarvoor we staan in een steeds diverser wordende samenleving.

Menselijke waardigheid

Theologisch en moreel-filosofisch kent de gedachte van universeel broederschap een sterke onderbouwing in de overtuiging dat alle mensen gelijk zijn en op dezelfde wijze

kinderen van God. De beweging Black Lives Matter heeft het afgelopen jaar nog weer eens onderstreept dat onderscheid in de samenleving op basis van ras, etniciteit of sekse ongefundeerd is. Stereotypen zoals die van Noord-Europeanen tegenover Zuid-Europeanen (en omgekeerd) vinden we niet gepast. Dat je meer bezit of meer gestudeerd hebt, dat je breder je mogelijkheden en talenten hebt kunnen ontwikkelen dan een ander, maakt je nog niet meer of beter dan die ander. De vertaling van deze theologische en morele pijler naar de vraag hoe we ons als sociaal wezen verhouden tot ieder ander mens, vraagt om een verdere doordenking.

Algemeen welzijn

Uitgangspunt daarvoor is het algemeen welzijn als de pijler van het katholiek-sociaal denken. Met dat principe reikt dit denken ons een maatstaf aan om onderscheid te maken tussen individuele belangen en groepsbelangen enerzijds, en het welzijn van de hele gemeenschap anderzijds. Dat algemeen welzijn is een matroesjkapoppetje: als je het opent, vind je een nieuw, iets kleiner exemplaar. Tussen mij als individu en de wereldbevolking van 7,5 miljard mensen, zitten verschillende lagen van algemeen welzijn. Er is algemeen welzijn op het niveau van mijn wijk, van mijn dorp of stad, van mijn land, van Europa, van de wereld. Voor Spanjaarden of Amerikanen is de regio/staat een eigen niveau, en voor Afghanen of Indonesiërs is de bevolkingsgroep/stam een relevant niveau om de vraag naar het algemeen welzijn te beantwoorden.

Naar mijn overtuiging is er in het katholiek-sociaal denken ook een erkenning van die gelaagdheid van algemeen welzijn. Op elk niveau waar wij mensen gemeenschappen vormen, is de vraag naar het algemeen welzijn relevant. Dat laat zich niet via een rechtstreekse top-downredenering afleiden uit een globaal idee van algemeen welzijn, noch bottom-up vanuit een individueel perspectief.

Er is daarbij geen rangorde a priori, als zou het ene niveau belangrijker zijn dan het andere, als zou de zorg voor de eigen gemeenschap belangrijker zijn dan die van het land, of als zou een probleem van algemeen welzijn op internationaal niveau van groter gewicht zijn dan op lokaal niveau. Ik heb dat zelf in mijn loopbaan scherp gevoeld. Nadat ik een aantal jaren bij Novib bezig was geweest met internationale vragen en armoede in de wereld, werd ik directeur van de thuiszorg in het westen van de provincie Utrecht (De Ronde Venen, Breukelen, Maarssen). Daar ervoer ik dat het werk voor kwetsbare ouderen in Abcoude of Kockengen niet minder belangrijk was dan het werk voor armoedebestrijding in Tanzania of voor vrouwenrechten in Thailand. Op elk niveau verdient de gemeenschap aandacht en zorg en moeten haar kwaliteit en samenhang onderhouden worden. Er is dus een legitieme vraag naar het algemeen welzijn aan de orde op elk niveau van gemeenschap. Dat maakt het van belang om invulling te geven aan het tussengebied tussen elk individu en 7,5 miljard wereldburgers.

Algemeen welzijn veronderstelt dat er een beleving is van gemeenschappelijkheid waarop mensen kunnen worden aangesproken. Een beroep op het algemeen welzijn moet in staat zijn om mensen te verenigen en oog te laten krijgen voor dat gedeelde

*Het diversiteitsdebat moet zich niet
eenzijdig richten op vragen rond migratie,
vluchtelingen of racisme*

belang. Het katholiek-sociaal denken staat daarin op gespannen voet met het liberale economische en politieke uitgangspunt dat maximalisatie van ieders individuele belang leidt tot het grootst mogelijke gemeenschappelijke belang. In die liberale traditie is het algemeen welzijn gerealiseerd als we iedereen de kans geven optimaal zijn eigen welzijn na te streven: algemeen welzijn is de optelsom van gemaximaliseerd individueel welzijn.

De katholieke sociale traditie meent dat het gemeenschappelijke gearticuleerd moet worden: Wat bindt ons? Hoe zien we ons gemeenschappelijk welzijn? Waar streven we gemeenschappelijk naar? Daar zit altijd spanning op, omdat van tijd tot tijd individuele ambities, verlangens en mogelijkheden niet in de pas lopen met het gezamenlijk gedefinieerde algemeen welzijn. Daarmee is diversiteit een gegeven binnen elke gemeenschap: de diversiteit hoeft niet noodzakelijkerwijs geïmporteerd te worden van elders; het gesprek in de eigen gemeenschap is een oefening in dialoog en diversiteit. Het is ongelukkig dat het maatschappelijk debat over diversiteit zich eenzijdig richt op vragen rond migratie en vluchtelingen of rond het thema van racisme. De opkomst van populisme wijst op een groeiende groep in de samenleving die het gevoel heeft niet meer mee te tellen en niet méér te zijn dan ballast van de geschiedenis. Het morele en politieke oordeel over hun opvattingen (racistisch, xenofob, fascistisch) helpt niet om de samenleving in een beter spoor te krijgen. De groeiende tegenstellingen tussen hoog- en laagopgeleiden, tussen kosmopolieten en nationalisten en de groeiende

groep van laaggeletterden of digitaal niet zo vaardige medeburgers zijn even grote uitdagingen als het gaat om diversiteit en het formuleren van een gemeenschappelijk perspectief voor de samenleving.³

Subsidiariteit creëert de ruimte voor gemeenschappen om op hun eigen wijze invulling te geven aan het algemeen welzijn

Dat de diversiteit in onze samenleving gedurende de afgelopen decennia zo snel is gegroeid, heeft het definiëren van een algemeen belang er niet gemakkelijker op gemaakt. Diversiteit is geen fundament voor een goed functionerende gemeenschap. De slogan ‘Het enige wat ons bindt is dat we allemaal anders zijn’ van diversiteitsactivisten leidt niet tot een vaststelling van het algemeen welzijn. Datzelfde geldt voor het andere uiterste: ook uniformiteit levert geen bloeiende en goed functionerende gemeenschap op. Uniformiteit verstikt en leidt tot machtsmonopolies door het ontbreken van tegenspel en tegenspraak. Het doodt creativiteit en leidt tot stilstand.

Subsidiariteit

Voor een antwoord op de uitdaging van diversiteit is het van belang ook te kijken naar subsidiariteit als pijler van het katholiek-sociaal denken. Subsidiariteit creëert de ruimte voor gemeenschappen om op hun eigen wijze invulling te geven aan het algemeen welzijn, de eigen toekomst en ontwikkeling. Daarmee ontstaat een ander perspectief: diversiteit is niet alleen dat we binnen een gemeenschap alle verschillen oplossen en verenigen; er blijft altijd ruimte voor het naast elkaar bestaan van culturen en sociale verbanden. Dat is geen alibi voor herzuiling onder het adagium ‘sovereiniteit in eigen kring’, en al helemaal niet voor een principieel

afwijzen van migratie.⁴ Migratie is een realiteit, is dat altijd geweest en zal dat altijd blijven. Denken in subsidiariteit laat echter zien dat in het katholiek-sociaal denken grenzeloosheid niet de enige manier is om het migratievraagstuk te benaderen.⁵

Het migratiepotentieel is vele malen groter dan Europa kan verwerken: elk jaar komen er alleen al in Afrika twintig miljoen mensen bij op de arbeidsmarkt. Zelfs in het meest genereuze migratiescenario is de absorptiecapaciteit van Europa daarvoor volstrekt ontoereikend. Bovendien zijn het juist degenen met de meeste mogelijkheden (geld, contacten, fysieke conditie) die succesvol zijn in migratie. Daarmee verliezen landen van herkomst dus de burgers met de meeste potentie en vitaliteit voor de opbouw van de eigen samenleving. Er staan ons meer en betere instrumenten ter beschikking voor de ontwikkeling in deze continenten dan migratie. Internationale samenwerking, eerlijke handel, stoppen van belastingontwijking en kapitaalvlucht hebben een grotere betekenis voor de toekomst van het continent dan migratie.

Daarom doet migratie als min of meer gedwongen keuze geen recht aan de noodzakelijke ruimte voor eigen ontwikkeling met bijbehorende politieke, sociale en culturele keuzes, omdat ze migranten invoegt in óns patroon ten behoeve van de

Bron: Pixabay

ontwikkeling en welvaart in ónze samenleving. In het maatschappelijk debat over migratie gaat het om de noodzaak daarvan met het oog op welvaartsbehoud in ons deel van de wereld tegen de achtergrond van de demografische ontwikkelingen. Afrika, Azië en Latijns-Amerika hebben in het subsidiariteitsconcept recht op een eigen toekomst. Daaruit volgt de paradoxale stelling dat het voor de ontwikkeling van diversiteit wel eens belangrijker zou kunnen zijn om samenlevingen waaruit migranten voortkomen in eigen land perspectief te bieden dan om hen zo veel mogelijk in te voegen in een westers/Europees samenlevingsmodel.

Slotsom

Matroesjkapoppetjes laten zien dat gemeenschappen zich op elk niveau bevinden tussen het individu en de wereldgemeenschap van 7,5 miljard mensen. Op elk niveau dient er een antwoord gevonden te worden op de vraag naar het algemeen welzijn als grondslag van de gemeenschap en van de politieke, culturele en sociale ontwikkeling. De matroesjkapoppetjes laten ook zien dat de verschillende niveaus in elkaar moeten passen en op elkaar moeten zijn afgestemd. Het broeder-/zusterschapspleidooi van paus Franciscus in *Fratelli tutti* lees ik als het ontwerp van de basisvorm: broederschap en zusterschap zijn de basis van het menselijk samenleven. Op elk niveau van gemeenschap moet die basis vertaald worden in concreet politiek en maatschappelijk handelen. Op elk niveau moet er een antwoord komen op de sociale spanningen als gevolg van groeiende diversiteit.

Van bestuurders in de samenleving, zowel in de politiek als in maatschappelijke organisaties en bedrijven, mag gevraagd worden dat ze die gelaagdheid van het algemeen welzijn integreren in hun werk. Zij zien het belang van de eigen gemeenschap waarvoor ze in directe zin dagelijks verantwoordelijkheid en zorg dragen, maar ze zien ook de verbindingen met grotere verbanden en met de globale wereld. Bestuurders moeten wegblijven uit een nulsomspel: het lokale kan nooit opgeofferd worden ten behoeve van het globale, maar het lokale is evenmin een verschansing om de verantwoordelijkheid voor de rest buiten te houden. In christelijk-sociaal perspectief is besturen altijd evenwichtskunst vanuit authentieke zorg voor het algemeen welzijn op elk niveau.⁶

1 Paus Franciscus, *Fratelli tutti / Alle mensen. Over broederschap en sociale vriendschap*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg. InterKerk, 2020.

2 Zie het hoofdstuk 'Katholiek-sociaal denken' in: René Grotenhuis, *Zout. De blijvende betekenis van de christelijke traditie*. Heeswijk-Dinther: Berne Media, 2020, pp. 95-114.

3 Michael J. Sandel analyseert in *De tirannie van verdienste* scherp hoe democratie – en daarmee een gevoel voor gemeenschappelijk belang en algemeen welzijn – wordt ondergraven in een samenleving waarin meritocratie allesbepalend is voor ieders maatschappelijke positie en de maatschappelijke verhoudingen; Michael J. Sandel, *De tirannie van*

verdienste. Over de toekomst van de democratie. Utrecht: Ten Have, 2020.

4 Ik beperk mij hier uitdrukkelijk tot migratie. Het vraagstuk van de opvang van vluchtelingen is van een andere morele en internationaal-rechtelijke orde.

5 Het pleidooi van paus Franciscus in *Fratelli tutti* voor een wereld zonder grenzen acht ik als moreel ideaal zinnig, maar draagt ook het gevaar in zich van 'het betere is de vijand van het goede'. De wereld heeft zeker nu meer belang bij goed functionerende natiestaten.

6 Zie ook het hoofdstuk 'Christelijke politiek: contradictio in terminis?' in: Grotenhuis 2020, pp. 85-94.

Grote onderneming ook verantwoordelijk voor gemeenschap

Volgens de klassieke visie op de onderneming is haar enige sociale verantwoordelijkheid om winst te maken. Maar in deze Angelsaksische opvatting schiet de vrijheid van de onderneming door ten koste van de gemeenschap, alleen al omdat ondernemingen veel kosten kunnen afwentelen op hun omgeving zonder daarvan de gevolgen te ondervinden. Bovendien zorgt de ongelijke machtsverdeling ervoor dat grote bedrijven massaal belasting ontwijken. Het wordt tijd dat de politiek haar tanden laat zien om de onverantwoordelijke vrijheidsdrift van grote ondernemingen in te dammen.

door Gerrit de Jong De auteur is econoom, oud-Kamerlid voor het CDA en lid van de redactie van CDV.

Het is aan de orde van de dag: we produceren goederen zonder dat alle kosten in rekening worden gebracht. Waarom laten ondernemers dat na? Een klassieke tekst over dit euvel is het opinieartikel dat Milton Friedman vijftig jaar geleden schreef in *The New York Times*.¹ Een onderneming, zo stelde Friedman, is eigendom van haar aandeelhouders, en haar doel moet zijn de winsten voor de eigenaren zo hoog mogelijk op te schroeven, binnen de grenzen die de wet en goede gewoonten stellen. Als de onderneming buiten dat sociale verantwoordelijkheden op zich neemt, dan geeft dat willekeur. Welk goed doel zou de onderneming willen dienen, en waarom moeten de aandeelhouders of de werknemers daarvoor betalen? Belastingen worden geheven door de overheid, die ook op democratische wijze beslist over de besteding van deze gelden. Een onderneming moet zich daar niet mee bezighouden. Er wordt veel afgegeven op deze benadering, maar Friedman zegt alleen maar dat een onderneming sociale kosten, kosten die geen prijs krijgen,² niet mag afwentelen, en dat de overheid daarom als wetgever moet optreden.

Schade afkopen

Het was in de jaren dertig van de vorige eeuw dat R.H. Coase de aandacht in de economische theorie verlegde naar de onderneming. Coase constateerde dat

het bijeenbrengen van vraag en aanbod op zichzelf kosten met zich meebracht: transactiekosten. Dergelijke kosten kunnen ertoe leiden dat vraag en aanbod elkaar maar moeizaam vinden. Een bekend voorbeeld is dat van specifieke kapitaalgoederen. Soms investeert een onderneming in machines die slechts voor één bepaald productieproces kunnen dienen. Het is dan voor de onderneming wel zaak dat ze goede afspraken maakt met de afnemer van deze producten, omdat de machine zo specifiek is dat deze niet voor een ander doel kan worden aangewend en dus onverkoopbaar is. Specifieke machines leiden dus ook tot specifieke contracten.³ Een voorbeeld is de dijkversterking van de Lek. Het waterschap heeft daarvoor contracten afgesloten met een consortium van aannemers die vervolgens, omdat de contracten tien jaar lopen, durven investeren in specifieke machines die klimaatneutraal zijn.⁴ Sociale kosten worden zo in de prijs meegenomen, en concurrentie van ondernemingen die niet klimaatneutraal werken wordt uitgesloten. Coase werkt dit verder uit in wat later het Coase-theorema is gaan heten.⁵ Als overlast van een onderneming niet door de overheid wordt verboden, kan degene die schade lijdt dit afkopen door de onderneming geld te bieden als ze de overlast staakt. Wordt daarentegen de onderneming door de overheid schuldig aan de overlast verklaard, dan kan de onderneming pogen met degene die schade lijdt tot overeenstemming te komen om de schade te vergoeden. Op deze manier heeft Schiphol om overlast door lawaai tegen te gaan vele woningen in de buurt van het vliegveld laten isoleren.⁶

Grote quasimonopolies als Google en Amazon ondervinden nauwelijks tegenspel

Het gedachtegoed van Coase is later verder uitgewerkt in de nieuwe institutionele economie (NIE) door Oliver Williamson en Douglass North.⁷ Een centraal element in

de NIE is dat mensen maar beperkt rationeel handelen. Informatie is vaak niet voor iedereen gelijkmatig beschikbaar, maar asymmetrisch verdeeld. Sommige transacties hebben een doorlooptijd, waardoor points of no return worden gepasseerd en padafhankelijkheid ontstaat. Macht is ongelijk verdeeld, en regels zijn er soms op gericht om gevestigde belangen te beschermen. Dit alles veroorzaakt onzekerheid en schept de behoefte aan instituties die de onzekerheid proberen te mitigeren. Zulke instituties zijn de spelregels in een maatschappij. Er zijn formele regels, zoals wetten en regels, en informele regels, zoals gedragscodes en handhavingsmechanismen.⁸ De nieuwe institutionele economie geeft de mogelijkheid tot verheldering van wat maatschappelijk verantwoord ondernemen (mvo) kan inhouden.⁹

Ongelijke machtsverdeling

Twee kwesties komen dan steeds op de mat: de ongelijke machtsverdeling op vele markten en de vraag wie die machtsverdeling gaat gelijktrekken. Over de machtsverdeling kunnen we kort zijn. De kranten staan er elke dag vol van. Grote quasimonopolies als Google en Amazon ondervinden nauwelijks tegenspel en verkopen de gegevens van hun klanten, die ze onbeschaamd inzien, aan commerciële en soms ook aan politieke partijen om het consumptiepatroon of het stemgedrag van hun klanten te laten beïnvloeden. Grote globaal opererende ondernemingen

maken misbruik van goedkope arbeid in onderontwikkelde landen en ontwijken belastingen. De uitputting van de aarde gaat maar door, omdat we ons afval beneden kostprijs kunnen lozen. De financiële markten zijn nog steeds losgezongen van de werkelijkheid. De volgende bubbel komt eraan, en we hebben weinig geleerd. We weten het allemaal heel goed, maar er wordt nog veel te weinig gerepareerd, gesnoeid en geroid. Het proefschrift van Bob Goudzwaard waarin deze hele kwestie uitgebreid aan de orde komt, is inmiddels vijftig jaar oud, maar nog steeds actueel.¹⁰ Centraal staat de vraag hoe een onderneming schadelijke effecten van haar optreden kan internaliseren, hoe zij die een plaats kan geven op de winst-en-verliesrekening, en vervolgens of bij dit in rekening brengen van de sociale kosten zelfregulering dan wel overheidsingrijpen wenselijk is. Het zou natuurlijk het mooist zijn als het bedrijfsleven zelf voldoende reinigend vermogen bezat om orde op zaken te stellen, maar daarvan mag niet voetstoots worden uitgegaan. Zo hebben Graafland en Smid onderzocht of reputatie een mechanisme is dat ondernemingen bij de les houdt.

Bron: Stockfault

Hun conclusie is dat het reputatiemechanisme niet altijd een adequate oplossing naderbij brengt.¹¹ Sommige bedrijven zijn zo machtig dat zij zich niet hoeven te bekommeren om hun reputatie, en andere ondernemingen weten dat in de krant van vandaag morgen de vis wordt verpakt. Hun houding is spijtig, want de perceptie dat het verrekenen van sociale kosten de winstgevendheid schaadt, is allang naar sprookjesland verwezen.¹² Maatschappelijk verantwoord ondernemen loont.¹³

Een ander mechanisme is een gedragscode. Zo hebben de grote ondernemingen codes voor goed bestuur opgesteld, eerst onder leiding van Tabaksblat en later van Van Manen. Naleving van deze codes is vrijwillig en laat veel te wensen over.¹⁴ Hetzelfde geldt voor de verklaring van de Business Roundtable in de Verenigde Staten waarin grote beursgenoteerde bedrijven afscheid zeggen te nemen van aandeelhouderswaarde als hoogste doel en beloven ook de belangen van werknemers en hun omgeving mee te nemen.¹⁵

Kennelijk mag je sociaal verantwoord bestuur niet van ondernemingen verwachten en is wetgeving noodzakelijk. Friedman had dus gelijk. Daarbij moet wel meteen worden bedacht dat wetgeving uitvoerbaar en handhaafbaar dient te zijn. Boeren over de kling jagen levert geen beter klimaat op. En de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit op water en brood zetten brengt de handhaving om zeep. Er is niet alleen sprake van marktfalen, maar ook van overheidsfalen.

Ondertussen zijn er veel mogelijkheden voor de overheid om het bedrijfsleven

mee te krijgen om de sociale kosten te internaliseren.

Zo kan ontwijkend gedrag worden tegengegaan door ondernemingen te verplichten in hun statuten een duidelijk ondernemingsdoel op te nemen. Zo'n doel zou

Misschien moet de wet die Unilever belastingontwijking wil laten betalen toch maar worden aangenomen

bijvoorbeeld een tijdpad moeten bevatten waarin de onderneming haar ecologische voetafdruk opruimt dan wel compenseert. Bijkomend voordeel van zo'n duidelijke doelomschrijving is dat overname van het bedrijf door sprinkhanen wordt tegengegaan, omdat de onderneming niet los verkrijgbaar is, maar gebonden aan een doel. De rechter kan doelnaleving toetsen.

Verder kan betere informatie over het reilen en zeilen van ondernemingen geweldig helpen.

Internationale accountancystandaarden zouden ook meer acht moeten slaan op sociale kosten. Heel voorzichtig kruipt de International Accounting Standards Board die kant op.¹⁶

Een terugkerend idee is ook het creëren van een nieuwe rechtsvorm voor ondernemingen die zich inzetten voor sociaal-maatschappelijke doelstellingen: de maatschappelijke bv. Het kabinet heeft hier onlangs toe besloten.¹⁷ Er wordt zo een weg geboden om de dichotomie tussen staat en markt te ontlopen en de verantwoordelijkheid te spreiden.

In het buitenland is de rechtsvorm van de *benefit corporation* gelanceerd. Het gaat daarbij om strakke eisen aan strategie, waardecreatie en verantwoording. Danone is zo'n *B corporation*, Unilever niet. De verhuizing naar Londen na het

debacle met de dividendbelasting en het inkopen van aandelen rikt toch te veel naar aandeelhouderswaarde als doel. Het Angelsaksische model van de winst op korte termijn en bonussen die daaraan worden gekoppeld is ten dode opgeschreven,¹⁸ maar waarschijnlijk is de wens de vader van deze gedachte. Uiteindelijk gaat het om de vraag wie de macht in handen heeft: de politiek of de multinational. Unilever verhuist naar Londen om belasting te ontwijken. Misschien moet de wet die Unilever de belastingontwijking wil laten betalen toch maar worden aangenomen.¹⁹ Het wordt tijd dat de politiek haar tanden laat zien; het speelkwartier is voorbij, en je moet tenslotte ergens beginnen.

-
- 1 Milton Friedman, 'The social responsibility of business is to increase its profits', *The New York Times Magazine*, 13 september 1970. Zie ook: Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press, 1962, hoofdstuk 8; en Harry Hummels, 'Milton Friedman zou zich verzetten als bedrijven omgeving schaden', *Het Financieele Dagblad*, 4 september 2020.
 - 2 K. William Kapp, *The social costs of private enterprise*. New York: Schocken Books, 1971.
 - 3 Oliver E. Williamson, *The mechanisms of governance*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
 - 4 Arend Clahsen, 'Voor de schone graafmachine is ook een groene opdrachtgever nodig', *Het Financieele Dagblad*, 28 oktober 2020; Esther Bijlo, 'De stille opmars van beprizing', *Trouw*, 30 oktober 2020.
 - 5 R.H. Coase, *The firm, the market, and the law*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, hoofdstuk 5.
 - 6 *Kamerstukken II 2003-2004*, 29 750, nr. 2 (Algemene Rekenkamer, *Geluidsisolatie Schiphof fase 2*, 15 september 2004).
 - 7 Williamson 1996; Oliver E. Williamson, 'Transaction cost economics. How it works; where it is headed', *De Economist* 146 (1998), nr. 1, pp. 23-58; Douglass C. North, 'The new institutional economics and development' (working paper), St. Louis: Washington University, 8 september 1993.
 - 8 North 1993, pp. 5-6.
 - 9 Theo van de Klundert, 'Economic efficiency and ethics', *De Economist* 147 (1999), nr. 2, pp. 127-149.
 - 10 Bob Goudzwaard, *Ongeprijsde schaarste. Een onderzoek naar de plaats van expretiale of ongecompenseerde effecten in de theoretische economie en de leer der economische politiek*. Den Haag: Van Stockum, 1970.
 - 11 Johan J. Graafland en H. Smid, 'Reputation, corporate social responsibility and market regulation', *Tijdschrift voor Economie en Management* 49 (2004), nr. 2, pp. 271-308.
 - 12 H.W. de Jong, 'Rijnlandse ondernemingen presteren beter', *ESB* 4049, 13 maart 1996; Rebecca Henderson, *Reimagining capitalism in a world on fire*. New York: PublicAffairs, 2020, pp. 152-153.
 - 13 Donald Kalff, *Modern kapitalisme. Alternatieve grondslagen voor grote ondernemingen*. Amsterdam: Business Contact, 2009.
 - 14 Bert Hof, Wart Rougoor en Joost Witteman, 'De naleving van de Corporate governance code', *ESB* 4752, 10 augustus 2017; Maria van der Heijden, 'Nieuw type onderneming nodig om ongewenste overnames te voorkomen', *Het Financieele Dagblad*, 2 augustus 2017; Jaap Winter e.a., 'Maatschappelijk verantwoord besturen en toezicht houden, dat is het nieuwe normaal', *Het Financieele Dagblad*, 23 mei 2020; Pieter Couwenbergh, 'Bedrijfselite voelt niks voor wettelijk opgelegd "goed gedrag"', *Het Financieele Dagblad*, 9 september 2020.
 - 15 Job Woudt, 'Amerikaanse ceo's nemen afscheid van "shareholder first"', *Het Financieele Dagblad*, 20 augustus 2019; Jan Braaksma, 'Aandeelhouder staat voorlopig nog wel op één bij Amerikaanse bedrijven', *Het Financieele Dagblad*, 21 augustus 2019; Marcel Pheijffer, 'Amerikaanse ceo's moeten na woorden ook met daden komen, anders rest één ding: pek en veren', *Het Financieele Dagblad*, 9 september 2019.
 - 16 Martijn Pols, 'Opperboekhouder IFRS wordt op kousenvoeten groener', *Het Financieele Dagblad*, 20 oktober 2020.
 - 17 Niels Bosman en Harry Hummels, 'Kabinet moet gehele bedrijfsleven stimuleren tot maatschappelijke bv', *Het Financieele Dagblad*, 18 juli 2020.
 - 18 Lynda Gratton, *Zingeving in strategie. De mens als kloppend hart van de organisatie*. Amsterdam: Pearson Education, 2001.
 - 19 *Kamerstukken II 2020-2021*, 35 523, nr. 8 (Voorstel van wet van het lid Snels tot wijziging van de Wet op de dividendbelasting 1965 en enkele andere belastingwetten in verband met de invoering van een conditionele eindafrekening (Spoedwet conditionele eindafrekening dividendbelasting)).
-

Het beste van twee werelden combineren

door Jan Prij De auteur is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Werken aan een inclusieve samenleving is volgens wethouder Froukje de Jonge erkennen dat het ploeteren is. ‘Gemakkelijke oplossingen zijn er niet, en het schuurt soms. De uitdaging is ervoor te zorgen dat het verhaal van inclusie er niet alleen een van verlies is, maar ook een van een wenkend perspectief. We moeten het beste van twee werelden combineren. Mensen met een biculturele achtergrond kunnen in onze vooral ik-gerichte samenleving meer gerichtheid op de gemeenschap inbrengen.’

Froukje de Jonge is in Almere wethouder voor Werk en Inkomen, Integratie en Wonen met Zorg namens het CDA en Leefbaar Almere, en als zodanig verantwoordelijk voor inclusie. Van christendemocratische waarden als gemeenschapszin is de CDA’er overtuigd. ‘Wij delen op waardeniveau vaak veel met mensen die van elders zijn gekomen.’

Kunt u iets vertellen over de politieke praktijk in Almere en waarom het debat over diversiteit vaak verstoord raakt?

‘Het interview komt op een bijzonder moment. Gisteravond, op de avond van de aanslag in de kerk van Nice,¹ waren de moties op de inclusieagenda aan de orde. Het debat over deze nota in de vorige rondes was kalm, constructief en respectvol. Nu hing

Nice duidelijk in de zaal. Een van de voorstellen was om het gevaar van de radicale islam te benoemen in de nota. Het debat escaleerde. Een aantal partijen schold elkaar al snel uit voor racist of fascist.’

‘Het ontsporen van het debat is een teleurstelling. Ik houd niet zo van reclamepraatjes, maar volgens mij is er geen ontkennen aan: Almere is een ontspannen inclusieve samenleving. We leven hier met ongeveer honderdvijftig nationaliteiten goed samen. 42 procent van onze inwoners heeft een biculturele achtergrond. De stad is superdivers. We kennen geen zwarte en witte scholen. Er zijn geen no-goareas. Dat komt denk ik doordat mensen naar Almere komen met hetzelfde doel voor ogen. Ze willen een huis met tuin kopen, iets wat elders onbetaalbaar is

Froukje de Jonge Foto: Maarten Feenstra

geworden. Een veilige plek voor hun kinderen, met werk een toereikend inkomen verdienen, groen en natuur in de buurt. Een school voor hun kinderen, met voldoende ontwikkelingskansen. Het is een toekomstverwachting die mensen met elkaar delen.’

Wat is de kern van de inclusieagenda die aan de orde kwam in de raad?

‘Het is een actieplan. We hebben bewust niet gekozen voor een visiedocument of een beleidsnota. Wat moeten we dan opschrijven? Dat we voor inclusie zijn? Dat we diversiteit een kracht vinden? Ik heb een aantal van die nota’s bekeken. Aan mooie woorden meestal geen

gebrek, maar aan het einde ervan denk je: En wat gaan we nu doen dan?’

Mooie woorden en geen daden ...

‘Mooie woorden zijn belangrijk, maar ze moeten wel ergens toe leiden. Als je in feite een superdiverse stad bent, is de enige relevante vraag hoe je daar goed mee om kunt gaan. Het is verspilde energie om van diversiteit als zodanig een problematisch punt te maken. Wat inclusie betreft: niemand zal pleiten voor het uitsluiten van mensen of groepen. De opgave is dus zonneklaar: Almere voor iedereen, door iedereen. Zo hebben we de nota dus ook maar genoemd. De visie zit besloten in de titel en

Diversiteit en gemeenschap

behelst tegelijkertijd een opdracht. De vraag is niet: vinden we het leuk dat we er allemaal zijn? Maar: hoe gaan we het echt samen doen? Onze samenleving moet uitnodigend zijn voor iedereen, en iedereen moet vervolgens zijn steentje bijdragen.'

'Ik heb me in mijn vorige raadsperiode opgewonden over de bovengemiddelde schooluitval van Marokkaanse en Turkse jongens. Ik dacht: Met zo'n mentaliteit wordt het nooit wat. Tot ik zag hoeveel er gediscrimineerd werd op de arbeidsmarkt. Als je al met een straatlengte achterligt vanwege kleur of achternaam, dan snap ik die jongens eigenlijk wel. Als we het vroegtijdig schoolverlaten willen aanpakken, begint dat met faire kansen op de arbeidsmarkt.'

Hoe heeft u dit aangepakt?

'We zijn met VNO-NCW, de Vereniging Bedrijfskring Almere en Windesheim Almere aan de slag gegaan om de arbeidsdiscriminatie aan te pakken. Dat is weerbarstige materie. Er is wel van alles geprobeerd, zoals anoniem solliciteren, maar dat helpt niet echt. Je moet het echt willen en bereid zijn om te veranderen. Want als je doet wat je deed, krijg je wat je kreeg. Het gaat erom dat leidinggevendenden zich committeren en aanpassingen doen in werving en selectie, in begeleiding enzovoort. Laten we stoppen met het benoemen van wat níét goed gaat, maar in plaats daarvan benoemen wat wél goed gaat. Mijn motto daarbij is: "Alles wat aandacht krijgt groeit."

Kunt u daar voorbeelden van noemen?

'Als je problemen hebt met gezichtsbedekkende kleding, wees dan niet negatief over mensen met een nikab, maar ga naast iemand staan die grote problemen heeft met het moeten dragen van een nikab. En zeg: "Ik steun jou in je strijd. Wat jij wilt is waar Nederland voor staat: keuzevrijheid

in religie en in wat je aantrekt en in hoe je je beweegt in het publieke domein."

'Een ander voorbeeld. In mijn eerste ambtsperiode speelde de vluchtelingen crisis, met als gevolg een verdubbeling van de opvang in het azc en de noodzaak om voor zeshonderd statushouders een huis te vinden. Ik heb er toen voor gekozen niet voor een grote zaal te gaan staan, maar persoonlijke gesprekken te voeren; intensief, maar bijzonder. In die gesprekken heb ik steeds benadrukt dat betaalbare huizen schaars zijn – we hebben een wachtlijst van acht tot tien jaar –, dat we zo min mogelijk verdringing wilden en dus creatief te werk zouden gaan en alles uit de kast halen om het aantal betaalbare huizen groter te maken. Meestal was men dan tevreden, maar op een avond was één mevrouw dat duidelijk niet. Ik zei: "Ik zie dat u boos wordt over dit antwoord. Kunt u zeggen waarom?"

Ze zei: "U weet toch allang dat er een tekort aan huizen is? Waarom haalde u toen niet alles uit de kast en nu opeens wel, nu er mensen van ver weg komen?" Ik stond echt met mijn mond vol tanden; ze had volkomen gelijk. Ik zei dat ik mij schuldig voelde, maar hier op korte termijn niets aan kon doen. Dat was voor haar voldoende. Ze

zei: "Ik snap ook wel dat die mensen een plekje nodig hebben." Ze was eerst boos, want ze miste begrip voor haar situatie. Ze voelde wel dat er terecht veel aandacht is voor de opvang van mensen die uit hun land moeten vluchten voor geweld en oorlog, maar had er moeite mee dat er soms zo weinig aandacht uitgaat naar de mensen die hier al zijn en het al lastig genoeg hebben om de eindjes aan elkaar te knopen.'

Hebt u nog algemene adviezen?

'Het eerste is: alles wat je aandacht geeft groeit, dus kijk goed uit waaraan je aandacht schenkt. In dat kader zou ik tegen iedere lokale bestuurder willen zeggen: ga in een bibliotheek kijken wie

Als we vroegtijdig schoolverlaten willen aanpakken, begint dat met faire kansen op de arbeidsmarkt

daar zitten te studeren. In Almere zie ik veel biculturele meisjes en vrouwen hun huiswerk doen, want het is er rustig en er zijn computers aanwezig. Deze meiden verdienen alle steun.’

‘Het tweede punt: we delen als christendemocraten op waardeniveau zoveel met mensen met een andere culturele achtergrond, of ze nou naar Nederland zijn gekomen of hier zijn geboren. Ook zij hebben moeite met de individualisering, de ik-gerichtheid, het korte lontje en het weinig rekening houden met anderen, de focus op zelfontplooiing. Wanneer Rutte zegt dat de vrijheid van meningsuiting ons hoogste goed is, dan snap ik dat als een signaal om achter Frankrijk te gaan staan. Tegelijk vraag ik me af: Is dat nu werkelijk ons allerhoogste goed? We leven in een geïndividualiseerde cultuur waarin het superbelangrijk is dat er ruimte is voor wat ik wil zeggen, voor wie ik wil zijn, voor wat ik wil doen en wil worden – maar er is meer nodig om goed in de maatschappij te kunnen leven. Het heet niet voor niets ook een samenleving.’

Gemeenschapscultuur

‘Voor mensen die hier de laatste decennia zijn gekomen, staat dat samenleven meer voorop. Daarin is het juist belangrijk dat alles wat je doet afgemeten wordt aan de vraag of het goed is voor je familie of voor de gemeenschap. En bij opvoeden geldt: *It takes a village to raise a child.*’

‘Juist als CDA’ers missen we zo’n gemeenschapscultuur. Nieuwkomers verbazen zich vaak over het gebrek aan respect. Dat kinderen er zomaar van alles uitgooien, dat ouders op school verhaal komen halen, dat er gepest wordt, dat kinderen brutaal zijn tegen volwassenen. Hoe kan het dat wij de verbinding

niet weten te maken, dat wij niet uitnodigend zijn naar mensen die op waardeniveau ons gedachtegoed delen?’

Wat kunnen we hieraan doen?

‘We moeten erkennen dat het ploeteren is. Het gesprek over inclusie is geen gratis gesprek. Als je wilt dat het inclusiever gaat worden, gaan er ook vanzelfsprekendheden verdwijnen. Wat te doen met de kerstboom in de hal van het gemeentehuis? Hoe om te gaan met tweede pinksterdag? Omdat het zo gepolitiseerd is, is het moeilijk voor te stellen dat we er beter van worden als we allerlei inclusieve veranderingen doorvoeren. Hoe zorg je dat het verhaal van inclusie er niet alleen een van verlies is, maar ook van een wenkend perspectief?’

Wilt u ten slotte nog iets kwijt?

‘In onze inclusienota is ook een grote groep mensen opgenomen die niet kunnen meekomen met de snelle, digitaal georganiseerde samenleving. Ze kunnen niet meekomen in onze kenniseconomie en hebben vaak het gevoel dat de maatschappij niet op hen zit te wachten. Ik kom vaak in de praktijkschool met mensen van een IQ van 70. “Almere voor iedereen, door iedereen” geldt zeker ook voor hen, de groep die met een grievende term wel de “onderkant van de samenleving” wordt genoemd. Ook deze mensen doen ertoe in onze samenleving. Dat betekent dat we moeten investeren in de maakindustrie, en de sociale werkvoorziening overeind moeten zien te houden.’

Het gesprek over inclusie is geen gratis gesprek

1 Op 29 oktober 2020 werden in een kerk in Nice drie mensen gedood bij een aanval met een mes.

Zonder erkenning van verleden en heden geen gedeelde toekomst

Hoe verlicht modern Nederland ook denkt te zijn, we kunnen de ogen niet meer sluiten voor de doorwerking van het verleden in ons heden. Daar komt bij dat de problemen waar we als samenleving, en wereldwijd, nu voor staan, niet meer vanuit de eigen ‘bubbel’ opgelost kunnen worden. Daar hebben we gezamenlijkheid en diversiteit bij nodig. Dat begint met de bereidheid om te luisteren en om de pijn van de ander te erkennen. De christendemocratie kan daarin als geen ander het voortouw nemen.

door Kathleen Ferrier De auteur is voorzitter van de nationale Unesco Commissie in Nederland, en voormalig Tweede Kamerlid voor het CDA.

Mensen die hun medemensen ontmenselijken, om hen vervolgens als beesten te kunnen behandelen, is helaas van alle tijden en van alle volken. In de Europese geschiedenis is het recentste voorbeeld daarvan de tijd van het Sovjetregime, 1945-1989. Miljoenen mensen, vooral aristocraten, intellectuelen, boeren met grondbezit en etnische minderheden, werden van hun bezit ontdaan, gedetineerd, gedeporteerd, gedwongen tot een van iedere menselijke waardigheid ontdaan leven. Honderdduizenden stierven in de goelag, conform Stalins filosofie dat het de voorkeur had klassenvijanden niet onmiddellijk te vermoorden, maar hen zich te laten doodwerken.

Dit hele proces begon met taal: de ‘vijanden van het volk’ waren ‘parasieten’ en ‘uitzuigers’. Hetzelfde – mensen ontdoen van hun menselijke waardigheid en ze betitelen als ongedierte – gebeurde in 1994 tijdens de genocide in Rwanda. Hutu’s noemden Tutsi’s ‘kakkerlakken’.

De Sovjet-Unie en Rwanda zijn slechts twee voorbeelden van wat op zoveel plekken in de wereld gebeurde en gebeurt: het ontmenselijken van de medemens. De grote vraag na een dergelijke periode is: hoe gaan we samen verder, als één samenleving?

In Rusland en de meeste andere Oost-Europese landen werden de archieven van de geheime dienst slechts gedeeltelijk geopend, werd het gebeurde niet in zijn volle omvang erkend, en werden maar weinigen berecht voor begane misdaden. Het blijft hierdoor spoken in Oost-Europa. In Rwanda ging het anders: daar heeft men na de genocide, naast het Rwandatribunaal, het traditionele rechtssysteem *gacaca* in ere hersteld. Met dat systeem, letterlijk ‘gerechtigheid tussen het gras’, wordt recht gedaan

aan de behoefte om de waarheid te kennen, alle verhalen te horen, als basis voor verzoening.

Wereldwijd weten we: zonder recht geen verzoening, zonder verzoening geen waarheid, zonder waarheid geen gedeelde toekomst.

Net als Oost-Europa, Rwanda en zoveel andere plekken in de wereld, worstelt ook Nederland met een verleden dat doorwerkt in het heden. In Nederland staan we voor de volgende vraag: hoe gaan we als burgers van dit land samen verder, ondanks een slavernijverleden waarin de voorouders van de één de voorouders van de ander hun menselijkheid ontnomen hebben?

Een veelgehoorde reactie op deze vraag is: ‘Waarom het slavernijverleden weer oprakelen? Wat schieten we daarmee op? Wat moeten we ermee? Ik ben niet verantwoordelijk voor wat mijn voorouders in een ver verleden deden, toen waarden, normen en gewoonten heel anders waren dan nu.’

Het is zeker waar dat het slavernijverleden ver achter ons ligt, maar ook al is het langer geleden dan de voornoemde voorbeelden, toch speelt het in de levens van velen tot op de dag van vandaag een gevoelige rol. Het uit zich anno 2020 in ongelijkheid, uitsluiting en racisme. We kunnen het verleden niet langer verzwijgen, zoals ook blijkt uit de wetenschappelijke publicaties die recentelijk verschenen over de rol van Amsterdam en Rotterdam in het slavernijverleden.¹

Black Lives Matter

Daarbij komt dat ongelijkheid en het structurele racisme niet meer vallen te ontkennen. Voor mensen met een niet-westerse achternaam is het lastiger om een stageplek of een gewone arbeidsplaats te vinden, en er wordt ook gediscrimineerd op de woningmarkt, in het onderwijs, bij de Belastingdienst en bij de politie.

Met dank aan manifestaties in het kader van de beweging Black Lives Matter, maar ook aan initiatieven zoals de jaarlijkse Black Achievement Month en het openen van The Black Archives (www.theblackarchives.nl), wordt steeds duidelijker wat de bijdrage is van mensen van kleur aan onze samenleving, maar ook wat hun dagelijkse realiteit vaak is. Dat je, bijvoorbeeld, gevolgd wordt in een schoenwinkel omdat men je niet vertrouwt, of dat je op het vliegveld altijd uit de rij geplukt wordt voor controle. Dat je als zwarte zorgverlener in Nederland te horen kunt krijgen dat men niet door jou gewassen wil worden, en dat je niet geacht wordt te assisteren bij een bevalling omdat men er liever geen mensen van kleur bij heeft. Biculturele geestelijk verzorgers krijgen geregeld te horen dat men liever met een witte geestelijke bidt.

De COVID-19-pandemie heeft onze ogen verder geopend, door genadeloos licht te werpen op de zwakke plekken in het weefsel van onze samenlevingen, ook de Nederlandse. Ook wat het coronavirus betreft zijn de mensen aan de onderkant of in de marge van de samenleving eerder slachtoffer dan anderen. Economische scheidslijnen vallen vaak samen met etnische scheidslijnen.

Samenvattend: het slavernijverleden werkt door in het heden. Dat zien we door structureel racisme en door gevoelens van superioriteit en van inferioriteit. Dit eenmaal

Het slavernijverleden speelt in de levens van velen tot op de dag van vandaag een gevoelige rol

geconstateerd hebbend, reageren velen als volgt: 'Is dat erg? Mettertijd zal het wel goed komen!'

Verlichte moderniteit

Maar zo eenvoudig is het niet. Allereerst zouden we als samenleving nu wel geleerd moeten hebben dat lang niet alles na verloop van tijd 'vanzelf wel goed komt'. Toen in de jaren zestig en zeventig arbeidsmigranten uit Zuid-Europa en Noord-Afrika naar Nederland gehaald werden om werk te doen dat de autochtone bevolking niet zelf wilde doen, was de heersende politieke opvatting dat als men maar lang genoeg hier was en kennis zou nemen van de Nederlandse, verlichte moderniteit, men *als vanzelf* net zo zou willen worden als wij, en dan gewoonten uit het land van herkomst, onder andere wat betreft opvoeden en geloven, wel achter zich zou laten. Dat is niet gebeurd. Onder het mom een 'tolerant' land te zijn, heeft men nieuwkomers achteloos links laten liggen, waardoor breuklijnen zijn ontstaan. Deze zijn moeilijk te dichten, zeker in een samenleving waarin mensen er steeds meer naar neigen zich met social media en al terug te trekken in hun eigen 'bubbels' of 'echoputten'. Gevolg is dat men elkaar niet meer tegenkomt, en daar ook steeds minder behoefte aan heeft. Dat is een zorgelijke ontwikkeling.

Die ontwikkeling is zo zorgelijk omdat we leven in een polariserende wereld met prangende vraagstukken en complexe problemen – miljoenen vluchtelingen, een naderende ecologische ramp, de opkomst van intolerante bewegingen uit extremistische

Onder het mom een 'tolerant' land te zijn, heeft men nieuwkomers achteloos links laten liggen

hoek, de splijtende werking van social media, om er een aantal te noemen – waarvoor de oplossingen alleen in gezamenlijkheid gevonden kunnen worden, door groepen van zo divers mogelijke samenstelling. Keer op keer is

immers aangetoond dat divers samengestelde groepen de beste resultaten leveren, en die kwaliteit hebben we nu nodig. We kunnen het ons simpelweg niet permitteren in onze bubbels te blijven zitten. We moeten juist naar buiten treden; de complexiteit van de problemen waar we voor staan, vraagt dat van ons.

Het gaat hier nadrukkelijk om maatschappelijke uitdagingen die vanuit en door de samenleving opgelost zullen moeten worden. Maar de maatschappij kan dit niet alleen. Hier is ook een taak weggelegd voor de politiek, al was het maar vanwege de urgentie ervan. En hier ligt zéker een taak voor de christendemocratische politiek. Die onderscheidt zich immers door de oplossingen niet allereerst bij het individu of de markt te zoeken, zoals de liberalen doen, of bij de staat, zoals de sociaaldemocraten doen, maar in de samenleving zelf, in de maatschappelijke verbanden van mensen zelf. Dáár moet het slaan van bruggen en het leggen van verbindingen beginnen.

Maar hoe krijg je dat voor elkaar in een samenleving als de onze, waarin het onderlinge vertrouwen zoek is en de wens om samen één samenleving te zijn steeds verder afneemt? Op deze vraag valt geen eenvoudig antwoord te geven. Uiteraard moeten ontmoetingsplekken gefaciliteerd worden, speelplekken, pleinen, maar ook musea en kunst, als actoren in een sociaal systeem dat diversiteit bevordert. En natuurlijk hebben de media een rol te spelen waarop ze aangesproken moeten worden, tegen de oppervlakkigheid en hyperigheid van de dag in. Maar er moet nog veel meer gebeuren.

Maar hoe dan ook: dit alles begint met het werkwoord ‘erkennen’. Als we niet erkennen wat er aan de hand is, blijven alle goede bedoelingen niet meer dan dát: een praatje voor de vaak, een kopje thee hier of daar.

Splijtende problemen

De huidige situatie vraagt van de politiek om ook de hand in eigen boezem te steken en te aanvaarden dat discriminatie en uitsluiting, van zwart door wit (maar evengoed andersom), in onze samenleving grote, splijtende problemen zijn, met alle polariserende gevolgen van dien. Er moet dus beleid komen dat vernieuwend is en authentiek, want dat is nodig om het effectief te laten zijn. Waar het om gaat is niets minder dan het herstellen van het vertrouwen in onze samenleving. Dat kan door een nieuw sociaal contract, maar alleen als dat onderdeel is van een groter pakket dat gebaseerd is op een langetermijnvisie op de inrichting van onze samenleving en op onze plek en rol in Europa en in de wereld. In dat beleid zou discriminatie hard aangepakt moeten worden, en er zou heel duidelijk gemaakt moeten worden waar de rechtsstaat voor staat: dat de grondwet en wetgeving leidend zijn en de grenzen van het toelaatbare bepalen. Tegelijk zou het beleid moeten benadrukken dat vrijheid hoort bij onze democratische rechtsstaat, maar dat vrijheid niet zonder verantwoordelijkheid kan.

De politiek moet bovendien erkennen dat ze zélf een probleem heeft: ze is haar geloofwaardigheid kwijt. Het vertrouwen in de politiek, in ‘Den Haag’ en ‘Brussel’ en in de instituties, is geërodeerd. Ook hier moet de politiek de hand in eigen boezem steken en doen wat ze belooft. Belangrijk hierbij is ook: *practice what*

you preach. Laat dus, bijvoorbeeld, zien dat er zonder diversiteit geen oplossingen gevonden kunnen worden voor de problemen van vandaag. En dan bedoel ik diversiteit in de breedste zin: qua gender, leeftijd, fysieke capaciteit, etniciteit en religie. Laat die diversiteit zien, in al je geledingen.

Ten slotte: het gaat hier om zaken waar juist christendemocraten bovengemiddeld besef van hebben. Het gaat hier namelijk om spirituele zaken; het gaat erom als mens gezien, gehoord en erkend te worden. En dat wil iedereen: de nazaten van tot slaaf gemaakten én de nazaten van de voormalige slavenhouders.

In deze complexe tijden liggen er vele kansen voor een politiek die onderscheidend, authentiek en verbindend *durft* te zijn. Het is zaak die kansen nu te grijpen.

Laat zien dat er zonder diversiteit geen oplossingen gevonden kunnen worden voor de problemen van vandaag

1 Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam-onderzoek*. Amsterdam: Het Spectrum, 2020; Gert Oostindie (red.), *Het koloniale verleden van Rotterdam*. Amsterdam: Boom,

2020; Alex van Stipriaan, *Rotterdam in Slavernij*. Amsterdam: Boom, 2020; Francio Guadeloupe, Paul van de Laar en Liane van der Linden (red.), *Rotterdam, een postkoloniale stad in beweging*. Amsterdam: Boom, 2020.

Discriminatieverbod en sociale cohesie

Wet- en regelgeving ten aanzien van het gelijkheidsbeginsel en het discriminatieverbod zijn nodig om de sociale cohesie in ons land te bevorderen. Veel zaken die bij het College voor de Rechten van de Mens komen, zijn geen doelbewuste schendingen van het gelijkheidsbeginsel, maar onbedoelde effecten van vooronderstellingen of stereotiepe denkwijzen. Klachten komen meestal niet voort uit een claimcultuur, maar uit de wens de samenleving te verbeteren. Behandeling door het College draagt daar dan ook aan bij.

door Jan-Peter Loof De auteur is ondervoorzitter van het College voor de Rechten van de Mens en doceert constitutioneel recht en mensenrechten aan de Universiteit Leiden. Hij is sinds 1986 lid van het CDA.

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) zegt in artikel 1: ‘Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.’ Ik vind dat altijd een mooie combinatie. Aan de ene kant is er het declaratoire element: mensen zijn – als mens, naar hun aard – vrij en gelijkwaardig. Aan de andere kant is er het missionaire element: de gedragsinstructie voor de mens in relatie tot zijn medemens. Het is ook een noodzakelijke combinatie, want vrij en gelijk in waardigheid geboren worden wil niet zeggen dat die vrijheid en gelijkwaardigheid ook in de rest van het leven vanzelf realiteit worden. Daar is in het dagelijkse samenleven heel wat geest van broeder- en zusterschap voor nodig, en soms moeten er zware tegenkrachten voor overwonnen worden. Immers, het zit de mens in de genen om te categoriseren, te denken in groepen. En daaruit kunnen allerlei bewuste, maar ook veel minder bewuste of zelfs geheel onbewuste uitsluitingsmechanismen voortvloeien die kansgelijkheid in de weg staan. Mechanismen die maken dat aan individuen bepaalde eigenschappen of gedragingen worden toegeschreven vanwege het gegeven dat zij behoren tot een bepaalde groep, waardoor individuele kwaliteiten buiten beeld blijven of er geen acht geslagen wordt op persoonlijke gedragingen. In dat soort situaties moet die geest van broeder- en zusterschap wat hulp krijgen in de vorm van juridische regels en procedures.

Gelijkheidsbeginsel en discriminatieverbod

In artikel 1 van de Grondwet is zowel het gelijkheidsbeginsel als het discriminatieverbod geformuleerd. Dit artikel bevat in de eerste plaats een juridisch relevant gebod aan de wetgever, het bestuur en de rechter.¹ Uit dit discriminatieverbod – en trouwens ook uit het discriminatieverbod zoals dat is opgenomen in verschillende mensenrechtenverdragen² – vloeit tevens een verplichting voort voor de overheid om discriminatie tussen burgers onderling te bestrijden, onder meer via wetgeving. Dat gebeurt in Nederland dus ook. In het Wetboek van Strafrecht zijn discriminerende uitingen en gedragingen strafbaar gesteld (artikel 137c t/m 137g). Het Burgerlijk Wetboek (BW) bevat bepalingen over gelijke behandeling van mannen en vrouwen op het werk: bij de werving en selectie, de beloning, de arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. En daarnaast is er een serie gelijkebehandelingswetten, met als belangrijkste de Algemene wet gelijke behandeling (AWGB), de Wet gelijke behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid (WGBL) en de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (WGBH/CZ). Zowel bij de artikelen uit het BW als bij de gelijkebehandelingswetten geldt dat personen die zich gediscrimineerd voelen een verzoek om een oordeel kunnen voorleggen aan het College voor de Rechten van de Mens; dit is geregeld in artikel 10 van de Wet College voor de Rechten van de Mens. Dat die klachtmogelijkheid bij het College er is, komt niet alleen doordat het EU-recht eist dat elke lidstaat een speciale gelijkebehandelingsautoriteit heeft. Er zit een principiële redenering achter, die door de Nederlandse wetgever al was geaccepteerd voordat de EU gelijkebehandelingsrichtlijnen vaststelde: (1) maatschappelijke

uitsluiting en achterstelling van personen op grond van criteria als ras, etnische of nationale afkomst, geslacht, leeftijd, seksuele geaardheid moet worden bestreden, en kansgelijkheid moet worden bevorderd; (2) om te voorkomen dat personen die in het maatschappelijk verkeer gediscrimineerd worden of zich gediscrimineerd voelen, vanwege die discriminatie economisch afhankelijk en maatschappelijk improductief blijven of zich zelfs afkeren van de rest van de samenleving, is het belangrijk dat hun een laagdrempelig en goedkoop juridisch mechanisme wordt geboden waarlangs ze die discriminatie aan de kaak kunnen stellen en ze duidelijkheid kunnen krijgen over de juridische toelaatbaarheid van de behandeling die hun ten deel is gevallen.

De procedure bij het College dient dus de sociale cohesie. Daarnaast vervult zij een aanjaagrol: de oordelen van het College kunnen fungeren als eyeopener om werkgevers, onderwijsinstellingen, zorg- en welzijnsinstellingen en aanbieders van goederen en diensten bewust te maken van handelwijzen of gedragingen die een discriminerend effect hebben. Als vandaag de dag zo veelvuldig gesproken wordt over institutioneel of systemisch racisme, gaat het niet alleen om expliciete en bewuste achterstelling of uitsluiting van mensen met een migratieachtergrond. Dergelijke bewuste achterstelling of uitsluiting komt zeker wel voor,³ maar vormt slechts een klein deel van het institutionele racisme. Een veel groter deel wordt gevormd door de onbewuste uitsluitingsmechanismen die voortvloeien uit als

De oordelen van het College kunnen fungeren als eyeopener

logisch of vanzelfsprekend ervaren handelwijzen, uit stereotiepe denkpatronen, uit vooronderstellingen die, hoewel onuitgesproken, toch een rol spelen bij beslissingen. Tijdens zittingen van het College komt het zeer geregeld voor dat de verwerende partij aangeeft zich van geen kwaad bewust te zijn en geenszins de bedoeling te hebben gehad om iemand te discrimineren. Het College legt dan uit dat ook onbewuste of onbedoelde discriminatoire resultaten van gedragingen of handelwijzen strijd met het gelijkebehandelingsrecht kunnen opleveren.

Noodzakelijke ongelijke behandeling

Daarnaast komt het nogal eens voor dat een werkgever of andere organisatie iedereen zo graag gelijk wil behandelen dat er geen oog meer is voor de verschillen tussen mensen. En die verschillen tussen mensen maken nu juist dat voor het bereiken van écht gelijke kansen soms een zekere mate van *ongelijke* behandeling noodzakelijk is. Dit speelt overigens niet zozeer bij de discriminatiegrond ras/afkomst, maar bijvoorbeeld wel bij de gronden geslacht en handicap. Als een vrouw die vanwege haar zwangerschap niet kan werken op precies dezelfde manier wordt behandeld als een man die om een andere reden niet kan werken, wordt er toch in strijd met het gelijkebehandelingsrecht gehandeld, omdat vrouwen geen nadeel mogen ondervinden van het gegeven dat alleen zij zwanger kunnen worden. Als een gehandicapte persoon in een winkel om extra hulp of begeleiding vraagt om producten te kunnen uitzoeken, kan die winkel dat niet

weigeren met het argument dat die hulp of begeleiding ook niet aan andere klanten gegeven wordt.⁴

Ook al vloeien uit een oordeel van het College geen financiële consequenties voort en legt het College geen sancties

Voor het bereiken van écht gelijke kansen is een zekere mate van ongelijke behandeling noodzakelijk

op: de eyeopenerrol van de oordelen is effectief. De laatste jaren is telkens te zien dat in 80 tot 85 procent van de zaken waarin het College oordeelde dat er was gediscrimineerd, de verweerder in reactie op dat oordeel maatregelen nam om te voorkomen dat die discriminatie zich nogmaals zou voordoen, óf stappen zette om het slachtoffer van de discriminatie tegemoet te komen of te compenseren.⁵

Slachtofferdenken?

Het is voor een individu vaak lastig om te bewijzen dat hij of zij het slachtoffer is van discriminatie, juist omdat de botte, expliciete en bewuste vormen van discriminatie niet zo vaak voorkomen. De gelijkebehandelingswetten houden daar rekening mee. Die vergen namelijk niet dat iemand dit bewijst. Het is voldoende als feiten of omstandigheden worden aangedragen die het vermoeden van discriminatie vestigen. Als dat vermoeden gevestigd is, is het vervolgens aan de verweerder om aan te tonen dat er niet gediscrimineerd is.⁶ Dat wekt wellicht de indruk dat het gelijkebehandelingsrecht klagers of personen die zich slachtoffer voelen 'bevoordeelt'. In de oordelenpraktijk van het College blijkt dat echter niet. Bijvoorbeeld: in 2019 ontving het College 541 verzoeken om een oordeel. Die hoeveelheid verzoeken leidde uiteindelijk tot 140 oordelen. In de meeste van de overige gevallen concludeerde het College dat de klacht

betrekking had op een gedraging waarop het gelijkebehandelingsrecht niet van toepassing was (denk aan vermeend discriminerende opmerkingen in de openbare ruimte of in de media; die vallen niet onder de reikwijdte van de AWGB en voor dat soort gevallen gelden dus ook de strengere bewijsregels uit het strafrecht) of dat de klacht kennelijk ongegrond was omdat er geen sprake was van feiten die zelfs maar een begin van een vermoeden van discriminatie op enige in de wet genoemde grond konden vestigen.⁷ En van de uiteindelijk uitgebrachte 140 oordelen kwam het College in 46 procent tot de conclusie dat sprake was van verboden onderscheid.

In 54 procent van de uitspraken van het College was onderscheid wettelijk gerechtvaardigd

In 54 procent was er dus ofwel geen onderscheid, ofwel onderscheid dat wettelijk gerechtvaardigd was. Deze percentages zitten al jaren in dezelfde bandbreedte, dus dat is geen indicatie dat het gelijkebehandelingsrecht en de procedure bij het College slachtofferdenken in de hand werken. Mijn ervaring is trouwens ook dat een aanzienlijk aantal verzoekers op de zitting aangeeft dat het hun niet te doen is om compensatie of genoegdoening; ze willen er vooral voor zorgen dat andere personen niet hetzelfde hoeft te overkomen als henzelf. In die zin zie ik dus dat verzoekers zich niet louter wentelen in hun slachtofferschap, maar met hun procedure beogen bij te dragen aan maatschappelijke verbetering.

1 Zie nader: N.M.C.P. Jägers & J.P. Loof, 'Commentaar op artikel 1 van de Grondwet', in: E.M.H. Hirsch Ballin en G. Leenknegt (red.), *Artikelsgewijs commentaar op de Grondwet*, webeditie 2020. Zie www.Nederlandrechtsstaat.nl

2 Zie onder meer artikel 14 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM), artikel 26 Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (IVBPR), het Internationaal Verdrag tot uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie (IVUR) en het Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen (doorgaans VN-Vrouwenverdrag genoemd).

3 Zo bleek uit onderzoek in de particuliere verhuursector in Amsterdam dat woningzoekenden met een niet-westerse naam in Amsterdam geregeld ongelijk behandeld worden ten opzichte van woningzoekenden met een Nederlandse naam. Zie: Steven Kromhout, Lianne Wittkämper en Esther Cozijnsen, *Discriminatie op de Amsterdamse*

woningmarkt. Praktijktesten in de particuliere huursector. Amsterdam: RIGO Research en Advies, 2020.

4 De WGBH/CZ verplicht aanbieders van goederen of diensten om een doeltreffende aanpassing te verrichten om voor personen met een handicap de toegang tot de aangeboden goederen of diensten mogelijk te maken.

5 Zie onder andere: College voor de Rechten van de Mens, *Monitor Discriminatiezaken 2019*. Utrecht: College voor de Rechten van de Mens, 2020.

6 Zie bijv. artikel 10 AWGB. Dit wordt vaak aangeduid als het principe van de gedeelde of verschuivende bewijslast.

7 Dat laatste soms ook doordat de verzoeker in gebreke bleef om gevraagde nadere informatie aan het College te verschaffen waaruit dan wellicht een vermoeden af te leiden zou zijn. Als de verzoeker niet reageert op dergelijke vragen, sluit het College na verloop van enige tijd het onderzoek.

‘De kracht van diversiteit wordt misschien weleens overschat’

door Jan Prij De auteur is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

Als er één organisatie in Nederland is die midden in het debat over ‘diversiteit en gemeenschap’ staat, is dat de Nationale Politie wel. Zij wil de gemeenschap dienen, waarin diversiteit tot grote spanning kan leiden – zelfs in de eigen geledingen. ‘We merkten dat de nadruk op verschillen binnen de politie de polarisatie versterkte. Toen hebben we ons diversiteitsbeleid omgegooid, en weer meer het belang van eenheid benadrukt.’

Liesbeth Huyzer is plaatsvervangend korpschef bij de Nationale Politie en staat aan de top van een piramide met meer dan zestigduizend mensen. Onder haar verantwoordelijkheid vallen de kwaliteit van de politie, vakmanschapontwikkeling en de diversiteitsagenda. Vijftien jaar geleden kwam ze als zijinstromer bij de politie terecht, eerst als lid korpsleiding Amsterdam, later als politiechef Noord-Holland. ‘Dat was heel bewust beleid onder minister Guusje ter Horst. “Politietop divers” heette het: er moesten meer vrouwen en meer mensen met een multiculturele achtergrond bij de politie komen. Daar hoorden ook mensen bij “van buiten de Politieacademie”, zoals ik. Dat was een eerste stap om in de strategische politietop naar diversiteit

te streven. Het is de basis van waar we nu staan. Geen andere publieke organisatie heeft denk ik meer vrouwen in de top. Multiculturaliteit is nog een aandachtsgebied, maar dat is ook zichtbaar bij andere publieke organisaties.’

Hoe gaat de politie om met discriminatie?

‘De politie is een afspiegeling van de samenleving. Wat je daar aan racisme en discriminatie ziet, is ook bij de politie aanwezig, moet ik eerlijkheidshalve zeggen. Hoe ongemakkelijk deze waarheid ook is, zeker gezien het feit dat de politie de neutraliteit dient te bewaren en er voor iedereen is. Het is nodig deze ongemakkelijke waarheid onder ogen te zien om er iets aan te kunnen doen.

Liesbeth Huyzer

Om draagvlak te houden in de samenleving zullen we, ook in onze eigen gelederen, een afspiegeling van de samenleving moeten zijn. In grote steden waar meer dan de helft van de bevolking een andere etnische achtergrond heeft, kan het niet zo zijn dat er een overwegend witte politie werkzaam is. Maar op dit gebied doen we het beter dan welke organisatie ook. Dertien procent van onze mensen in de basispolitiezorg heeft een andere etnische achtergrond. Niettemin te weinig.'

Toch levert die diversiteit ook spanningen op en dat gaat nog niet altijd goed.

'We zijn op dat gebied helaas soms negatief in

beeld gekomen. Wat dat betreft leef je als politie onder een vergrootglas. Vorig jaar kwamen klokkenluiders naar buiten die zeiden dat het korps onveilig was. Dat deed pijn, omdat we jarenlang een beleidsprogramma op dit onderdeel hadden dat *De Kracht van het verschil* heette. Alleen, wat merkten we? De nadruk op verschil werkte verkeerd uit. Elke groep werd apart benaderd. Dat versterkte juist de polarisatie en verminderde het eenheidsgevoel binnen het korps.'

Wat heeft u hieraan gedaan?

'We hebben ons diversiteits- en inclusiebeleid omgevormd. Het heet nu: *Politie voor iedereen*.

Diversiteit en gemeenschap

De kracht van diversiteit wordt misschien weleens overschat. Hoe diverser een organisatie, des te beter die werkt, hoor je dan. Ja, dat is zo, mits er ook goed leidinggegeven wordt aan die diversiteit. Dat gaat namelijk bepaald niet vanzelf. Daarvoor is een veilig klimaat nodig. Mensen moeten hun gevoelens en opvattingen bespreekbaar kunnen maken. Om vervolgens tot een gemeenschappelijke opvatting over de kern van het politiewerk te kunnen komen; een opvatting die uitgaat boven het particuliere, het individuele, het verschil.'

Dat lijkt me best lastig. Politiemensen willen toch vooral aan de slag en niet al te veel navelstaren ...

'Onze cultuur is er inderdaad vanouds een van "Ik ben buiten op straat nodig". Het goede gesprek over wat je drijft en wat je belangrijk vindt, is voor veel mensen

lastig. Toch is het nodig hiervoor de ruimte te geven.

Om los te komen van wat er buiten op straat gebeurt is, moet je binnen jouw verhaal kwijt kunnen.

Politiemensen komen in tal van spannende situaties terecht. Als ze daar te lang mee blijven lopen, krijgen ze last van stress, wat kan resulteren in PTSS. Dat zien we in toenemende mate binnen het korps gebeuren. Die gesprekken zijn dus cruciaal. Dat levert op korte termijn misschien ongemak en onveiligheid op, maar voor de veiligheid van het korps op lange termijn is het van levensbelang. Anders kunnen mensen niet op een gezonde manier hun werk blijven doen.'

Gezag blijkt daarbij niet meer vanzelfsprekend. Hoe verdient een politiemans of -vrouw in een samenleving als de onze gezag?

'De tijden van het automatische gezag dat de burgemeester, de dominee en de onderwijzer hadden, liggen ver achter ons. We zien de laatste jaren het ontzag voor gezag helaas nog verder afnemen. We werken langs twee lijnen

om dat gezag terug te verdienen. Allereerst is dat een goede verbinding met de samenleving. Mensen kennen en door de mensen gekend worden, daar gaat het om. "Werk je bondgenoten in vreedstijd" is een credo bij ons. Betrouwbaar zijn is daarbij een belangrijk aspect. Gelukkig is het vertrouwen in de politie nog altijd erg hoog.'

Berichtgevingen via het nieuws suggereren vaak iets anders.

'Krantenberichten kunnen een vertekend beeld geven. In de vertrouwensmonitor van het CBS uit 2018 scoren we zelfs het hoogst van alle publieke organisaties. Cynisch kun je misschien zeggen: "In het land der blinden is eenoog koning", maar onze betrouwbaarheid is dus echt wel een gegeven. Hierbij speelt mee: we zijn er op de momenten dat het er echt toe doet.

Als burgers in nood zijn komen we, en dat wordt gewaardeerd. Als we hen aanspreken op hun gedrag, zijn we minder welkom. En dat laatste is de kant die vaak het nieuws haalt.'

De politie heeft een duidelijke rol om polarisatie tegen te gaan

Wat is de tweede lijn waarlangs u het gezag van de politie wilt vergroten?

'We sturen de organisatie aan op een viertal waarden. Dat zijn betrouwbaarheid, integriteit, moed – een stap vooruitzetten waar anderen achteruitgaan – en verbinding. De samenleving polariseert steeds verder, en wij als politie hebben een duidelijke rol om dat tegen te gaan. We proberen te de-escaleren en partijen te verbinden. Het belang van dat wij verbinding blijven zoeken, dus smeeroil van de samenleving kunnen zijn, wordt steeds groter. Ook in de politiek en de media is de genoemde polarisatie zichtbaar. We sturen daarom meer en meer op waarden en minder op protocollen die voorschrijven wat iemand moet doen. Daarbij vertrouwen we op de professionaliteit van de agent op straat.'

Maar de wijkfunctie, de ogen en oren van de wijk zijn, staat toch onder druk?

‘Ja, de aanwezigheid in de wijk staat onder druk. Jarenlang was eerder het wegwerken van de overbezetting het parool. Ook moesten we financieel op orde komen. Inmiddels hebben we geen overbezetting meer, maar juist onderbezetting, vanwege de uitstroom en vergrijzing. Deze onderbezetting manifesteert zich met name binnen de basispolitiezorg. Tegelijkertijd zijn er nu – en dat is paradoxaal – meer wijkagenten dan ooit tevoren. Omdat er zoveel druk is komen te staan op de 167 teams basispolitiezorg in het land die de meldingen verwerken, de noodhulp verzorgen en de incidenten afhandelen, draaien de wijkagenten nu deels mee in de 24 urenroosters en kunnen ze dus minder op straat en in de wijk aanwezig zijn.’

Het lijkt wel wat op de problemen in de zorg. Ook daar is bezuinigd vanwege efficiency en zijn later grote tekorten ontstaan.

‘Dat klopt. Het is belangrijk de problematiek breder te trekken en de parallel met bijvoorbeeld de zorg te zien. De waardering van de publieke gezagsdragers is heel broos. We moeten nu nota bene teststraten bewaken. Er vinden bedreigingen plaats op de spoedeisende hulp. Het ene moment staan we te klappen voor de zorg, het andere moment worden zorgverleners aangevallen. Dat is te zot voor woorden. In zo’n context heb je als politiefunctaris te handhaven en zul je je rol moeten spelen: je moet het gesprek aangaan, en de mensen in kwestie begrenzen waar dat nodig is.’

‘Daarbij is de werklust toegenomen; kijk maar naar de problematiek van verwarde personen, de terreurdreiging en de toename van het maatschappelijk ongenoegen. We hebben nog nooit zoveel demonstraties gezien als dit jaar. Er is altijd wel een groep die het ergens niet mee eens is en daar het grondrecht om te protesteren voor

wil gebruiken. Hun goed recht, dat wij graag beschermen. Maar dat recht wordt soms ook misbruikt. Zo worden demonstraties niet meer gemeld en politici bedreigd. Politiek wordt op een enge manier persoonlijk gemaakt, waardoor de persoonsbeveiliging toeneemt. Ja, we staan onder druk, juist nu we zo hard nodig zijn in de samenleving. En dat is zorgelijk. We zullen meer oog moeten hebben voor wat we als samenleving gemeenschappelijk hebben.’

Terug naar de aandacht voor diversiteit binnen de politie. Hoe geeft u hieraan leiding? Spelen waarden hier ook een belangrijke rol, omdat u minder op het verschil en meer op het gemeenschappelijke wilt inzetten?

‘Ja, dat klopt. Het programma *De Kracht van het verschil* zat erg op het niveau van de diversiteit. Het was bovendien een aparte projectorganisatie. Dan wordt het toch iets extra’s dat “van hen moet”, en niet iets wat integraal verbonden is met het eigen werk. We hebben nu gezegd: nee, *Politie voor iedereen* betreft onze identiteit, datgene waar we beroemd om zijn in de wereld, en dat, gezien de polarisatie, juist nu zo hard nodig is: bouwen aan de gemeenschap. We willen verankerd zijn in de samenleving, in de diverse wijken van het land. De vier eerdergenoemde waarden zijn hiervan afgeleid. En het gaat zelfs nog een spade dieper: de tekst van artikel 1 van de Grondwet is op elk politiebureau te vinden. We zijn “waakzaam en dienstbaar aan de waarden van de rechtsstaat”. Met artikel 1 van de Grondwet wordt iedereen vanaf de eerste dag op de Politieacademie opgeleid. Dat is de pijler van het diversiteits- en inclusiebeleid van de politie.’

De waardering van publieke gezagsdragers is heel broos

Gelijkheid! En vrijheid en broederschap dan?

Tocqueville zou niet verbaasd zijn over het aanhoudende gelijkheidsstreven in de samenleving. Hij zou daarentegen gruwen van ‘identiteitspolitiek’. Hier sneuvelt broederschap (lees: burgerschap). ‘Bubbels’ worden gekoesterd, gemeenschapszin in de bredere zin van het woord wordt afgewezen, en een visie op het algemeen belang wordt geblokkeerd. Tocqueville waarschuwde al voor de macht van de publieke opinie, en pleitte hartstochtelijk voor subsidiariteit in het openbaar bestuur. Christendemocraten zouden ook van Tocqueville kunnen leren dat democratie floreert bij een innerlijke gesteldheid die, naast gelijkheid, ook vrijheid en broederschap cultiveert.

door Sophie van Bijsterveld De auteur is hoogleraar Religie, recht en samenleving aan de Radboud Universiteit en voorzitter van de redactie van CDV. Van 2007 tot 2019 was zij Eerste Kamerlid voor het CDA.

‘Vrijheid, gelijkheid, broederschap!’ Voor Alexis de Tocqueville (1805-1859) zal deze strijdkreet ambivalente gevoelens opgeroepen hebben. De Franse Revolutie zelf had voor zijn aristocratische familie dramatische gevolgen: meerdere familieleden eindigden op het schavot. Tegelijk aanvaardde Tocqueville zelf dat de tijd niet kon worden teruggedraaid. Hij stond met beide benen in de postrevolutionaire tijd en aanvaardde de democratie die daarvan bij uitstek het kenmerk was.

Tocqueville herkende in de geschiedenis van de vele honderden jaren vóór hem een constante factor: een onstuitbare ontwikkeling in de richting van steeds grotere maatschappelijke gelijkheid. De drijvende kracht daarachter was de menselijke hang daarnaar. Deze mondde uiteindelijk uit in de omverwerping van het ancien régime. Democratie was daarmee onvermijdelijk. Zich daartegen verzetten was dus zinloos.

De hang naar gelijkheid was met de vestiging van de democratie niet ten einde; die zou zich in de toekomst nog op vele manieren openbaren. Tocqueville zag ook dat de gelijkheid die met de democratie gegeven was, op haar beurt alle aspecten van het maatschappelijke leven zou doordrenken en daarop invloed zou uitoefenen. ‘Vrijheid, gelijkheid, broederschap, maar de sterkste van deze drie is de gelijkheid’, zou Alexis de Tocqueville gezegd kunnen hebben.

Oog voor democratie

Als twintiger reisde hij samen met een goede vriend naar Amerika, om daar in opdracht van de Franse overheid een studie naar het gevangeniswezen uit te voeren. Die reis was een kans om de jonge Amerikaanse democratie in al haar facetten te ervaren en te doorgronden. De reis leverde zijn prachtige werk *De la démocratie en Amérique* op, verschenen in twee delen (1835 en 1840).¹ Het boek wordt wel het beste boek over de moderne democratie ooit genoemd.

In de ogen van Tocqueville was gelijkheid niet alleen een bestaansvoorwaarde voor democratie; zij kon daarvoor ook een bedreiging vormen. Tocquevilles werk kenmerkt zich door de analyse van de aard, de verschijningsvormen en de gevolgen van het menselijke gelijkheidsstreven én door zijn zoektocht naar de manieren waarop vrijheid in een democratische samenleving gewaarborgd kan blijven. Dat maakt zijn werk voor ons nu van blijvend belang. Het is niet voor niets dat hij de laatste jaren in Nederland herontdekt wordt. Het idee van ‘broederschap’ speelt in zijn gedachtegoed ook een onmiskenbare rol, al komen we die term als zodanig niet echt tegen.

Wat zien wij wanneer wij met de ogen van Tocqueville naar ‘diversiteit en gemeenschapszin’ in de Nederlandse samenleving kijken? Ik licht er een paar elementen uit.

De onstuitbare kracht van het gelijkheidsstreven vindt steeds nieuwe wegen om haar werking uit te oefenen. De inkomens- en beloningensfeer is een klassiek domein voor gelijkheid. De discussie

daarover verstomt niet, al was het maar omdat deze vanuit allerlei invalshoeken steeds weer opnieuw gevoerd kan worden: vanuit de man-vrouwverhouding, een- of tweeverdienershuishoudens, de verdedigbaarheid van de hoogte van publiek gefinancierde inkomens, of het verschil tussen de bodem en de top van het inkomensgebouw. Hetzelfde geldt voor belastingen en sociale zekerheid. Discussies daarover zijn onuitputtelijk. Tocqueville voorzag dat al. Ook zag hij de nivellerende werking van de macht van het getal.

Het gelijkheidsstreven vindt een minstens zo groot strijdtoneel in het domein van ‘identiteiten’, precies die soorten identiteit die aan de orde zijn wanneer wij de samenleving als ‘divers’ betitelen. Naast meer klassieke kenmerken als ras, geslacht, politieke gezindheid of religieuze overtuiging, staan nieuwe persoonskenmerken centraal, zoals die van seksualiteit, gender en afstamming, met als inzet erkenning van gelijkheid en van achterstelling in het verleden. Het past in dit beeld dat artikel 1 van de Grondwet opent met het gelijkheids- en non-discriminatiebeginsel. Het is even vooruitziend dat artikel 1 niet met een opsomming van met name genoemde discriminatiegronden volstaat; op die opsomming volgt het verbod van discriminatie ‘op welke grond dan ook’.²

Tocqueville zou niet verbaasd zijn over het aanhoudende gelijkheidsstreven op allerlei terreinen. Hij zou daarentegen gruwen van ‘identiteitspolitiek’: het

Gelijkheid is niet alleen een bestaansvoorwaarde voor democratie, maar kan daarvoor ook een bedreiging vormen

Diversiteit en gemeenschap

bedrijven van politiek *vanuit* die identiteiten en *met het oog op* die identiteiten; dat geldt ook voor een overheid die daarin meegaat. Mark Lilla, een zelfverklaarde Amerikaanse *liberal*, liet mooi zien hoe meebewegen met identiteitspolitiek eruit kan zien. Hij hekelde zijn eigen Democratische Partij, die ten tijde van het schrijven van zijn boek op haar website een menukeuze had voor zeventien (!) uiteenlopende bevolkingsgroepen.³ Voor elk van deze groepen presenteerde de partij zich op een andere manier. Hier sneuvelt broederschap (lees: burgerschap). ‘Bubbels’ worden gekoesterd, gemeenschapszin in de bredere zin van het woord wordt afgewezen, en een visie op het algemeen belang wordt geblokkeerd.

De macht van de publieke opinie is door Tocqueville voorspeld. Hij verklaarde dit verschijnsel als volgt: in een democratische samenleving is iedereen gelijk aan een ander. Daarom is iemand niet geneigd enige waarde te hechten aan de opvatting van een ander. Dezelfde persoon is wel graag bereid het oordeel van ‘alle anderen’ te volgen. De macht van het getal werkt ook in de volksvertegenwoordiging, met als potentieel slachtoffer de vrijheid. Kijkend naar Nederland anno nu zou Tocqueville zijn voorspelling waarschijnlijk herkennen in de soms inconsistente manier waarop vrijheid van meningsuiting aan de orde komt in discussies over religieuze of andere vormen van diversiteit. Deze discussies zijn niet alleen zeer intens, maar ook hoogst

Bron: Pixabay

politiek gevoelig, al was het maar omdat zij ook betrekking hebben op overtuigingen die raken aan de hiervoor genoemde identiteiten en discussies over basiswaarden van onze samenleving.

Op het eerste gezicht lijkt hier de vrijheid te zegevieren. Zoals premier Rutte in november 2020 de nationale stemming onder woorden bracht: ‘Niemand heeft het recht niet beledigd te worden’, en: ‘Alle leraren moeten alle spotprenten kunnen laten zien.’⁴ Deze uitspraken werden gedaan in reactie op het bericht dat een leraar moest onderduiken vanwege het tonen van een spotprent over de islam. In het licht van de terechte afschuw hierover en over eerdere gewelddadigheden in Frankrijk en Nederland na spot met de islam, leek de vrijheid van meningsuiting nagenoeg verabsoluteerd te worden. Toch is dat enigszins eenzijdig. De trend in de strafwetgeving op dit punt is de laatste decennia vooral het beperken van de vrijheid van meningsuiting. Zo werden de gronden voor strafbaarheid van groepsbelediging uitgebreid. Ook de burgerlijke wet stelt grenzen aan de vrijheid van meningsuiting (onrechtmatige daad). En een werkgever dient te zorgen voor een werkklimaat waarin ook verbaal geen sprake is van discriminatie. Bij vergaande spotprenten buiten het terrein van religie zou het terecht moeilijk voorstelbaar zijn dat in diezelfde absolute termen over de vrijheid van meningsuiting gesproken zou worden, zeker wanneer die leerlingen in een klas persoonlijk zouden raken.⁵

Gelijkheidsstreven leidt tot centralisatie, zoals Tocqueville haarscherp in de gaten had. Hij zou geen moeite hebben om deze trend in Nederland

te herkennen. Verschillen tussen gemeenten in voorzieningen en politieke keuzes worden niet gemakkelijk geaccepteerd. De combinatie van toedeling door het rijk van extra taken aan de gemeente (‘decentralisaties!’), bezuinigingen en regionaal opererende samenwerkingspartners leidt op haar beurt weer tot schaalvergroting en afname van herkenbaarheid in de eigen gemeenschap. Centralisatie bevordert gelijkheid, maar vrijheid en broederschap komen al snel in de knel. Centralisatie leidt vervolgens tot minder daadwerkelijke betrokkenheid bij de publieke zaak. Eenvormige nationale wetgeving komt verder te staan van de concrete leefwereld van mensen. Om aan materiële gelijke behandeling recht te doen, volgen vele nuancerings- en uitzonderingen, die wetgeving steeds complexer maken. Zo lijkt het soms alsof de uitzonderingen de wet bepalen. Ook dan maken vrijheid en broederschap plaats voor gelijkheid.

Gelijkheidsstreven leidt tot centralisatie

Wenken voor het CDA

Wat betekenen deze voorbeelden voor de positie van het CDA in het spanningsveld van diversiteit en gemeenschapszin, van vrijheid, gelijkheid en broederschap?

Voor het CDA blijft het van belang te opereren als partij die – vanuit een geheel eigen visie – het *algemeen belang* op het oog heeft. Voor het CDA is dat vanzelfsprekend. Het is minder vanzelfsprekend om dat ook in het doen en laten in de dagelijkse politiek te verwoorden of meer dan slechts impliciet tot uitdrukking te brengen. Het bedrijven van identiteitspolitiek past hierin niet.

Het is ook belangrijk om te zien dat, in de verhouding tussen vrijheid, gelijkheid en broederschap, juist gelijkheid al snel de overhand kan krijgen, cultureel-maatschappelijk en politiek-staatkundig. In een goede democratische samenleving is er een *balans* tussen vrijheid en gelijkheid, en bevindt broederschap zich wellicht als makelaar tussen die twee. Broederschap behoeft waarachtige ontmoeting tussen mensen. Tocqueville had grote aandacht voor de religie die hij in Amerika aantrof: die cultiveerde een innerlijke gesteldheid die niet alleen gelijkheid omarmt, maar ook broederschap, en een vrijheidsopvatting die een democratie kan dragen.⁶ Het gaat dan om een opvatting van vrijheid als ruimte om het goede te doen; niet om alles te doen wat niet verboden is.

Als bestuurlijk beginsel blijft voor het CDA daadwerkelijke *subsidiariteit* belangrijk: politiek dicht bij de eigen leefwereld, de ervaring van de noodzaak tot samenwerking, en oog voor elkaars belangen.

De voorgaande aanbevelingen, hoe vertrouwd zij wellicht voor CDA-oren klinken, zijn makkelijker uitgesproken dan in praktijk gebracht; Tocqueville zag al dat dit lastig was. Voeg daaraan toe de hoge verwachtingen die wij van elkaar en

Broederschap behoeft waarachtige ontmoetingen tussen mensen

van de overheid hebben, de bevolkingsdichtheid, mobiliteit en communicatiemogelijkheden, en de drukte van het dagelijks bestaan. Waar Tocqueville zag dat opvattingen en waarden in een democratische

samenleving stevig uiteenlopen en voortdurend veranderen, trof hij in het toenmalige Amerika een basisconsensus daarover in de moraliteit van een christendom boven de geloofsverdeeldheid. Bij ons is dat niet gegeven: discussies over integratie en integratiebeleid laten immers keer op keer zien dat wij fundamenteel verschillend denken over wat onze basiswaarden zijn. Ook dat maakt het er niet eenvoudiger op. Maar ook niet minder van belang.

1 In Nederlandse vertaling: Alexis de Tocqueville, *Over de democratie in Amerika*. Rotterdam: Lemniscaat, 2011.

2 Dit neemt niet weg dat er een voorstel aanhangig is om ook handicap en seksuele gerichtheid aan de non-discriminatiegronden toe te voegen (*Kamerstukken II*, 32 411).

3 Mark Lilla, *The once and future liberal. After identity politics*. Londen: Hurst, 2018, pp. 11-12.

4 Hanneke Keultjes, 'Rutte over bedreigde leraren: "Niemand heeft het recht niet beledigd te worden"',

Algemeen Dagblad, 6 november 2020; NOS Nieuws, 'Rutte: alle leraren moeten alle spotprenten kunnen laten zien', nos.nl, 6 november 2020.

5 Nu is tegen te werpen dat de spotprenten over de islam spot met een religie betreffen en niet met personen, maar het verschil is gradueel.

6 Zie in dit verband ook het project Tocqueville, Religie en Democratie van de Radboud Universiteit, dat de discussie hierover wil bevorderen (www.ru.nl/tocqueville).

Gelijkheid m/v 2.0

Het emancipatiebeleid van het CDA vraagt om grondige opwaardering, passend bij de eenentwintigste eeuw. Dit komt het algemeen belang en de publieke gerechtigheid ten goede. Zo zou de partij afstand moeten nemen van de vrijblijvende deregulering naar maatschappelijke verbanden, ten gunste van verplichtende regelgeving vanuit de overheid. Ook moet men zich realiseren dat gelijke behandeling van vrouwen en mannen een opzichzelfstaand issue is, niet te vermengen met diversiteitsbeleid en identiteitspolitiek. Het nieuwe verkiezingsprogramma ziet er op dit vlak helaas niet veelbelovend uit.

door Hillie van de Streek De auteur is politiek historicus en als secretaris verbonden aan de EVP Vrouwen in Brussel, de vrouwenkoepel waarin het CDAV participeert. Namens de Eduardo Frei Foundation verzorgt zij geregeld trainingen over vrouwelijk leiderschap voor lidpartijen van de EVP.

In Duitsland vindt weer eens een interessante discussie plaats. In het land dat gewend is alle nieuwe wetgeving te toetsen aan de grondwet, gaat het nu over de gelijkberechtiging van mannen en vrouwen in de politiek. Wat is er aan de hand? De deelstaat Brandenburg vond dat het niet opschiet met de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen en besloot daadkrachtig tot de invoering van een Pariteitswet. Deze verplicht alle partijen om hun kandidatenlijsten paritair samen te stellen, dus in een man-vrouwverhouding van 1:1. Alternative für Deutschland (AfD) schoot over een zo linkse ingreep in het kiesrecht natuurlijk in de hoogste boom. Samen met de Piratenpartij werd nog voordat de Pariteitswet per 1 juni 2020 van kracht werd, naar de rechter gestapt. Dit moest getoetst worden aan de grondwet! Aldus geschiedde.

De rechter kwam in oktober tot de slotsom dat hier een botsing van grondrechten in het geding was. Enerzijds gaat de Duitse grondwet uit van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen. Daarentegen is er ook het beginsel van de vrijheid van politieke partijen, en dat van vrije keuze bij verkiezingen.¹ Deze beide fundamentele rechten wogen zwaarder, vond het Brandenburgse gerechtshof, en dus wees het de Pariteitswet af. In Thüringen speelde deze kwestie ook, maar hier bleek het gerechtshof onderling verdeeld; over de vraag welk grondrecht doorslaggevend was, gelijkheid m/v of de vrijheid van partijen, kon geen overeenstemming worden bereikt.

De ontdekking van de samenleving

Inmiddels buigt ook de Konrad-Adenauer-Stiftung zich over de kwestie en is in de CDU/CSU de discussie over vrouwen en politiek opgerakeld.² Onze Duitse zusterpartijen hebben dan wel geen Abraham Kuyper, die hiermee met zijn ‘soevereiniteit in eigen kring’ wel raad had geweten, maar wel staan CDU en CSU in dezelfde traditie als het CDA. We zijn twee loten aan dezelfde stam, die van het negentiende-eeuwse katholicisme en protestantisme. In beide nemen de gemeenschap en het recht op zelfbeschikking een wezenlijke plaats in.

Dat heeft een oorzaak: in de negentiende eeuw kwamen beide kerkelijke richtingen in verzet tegen de toenemende zeggenschap van de staat over de burgers. De liberalen slaagden er geleidelijk in om in tal van Europese landen een raamwerk van een constitutionele rechtsstaat op te tuigen, waardoor vooral in katholieke kring de vrees ontstond dat de kerk de zeggenschap over de gelovigen verloor. De gelovigen werden omgevormd tot ‘burgers’; mensen waren niet langer onderworpen aan de wetten van de kerk, maar aan die van de staat. In plaats van zich radicaal hiertegen teweer te stellen, kozen christelijke geestelijken en politiek leiders er gaandeweg voor om binnen de constitutionele rechtsstaat een staatsvrije ruimte te creëren waarbinnen de kerk en haar organische netwerken zich konden ontwikkelen. De rechtsstaat omvatte niet alleen de staat en de burger. Er was ook nog zoiets als een samenleving, bestaande uit gemeenschappen zoals de kerk, de familie en de school, maar ook werkplaatsen

en liefdadigheidsorganisaties.³

Aldus kreeg ook de confessionele partijvorming gestalte. De aandacht van de kerkelijke intelligentsia voor de sociale ellende als gevolg van het ruwe kapitalisme zorgde

Binnen gemeenschappen golden regels waar de staat van af moest blijven

ervoor dat de confessionele beweging eind negentiende eeuw de wind in de zeilen kreeg. Maatschappelijke ‘organisatorische’ verbanden als gezin, verzekeringskassen, werkliedenverenigingen, landbouwcoöperaties en andere standsorganisaties werden gezien als antwoord op de crisis. Deze boden bovendien tegenwicht tegen het egalitaire socialistische alternatief waarbij de staat zich de zeggenschap toe-eigende om de norm van gelijkheid namens de arbeiders aan alle burgers op te leggen. Want, zo meenden Kuyper, Schaepman en Slotemaker de Bruïne, niet de staat had de volledige zeggenschap over de burgers; deze lag ten principale bij de organisatorische verbanden. Binnen deze gemeenschappen golden afspraken en regels waarvan de staat moest afblijven.

IJkpunten van de christendemocratie

Het CDA is een waardige erfgenaam van deze traditie. De partij heeft het vooropstellen van ‘samenleving’ en ‘gemeenschap’ al bij haar oprichting tot huismerk verheven, en beide gelden nog steeds als waarachtige ijkpunten van de christendemocratie. Met het nieuwe verkiezingsprogramma doet de partij er zelfs nog een schepje bovenop.⁴ Het is niet alleen in een digitale ‘Tweede Huiskamer’ tot stand gekomen, de eerste paragraaf gaat ook over ‘Thuis’, direct gevolgd door een tweede paragraaf die het ideaal van ‘een sterke samenleving’ schetst: die bestaat uit vrijwilligers, verenigingen en coöperaties.

Enieder die in deze context van organische georkestreerdheid de gelijkheid van

man en vrouw nastreeft, slaat bij lezing van het program de schrik om het hart. Het is doordrenkt van de idee van verantwoordelijkheid voor je eigen ‘bubbel’. En het woord ‘emancipatie’, al of niet in eigen kring, komt er niet in voor. De term ‘quota’ dan weer wel, maar daarmee doelt het program op visvangst, en niet op een nuttig instrument dat behulpzaam kan zijn bij het realiseren van gendergelijkheid.

Eén ding vooropgesteld: de partij is in elk geval consistent. Niet alleen in het program, maar ook in het beleid en in het optreden van de volksvertegenwoordigers valt de prioritering op. Of het nu gaat om gelijkheid in betaling of om gelijkheid van toegang tot posities: het CDA stelt zich op het standpunt dat gelijkheid nastreven niet primair een taak is van de overheid, maar tot de zeggenschap van maatschappelijke verbanden behoort. Een initiatief hoeft men van het CDA niet te verwachten. Voorbeelden genoeg.

Op instigatie van PvdA-Kamerlid Ploumen is in maart 2019 bij de Tweede Kamer een wetsvoorstel ingediend voor gelijke beloning van vrouwen en mannen. Dat doorloopt sindsdien een traag traject van behandeling, maar onlangs heeft de Kamercommissie Sociale Zaken dan toch schriftelijk verslag uitgebracht. Het CDA behoorde niet tot de initiatiefnemers van het voorstel, maar uit het verslag blijkt de fractie wel van mening ‘dat werknemers met dezelfde functie en dezelfde achtergrond in principe in aanmerking moeten komen voor een gelijk salaris ongeacht het geslacht’.⁵ Dat klinkt mooi, maar verder houdt de fractie haar kruut droog en beperkt zij zich tot het stellen van vele vragen. Hoe zit het met de Stichting van de Arbeid? Hoe zit het in het buitenland? Wat met kleine bedrijven? Enzovoort. Dat gaat lang duren zo, denk je dan.⁶

Dergelijk reactief gedrag was ook waarneembaar bij de besluitvorming over het SER-advies *Diversiteit in de top*, dat behalve op culturele diversiteit gericht is op evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen in politiek en bedrijfsleven.⁷ De SER meent dat de tijd van vrijblijvendheid wat betreft vrouwen in de top van het bedrijfsleven voorbij is: evenredige vertegenwoordiging zou ‘het nieuwe normaal’ moeten zijn, waarbij de SER ‘voor mannen en vrouwen in ieder geval streeft naar een “fifty-fifty” verdeling’.⁸ De CDA-fractie nam het rapport na aandringen vanuit het CDAV en de Kamerleden Lenny Geluk-Poortvliet en Hilde Palland-Mulder over, niet zozeer omdat de fractie nu zo enthousiast was over die fiftyfiftyverdeling, maar omdat VNO/NCW, een gezaghebbende maatschappelijke organisatie, ermee akkoord ging. Ergo: het rapport heeft maatschappelijk draagvlak in de sector die het betreft.

Emancipatiebeleid 2.0

Als dit het huidige emancipatiebeleid van het CDA is, dan vraagt dat om een opwaardering naar minstens 2.0. Dat vraagt om ideologisch ingrijpende keuzes. Allereerst moet de partij afstand nemen van de vrijblijvende deregulering naar maatschappelijke verbanden, ten gunste van verplichtende regelgeving vanuit de overheid. En daar zit voor het CDA een gevoelig spanningsveld, zoals ook het nieuwe verkiezingsprogramma laat zien. Dat herhaalt de traditionele mantra dat het CDA zich achter het principe van de gelijke rechten stelt, maar dat de zeggenschap daarover bij maatschappelijke organisaties ligt, en niet bij de staat.⁹

Het is precies het spanningsveld waar ook onze oosterburen mee worstelen, en waar het CDA van kan leren. De deelstaten Brandenburg en Thüringen, en ook de Konrad-Adenauer-Stiftung, pleiten voor bindende regelgeving ter realisatie van het grondrecht van de gelijkheid van vrouwen en mannen. Zij plaatsen dit fundamentele recht boven het grondrecht van de vrijheid van partijen en organisaties. En dat is wel

een beetje een omkering van onze traditie, met haar nadruk op de soevereiniteit van maatschappelijke verbanden, zo lijkt het. Maar de christendemocratische traditie omvat meer fundamentele waarden dan deze, en die zien we terug in hetgeen zich in Duitsland afspeelt. Dat zijn de waarden van het algemeen belang en van de publieke gerechtigheid.

Daar oog voor krijgen, is het tweede dat nodig is voor een *next-level*-emancipatiebeleid. Het CDA heeft zeker voor de notie van het algemeen belang een blinde vlek ontwikkeld, en dat wreekt zich. We lijken vergeten te zijn dat Kuyper en Schaeapman steeds het belang van het geheel van de samenleving voor ogen hadden, en dat vanuit lotsverbondenheid aller inzet voor de bloei van de gemeenschap nodig was. Welnu, het algemeen belang van gendergelijkheid is inmiddels meer dan duidelijk: het versterkt onze economie, draagt bij aan de kwaliteit van besluitvorming, en leidt tot versterking van onze democratie. Ter illustratie enkele onderzoeksgegevens: Nederlandse jonge vrouwen zijn hoger opgeleid dan jonge mannen, en ook hun digitale geletterdheid en communicatieve vaardigheden zijn meer dan goed. Hun talenten worden echter onderbenut: van alle vrouwen in Europa werken Nederlandse vrouwen het kleinste aantal uren in een betaalde baan, ze hebben gemiddeld het laagste maandloon, en nergens hebben minder vrouwen een managementfunctie dan hier.¹⁰ Voorts blijkt uit studies dat evenredige vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek bijdraagt aan het vertrouwen in de politiek, impact heeft op de politieke agenda, en nog goed is voor

Christendemocratie moet zeggenschap over gelijkheid niet alleen aan maatschappelijke verbanden laten

de politieke partijen ook, want het geeft ze een betere reputatie en een beter imago.¹¹ Kortom, we doen onszelf op meerdere fronten tekort, en het CDA ziet dit niet? Wat een gemiste kans!

Dan het argument van de publieke gerechtigheid. Publieke

gerechtigheid vraagt iets anders dan een op groepen gerichte identiteitspolitiek. Vrouwen zijn geen culturele minderheid; zij vormen meer dan de helft van de bevolking. Al in 2003 was dit gegeven voor de Raad van Europa een doorslaggevend argument om te pleiten voor evenredige politieke vertegenwoordiging. Mede om dezelfde reden heeft de EU zich vanaf het begin van deze eeuw gecommitteerd aan hetzelfde doel. De Unie beschouwt ‘achieving a gender balance in political representation and participation as a matter of justice, equality and democracy’.¹² In de christendemocratische theorievorming sluit onder meer Jonathan Chaplin hierop aan met te stellen dat gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid in het teken staan van het discours rond gelijkheid en ongelijkheid, en daarmee vooral ook om gelijke rechten draait.¹³ Mogelijk is hiermee niet alles over gerechtigheid gezegd. Het gaat ook om ieders mogelijkheid om aan de samenleving bij te dragen (niet alleen ‘krijgen’, maar ook ‘geven’), maar ze vooronderstelt wel degelijk de gelijke behandeling van man en vrouw.

Beleidsbepalende keuzes

Een christendemocratisch emancipatiebeleid 2.0 moet daarom uitstijgen boven het adagium dat de zeggenschap over gelijkheid m/v bij de maatschappelijke verbanden ligt. Het dient de waarden van het algemeen belang en de publieke gerechtigheid

daarboven te stellen. Dat vraagt van de partij beleidsbepalende keuzes. Ten eerste dient men te beseffen dat gelijkheid m/v geen identiteitspolitiek is, en al evenmin onderdeel van diversiteitsbeleid. Het is een opzichzelfstaand issue dat om eigenstandig beleid vraagt. De tweede keuze is dat bij dit vraagstuk niet één maar drie fundamentele waarden in het geding zijn. De consequentie daarvan is dat de partij dan ook de moed heeft om de stap naar verplichtende wetgeving van overheidswege te maken.

Tot slot nog even naar Duitsland. Daar realiseert men zich dat de gelijke behandeling van vrouwen en mannen in de politiek als gevolg van een afweging van grondrechten in de kieswet geregeld dient te zijn, en neemt daartoe stappen. Nederland zal volgen: ook onze regering zal het parlement met voorstellen voor bindende wettelijke regelingen confronteren. Het begin ligt er inmiddels: in vervolg op het SER-rapport is bij de Kamer recent een wet over een vrouwenquotum in de top van bedrijven ingediend.

Er is nauwelijks een beter moment denkbaar om het emancipatiebeleid van het CDA naar een hoger niveau te tillen.

-
- 1 Het betreft de volgende botsing van grondrechten: 'Mit Rückgriff auf das Grundgesetz stehen im politischen und juristischen Diskurs um ein Paritätsgesetz drei Verfassungsnormen im Widerstreit: Art. 3 Abs. 2 GG: „Männer und Frauen sind gleichberechtigt“. Dieser Artikel zählt zu den Grundrechten. Art. 21 GG: Parteienfreiheit und Art. 38 GG: Grundsätze der Freiheit und Gleichheit der Wahl.' Elke Wiechmann, 'Politische Repräsentanz von Frauen ... und die Attraktivität der Parteien', *Analysen & Argumente* (2020), nr. 416 (november), p. 2.
 - 2 Wiechmann 2020.
 - 3 Zie voor meer hierover: Emiel Lamberts, *Het gevecht met Leviathan. Een verhaal over de politieke ordening in Europa, 1815-1965*. Amsterdam: Bert Bakker, 2011. Lamberts is emeritus hoogleraar nieuwste geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven.
 - 4 CDA, *Zorg voor elkaar. Concept-verkiezingsprogramma 2021-2025*. Den Haag: CDA, 2020.
 - 5 *Kamerstukken II 2020-2021*, 35 157, nr. 7 (verslag, vastgesteld 5 november 2020), p. 11.
 - 6 Ter geruststelling c.q. ter waarschuwing: de Europese Commissie zal vóór eind 2020 voorstellen indienen voor bindende maatregelen op het gebied van loontransparantie.
 - 7 Ad-hoccommissie Diversiteit in de top van het bedrijfsleven (Ditop), *Diversiteit in de top. Tijd voor versnelling. Deel I: Samenvatting & Visie raad op gender- en culturele diversiteit / Deel II: Analyse*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad, 2019. De SER maakt in dit rapport nadrukkelijk onderscheid tussen gendergelijkheid en culturele diversiteit. Het eerste richt zich op de positie van vrouwen, het tweede op mensen met een niet-westerse migratieachtergrond.
 - 8 Ad-hoccommissie Ditop 2019, deel I, p. 7.
 - 9 CDA 2020. Zie met name p. 47, waar in een soort alles-op-een-hoop-artikel gepleit wordt voor én gelijke beloning van mannen en vrouwen én een actieve aanpak van arbeidsdiscriminatie én een eigen diversiteitscode voor grote bedrijven en organisaties, die ze zelf naleven en verantwoorden.
 - 10 Wieteke Graven en Mekala Krishnan, *Capturing the potential. Advancing gender equality in the Dutch labor market*. Amsterdam/Boston: McKinsey Global Institute, 2018, pp. 4-36. Bovendien blijkt dat quota de kwaliteit van bestuurders (v/m) verbeteren; Ad-hoccommissie Ditop 2019, deel II, pp. 126 e.v. EU-studies tonen aan dat meer gendergelijkheid tegen 2050 zou leiden tot een stijging van het bbp van de EU per hoofd van de bevolking met 6,1 tot 9,6%, wat neerkomt op 1,95 tot 3,15 biljoen euro; European Institute for Gender Equality, 'Economic case for gender equality in the EU', website EIGE. Zie <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/economic-and-financial-affairs/economic-benefits-gender-equality>
 - 11 OSCE/ODIHR, 'Why advocate for gender equality and the promotion of women in political office?', in: *Handbook on promoting women's participation in political parties*. Warschau: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), 2014, pp. 25-45.
 - 12 Rosamund Shreeves en Martina Prpic, *Women in politics in the EU. State of play*. Brussel: European Union, 2019, p. 1.
 - 13 Geciteerd in: Pieter Jan Dijkman en Jan Prij, 'Liever publieke dan multiculturele gerechtigheid', in: Renée van Riessen en Jan Hoogland (red.), *Multiculturele gerechtigheid. Een christelijk-wijsgerige visie in discussie*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2020, p. 149.
-

Diversiteit als gevolg van een mensbeeld

door **Ate Johan Travaille** De auteur studeert rechten aan de Rijksuniversiteit Groningen en verzorgt de interviewrubriek 'De politiek van...' met oud-bewindspersonen in het digitale blad *Interruptie* van het CDJA.

Het CDA mag wel wat vooruitstrevender zijn als het gaat om emancipatiebeleid, vindt Marlies Welschen, voorzitter van het CDAV. 'De partij zou zich bijvoorbeeld kunnen inzetten voor roldoorbrekende beeldvorming in onderwijsmethoden', stelt ze. Tegelijk mag het emancipatiebeleid niet ten koste gaan van de fundamentele vrijheden van anderen, waarschuwt ze.

Het CDAV zet zich in voor het verbeteren van de positie van vrouwen in Nederland en wereldwijd door actief een bijdrage te leveren aan de totstandkoming van het politieke beleid en door de participatie van vrouwen in de politiek en daarbuiten te bevorderen. Hoe doet het dat?

'Op drie manieren. Ten eerste nemen we deel aan het politieke debat. Daarvoor zoeken we contact met Kamerleden, bewindslieden en andere politici binnen Nederland en de EU. We monitoren of er zaken zijn die vrouwen aangaan en of we ons daarmee moeten bemoeien. Altijd vanuit een christendemocratisch perspectief. Zo hebben we ons vorig jaar ingespannen voor de motie die het CDA samen met D66 heeft ingediend over het (vrouwen)quotum. De Tweede Kamer heeft de motie aangenomen. We hebben ook overleg met vrouwenverenigingen van andere

politieke partijen. Met die vrouwen gaan we op bezoek bij ministers en staatssecretarissen en spreken we – partijoverstijgend – over zaken die vrouwen aangaan, bijvoorbeeld gelijke beloning of de verdeling van arbeid en zorg. We leveren ook input voor het verkiezingsprogramma. Daar heeft de programmatie best veel punten van overgenomen.'

'De tweede manier, naast de politieke inhoud, is dat we vrouwen in de politiek enthousiasmeren en begeleiden – zowel vrouwen die de stap overwegen als vrouwen die al actief zijn. Veel (lokale) politici haken af vanwege de drukte of de harde wereld. Door te coachen en te mentoren willen we de vrouwen behouden. Politiek is immers te belangrijk om alleen aan mannen over te laten. Als voorzitter van het CDAV zit ik dan ook in de CDA Verenigingsraad.'

'Tot slot is het CDAV een vereniging,

Liesbeth Huyzer

netwerk- en ontmoetingsplek waar vrouwen elkaar kunnen opzoeken en met elkaar kunnen spreken over zaken die hun aangaan. Ook mannen zijn welkom om mee te denken en mee te praten. Ik geloof in het samen. Je hebt zowel mannen als vrouwen nodig om draagvlak te creëren, en om de toegevoegde waarde van vrouwen te laten zien. Binnen het CDAV zijn helaas niet veel mannen actief, maar daaromheen is er zeker een groot aantal mannen die de gelijke vertegenwoordiging van man en vrouw ontzettend belangrijk vinden én zich daarvoor

inzetten. Het is leuker en beter, blijkt uit onderzoek, om met een divers gezelschap beleid te maken. De wereld is immers divers. We hebben dan ook een goede samenwerking met de netwerken Diversiteit en Pride.'

Harde wereld

In hoeverre is de politiek een te harde wereld voor vrouwen?

'De politiek is niet per se een te harde wereld voor vrouwen. Het is sowieso een harde

Diversiteit en gemeenschap

wereld. Daar moet je tegen kunnen. Je moet het spel kunnen spelen en tegelijk je doel niet uit het oog verliezen. Richt je op inhoud en doelen. Overigens blijkt uit onderzoek onder gemeenteraden dat het hebben van meer vrouwelijke raadsleden (dus meer diversiteit) ook iets doet met de cultuur binnen zo'n raad in positieve zin. Dus nog een belangrijke reden waarom we ons hard gaan inzetten voor meer vrouwen op de lijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2022.'

Hoe belangrijk is het dat per se een vrouw voor vrouwen opkomt?

'We leven in een parlementaire democratie met volksvertegenwoordigers. De bevolking moet zich kunnen herkennen in die vertegenwoordigers. De helft van de samenleving is vrouw. Dan is het ook belangrijk dat de vertegenwoordiging een afspiegeling is van die samenleving.'

'Net zo belangrijk is expertise op inhoud. Feit is dat mannen anders naar zaken kunnen kijken dan vrouwen. Het is die andere blik, de verschillende invalshoek waarmee je naar een kwestie kijkt, die diversiteit essentieel maakt. Als je over de Marokkaanse gemeenschap in Nederland iets wilt vinden, is het van belang om iemand uit die gemeenschap in je groep te hebben, om dat perspectief te krijgen.'

Wat is volgens u het doel van emancipatiebeleid?

'Het streven naar een volwaardige plaats in de samenleving voor iedereen. Het laten verdwijnen van een achtergestelde positie via gelijkgerechtigdheid, zelfstandigheid en gelijkstelling voor en door de wet.'

'Maar ook binnen sociale normen is bijvoorbeeld de onbewuste rolverdeling man/vrouw hardnekkig binnen de Nederlandse samenleving. Ook binnen het CDA. Heersende sociale normen schrijven nog

steeds voor dat vrouwen prioriteit geven aan hun gezin. Als vrouwen meer gaan werken, krijgen ze vaker last van schuldgevoelens dan mannen die fulltime werken. Ook moeten ze zich voor die keus vaker verdedigen. Die sociale normen stroken niet meer met de realiteit qua sociale vangnetten. Heel anders dan vroeger dient de man of vrouw na scheiding of verlies van een partner veel sneller economisch zelfstandig te zijn. En vooral vrouwen zijn dat vaak niet.'

'Het CDA is een gezinspartij waar de eerdergenoemde sociale normen zeker niet onbekend zijn. Het CDA zou zich meer kunnen profileren op het gebied van emancipatie. Bijvoorbeeld door in te zetten op een betere verdeling van arbeid en zorg. Zowel vrouwen als mannen moeten hun talenten benutten, zowel thuis als op het werk. Dat gaat verder dan alleen emancipatie in economische zin.'

De overheid moet niet opleggen hoe partners hun leven inrichten

Hoe kan emancipatiebeleid het best vorm krijgen?

'Door een tweesporenbeleid. Ten eerste vanuit de samenleving zelf. Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid. En

een slimme jongen ook, want ook voor hem is het nu anders dan dertig jaar geleden. En ten tweede collectief, door voorlichting, beleid en regelgeving vanuit de overheid te bewerkstelligen. In onze inbreng voor het verkiezingsprogramma staat dat er bij elk beleids- en wetsvoorstel een hoofdstuk moet komen over de effecten ervan op de gelijkheid tussen mannen en vrouwen.'

Lef

Wat verwacht u van het CDA op het terrein van emancipatiebeleid?

'Daar mag het CDA wel wat vooruitstrevender zijn. Het CDA is van oudsher een traditionele, christelijke partij. In vele hoofden is ook nog een goede emancipatieslag te maken. Andere partijen zijn vaak al veel verder op dat terrein.'

‘De verdeling tussen werk en zorg is een eigen verantwoordelijkheid van partners. De overheid moet niet opleggen hoe partners hun leven inrichten en invulling geven aan de verhouding tussen zorg en werk. Er ligt wel een rol voor de overheid om partners preventief te stimuleren om zich samen te realiseren wat de gevolgen zijn van hun keuzes bij een scheiding of overlijden.’

‘Het CDA zou zich kunnen inzetten voor roldoorbrekende beeldvorming in onderwijsmethoden. Opvattingen over “dat wat hoort” kunnen veranderen. Zodat jongens vaker kiezen voor de zorg of het onderwijs, en meisjes voor techniek en ondernemerschap.’

‘Dat het CDA eind 2019 mede-indiener was van de motie voor het vrouwenquotum, toonde het lef van de partij. Dat was een verrassende, verfrissende zet. Zo’n quotum is natuurlijk een weinig charmant breekijzer, maar met het oog op een goede balans kan het tijdelijk wel worden ingezet – overigens ook met het oog op mannen, als dat ergens nodig is. Het is zeker niet het enige middel dat we moeten inzetten om meer diversiteit te bewerkstelligen, maar wel een heel belangrijk. Dat concludeert de SER ook.’

In hoeverre is het hameren op diversiteit en inclusie en eigen identiteitskenmerken contraproductief?

‘Identiteitspolitiek wordt veelal omgeven door scherp debat en controverse, waarbij ik betwijfel of men nog naar elkaar luistert. Ik geloof dat wij diversiteit en inclusie ook op andere manieren kunnen bereiken.’

‘Het CDA heeft heel mooie uitgangspunten. Die zijn solide, en vormen de basis van waaruit wij als brede volkspartij politiek bedrijven. Bij D66 is dat fundament minder sterk. Daar zoekt men het fundament in een identiteitspolitiek. Het is bij het CDA geen identiteitspolitiek; het is bij ons een gevolg van hoe ons mensbeeld is. Daarin is plaats voor iedereen. Je bent mens in relatie tot je omgeving. Daarin kun je meerdere

petten ophebben. Bij het christendemocratisch mensbeeld passen ook de netwerken Diversiteit en Pride. En het CDAV, want de helft van de samenleving is vrouw! We moeten juist met de mannen contact houden, en met hen zoeken naar onze gezamenlijke doelen en proberen die te realiseren.’

Hoe vindt u dat het debat over positieve discriminatie gevoerd wordt? Betekent meer aandacht voor diversiteit in culturen, normen en waarden dat vrouwen in Nederland weer op een achterstandspositie worden gezet?

‘Waak ervoor dat je verschillen benadrukt in negatieve zin. Ik denk niet dat we daar verder mee komen. De verworvenheden voor vrouwen moet je koesteren. We zijn een vrij land waarin veel mag. De manier waarop we het debat over positieve discriminatie voeren is goed zolang het een debat blijft en we de fundamenten van de

Nederlandse samenleving respecteren. Soms mag je bepaalde groepen een zetje vooruit geven, maar niet ten koste van fundamentele vrijheden van anderen. Het gaat niet om het feminiseren

Het gaat niet om het feminiseren van posities

van posities; het gaat om een goede seksebalans, een die bijdraagt aan de diversiteit. Ik ken een man die zeer geschikt was als burgemeester van een bepaalde gemeente, maar die gemeente wilde per se een vrouw. Hij is het niet geworden. Dat vond ik heel jammer voor hem. Die gemeente is echt al jarenlang zijn grote wens. Toen dacht ik: Dit is de keerzijde van de medaille.’

De dynamiek van praktijken als leidraad voor bestuur

Het neoliberalisme is een technocratische bestuursfilosofie waarbij het individu object van overheidssturing is. Ondanks de massale publieke onvrede met deze bestuursfilosofie blijft ze hardnekkig in het zadel zitten. Maar er gloort hoop voor samenleving en bestuur die voorbij technocratie en neoliberalisme willen komen. Er is een radicaal ander alternatief denkbaar dat breekt met maakbaarheid en mechanistisch denken, en dat past bij christendemocratie. Het devies daarbij is: sluit aan bij dynamiek van sociale praktijken.

door Robert van Putten De auteur is filosoof en bestuurskundige. In juni 2020 promoveerde hij aan de Vrije Universiteit Amsterdam cum laude op het proefschrift *De ban van beheersing*.

De kritiek die bestuurders en beleidsmakers in de publieke zaak momenteel ontvangen is lang niet mals. Welbeschouwd laten die kritieken zich samenvatten in twee kernbegrippen: technocratie en neoliberalisme. Van beide woorden krijg je haast vanzelf een vieze smaak in de mond, zeker wanneer je afgaat op de intonatie waarmee ze worden uitgesproken. En terecht voor wie, zoals de christendemocratie doet, hecht aan maatschappelijke vrijheid, pluraliteit en relationeel denken.

Technocratie is een bestuursfilosofie waarin probleembeheersing vanuit wetenschappelijk-technische rationaliteit centraal staat. Een efficiënte en effectieve probleembeheersing vraagt om sturing waarin eenduidigheid, gehoorzaamheid aan het plan en handelen vanuit een blauwdruk kernwoorden zijn. Om overzicht en controle te houden is pluraliteit of ruimte voor verschil en maatwerk hinderlijke ballast. Met vrijheid kan technocratie niet goed overweg, omdat ze een recept voor wanordelijkheid is. Voor technocratische besluitvorming zijn democratische en rechtsstatelijke procedures inefficiënte mechanismen.¹

Neoliberalisme is een bestuursfilosofie waarin individualiteit centraal staat. Op het eerste gezicht lijkt neoliberalisme het tegendeel van technocratie, omdat ze gepaard ging met privatisering, marktwerking en flexibilisering. Bij nader inzien is dat een illusie. Neoliberalisme betekende niet minder staatsoptreden of steviger herwaardering van democratie en rechtsstaat als uiting van vrijheid.²

En belangrijker: neoliberalisme leidde tot nieuwe vormen van technocratie. De afbraak van de verzorgingsstaat ging gepaard met de opbouw van een preventiestaat, waarbij juist dat door neoliberalisme gevierde individu aangrijpingspunt van beleid is

geworden. Gedragssturing door middel van nudging, surveillance en andere vormen van disciplineren zijn stevig in opmars.³ Zoals de sociaaldemocratie in de twintigste eeuw technocratisch bestuur ideologisch inkleurde, zo zorgt vandaag de dag neoliberalisme voor de ideologische toespitsing.

Neoliberale maakbaarheid

Neoliberaal bestuur is dus allesbehalve een afscheid van het mantra van maakbaarheid gebleken. En wat dus op het eerste gezicht twee verschillende venijnige kritieken zijn – technocratie en neoliberalisme –, blijken in tweede instantie twee zijden te zijn van dezelfde medaille, die ik ‘neoliberale maakbaarheid’ noem.⁴ Gevolg daarvan is dat individuen steeds meer ingelijfd worden in het technocratische bestuur. Het individu is dan instrument van bestuur en beleid, waardoor de vrijheid die neoliberalisme voorhoudt schijn wordt.⁵

De tragiek is ondertussen dat ondanks de massale publieke onvrede met deze bestuursfilosofie, ze hardnekkig in het zadel blijft zitten. Jaar in, jaar uit neemt de kritiek toe, maar we lijken er ook aan verslaafd. Inmiddels is in het parlement geen liberaal meer te bekennen, en zelfs premier Rutte heeft zich er openlijk tegen uitgesproken, toen hij tijdens de algemene politieke beschouwingen bekende de term ‘bv Nederland’ te haten. Desondanks zijn sporen van radicaal anders denken nog maar moeilijk te vinden. En in deze coronacrisis blijkt ook de technocratie, met de nadrukkelijke rol voor wetenschappelijke experts en centrale regels, stevig in het zadel te zitten.

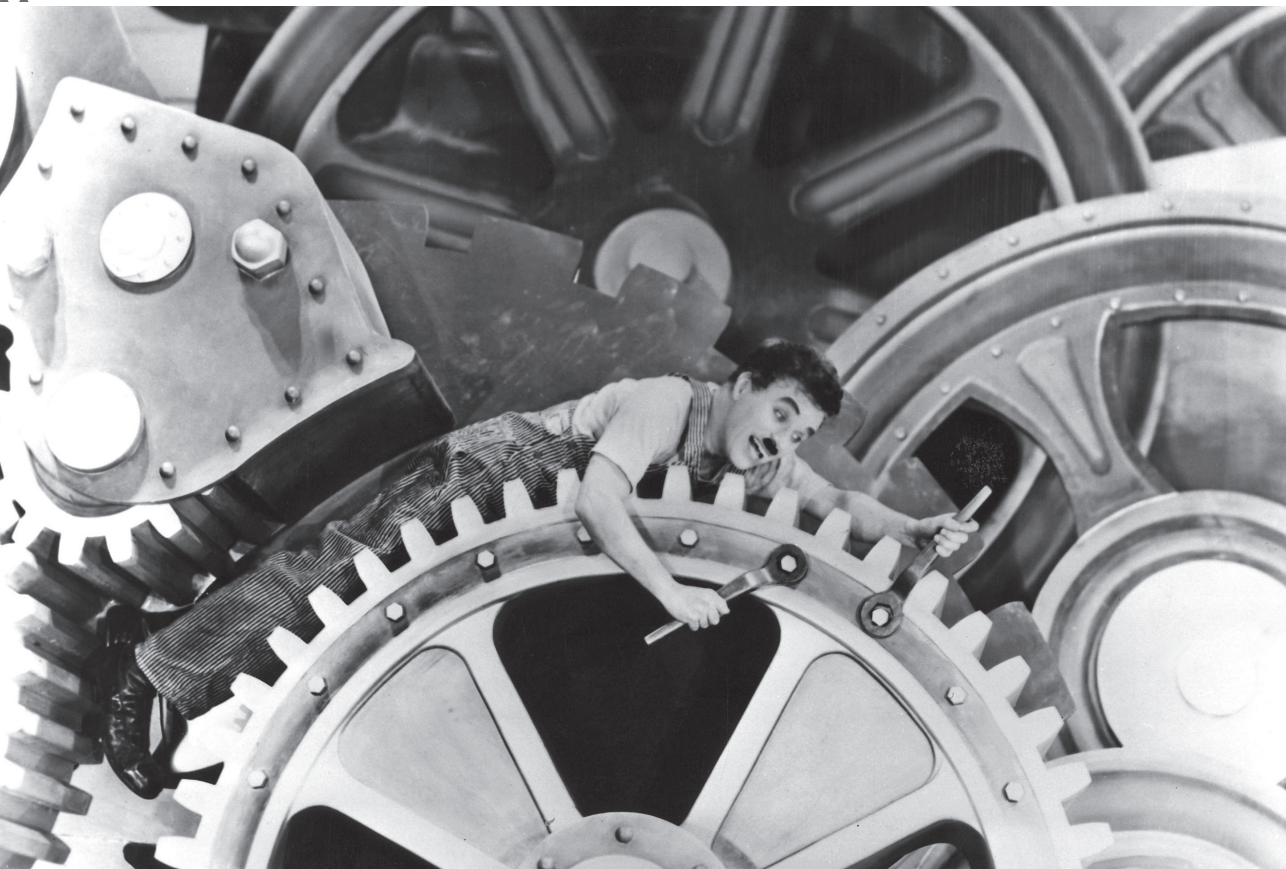
De vraag is daarom: hoe kunnen bestuur en beleid ontsnappen aan dit juk van neoliberale maakbaarheid? Is een filosofie van beleidsinterventie voorhanden dat een alternatief vormt voor technocratie en neoliberalisme? Een alternatief dat bovendien recht doet aan christendemocratische tonen van pluraliteit, relationeel denken en maatschappelijke vrijheid? Daarvoor is een ander bestuurlijk wereldbeeld nodig. Technocratisch bestuur is gebaseerd op een mechanistisch wereldbeeld; de werkelijkheid als rationeel te bedienen machine. De neoliberale invulling betekent vervolgens dat we niet één grote collectieve machine hebben, maar talloze kleine machines – individuen.

*We hebben een nieuwe sociologische
verbeeldingskracht nodig*

Alternatief voor mechanistisch denken

De opgave is dus niets minder dan op fundamenteel niveau werk maken van een visie op menselijk handelen en sociale ordening die als alternatief kan dienen voor dit mechanistische denken.⁶ Daarvoor hebben we een nieuwe sociologische verbeeldingskracht nodig. En tegelijkertijd een goede politiek-filosofische antenne, want niet elke sociologische verbeelding brengt ons relationeel denken met respect voor pluraliteit.

De reflex kan zijn om van individualisme weer terug te grijpen op collectivisme, en om van de markt weer naar de staat te gaan kijken. Daar heeft het christendemocratisch denken vanouds voor gewaakt. De notie van soevereiniteit in eigen kring – nu honderdveertig jaar geleden gemunt bij de oprichting van de

Bron: Alamy

VU door Abraham Kuyper, wiens honderdste sterfjaar dit jaar herdacht wordt – is daarvan een uitdrukking. Soevereiniteit in eigen kring staat voor de vrijheid van maatschappelijke verbanden (en dus niet slechts voor die van individuen) ten opzichte van beheerszucht van de staat. Dit ordeningsprincipe borgt ook pluraliteit en relationeel denken: de kringen hebben hun eigen kwaliteiten en unieke inbreng in het maatschappelijke samenspel.

Hoe beeldend ook gevonden, rond deze notie hangt ook een typische nestgeur, en ze gaat gehuld in een vocabulaire dat niet overal meer herkend wordt. Het is de moeite waard om te zoeken naar hedendaagse sociologische taal waarin vergelijkbare intuïties en uitgangspunten een plek hebben, zodat ook het bereik ervan vergroot wordt. Dat vocabulaire kan gevonden worden in zogenoemde ‘theorieën van sociale praktijken’, een stroming in de sociologie waarin het menselijk handelen en sociale ordening gevat worden in termen van ‘sociale praktijken’.⁷

Aansluiten bij sociale praktijken

De samenleving verschijnt in deze benadering niet als een ‘ding’, als een statisch object, maar als een dynamisch gebeuren dat zelf constant in beweging is. Het samenleven bestaat in de uitoefening van talloze praktijken, in oneindige en zich

steeds ontwikkelende activiteiten uitgevoerd door groepen mensen. Een bestuurder die een beleidsinterventie wil plagen handelt dus niet in een neutrale en stilstaande omgeving, maar moet acteren op iets wat hij helemaal niet beheerst. Oftewel, vanuit praktijkenperspectief is de bestuurder niet het beginpunt, de schepper die de maatschappelijke machine leidt. Het samenleven gaat voor het overheidsbestuur uit, en een goed bestuurder respecteert die maatschappelijke dynamiek van praktijken en is beducht die te negeren.

Een cruciaal inzicht in theorieën van sociale praktijken is dat deze praktijken allemaal een eigen ‘telos’, een eigen bedoeling hebben (door bijvoorbeeld Alisdair MacIntyre sterk verwoord).⁸ De praktijk van het zorg verlenen is wezenlijk anders dan de praktijk van het onderwijzen of de praktijk van een melkveehouderij. Dat stelt grenzen aan de ruimte voor bestuurders om in praktijken te interveniëren, en het doet beseffen dat de samenleving bestaat in een pluraliteit van praktijken die elk hun eigenheid hebben. Beleidsinterventies moeten recht doen aan deze ‘kernfunctie’ van maatschappelijke praktijken, en ze niet onderdrukken met beleidsdoelstellingen of verantwoordingssystemen die daar haaks op staan (zoals New Public Management soms doet).⁹ Vanuit praktijkenperspectief dienen bestuurders deze kernfunctie of bedoeling in het vizier te houden, en zo ook de pluraliteit te beschermen.

Web van praktijken

Dat brengt ons bij een volgend aspect van deze benadering. De primaire ‘eenheden’ zijn de ‘praktijken’, niet de individuen. Hiermee wordt het individualisme sterk bekritiseerd. Mensen handelen niet volstrekt autonoom, maar altijd in een web van praktijken. We zijn onderdeel van een gezin, een familie, een school, een werkkring, enzovoort – dat zijn allemaal verschillende praktijken, die ons vormen en waar wij op onze beurt door participatie ook weer aan bijdragen. Hiermee onderstrepen praktijkenauteurs (zoals Charles Taylor en Pierre Bourdieu) het relationele karakter van ons mens-zijn.

Met het oog op beleidsinterventies gericht op sociale verandering is het vanuit praktijkenperspectief dan ook niet vruchtbaar om de pijlen op het individu sec te richten. Anders gezegd: het besef dat mensen deel uitmaken van praktijken en daardoor gevormd worden in hun doen en laten, geeft de beleidsmaker een heel andere focus voor beleidsinterventie. Het leidt tot ‘de-individualisering’, tot relativering van het idee dat het individu met psychologische nudges bijgestuurd moet worden in het maken van rationele autonome keuzes – wat de basis is onder veel gedragsbeleid. In plaats daarvan worden praktijken het aangrijpingspunt voor sociale verandering. Maar daarvan is zojuist gezegd dat die een eigen logica hebben en zich niet geheel laten vangen door bestuurders. Dat impliceert dus een zekere bestuurlijke bescheidenheid, een besef dat praktijken zich maar beperkt laten bijsturen door beleid.¹⁰

Praktijken worden voor een belangrijk deel ontwikkeld vanuit praktische wijsheid, de ontwikkeling van routines en tradities. Een praktijk leer je door oefening, een langzaam proces van inwijding en gewoontevorming door de jaren heen. Rationaliteit speelt daarin maar een beperkte rol. Beleid dat praktijken wil veranderen moet dus een lange adem hebben, aansluiten bij en gebruikmaken van de praktische wijsheid en routines in praktijken. Geduld is dus een cruciale deugd voor bestuurders. Een boeiend voorbeeld waarin deze benadering centraal staat is

het recente advies van het Planbureau voor de Leefomgeving over verandering van voedselconsumptie.¹¹

Gemeenschapsdenken nieuwe stijl

Beleidsinterventies om praktijken bij te sturen kunnen zich richten op verschillende ‘elementen’ waaruit praktijken bestaan. Denk aan het versterken van competenties van *practitioners* in bepaalde praktijken, of aan het scheppen van een aantal materiële randvoorwaarden waardoor praktijken kunnen opbloeien of veranderen. Die randvoorwaarden kunnen de (digitale) infrastructuur betreffen, financiële middelen, juridische kaders, enzovoort, waardoor andere gewoonten zich kunnen ontwikkelen. Op deze manieren kunnen beleidsmakers de condities beïnvloeden van

praktijken, zonder echter die praktijken helemaal in de greep te hebben.

Welbeschouwd eechoot dit denken over sociale praktijken fundamentele intuïties van de christendemocratie, zoals vervat in het ordeningsprincipe

Wie de dynamiek van praktijken serieus neemt, omarmt de grenzen van maakbaarheid

van soevereiniteit in eigen kring en het relationele denken. Het brengt opnieuw gemeenschapsdenken in beeld mét oog voor diversiteit. Daarmee identificeert denken vanuit praktijken een kijk op ‘het sociale’ voorbij individualisme enerzijds en collectivisme anderzijds, en brengt het opnieuw in beeld dat vrijheid niet slechts individuele vrijheid is, maar ook groepen aangaat. Wie deze dynamiek van praktijken serieus neemt, omarmt de grenzen van maakbaarheid. Er gloort dus hoop voor samenleving en bestuur die voorbij technocratie en neoliberalisme willen komen.

-
- 1 Hannah Arendt, *De menselijke conditie*. Amsterdam: Boom, 2009; Friedrich von Hayek, *The road to serfdom*. Chicago: University of Chicago Press, 1944.
 - 2 Thomas Biebricher, *Onvermoed en onvermijdelijk. De vele gezichten van het neoliberalisme*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2017.
 - 3 Rik Peeters, *Het verlangen naar voorkomen. Hoe het preventieparadigma de overheid verandert*. Amsterdam: Van Gennep, 2015.
 - 4 Robert van Putten, *De ban van beheersing. Naar een reflexieve bestuurskunst*. Den Haag: Boom bestuurskunde, 2020, in het bijzonder hoofdstuk 2.
 - 5 Byung-Chul Han, *Psychopolitiek. Neoliberalisme en de nieuwe machtstechnieken*. Amsterdam: Van Gennep, 2015.
 - 6 Robert van Putten, ‘Bouwen aan een neosociaal perspectief’, website *Sociale Vraagstukken*, 28 september 2020. Zie <https://www.socialevraagstukken.nl/bouwen-aan-een-neosociaal-perspectief>
 - 7 Van Putten 2020, in het bijzonder hoofdstuk 5. Zie ook: Davide Nicolini, *Practice theory, work, and organization. An introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
 - 8 Alisdair MacIntyre, *After virtue. A study in moral theory*. Londen: Bloomsbury, 2007.
 - 9 Hans Boutellier, ‘Immanent verbonden’, in: Govert Buijs en Jan Hoogland (red.), *Ontzuilde bezieling*. Den Haag: Boom bestuurskunde, 2016, pp. 125-132; Marc de Vries en Henk Jochemsen (red.), *The normative nature of social practices and ethics in professional environments*. Hershey: IGI Global, 2019.
 - 10 Elisabeth Shove, *The dynamics of social practice. Everyday life and how it changes*. Londen: SAGE, 2012; Yolande Strengers en Cecile Maller (red.), *Social practices, intervention and sustainability. Beyond behaviour change*. Londen: Routledge, 2015.
 - 11 Michiel de Krom, Marijke Vonk en Hanneke Muilwijk, *Voedselconsumptie veranderen. Bouwstenen voor beleid om verduurzaming van eetpatronen te stimuleren*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving, 2020.

‘De moderniteit is doodziek’

door Jan Prij De auteur is redactiesecretaris van *Christen Democratische Verkenningen*.

De moderne, neoliberale bestuursstijl is aan zijn grenzen gekomen. Het geloof in de voortgaande rationalisering en individualisering, secularisering en egalisering van de samenleving slaat in zijn tegendeel om. Deze principes zouden ons verlichten en vooruitgang voor iedereen binnen handbereik brengen, maar dat blijkt een illusie. Een alternatieve samenlevingsordering is nodig, die meer coöperatief van aard is.

Gabriël van den Brink was tot 2016 werkzaam als hoogleraar maatschappelijke bestuurskunde aan Tilburg University en werkt sindsdien als hoogleraar wijsbegeerte bij Centrum Èthos van de Vrije Universiteit Amsterdam. We spreken met hem over de grondslagen van de moderniteit en gezamenlijkheid. Het gesprek start bij zijn analyse in *Moderniteit als opgave* uit 2007, en komt via zijn essay *Heilige geest* uit bij zijn recente boek *Ruw ontwaken uit een neoliberale droom en de eigenheid van het Europese continent*. Dit laatste werk is een ferm pleidooi voor de coöperatieve samenleving. Deze analyse is blijkens de laatste algemene politieke beschouwingen door Pieter Heerma omarmd, en sporen daarvan zijn ook in het verkiezingsprogramma van het CDA te vinden. Maar echt overtuigend is deze omarming volgens Van den Brink vooralsnog niet. Christendemocraten

would more calculation need to be held with the transcendence, and let less on sleight of hand need to be taken by the (neo)liberal thought. Only so is real work to be done of cooperative ideals and the own ideological background seriously taken.

Rookpluimen onder de motorkap

U schreef in 2007 het boek Moderniteit als opgave.¹ Hoe staat het met de moderniteit?

‘Ik moet zeggen dat mijn visie hierop is veranderd. In 2007 was ik van mening dat het programma van de moderniteit als zodanig verdedigd kon en moest worden tegen conservatieve en relativistische aanvallen. Ik zag – hoe ambivalent de moderniteit in zichzelf ook is – nog veel mogelijkheden tot vooruitgang. Daarom heette dat boek ook *Moderniteit als opgave*: er was nog een weg te gaan en die weg leek

Gabriël van den Brink Foto: Bob Bronshoff

Interview in het kort:

- * De voortdurende drang om te vernieuwen heeft het zicht weggenomen op wat mensen echt belangrijk vinden, omdat ze er traditioneel aan gehecht zijn
- * Dit verklaart een kloof tussen politieke leiders en de bevolking, die niet op te lossen is door de recente, onvoldoende doordachte, bekering tot een soort van socialisme
- * Om het dilemma van staat en markt te overstijgen moet de christendemocratie de coöperatieve samenleving meer doordenken, en daarbij de verticale dimensie niet uit het oog verliezen
- * Het is tijd voor een terugkeer van de politiek, na decennia van bestuurlijk op de winkel passen

begaanbaar. Gelijkheid kwam steeds meer in zicht; vrijheid loonde en investeren in jezelf ook. Om het met een bekende slogan van die tijd te zeggen: *Let's make things better*. Sindsdien is er echter veel gebeurd. We hebben de grote economische crisis van 2008 gehad en deze is tot nu toe niet opgelost. Het kapitalisme bleef gewoon doordenderen. Dat is al een eerste verontrustend teken aan de wand. Ten tweede hebben we de klimaatcrisis. Die werd nog erger dan ze al was. De ernst daarvan begint

langzaam door te dringen, maar met de daadwerkelijke aanpak schiet het niet op. Ten derde laten veel vormen van onvrede en populisme zien dat het geloof in een neoliberale orde aan het wegvallen is. Dat werd ruim vóór de coronacrisis al zichtbaar met de brexit, de verkiezing van Trump, de gele hesjes en de opkomst van het populisme in Nederland en de rest van Europa. Overall maakten populistten zich sterk om een aanval op de elite in te zetten, en toen kregen we daar nog eens het coronavirus

Diversiteit en gemeenschap

overheen. Als je mij nu vraagt: “Hoe staat het met de moderniteit?”, dan zeg ik: “De patiënt is doodziek.””

Wat bedoelt u daarmee precies?

‘Tot eind jaren negentig was iedereen min of meer voor vernieuwing en vooruitgang. Heel Nederland was progressief; begrijpelijk, na de val van de Muur en de enorme bloei in de jaren negentig. Opvallend is dat al snel na de millenniumwisseling de steun onder de bevolking hiervoor begint te dalen. Bestuurlijk en bedrijfsmatig zijn we nog gefixeerd op vernieuwing, maar een groeiend deel van het volk wil dat niet meer. Mensen zijn eenvoudigweg aan veel zaken gehecht. Ik noem met opzet het woord “gehecht”, want strikt beschouwd gaat het vaak om iets irrationeels. Maar als dat afgepakt wordt, doet dat wel iets met je. “Traditie” was in Nederland lange tijd een verwerpelijk woord. Er wordt, soms letterlijk, veel afgebroken. Dan krijg je tegenstand. De elites gaan onverminderd door met vernieuwen, tot en met het inrichten van genderneutrale wc’s. Want het man-vrouw-verschil is een sociale constructie, nietwaar? Laten we het helemaal anders doen! Jammer voor de miljoenen mensen die aan het onderscheid tussen man en vrouw gehecht zijn. Mensen hebben het gevoel dat de vernieuwingsdrang doorschiet. “Doe even gewoon”, zeggen ze dan.’

Wat betekenen deze observaties?

‘Politici nemen nog steeds woorden als “innovatief” en “progressief” in de mond. Het woord “moderniteit” gebruiken ze natuurlijk niet, maar wel de achterliggende beginselen, zoals rationaliteit, gelijkheid en efficiëntie. Wat betekent efficiëntie in de praktijk? Er is een coronacrisis voor nodig om ons te realiseren dat het terugbrengen van de zorg tot het meest efficiënte niveau de nodige risico’s met zich

meebrengt. Het maakt ons behoorlijk kwetsbaar. We hebben daardoor gebrek aan alles wat nodig was, zoals mondkapjes, ziekenhuisbedden en goed gemotiveerde professionals. Men neemt voetstoots aan dat efficiëntie en zuinigheid een goede zaak zijn. Hoezo en voor wie is dat eigenlijk goed? Ondertussen zijn economen in één week tijd allemaal tot een soort socialisme bekeerd. Ze waren altijd tegen ingrijpen van de staat, omdat dat de werking van economische wetten zou belemmeren. En nu vinden ze ineens het tegenovergestelde en kunnen we eindeloos veel geld uitgeven. Ook hier openbaart zich een leemte in het denken. Er wordt amper gereflecteerd over de uitgangspunten van de moderniteit. Dat stoort mij als filosoof.’

Wat ziet u als u onder de motorkap van de modernisering kijkt?

‘Dan zie ik een motor die oververhit is geraakt en volkomen vastloopt. Er komen overal rookpluimen vandaan. Intussen worden de uitgangspunten van de moderniteit, waar de vlammen dus vanaf schieten, op geen enkele manier ter discussie gesteld.’

Pogingen om van Nederland een bedrijf te maken, hebben werkend Nederland vooral chagrijnig gemaakt

Bedoelt u dat het rationaliseringsproject niet de beloofde vooruitgang voor velen heeft gebracht?

‘Ja. Sterker nog, na dertig jaar neoliberal bestuurszucht zijn alle vanzelfsprekend geachte waarden welhaast in hun tegendeel omgeslagen. Ten eerste: efficiëntie, de vrucht van een steeds voortgaande rationaliseringsdrift, werd zelf irrationeel. Ten tweede: het zogeheten New Public Management, waarmee de publieke sector gemoderniseerd is, heeft het slechtste van markt en staat, namelijk zelfzucht en dwang, met elkaar verenigd. Pogingen om van Nederland een bedrijf te maken, hebben de publieke dienstverlening uitgehold en werkend Nederland

vooral chagrijnig gemaakt. Dat hebben we vijftien jaar geleden “beroepszeer” genoemd. Onder deze pijnlijk treffende titel verscheen reeds in 2005 een CDV,² maar de analyse is onverminderd actueel. De kwaal is gebleven en christendemocraten hebben haar links laten liggen. Ten derde: de inzet op economische groei bracht tal van nieuwe problemen en tekorten aan het licht.’

Moderne tekorten

Wat voor tekorten bedoelt u precies?

‘De drie krachten die de moderniteit drijven – rationaliteit, gelijkheid voor de wet en doelmatigheid – zijn alle vooruitstrevend van aard. Daarmee biedt de modernisering geen garantie voor zaken waaraan we juist gehecht zijn. Op natuurlijk, sociaal en cultureel terrein levert dat tekorten op.’

‘Allereerst het natuurlijke tekort. Onze verhouding tot de natuur is niet goed doordacht. De natuur is binnen het vernieuwingsproject van de moderniteit object van onderzoek, een bron van exploitatie. We denken dat alle problemen door onze technologische interventies kunnen worden opgelost. Dat wordt ook wel “ingenieursdenken” genoemd. We zijn op de grenzen van dit denken gestuit. Problemen zitten anders in elkaar dan wij gedacht hebben, en kunnen niet zomaar worden opgelost. Sterker nog, de beheersingsdrift is een recept voor rooibouw geworden.’

‘Het sociale tekort gaat over gelijkheid. Gelijkheid voor de wet is uiteraard prima, maar brengt nog geen solidariteit, broederschap of gemeenschapszin voort. De gemeenschap krijgt nauwelijks vorm in een moderne samenleving. Ieder mens moet daarin namelijk eerst en vooral zichzelf vormgeven.’

‘Het derde tekort is cultureel van aard.

We zijn gehecht aan culturele tradities. We staan altijd op de schouders van anderen. Je kunt niet zomaar zeggen dat geschiedenis of cultuur overbodige ballast is, dus iets wat wij niet nodig hebben. Dat zien we in extreme vorm in Amerika. Als we niet oppassen is dat ons voorland. Maar we kunnen tweeduizend jaar geschiedenis in Europa niet zomaar bij de vuilnis zetten, en we mogen die evenmin van zwarte bladzijden zuiveren.’

‘We kunnen het continue vernieuwingsprogramma van de moderniteit niet onverkort blijven doorzetten, en zullen moeten begrijpen waar de weerstand vandaan komt. Die weerstand kan zeer onwelriekend zijn en kwalijke rechts-extreme vormen aannemen. Maar de agenda die vandaag op tafel ligt over moderniteit, diversiteit en gemeenschap vraagt om een veel fundamenteelere reflectie dan er nu voorhanden is.’

Beschavingsideaal

Waar komt u zelf op uit?

‘Dan noem ik toch beschaving. In 2004 heb ik voor de WRR een rapport geschreven met als titel *Schets van een beschavingsoffensief*.³

Dat kon toen niet

op veel instemming rekenen. De kern van mijn gedachtegang was dat beschaving een balanskwestie is en dat we dat vergeten zijn. De moderniteit neemt radicaal afscheid van het verleden, van de gemeenschap en van de transcendente dimensie. En ze instrumentaliseert de natuur. Ook dat is typerend voor de westerse mens. Dat heeft trouwens wel iets met het christendom te maken. Het kost toch moeite om ons een onderdeel van de natuur te weten. In de agrarische sector weerspiegelt zich onze moeizame verhouding met de biologische dimensie van het bestaan. Maar dat een beschaving haar eigen bestaansvoorwaarden ondermijnt lijkt me geen goed idee. De moeilijke

Diversiteit en gemeenschap

opgave is om een alternatief voor de neoliberale politiek te formuleren dat een antwoord op deze tekorten biedt.’

Hoe ziet een andere ordening eruit?

‘Ik wil niet gelijk naar oplossingen gaan. Het is zaak eerst te begrijpen waarom de huidige ordening niet meer voldoet. Mijn onderzoek bij Centrum Èthos richt zich precies op die vraag. Ik wil weten of de menselijke natuur zich wel verdraagt met het moderne programma. In mijn essay *Heilige geest* uit 2018,⁴ dat deels is verwerkt in *Ruw ontwaken*,⁵ ga ik voor het antwoord zo’n twee miljoen jaar terug. Ik heb me als het ware teruggetrokken in de grot van de evolutiestudies om beter te kunnen nadenken over het heden. Wat blijkt? We zijn van nature helemaal geen individuele wezens. We werken samen in een groep. Dat deden dieren al, maar mensen hebben dit tot kunst verheven. Samenwerken als het nodig is. Als er oorlog is, als de dijken breken, bij hongersnood of crisis, of bij welke andere gemeenschappelijke noodsituatie ook. Dat zit in onze natuur en gaat er ook niet zomaar uit, want dat is echt een resultaat van twee miljoen jaar geschiedenis. Juist de coöperatieve lijn is in het neoliberalisme veronachtzaamd. En dat kun je niet straffeloos doen.’

‘Volgens mij gaan de urgentste problemen over gemeenschappelijkheid, over collectiviteit, over groepsvorming, over solidariteit en broederschap. Uit die evolutiestudies blijkt – en dat inzicht is natuurlijk voor christendemocraten zeer relevant – dat wij ten diepste allemaal broeders zijn. *Fratelli tutti* – ik zeg het de paus maar al te graag na.⁶ Boeddhisten spreken van compassie, het christendom spreekt van naastenliefde, socialisten spreken van solidariteit, moslims van barmhartigheid. Het draait allemaal om hetzelfde.’

‘Dat betekent ook: je schatplichtig weten aan vorige generaties en aan anderen uit de gemeenschap aan wie je van alles en nog wat te danken hebt. Ik verzet mij tegen het cynische standpunt dat alle menselijke beweegredenen uiteindelijk teruggaan op eigenbelang. Onze “hogere waarden” zouden slechts slimme verpakkingen van onze calculerende zelfzuchtigheid zijn.’

Wat zou in dat perspectief uw antwoord zijn op de tekorten die u signaleert?

‘Mijn voorstel is dat we meer driedimensionaal gaan kijken: vanuit de hoogte, de breedte en de diepte. Zo moeten we weer leren de natuur niet als een object te zien, maar als een huis waarin wij al eeuwen mogen wonen en dat ons geschonken is. Rentmeesterschap heeft vooral met zo’n weidser, rijker en hoger perspectief te maken.’

‘Verder moeten we de breedte van onze

cultiveringsopdracht serieuzer nemen, bijvoorbeeld in het onderwijs. In Nederland is het onderwijs in het teken gezet van individuele zelfontplooiing. We zijn allemaal unieke kinderen. Vooral geen klassikaal onderwijs, geen nadruk op discipline, geen rijtjes stampen. Maar zelfontplooiing komt pas

aan het einde van de rit, als je al het nodige geleerd hebt. Het begint met het vermogen om stil te zitten en werkjes te doen die misschien niet zo leuk zijn. De tafels van 4, 6 en 7 uit het hoofd leren is er niet meer bij. Nog zoiets: inmiddels is een kwart miljoen mensen functioneel analfabeet. Ooit waren Nederlanders goed in talen, maar door de vernieuwingsdrang is dat verdwenen. Elementaire zaken moet je in stand zien te houden. Zelfs de manier van opvoeden moet steeds vernieuwd worden. Hou daar toch eens mee op!’

‘Ten slotte moeten we het punt van

Ik verzet mij tegen het cynische standpunt dat alle menselijke beweegredenen uiteindelijk teruggaan op eigenbelang

de solidariteit weer serieus nemen. Hoezo zelfredzaamheid en marktwerking in de zorg? Zorg gaat niet over verdienmodellen, maar over elkaar helpen in tijden van nood. Tegenover elk punt van de neoliberale agenda moet iets geplaats worden wat in zekere zin klassiek is. Om weer in evenwicht te kunnen komen is nu vooral inzet op solidariteit en broederschap nodig. Maar stel je daar geen eeuwig en absoluut beginsel bij voor. Want dan kan ik voorspellen dat er over dertig jaar een tegenbeweging komt omdat ook broederschap verstikkend uitwerkt. Maat houden, balans houden, blijft even moeilijk als nodig.'

Dat is ook de reden waarom broederschap lang taboe is gebleven: er zijn in de geschiedenis van de Franse Revolutie moordpartijen uit voortgekomen.

'Alle levensbeschouwingen, welke dan ook, kunnen ontaarden in moordpartijen. Zelfs het vredelievende boeddhisme,

met zijn respect voor alle levende wezens. Zie ook de moordpartijen in het Oude Testament. Dit is voor christendemocraten belangrijk. Een harde geschiedenis en toch weer die God. Kunnen we daar even bij stilstaan?

Kunnen we begrijpen wat transcendentie is in een wereld die niet vanzelf wil deugen? Dat vind ik nu precies de opgave van beschaving. Het CDA moet die beschavingsopdracht en daarmee ook de verticale dimensie van het bestaan veel serieuzer nemen.'

Compassie en de beperktheid van het sociale contract

Er is in 2012 geprobeerd die verticale dimensie serieus te nemen door 'compassie' tot kernwoord te maken in een hertaling van de beginselen van het CDA.

'Bij die poging was ik nauw betrokken.⁷ Ik vond het gemak waarmee men dat toen terzijde

schoof veelzeggend. Men kon er niets mee; het was zoegezegd geen politiek begrip. Het werd niet als een versterking van maar als een aanval op de christendemocratische signatuur geïnterpreteerd. Ik vond dat onbegrijpelijk. Hoezo geen politiek begrip? Moet je nu eens kijken hoe de samenleving draait op compassie en onderlinge zorg. Als christendemocratische politici niet bij die motivatie weten aan te sluiten, gaan ze gewoon de boot missen. Dat geldt ook als je de spirituele dimensie daarvan niet ziet. Dan heb je op geen enkele manier verbinding met de samenleving.'

'De teneur was indertijd: compassie is soft, een beetje lief zijn voor elkaar ... Politiek ging daar niet over, vond men; het draait om macht en om de juiste verdeling van de verantwoordelijkheden. In een sociaal contract is dat onmiskenbaar belangrijk, maar het is nogal beperkt gedacht. Een sociaal contract is

eerst en vooral horizontaal en komt uit het sociaal-liberale taalveld. Dat wil allerm minst zeggen dat het niet belangrijk is, maar het is niet de maat aller dingen. Het staat voor zorgen voor elkaar omdat je er iets voor terugkrijgt. Het is calculerend en ademt de voor-wat-hoort-wat-

mentaliteit.'

'De verticale dimensie zit anders in elkaar. Wat heb ik gegeven dat ik mag leven? Helemaal niets. Ik ben geboren, ik heb allerlei dingen meegekregen. Misschien dat ik later tot de conclusie kom dat ik iets daarvan wil teruggeven. Dat kan, maar dat gebeurt dan vanuit een heel andere logica.'

Juist nu wordt binnen het CDA gesproken over het belang van een nieuw sociaal contract.

'Nogmaals: ik wil daar niet schamper over doen. Ook hier is een bepaalde balans nodig, een evenwicht in verantwoordelijkheden. Bijvoorbeeld tussen verschillende groepen in de

samenleving. Maar het begint fundamenteel met iets anders, namelijk met het inzicht dat sociale wederkerigheid zelf beperkt van aard is. Christendemocraten zouden moeten zeggen: het leven, de schepping, dat is ons geschonken en dat brengt als het ware kosmologische verplichtingen mee. Dat geldt voor de natuur, maar ook voor de cultuur: al die dingen waar we van leven zijn ons geschonken. Dat inzicht staat haaks op meritocratie. Want de meritocratie zegt dat het mijn eigen verdienste is, dat ik het allemaal zelf gedaan heb, dat ik het succes aan mezelf te danken heb. Natuurlijk moet je investeren in je eigen toekomst, maar als wereldbeeld voldoet het niet. Daarom zoek ik een manier van denken die daar haaks op staat. Nu hebben we daar in het publieke leven geen woorden voor. Het wordt vooral in economische termen geduid.'

U spreekt zich uit tegen het nuttigheidsdenken.

'Inderdaad. Het utilitarisme is zeker een poging om na te gaan wat we voor elkaar betekenen, maar wel een liberale poging. Je kunt zelfs helemaal uitrekenen wat een mensenleven waard is. In mijn analyse neem ik het leven, de geschiedenis en de vitaliteit ervan als maatstaf. Ik denk dat de kernboodschap van het christendom over het leven gaat. De boodschap van het christendom over naastenliefde en compassie heeft wortels in onze natuur. Er is geen tegenstelling tussen biologie en theologie. Ook dat zou beter doordacht moeten worden door christendemocraten. Dan valt beter uit te leggen waarom naastenliefde en broederschap nog altijd relevant zijn en de kern vormen van de coöperatieve samenleving, waar de christendemocratie naar zegt te streven.'

Alle dingen waar we van leven zijn ons geschonken

Werk maken van een coöperatieve samenleving

Serieus werk maken van de coöperatieve samenleving. Wat is daarvoor nodig?

'Daar is helemaal niet zoveel voor nodig. Je moet de coöperatieve krachten zien en erkennen dat die in de maatschappelijke realiteit allang aan het werk zijn. Allereerst moet je ondernemerschap erkennen als zo'n coöperatieve kracht, als het vermogen om initiatief te nemen en samen dingen op te pakken. Zo'n ondernemende houding is al te vinden in de middeleeuwen. Het gaat daarbij niet alleen om winst. We moeten een andere afslag nemen dan het Angelsaksische model. Ik ben niet tegen de markt, maar wel tegen een verabsolutering ervan en tegen de toepassing van haar logica op alle domeinen. Dat is met New Public

Management misgegaan.

De afgelopen dertig jaar heeft het slechtste van de staat, namelijk de dwang van bovenaf, zich verbonden met het slechtste van de markt, namelijk

concurrentie tussen individuen. Het gaat er nu juist om de sterke kanten van de markt en de gemeenschap te combineren. Dan kom je uit op het model van vrijwillige samenwerking. De coöperatie belichaamt dat.'

Hoe gebeurt dat in de praktijk?

'De coöperatie is een zelfstandige associatie van personen die vrijwillig samenwerken om hun gedeelde economische, sociale en culturele belangen te behartigen. Dit gebeurt door middel van een onderneming die zij gezamenlijk bezitten en waarover ze op democratische wijze controle uitoefenen. De coöperaties van de negentiende eeuw worden opnieuw uitgevonden. Dat gebeurt nu volop en op vernieuwende wijze, terwijl die nieuwe coöperaties tegelijkertijd een eerbiedwaardige traditie vertegenwoordigen. Collega Tine De Moor uit Utrecht heeft dat eerder naar

voren gebracht. De *homo cooperans*, om haar woorden te gebruiken, was in Europa al eeuwenlang een normale praktijk.⁸ Het is belangrijk te zien hoe relevant dat vandaag de dag is. Vervolgens kun je je afvragen hoe op basis van het subsidiariteitsbeginsel de samenleving nog sterker op een dergelijke manier te ordenen is. Daarbij is het zaak te zoeken naar medestanders en er een politieke kwestie van te maken. Een hoogst relevante agenda voor christendemocraten, lijkt mij.’

Dat vergt dus een heel andere stijl van politiek bedrijven.

‘Nou nee. Ik zou zeggen: dan wordt het pas weer echt politiek. Wat we nu in Nederland hebben is geen politiek, maar een vorm van bestuurlijk op de winkel passen. In feite zorgt men dat zaken niet al te zeer uit de hand lopen: vormen van ad-

hocbeleid en crisisbeheer. Maar het is in principe vooral liberaal ingericht. Vanuit de gedachte dat we het beste land van de wereld hebben, waar niets meer fundamenteel aan veranderd hoeft te worden? Nederland is af – dat was de visie van Kok, maar ook van alle minister-presidenten sindsdien. Om met Rutte te spreken: ‘Visie hebben we niet nodig’,⁹ want we zijn al een heel erg gaaf land. Ik zou zeggen: al vóór de coronacrisis was duidelijk

dat er wel degelijk een visioen nodig is. Of in elk geval een andere kijkrichting. Er liggen kansen voor een coöperatieve visie, en daar moet de politiek bij proberen aan te sluiten. Met name voor de christendemocratie ligt hier een enorme kans, mits ze driedimensionaal weet te kijken en dus ook de verticale dimensie serieus neemt.’

Wat we nu in Nederland hebben is geen politiek, maar een vorm van bestuurlijk op de winkel passen

1 Gabriël van den Brink, *Moderniteit als opgave. Een antwoord aan relativisme en conservatisme*. Amsterdam: SUN, 2007.
2 Gabriël van den Brink, Thijs Jansen en Dorien Pessers (red.), *Beroepszeer. Waarom Nederland niet goed werkt* (CDV Zomer 2005). Amsterdam: Boom, 2005.
3 Gabriël van den Brink, *Schets van een beschavingsoffensief. Over normen, normaliteit en normalisatie in Nederland* (WRR-verkenning 3). Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.
4 Gabriël van den Brink, *Heilige geest. Een essay over aard en wording van de menselijke natuur*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2018.
5 Gabriël van den Brink, *Ruw ontwakten uit een neoliberale droom en de eigenheid van het Europese continent*. Amsterdam: Prometheus, 2020.

6 Paus Franciscus, *Fratelli tutti / Alle mensen. Over broederschap en sociale vriendschap*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg. InterKerk, 2020.
7 Commissie Hertaling Uitgangspunten, *Nieuwe woorden, nieuwe beelden*. Den Haag: CDA, januari 2012. Van den Brink trad op als adviseur van de commissie.
8 Tine De Moor, *Homo cooperans. Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (oratie). Utrecht: Universiteit Utrecht, 2013.
9 Mark Rutte, vijfde H.J. Schoo-lezing, Amsterdam, 2 september 2013.

Boek & Cultuur

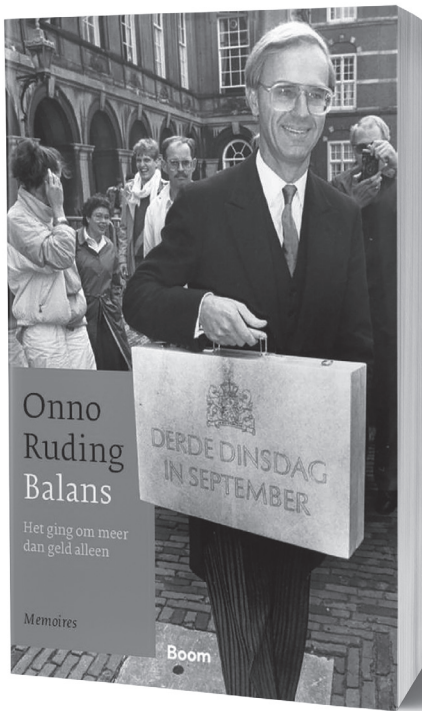
Tegen de tijdgeest van meer overheid en minder markt

door **Raymond Gradus** De auteur is hoogleraar bestuur en economie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Je moet er even voor gaan zitten, maar het is beslist de moeite waard. Onno Ruding maakt in 680 bladzijden de balans op. Hij doet dit op basis van een drieluik. In het eerste luik gaat het om de periode 1939-1982 of tot het moment dat hij als minister van Financiën deel gaat uitmaken van het kabinet-Lubbers I. Van de eerste periode is mij vooral bijgebleven dat hij enig kind was en zelfkritisch opmerkt dat dit ‘waarschijnlijk mijn sociale vaardigheden niet heeft bevorderd’. Met het geheugen van een olifant beschrijft hij hoe hij het in zijn periode als bewindvoerder bij het IMF aan de stok kreeg met het Franstalige Sierra Leone over een IMF-lening. Vermeldenswaardig is ook dat hij gevraagd is als minister van Financiën toen Frans Andriessen terugtrad in 1980. Uitvoerig beschrijft hoe hij deze kelk aan zich liet voorbijgaan, om vervolgens te beschrijven waarom hij een tweede kans in 1982 wél greep. De tijd was rijp voor ‘straffe bezuinigingen’ die de volledig uit het lood geslagen overheidsfinanciën weer in het gareel moesten krijgen, en een derde kans zou er niet snel komen, zo merkt hij en passant op.

De periode van zijn ministerschap (1982-1989) vormt onmiskenbaar de

kern van het boek. Ook nu kiest hij voor een driedeling – een klein gedeelte over immateriële kwesties en persoonlijke verhoudingen daargelaten – van inhoudelijke onderwerpen. Voor mij als voormalig Financiën-ambtenaar zijn ze heel herkenbaar. Het eerste gedeelte betreft het begrotingsbeleid, oftewel het directoraat-generaal Rijksbegroting. In procenten van nationaal inkomen bedroeg het financieringstekort 9,4 toen hij aantrad als minister, en ongeveer 5 in 1990. Daardoor kon de almaar stijgende staatsschuld in 1990 voor het eerst in vijftientig jaar dalen. Terecht constateert hij dat dit geen sinecure was. Ook toen waren er collega-economen die riepen dat hij de economie kapotbezuinigde. Ook toen was het makkelijker om de belastingen te verhogen dan om de uitgaven te beperken. Gelukkig was er in de regeerakkoorden vastgelegd dat de collectieve lastendruk niet mocht stijgen. De belangrijkste les is dat heldere normen en politiek commitment daaraan van belang zijn om een omslag te bewerkstelligen. Een wijze les, die zeker ook moet gelden voor de komende kabinetsperiode, waarin we hopelijk de coronacrisis achter ons kunnen laten.

Onno Ruding

Balans. Het ging om meer dan geld alleen

Boom | 2020 | 680 pp. | € 49,90 | ISBN 9789024431755

Hetzelfde geldt voor zijn les dat ‘de weg naar de budgettaire hel is geplaveid met garanties’. Dit is onmiskenbaar een vingerwijzing voor de huidige minister van Financiën, die dit jaar twintig miljard euro aan staatsgaranties uitgeeft.

Het minst overtuigend vind ik het tweede gedeelte, over de fiscaliteit. Zo geeft hij aan dat in de omstandigheden van 1982 handhaving van de hypotheekrente nodig is, om vervolgens na 2000 aan te dringen op een flinke beperking daarvan. Om daarna de maatregel van Rutte II om de hypotheekrenteaf trek tegen het laagste tarief af te trekken als ‘een onjuiste maatregel’ te bestempelen. Bij zijn pleidooi om de wet-Hillen te handhaven gaat hij al te gemakkelijk voorbij aan de verplichting dat nieuwe hypotheeken

sinds 2013 annuïtair afgelost moeten worden.¹ Hierdoor zullen na verloop van tijd alle hypotheekhouders onder de wet-Hillen vallen, en zal het budgettaire beslag hiervan toenemen en onhoudbaar worden.

Koppeling D-mark en gulden

Het derde gedeelte gaat over het bredere financieel-economische beleid, oftewel het thesauriebeleid. Ronduit interessant is het hoofdstuk waarin Ruding terugblijkt op het trauma van 1983, waarin de koppeling tussen de gulden en de D-mark werd losgelaten. Ruding beschrijft uitvoerig een bijeenkomst waarin hij het onderspit moest delven tegen Ruud Lubbers en Jan de Koning, die de koppeling wilden loslaten om binnenlandse politieke redenen. Nu

is algemeen aanvaard dat het loslaten daarvan destijds het vertrouwen heeft geërodeerd, en uiteindelijk contraproductief heeft gewerkt. Uitvoerig gaat Ruding in op het verwijt in de biografie over Wim Duisenberg dat als hij zijn portefeuille had aangeboden, Lubbers en De Koning hadden ingebonden.² Ik deel met Ruding dat dit te gemakkelijk is met de wetenschap van vandaag. Soms zijn fouten nodig om het beleid te vervolmaken. De koppeling was hierna onomstreden, en de DNB kon hierna verder als een filiaal van de Bundesbank. Enigszins sarcastisch geeft hij aan dat deze (impliciete) afspraak zelfs bestand was tegen 'het (politieke) lustobject' van Bert

laat hij haar opmerking, opgetekend in haar biografie, dat 'Ruding *bullshit* verkondigt' niet over zijn kant gaan. Waar andere biografen, zoals die van Churchill,⁴ bladzijdenlang uitweiden over de historische waarde van het eerdergenoemde landhuis, is dit niet aan Ruding besteed. De inhoud staat voorop, en dit geldt ook voor zijn beruchte 'tante Truus-interview', dat hij behandelt door gerubriceerd in vier categorieën in te gaan op de vele burgerbrieven die hij toen mocht ontvangen.⁵

Financiële crisis

Het derde luik gaat over de periode van 1989 tot vandaag. Hierin zou ik twee zaken centraal willen stellen. Ten eerste zijn rol bij de christelijke werkgevers: Ruding was voorzitter van NCW van 1990 tot 1992 en van de internationale christelijke werkgeversorganisatie van 2000 tot 2003. Verwijtend beschrijft hij dat VNO-NCW zich na de fusie hieruit terugtrok en daarmee de relatie tussen zakelijke professionaliteit en ethische diepgang miskende. Ten tweede zijn rol bij de Amerikaanse Citibank. Ruding was van 1990 tot 2003 werkzaam bij deze belangrijke Amerikaanse bank, vanaf 1992 als tweede man. In die periode bouwde Citibank een omvangrijke portefeuille aan zogeheten subprimehypotheek op, waar tijdens de financiële crisis 18 miljard dollar op afgeschreven moest worden. De bank kon, net als vele andere, alleen de financiële crisis overleven doordat de Amerikaanse overheid garanties en een forse kapitaalinjectie gaf. Ruding wijdt vervolgens een apart hoofdstuk aan de lessen van de financiële en eurocrisis. Toch vind ik dat een reflectie op wat hij zelf had

Ruding geeft ook de nodige inzichten in de internationale politiek en het benoemingenbeleid

de Vries, die zelfs recent nog een pleidooi heeft gehouden voor het herstel van de gulden.³

Ruding geeft ook de nodige inzichten in de internationale politiek en het benoemingenbeleid. Twee keer werd Ruding voor een prestigieuze buitenlandse functie gepasseerd door een Franse kandidaat, en hij laat zien hoe effectief de Franse lobby ook samen met zijn voormalige koloniën is. Hij wijdt een apart hoofdstuk aan een weekend in Chequers ('het buitenverblijf van de Britse MP') en zijn poging om Thatcher ervan te overtuigen dat het VK moest toetreden tot het Europees Wisselkoersmechanisme, de voorloper van de euro. De rest is in dit brexitjaar geschiedenis. Uiteraard

kunnen doen om deze rommelhypotheken te voorkomen, wat minder uit de verf komt.

In dit boek worden twee belangrijke financieel-economische ontwikkelingen uit de afgelopen veertig jaar besproken. De eerste is de ontsporing van de overheidsfinanciën in de jaren zeventig, en hoe deze in de jaren tachtig weer op de rails kwamen. De tweede is de financiële crisis, nu ruim tien jaar geleden. Volgens Ruding kunnen er ook nu weer bubbels ontstaan. Hij heeft volop meegewerkt aan rapporten over een beter toezicht op de financiële sector, maar hij waakt voor juridisering en afvinkgedrag.

Ruding heeft vele jaren aan dit boek gewerkt. Hij heeft de moeite genomen om vele bronnen te raadplegen: interviews, correspondentie (onder meer bestaande uit vele blauwe brieven die bewindspersonen aan elkaar schrijven) en inmiddels verschenen biografieën van oud-collega's. Hij eindigt met een uitvoerige epiloog.

Ik zou voor de christendemocratie twee belangrijke lessen willen trekken. Ruding gaat in tegen de huidige tijdgeest, die pleit voor een grotere overheid en minder markt. Verwijzend naar het CDA-rapport *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij*⁶ vindt hij – en dat is de eerste les – dat juist nu verantwoordelijkheden op zo veel mogelijk plekken gelegd moeten worden. De tweede les gaat over de verbinding. Juist in deze tijd van polarisatie doet Ruding een oproep tot dialoog. Met enige weemoed wijst hij op de vruchtbare dialoog binnen het CDA tussen werkgevers en werknemers, en hij sluit zich, in navolging van de oproep in de encycliek *Laudato Si'*, aan bij een nieuwe dialoog over de wijze waarop wij de toekomst van de planeet gestalte geven.⁷ Wat zou het inderdaad mooi zijn als de christendemocratie hier het voortouw neemt.

1 In de wet-Hillen is bepaald dat huiseigenaren met een (bijna) afgelost huis hun eigenwoningforfait niet (of slechts gedeeltelijk) hoeven op te tellen bij het belastbaar inkomen. Zie ook: Raymond Gradus, 'Bezie maatregelen Rutte III voor woningmarkt in samenhang', website MeJustice, 12 oktober 2017.

2 Bruno de Haas en Cees van Lotringen, *Wim Duisenberg. Van Friese volksjongen tot mr. Euro*. Amsterdam: Business Contact, 2003. Zoals Ruding fijntjes opmerkt, is deze biografie door Duisenberg geautoriseerd.

3 Bert de Vries, *Ontspoord kapitalisme. Hoe het kapitalisme ontspoorde en na de coronacrisis kan worden hervormd*. Amsterdam: Prometheus, 2020.

4 Andrew Roberts, *Churchill. De biografie*. Amsterdam: Prometheus, 2019.

5 Ruding betoogde op 18 oktober 1984 in een interview met *Het Vrije Volk* dat werklozen niet genoeg deden om aan het werk te komen. Ze waren bijvoorbeeld niet bereid om te verhuizen; volgens Ruding bleven ze liever 'dicht bij tante Truus wonen', een uitspraak die voor veel ophef zorgde.

6 CDA, *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 1983.

7 Paus Franciscus, *Laudato Si' / Wees geprezen. Over de zorg voor het gemeenschappelijke huis*. Vaticaanstad/Poeldijk: Libreria Editrice Vaticana/Stg. InterKerk, 2015.

Voorbij de tegenstelling tussen staat en samenleving

door **Gertjan Schutte** De auteur is historicus en promoveert aan het European University Institute in Florence.

De presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten van afgelopen maand laten opnieuw zien hoe pijnlijk kwetsbaar een democratie is. Deze staat voortdurend voor nieuwe uitdagingen, en moet zichzelf daarbij ook steeds vernieuwen. Dit vergt veel wil en inspanning. In hun boek *Wankel evenwicht* zetten de Amerikaanse economen Daron Acemoglu en James Robinson deze uitdaging in breder perspectief. Hoewel hun betoog historisch zwak onderbouwd is, nemen de auteurs definitief afscheid van de hardnekkige neiging om staat en samenleving tegenover elkaar af te zetten.

Metaalmoetheid

Democratie in Europa en vooral de Verenigde Staten lijkt aan enige metaalmoetheid onderhevig. Samenwerking en compromis, basiselementen van democratie, zijn toenemend verdacht. De bruggen tussen Democraten en Republikeinen in de VS zijn vrijwel alle verbrand. De schaamteloze acties van Donald Trump rond de verkiezingen zijn er een uiting van. Er lijken robuustere,

autoritaire alternatieven. China timmert voortvarend aan de geopolitieke en economische weg. Daar staat onderdrukking van de eigen bevolking en minderheden tegenover, evenals vele leugens. Is een vrije samenleving een blijvende mogelijkheid?

Die vraag wordt gesteld door Acemoglu en Robinson in *Wankel evenwicht*. Zij zijn vooral bekend als de auteurs van *Why nations fail. The origins of power, prosperity, and poverty*, gepubliceerd in 2012. Dit boek – in het Nederlands verschenen als *Waarom sommige landen rijk zijn en andere arm* – stelt dat de welvaart van landen verklaard kan worden aan de hand van inclusieve instituties. Dat wil zeggen: instituties die geen middel zijn van elites om macht en rijkdom naar zich toe te trekken, maar open instellingen waarin grote delen van de bevolking betrokken zijn.

Aanpak

In *Wankel evenwicht* verleggen zij hun focus van economisch succes naar 'vrijheid'. Dit begrip wordt omschreven als de vrijheid om naar eigen inzicht te kunnen handelen, zonder daarbij

Daron Acemoglu en James A. Robinson

Wankel evenwicht. De eeuwige strijd tussen staat en samenleving

Nieuw Amsterdam | 2020 | 640 pp. |
€ 39,99 | ISBN 9789046824955

gehinderd te worden door externe factoren. Robinson en Acemoglu pleiten voor een sterke staat die wetten kan handhaven en veiligheid weet te bieden. Anderzijds dient de samenleving tegenwicht te bieden aan de staat via eigen initiatieven en door haar wensen bij de staat af te dwingen. Zonder dit tegenwicht kan de staat gemakkelijk te machtig worden. Tussen de despotische autoritaire staat en de afwezigheid van een staat loopt een smalle weg, een corridor waar het leven goed is. De opgave is om in die corridor te blijven.

Op het eerste gezicht is dit geen erg prikkelende benadering. Het belang van een sterke staat wordt door vrijwel niemand betwist. De kracht van het boek zit dan ook allereerst in de

interessante begrippen en metaforen waarmee Robinson en Acemoglu hun betoog onderbouwen. De machtige staat die vrijheid van burgers wegneemt is het 'Gilgamesjprobleem', ontleend aan een antiek epos. De staat wordt zelf aangeduid als 'leviathan', naar het beroemde boek *Leviathan* van de politiek filosoof Thomas Hobbes (1588-1679). Ook halen de auteurs het 'rodekoningineffect' aan, ontleend aan de Rode Koningin uit Lewis Carrolls *Alice in Spiegelland*. De auteurs verwijzen met dit begrip naar de wijze waarop samenleving en staat elkaar door hun handelen voortdurend scherp houden, corrigeren en inspireren tot nieuwe ambities; er is nooit een punt waarop er blijvend evenwicht is. Ook gebruiken de

auteurs begrippen uit de economische wetenschap, zoals het ‘nulsomeffect’, dat zij creatief inzetten om een situatie aan te duiden waarin de samenleving of de staat de ander tegenwerkt en daarmee alle maatschappelijke ruimte opeist voor de eigen doeleinden.

Naast deze verrassende begrippen geeft het boek een duizelingwekkend overzicht van politieke ontwikkelingen, waarbij er voortdurend geschakeld wordt tussen heden en verleden. Griekse en Italiaanse stadstaten, het Derde Rijk, de oorlog in Syrië en het moderne China worden alle besproken in dit boek. De Rode Koningin, Leviathan en het beeld van de smalle corridor dienen om deze

Historische ongelukken

Het gebruik van deze begrippen levert in het boek historische ongelukken op. De ‘staat’ was heel lang een marginale kracht in westerse samenlevingen. Deze zorgde enkel voor oorlogvoering en buitenlands beleid; landelijke belastingen speelden nauwelijks een rol. Robinson en Acemoglu gaan hieraan voorbij. Zij verklaren het economische succes van Europa aan de hand van ontwikkelingen in de vijfde eeuw. Ze betogen dat na de val van het West-Romeinse Rijk in 476 ‘democratisch georganiseerde tribale samenlevingen’ ervoor zorgden dat ‘besluiten gezamenlijk en in overleg werden genomen’. Samen met de hiërarchische overblijfselen van het Romeinse Rijk leverde dit een combinatie op tussen staat en samenleving die Europa de corridor in leidde. Deze visie lijkt op de manier waarop denkers in de achttiende en negentiende eeuw speculeerden over de manier waarop Europese naties ontstonden na de val van Rome; maar dit is een nationalistische mythe die al vaak weerlegd is.

Robinson en Acemoglu maken daarbij een cruciale fout, die raakt aan hun centrale these. Zij hebben de neiging om grote inhoudelijke claims te onderbouwen met fenomenen die op zichzelf nietszeggend zijn. Zowel in de context van de middeleeuwse stadstaten als het achttiende-eeuwse Groot-Brittannië verwijzen de auteurs naar de participatie van grote delen van de bevolking in de staat. Zo noemen zij dat rond 1700 in Engeland 50.000 lokale functionarissen werkzaam zijn in de staat. Zij bedoelen hiermee dat de staat

Zonder het tegenwicht van de samenleving kan de staat gemakkelijk te machtig worden

uiteenlopende voorbeelden in hetzelfde kader te plaatsen.

Dat is een ambitieuze aanpak, die echter voorbijgaat aan wat de begrippen ‘staat’ en ‘samenleving’ betekenen. Beide begrippen horen allereerst bij de negentiende en twintigste eeuw, waarbij er, in theorie althans, sprake is van een scheiding tussen staat en samenleving: de eerste gekenmerkt door een regering, bureaucratie en ambtenaren, de laatste door staatsburgers met een privédoel, die zich kunnen organiseren in allerlei instituties.

terdege rekening moest houden met het volk; staat en samenleving hielden elkaar in evenwicht. Dit sluit aan bij hun claim in *Why nations fail*: Groot-Brittannië werd gekenmerkt door inclusieve instituties.

Maar, zoals historica Regina Grafe fijntjes opmerkte in reactie op dat eerdere boek: Robinson en Acemoglu verliezen nogal wat uit het oog. Tijdens de achttiende eeuw kon slechts twee procent van de Britse bevolking stemmen voor het parlement, dat volledig door landeigenaren werd beheerst. Zij wisten er dan ook een grootschalige landonteigening doorheen te krijgen en een regressief belastingstelsel te handhaven. Iets anders verwoord: dat vele mensen een baantje hebben op een lager niveau of zelf officieel vertegenwoordiger zijn, betekent nog niet dat zij de macht van de 'leviathan' aan het beperken zijn.

Dit is geen marginale kritiek. Ondanks – of misschien wel dankzij – de macht van de landeigenaren werd Groot-Brittannië een van de machtigste landen ter wereld; dat was het in de negentiende eeuw en een groot deel van de twintigste, namelijk tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. Dat maakt ook duidelijk dat een analyse van de balans tussen staat en samenleving slechts beperkte waarde heeft. Belangrijker is de vraag of een samenleving kan omgaan met de uitdagingen waarmee zij te maken krijgt.

Uitdagingen en ambitie

Die vraag stellen Robinson en Acemoglu uiteindelijk ook in hun laatste hoofdstukken. Het blijft dan echter onduidelijk waarom we iets kunnen leren van kleinschalige samenlevingen als het klassieke Athene of het middeleeuwse Siena, die ze eerder hebben besproken. Toch boeit *Wankel evenwicht* vooral in die laatste hoofdstukken, en wel omdat de auteurs toegeven dat de toekomst onzeker is: er is geen liberale democratie die als vanzelf komt bovendien.

Ook nemen zij afscheid van de hardnekkige idee dat staat en samenleving concurrenten zijn. Beide dienen elkaar op te stuwen met

Wankel evenwicht boeit vooral in de laatste hoofdstukken

het oog op de uitdagingen die zich voordoen. De opkomst van de Zweedse verzorgingsstaat ging bijvoorbeeld samen met een toenemende macht van vakbonden en andere organisaties. Robinson en Acemoglu stippen de grote hedendaagse problemen kort aan: de macht van grote bedrijven, de invloed van techniek, en welvaartsongelijkheid. De auteurs lijken niet te rekenen op zelfredzame autonome burgers, maar te wijzen op de noodzaak voor een nieuwe coalitie tussen staat en samenleving.

De behoefte aan licht

door **Peter Noordhoek** De auteur is onder andere trainer voor de Eduardo Frei Foundation en actief voor het Wilfried Martens Centre for European Studies.

Van de vele boeken die de afgelopen jaren het licht hebben gezien over de recente geopolitieke veranderingen, hebben er weinig een grotere impact op mij gehad dan het nu als *Falend licht* vertaalde boek *The light that failed* van Krastev en Holmes.¹ Wat vooral is blijven hangen is hun analyse dat in Oost-Europa de aantrekkingskracht van het liberalisme danig is bekoeld. Het was een aantrekkingskracht die neerkwam op een 'imitatie' van het liberale West-Europa. In de ogen van de mensen achter het IJzeren Gordijn was alles wat in het westen 'normaal' was, inclusief democratie en volle winkels, hoe het eigenlijk zou moeten zijn. De val van het IJzeren Gordijn was daarmee geen revolutie, maar een 'normalisering'. Om die reden konden de omslag en de integratie van het Oosten richting het Westen zo snel en gewelddoos verlopen.

Deze imitatie van West door Oost is echter op een desillusie uitgelopen. Een desillusie die we nog altijd niet goed genoeg begrijpen, anders hadden we wel meer greep gekregen op een fenomeen als de brede steun voor autoritaire leiders in Hongarije en Polen. Daarbij is de dreiging van opkomende migratie niet het belangrijkste, hoewel die ook een rol speelt in de retoriek. Krastev laat de lezer de andere kant op denken: de diaspora van burgers uit oostelijke EU-landen naar het Westen. Het achterblijvende deel van de landen

is teleurgesteld in wat de liberale democratie kan leveren, maar kan de ontstane leegte niet vullen. Autoritaire leiders als Orbán voorzien dan in een pastiche van semihistorische elementen; een imitatie van het verleden die de illusie van een alternatief biedt.

Maar deze desillusie gaat nog verder. Ook het Westen zelf lijkt de illusie te hebben verloren dat de liberale democratie nog voldoende perspectief kan bieden. Als Oost én West hun illusies hebben verloren, ook in het grote voorbeeld van de VS, heeft imiteren geen zin meer en resteren slechts het zich afzetten tegen vreemden en de overwinning van het populisme.

Harde noten

In het laatste deel van *Falend licht* kraken Krastev en Holmes harde noten over dit einde van de imitatie en de resterende illusie, juist in relatie tot de Verenigde Staten. Trump is een product van de desillusie, niet de maker ervan. Juist de Verenigde Staten hebben altijd geloofd in hun eigen beschavingsmissie, maar Trump voelde intuïtief aan dat een groot deel van de Amerikanen geen vertrouwen meer heeft in die bijzondere bestemming van de VS, zeker voor wat henzelf betreft. Alles gaat enkel om winnen of verliezen; de rest doet er niet toe.

Biden heeft nu gewonnen, maar dan vooral omdat hij niet Trump is, en niet omdat hij zelf voor iets staat, behalve wellicht voor een vaag soort

Ivan Krastev en Stephen Holmes
Falend licht. Hoe het Westen de Koude Oorlog won maar de vrede verloor
Atlas Contact | 2019 | 288 pp. |
€ 22,99 | ISBN 9789045038957

Ivan Krastev
Morgen komt geen dag te laat. Hoe de pandemie Europa verandert
Atlas Contact | 2020 | 96 pp. | € 10,- |
ISBN 9789045042954

beschavingsidee. Voor dit moment was dat wellicht ook het hoogst haalbare. Of de Verenigde Staten hun vertrouwen herwinnen en hun gevoel van missie, laat zich alleen maar raden. Omdat een land als China juist zijn missie lijkt te ontdekken – en niet (meer) tracht het Westen te imiteren² – is die liberale democratie nog steeds in gevaar. Idealen zijn dus nodig.

Onderliggend lijden

Krastev heeft inmiddels een nieuw boekje geschreven: *Morgen komt geen dag te laat*. Prettig dun. Het gaat over de huidige COVID-19-pandemie. Een dystopie waarin het hoogst onwaarschijnlijke toch waar is

geworden, als een van Talebs zwarte zwanen.³ Je zou kunnen zeggen dat Trump ook zo'n zwarte zwaan is. Hoe onwaarschijnlijk ook dat zo'n man aan de macht kwam, het gebeurde wel. Zowel COVID-19 als Trump is meer mensenwerk dan natuurverschijnsel. In beide gevallen kunnen we onszelf niet geheel vrijpleiten.

Terwijl het erop lijkt dat liberale democratieën efficiënter zijn in het bestrijden van de pandemie dan autoritaire regimes – weer met de uitzondering van China – is Krastev er niet gerust op dat dit zo zal blijven. Net zoals COVID-19 vooral gevaarlijk is voor mensen met 'onderliggend lijden', zo is hij bezorgd dat ook onze

democratieën veel ‘onderliggend lijden’ kennen. Daar staat wel iets tegenover. Autoritaire leiders – of ze nu Trump heten of Orbán – zijn vooral dol op een crisis die ze zelf in de hand hebben gewerkt of gecreëerd, maar ze staan machteloos tegenover een crisis die de wereld zoals zij die kennen zal gaan veranderen. Hij citeert Carl Schmitt: ‘Dictators ambiëren de macht van God – maar de Almachtige is nooit gevraagd problemen op te lossen die Hij niet zelf had veroorzaakt.’ Zelf schrijft Krastev: ‘Niet het genie en de kracht van de leider, maar alledaagse dingen, zoals burgers die hun handen geregeld wassen,

een halt toeroept als er de noodzaak van bewijst. De pandemie maakt Europa zwakker, maar laat tegelijk de noodzaak van eenheid zien.

Hij ziet ook hoe COVID-19 misbruikt kan worden om van een uitzonderingssituatie de normale stand van zaken te maken, maar ook hoe het virus iedereen opnieuw dwingt om na te denken over de vraag wat proportioneel is in een extreme situatie. Wellicht herontdekken we daardoor weer wat een democratie onderscheidt van een dictatuur: het vermogen om via protesten en parlementair debat steeds weer nieuwe oplossingen te verzinnen in plaats van te vervallen in oude fouten. Juist democratie is effectief in tijden van onzekerheid en angst. De Krastevs van deze wereld zetten ons aan het denken. Lege imitatie werkt niet. Beloftes doen, bijvoorbeeld over democratie, en ze dan niet waarmaken met voldoende zeggenschap: het werkt niet. Idealen formuleren en ze dan zelf niet naleven, maakt alles duister. We hebben behoefte aan licht, licht dat werkelijk schijnt.

Idealen formuleren en ze zelf niet naleven maakt alles duister

zijn de beste manier om de verspreiding van het virus tegen te gaan.’

Paradoxen

Krastev is op z'n sterkst als hij zo de paradoxale ontwikkelingen van deze tijd benoemt. Zo ziet hij COVID-19 als een pandemie die zowel de globalisering

-
- 1 Ivan Krastev en Stephen Holmes, *The light that failed. A reckoning*. Londen: Allen Lane, 2019.
 - 2 Federico Otavio Reho, 'Liberalism. The light that failed?', website Wilfried Martens Centre for European Studies, 25 maart 2020. Zie <https://martenscentre.eu/blog/liberalism-light-failed>

- 3 Nassim Nicholas Taleb, *De Zwarte Zwaan. De impact van het hoogst onwaarschijnlijke*. Amsterdam: Nieuwezijds, 2012.

Tom Holland
Heerschappij. Hoe het christendom het Westen vormde
 Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep | 2020 | 640 pp. | € 29,99

Europa ademt christendom

De moderniteit, maar eigenlijk de hele Europese geschiedenis is gestempeld door het christendom. Dat is de belangrijkste stelling van het veelbesproken én bekritiseerde boek van de Britse historicus Tom Holland. Velen denken weliswaar dat de moderniteit terrein op het christendom gewonnen heeft en dat de verlichting het christendom heeft getransformeerd of zelfs op een zijspoor gezet, maar volgens Holland ademen ook de verlichting, liberale democratie, mensenrechten, wetenschap, de scheiding van kerk en staat, de erkenning van homoseksualiteit, ja zelfs de secularisatie kenmerken van het christendom. Het is immers een christelijke gedachte, die teruggaat op Augustinus, dat er een *saeculum* bestaat, een terrein buiten de kerk waarin revolutionaire veranderingen kunnen plaatsvinden. Deze worden mede door het christendom beïnvloed, omdat de Bijbel in zichzelf al allerlei ambigüiteiten kent. Kijk alleen al naar Paulus' negatieve opmerkingen over vrouwen tegenover zijn loflied op de liefde en de belangrijke rol die hij vrouwen toedicht. Juist omdat het christendom in zichzelf het gesprek voert, is slavernij én abolitionisme, kolonisatie én vrijheid, progressivisme én conservatisme op het christendom terug te voeren. Europa is christendom. Viktor Orbán en Angela Merkel zijn er de zichtbare getuigen van.

Pierre Trouillez
De Franse Revolutie en het christendom. De gewelddadige scheiding tussen kerk en staat
 Utrecht: Omniboek | 2020 | 352 pp. | € 28,50

In naam van de gelijkheid tegen het katholicisme

In een gedetailleerde en goed gedocumenteerde studie brengt de Belgische kerkhistoricus Pierre Trouillez de moeizame relatie tussen de Franse Revolutie en het christendom, in dit geval het katholicisme, tot leven. Trouillez bestrijdt de stelling dat de Revolutie van meet af aan tot doel had het katholicisme te vernietigen – veel katholieke priesters sloten zich vanwege het onrecht binnen de kerk bij de Revolutie aan –, maar zijn boek beschrijft ook hoe in de loop van de Revolutie, en met name tijdens de beruchte Terreur in 1793 en 1794, de ontkerstening bizarre vormen aannam. Hoe meer de Revolutie zelf met religieuze drijfkracht werd gepropageerd – Rede, Vrijheid en Gelijkheid werden hier en daar als ware godinnen vereerd of zelfs aangeroepen; en ouders moesten op het Altaar van het Vaderland beloven hun kind op te voeden in de liefde voor gelijkheid en vrijheid –, des te destructiever werd ze tegenover het katholicisme. Van priesters werd nog in 1797 geëist dat ze een eed van 'haat aan het koningschap en de anarchie' zouden zweren, en al in 1793 moesten kruisen op kerktorens het ontgelden. Voor de fanatieke proconsul Antoine Albitte was dit echter nog niet genoeg. Ook de kerktorens zelf moesten van hem tegen de vlakte, omdat 'hun hoogte een smaad is aan de principes van gelijkheid van alle echte republikeinen'.

Uit de kunst

Dichten om de vrede

door **Rien Fraanje** De auteur is oud-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. In deze rubriek belicht hij de politieke actualiteit vanuit de kunsten.

Dit najaar is het vijftiende jaar geleden dat de Noord-Ierse dichter Seamus Heaney de Nobelprijs voor Literatuur kreeg toegekend. Dat weet ik nog zo goed omdat ik in de laatste maanden van 1995 een klein halfjaar in Belfast verbleef en een semester mocht studeren aan de Queen's University aldaar.

Het was een bijzondere tijd. In de zachte herfstlucht van de hoofdstad van Noord-Ierland hing voelbaar de hoop op vrede. Een periode van meer dan vijftiende jaar van aanslagen en sektarisch geweld tussen (protestantse) unionisten die de Britse provincie Brits wilden houden, en (katholieke) Ierse nationalist die streed voor Ierse eenheid, was voorlopig ten einde. De belangrijkste paramilitaire groepen hadden in 1994 een wapenstilstand afgekondigd met als doel om vredesonderhandelingen een kans te geven.

Eind november 1995 bezocht de Amerikaanse president Bill Clinton Noord-Ierland om zijn steun aan het vredesproces te onderstrepen. Samen met zo'n honderdduizend anderen juichte ik op het centrale plein van Belfast Bill en Hillary toe toen zij spraken over het verlangen naar vrede. Daags erna stonden de kranten vol over een onverwachte maar strak geregisseerde stop van de presidentiële auto in de katholieke wijk Falls, waar Clinton uitstapte en de leider

van Sinn Féin, de politieke tak van de IRA, de hand schudde.

Het was toen nog te vroeg om Noord-Ierse politieke kopstukken te belonen of aan te moedigen met een Nobelprijs voor de Vrede. De onderhandelingen waren nog volop gaande, en de weg naar vrede was op dat moment nog lang en weerbarstig, zoals de jaren erna zou blijken. Drie jaar later, na het zogenoemde Goedevrijdagakkoord, zou het Nobelcomité alsnog de gematigde leiders van de unionisten en nationalist lauweren voor hun inspanningen. Met de toekenning van de literatuurprijs aan een breed gewaardeerde en maatschappelijk geëngageerde dichter liet de jury wel blijken dat zij het getroebleerde eiland in het vizier had.

Begrafenisriten

Seamus Heaney werd in 1939 geboren in de overwegend katholieke Noord-Ierse regio Derry. Hij werd in de jaren zestig leraar Engels op een middelbare school in Belfast. In hetzelfde decennium debuteerde hij ook met zijn eerste dichtbundel. In de jaren tachtig en negentig doceerde hij aan Harvard in de VS en in het Engelse Oxford.

Heaney verloochende zijn katholieke roots in zijn gedichten zeker niet, maar hij was in het Noord-Ierse conflict geen scherplijper. Zijn poëzie lijkt te gaan over het particuliere, maar de zeggingskracht overstijgt het persoonlijke.

In 1996 – een jaar na de toekenning van de Nobelprijs – verscheen in Nederland de verzamelbundel *Het eerste koninkrijk*. Met ‘Begrafenisriten’ is er een gedicht in opgenomen dat alleen lijkt te vertellen hoe mensen hun doden begraven.

*Ik nam een soort mannelijkheid | op
mijn schouders toen ik aantrad | om
de kisten van dode verwanten | te
tillen. Ze lagen opgebaard | in besmette
kamers, | hun oogleden glinsterend,
| hun deegwitte handen | geketend in
rozenkransen.*

Maar dan, in het tweede deel van het gedicht, haalt Heaney onmiskenbaar The Troubles erbij. Dit gedicht gaat toch niet over de begrafenis van zomaar een dierbare die is overleden, maar over de uitvaart van mensen die zijn omgekomen door het geweld dat in Noord-Ierland duizenden mensen het leven kostte. Het gedicht werd in 1975 gepubliceerd in de bundel *North*, maar was voor Nederlandse lezers in 1996 nog uiterst actueel: op 9 februari van dat jaar was met het afgaan van een krachtige IRA-bom in de Londense haven een wrang einde gekomen aan de wapenstilstand.

*Nu berichten ons bereiken | van iedere
burenmoord | hunkerend we naar
ceremonie, | de ritmes van gebruiken:
| de beheerste voetstappen | van
een rouwstoet, die zich | langs elk
geblindeerd huis | slingert.*

Heaney laat hier zien: of je nu katholiek of protestant, unionist of nationalist bent, we begraven onze doden vrijwel op dezelfde manier. Dus als het erop aankomt, als het om de essentie van leven en dood gaat, is er helemaal niet zoveel verschil tussen een nationalist

en een unionist, een Ier of een Brit, een katholiek of een protestant: *het geherkauw van de herinnering | voor één keer getemperd, de vete | voorlopig gesust.*

Actualiteit

Heaney kan niet meer dichten voor de vrede; hij overleed in 2013. Maar we kunnen hem wel herlezen nu de Britse ambitie om de EU snel te verlaten sterker en groter lijkt dan de wens om de broze Noord-Ierse vrede te bewaken. Daarvoor is het essentieel dat de grens tussen Noord-Ierland en Ierland openblijft, zodat mensen op het Ierse eiland niet voor een nationaliteit en identiteit hoeven te kiezen. Onze begrafenisriten zijn universeel, niet verbonden met één identiteit of nationaliteit. Wie kan Boris Johnson daar met een mooi gedicht aan herinneren?

Seamus Heaney, 'Begrafenisriten', in: *Het eerste koninkrijk*. Een keuze uit de gedichten (samengesteld en vertaald door Peter Nijmeijer). Amsterdam: Meulenhoff, 1996.

Jaloezie

door Jan Schinkelshoek De auteur is publicist en adviseur en oud-Kamerlid voor het CDA.

Nee, natuurlijk ga ik niet op Mark Rutte stemmen.

Maar hij en zijn partij maken het mij wel moeilijk.

Onder aanvoering van Rutte is de VVD er in tien jaar in geslaagd de leidende rol van het CDA in het centrum van de politiek over te nemen. Mark Rutte heeft het onbeschoemd over christelijke waarden als inspiratie voor politiek, zo ongedwongen als je weinig christendemocraat hoort spreken. En het nieuwe verkiezingsprogramma van de VVD verlegt even onbeschoemd de koers naar het politieke midden.

Jazeker, er speelt iets van afgunst mee.

Waarom lukt hun wel wat ons niet lukt? Wat doen *zij* zo goed of *wij* zo fout?

Van buitenaf beoordeeld maakt het CDA nauwelijks meer dan drie maanden voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer een, laat ik zeggen, weinig overtuigende indruk. Waar is die geoliede partijmachine gebleven?

Ik zal me niet bezondigen aan een opsomming van wat niet zo lekker loopt. Temeer daar het niet gaat om een rommelige lijsttrekkersverkiezing, een fletse kandidatenlijst of een al te onbestemd verkiezingsprogramma. Het is veel meer alsof er geen puf in zit. Alsof bezieling ontbreekt, geloof in eigen kunnen.

Die tobberigheid steekt schraal af bij wat de VVD onder leiding van Mark Rutte laat zien. Alsof je het CDA ten tijde van Ruud Lubbers ziet opereren. Of misschien wel de PvdA onder de 'oude' Drees.

Nee, het zijn niet zozeer de 'mannelijks' die het verschil maken. Natuurlijk maakt het uit wie lijsttrekker is. Net zozeer als dat het uitmaakt met welke boodschap hij of zij op pad wordt gestuurd. Het succes in een verkiezingscampagne hangt af van drie P's: programma, persoon en presentatie. Maar daarachter zit iets wat veel zwaarder weegt, maar ook veel ongrijpbaarder is: uitstraling. Straalt een partij zoveel kracht, zoveel vertrouwen, zoveel rust uit dat je je er niet aan kunt onttrekken?

Dat succes begint dicht bij huis: bij jezelf.

Wat wil je? Waar sta je voor? Waar ga je voor?

Het zou een partij met zo'n rijke traditie toch niet moeilijk moeten vallen om klassieke, beproefde christendemocratische waarden om te munten tot een aansprekend, actueel politiek programma? Het zou een partij met zoveel talent, ervaring en expertise toch niet moeilijk moeten vallen om te laten zien dat het land bij haar in goede handen is? Het zou een partij van christelijke origine toch niet moeilijk moeten vallen om juist in tijden als deze perspectief te bieden? Het zou een partij met goud in handen toch niet ...?

Het zou ons toch niet moeilijk moeten vallen om vóór 17 maart te laten zien dat we het minstens zo goed kunnen als Mark Rutte en de VVD?

In het volgende nummer

Jeugd in de knel

De Nederlandse jeugd behoort al jaren tot de gelukkigste ter wereld. Tegelijkertijd gebruiken jongeren in Nederland opvallend veel medicijnen. Ook burn-out-klachten komen steeds vaker voor. Verwachten we te veel van jongeren, en kunnen zij daar alleen met pillen en andere hulpmiddelen aan voldoen? Vanuit een christendemocratische visie is zorg geen commercieel product, maar zijn mensen van nature op onderlinge zorg aangewezen: in het gezin, op scholen, in buurten en in steden. Hoe kunnen we deze netwerken versterken? Kunnen we een visie op zorg formuleren die de zeggenschap van ouders en jeugdigen vergroot?

Diversiteit en gemeenschap

Samen zorgen voor een gemeenschappelijk huis. Dat is de gelijke opdracht aan iedereen. Maar hoe ver moet die zorg gaan, en wat is de signatuur van de christendemocratische inrichting van het huis? Klassiek, modern, nog iets anders? Hoe ver moet gelijkheid gaan? En wat hebben de bewoners van dit huis precies met elkaar gemeen?

‘Het huidige gelijkheidsdiscours is marxistisch, ook al noemt het zich meestal liberaal.’

- **Andreas Kinneging [op pagina 57]**

‘Onder het mom een “tolerant” land te zijn, heeft Nederland nieuwkomers achteloos links laten liggen.’

- **Kathleen Ferrier [op pagina 86]**

‘Christendemocratisch emancipatiebeleid 2.0 vraagt om verplichtende regelgeving vanuit de overheid.’

- **Hillie van de Streek [op pagina 103]**